

Апхәынтшәкәтыжырта
Аҕәа 2011

Алықса Цьениа

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Еиқәлыршәеит Марина Тәанба

Ақхәынтшәкәтыжырта
Акәа 2011

Алықса Ыениа

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Афбатәи атом

Ароман
Аповест

Апхәынтшәкәтыжырта
Акәа 2011

ББК 84 (5Абх) 6-44
Ць 45

Цьениа А. Ифымтақәа 5-томкны.

2-тәи атом. Ажәабжькәеи аповесткәеи.

Апхәынтшәкәтыжырта. Акәа, 2011. – 500 д.

Иналукааша аґсуа шәкәыффы Алықса Цьениа (1930–1998) ифымтақәа реизга 2-тәи атом ианылеит ароман «Абна амаза», аповест «Азы аґсра».

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензиа ахфылаа шәахәапшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

АБНА АМАЗА

◦ Ароман ◦

Автор икнытә

Ацыйнцътәылатә еибашьра Дузза ашықәсқәа есааира инаскоит Европа зегъы згәыџхәаны иаауаз аға бааңс ихы хтәыла иадџцелеит. Рысадгъыл ахьчаразы азәк иеиџи игылеит милатс икоу зегъы. Афронт ағы иқәғоз Асовет Ар иаргъажәғаны иаары-вагылеит апартизанцәа. Рыбгашшара еифыџдәғаны илеиуа иа-лагеит ацхақәа. Ахауа иазцеит арельсқәа, аешелонқәа, ашьта-џартқақәа. Апартизан днеит аға иңсы иаџаџа иџаахны имаз има-зақәа рғы, иааиртит асеифқәа, иџеиџеит амина, ауапцәа иғар-хәы, диаңцаны дигеит абнахь.

Абас аға итил ағы фырхәџала иқәғоз дыруазәкын, абри аро-ман фырхәџа хадас иамоу Датикәа Кәыгә-иңа Зыхәба. Уи избахә ансаха, сара сцеит иара иахьа уажәраанзагъы дахьынхо, Белорус-сия ахтнықалақь Минска.

Аибашьра еилгеижытәи шықәсы рацәа шцахьоугъы, уи ибзиа-заны игәалашәоит: уртҕ амиш хьантқақәа, ицеибашьуаз ифызцәа, икалаз ахтысқәа. Уи игәалашәара аҕнытә сара ианысџаз рацәоуп. Хаибаирдырит ифызцәа апартизанцәеи сареи, хцаны иаабеит 75 нызқь-фык апартизанцәа ңшышықәса хатәығныс ирымаз Налибоктаи абнаршәыра. Ифызцәагъы исыртҕо иалагеит иста-хыз аматериал. Уи аҕым, ашәкәы ғны саналга ашьтахьгъы, уртҕ рматериалқәа сара сышка аашьтра ишағың иағын.

Абас аматәахә рацәаны ишсымазгъы, сара сеазысымкит, сфырхәџа хада Датикәа Зыхәба икәша-мыкәша иказ ақәғарақәа ррамка стыџны, Белоруссиятәи апартизанцәа рҕысра зегъы аасырңшуеит хәа.

Иара убасгъы, ароман афырхәцәа: агенерал Чернишов, уи иха-тыңуағы Армианинов, аңшыхәреи атәкңшыхәреи рначальник

Зыхаба, аңшыхэцэа хайеи-ңхэиси Зержинскииаа, аполиак маиор Свентаржецки рчыдахаз егырт ароман иалоу афырхацэа зеггы рыжэлакэа ңсахун. Уи сара еиха анапкьартэа снатеит, сфырхацэа рхафсахьакэа реизакреи рхартэареи реггы исыцхрааит. Амала, Белоруссиатэи акалакькэа, ақытэакэа, ахаблакэа, азкэа, абнакэа ухэа зеггы рыхьзкэа ишыказ иаансыжыит.

Исыздыруам сара афымтэа шака исыкэеиаз — уи аңхьаф инапы иануп. Амала, идуззаны итабуп хэа расхэоит абри аус афы ацхы-раара сызтаз зеггы.

◦1◦

Абар, ожэшьта хымш цуан, Датикэа итаацэа дрыламцхьа-цижьтеи — уи командировка дыкан, чан еипш ауп дшыхынхэыз. Ипхэыс София хымз цуашэа лгэы иабон, ичкэын хэычы Владик — иара шака шыкэса ихыцуаз акара.

Уажэы, Датикэа игэы ыарханы, драхатэа дахьышьтоу, див-тиаазшэа иган дадыршэылоуп Владик хэычы. Уи, иаб дырфеггыых цэара дицэцар хэа дшэауазшэа, инап цэхэ хэыцкэа инароуны ихэда инакэыршан, изшьапыкгы ышьтыхны инаикэцэаны, игэы ыррахатэаны дыцэоуп. Дыцэоуп икараха иаапсаны иказ абгы.

Дыцэам София. Уи зны-зынла, дызфу лус даакэытны, лып-шэмеи лхэычи ахьышьтоу ауада даафнашылоит: аби-цеи рразкы ашэа еимданы ирхэоушэа, азэ далгар, егы дналаго, ахэыр-хэырхэа игоз рыцэашьтыбжь дазызырфэуа даатгылон.

«Шэеигымхааит, срыцхэми, шэеигымхааит...» Уи лгэы дта-цэажэо, ацгэы ашьыргэытэакэа реихэа икэымшэышэу леимаа атэаршькэа адашэма икэмыркысзакэа, пшьшьаала лышьтахька даагьежыуан. Рфаархон, ианатахугы, ианатахымгы ихианы икоу лылабжышкэа, нас, лхы дазгэауан София: «Сызхкьозеи, мшэан, абри сара... Афыстаа дсылахэмаруама!..» Еишьтаххы-еишьтаххы иааиуа лылагырызкэа нак инаргьежны, аматуртэа ашка лфыналхауан.

Аматуртэа афатэкэа рффы хэа ыынкэа ицоит. Адырган иа-ныцэны ицашашэа, ахэша рытэакэашо, афэра иафуп ачацкэа, зымфэа игылоу астал гьеж — Владик «иерадром» икэыцгэа икэгылоуп, зоурахкы утаххалак «ахаирпланкэа», «амашынакэа». Еикэакэата иуантэны, «иаагала шака бтаху» ахэауашэа, зфы аар-

тны икәгылоу ачамадан цәһаңшь ду ататара дафуп Владик иматәакәа. Уатцәы иаашар мөышоуп. Владик дыргараны икоуп Белосток амтцан икоу ахәыцкәа рдсшьартахь.

Атх агәта аафнашахьейт. Амфә аныкәларада ус имамкәа, деикәыршәоуп Владик. София, ахәыкатарта ахышәкәа кьаҕьаза иаалыртын, Белосток акалакь далапшуа даатгылейт. Иаалыр-тындаз хәа ипшны ахышә иадтәалаз ахауа хьшәашәеи аласахы аипш аеикәархә уи иапылаз афатәкәа рффы хааи неилазван, рөыларкә, фны-цыпхьаза инкыдгыланы, згәы ыррахатны ацәа иалоу рдыңтакәа ырчыхәчыхәуа акалакь иналапкә ицейт.

Зкьы бла иатцәа рыла илацәкәуан акалакь, иралацәкәуан: ахәа илапсоу афь-пыргкәа реипш ицам-цамуа иаапшуаз аиатцәакәа, София лзамфәкәа реипш игәылтәаа, игьежыхәцәаза, изса-зсо инеиуаз амза, харгьтас иахагылаз ажәван хәапштәала. Ицәан акалакь, атынчра акәа аетаршә — абра уажәы, Владик хәычы иаб иварафәы игәы шырахатү еипш, агәы рахатза.

София, Гарпаа рышьха зыхькәа лөыныртылшьызшәа, дыхьшәашәаза даакалан, аценцьыркәа алыркрацы лнапы налырххоны, лылапш иаатцашәейт, адгылы ажәвани рышьхәа ахьейтцәтәкьаз, апсымра ақәыпсычхара иахылтызшәа ифавтибахәаз апта еикәатцәакәа. Леаанылкылейт. Урт дара-дара еихыфруа, дара-дара еибарбылгы, иаразнак амраташәара шыказ ажәван акалт аатцыркьейт.

«Иаууеи, хамш еилахәара икоуп», — аалгәахәт София. Аптакәа есааира рөышьтырхуан. Аценцьыркәа ааифажьны иналыркын, луадахь даахынхәейт.

Аби-цеи шыцәац итәхәахаа ицәан. София цшьшьаала леааилылхын, ицаулазан ахәхәахәа даакәыпсычхан, рыварафәы аиарта пха леаалалкит. Датикәеи Владики рыцәашьтыбжь иаланы — кьыгә-кьыгә, кьыгә-кьыгәхәа атзамц ахьтә иаафуан, атынч цстазаара аминуткәа зыпхьазоз асаат абжы. Икалап убаскан, хапхьа иназо хәа еивасны, ацәеи ахәыцреи София дахьышьтәз иаалхаххызар. Ацәа аөыналхажьны, иаапса-икараха иказ лцәа-лжы еилархха иааннакылт, ахәыцракәа лгәы-лхы интапапан, идырццакыз ашьа иацны алеифеира иалагеит. Енагь еибабаны иаанымхазо абарт аф-мчык шеикәпоз, ацәа аиааизар акәхап — София цшьшьаала дынтанагалт.

Уи ашьтахь, икалап, сааткгы цкьа имцацызтгы, зегь рапхьа Датикәа дцәырханы, ашырхәа ииарта даалатәейт: ауаргьала ианушәа игьалон рыфны, икыцькыцьуан атзамцкәа, аз-

ныказ иааикәтәэз ахлымзаах-быжыкәа ирылҕны илимха ин-
тасит ахаирпланкәа руубжы. Урт есаaira иааигәахон. Ашырхәа
дҕаткҕаны, аҗенцҕыр днылаххуаны, амацәыс блаґыхга ни-
ҕацҕеит, иҗжәеит, идыдит, рыҕны атзамц игәы икыдсылазшәа
дыштыҕан, аҕеөхәа днавахait, аҗенцҕыр асаркыкәагы
ипыххаа ихәаш-хәаша изкәа иныкәҗсеит.

Ашытыбжыкәа зегы ирылтәраа игәы иныкәсит иҗшәмеи
ихәычи рыгызыбжы. Дхәазаны уахы иҕеинеихеит. Ахахә-рдыд
иныкәлаз ауардыныжә еиҗш, аҕуартәракәа зегы еихамгыло,
итысуан аҕны. Икәлаз макыана азәгы издыруамызт. Датикәа
иҗхәыси ихәычи аматцуртәҕы инартәаны, аддыхәа амардуан
дналбаан, цакатәи ашә днагәтасит — уи, ахы зыкәшәаз ауарбажә
амтцәыжәа аиҗш ихынхалаза, иҕеж-мыжуа икнахан. Днагә-
тасны, инцәытцраашәа днавсын, аулица днангылеит.

Ақалакы ахәшәбылҕы алшәшәо иштыан. Уаха аҕныка да-
наауаз, афымца лашара зныччало даазнысыз аулица тбаа-тыцә-
кәа, ана-ара итыжааны еикәыжын, аҕҕахәа аилабылра иаҕын
аҕынкәа.

«Ассир збоит! Икәлазеи, шәанацәалбеит?» — зытра итам-
гылоз игәы дтахәыцуа, пытрак дгылан Датикәа. Нас, аулица
ааихтәаны, ускан иара аус ахыуаз Белостоктәи ахәаахышцәа
рзаства шыказ иҕеинеихеит.

Дырҕагыых амратәшәара шыказ ахаирпланкәа руубжы
геит. Алеи-җси рыбжыара, аҗсзы аазгоз урт «алахәа еикәатцәа-
кәа» рымтцәыжәа иаатцаркит Белосток ақалакы. Ақалакы, ашыз
ахызшәа, ишәаны иқыцыкыцуан, асиренакәа тәаait, апро-
жекторкәа напыршышит, иткәеит зыҗсы нханы иказ азенит-
какәагы, аха хара хтәы кәхцеит, инхаз хашытахыка иааиуа иры-
мазаait рхәауазшәа, ахаирпланкәа, реиштыагылашыаткәагы
цара иаамцсахзакәа, амрагылара шыказ, ажәәан аимыггара
иналазит.

Ацәылашара иаҕын. Зыхәба дымцшзакәа, рыштаб зыәназ
аҕны лаҕә хәычы амардуан дыҕаҕалан, ашә ааимҗааны
длыәнаххит.

— Алло, алло! — ишилшоз атрубка дтахәаауа, астал дахагы-
жыуан афицер ауки, абааки. Аха ателефон аныҕнаmt, иҕы иҗа-
шәоз акгы агмыжкәа, ирууаза иршәын, аҕеөхәа астал ины-
кәыжыны, иәнапыкгы рыла ихы еимлагәа икны днатәеит.

— Икәлеи? — дтәаait Датикәа, иҗси-иҗси еихыымзо.

— Аибашыра! — нәҕеикит афицер, ибжы иара итәзамкәа.

– Аибашьратцәкыу?!!

– Аибашьратцәкыа, Давид Кәыгә-ица, аибашьратцәкыа! – дөа-ткыан, дырөггых атрубка дназытрыст афицер. Инапы кыцькыцуа, илымха еитанадикилан, аха даблызшәа иаадпааны, ижыцәа еизганы дылтажыцәан, агәарахәа еитаныкәижит.

– Анемец дхәытцөрит. Макыаназы ххәаахышыцәа иҕагыланы икәпоит... Мап, уи дахьхәуеит, уатцәытцәкыа дахьхәуеит. Хвожд имхәахыеи мшәан: «Еибашьрахар, хара хаибашьраны хыхыкыу ага идгыл аҕоуп» хәа...

«Уу-уу-уу!» – ахарантә игоз ахысыбжыкәа ирылшны, дырөггых аҕаанахеит ахаирпланкәа рыбжыы.

Афицерцәа ршөыцагыы рылапшкәа ааикәшәеит: ателефон иасуаз афицер – ажыхәа итцырхыз аихаза шәыта апштәы ипштәын, Датикәа – ишыауардын цынтца итцеггыы аеархәан, ибла гәапшыкәа наскыаны иаатгылт, аа, уажәы-уашытан дныштыуаа, атуангыы ахыбгыы еибарга, зуубжыы есаaira иааигәахоз ахаирпланкәа дырцыларц дцоит ухәаратәы дгылан.

Уи нахыс Зыхәба икалаз хәа акгыы игәалашәом: илацәа хьантыцыкәа анааикәих, рыштаб андәылтц адәаҕы дышкажыыз ибеит. Инафсшәа, избжарак анышә иаацәытцхәхәуа дышытан, уажәраанза Датикәа игәы зыргәгәоз афицер. Ипышә хиацәаакәа иаарывтцжжны зҕаазхаз ашыа, изамшәа иахыбжжы, ихәда итцаланы инеиуан.

Абри аамтәзы, зыхәаа рквартираҕы ашәи ишихәара еилан. Уи ашнакны инхоз афицерцәа рыхәсақәеи рхәыцқәеи зеггыы Софиа еизылган, ауадакәа ирзымкуа еилагылан. Асабицәа рбыжыкәа ахыынзацоз итцаны, аҕзаа хәа еиццәуон, итцег ихбыцыз ахәыцқәа, рылагырзқәа рҕеибахәа инытцакны игәынқыуан. Ранацәа ракәзар, пштәык хәа рхазамкәа, ируа-ирхәауа иакәымшәо еилагыежыуан.

– Шәымшәан, абаакәа! – ргәы лыргәгәон Софиа. – «Ишыдыдуа еипш ақәа ауам» рхәауеит, иааидыслазар, еилгап. Аа, абарт надшәырки, атцәыуара иакәышәх, – иаха Владик изы илырхиаз ачацыкәа надыркуа, дрылан.

Пытрак ашытахь, Владик ихы амыргәыргыа тан – зныкыр абриакара ахәыцқәа еизганы иуадакны ибахьазма. Иан еидылкылахьаз ихәмаргакәа зеггыы цәыриган, «иеродром» икәыггәа ишыкәирыглеит. Нас, иеыркасазаны, атцәыуара зхаирштыз ахәыцқәа ирзеитеихәауан: абарт «ахаирпланкәа» шиднагалаз, урт иртәххар иныштыпрааны, ахауа иналашәкәа ицар шрылшо,

«Хгәыгракәа зегы башазма, мшәан? — алуқәа реипш ихын-тыцыз, лгәабыцакь иадыгәгәалоз лгәы дазтаауан София, дгәеж-гәежәу афны дахыфназ. — Хазхара хаибамбацт: атара, аусура, акомандировка. Иахә аткыыс — уатцәы, уатцәы аткыыс — уатцәаштахь, хгәыгуан абас. Аа, аибашьра!.. Рацхәа иткьаз абзарбзанхгы хара инхабжыасын, хаимцәхытраа хақәнатцеит. Нас уаха хаибамбарцу, мшәан?» — апырпырхәа, лшьяргәытца инаркны лхагәтәкынза амца фалыхкьан, ахышә днылаххит. Иа-ха зкыбла иатцәа рыла илалацәкәуаз Белосток ақалакь, уажәы, ашәарыцаф ихымта иартәаз ашәауардын еипш, апышә, иацры-тцыз ахәа илакны, амцәыжәфәа цтәақәа хыдышышь, алфә ахыл-шәшәуа игылан.

Уи, акыраамта, иахантәарак, знапы мцапшә фыз дуқәа ажә-фәан иатцызшыуаз апрожекторқәа реипш, ақалакь лапшыла еип-хышышьәауа далапшуан. Зхымацәаз зымхшәаны азыблара иалашәаз дылфызан София: дгәакуан, лпышәкәа хылкакауан, алағырз изаакәкәала иаапшуаз лыбла гәыткьа-цсыткьақәа Да-тикәа имфә иапшын...

Ашә ацапхабжы геит. София лапхәа Владик днеин, дахын-кәакәала иааиртит. Датикәа ипхәыси ихәычи роуп акәымзар, дәәзәы дибар дидыруа дыкамызт: ипсы иман амца далтны дышнеиуаз, ақәыцра дылахазшәа, дцәыбылза деихыжә-еикәыжә дгылан.

— Шәеибгоуп?! — иблақәа рытқар афы зхы ытцызгаз апы-шәырчча, ихы-ифы зегы ааимнадан, дтәаит Датикәа.

Владик дыпаны иаб ихәда днахынпашалеит, София иахаа-хыс еизылгоз алағырз лызынымкылазт, афырхәа инылфәашит.

•2•

Абылра иацәындырхаз ахшара иан дшылгәылдлмышәхәалара иагәйдна-хәхәалон ауаа, Белосток ақалакь амрагыларыхь ала кантан иатцәатцас иафыкәыршоу абна. Урт уахь инеиуан машы-нала, еуардынла, зшыпы инанаго иказгы — шыпыла: аутрақәеи абахчақәеи инартыс-аартысуа, аулица ахықә иқәхау атцлақәа реаарыцакуа. Аха, ажәфәан златцкьаз аңарда иатцәа цжәаны иаакылфрызшәа, ана-ара, еиқәатцәа-еиқәатцәаза иаацәыркьон «аиункерскәа», «амессершмиттқәа». Урт еибаргызы-гызуа, ила-кәзаны — зны, абомба цыхәа кьатагәа хәыцқәа карппы, ргәыш-

та аархэны амра нытдарпханы, ахауа иналашэкэа ицон, даеа-
зныхгы – ашыацштэы змаз ацыр мца кафьаны ифахысуан.

Есымчыша белостокаа гэыргьатцэа цсшыара изызниелоз
рыбна иахьа алагырзи, ашьеи, агэырфа дуи ытдаргалон, агэын-
кьбжьи агзбжьи ытыфуан. Иаргы, абас еитцааазаз, бзиа из-
боз ауаа ргеафра агэафроушэа, рхьаа ахьааушэа – ацыт бжьи
мыргазо, амахэкэа хьыдышышы игылан.

Датикэараа уахь иназгоз аидарашьтыха машьына, ахткьа
еипш, амфа ианыршэланы ишнеиуаз, иаатэин, абнахь илбаагаз
амфаду такеатафа ихыс-хысуа инанылеит. София, Владик дназ-
лаз хвык ракара ахэыцкэа лыманы, акабина дтатэан. Датикэа,
хыхь акузов афы еивтафкы еилагылаз ауаа дрылагыланы, из-
ызцоз абна дазыпшуан. Нцэара акэзамшэа, ииатэакараза
инашьтыз абна нахьхы ажэфан иналазфа ицон. Датикэа уи
игэаланаршэеит дзаазаз ихабла Гарц ахэы дыкэгыланы дыз-
хцшылалоз Амшын Еикэа агэы казказра.

Уи даамтазырсыз ахэыцракэа неихыркьеит иааигэахо иа-
лагаз ахаирпланкэа рыбжьи абна ифагэылкьаны еишьтаххы-
еишьтаххы, ижжаза ахауа иалалаз аракетакэеи. Ахаирпланкэа
лакэзаны, ацша рынданы инархыцраан, ишнеиуаз, аракетакэа
ахьцэыркьаз ианнеи, ахарт еипш абомбакэа карппы рфынархеит.
Иаразнак, ана-ара абна алфа фалшэшэан, амцагы абыз лакьы-
лакьуа ацсакэа рыкэцэ ифалкьеит.

Ахаирпланкэа, наскьаны ахагьежьра рыешазыркыз аниба,
Датикэа ишимчыз амашьына ахы даст. Амашьынагы шнеиуаз,
ацышэ, амфа афыкэан игылаз акэыкэымдыркэа инарылакны,
ицыцза иаагылеит. «Алахэа еикэатэакэа» хагьежьны рфеар-
хахьан.

– Шэылбаа! – ибжьи иара итэзамкэа, дыхэхэеит Зыхэба.
Иаргы аборт днахууаан, адгьыл ишыапы ахьымсыцкэаны, ака-
бина днадххылеит...

Минуткэак рышьтахь, урт аазкэытцыз амашьына, алашэага
рыц икылырхыз аеыбаф авахьыцкэа реипш ихаххала иахька-
жьыз амца акэтэиашо абылра иафын.

– Хайкэхеит! – дпышэырччо, иапхьа ажра итакеыкьэыз
ауаа днарылацш-аарылацшит Датикэа. Урт, ақыадгьы кьаадын,
даргы кьаадын. Аха, ацсра абла ихыцшыло ишгылаз, аамтала
акэзаргы, уи зышьтахь аазеинархаз ауаа, рцышэ хыцшшакэа
аарцшеит агэыргьа.

Уаҕа иҕан: мчыбжык ада зхымтсуаз асабицэа, Датикэа иаб дигэалазыршэоз аҕахмадцэа, ҕыҕа астудентцэа, акыба чыма-зара зыхуаз урт ран аҕаэажэ, Владик икэлацэа, София леицш иҕэз ахэсақэа ухэа зегы ҕажэаҕык инареиҳаны.

Абарт зегы рыбақэа тырхаха изхэапсуаз — афицер-матэа ишэны, алым еицш деиҕыҳаҕа рацхэа игылаз Отхаратэи арҕыс иакэын.

«Дарбану ахаирпланқэа абас асигналқэа рызтоз? — дхэыцуан иара. — Урт аракетакэа дэыкэызтцази ахаирпланқэеи хымцада еи-мадан... Ус анакэа, абнакынҕы аҕа дыкоуп, уахэ цаша ыказам», — даакэыцсычхан, илахэ инапы адкыланы дынкахэыцт.

Датикэараа рмашына ахыҕырэзи адэыҕба астанциеи ра-цэазакҕы рыбаҕамызт. Уи, саатк ахала-атыхэала, инап ианыз ауаа инкылга-аакылго, астанциаҕкны иманы днеит. Уаҕа ашэи-қашы реицш аилыхара иаҕын. Уажэы-уажэы ипахэза уаала идыртэуаз аешелонқэа, ҕымт-цсымшыа, итцуаланы икэыцсыч-хазшэа алҕа наргэытаршэшэаны, цшыаала инадцуан. Урт рты-цаҕы рыхқэа неидыкшало, еицырхашышы еиҕаацэыртцуан даҕа вагонқэак. Акэытрыхшы еицш, урт ирышыташэарыцо ирышытаз аҕа ихаирпланқэеи зхы раҳаны ицэытцагылаз азениткақэеи бҕарцахы аиқэпара иаҕын.

— Бца, бышиашоу Ацсныҕа бца! Бымшэан, Дыгэи Выхэтори бхы балцшуа бкарцом. Владик дрыцхауп!.. — Цшышыала астан-циа аныжэра иаҕыз аешелон даваныкэо, ацэажэара даҕын Датикэа. Ирццакны иандэыкэлаҕы, ус даваҕуа цытк дласкье-ит. София ажэақэак лхэар лтахын, азы зцабаз ацсыз еицш, лҕы ҕеихылхуан, аха лҕэы икылачыз алаҕырз илнархэомызт. Ус, уаҕа акҕы лзымхэазакэа, лацхэа ииаҕкыоз ашыакауаа дрыцны, апа-ровоз алҕа дналаз дцеит Датикэа.

Иахганы идэыкэыртцоз ауаа зланаргоз еидарашытыхга ма-шына шытажэарск ала дгьежыт Датикэа. Амашына, еилаб-ганы икажыз аулица атыжаарақэа инархыкэша-аархыкэшо, ахэшэбылфы зылшэшэо, ихэахэа-жыхэаны игылаз ақалақ иалаланы, дырҕегх ауаа реизгара иахэаҕыз апарк еихашышы ду ашҕа инеиуан. Зыхэба амашына аанымкылазакэа, ишцоз дналбаацан, иҕызцэеи иареи еиқэшэарц ахыеибырхэаз аштаб ашҕа иҕынеихеит.

Аштаб ахыҕказ дназаанза, дара ахынхоз Артиллериа ау-лица днангылеит. Азныказ изымдырырцҕы акы ааигымхеит:

икахэхэа, тиаа иатцэалеи хыбра пшзалеи ихырчаны, ақалақь ағәи иналаз ицоз аулица, уажәи, апина млашыи иақаказ амақа еипш ахи-атцыхәеи еидысло ишьтан. Иаха, ихәицы игәи дкыдыршәиыла, драхатза дызтцаиаз афнгыи гәара-пара аулица ианцсалан. Ицәиыббыл-цәиыббылза, макьаназ ифымцәаацкәа еилажыи ақыдкәа дрыхәапшуа пытрак дгылан, нас, лаба гәгәак ихәда иақәшәазшәа, деитцакыи-еитцакуа ифәиинеихеит.

Ахәаахшьщәа рыштаб афны данааи, иара ифыза, апрокурор ицхырааф Гусаров ида азәгыи дыкамызт. Уи адәиыгба ааира дазыпшуашәа, ифнапык игәиытцапса, абылра иацәиынирхаз аштаб адокументкәа дрыдтәалан.

Абар, абар, аға дааины ақалақь даалагылахан. Зыпсы нханы ахьатра иафыз ҳар, ирывыршыааз рфызцәа рыхәда ихшыушәа рхы рыкәае, ииасны ацара иафын. Инрыжьуан Белосток ақалақь. Иахаахыс псеивгахак хәа амтазо ақалақь иахатәаз аға ихәир-планкәа, уажәи, абомбақәа рцымхәрас, апарашинуткәа рыцраппы инеиуан — адесантцәа дыртәон. Аға зехьынцәара джәиылон: адгьыл ахьтә, ажәфан ахьтә.

Абри аены ахәылпазы, Зыхәбеи Гусарови, рыштаб адокументкәа тәахны, амфәхь ирықәшәоз асолдатцәа еидкыло, Белостоки Волковиски рыбжьара икоу Валила астанция иадгылеит. Адәиыгба астанция арыгъарахь ала иахчынгылоу ахәи инавалахан амра. Ашәшыра есааира изхытәоз ачарта еиужь ду иагәылгаз амфәхәаста ианыланы, астанция рхы ақәк инеиуан асолдатцәа. Захьынцәара тынчран. Иццышәха ишьтаз аихамфә авокзал иахылтцны ифеиуаз алфатцәгыи, пықәсыларак амазамкәа, икахәхәа ажәфан иалаланы ацара иафын.

«Енак ахы-атцыхәала зегыи шпейтас, мшәан, — ихы иқәи-жыны дхәицуан Зыхәба, Гусаров дивагыланы дахьнеиуаз. — Хашпейжәи, хашпейкатәеи, дхәхәлаччо иаргъа напы анхиркуаз, иарма напала ахәызба цырцыруа хазкәа иадкыланы ишикыз шпәхәзгәамтәи... Иабашьтәуп, ихәиршәшәалаз ицынтца тапцәатәуп. Аха ишпәкататәу уи, амфә хәқәиызтцода: хаштаб рыцкәеит, итахаз тәхеит, инхазгыи аилафынтра иналаз-аалаз ицеит...» — Сажәақәа ртак зсоумхәои ихәозшәа, ихы фышьтихын, ифыза Гусаров днеиәацшит. Аха, уигыи хәицрак дшеилнарх'уаз удырратәи ихы-ифәи хшәааны, ана-ара ацәа ахыпаны ицон.

Абри аамтазы, атынчра рзызаны, ақәкәахәа автомат ауачарад афәанахеит, «шәйт-шәйт», — ахымфәсқәа назхашәашәиыз

хсолдатцәа, азыказы икарцара рзымдыруа иааилагьежын, нас, ачарта рыченыларыпсеит.

Датикәа, икәапза иган иадыршәлаз итапанча ада усгы абцъар имазамызт, — иааџихын, ача ахәытцәкәа мацк днарыха-аарыханы днаџшит. Рацәак набжьамкәа, абыржәытцәкәа амра назвалоз ахәы ашьапахьшәа, ачарта агәгәахәа амца алкьаны иџеиуан. Афрангь еипш атыр-тырхәа ахымџас ихнатәоз ача-хәытцәкәа рызкәа ишыкәыпсозггы, ага, аибашьцәа адгьыл изы-кәкаауамызт.

— Амца! — мацк ихы џышьтыхны ишьтахька даахьапшшәа акоманда ныкаитцеит Гусаров. Аха, ихы аларкәыха иамразакәа, ихылца еицарса хәычы неихууан, ахыпхәаггы ғыцха дын-кахаит.

— Хкомандир дыршыит! — дыџныхәаит иварағытцәкәа ишь-таз асолдат, иавтоматггы ағынаирхеит. Датикәа ахкәа шиха-шәышәуаз дхәазаны иџыза иғы днеин, даархәны днышьтеитцеит. Уи илахь ағашаратцәкәа ашьа алыжжы иаауан. Аарла иаатцирааз иблакәа ашкәакәара аархыџхьан.

— Салгеит! — ихәеит Гусаров, ипышә хәылпшшакәа џеи-кәихын.

— Ураа! — абжькәа геит. Датикәа иџыза днышьтатцаны ихы данџаха, еидыркылаз рсолдатцәа, ахәы шыказ рхы рханы, ажәылара иағын. Аха, рыварағытцәкәа автоматк ғааихак канатџомызт. Уи зызкәа иакәкыз хсолдатцәаггы, ахарт аипш еил-шәшәаны, акаҳара иағын.

Датикәа данаахьахә, илапш даатцашәеит, ицәыркәа-цәырас-уа, ахымат аипш ихәазаны, ачарта иалтәраа-алтәраа иааиуаз анемец автоматчик. Уи, иабцъар зызкәа кьакьа иадкылаз рыда азәы дибо дыкамызт. Абар дырзааигәазахеит, ипышә хыпсаакәа еидыргугуала икуп, ибла амца хуп — азәы имацара взводк аибашьцәа ниртәоит...

Уи ашьтахь икалакәаз хәа Датикәа цкәа акгы игәалашәом. Амала, анемец автоматчик, ипышә анышә ицәытатцаны, азцаа-ратә дырга аипш деицъыпза дхәаны дышьтан, Зыхәбаггы ита-панча хәычы ахы алџа тышәшәауа икны дихатәан.

Рапхьатәи ага, рапхьатәи атрофеи. Анемец иавтомат ааих-цааны, ажәылара иағыз иџызцәа рышка днатрысит. Аха уз-матәадаз! Ахәитцәхәа зехынцъарантә ахы ааиуан. Ибла ишабоз, атцыхәтәантәи аибашьцәаггы, ахып-сыпхәа ачарта иналахаит. Иикыз автоматггы ахпатәи ауачарад ашьтахь, иаазхихыз еипш

аҫаха нахәлалейт. Уи азныказ иршәны икаижьрац иҫыназикын, аха иҫаанкыланы, ивараҫытәҫы абомба итҫажааны иҫаз ажра иҫынтаижьит.

Итапанча аболима натыршәаны дынтапшын, аха уигыи ҫ-патрона затәык ракәын итаз: «Ак рапхәа иааиуа аҫа изы, егыи сара сзы!» — ихәан, дыпшны даатәейт. Азныказ иаатынчрахеит. Датикәа ихы ҫышьтыхны данпшы, амшцәҫы ашьтахь адгыл иҫытциаз акәыкәбаакәа реипш, аҫацәа ркаскақәа гьежь-гьежьза ачарта иҫалибааит. Урт атак жәылара иалагон. Хрыжь-хрыжь, атынчра рзызо рҫаархеит автоматқәагы — зыпсы нханы иҫаз ахәцәа ршыуан, рығалпал бжыгы есаaira иааигәахон. Датикәа дызтатәаз ажра иаавалейт. Азәы имагә дукәа рыта атырқкарагыи днатапшит уи. Итапанча иатқакыз инацәа иртысрацы апсык ауп иааигхаз. Аха анемец уи ажра дтампшыкәа, ахытәҫы днықәсны дцейт.

Абасоуп рапхәаза аҫа ибла дыштапшыз — алеитенант еихабы, Белостоктәи ахәаахшыцәа рырхәтаҫы усеилыргаҫыс иҫаз, аиурист Датикәа Зыхәба.

Аҫа идесантцәа хаха ирызнейз аибашыцәа ҫажәаҫыки иҫыза Гусарови абраҫа ицәызит. Иара макъаназ ипсы тоу, итаму изымдырзо, аҫа ицәйгаз иавтомат тацәы ихәда ихшыны, имырзкәа амца иалганы иааигоз ишәыра ду иҫытқакны, ааилалашыцоны, ачарта арғыарахь ала инашытыз абнара иҫеитейт.

Пытқ абна агәтахыи данынаскәа, ахәшырб зтаҫыи иҫаз псак ашьапы ибҫа адтаны даатәейт. Усканоуп, уаҫа изынеихмыркәо даапсаны дшықаз анидыр. Имаха-шьаха зегыи рҫырымдырзо идысны, ихынтыцъ-хынтыцъза акәын ишықаз. Илацәақәа нейкәипсейт. Ихы ауу тгон. Иапхәа иаацәыртит иахьатәи амш азы ибла злапшыз агәақрақәа зегыи: ахаирплан еикәатцәақәа, амаркацыи еипш зтыхәақәа еимҫапа-еимҫапаза, зхы иакапан-уа, урт ирыцрыппы илеиуаз абомбақәа, амца, ашьа пха, атәааб-жықәа, София лылағырзқәа, мчыла ихәда иаамикәкәааз Владик инап-пәхә хәыцқәа, урт ицәызгаз аешелонқәа, ашьа цәеикәара зҫаланы иааиуаз Гусаров илахь кьақьа, акәыкәбаа еипшнишьа-лоз аҫацәа ркаскақәа...

Илацәақәа шейкәыпсаз инапы аамсҫанитдан, иавтомат тацәи ишәыра чакәеи ааишышыит: «Егьаурым, «ашьа баауам ипсуам», — рхәауан хабатәа, шыа-жә шыа-ҫа ақәыхтап, гусароваа ршыа кәапеила иахтап!..» Ибла даахгылахт, зсаса еихырха, зҫатәхә иаҫазарц иаҫу агәылшыап дейпшха, ачарта далшықьраа-алшы-

қыраа, ихәазаны инеиуаз а немец цәабәа. Ихәапыцкәа аҕәа аары-
тҕеит. Нас, ибләкәа аахитын, ашырхәа даақәтәеит. Иахьәтәи
алҕа хантакәа рыпштәи змаз алашыцара иагәыланахәахьан
абнагы. Датикәа иавтомат ааидхаланы, абагы цатца аицш,
икьатагәаза иатцаз адиск латцдааны дынтәпшын, инацәалагы
иаагәеитәит:

«Аригы еихазоуп, саргы скәацуп уажәазы!» — игәы аахьу-
хьууит. — Ицатәуп, абцъар ахьыкоу, иалаушыша ахьупыло, хымпада
ицатәуп!.. Дәагылан, амрацашәарака ихы рханы, макьаназ
аихаза еицш ицраз ишыапкәа рхәазо иҕынеихеит. Иаацәырцит,
иаха Софиа лыпсы зларцәаны дызхәапшуаз амза хәҕгәылтәаа.
Уи неиуан, ажәфан иатцататаз алҕа «ытхә-мытхәкәа инрылс-
аарылсуа, адгьыл ианылаз ахәрақәа аргыарц атахушәа, ашәахәа
хьтәи рахәыцкәа наҕшыы-ааҕшыуа. Итәыуозу, ишәахәозу узым-
дыруа, цыск ашәа аацәырнагеит. Агзаахәа зеггы иацыргызуа
рҕаархан, апарда аҕахамтазы атеатр музыка бжыла ишаатәуа
аицш, абна тынч цысашәа хаала иаатәит. Уажәраанза изатцәзаны
зхы збоз Датикәагы, игәы кәандаза даакартцеит.

Зыхәба, усқан абри аибашьра дахәапшуан ифызцәа зеггы
шахәапшуаз: иаармарианы, иааинырсланы, ипсынтцрыданы, ма-
шәыршәа икалаз акы акәны, иара аҕа иакәзаргы — дымчыданы,
дыбзамыкәны. Аха ус икамлеит...

°3°

Зыхәба, гәыгыртас имаз иабцъар тацәкәа инацәа рытцаргәҕәа,
адырҕаечы шыжымтан абна дахьнылшәаз, игылаз атцаа-цла
грацкәын ашыапы дшадгылаз, дызпыларц дцоз аҕа даацәырцит.
Иааиуан атанккәа — жәылара ицо асланкәа реицш, рпышәкәа
раханы, мҕеи-дәи зеггы ргәытхәа, асаба хартәала; алыцәа
реицш ирцырпсса, рабцъаркәа рнацәа рытцак урт ирышьтан аҕа
ишыакауаа. Адгьыл шәазшәа иқыцьқыцьуан, ашытыбжыкәа ахауа
еиныркьон. Ицон, ицон, цыхәапцәарак хәа рымазамызт: атанккәа,
ашьакауаа, амотоциклкәа...

Датикәа дгылан, дызвагылаз атцаатцла аицш дышәны, ддыс-
за. Иаҳахьази иибози зцәеилахаз ихы аусура иакәытцт, аха
еикәтәомызт — еитцало, еитцытца аусура ишаҕыц иаҕыз, ашәа-
кәақәа зтажьыз игәы — «ашьоура, ашьоура, ашьоура!» — ахәа-
уазшәагы иахауан.

Уи, абри аены инаркны ага ишьтахька дныжьын. Иара иеицш абри аифахара ду иацсаьыз хаибашьцаа, изызымкуа, дара-дарагы рыгара еибамго, ана-ара ацэиртра иафын. Датикэа урт реидкылара далагеит. Еикэшэоз зегы гəтыхас ирымаз акы акəын: ашьа каршуа ахьатра иафыз рəызцаа реырхыгзаны рыцеибашьра...

Абас, азəазəала рееидыкəшəало, шыафа-цыпхьаза зпышə итасны иааныркылоз ага ивсны, цшыымш аатцуаны, Слоним ака-лакь иналацшуа, хəык иаакəгылеит ыныфажəафык аибашьцаа.

Ицаацшы-иатəараза, ахəы ашьапы инаркны, изазо инашьтыз ачарта иагəылгаз амфахəаста ианыланы инеиуан цыхəацтəара змазамыз ауаа. Урт аибашьцаа иреицшымызт — ианамух, зыцс знапы дыкəыргыла ацсыжрахь дназго ауаа ракəын изеицшыз.

Зыхəба иварафы игылаз аказац еибашьфы цкəына иланарцшыга ааимихын, акраамта ачарта иалаланы инеиуаз ауаа дырзыцшуан. Урт, нахьхы, акалакьы ачартеи еикəызшоз азиас Шьчара ианныфынгылалакь, еилацыруа иааилахон.

— Хара хтəкəа роуп ихтəаны ицо: ахəыцкəа, ахəса, абыргцаа, — Датикəа иланарцшыга ибла иаадихын, изтəыз инеиир-кит. — Аха ркəзшьацкəа сгəацхом, ацхафы ианнеилакь акы еиларгьежьюа иааиланархоит. Ирыцхраатəуп! — инапы иацхьака инеикьан, рацхьа дгыланы, аддыхəа дылтəалейт...

— Шəымшəан, ахахаи шəымшəакəа шəыкəыл, аа, абар, ага дхəхьзоит, — инапкəа апыр-пырхəа икьо, ацха нырцə дгыланы ауаа дрыпхьон азəы.

Уи ихəатəы хатцаны, еибак-еибашьтуа, ацха ыкəыртəаа иныкəлон ахəыцы-аду, ахəса-ахацəа зегы. Аха урт ацха агəта ааи-фыршаанза, агəыркьхəа азыхəтала зфəадырхоз апулемиот, ршьапы икəгылазамшəа ирхны инышьтанатцон.

— Уахьакəым, арахь, арахь, сара сышка шəеиха! — дафəазəы абас дыхəхəауа, еилагьежьюаз ауаа дларылкьаны, азыхəта итаршə, алада ддəыкəлон. Нас, азəи-азəи еихьфрны еилахауа, агəгəахəа уи ишьтəланы ишлеиуаз, ацха ианазиашахалакь, дырфагыых азыхəта апулемиот мца цкьаны афəаанахон. Ирааны акəара иныкəхауаз ауаа, ирытцкьаса зфəыназхоз ашьа аамтарсны иргон Шьчара ацəкəырцакəа.

Еилауатыррахейт, каарахейт, хəхəарахейт. Цьоук ахьгылаз рыекарыжыт, ашьтахька иааиуаз аахəны ифит: «Анемец хамфа цитцəейт, анемец хамфа цитцəейт!» — ишырлшоз ихəхəауан датикəараа иргылозгы.

Асолдатцәа, хыла-гәла еилаз иаарылаххит. Зыңсы нхаз нкылатәын.

— Шәаагыл! Шәахыҕоу шәахымтдысын! — ишилшоз дрылаҳәхәеит алеитенант еихабы Зыхәба. Ажәлар ааилазызеит.

— Афыза акомандир, афыза акомандир! — иңси-иңси еихымзо, Датикәа дааидыххылт ҳар рыматәала еилаҳәаз ңкәына хышк, ауқы, абаақы. — Афашистцәа ҳамға ркит, аңҳа аладахьала итәоуп, хәдаҕа хдәықәышәтца, ма хандырцәоит, ажәлар шәхәатәы иаңныҕәоит, шәраңгыл, — дгьатцәы-гьатцәуан уи.

Зыхәба азныказы ииҳәара иғамшәо даалакәакит. Арңысгы уи иҕазшьа ицәымығхазар акәхап, дөаидҕан:

— Арахь, арахь, ағызцәа, сара шәсышьтал, ҳашьтахьҕа атанккәа аауеит, ҳаршьаҕоит! — дыкәлааны, инапкәа ҕо, азы аңшаҳәа иаваршә ағада ддәықәлеит.

Икарцара рзымдыруа, зхы ҕыркыхьаз ауааггы, дырғаггы, агәырқьхәа уахь инеибарцысит.

— Шәымцан уахь! — арцәаахәа дөарылаҳәхәан, иөнапыкгы шьҕыхны ирңаңо, даарңыххылеит Датикәа, аха азхытра акаҕ аңыражыны иауизынкылаҳуаз — иөавибаҳәаны шьағақәакгы ааҕарымтцаңкәа, пулемиотла ахысра еиҕаналагхт. Ахы иариаз дубап, ус зыкеказыжыз дубап — адгьыл реаҕаратәны инышьталахт зеггы.

Араҕа рыңҳара дук шыҕаз ғашьомызт уажәшьта. Датикәа игәы амца ҕаҕежьуа, еилараа ишьтаз дышрылаңшуаз, ирыңҳаны изгоз арңыс ау ңшьшьала дөагылан, дыцраң-црапуа аңҳа шыҕаз иғыөеихеит. Уи Зыхәба илаңш даатцашәеит.

— Уаагыл! — ибжы ғацаза илаиқәиргеит.

Уи ишьағақәа еихагы иааирццакит.

— Уаагыл, суетхсует! — Датикәа иавтомат уи ишьапы шыҕаз инаирбеит. Днацҕеит иара, аха, иааикәыршаны инкаддыз ахымца ахыңхәа дналаҳаит...

Минутқәак рышьтахь, ауаа апулемиот ахымца иағазғалоз ауағ ау абаа, Зыхәба иаңҳа дгылан игәы еимхьажжы. Уи фашист агентңыхәын.

— Иабаҕоу уғызцәа? — дцааит алеитенант еихабы.

— Шәаңҳаҕа ишәзыңшуп, — иҳәынцәрақәа еибаркуа, аҕак ныҕаитцеит уи.

— Урт ҳара иаҳзыңшызааит, аха уара иузңшу удыруоу?

— Оо, исымдыркәа, ачын, амал, амузыка, аҳәса...

— Аңсыжразы иадырхәауа амузыка, — нәтеикит аказак солдат.

— Иазхоит! — ала акәтағ зго аиқш иһапыцкәа аахирцәаңеит анемец.

— Апатын, афицер, уара уакәу хара хакәу иткәу? — тынч дцааит Датикәа.

— Шәара...

Зыхәба ифызцәеи иареи неихәаңшы-ааихәаңшит.

— Ааи, ааи, шәара! Ихашәымтцазои? Шәрыцхасшьоит! — атәахә аиқш иеырхәаны ашра дағын агент.

Аңшыха змадаз. Зыхәба ифызцәа днарылаңшын, инацәа ааирцысит. Наҕ-ааҕ ыңыа ааивадалан, ижәаа дынтәдырсит анемец.

— Соушәышьтыр еиха ишәзеиңуп, усғыы хнапағы шәыкоуп, цәара шәыңсы сызғыхыр жәбап... — ахысыбжыкәа ирхәәаанза уи ибжыы абас игон.

Анемец агент итың дахынзақәырцоз, Зыхәба адца зитаз гәыңык асолдатцәа, уажәраанза ауаа зфазыкәшәоз апулемиот хәдақала иаахыкәшан, еиштарххы иазынарышьтыз агранатқәа игуаңсаны иықәырцтеит.

Датикәа уажәшты хәыңы-хәыңы еиликаауа далагеит абри аибашыра, еилыргашыа змазамкәа еилахәаз аңсызкыга ақат ишафызыхаз: аибашыракны афырхатцареи агәымшәареи ина-рываргыланы аблатцаррағы агәеилгарағы шаҕаху, аиҕацәа аңса ахъеилырьшыа адәи, аңыртә цсаатәкәа рымцәыжәа-қәа ахъеибажәжәо ажәәани, амца зыткыо аҕабиакәеи ркны маца-ра шакәым аға дахыупыло. Уи уизцшызароуп ар тынч рыңсы ахырьшыо, акрахырьфо, атынчреи аусуреи рыда хәыңыртә змам хәжәлар ахыыкоу, зегынцәара.

Абри аидыслара ашьтахь, сааҕыбжак аатцаанза, Слоним ақа-лақь абомбақәа аларыжыуа, иалагеит. Аңшыхәразы Зыхәба цхыа-ка иишьтыз ифызцәа ғыццәа: Иван Весницкии Миша Дубанеци рыңсы рыманы аарла ихынхәит. Ақалақь ашқа неишыа ыкамызт.

Шычара ахықәағы зыңсы нхаз ауаа, азнырцә ишьтаз абна ыыгә ашқа ирган, иааңхыакшәа инадыртәеит. Згәы тқьаны иказ ахәыцкәа ракәын еиқәыртәашыа змамыз — урт абна ытдыр-цәажәауа атәыуара иағын. Еилақәақәаны еилажыыз аңсцәа ирылыргаз ахәцәа цыоуы, ғымт, рдышәкәа еихаргүға рхыақәа рычхауан, даҕа цыоуыкы — анемец иңсцәа, ибзацәа цәхауа, иш-рылшоз ихәауан.

Дәтикәә иһнапык ааигәытәдәса, тәлак ашыапы иһенәдтә, ишы-
цәәз зхы цены избаз абарт ауаа дрылаңшуа дгылан. Есааира
амца зтәдырццеиуа ақәаб аипш ахәарахәа дышуан, уажәы-
уашытан ашыа аарылыжжып ухәаратәы ихиҕаҕаауан иңышә
тәҕақәа:

«...Ирхароузеи, иҕартаҕаҕази абарт цәҕарас — ауаа тынчқәа,
ауаа қыацәа... Зыбз ада акгы зыхәлам ахәыцқәа!..»

— Сыцқәын! — Зыхәба иварафытәҕа игаз абжыы хәанча
ихәыцрақәа ааипнаҕеит. Данаахыахә, иаңхыа дгылан тәхмада
кыафк, фархык. Уи ипәтә иалкәкәаны иһеиуаз илаҕырз, ицламхәа
иахыкәкәаны, зыхәда тәрбаҕаца ишәыз ичықә блуз иатцәа
иагәыдпсалон.

— Сыжәҕа шәахыцо, макыаназ снапқәа ҕуҕуоуп, абцъар рык-
ратәы иҕоуп, сухәоит, мап сцәумкын...

— Умацара уоума иҕоу? — дтәаит Дәтикәә иаархааны.

— Ааи, сыцқәын, уажәшыта сымацара соуп иҕоу. Умбои, абни
азәк лакәын исымаз, — аҕахмада рыварахышәа иһапы неирххе-
ит, — сынлыжыт, лхы схылбааит, анасыпда...

Дәтикәә, деиси-еисиуа, шыафақәак иаңхыаҕа иааҕаитдан, иxy-
лпә иxyхны даагылеит. Деиқәхыаңи, абду ибымба палта кыаф
дыларшәын ахыөежә иафызаз ахәычы хахәы бырфын.

— Весници! — ибжыы наиргеит Зыхәба, хрыж-хрыж даа-
қәыпсычханы, ихылпә анааиҕеитә. — Иумоу автоматқәа руақы
абри ит! — иһаидитцеит автоматқәа өба зыхәда ихшыны игылаз
ацкәын қәыпш. Нас, иара, уа ааигәа итцыфрны икажыыз ацсәтлә
икәтәаны забцъарқәа зрыцқьоз ифызцәа рышкә ифыһеиҕеит.

Абри аҕены аһеиццәа Слоним ақалақьгы ргеит. Зыхәба
ифызцәеи иареи реызмардарц изышытәз Ар Қапшы реааныр-
кылт хәа ахыраһаз атың рхы ақәкны идәықәлеит.

Иааилашәшәуаны, адәыҕба, станция Леснаиа иһадгылеит.
Уаанза аңшыхәразы пхыаҕа ирыштыхыаз асолдәтцәа шыцъа,
изықәшәах здыруада, ихнымхәит. Абри атың аҕны, аибашыра
шыҕалаз ма макыана ирмахәзацт, мамзаргыы зыңсы тоу азә-
гыы даанымхеит ухәаратәы итынчран. Абомба аткәацреи ахы-
мөас ашәышәбжыи реиҕа игәырзызагоуп абри атынчра. Ахәа
ицәытәхәхәоу акәицқәа реиңш, зқыбла цытәтәаны, икылхә-
хәа-кылхәхәа иузыңшуашәа убо, узқәа кыдхытшыаа-кыдхыт-
шыаауа уқалоит усқан.

Астанция арғыарахь ала уназдыпшылоз, атцаа-цла шыапышкэа
рыбна реааларкит инеиуаз.

— Миша, Иван! — даарыпхьеит Зыхэба, айбашьра ианалага
адырѡаены аахыс ицыз, зегь реиха дзыкэгэыгуаз Миша Ду-
банеци Иван Весницкий. — Шэца, иахзеилышэкаа абри атынчра
иааного, — инарыдитцеит уи.

Саатыбжакгы ахмырткэа арпарцэа хынхэит. Урт дрыцын
аихамѡа аусзуѡцэа рыматэала иеилахэаз тахмада цых-еилам-
гылак. Атахмада ибла гызмалкэа нытцаркэыр-аатцаркэыруа,
пытрак, еикэышышыы итэаз дрылапшуан.

— Шэызустада шэарт? — дцааит уи ичехыршэааны.

— Хаибашьцэоуп! — атак ныкаитцеит Зыхэба.

— Шэеибашьцэоуп, шэеибашьцэоуп! — атэы налеитцеит уи.

— Икэакэаны иташэтцеит, аа, иншэыртэаз шызагэазаха ихье-
илажы, — астанцияхь инапы наирххеит атахмада, ганла дры-
хэапшуа. — Сыпхашьоит, шэара шэзы сара сылахь апхзы аауеит!
— Уи иаразнак ақэабшэшыра ѡеифысын, ашырхэа дара рахь
даахьэхэт. Иѡнапыкгы ихгы атцысра иалагеит. — Амалуаа, аш-
кэакэакэа, Деникин. Иуденич... Аа, абарт снапкэа рыла, — иѡышь-
тихит изеикэымкуаз инапы тыпсаакэа. — Арт уажэшьта имчы-
доуп... Дыкэха даауеит. Ех, иаргы саргы апсра хақэшэахгы...
— Пытрак зегы фымт еикэышышыы итэаны, атахмада ахфеипш
ирылеитцоз ажэакэа ирзызыршуан.

— Саб, — Датикэа дѡагылан, пшышьала атахмада даайдгыле-
ит, — ихахэа иудыруа, хнумырхан.

Уи, Зыхэба ихафынтэ ишыапакынза илапш леихигеит. Нас,
даакэарақэанѡеашэа каитцан, уажэшьта зегь башоуп ихэозшэа
дналагеит:

— Изшэасымхэои: Слоним ргеит, — инацэкьарақэа акы аа-
хеиркэалеит, — бцъаргы кып амырхэакэа, сыпцэазаара зегы
зыдхэалаз хастанция рнапэфы иааргеит, уажэы, хара хтэқэа
здыпсыланы иржыз атабиакэа иртатэаны, амрагыларахь ипш-
уеит, рыпсы ааитаркыр, амѡа еитакэлозар акэхап...

— Хара хтэқэа абакоу? — деитатцаахт Датикэа.

— Хы, — ицэа дынтаст атахмада, — хара хтэқэамкэа, урт
ахыкоу уара иумдыруеи! — дырѡагых иган аареиирхеит уи.
— Аихамѡа нырцэ реааныркылт хэа иалацэажэоит, — нацитцеит
пытрак ашьтахь.

Зегы хэыцрак иаамцанарсын, фымт акыраамта еилашышыы
игылан...

Атх агәта ааиәнашахьан, ага иракьетақәа амца рыцрыд-
ды ажәдан ианналалоз. Урт гьежыны адгьыл ағғы имлазацкәа,
агәакьхәа наґ-ааґ иааиларцеит. Уажәраанза атынчра зцәа иґ-
нарґсаауаз аґсабара цәырхаит, илашеит. Хара хтәкәа ирымтахап
— амрагыларахьтәигы аснариадкәа кахәхәа-кахәхәа рґаархеит.
Хґа-пшьба саат адгьыл амца акны ибылуан — зхы ґахоу хыбрак
гыламкәа зеггы адгьыл иаґарартәит, аихамґагы еилаґәыбаса,
иқәыцкьааз арельскәа — ауардын зхысыз азырлашә аиґш, еи-
ґытәтцәа-еихытәтцәа иныштарцеит.

Ашамтаз, Даґикәа дахьыґоу изымдырзауа, илацәа хьантақәа
аарла иаахитит. Иаха ианааиуаз аихагы итынчран. Дхәәеуа
даналага даахәыґызыґит, аха изара лахыс иқәжыыз анышәи
аихамґа ашпал хьантақәеи дызрытымґит азыны азы. Маґк
иґсы анааивига, имышхәылґкәа ныґаргыланы, дырґеггых
иаґхьаґа деихан, анышә даацәытґыґны, ихы ауу ґо даақәтәеит.
ґсы зхоу азәгы иааигәара дыґамызт. Ана-ара алашьцара ина-
либааит, ишыны, еиґхытґа иважыыз иґызцәа. Иара иґсы ґаны
дахьынхаз ихы ахыбаауа, ґыґрак ус дтәан, нас, днапыршьышыуа,
икәша-мыкәша икажыыз иґызцәа зеггы гәеиґеит, аха зыґсы ґаз
уаґ дрыламызт.

Аимыггара иаґын. Инапы аамґанитґан, ивараґы ихәаґза
икажыыз ишәыреи иавтомати аашьґыхны, абна еиқәылашьца
днылалт.

Ашьжымґан, иаха зыґсы нхаз, Зыхәба иґызцәа еихышә-
шәа-еиґышәшәа абнахь анеира иалагеит. Уи дшымгәыґзоз арґ
цәырґуа ианалага дреигәырґеит. Иааиуаз ааидыґхьало аб-
наґы дыштәаз, шыбжьон ґалеит. Ихынхәызгы рацәак уаґ
дыґам: ауа ижәылаз ґынґажәи ґыґьяґык рґынтә зыґсы ґаны
ихынхәыз: Иван Весницкии, Миша Дубанеци, Васиа Иаковлеви
роуп. Егьырґ зеггы абраґа иґахеит. Иґахеит иахьа Зыхәба игәып
иалалаз аґахмадацәа рґыґьягы.

◦4◦

Август мза нцәаны, сентиабр мза аналагамґазы, Зыхәба
дырґеггых еидикылаз ауаа иманы, Белоруссиятәи араионкәа
ируаку — Зержинсктәи араион абнақәа руак аґны дааґылеит.

Уи уажәраанза ивагыланы иґеибашьуаз — арра аматґура
абырґкал икылсхьаз, зус бзианы издыруаз аибашьцәа ра-

кәызтғыы, уажәы, аға иғагыланы ицеибашып хәа дзыкәгәы-гуаз ауаа амаца аиңш еилаңсан. Уаҕа иҕан: ахаангы абҕьар знапағы изымкыцыз аколнхацәа, аусуцәа, арцащцәа, аҳаса-беилыргащцәа, зырхәтақәа ирцырҕьаз асолдатцәа — зегы 39-шык рҕынза.

Урт зегы иртахыз: афронт ахытра, хара хтәкәа рышҕа аи-асра, нас, уантә аға иабашьра акәын. Аха, усқан, аға амрагыла-рахь акыр днаскьахьан, зегынҕьара амщакәа ңцәан. Раңхьатәи акәғиарақәа зхы еиладыргьежьыз афашистцәа, имшәа-имырха, акәыцьма-лыцәха реиңш еицырҕсса, уахгы-еынгы ирылан, рнапағы иааргаз ақалақькәеи, ақытақәеи, ахаблақәеи.

Зыхәба еидикылаз ауаа иманы, азы аңан дашьтоушәа дын-кылңш-аакылңшуа, амрагыларахь ихы рханы амща дықәын. Агеи дарей анааиғахалакь — абжеиҳан, иааилатцаны инибар-цәон, зны-зынлаггы, рыңсы заны рышьтахьҕа ихынхәуан. Абас, амшын агәеисра ихыршәлоу афлыка аиңш иҕьо, аңсҕазаара иа-маны Белоруссиятәи абнақәа ирылан урт ауаа уажәы.

Дарбанзаалакь азәы ихахы иааиуазма абриақара аибашь-ра иадхалоит, ағагы абас хтәыла игәытцхәо агәахы днаскьоит, хадгьылгы абас шыла ицәаакхоит хәа. Аколнхаф иакәзар, иаар-ласны иеафара аҕагалара иазо ңыишьон, аҳасабеилыргаф инижьыз иахасабга ңхызла ибон, арцафы — август мза щажәа анбааиуе-ишь хәа игәы хытхытүа дыңшын, аиурист-усеилыргафы Датикәа Зыхәба, амца иалганы иааигоз ишәыра чакәа, зны-зынла, аҕеымҕа амгәархақәа реиңш, амаҕақәа аддыхәа иаартны, иқьаадқәа еи-лырттуа днарылалон.

Аха, атыхәтәантәи амшқәа рзы, урт ргәыҕрақәа рыдцны еиҳа-еиҳа инаскьо иалагеит. Датикәагы, иңсы зхырщаны иааигоз ишәыра аиҳа, анемец ицәигаз иавтомат ааидихалон.

Сентиабр мза раңхьатәи амшқәа инадыркны, еафратагалара ахы днардыруа иалагеит. Иааҕымтцзакәа инеиңынкыланы, щымш илеиуаз ақәа, асаба зынтатала иҕаз Белоруссиятәи ам-щакәа хәынцәала иасыбт, азиақәеи азмахқәеи рҕеинеитцырхит, иаақалаз ахьшәашәара хәычы назхысыз абыҕқәа, ңьара-ңьара рҕеаикәадырхәит...

Амза иатәымызт. Аарфара зыкәшәаз аҕьара аиңш, иҕарҕ-шарза ажәван иатцәңсаз иатцәақәак, атҕх маңк аңсы аатарым-цозар, уаҳа лашарак улаңш ицәшәо иҕамызт. Иҕаз атҕх лашьца рхы иархәаны, шаанза афронт хазхытүазар хәа збаны инеиуан Зыхәба ицызи иареи.

— Шәймшәән, шәйчешәйргәҗә! — ргәы рхатцо дрывагыланы днеиуан Датикәә.

Урт уахатҗәкә нарылымшо иааҗсахьян, ашарагы есаaira иааигәахон, амрагыларахь ажәѡан цәйтцлашо иалагеит, хара нахьхьы цыара, ахаҗшья иҗаѡуазшәагы арбагыкәак иааилар-җсеит. Аха, дара реыхәжәаха изышҗоу афронт ахәынгагы цыара иҗам: ақыҗакәа ыҗәоуп, амѡакәа җаҗәуп, аҗагы дышнеиуаз атәым дгыыл днахәлабгеит ухәаратәы иҗынчроуп.

Икказа иаашеит. Зыхәба, аҗхья игыланы инеиуаз инапы надирбан, урт аахәны еицрыхәхәа амѡа иаватцаны инашҗыыз абна инылалеит.

Уи ашҗтахьгы, абна агәҗа иаханы акыраамҗа иныкәон. Аз-кәаҗ кылҗашаа-мылҗашаакәа зкәыршаны, иѡылгәыгәза ишҗ-җаз дгыыл хбарстак аҗы инеин, ахыҗсыпҗхәа реынкарыжыит. Җыоуы адгыыл аҗгы имлазаҗкәа аҗәа иаамҗарсны иагеит, даҗәа җыоуыкы «уажәшҗа иҗаҗсыхәозеи?» хәа, блала еизҗаауа, инеихәаҗшы-ааихәаҗшуа иаатәеит.

Датикәа, иѡызҗәа ргәы имышҗырҗ дҗәажәон акәымзар, уажәшҗатҗәкәа ихы зкәикшаз хәа акгы издыруамызт. Зҗаара шәкы изҗоз ахаҗкәа ибла иаимырбарҗ иҗахызшәа, дзидтәалаз атҗла ихы надитцан, илаҗәакәа нхиѡеит, усҗан ауп игәы җыҗны ишҗоз цҗкәа иангәеиҗаз: «угыл, угыл!..» ахәауазшәагы иаҗауан. Мчыла еихаргәҗәа иикыз иблакәа аахитит: зегь рыбаҗкәа нҗаауан. Җшьяала-җшьяала дѡагылан, иавтомат аашҗыхны, дын-кылҗш-аакылҗшуа абна днылалеит. Але-аҗси рыбаҗыара, знапы хьѡежыкәа неитцы, аҗсабара аазгәыҗазыхәхәаз амра ашәа-хәакәа, ана-ара азкәаҗкәа рыхыҗсала, адгыыл-аза реыкәҗса, абгыыҗ гәаѡакәа ирынтәала, икьяшкьяшо ахәмарра иаҗын. Ишәахәауан лыҗсаа дызмамкәа ашара иаҗылаз атҗаракәа. Абарт зегьы рнапы җшҗакәа зхьыршыуаз арҗыс игәы, азныказ икәандаза иааҗалан, ашәахәакәа анаауаз изааргазшәа хәыцра шәкы даарыгәҗыларкит. Уи ибла иаахгылеит: арѡаш зыхь шәах-шкәа здаҗ җаҗшыкәа җырзәзәауа гарҗаа рыҗыккаракәа, Вла-дик инапы кны есымҗыша дназҗалалоз Белосток амҗаҗәҗи аҗсара, амажәа аиҗш еимыҗтаны еилаҗауаз аѡнқәа ухәа асахья хыгагаа-мыгагаакәа раҗәаны.

Даатгылан, акартоф цәымза аиҗш ишшапаза игылаз атҗла иенадитҗеит. Абри аамҗаз илаҗш иааташәеит, еиқәыҗәаак ива-раҗ икаршәыз ақбаад бгыыҗ хәычы. Азныказы хырѡаасгы

иҕаимтцеит, аха ашытахь, исцәагозеи игәахәын, иаашьтыхны илапш нахигеит...

— Весници! — аккара ытцирцәажәаит Зыхәба, еилараа ицәаз ифызцәа дшаарылаххытәкьаз. Уи игәы тыпан ицо, иха-кынтәи ишыапафынза деилышша, икьаад кәамкьа хәычы инап-сыргәытца иантцаны дгылан.

— Арака сыками, афыза акомаидир! — дыцәазамызшәа, ахы-шәтхәа дөаткьеит Ваниа.

— Ирфыха зегьы! — инаидитцеит уи.

«...Анемеццәа рыр хара хтәыла рҕагәылархалацыпхьаза есаaira дара ртыл иацәыхарахоит, — дналагеит Зыхәба, икалаз ззымдыруа иааилатәаз дрылапшуа, — урт цәымгыс измоу ауаа рыгәтафы еиҕырымкаара ада цсыхәа рымазам атыл ҕыц. Абри атил акны гәгәала икәңароуп апартизанцәа, анемеццәа рыр аееибытаха рырымтароуп, иахьынзалашо ирпырхагахароуп. Убаскан, ага иҕагыланы икәңо хар рымчхара иацлоит, раҕа ишытахька инхаз рыжәлар ргәамчи дара ргәамчи еицыло-ит, ироуеит шака ртаху акара ауаа, аҕьапханы, афатә, ртыл-гыы гәгәалатәкьа иақәгәыҕа икалоит. Анемеццәа ргәы ишаа-нагоз акәымкәа, хар еиха игәгәаны рхы аадырпшит. Анемец мпытхалащәа иахьынзаҕехәоз акынза икам. Урт еиха ипсыҕены иаапшит... Досу шәахьгылоу шәықәңа — шәпартизанцәоуп — аҕа шәапхьа дгылоуп...

КП(б) Ацентр Комитет»

Зыхәба ихы ышытыхын, еиқәызыршуа иапхьа итәаз дна-рылапшит.

— Миша, хазустцәада хара? — дтцааит Датикәа, автомат зыц-ламхәа иатцаргәа, иапхьатәкьа итәаз ақкәын ихы наиқәикын.

— Хпартизанцәоуп хара, афыза акомандир! — иихәарызеишь хәа дыпшызшәа, акеф аатиргеит Дубанец.

— Хпартизанцәоуп хара! — хрыжь-хрыжь даакәыпсычхан, инаҕеикит Зыхәбагы. Нас, еидара дук ихәда иаакәхәаны абық-хәа иапхьа инкаижьызшәа, иеаариашан даатгылан, акыраамта дрылапшуан. Алеи-аҕси рыбжъара зтцаара шәкы назыхбала ицаз ибла кәыш-гәыразкәа назхыслак, аужәра ҕықк аипш апырқьхәа амца ҕарыхкьон.

Зыхәба иикыз абгыц деичахауа, цшыыцбараны иааирҕын, атцла ашыапафы ишытәз ишәыра иҕеитдарц иҕыназикын, аха иа-аргьежны икытель апхьа аҕьыба иңтеитцеит.

— Ваниа! — дааидхьеит уи Весницки.

Ваниа ашырхэа икомандир дааидыххылт.

— Абарт наф инаскыаганы, мцак рыцратаны иблы, — ихэан, Зыхэба ишэыра ахы ларханы илтирфрыз ақыадкэа аайдгэаланы инеииркит. Урт, фымз раахыс, Датикэа ибла ачыц аипш ихычо, амца иалганы иааигоз адокументкэа ракэын. Уака икан: ашыаус процесс кодекскэа, дзыгцаажэахыз абаандащэа рёахэы зныз абланккэа, ақэтарақэа, апротоколкэа ухэа усеилыргафык имоу, иубац.

— Ус кашэымтан, афыза акомандир, — ибла гызмалза днеи-фэпшит Ваниа.

— Ига, ига, хусура халгеит, аконтора ашэ аркуп, — ихэеит Зыхэба, уажэраанзагы абри дахытацз пхашыаны дихэамп-шзакэа.

Итэаз неибарччеит.

Зшыамхы зёыззамыргакэа ага ишытахыка инхаз ажэлар, рапхыатэи амзакэа рзы рхы зкэыркшаз абри-абри ауп хэа иаах-тэаны акгыы рыздыруамызт. Ага афронт афэ иабцъар аус шаи-руаз аипш, абракагы ибз аус аируан:

«Ауаа тэыс иумазаарц утахызар — аполициа рыкны аусура уалага, — рхэауан урт. — Ускан уара уаххоит, ах изинкэа зегыы уманы укалоит: меигзарахда иуфап, иужэып, иатцхэаны амал урхап, ахэсагыы ишутаху унапафэ иааугап. Изымуз изы абцъар уахтоит, дшыы, кэчышык ашэа дымпхыазакэа...»

Икан ауаа насыпдакэа — имхэыцзакэа акапыхэа абри амша кьатэыра ианылоз. Аиашазы, анемеццэа урт ирархэауаз еижьо-мызт: зхы иалахэмарырц зтаххаз ауаа зинс иказ зегыы иртон.

«Абри амша уанымларц утахызар, — инаидгылон урт апо-лициахь имцакэа илак-шакуашэа ирбоз ауафы, — аа, уаныл абри амша, — рнапы надырххон егыи амшашка, — хара хзыхэа абрака аус ула. Азэы угэы нирхар, хара иаабап. Нас, Германияка ханцо уаагоит...»

Икан абри афбатэи амша мап ацэызымкуазгыы: «Q-хэынт-карк еибашьеит хэа сара сыезыбжыасырзызеи, сыршыыр еиха сыпсы штэаалак итаны, уск цъара изулар еиха еигъгышыбоуп, икало збап, аиааира згаз ситэуп...» хэа дхэыцуан, уи.

Ага иабцъаргыы ипропагандагыы махэи-цыси еикэмыртэо аус руан: «Москва хнапакны икоуп, инхаз ахэычгыы мчыбжык аххарцуам, хазхысхыоу атэылакэа реипш, иаарласны шэара

шәтәылагы Германия дузза аҕаҕа ишәмхышлараны иҕоуп. Шәхы шәазхәыц. Аҕсра аиҕа ахақәитрей аҕстазаарей шейгыу шәхашәмырштлан», — рхәауан урт.

Ашәақь иаҕоукуазар аиҕа, абри апропаганда иузаҕамкуаз ауаа, рабцяр штыхны, абнақәа ирыззон. Урт афронтцәкыагы ахыиҕоу шырзымдыруазгы, дара-дара рееидкылары, аҕа цсгаха имто иаишьталон...

Абри ашьтахь, Зыхәба ипартизанцәа иманы, ишьтахька — амраташәарахь ихы рханы амҕа дықәлеит. Урт зегы бцярла еикәшәамызт, насгы ҕымз раахыс икы абна иахылаз рыматәақәа цкыа ицеит, ршьатқәа рышхзааит. Ашьыжь, адәхәыцш аҕы ирымаз аилацәажәарақны ирызбеит, рацхыа ирыгу, ирыбзоу рыла рееикәдыршәарацы.

Уажәраанза, Белоруссиятәи азияқәа рақара зәыртынчы, зыхәда ҕацә зыкәа иҕацала, аганқәа инарывагыла-аарывагыло иныкәалоз Кузма Лихардов, абра аилацәажәарақны (Зыхәба иажәақәа рыла иухәауазар) «амратцәкыагы аатгылары алым-хақәа наизкыднатаратәи дықәгылеит». Уи, ацхәыс бзиа лыкәты шейҕылымхра еиҕыршәшәа-еиҕыршәшәа иааганы рацхыа, атәа фҕы зыхылахыз ашьацра иаалеитцеит Ивенецтәи Зержинсктәи араионқәа. Уи ашьтахь далацәажәеит: ауаа ргәалақазашыа зейпшроу, зыпсы зтииз ирхымҕаҕашыоу, аҕа иаҕа иахытәартоу-иахыгылартоу, рацхыа икнахатәу, аатцәа зхы иҕарцаны абнахь иаагатәу ухәа, 1812 шықәсазы Наполеон ибҕа ылапызтәаз аурыс партизанцәа напхгара рызтоз иара иакәызшәа.

«...Хара ҳазлытыз ажәлар ханрымадамха, — ихәеит Кузма атцыхәтәаны, атәара зәазызкыз апка аицш ихәда ицегь иҕтихәан, — абри абнаршәыра дугы Каракәымтәи ацслымзра иахзаҕызахоит, ацигар бҕыц кәалзра узнауазар еиҕа атцх лашьцагы ҳазытәахуам...»

Лихардов ихәда пшышьала икәа интеитцан, «саҕашәымтцан ажәа шәасыршызар», — ихәауазшәа, днарылапш-аарылапшит, илымха ашьаҕақынзагы дқапшыза дааибакит.

Акыац-акыац аарылиргеит, згәыргыа енаҕь зпышә икәку Миша Дубанец, дагыҕагылт, аха иара инапқәа рышьтыбжь ада штыбжыы анимаха, иеааникылан, пшышьала днатәеит, амала, ихәычы хаҕы шықәлашац иқәлашон.

Абри аены, апартизанцәа Кузма Лихардов днарыцгылан, дырҕагых амҕа иқәлеит. Шыыбжыаанза ныкәара ицахыны, абна ааимкыан, ахыгә-сыгәхәа Ковалиов ақыта иналагылеит.

Аға иакәымзар, аакыыскыа, абас жәпафык ахацәа еицны изым-бацыз ақытауаа, иңыашыаны акәын ишрыхәапшуаз. Зегь реи-ха агәағыра змаз ахәыцкәа, абарт штәымуаамыз анырдыр, ирыцрыпсса инарышъталт, илакѡакуа акәын апсшәа шырхәоз ахәсақәа, инханы иказ ахацәа кыоу-шәоукәа, апартизанцәа рҕеы-нрылак-аарылакуа, иказ атагылазаашыа рзеитархәауан, афронт азбахәала акрыжәдыруазар хәагы иразтәауан.

Абрака апартизанцәа абцъар мацымкәа еизыргеит, цыоукгыы рымаәажәкәеи ршьатцажәкәеи рыпсахит. Зыхәба, хәфык-фык ахәаидибалоз, ихны ифаз иажәа аацәыригон, еиларҕеы иапхыа иңыба итаз ақыад бгыц дырзапхьон. Уи иажәакәа згәатцанза инеиуаз ахацәа быргцәа, ицәытатцәахны ирымаз рабцъаркәа цәырганы, апартизанцәа инарылалон.

Ашытахь, апартизанцәа ыкан ақытақәа: Ковшово, Иузовск, Старое Село ухәа ркынгы. Иахьнеилак Датикәа дыкәгылон. Уи, иказ атагылазаашыа дара реиҕа ишизымдыруазгыы, аҕыр-пштәкәа ааганы ргәы иргәгәон. Иреихәауан, аға рыпсадгыл агәы иеалеихалацыпхыаза, еиҕа-еиҕа арахь ибҕахы шкәадахо, аибашыракны ауафы аиааира изыргараны икоу абҕах шакәу, Хар Капшъ иахыагы бҕас ирымоу дара шракәу, дара аға ишытахыка ианцыржаа, икажыра еиҕа ишымариахо...

Абас, ақытақәа жәпакы ианрылс ашытахь, уахык, Старосельсктәи абнаҕы иаатәеит. Уатцәы иаашар мөышан. Амшгыы качца еилганы икан. Ахытәы мацәаз хыпсы аипш зыгәта ыфааза, ажә-ѡан иатцәа иатцаршөыз амза, аташәара дахыццакуа дшахәап-шуаз, ацәа дынтанагалт Датикәа...

Хәы харак дуззак ақәцә дыкәгылоуп София, Владик дыл-гәыдыкылан. Уртҕи иареи, еикәатцәа-сымсалха, иҳанто ирыбжыа-жыуп аптақәа. Дгәакуеит-дтәакуеит, изхара ибар итахуп ихәы-чи ипхәыси, аха, иааимкыеит шихәауа, дырѡагыых агәарахәа иааимаханы иаахырѡауеит. Рыкәҕеитыргыы итахуп, аха ибз иҕытца иатцабызшәа ажәакгыы наихәылшәом, даргыы мах-псахуеит... Ус, абарт аптақәа дрылууаа, имаалыкь мтәыжәѡа хәыцкәа хахаза, дпырны, иара ишка иҕааихеит Владик.

«...Аа, укаҳауеит!» — дшәаны дныѡнытәаашеит Датикәа. Ибжыгы дыртрысны даанарпшит. Амза агәы хахаза аташәара иаҕын, илцыз апхзгыы илабахьан, ицәа даатыхытшыааит. Игәы хыоу-хыоуа ихыуан.

— Лихардов! — ибжыы наиргеит Зыхәба, аңь ду амцакны рыбжыы нытцакны, аҕды-мыдыхәа еицәажәо итәаз апартизан-цәа рышка.

Даaidгылт Лихардов.

– Иаамтоуп уажәшътә. Икәтәтәкәоу зегы еибәххәахьеит. Амәа шәыкәыл, – ибжы хәанчаза адтә наиитеит Зыхәба.

Старинки ақытеи апартизанцәа ахьтәаз абнеи акыр нарыб-жыан. Кузма еихабыс дызмаз аңшыхәцәа ргәып, атх агәтә ааф-нашоны ауп ақытә ианналаса. Ачархырста ахы ахьаантәоз акәы-кәмыдыркәа ркны ифызцәа ааныжыны, наскыа зцәаара алашь-цара иалубаауаз афны хәкәкәа рышка ифынеихеит Лихардов. Ифы цыара лакгы ағышә интамскәа, изхара иимкыцыз анемец автомат инацәа атаргәгәа, афны атзамц иеадтәны даагылеит уи. Зегы рыхкәа рыкәыжыны ицәан.

Пытрак ашьтахь, игәыбжынацәа ркәешны, акыгә-кыгә хәа апенцьыр асаркыа днаснасит Кузма. Шьтыбж ыкамызт. Ашәаза цыыпсы аиңш еитыхәхәа ицон аамтә гәырзызага. Иаарыгәгәаны деитәсит. Асаркыа иадыршәылаз апарда аатцрааны, азәы икыышә аадикылеит.

– Василь, сара соуп – Кузма Лихардов, Кузмагы илахь асар-кыа хьшәашәа инадыргәгәаланы, ибжы наиргеит.

Апарда ааимахаит.

– Икоу удыруама? – ацәажәара дналагейт Кузма Лихардов, Васили ифны афәпаракны инеины ианаатәа. – Ишеибәххәахьоу ала, абри шәкытәкны, зегы харбо-храхауа хаацәыртыр хтахуп. Хкомандиргы дшәацәажәарц игәы итоуп... Уара ушгәхәапшуеи, атагылазаашыкәа зеипшроузеи? – иажәа уаха имроукәа дцааит Лихардов.

– Уажәытәкыа еиха хтынчуп, – даакәыпсычхашәа даацәа-жәеит аңшәмагы. – Ари Лиошка мзышәа аполицаи данкнейха ашьтахь, ишуасхәахьоу аиңш, цәгылатәкыа хдыргәакиит. Иван Матвейи-иңагы уи аңсахы иңсы дартеит. Аха, Лиошка дрымтиит. Уи аахыс аполицаи шәаны, шамахамзар, арахь икәлазом...

– Нас, уатәы?! – дфагылеит Лихардов.

– Ишеибәххәаз.

– Иаба?

– Ашкол акны еиха еиңхап, – пытк дназхәыцшәа инацитцеит Василь.

Кузма ашәахь ифынеихеит.

– Уара абаагәарагы уазнымкыло уееибутеит, – ифыза ди-ташыцуа, даацәажәеит Василь.

– Иааурызеи, еибашьроуп! – иеаазырпагыашәа, атак ныкаи-цеит Кузмагы.

– Ааи, ааи, усоуп, цьоук шәеибашыла, цьоукгы ацинеицш шәышә халаҗахәаны хшәымаз. Ачыгә-чыгәхәа хашлап – хаб-жада ихәлоузеи, ахацәа шәара шәоуми – шәхысла...

– Ус умхәан, Василь! – ашырхәа даакәтәит Кузма. – Абракагы ауаа шатаху умдыруеи, шәара шәыда хара хҗахауп, хдагәоуп.

– Уца, уца, уцәшоит! – изкәа днаснасын, дындәылигеит Василь ифыза. Арбагькәагы иааиларцсеит.

Василь Унучаки Кузма Лихардови ианыхәыцкәаз аахыс еибадыруан, иеифызцәан. Урт аус ахьеицыруз Молодечной Мински ирыбжгоу аихамфаҗы Василь амашәыр дакәшәан, изшәапык хыртәеит, убринахыс аусура дакәытцны афны иеаа-никылт. Аифызцәа шәеицәыхкәазгы, мызкала фынтә-хынтә рҗеиқәдыршәауан. Иара Василь, ишәапы апротез шнеитәткәа-лак, усура дтытырцгы игәы итан. Аха, зыҗены ишәапы катцаны афныка дхынхәыз аухаткәа аибашьра иалагеит.

Абри ауха, Василии Кәызмеи еицхырааны, Кузма ицны ине-из апартизанцәа, еиха ишәартоуп зыргәахәуаз ақыта амфақәа рыкны еизшаны идыргылеит. Кузмагы, амра абз Старосельсктәи абна ифавтцнагоны, ртыц акны дааит. Апартизанцәа рҗеыр-мазеины икан, рыгшыхәыф даапса-дкара дшыказгы, дырфөгә дфарапгылан, амфа иныкәлеит.

Апартизанцәа неиуан абна рҗеыларзны, аанда аганкәа рҗеаа-рывакуа, амфақәа ааихытәтцәо, аутрақәеи атәархырстақәеи инартыс-аартысуа. Ус, амра тлакашәара ифөеихьаны, Старинки ақыта ршәапы наладыргылт. Шәааила арахь сара сышка хәа Старинкиаа рхәыцкәа аднапхәалар атахызшәа, ақыта иагәылгоу аулица затцәы ахаҗы, агәытца иатцәаза инадыпшылоит рыгәтәы школ. Ацәылашара инаркны, ақыта алашыцара афытцра иаа-цанакаанза, агәырҗабжы зтыфуаз абри ашкол ашта, уажәы, амҗтәы цьар еицакәақәа рыда акгы зытнымхаз ақьаптажә акәын изеицшыз.

Дара Старинкиаа излархәауала, – Зержински ақалакь рҗа-раны ианыказ аламталазы, хымш затцәык абрака аҗа итанккәа рырхәта гылазаарын. Аха, абри аамта иалагзаны, атанккәа рышыхәа икәтәиаауа изкәыз адгьыл агәы цәдыртәеит, иртә-тәазгы ашкол аҗенцьырқәа рыбла такаакаа, ашәкәа фыжә-жәаны иаанрыжыт.

Ахьшь зласыз акәчарақәа реицш, инытцаба-аатцаба ицеит ахәыцкәа, рышкол ахаҗра рхаҗны, рыхәда рыкәәҗе ирцылон ра-нацәа.

Зыхэба ипартизанцэа иманы, еикэшэараны иахыкэз аш-кол афы даннеи, ауаа рыбжеихарафык еизахьан, имааицызгы, еихышэшэа-еипышэшэа, азэазэала, ыыца-ыыцэала ашта италон.

Апионерцэа руадакны, зшыапкэа цкыкэза игылаз астал еикэатцэа иадтэалан: Датикэа Зыхэба, Василь Унучак, Васиа Веснишки, даеа пхэыс аукы, еикэакы, лыхцэы ырша ду цырцыруа икэхэаны. Иныхгыла-аахгыло, цшышэала иаафналоз ауаа, ркыт-цсыт бжыы мыргазакэа, иахыкэшэоз инатэон.

«Ирасхэаша рацэоуп, аха сышцалагари, — еилашышы итэаз ауаа дрылацшуа, дхэыцуан Датикэа. — Афронтафы икоузеи хэа исмазцэаар рушам, ирасхэаша аахцэак сыздыруам, азы зцабаз апсыз аипш, акэара хакэхеит...»

— Иаамтоуп афыза акомандир, халагап, — Лихардов Зыхэба дааихагылан, илымха дынцэаажэеит.

Аизара цон. Датикэа, ажэытэ иабацэа рабацэа, аеыфхэа рлабашы нарсны, иаакэмтцэакэа, цшыба-хэба саат ишцэаажэоз еипштцэка ацэаажэара дафын. Ашыеи ахши рееилазфаны изкэы-хэмаруаз ихыифы ау акны цэара дакгы цысуамызт, абахэацшы ашыапафы зхы ытызгаз ашыха рфаш аипш ицкыакэакэараза, ифыцахэацэааза, аимхэыц цэбара рхыхэхэыла акэын ишааиу-аз иажэакэа.

— Бара абри доурысуп бгэахэоу? — дцааит апхыатцэка итэаз пхэыск, лфыза лхы налфакны.

— Анцэа идырп, ицэаажэашыала доурысуп, аха ипшрала?.. — даалакфакит афбатэи.

— Хара хкомандир дапсуоуп, апсуа хэа зныкыр ишэахэахэоу? — урт рцэаажэара иеналеигалт, рыварафы итэаз Миша Дубанец.

— Мап, иахыада исмахац, — лхы аалыртцасит рапхыатэи.

— Ишцабмахац, Амшын Еикэа ахыкэакны инхоит. Цыпх цшыарахэа Шэачака санырышът, уахь экскурсия харган, аиалар-пшырагь аабейт, — афбатэи лыблакэа ааихмырсыгызакэа, Датикэа дицацшуа дцэаажэон.

Зыхэба иаамышътыхь игыланы ицэаажэеит Василь Унучак, астал акны ирыдтэалаз апхэыс еикэа-ау ухэа азэырфы.

Аизара ианалгагы, аимпра ртахзамызт ауаа. Урт Датикэа икэшаны дтыртцауан: афронт абакоу, ииашатцэкыны Москва ргахэоума, ага иара дшыехэо еипштцэка дыгэгэоу, дыгэгэау ухэа шака утаху.

Зыхэба данцэажэоз, урт рызбахэ дшазаатгылазгы, иара уажэгы арт азцаарақәа ртак ҕаитцон.

— Исцэымзакәа ишсоухэара, сычкэын, — Датикәа икәшаны игылаз ауаа днарылс-аарылсуа, дааигэазаны дааидгылт такәажэ кьафк, аха дахьыкоу дцыхза. — Аға дышцаз еицш дгьежыны арахь ишэтра дықәлеит хәа иалацэажэоит, иашоума? — дцааит уи, лыбжыгы аармазашәа.

— Мап, бсызжьем, сан, — налаҕеикит уи, илахь ааикәтцаны.

— Ее, уара уафы гызмалк уакәымкәан укам, — кычыра р-цаа зфыкәыршаз лыблақәа цдыркны, лхы нырнаашәа дөеи-фацшит Датикәа. — Волма рган хара хтәқәа, Минск иаины иаадтәалеит хәа рхәауеит, убригы умаҳазаци?! — дтылцаауан атакәажә.

«Ех, бҕеы изхәаз хыла итәыхгы!» — ааигәахәт уи.

— Макьана ирымгацт, аха уигы ргоит. Зержинск, Ивенец, Воложин, Молодечно... Хтәыла, зеггы ахы иақәитыртәуеит, шәым-шәан! — ргәы арғәғәарашка дниасит Зыхэба.

— Иухәар утахым? Еилыскаауеит, еилыскаа. Зны шәаацшы хәа шәархәазар акәхап, — атакәажә зынзагы ахәытхәытрахь дниасын, иахагы лҕеыргызмалны, дзацэажэоз дивцшшәа наҕ дыцшуа дафын. — Минск аныргалак, нас иааидкыланы иха-шәхәарц шәтахызар акәхап... Аиеи, мшәан, хара азәы акы хәи-хәаратәы хәкоума, хабз хыртәаратәы, хҕы иаутагылахуа...

— Ус икәндаз ишшәаххәарыз, аха... — даақәыпсычхаит Датикәа.

— Ыы, нас, Волма дмырхынхәзеи хара хтәқәа? — даалкьаны, лыбжыы ытыганы дцааит атакәажә.

— Мап!

— Сычкэынгы уа дыкан, — лхы нхьашышыт ан, ацыхәтәантәи лгәыгра хәычгы зшәахцас лхы-лҕы инықәба ицеит.

Зеггы ацара ртахзамкәа, азәазәала идәылцуа, Зыхәбеи Унучаки рыда уаф дыкамкәа ауада ааҕацәит. Уртгы неифацшы-ааифацшын, идәылтрацы ифеихоны, цшышьала ашә ааиртын, даафнашылт Лихардов.

— Афыза акомандир, — уи Зыхэба дааидгылт, — азәы уибар итахуп, — ихәеит ашәахь дырцшуа.

— Даашыты, нас, — ичааникылт Датикәа. Даафлашылт арцыс нырхак, ацшыкы, ауапа ажәахырқәа реицш ижәахырқәа цацаза.

– Мшыбзиақәа! – ихәеит уи, аґсшәа реихәауазу, драцәхарц дааиу узеиґымдыраауа. Дааигәазанғы Зыхәба даайдгылт. Рґыцґагы рхы атәаґа нықәушьратәа еиқаран.

– Бзиара убааит! – наиаґеикит Даґикәа.

Василь уи иқәғимтит. Иааиз ибла ґалашьцақәа ґархәны Ва- силь длеиґапшын, уаґа иааиґымтәзакәа ус ишықаз Зыхәба ишґа иааиеиґеит.

– Хаузызырґеуеит! – ихәеит Даґикәа тынч.

Арґыс ицґымшь иларкны, ицламхәа аґынза, амзаґа аицш еицарсаза иалгаз ашәахста иґегьғы иааиеиркачын, ицшә ґаґақәа ґеихирґхьейт:

– Шәпартизанцәоума, шәара?

– Мап, хпартизанцәазам!

– Ус акәзар, шәацәажәара иаґсам, – арґыс даахәны ашәахь иґынейейт.

– Уара узустада? – ибжы неихыиґзейт Даґикәа.

– Лиошка! – аґак нықайґейт уи дааґгылан, аха дхьам- хәзакәа.

– Ужәла?

– Лиошка!

– Уаб ихьз?

– Лиошка!

Даґикәа аґаґахәа дааигәалашәеит, иахьа абрахь ианаауаз, аполицаи дыкназхаз хәа Лихардов зызбахә иеихәаз ауаґы.

– Уааскьа арахь, – ибжыгы ихиґыгы реаарыґсахын, Зыхәба уи ишґа шыґақәак аақайґейт.

– Ипартизаным рґы ус сымазам!

– Хаилибакаап.

Арґыс даахәын, дырґегьх Даґикәа дизааигәазаны даайдгы- лахт.

– Хара хпартизанцәоуп, аха уара узустоу зхаумхәозеи?

– Сара схы здыруа скалеижьґеи Лиошка хәа исыґхьойт.

– Нас, иуґахузеи хара хґынтә?

– Рацәазакгы сґахзам!..

– Уеизгы?

– Аґа дшәыцысшьларц!

– Абцґар умоу?

– Уигы хәпшаап!..

Пыґтрак нақ-аақ еиґаґшуа игылан, қазшьала еиґацәоу, аха иа- хьа зус акхаз ґыґа арґарцәа. Нас, цшьшьала еицны индәылґит.

Апартизанцәа алым а́кара ишы́гә́ғәоуғы, ажәа аи́ха имкә́а-
ратҕар ада җсыхә́а рымам. Ты́ҕк а́кны, уахы́к акә́ым, саатк аи́ха
ианзы́мтәоуғы кәлоит. Ины́кәалароуп, икә́аратҕалароуп, рышы́та
дырзлароуп, зны а́га «еигә́ыргы́аны» иҗылароуп, зныхы́ «ицә́-
шәаны» ихы́атҕроуп, ддыркы́алалароуп...

Уи ада җсыхә́а шы́камыз идыруан Зыхә́багы. Старинки
ақы́таҕны ианы́каз аеынғы, иаадырхә́ын, уа́ха Старосельсктәи
абнахь имнеикә́а, Ивенецтәи араион рхы а́кәкны идә́ыкәлеит.

Илашы́цеит. Икара́ха, уа́ха нары́лымшо ины́кәахы́аны, уиа́кара
идуца́амыз, а́ха уахы́к а́кара рҗәазларкшаз бнак а́кны иҗхы́еит.

Ақы́та ианаалтҕ нахы́с, Да́тикә́а Лио́шка дишы́клаҗшуан. А́ха
иара, аханатә́ аахы́с дрыцы́зшәа, азә́гы дихә́амҗшзакә́а ихы
икә́ыжь, дрывагы́ланы днеиуан.

Уажә́гы днаскы́ан, амза ашә́ахә́акә́а зхы́ыршаны игы́лаз
атҕаа-тҕа днамтҕатәеит.

— Лио́шка! — а́тынчра ааилеиган, җызатҕас ибжы́ы наиргеит
Зыхә́ба, рыҗсы анааи́тарк ашы́тахь.

Уи а́так кәимтҕеит, а́ха дҗагы́лан, җшы́шьала Да́тикә́а дааи-
дтәалеит.

— Уара арт а́тыҗкә́а бзианы иудыруазар акә́хап? — дҕааит
акомандир.

— Сыхә́нацә́ак реиҗш.

— Нас, раҗхы́а җазтаары́да?

— Абра полицаик игә́аҗ сымоуп, җашниасуа ихә́мҗатә́ны
җац даакы́лахкыр ицә́гыамызт, — иблакә́а кәеицеиуа, Зыхә́ба
дниҗаҗшит Лио́шка.

— Иҗгә́азар уи ака́кан?

— Сара схаҗы́ц азы кә́таҗьцә́ак аи́ха игә́ғәам!

Зыбы́зшәа бзианы еибакы́з арҗарцә́а неибарчҗеит.

Лихардов Зыхә́ба изеи́теихә́ахы́ан Лио́шка иҗоурых: уи даа-
гылеиҗьтәи бахтә́мзар акгы́ы ззымдыруаз, ауаҗ ишы́ра акә́чышь
ашы́ра а́кара ахызмы́ртҕуаз, знаҗхы́ бааҗсы́з уаҗын. Аибашы́ра
ианалагоз, уи жә́аҗа шы́кә́са икә́ны, Белору́ссиатәи араионкә́а
руак а́кны абахтә́ дҕакын. Анемеццә́а ашә́кә́а кы́акы́за иззаа-
дырты́з абаандаҗцә́а дрыланы иаргы́ы дты́тит. А́ха макы́аназ, уи
доузышы́ты́з дырҗы́рхаҗамзар дызлары́хә́оз җәа акгы́ы ы́камы́зт.

Зыхә́ба иусура́кны абри еиҗшы́з ауа́а маҗҗымкә́а икә́шәа-
хы́ан. Идыруан урт ркә́зшы́а, рҗәажә́ашы́а, рызнейшы́а. Азә́ыр-

фгы иара инапала рус збны идэықәйтәхьан, аха дрыцшьтала-
ны дмыцәацызт, дрывагыланы дрыцеибамшьыцызт, рыгәтыха
дирхәауан акәымзар, игәтыха реимхәацызт...

— Дшәартәуп, — ихәауан Лихардов, Зыхәба имариа шааиоу-
лак. Аха уи инахига-аахигон, итахын дызлапишәашаз аамтәи
ахтыскәеи, итахымызт иахьатәи аамтәзы, абасеипш икоу агәы-
цхафыр зызтоу ауафы дигәтәсыр...

Азынра амәа ишықәлаз уанахәауан атынчра иалахәхәа
иааины улымха интахәытхәытүаз ашьыжтәи апша хьшәашәа.
Аха апартизанцәа макьаназ уи рызгәамтәацызт, ирызгәамтәацызт
есышьыж икнышәшәаны рдыңта ахтәыр инадкьацыла ицоз
азаза какацкәеи, Белоруссиятәи адгьыл тамтами ацәаффы ша-
архылазгьы.

Уахагы урт апхзы ныпхьахәауа, Лиошка згәаг имаз аполициа
дызланхоз ақыта иаалалеит. Ашарагы саатқәак ракәхарын иа-
гыз. Апартизанцәа шаны, амәакәа цытәтәаны инықәдыргылан,
ақыц қапшь зкәыз афны ләкә пшза иазиаша рфынархейт.
Ақыта аназарахьтә иаауан афы иашьны икәз цьоукы рыбжы
хьырвырза. Лақәакгы зны-зынла уи ашәабж инацдыргзлауан.

— Хзышьтоу хымпада абант дрылоуп, хәаңшып макьана
афныка алеира иаңсам, — ихәеит Лиошка, Зыхәба илымха ихы
надикылан.

Дәтикәа дшакәшахәтыз ирдыруа уи инапы ааиргәгәан, иав-
томат ырмазеины, афны атзамц иеаавеикит, Лиошкагы днеи-
таңан, абартца ашьака дааватәеит...

Агәашә афыж-быж геит. Азәгы дкәацә-кәацәуа, алашьцара
днәлырбааит. Уи дшааиуаз, аттахәа ихәымцъар ааңиртын, Лиош-
ка дзыдтәалаз ашьака иенадижылеит. Дыгәрымшәрымуашәагы
ашәак ихәауан.

— Кыык! — игеит бжы мырмашәага хәаеык. Зыхәбагы,
Дубанецгы нак-аак иаарыдпәлеит. Иааиуаз ахатца, ажәдан
ахьтә длеизшәа игәышца аархәны дышьтан, Лиошкагы уи ифы
еимлагәа икны диқәтәан...

— Иужәлоузеи? — дтәаит Дәтикәа, зхы тәыгьахьаз атла-
шьапхса днықәтәаны.

— Проворный, Мехас Проворный, — даацәажәеит инаргаз,
ашыз ихьызшәа акәара-кәара деитцәсуа дахьылаз.

— Аполициа уалоума?

— Ишца?

— Аполиция уалоума хәа суазцааит.
— Сароу?.. Анцәа исыдумгалан!
— Нас, ари атапанча узтада? — Зыхәба ицьыба иааҗигеит, ахрыхә иакыз ашәишәи аиҗш згәытц ытцчаа иҗаз атапанча еиқәатцәа.

— Ишҗа?
— Уаҗәытц аеырбзамыҗәра, ихәа, иузтада абҗьар?
— Абҗьару? Абҗьар мачхәума уажәы, — ицәа дыҗатцәиит аполицаи.

— Аполиция уалазами, нас?
— Мап, схәыцқәа снапала исшьеит..
— Ыых, ацәаха, уҗсы штоу улбааздоит! — Лиошка уи дааи-дыххылан, ицламхәа данкны, ацгәыр иаҗашәаз аҗацәкыиа җсыцәҗа аиҗш дкәалкәало дҗышьтихит.

— Уиҗәатц! — ихәеит Зыхәба, тынч.

Лиошка иҗахзамкәа даауишьтын, днаскьаны, дырҗегьх дшы-җара иеицтархәач даагылеит.

— Ари закәи, нас? — Даҗикәа имаҗа иаавтихит иаха аполи-цаи инапы иахырхыз акасыжә.

Акәытцара иҗаркыз абгахәычы аиҗш, Мехас ицәа дылҗа-шьшьын, иблақәаҗы шәаны наҗ инаскьеит.

Алымт иаганы, апартизанцәа ркомандир иикыз акасыжә еитцәа ианын: «Шуцманн-шафт. Старое село».

— Нас, иарбан ура узырбыжәуа — сара смаалықьуп хәа? — Зыхәба дҗагылан, хаха уи дааидгылт.

— Салалеит, иҗастаҗәышьарызеи, салалеит, хәыц гәартәк срылатәоуп, сыҗхәыс дычмазаоуп, амла хәгон, — иаразнак ицәа-җхты аархәны иааихаирҗеит «Шуцманн».

— Нас, узхара уҗартәуоу?

— Раҗхәа хәцәҗамызт.

— Уажәы?

— Уажәы — җсымыштьыгак.

— Ууалафахәы зыладырҗәызеи, излауқәҗәыгуаз уаҗсамхеи?

— Узыхдырҗәара мачхәума... Ирхәауа зегьы ахьыҗасымтцо акәхап.

— Уҗәышхо уалагеит? — Зыхәба иқьышәқәа җыс-җысуа дааи-гәазаны дааиҗагылан, Лиошка ирҗаҗшьхәз ицламхәа инапы наҗацашәа, ихы җышьтихын, ибла дылхыҗшылеит. — Нас, уҗсы цқьоуп?

— Ааи, ицкьоуп, ханцәа ду имаеуп, шәара ишәымаеуп! — ацгәы иампытәшәәз ахәынап еипш, ицәа ихыңаны ицо, ибла тҕыыш-кылхәхәа хәатхәәто деитәлеит аполицай.

— Азәггы думпытәмпсзәцт?— акалакәйт аипш илаишьтит даеа зтәарак.

— Ускан сысабицәа сшьааит...

— Дбыжәуеит, ала аңында икылкәаз, дбыжәуеит! — иара ишкә деитанатрысхт Лиошка. — Дсәшәраза, уажәытәккәа ахаңахәа зеггы исырхәауеит.

Аполицай адыххәа дфышьтпеит, ацхара зәаззырхио амат аипш иееитархәач, иңыымшь шкәакәәкәа тарссы, иблакәа кәыс-кәысуа Лиошка дихәәпшуан.

— Уажәшьта иутәахуа башоуп, ихәа, қиала ацәажәара аус абжак хнаеуеит рхәауеит. Сузызырфәуеит, — Зыхәба даагъежын, дырфеггых атла ахы дныкәтәеит.

— Атәтын сарха, — аполицай илахь иаакәнапсз аңхзы хьшәәшәа имағрала иааирыцкәан, инапы Датикәа инаимтцеикит.

Уи ихазы зырхәра дафыз атәтын наииркит.

— Атәтын шәырымтәзои?

— Мап, — инапкәа қыңқыңыуа, итәтын рхәны иааиҕеикын, амца нацреирсит. — Акггы аансыжбуам, зеггы уасхәауеит... Ама-ла, схәыцкәа рыцхауп, сыңсы лахыцәгәа рхумбаан, ча-ҕатқар заазгоит, — иблакәа рытқар алағыз аавтыжжит.

— Акггы мзәзәкәа?!

— Ускан зықәгылоу адгыл сытәбгааит. Сара урт анааиггы, схы нахызга-аахызго, акыраамтә сыҕерыстомызт, — иеырхәаны (ихәлачыз алға акәһап) ахәыз-хәызхәа деимхәауа дналагеит уи, — аха амыхьтә дсызкәшәан амыхьтә зыкәитцеит.

— Дзустада уи?

— Гаврил Букатик — хәстароста. Иаб адамра дтытцны дкәә-цүа дизаауазшәа ауп, урт хқыта ианаалалоз дшырпылаз. Зеггы раңхәаггы уи урт дрыдгыланы абцар шьтхит. Нас, дгәагьо хара даахалалеит. Цьоук хиршәеит, цьоук хәиҗеит. Изымузггы — иныртәәтәу абарт роуп хәа, есымчыбжәа, асиакәа кәтцаны ири-тоит... Иааг ада акггы рыздыруам, ажәтарақәа реипш рыҕкәа раханы исҕәпшуеит хәыц гәартәк...

— Нас, уззикзеи уңшәма ҕыц?— деитәтәаит Зыхәба, уи еиҳа ихәлахоз ажәәкәа рҕы дшааиз аниба.

— Уззикра мачхәума: ауаошьра, ацәгәхәара, акарулра, афәтә-ажәтә реизгара.

– Уара иалухыз арбан? – деитәнеипыџлеит уи.
 – Афатә-ажәтә еиыызгоз срылан, егырт анцәа искәиблааит.
 – Измухуадаз урт еизугоз?
 – Измысхуадаз: уара, сара, агәыла-азла.
 – Изџоутцауадаз?
 – Сеидроу, сара исуалыз аизгара акәын, нас, изџатдахәыз азәы ифозар акәхарын.
 – Иарбан фатәкәоу еиыызжәгоз?
 – Зоура хкы утаххалак: арахә, аңсаатә, ахәша, акәтагы, ахача, ахш, ацха... урт хастароста имоу ашьтатцартәкны еизаагон. Уи, ацаңхәкәа зегы инацәа иахаргыжәуа икуп, уџназырпшуада, аџнажәра хәџуп, арахь тәра акәзам...
 – Еилыскааит, – дџагылеит Зыхәба, ожәшьта иазхоуп анигәахә. – Уара цәгыара шулам еилыскааит! Амала, имзакәа иҳахәа, уаџы дабеипыхьашәари абри шәыстароста?
 – Уиу? – азыказ даалакџакит – «Шуцманн», иуасхәауеит, амала, сызбахә алоумтцан, сысабицәа рыцхауп.
 – Уара уцкәоуп, уус уалгеит, абри хәхәа, нас, ашәкәа рыцшьбагы узаартуп.
 – Дынхоит ауахәама анаџсан илеиуа акәарацча ахыкәан. Аха шамахамзар аџны дкәлазом: еынла иабцъар харшала акыта дхәлоуп, уахынла ауатка иеатаны, ицәыбза лґы дцаны дышьталоит.
 – Дабанхо уи аңхәыс?
 – Амратәшәарахь ала хкыта уахьналшәауа, атцаа-тцәкәа рымтцан.
 – Миша! – даахьахәит Зыхәба, инаџсшәа, завтомат зыцлымхәа иатцаргәа итәаны, ирзызырџуаз аңкәын ишкә.
 Дџацкьан, дара рышка иџааихеит Дубанецгы.
 – Уаханза унапы дануп, абра цъаранза хнеигарц ажәа хәит, нас, ихы дакәитуп, – Миша иахь длацәкәысны, зхы хышьшыы игылаз аңсахџы изкәа днаснасит Зыхәба.

Ихы даназынхоуп Датикәа уаха наилымшахуа дааңсаны дшыказ ангәеитә. Имаха-шьаха хьынтыцъза, ихы ауу тго, ибләцәақәа еидцабло, зхы ныкәыжыны иңслак ибаргәызеи хәа, акәын дшыказ. Еилархәны зымџа ишьтаз ишьнел аашьтихын, иавтомат агәта кны, аккара днытцәлеит. Хьаа-баа змазамыз атцарақәа акәылкәача хәа ишәахәауа, еиқәышьшыы игылаз абна аңсы ахартон. Уи цытк дахьынаскъаз, ашьылта аиңш ита-

таза ишьтаз атытэа ишьнел нылаиршэын, игэы аҥада ир-
ханы днылаиет. Еидыҕырбало еидгылаз аҥсатцлакэа дрыб-
жыпшны, ажэҥан илапш налеитҕеит. Мчышь азы дынзаапшы-
лазшэа ииатцэкаҕараза уеанубаалон: «Уахыҕазаалак ажэҥан
— жэҥануп, зегынцэара уи еипшуп, адгылгы — дгылуп. Нас,
ҳара ауаа абас хайпшымкэа хыҕалазеи? — аҥаҕы, ахэицрагы
деицаамтадырсит Датикэа. — Азэы иҥсадгыли иуаажэлари рзы
диит — иаҥахханы ианыкала — урт рзы иҥсы деигзом; егы урт
ршыаҕхала инапы зэзэаны ихэы дахатэоит; ахпатэи дшээр-
гэындоуп — игага дацэшэаны, уаргы уҕаирхоит, ихгы таирхоит;
аҥшыбатэи зегы изеипшуп — аҥша ахьасыз дагоит...

Уихэапш абри аҥхт, иахьа шаҕантэы иҥаа иҥсахыз. Илам
икоузеи: дыпсахууп, дгынгыашуп, дшээргэындоуп — ахатарада
зегы илоуп. Цэҕыарамзар бзиарак ҕаитцарц игэы иҥамызт —
арахь аҥсра азбахэ иахар — дшыҕыҕыҕыуа, ибаҥкэа еиҕышэ-
шэаны иҥаа иҥаҥсоит...

... Аа уигы дыцэҕауауаын, аха дышпаҕылеи усҕан аҥсра, —
дырҕеҕых ибла даахгылеит, аамтала зны, ҕагра збаҕыс даныҕаз
зус избаз абраҕы — уаҕы нарҕак, цашэшэалак, иблуз еиҕэатцэа
ахэда ытцарбаҕача хаҕала еибаркны. Уи аҥсра абла дхыпшыло
дышгылазгы, да затэыкгы шэаны ихаҕаҕны иҥрысуамызт.
Данцэажэозгы, данхысуаз ипатронакэа дышреигзоз аиҥш
иажэақэа дреигза-реигзо дцэажэон, иҕаитцаз дахьхэымызт, —
зус хьантэ зыхэда иаақэҕэа инкажыны, оҕ ҕышыа хэа, зееитцых
зиартэ инылаиаз ауаҕы диеипшын.

«Ашьра уқэуп» — сҕэеит сара ишьаус саҥхьаны санаалгоз. Ар-
цэаа аарылҕеит еиҕэызырҕуа еилагылаз ажэлари. «Уан, уан... Саб,
саб... Сашьа, сашьа!» — игон ахэсақэа рыҕазыҕызбжь. Иара аҥсра
дахэлаччозшэа, дпышэырччо, зегы лаҥшыла иаимидеит...

Уи аахыс ҕазшьала еипшым ауаа шаҕаҥ спылахьада! Ғаз-
шьала еипшым...» — Абас дышхэыцуаз, илацэақэа рхала рҕы-
неиҕэырҕсеит.

Амза иатэымызт, аха атцх лашьцара иашьцылахьаз апар-
тизанцэа рзы уи каҥхозшэа акэын ишыҕаз. Урт неиуан азэа-
зэала еишьтагыла, инкылс-аакылсуа, рхы зызкны иҥоз аҕыта
Старое Селогы ааигэахара иаҕын. Амхурстақэеи адэқэеи
аҕыка рылнахэазшэа иҕэашшза ирықэцаахьан, аиатцэақэа
рцаабла зтаччоз азиақэа ҕээзгаза иҕатэан. Машэыршэа цшак
насны, иҥсыдаха иҕоу цэара бҕыицкгы ҕнаршэауамызт.

Иахьа идырхэацэаз аполицаи дзыбжьацала, апартизанцэа ирацгыла инеиуаз Лиошкеи Кузма Лихардови реааныркылт ақыта иахьналагылаз.

— Хааит, — ихэеит Лихардов, Зыхэба данаарыдгыла.

— Уара угэы ишцаанагои? — дцааит Датикэа, аполицаи ихы наидкылан.

— Хааит. Абна нактэирахь ауп уи дзыцэауа апхэыс дахьын-хо, — ибжыи изтымкаауа фэаитит «Шуцманн». — Амала, сшэы-хэауеит сара уахь сшэымган, соушэышт, ргэы тхьаны имцсыц-зар, схэыцкэа рыбла атацшра азин сышэт...

Аполицаи иреихэаз иашоу, иашаму еилыркаарц, ркомандир идэыкэитцеит Лихардови Дубанеци. Инхаз рычешаны, рацхьа ишаштыз амарда рыченадрыцсалеит.

Апшыхэцэа дэхэыпшк иныкэсын, нас, акартош-цхырта аты-жаартакэа ирыхкыашо ишнеиуаз, аполицаи атцаатцлакэа хэа дызфыз иаарытагылеит. Тынчран. Ргэыцэ-шшапакэа еилыграа, ацэашкэа реипш икахэхэа-кахэхэа еилагылаз атцлакэа рнафс, инахарамкэа лашаракгыи тааза рылацш иаатцашэеит. Иаразнак-гыи уахь рфынархеит.

Акыдкэа еихажьны икыи аанда ркэара инхибахэан, ишьап-тыркыакы, алашара зыфнырбаауаз афны атзамц реаадырцеит.

— Горкаа, горкаа! — ахатгэын атцахьтэ иаафуазшэа быжкэак дагэаза ифныфуан афны. Уи иашьтархх, акыркыркэа пхэыс ччабжыкгыи гон — уи ажэа иацу ахаара назгэыкэыршыуаз азэы лакэхарын.

Лихардов атзамц дадхэазало, афенцэыр атцкар ифышэ на-вирхэхэеит, афнуцкала иадыршэлаз ацарда мацк инаханы икан. Миша иавтомат ырмазеины дгылан.

Ауада азхазэф игылаз астал рыгэтылак итэан гэыцфык ахэцэеи ахэсеи. Ашэикэашыи реипш еилыхо еилаз иртынчрац, имгэацэа астал атцкар икэцэа дрылагыланы, анапкыа-шьапкыара дафын азэы. Аха, уи азэгыи диххэыцуамызт, иварафэи итэаз апхэыс дкагэа лгэыдкыларэа дафын ачынкэа змаз уафабаак.

Лихардов иаразнак дидырит уи — ақыта астароста Гаврил Бу-катик.

«Астароста исасцэа иххэыцуам убама», — ааигахэт Лихардов. Нас, ишьтахьала ишьапкэа неихига-неихиган, Миша ифы дана-аи, рфыцбагь апшзкэа реипш алашьцара иналапка ицеит.

Жэаминуткгыи мцеит — фынфажэижафык апартизанцэа афны иакэшаны игылан. Зыхэба, Дубанец, Лиошка рыгагакэа

апенцьыр инавшәшәан, ағалпал зығназ ағны ашә инылах-хит. Зыхәба дымңшзакәа апқағхәа шхәала ағны ашә данас — иакзамызшәа иаимҕеит, рыхыкгы равтоматқәа харшалан, адых-сыххәа илығнаҕалеит.

— Иаатдасыз уҕсит! — арцәаахәа дларылахәхәеит Датикәа.

Ачынқәа змаз ауағ-абаа ишәтахьҕа днеиҕаҕан, ицацха иакә-жыыз итапанча днамдасит, аха аҕыхха ианамразеит Лиошка иав-томат инаҕытқьаз амцабз. Уи, ашьалашьын иааҕытцыз ацәыцә аиңш, дааикәахәын, ҕыцха адашьма дныкәхаит.

Астаростагы иблақәа нцәытдиркәаҕит, ивараҕ иҕаз апен-цьыр ахь, аха уа икылхәхәауаз аҕыцә хьшәашәақәа рхы данын-таңш, дааитдәғәҕәан, цшышьала инапы дөахеит. Еҕыртҕы уи изыцшызшәа рнапқәа шыштырхит.

— Еимыжәда! — иавтомат ахы неикәеит ркомандир.

Ахысбыжқәа рышьтахь иғналаз ҕыцба, апартизанцәа на-рыдҕалеит.

Ани-аби дынмыжьуа, иҕы ҕызәзәаа астароста изы дыцәхауан, атрымхәа ишьацәҕьо, аҕсра иаҕыз анемец афицер.

Астаростеи аполицайцәа хыки рабцярқәа анырхырх, ры-шьтахьала рнапқәа ҕахәаны, еиварцшыыхаа атзамц инаддыр-ҕеит.

Руа илцәыуаз дыздырхуада — уажәраанза анемец афицер ирххоз аңшәма цхәыс шәпажәпа, лкышә хәапқәа цыстысуа, лылаҕырзқәа лҕыхәхәы атцәыуара даҕын. Еҕырт ахәсақәагы иналыцдыргзуан, ршымыхқәа рыцдамгыло иахьгылаз.

— Шәуа дарбан абри ақыҕа астароста Гаврил Букатик? — дцааит Зыхәба, атзамц иадгылаз аңшыҕыкгы дааигәазаны да-наарыдгыла.

Аполицайцәа неихәаңшы-ааихәаңшит.

— Икалап уи ара дшәыламзар? — иавтомат ахы хьшәашәаза руазәы имгәацәа инадикилт.

— Аа, дыкоуп, дышқаҕам... Зәумтүеи уара, Гаврил? — ибжыы қыцқыцьюа, ахаҕы игылаз ишқа дыҕхәаңшит, автомат зым-гәацәа иадкылаз.

— Аа, уара уоума Гитлер ихатарнак? — апартизанцәа ркоман-дир уи ишқа иҕынеихеит.

Астароста ихы хыдышышыы дгылоуп, ҕиҕуам.

— Ихәа, уаха сымазам: уабанхо, иабатцәаху еицоуҕәаҕахыоу уусқәа, еизугаз афатә? Уалга! Уалга! — ицламхәа днатдасшәа

ихы ышытыхын, хыгәха ибла дылхыпшылт, агъфәгы цәйтәза ипынтә интәсит Датикәә.

– Сахыглоу сынхоит, ус еитәкәәкәагы сымазам, – иҗы аарла иҗеихихит астароста.

– Дыҗнажәгал рашә! – инарыдитцеит апартизанцәә.

Деимырхха дрыманы иааҗналеит Проворныи.

– Аңхамшә! – ихәеит Букатик, уи дшынеиҗапшытәкьаз.

Саатыбжакгы цкә имцацыт, иркыз раҗа, астароста да-хынхоз ашә ианааталоз. Араагы, аткәацәә иаарыдхалаз ра-кәымзар, егырт апартизанцәә зегы рычеша, аҗны иакәшаны иаагылеит.

– Иабакоу асиакәә? – дтәаит Зыхәба, аҗны ашә ишын-хытыз.

– Иарбан сию? – илахь ацәә нахҗеит астароста.

– Иарбан умбои, есымчыбжә уңшәмацәә икәтаны ируто асиакәә.

– Сара акгы сыздыруам, – макьаназ дхышыарххон Букатик.

– Уңсы маҗзак акара иутәхызар, ирласны ихәт, – итапанча аҗынҗа иаргәтцыста инадикылт.

– Ауправ аҗы икоуп, – ашырхәә ихы днахан, оумашә ибаз-шә дҗеиҗапшит.

– Ахәаалакәә? – Зыхәба итапанча уи ихы ахычалак иашьтан.

– Ара икоуп.

– Ирлас, ирлас! – днаирбҗаҗеит Датикәә...

Ажәлар рҗатхәы еизганы изҗарыжьуаз ашьтатартакәә аҗеуа дзакәшомызт. Астароста дкәач-мачуа асапат дуқәә раар-тра акыраамта иҗадирхалт. Нас, ашә аартны днапыршышыуа дныҗналан, алампакәә җбака аркны, азбжарак тааза иааирлаше-ит. Ашьтатарта җара унацәә узавҗамыркыкыо ипахәза итәын: акәтагь тәаз аиашыыккәә, ахҗәти, ахәшеи, ахәчеи, ашәи, аҗхеи ухәә тәаз акадушкәкәә, акартош аатәәкәә, ачашыла, акәац...

– Иҗнажәгал егыртгы! – инарыдитцеит апартизанцәә рко-мандир.

Апартизанцәә иаха аҗь ду иамҗатәаны, урт рус анырзбауаз, рхаҗы икнахаз абгыцкәә ирахәзшә акыркырхәә иччеит, аҗ-шагы нарҗахәмарын, ирҗшәаз ражәәкәә аашьтҗаа иаманы Ад-гыл Ду ашә иҗеит.

Апрокурор Датикәә Зыхәбеи азбәҗ Васиа Иаковлеви (ашәаус здыз адукат дырзыкәымгылеит) акыр ажәә «шеикәдырҗазгы»,

атыхэтэаны иззаатгылаз, неишымсрада зегы иргәәпхеит. Зегы рейха дгәырғон жәәалала иакәшахатхаз, насгы уи анагзара занаршыз Лиошка. Абахта акамера ахышә аҕынтә, ибла рыцәгыаны дшаәәпшуа, атзамц хышәашә инаваз ицалоз амза, уажәы, аң амахәкәа иаха иахьеимкыаз цшааны, ашәәхәананы цшқақәа рыла дгәйднакылозшәа, ихы-иҕы ашышыуазшәа, ахытәы ххәала ихахәы ықәнахәауазшәа игәы иабон. Ашәантца цсахәауазар аиха рыцсахәашәа зқәымыз игәгы кәандаза, агәрагара изтаз ишызцәа дрылапшуан...

Ашәаус – шыаусын, ажәагы – ажәан: апартизанцәа рабцәаркәа рхианы, ашәах ала атзамц иадгылан, Лиошка рацхәака днаурыжыт. Уи дышнеиуаз дларыдыххылан:

– Шәеиылышәх! – ибжы лытцакшәа, аха имыхытәха иларықәиргеит.

Урт рыцсы штаз удырратәа иаахәыцымыцит, аха азәгы әеиылыхра изыгәыгәуамызт.

– Шәласы, шәласы, мамзар, шәыхшыбаф цсырттоит! – рхы иамариашаны иавтомат аңышә аамғанитцан, иаарылыхәхәауаз азәгы ибла аңыцхы ытцирддит.

Астароста ида егырт зегы рейкәәкәа агәыаң-саңхәа ирышыкыфны инкарыжыт. Уи ақшара згәы итоу аң еиңш ихәда хчаа аңәкәа еизырҕы, иблақәа рыцәгыаны, ишызцәа ашәыргәындақәа дырзыңшуан.

– Уеиылых! – иавтомат игәы илытцаригылт Лиошка.

– Ухыс! – ихәеит уи, цынч.

– Агызмал, иутәхуп акәу хатцала аңсра?! Мап, уи аиңш икоу уара иуатәам! – аҕыжәхәа иблуз длахан, ишәзамызшәа, илеишәихит. Алеи-аңси рылагы иан дшаалыхшаз дкыантазза дааилихт. – Уажәшьта абра иааганы икашәыжәла ажәлар ирҕышәхыз рҕатцахы! – инадирбеит, астароста дахыглаз акәша-мыкәша.

Аишыкыкәа иртыфны, акәараш аиңш ишәтартауан: акәтағ, ихдыршәтуаз акадушкақәа иртыкыаса адашәма инықәлон ахцат, ахаца, аңха... Иаразнак, ашәа зхытәалоз рыстароста иблақәа аарла иаакылхәхәауа «дыржит» ишызцәа.

– Уажәшьта! – уажәраанза зыбжа хикакаахыаз иңышәкәа ачча аарықәххуа инарыдитцеит Лиошка, – шәалаланы ишәкәаха!

Аңсахцәа неишәәңшы-ааишәәңшит, нас, иаахыахын, апартизанцәа ахыглаз ашка инаңшит – урт, рабцәаркәа рхы аиха итылашыцаан рыблақәа. Ажхәәцәа рейңш актәастәәхәа ина-

лалеит. Аҕаақ-чақхаа ршыаргытца иатцаҕеуаз акөтаҕь, агөы өеиҗьза егырт ырылатөон, даргыы, зыҕсы “шҕаз” иржхьаз рөыза “иҕаҕын” есаири иазааигөахон...

Апартизанцөа рыҕаҕагы нагзаны, ақыҕа иалтны хараза ицаанзагы аҕсахцөа злабылуаз ашыҕатцарта иахылтуаз ам-цабзкөа кахөхөа-кахөхөа ирбон.

Астароста исиакөа ирныз ауаа адырра рыҕаразын, Лихардов ҕөүҕөк апартизанцөа иҕаны, ақыҕаҕы даанрыжыт.

Дара уаҕа ҕсшыамөахөк ҕамтцазакөа, ирыкөшаанза ишны-ҕөоз иныкөон. Анаашоз, Столбцытөи араион иахыналагылоз бна-каҕы реааныркылеит. Амра тлакашөара иөеианза, Лихардов иөызцөеи иареи рнапы ианыз аускөа ҕаҕаны, асиа ианыз рахытө дөа хөҕөк ауаа рыманы, абраҕа ирыхытөит.

°6°

Ашамтөз ҕөаҕсаташөа иналаҕаз, иаахымкөазакөа ишлиеиц илеиуан. Мышкөак раҕхьаҕа, белоруссиатөи акөа, иҕөандашы-шыраза, аҕалалцөа аҕөнышышыла илеиуазтҕы, уажөы, ақөыц-мҕы алыхөхөауа акөын ишлиеуаз. 1942 шыкөсөзтөи азынра ааины ашө ишаалагылаз ала зөҕы адырра ҕартцон. Ичырчыруа еилаҕежыуан абраҕа иҕхьарц зҕөы иҕаз атцаракөа, ицөхөны, ирцөызыз рцөыуазшөа, азыҕсы рҕыкөкөа игылан атцааакөа. Макьаназ цьара ҕөабаа-сабаак нканамҕьацзар, сык кыдханы ишымлеицызгы, архакөеи, ахөыстақөеи иҕөашза атцаа иаах-наршлон, азиақөеи азкөөҕкөеи ркалтҕы зигар-бҕыцк аҕара итцаҕаза иааҕыкөнаршалон.

Апартизанцөа рыда, аҕсабара икөу зөҕы азынра реазы-ҕартцон. Урт макьаназы, азөҕы ицөамаҕөа цхак адмызт. Аз-хөыцхагы рызтадаз — уаха шаанза иҕкьаса аҕа ишытан, иас, икөаратцө, рымташыта ырзны абна реартон. Иара уаҕагы, цөымта-хаак нагзаны иҕамтцакөа, уахатөи рыпланкөа рыҕатцара иналагон.

Абриабжьарак, дара рөызцөа азөҕы цьара хөыцк ихы иналмышөакөа, аҕа акырынтө иҕсы иөартхьан. Уи еиҕагы рҕөы архаҕеит, излаҕаз аус шус дууз агөра нагзаны идханартцеит, иазнархаит.

Уажөы акөа еихатөаны алеира иаҕуп. Уажөы ааигөа еила-дырзызз ақыҕа инацөыхаразаны, абнаршөыра агөҕаҕы, ахө-

шырб зтаффы икоу аңса тоуганкәа ирымтаианы ицәоуп апартизанцәа. Ицәам — абна нылтц игыланы зфызцәа рыцәа зыхьчо акарулцәеи апартизанцәа ркомандир Датикәа Зыхәбеи.

Датикәа сааткгы инагзаны дызмыцәеит. Уи шәхәыцрак де-имдырххон: дреигәыргъон ари абжьарактәи рыкәфеиаракәа, аха ибзиатцәкьаны идыруан, ага шака уицхауа акара дышураапкуа, имфа уапыригарц дшалаго, иахьа, иахьчалак лыпсаа дрымамкәа ихынхәуеит, аха уатцәы иааитцазыргәгәаша аускәа ирыкәшәар шалшо.

«Ахатәаара иафуп хпартизанцәа рхыпхьазара, — ихы ышы-тихын, алфатцә зхылыззо, иааикәыршаны ицәаз апартизанцәа днарылапшит. — Иааиуеит хара хашка, ухы агәра шумгаша зыгәра угаша арпарцәа: Миша иеипш атанк ашыра зцәа-зжыи адблылахьоу, абомбақәеи аснариадқәеи иржхьоу, итдырххьоу Ваниа Весницки, аңсадгьыл тоуба азтахьоу ақкәынцәа. Урт рыдгьыл ага ишыапы ыкәгыланатцы икрытцраны икам. Сыгәгы рыз-тынчуп.

Аха иааихуеит даҭеа цьоукуы — иахьаанагаз, рхы-ртыхәа акгыи узымдырзо: «Хшәыдышәкыл. Ххы идахшьыларц хтахуп, хәңсадгьыл иакәлаз ага!» — абас, егырт ирхәауа дарггы ирхәауеит, егырт шааиуа иааиуеит дарггы. Уахьрыхәаңшуа зеггы еипшуп, зеггы рыба амца хуп... Аха агәы?! Иахәауазеи агәы? Излеилыскаарызеи сара? Атхарацхара еисуа, нахьхьи цьара ицәытатәоу атәым гәы хәычы иазбыз? Икалап уи иланага-фанаго ашәа — шьацкьазар, аңсадгьыл азы мацара еисуазар; икамлари ашәа ацынхәрас ашхам лазгафазго гәызар?..

Деилкаатәуп! Суцеибашьуеит хәа иааудгылаз ауаф деилкаатәуп. Уи азы иатахуп абла-цар — хараза акыр збо, ырада иаңхьо абла-цар. Уаңхьа дгылоуп ахаан иумбац ауафы, ицым иихәауа агәра ухазырцаша шәкәык, шамахамзар дупыхьашәауам, абри афыза дышцаудыруеи хәа уназызтцааша азәы. Иара, уара! Ма, дудукилароуп — игәрагы ганы умаза иоухәароуп, уицышьталаны уцәароуп, уивагыланы уицеибашьроуп; ма, мап ицәукроуп. Мап ицәукп, аха, уара узалымдара иахкьаны, гәык назаза иурпсыр, гак иңсы таны адәы дыкәутцар, аңсадгьыл фырхатцак дацәуркьалар?! Ус акәымкәа, матык ааганы уфызцәа рыкәа итоутцар, уахьымгәыгзауа тыпк афы зеггы ашхам иарганы, иныцаба ицар?..

Иуадафуп. Иатахуп афызцәа бзиақәеи абла-цари. Еибашьроуп. Аибашьрафы икамлар ауам абасгыи, егысгыи. «Аха афыр-

хатцара аиааира агоит!» – Зыхэба даакэыпсычхан, дырөгегх лапшыла иааипхыишышьааит ифызцэа.

Урт, ранацэа рнапала ирыздырхиаз ашыылта-быбышкэа иры-лаиазшэа, рыгэкэа ыррахаҥны ицэан. Амала, рцэа иадбалоз рымаҥа ҥагакэеи, ипыххаа-жыххаа ирышьаз ршьатцакэеи, иа-аины иаарыдтэалаз азынреи анааидихэыцла, ицэа адырдырхэа ишеихыҗеит Датикэа.

– Шэзыцэами, афыза акомандир! – иҗсы заны, ишьҥахыла дааихагылт Васиа Иаковлев.

– Аа, Васиа уоума? – ихы дѡахан дѡеиҥаҗшит Датикэа. – Утэа, – ивараҥ дахытэашаз наиирбеит.

– Сминауаҥуп! – җшышьала дааидтэалеит уи.

– Узыцэоу узхара? – дцааит акомандир.

– Цэарас икастцазгы егыкам.

– Ахыҥа уакызар акэхап?

– Мап! Агэалашэаракэеи ахэыцракэеи...

– Ааи ахэыцра, ахэыцра, шака ухэыцрызеи, шака урыхы-зарызеи, – ихы дацэажэозшэа дааҥрымшэрымит уи. – Уара иу-хэыцуеи Васиа? – даалкыаны дцааит.

– Ирацэоуп, афыза акомандир, – ибла кэыш ҥаулакэа ҥыгга дѡеиҥаҗшит. – Ҧыҗх акэын ҥыбаала Киевтэи ауниверситет санҥалаз... Сеиҥалагахт, шэгэы ҥысцэеит, – акэыҗшра-шьа зкэы-хэмаруаз ихы-иҥы аҥаарыцханатэын, дакэыцтрацгы инапы неикэеит.

– Ихэала, Васиа, ихэала, ахэы изы – ахэрашэа хэшэуп, агэыр-ѡа змоу изы – ажэа, – изкэа ааишышьит Датикэа.

Ахэрашэа хэа акомандир дызҥыз, Васили изеилымкааит, аха аиҥцэажэара гэырҗсахэага ианакэзаалак уи мап шацэимкуаз идырт...

– Сҥалеит сыҗсы зҗоз ажурналистцэа рфакультет, исоуит афызцэа бзиақэа, азеиҗшнхарҥа, астипендия, – ахэхэа-хэхэа-хэа даакэыпсычхаит Васили. – Сани саби ирзызыѡуаз асалам шэыкэкэа ахыанҥэоз ианысҥон: «Астудент Васили Иаковлев» хэа. Астудент иаанагоз – сыштуденту шэхашэмырштааит амар-ҥа хэа акэын... Игэыргыон сани саби, сыхыз мардуанс иҥаҥаны ажѡан далакэлон сахэшьа хэычы Валиа. Уи аа-класск рҥы дтэан... Аха урт зегы ашыыжытэи анакэ аиҗш уахык ала инка-ба иҗеит – ауниверситет ахытэ схынхэны санааи, сани, саби, сахэшьа хэычы рҥымхэрас иҗылаз, иҥѡажэза ахэа илагылаз

хаплитажә ауп... – Васили ицәажәара абра иааҕахитцәан, цытрак ихы кны дтәан. Нас, даалҕьан, ихы ышытыкәыцәаит:

– Аҕыза акомандир, ижәдыруоу, иахьа сымшира шакәу? Ҡажәа шықәса схытцит.

– Иудысныхәалоит! – дааигәытцеихәхәан, иахәы хпапын-пштәала зқәыпсаз илахь днагәзит Датикәа.

– Иҕабуп, аҕыза акомандир! – дҕацҕьейт Васили. – Саҕа-шәымтдан сгәы каҳаны сахьцәажәо, иахьатәи амш акала иҕоуп сара сзыхәан.

– Ахатцәи агәкаҳареи еицымзароуп. Амала, абри абжьа-рак, умшира ицәгьамкәа иазгәаҕо хәауеит хәа сыҕоуп?! Уаха-ггы убасцәҕьа иазгәахтароуп, аҕа хәпсадгьыл дықәнатцы убас иазгәахталароуп.

– Сара зеггы раҕхьаза Валиа лшья зуеит, нас, ишсылшо, сапхьа аҕа дхысаанза... – иблақәа есаaira рыҕедырхәыцуан Вa-сили.

– Хәпхьа аҕа дахмырхысроуп: иаххазароуп цшь-блaк, иха-мазароуп цшь-лымхәк, ихәзтәзароуп цшья-пшья гәы, иҕыкь-кьозароуп хнацәкьарақәа зеггы, – Датикәаггы дҕагылт. Васили данаaidгыла, иҕьымшькәа рҕынза дизааиуан. – Уажәы уцаны Лихардов, Весници, Дубанец арахь усызрыпхьа, – инаидитцеит.

Есаaira изызхауаз апартизанцәа ротриад, гәыцәс иамаз ауаа избны иштырхит рыпланқәа. Нас, ааигәа Лихардов ицны иааз аҕыццәеи Лиошкеи иаарыпхьан, акыраамта ирацәажәон. Урт араатәиқәан, насггы, икәз аҕагылазаашья еиха еиҕны ирды-руан азы, апартизанцәа ирыхәашаз акыр рархәеит.

...Ацх чан аицш инеихьан, цшыхәра ирышьтыз апартизанцәа хынхәны, рҕызцәа ахьынрыжьыз атыпәҕы ианааиуаз. Ақәаггы аахыкәкәеит. Зыҕтазырцәыз ацтақәа неилыҕры-ааилыҕрын, ецәақәакгы, зкасы зҕырхыз аҕаца леицш; рыблақәа кәыс-кәыс-уа, иаацәытцхейт.

Апартизанцәа рыпсы заны, ақытақәа инархыкәша-аархыкә-шо ишнеиуаз, зыкны имҕахытцрац икәз ақыта иналалеит. Уажәы-уажәы, рацәазакгы инахарамкәа, азаз аланакшозшәа атынчра ацәа иштырпсааны, аҕаанархон адәыҕба ацәаабжьы. Нас, уи, акыгәбжьы еикәымтәазо ишго, хәычы-хәычы, амрагылара шы-ҕоу ацәытцлашьцара иналаз ицон.

«Иаханы иргоит, – игәы амца апыр-пырхәа интагәжьбит Да-тикәа. – Хнапала иҕахцаз хәихамҕақәа ирықәхәа ихәзнаргоит хәзларшьша, хәзлахдырцәаша, ахәура хәзлатарцалаша абҕьар,

ацъапханы... Асимофоркәа зеггы рзаартуп, гәата-бгата ины-
кәоит, ах, дарггы сарггы, аңсра хакәшәахггы...»

Зыхәбеи, Лихардови, Бистрови даеа ыцъака апартизанцәа
ааштырхын ицеит, иахьа абнафы зызбахә еимыркәкәауа иа-
лацәажәоз атахмада ишка. Аоны иазааигәахо ианалага, Бистров
иыызцәа цъара иаартәаны, иара икоу еиликаарц апхьака дцеит.

Онуфри Николаи-ица Бистров дуафбыргын, аха ажьа акара
ишьамхы царын, абжъас акара игәы иeanын. Уи, уажәы ааигәа
ирпыхашәаз асия ахафы ианыз, иахьа, ма уатцәы, аконцлагер
агәашә итадырпалараны иказ азәы иакәын. Жәпацъара аус иу-
хьан: рацхьа, амалуафы Черниховски ихәура дтан (иара уи
ахтынрафәоуп дахьызггы), нас, иабцъар шытыхны, Колчак диабе-
шьуан, ашьтахь, инапала еификааз аколнхара хантәафыс даман,
атцыхәтәаны, Брест — Барановичи — Минск — Москва еимаздо
аихамәа ахьшыцәа рыбригадакәа руак афы бригадирс аус иуан
— иара убракоуп аибашьраггы ахьихьаз.

Ага икытафы даазаанза, илшоз зеггы канцеит. Нас иара иа-
жәакәа рыла иухәауазар «атахмадара иеазикит»: ицатца аужь-
ны, матәажәкәак ишәтцаны, апечка ахы дныкәтәеит.

«Алыцәха реипш, аак-чақхәа ишуа хәоны зәаафназыжьуаз
афашистцәа аңса ансыладыркыкылак, ахәа-аашьа аипш,
афыфәра салагон апечка ахы сахьыкәтәаз», — ихәеит Онуфри
Николаи-ица, Зыхәба данифцәажәоз.

Бистров уаха дзырызгашаз акгы даламцәажәеит. Ашьтахь,
уи иыызцәа Датикәа изеитәрхәеит, Онуфри Николаи-ица ага
иешалонкәа ынтәка хыла-гәыла ишеилеитдахьоу, абрахь
даанза, дырәеггых ацхарта абасоури хәа дкылпшуа дыштәаз.

Бистров рацәак днымхакәа дхынхәит. Дзызцаз атахмада
аоны дыкан.

— Уажәшьта абра иаины итагылоуп, абра! — иңсахы шеи-
бакуаз удыратәа, ишафь-шафьоз ихәда абәа акәәфра ааникылт
атахмада исасцәеи иарей еилибакаакәаны ианаатәа. — Иахьа
хәлаанза, уаха шаанза, аңсзы ааргошәа артәаа-сыртәаа хәа
еибархәхәауа, кыгә-чыгә, кыгә-чыгә хәа абра схы иныкәсны
ицоит. Амәа саңнымкәа сыкандаз исыбаргәыз. Мфык аазго-
ит хәа ундәылтырггы, ахыпхәа иара унангылоит: «Еи, рус ка-
пут!» хәа, рыбжы уқәдырго иалагоит, акәалаа ззаз ала аипш,
рмазыркан хәыцкәа рфыцарзза, авагонкәа рхышә иахьыла-
гылоу. Цыхәаптцәара рымазам, ицоит, иаауеит. Ма иара ус, ма-
шәыршәаггы вагонк аихамәа иныкәкыашам...

– Урт хыла-гэыла еилататәуп, аха излаҗаажәаша абахпы-хьашәари? – дҗааит Зыхәба, днавала-аавамлакәа, иаахтәаны.

Миколей Онуфрии неифәпшит.

– Шаҗа шәтаху сара ишәзысыпшаауеит, – игеит рышьтахь-тәҗа зҗабк лыбжы.

Зеггы уахь инхьапшит, афны агәтаны иҗаз ашә аатын, лхы-лҗы шылла иҗахәхәаны, деихәылпҗаауа, зҗаб җатак дааф-нашылеит.

– Хәлыбзиа атыпҗа! – дҗагылан, дналехырхәашәа апсшәа неихәеит Датикәа.

– Бзиара жәбааит! – апҗа назхытҗыз амза гәылтәаа аипш иаалашеит азҗаб лхы-лҗы.

– Хы, агызмал! – иеыргәаашәа, аха длызгәдуны даапы-шәырччеит лабжы.

– Уааи, Микола, ицәыраагап итәахны ихәмоу ххәачымаҗ! – ихәан, дҗагылеит Онуфригы...

Микола апартизанцәа дрыцны дҗар цәҗа имбеит, – Онуф-рии иареи аихамҗа анпыржәоз иршыыз анемец җарул ихихыз автоматгы аацәыригеит, аха Зыхәба имуит:

– Хара җытацыпҗааза шәара шәеипш иҗоу ауаа бҗас ианхмоу, – ихәеит Датикәа, аби апҗаи рыжәахырқәа наҗ-ааҗ инапы нықәикын, – абна хнылантцәа хҗоит.

Апартизанцәа зышьтаз анроу иаразнактәҗа амҗа иқә-леит. Урт ишьтырхит апҗәаразы ирҗахыз амаҗәахәқәа рацәаны: атолтә шашкақәа, ашарикқәа, ашашәакәа, адетонаторқәа.

Микола инаскьеигарц дрыцдәылтцит.

– Афны сдәылтҗуеит хәа баламган, ирласны схынхәуеит, – иналыдитҗеит азҗаб лаб.

– Бзиала! – лыбла дхыпшыло, лнапыҗа җәымшәышәқәа рығәҗәаны иааникылт Васили.

– Галиа! – лхәеит уи лыбжы нытҗакны. Акәаҗаб алашара цәыш зқәыхәмаруаз лхы-лҗы апырқьхәа амца шықәлан, дааҗап-шьхеит.

Васили ишызцәа дәылтхьан, иара аҗашьа дақәымшәауа, аз-ныказ дбалыбаҗо даақәхеит, аха дааипхьхәыцын, нас ашырхәа днарышьтәлеит.

Раҗхәа игыланы инеиуаз Миколей Онуфрии, аихамҗахь им-цакәа иаадырхәын, апартизанцәа злааз рышьтра иқәланы, пытк инаскьеит. Амш дыршәҗх иналагар цәҗа иабомызт, апсабара-гы – иаадырхәыз адәаза еипш азафшәы ахшәшәа иҗон.

Рфызцәа ахынрыжбыз ианааи, Дәтикәа зегы ааидыңхә-
ланы иреихәеит уахатәи рыдта.

Апартизанцәа ирахаз ргәы архатан, инеифахәйтхәйт-ааи-
фахәйтхәйтүа, маңкгы рыбжы аарымпытцит. Миколәи Ону-
фрии рыда уаха абрақа еицу зегы рзы ифәыцыз усун уи. Аи-
дара шытызрацы зәыназыкыз ауафы, имахашәаха заа ае-
шархиауа еиңш, даргы ирзыңшыз аус аеазырмазеира ина-
лагеит. Изызцоз атың иааины иадтәалазшәа, цюуку равто-
матқәа раңхәақа иааиаргеит, дәәа цюукгы ртапанчатрақәа
аапдырлан, ихшәашәаза рнапы аиха инадырцеит. Игәза-
жәуан: енак ала ашьеи, амцеи, алағырзи рыба итазырңшыз
аға, рызхара изимыңхәацызт.

Азәи-азәи меицәажәо, зегы хәыцрак-хәыцрак ирылахәхәа,
ус цытрак ицон.

— Ас, зыгәтыа аку, маңзак иадамхаргы аға иңышә интасша
цюуку рееидкыланы икоуп хәа сгәы иаанагомызт, — атынчра
ааилеигеит, абна аган зәавакуа, Зыхәбеи Бистрови ирыбжәгы-
ланы инеиуаз Микола.

— Егәцәара икоуп, — нәтеикит Дәтикәа, иара ихатәгы уиа-
қара агәра изымго.

Цытрак рызегә ғыртуамызт. Ахтаалара иафыз ахәынцәа зта-
чапоз рмагәықәа, абггыжәра инылшь-аалшьуа ирышьтан апар-
тизанцәагы.

— Абни азәк лоуп сара гәыгыртас исымоу, — дырәегәх дна-
лагеит Микола, — аха аңсра дацәысхәчоит хәа салагом, иатәхны
ианықала. ...Абас агәәкра хантагылоу аамтазы, хызла аңсра
еихәу икоузеи!

— Хара хәы, ус икоу ахатәмпхәыс хәа илышьтоуп. Дыссируп,
дыссир, лыхир убааит! — Дәтикәа, Галиа лырәхәара дәфын.

Васили, урт Галиа лызбахә ишалацәажәоз илымха ианаатас,
уахә дааццакит.

— Хара хәы хәа уахәәу абыкәу сычкәын? — дтааит Микола.

— Уи арантә ихароуп, Микола. Амшын Еиқәа афықәан икоуп
тәыла хәычык Аңсны хәа, азбахә уахахәзар, — даақәыпсычхәит
Дәтикәа.

— Хы, анцәа уиныхәааит, — даахышфәышит атахмада. — Абри
снапсыргәытца иангылоушәа салаңшны изымбахәеи.

Амца был-былуа игәы инталан, зегынцәара дааимнадеит
Дәтикәа. Ицеггы даасканы, Микола дааивагылеит.

— Уажәшәтә хааигәахеит, — рган ағы игаз Онуфри ибжы рәыңағы ааиңнакәеит.

— «Хмузыка» ашәтахь иузеитәсхәауеит, сычкәын, — еикәы-цәаак икәз Датикәа изкәа аҕаҕаара инапы нкыдишыылеит Микола.

— Антракт азы? — даапышәырччеит Зыхәба.

— Ааи, ааи, аихамҕа иагу-иабзоу «аныкаҕтдалак», аҕсаа рашәахәабж хазызырҕлап, — нәтеикит Миколоҕы, итегь ибжы ларкәны. — Абыржәы хааины хәхыкоу атып, аҕжәаразы зегы реиха иманшәалоуп, — ицәажәара уахь иааиеигеит атаҕмада, илахь инапы апыракны, алашыцара далацшуа. — Ари адәыгба астанциа хәыцкәа, Негорелои Колосови рыбжәаратцәкәа икоуп. Ахышыцәа амоуп, аха аҕа ирхәтә еиха инаскыагоуп, иара аихамҕағы абна иазааигәоуп.

Апшыхәцәа иааргаз ажәабж рацәак уаҕ деигәырҕаратәа икамыт: аихамҕа зыхьчоз рхыпхьазара рацәан, насгы, амҕа наҕгы-ааҕгы иаватцаны илашытын амаҕ зфытыхәхәа икәз ател-ца.

Уи, апартизанцәа заа ирыдыркылахьаз рыпланкәа акыр иаҕсахуан. Рхы ааилакны иахынзеилацәажәоз, амрагыларахь ала итадыдуа, итамацәысуа аҕаанахан, ахаҕахәа ақәаурагы иналагеит.

Рыҕжәага маҕахәкәа змырбаазашаз мшыамбак иаалархәан, абна иавганы игаз амҕаду ааихтәаны, аихамҕа шыкәз рфынархеит.

Ақәа есаaira аҕаргәҕәон. Зцәа зыхтәрааны ицоз адгьыл икәкәаны инеидахалоз апартизанцәа, иаеигзазакәа Гитлер иҕсцәаҕы-ибзацәаҕы рхәы рыртон. Амала, уахатәи атцхләшә еигәырҕәон урт: «Ишәхарбап атәым изы хадгьыл шака ихараму!» — дарбанзаалак дхәыцуан абас.

Абна иахьнылшәауаз, еихашышы инашытын, уафышәара иназоз ачлааи аҕкызрей. Урт еикәыбааза абрака иаалатәеит. Ажә-ҕан алакытца тшәаара инадырбалеит, аихамҕа икәланы илеи-ҕеиуаз ҕбака-хҕака гага. Урт агага хәапштәылақәа, иқәацмацо ишнеиуа иаатгылон. Рыбжы иацәымшәакәа, рыгәкәа ыррахатны ицәажәозаргы каларын, аха ҕааихак казымтцоз ақәа ашытыбж иалҕны, апартизанцәа рфынза цкәа изаазомыт.

— Раҕвал иаргәатеиуеит! — ихәеит Кузма Лихардов.

— Шәмаар калом, хшәыхәауеит хәа рзыыцхадаз? — ина-цитцеит, Зыхәба иарҕарахь ала иваиаз Миша Дубанец.

— Иаамтоуп! — ихәеит Зыхәба, ихы Быстров инаикәикын.

Рыңсы заны гәың-гәыңла рәаршеит апартизанцәа. Лиош-ка еихабыс дзыртәз агәың акарулцәа рыкәгара иазкын. Уи, уа-ха абри аус инапы ианыртәеижтәи, ифы җеихырпханы азәы диацәажәомызт, дихәаңшуамызт. Ихы шытацаланы дхәыцуа дахьнеуаз, абнацә ката еитцхәа заңхәа ишытоушәа згәы иабо абжәасмлашь аиңш инацәкыарақәа еитәеиңсон, еитдихуан, иха-пыцқәа афәа рытцгон, уажәгы, адца шааиоуз, ифызцәа драң-гыланы, бжәастас алашьцара дналаз дцеит.

Быстров еихабыс дызмаз аңжәащцәа ргәың арғыарахь ице-ит, Микола ифызцәа иманы, армарахьтәи аган иееиҗеит. Иаан-хаз апартизанцәа ргәы рәантцаны инаиртәан, иаргыы гәыңфок иманы, аихамфәа зыкәгылаз адрыңарафә дааины днадтәалеит Зыхәба.

Ақәа шлеиц илеиуан. Уи иахылцуаз абыжь-дагәа иалфны, хәарп-чарп хәа рлымхәфынза иаазон, рхагәтәтәкыа иныкәсны ицоз, иаауаз акарулцәа рмагә злачқәа рышьтыбжь.

Дәтикәа иблақәа ааихмырсығызакәа, дызтаңшуаз агагақәа пытк иласкыан, рышьтахька ианыфәгьежыуаз, адгыл ифытцааз-шәа наҕ-ааҕгы иаацәыркыан, иаарыдпәлеит даҗа гагақәакгы, «Кык-чык!» — амшцәгәа ашьтыбжыи еибархәапуаз рышьтыбжыи иналфит зфы еихаргәоз акарулцәа рыхәәебжыи. Фыцәагы аи-хамфәа иаахыфрын, еибарбылгыо ишааиуаз, Дәтикәараа раңхәа-тәкыа, агәарахәа ател иаадхәлеит.

— Илоумтцан! — инапы днамтасит, аңшзы аиңш ател инкыл-тәрааны еикәпоз инархахыз Зыхәба.

Пшышьаала иахәызба длахан, тәка икажыны згәы дыкәтәаз ага, иңсыртәа иадкыланы дааңшит, зкомандир ибжыи здырыз апартизан. Уи Миша Дубанеу иакәын.

Уажәазы зыңсы еикәырхаз анемец карул, ифы акы лапы-рагәаны, илаихан, ател дылкылхәаны, фыцәака апартизанцәа дрыма, аңкызра иазцеит. Егьырт уа иааңшит. Аихамфәаы бҗар-тахьытәкыа аиқәпара ишафыц иафын. Бҗаркгыы кың амыр-хәакәа, Лиошка ифызцәеи иарей, ашьшыга италаз ақәыфма-қәа реиңш, рнапала агацәа рыхәдақәа пҗәжәа-пҗәжәа ишь-тарцон.

Аусура иафын аңжәацәагы. Цыоуки аихамфәа арельскәа наҕгы-ааҕгы итцшәаны ашашкақәа атдарцон, егьырт урт ашашкақәа ирыцрыргаз ашашәкәа амца рыцрарсра иазхианы итәан.

Азныказы, иаалыркъаны, зегьынцъара иаатынчрахеит. Ака-рулцәа ықәызгоз Лиошка игәып, аихамқәа иаахибахәан, еибар-кәымпылуа ахылағъара интәлеит.

Илацәкәыс-лацәкәысуа, ацпхь рыцрыдды алашьцара ина-гәылыччеит амца назыцрадырсыз ашашәақәа. Урт ачцахәа ибылуа ишнеуаз, тыпқағы еишьылза агәырқъхәа амцабз җар-хылтын, атх лашьцара рзызауа, агәақъхәа ипжәеит. Уи ашь-тыбжь цкъа еикәтәанза, инашьтәлеит аҗбатәи, рықәғәнатит ах-цатәи. Азы рытажжы, апартизанцәа зықәиаз адгьылгы шәаны иқыцқыцъуан, акырцх аипш ақәа иаланы илеиуаз ацслымзи абғанчи апыққахәа рызқәа иқәыпсон. Иҗыжуан амч ду еиҗ-нажәжәоз арельсқәа.

Апартизанцәа, ргәытгәыргъаауа, ари «амузыка» иазызырәуан. Ирахәуазшәа ргәы иабон, зегъы реиҳа ирзааигәоу, зегъы реиҳа бзиа ирбоз рыжәлар рашәақәа: аурыс — аурыс ашәа, абеларус — абеларус ашәа, ацсуа — ацсуа ашәа...

Зегъы ааикәтәеит. Җынҗажәиҗәба, ханҗажәа метр иахьыб-жәанакыз аихамқәа акгы иацсамкәа еилакәыбаса ишьтан.

Апартизанцәа «зтааз» атып ааныжыны, амқәа иқәлеит. Атх ашарахь инеигәон, уажәраанза җәаихак җазымтдоз ақәагы аахыкәкәан, амрагыларахь мацзак ақара иаацәылашеит.

— Умшира шымҗаҗаагаз шпәубои, Васиа? — дпшәырччо дтааит Зыхәба, цъара дааицрымшәауа ивагыланы инеиуаз ач-кәын днеизыпшны.

— Итәбуп, сеигәырғәоит! — ихәеит уи, ихааза дызлаз ахәыцра даалкъан. Шьал-пхала зхы-зҗы тахәхәа, еихәылпхаауа иапхьа игылаз азҗабгы алашьцара дналаз дцеит.

Ишшарыз ишахьан, апартизанцәа икараха, аарла рыпсы ры-маны, Колосовотәи абнаҗы ианнеи. Ркомандир Зыхәба адта җаитцеит, абна нылт-аалт акарулцәа ықәыргыланы, егьырт иаан-хо инықәи-аақәианы рыпсқәа ршьарц.

Иаргы уаха илшомызт, дааин, атла зыбҗа адцаны, змахорка цъацъа ззеидымкыло ақәад аларкәымпылра иаҗыз атахмада Микола дааидтәалт.

— Исмаҳацт абри аиҳа ихаау, угәы-ушьамхы уцзырпраауа «музыкак» абжы! — итахмада быжыгәаҗа ныхта-аахцаны, апықә-пықәхәа дыччеит Микола.

— Ашьақәа ирҗышны, akka-ккахәа сгәы иқәыуазшәа збон «Ажәеипшьаа рашәа!» — нәҗеикт Датикәагы, ихы-иҗы ихалашо.

— Уи хара хбелорус ашәә «Мати моиа» еипшзар акәһап?

— Ааи, фырхатца ашәоуп, шәара шәашәә акаршәракәеи, аб-накәеи, азиақәеи ишырхылтцыз еипш, хара хашәагы ажәәһан шыақас иатцагылоу ашыхақәеи амра згәылапхо ахрақәеи роуп изхылтцыз.

— Ааи, шәышыхақәә, шәышыхақәә, иахыагы сыбла ихгылоуп! — итатын амца нацраирсын, итатца еикәыцәаак аләә өа-лиршәшәеит Микола. — Уи аахыс амбатәгы аумтцуа, аха...

Дәтикәә, Микола иажәабж ацәыргара иешазирхиауаз аниба, итегыгы дааскыаны даайдтәалеит.

— Уи 1921 шықәсазы акәын. Ағба «Пестель» ала Амшын Еикәә хыхәхәала ххыланы ҳдон. Ускан сара, уи ағбағы боцманс сықан. Хымшка хныкәахыаны хәылпазык, харгыарахы ала, амшын иатцәә ду азаашышылар аағыз амра ашәахәәкәә рхыыршаны, рыхкәә кәаш-кәашза ишланы, рхәамцкәә иатцәкакараза иаацәырцит шыхақәак.

— Арт Ацснйтәи ашыхақәә роуп, — ихәеит ҳкапитан ицхырааф, иланарпшыгақәә рыла дыпшуа. Саргы исыман, зеижә рзы абелогвардееццәә рфицер ицәызгаз ланарпшыга ссирк. Убри сыбла иаадымхзакәә Ацсны сшалапшуаз, илеихашәә исцәыхәлеит. Анцәә итәартә, мшәан, анцәә итәартә!..

Ашыжы санаапш, хағба, асқала инацәыхараны, Акәә ақалақ ағапхәа амшын ихгылан. Амадросцәә рыекажыны акапитан ихәауан, ақалақ ашқа иауишыттрацы. Аха дыпсразгы, уи азәы аборт дхимыжыт: «Ацснйтәи аихабыра азин хартом, — ихәеит уи. — Акарантин ыкоуп, арахы шәызхытцыр калом хәә хзаарыцхаит».

Амала, хәылпазынза «х-Пестель» уа ихгылан. Акәә сызхара избейт. Иара абыржәгы, сыцкәынра иацны, урт асахыақәә знызынла сыбла иаахгылалоит...

Микола ацәажәара дахынзағыз, Зыхәба, Цсоу инаркны, Егрынза илапш инытдижыт... Абар, абар, снапы аамәаныстдар, иаасгәйдсыхәхәалап игәәхәратәы иааины иапхәа игылан: есыпхын зхауа цқала дчоз ишыхақәә, ацәкәырпақәә дрылтцәраа, згәы казказра дазцоз амшын, иқытәкәә, иқалақкәә, изқәә... иаб иһны...

Уажәы-уажәы зәызпсахуаз акарулцәә ршыапышытыбж акәымзар, абнағы уаха шытыбжык уахауамызт зегы карауараха ицәан. Микола, «уаха нахыс сахышәтаху сыкоуп!» хәә, нарахәаны, дрыцрытцит. Дәтикәә, ус атла ихы надцаны, саатк

аҕара дыцэаны данаапш, иткэаны иааргаз аҕа иҕарул дизаар-
гарцы рыдитцеит.

Уи давстриецын. Уафы абаакы, ауку. Дахьдырххоз, ибласар-
кыакэа ицэдырззаап, амра зыпштэы агаз иҕыымшь хышлаакэа
ирыцхаатхэатуаз ихэабла хэычкэа пхашьазшэа, уажэы-уажэы
ихитуан, ихифон. Қаралагы дмачмызт уи — илакытцакэа ирыц-
рытцуаз акчырақэа, ажэ иарбзазшэа иҕыантапсза иқэхэаны иказ
ихахэышла иналаз ицон.

— Аурысшэа удыруама? — дрыманы ишаайдгылазтцэҕы
дтцааит Зыхэба.

Уи иблакэа паҕь-паҕыуа, ахра ақэцэ иқэтэоу ашьауардын
аипш, зееикэыпсаны иапхыа итээз апартизанцэа ркомандир ди-
хэапшуан, ажэакгы ихэауамызт.

— Аурысшэа удыруама сымхэеи? — аҕеф өеихиргеит
Датикэа, австриец иказшыакэа игэатцафынза инеизар акэхап.

— Нихт! — ихэеит аткэа, зынзагы иеырбзамыҕаны днары-
лапш-аарылапшуа.

— Ус акэзар, наҕ днаскыаганы шэилга! — инарыдитцеит Зыхэба,
зегы изеипшушэа иеыкатцаны.

Австриец, Датикэа иихээз шеиликааз удырратэа, мапк даа-
хэыцымцит. Наҕ-ааҕ ивагылаз апартизанцаагы, ижэаа дынта-
дырсын, дырқэасқэасуа дрыманы рфынархеит.

— Мап, мап, издыруеит, издыр! — иаатирҕеит уи урыс быз-
шэала. Иажэакэа хэанчан, аха иихэауаз цқыаны ихэауан.

— Шэырхэта абагылоу? — иаахтэаны дтцааит Зыхэба, иара
ишҕа дымпшзакэа.

— Колосовотэи астанция амтцан, — уаха лак-оакрак ҕам-
тазакэа дналагеит австриецгы.

— Шакафы шэыкада?

— Шэи ҕажэафык ҳақан.

— Иахьзуи шэырхэта?

— Аихамҕа ахышьцэа рырхэта.

— Хышэфык шэҕынтэ шакаф аанхараыдаз? — икылкааны
дихэапшуа дычыхырцааит Датикэа.

— Шэи ҕажэафык ҳақан, иаха шакаф тахаз сыздырам.

— Абцъарс ирымоузеи инхаз?

— Автоматқэа, апулемиотқэа, аминотиотқэа....

— Абзарбзанқэа?

— Хэба.

— Умбыжэын!

– Ханцәахәы имафуп!
 – Аихамѡа ухьчоижьтәи итцуеи?
 – Мызкы.
 – Уахыки-чәнаки шаҕа ешәлон иасуазеи? – ахәыцха иамразо
 аттаҕа азтәарақәа иқәиңсон Зыхәба.
 – Ҷажәа-Ҷажәихәба, – аткәагы, зурокқәа бзианы изтәаз
 атәфәы иеиңш, дафамхазакәа атакқәа иитон.
 – Иргозеи?
 – Ар, афатә-ажәтә, абцъар.
 – Ушьтахьтәи ианаауа ишәзааргозеи?
 – Сеидроу, – даалак-Ҷакит австриец.
 – Амал, ахәцәа, аңсцәа... Досу дзышьтоу! – уажәы иара
 димацәажәазозшә наҕ дыңшуа, фәаитит Датикәа.
 – Акәхап, – ихы лхьышьшьит аткәа.

Датикәа илацәакәа еидчабло ацәа дакны, даапса-дкара
 дшыҕазгы, аткәа, зны цсеивгаха имто дафакны, дафазныхгы
 гызмалрала днаитцс-ааитцсуа, иитәхыз, шамахамзар, зегы
 иирхәеит.

Уи ала апартизанцәа иеилыркааит аихамѡакны иҕаз аҕагы-
 лазаашьа зеиңшраз; Минск амтәан ирцкәаз аҕа иминомиоттә
 полк «аремонт азыҕатцаразы» Колосовтәи аихамѡа астанция
 хәычы ааигәара иааргараны ишыҕаз; уи «анеибырталакь» ашь-
 тахь, иаарласны афронт ашҕа идәықәырцдараны ишыҕоу; дара
 аихамѡа ахьшьцәа рырхәтә иатәу ашьтатцартә ахыҕлоу; уи зне-
 ишьас иамоу, шаҕафы ирыхьчо ухәа убас итцеггы.

Аткәа илахьында уггы избан. Уи Лиошка диманы зымѡа
 дышнавалатцәкәаз, Зыхәба ипартизанцәа аңсшьара азин риҕан,
 ичырчыруаз аңсаатәкәа рыда шьтыбжыы ыҕамкәа, абнарафы
 иаатынчрахеит.

◦7◦

Абри аены, апартизанцәа инартбааны аилацәажәара рыман.

– Уажәшьта хара, – ихәеит ркомандир, еилашьшыы иаңхьа
 итәаз днарылапшын, – ҳаңсадгыл аҕа дықәнатцы, ҳабцъар
 ҳнацәа аатцымхзакәа, дахьцалакь шыафәршә изыҕатцо хишь-
 тәзароуп. Ҷар Ҷаңшь ахыҕказаалакь дара ртәы ҕартзоит. Иҕаҳ-
 цалароуп хара хтәгы. Урти ҳареи тагылазаашьала ҳаиңшым.
 Хара есышьыжь, ан гәыблы леиңш ҳазгәйтәзхәхәауа абри
 абноуп хатәыфныс иҳамоу, атц лашьца ауп кәалзмәтәасгы

иахшәу. Амала, иаадырузароуп: иахку абцари, абнеи, атх лашьцареи рымацара шахмышәо напы злахкыз ақәцарафәи. Хажәлар рыбга хамазароуп, уртҭи хареи агәыри арахаыци реицш хайтцдароуп...

Шәфыла анемеццәа рышьреи, аешелонкәа аихамфәа рыкә-
фьареи, аполицаицәа рыкнахареи ухәа рымацара хәхәом. Хар
Кацшь анбахынхәришь хәа зыблакәа тырхаха рымфәа иацшу
асовет уаа гәыгыртә дуны харзыкәлароуп. Хәкәцашьеи, хәжәеи
рыла урт агәра дхаргароуп, хадгыл афны тәым дацк гьацашьа
шақәым. Хәга мрагыларакә днаскьацыпхьаза, ипропаганда амч
иаха-иаха игәгәахоит, хәжәлар ргәыгракәа рымкәытдикәкәаа-
уеит. Ауаа зегьы цшрала хшеипшым аицш, кәзшыалагьы хәипшым.
Ишыжәбо, ага ипропаганда цьоук рзы игипнозны икалеит, рыф-
напыкгы шытырхит, иугә наганы рхала рыхәда икәыртцеит, даҕа
цьюукых, кәанызануа абжьара ибжьахеит. Абарт зегьы, уи инапы
ыртцәины имаххроуп, рхышытрахь ихархынхәыроуп...

Ишыжәбо еицш азынра хәааит, — ихы фышьтихын, ажәван
днәцацшит Датикәа. Белоруссиятәи ажәван иадимбалацыз да-
ҕа цштәык аанахәахьан: ашьапы иадыргахьоу ас-жәытә аицш
икылшәытаа-кылшәытаа икәз ацәа пжәахақәа рыла итцкьан. —
Ацәара иалагеит, абар-абар, асгы ахәатахәа ишналагара ицшуп.
Арахь, маҕәа-пхак азәгы хцәа иадым, хшыапкәа ракәзар ихтит...

— Гитлер хәилеихәааит, ииуеи, таацәа-бзиак хәказам, хәи-
зеиламхәауеи, — игеит рыгәтахьшәа итәаз партизанк ибжьы.

— Абцар шхәитә аицш амаҕәагь хәитааит!

— Хизныкәымгозар, дахьааз дцаат!

Иааиларцсеит апартизанцәа. Зегьы аалахьыххеит.

— Сшәыкәшахәтуп, хәирызхыз хәилеихәароуп. — Зыхәба
ипартизанцәеи иареи гәаанагарала иахьеикәшәаз деигәыргьо,
иблакәа ихаччо иажәа деитаналагеит. — Амала, хәыда-цсада,
иахатәи «хәсас» ицәхарзыз ибласаркьақәа реиха ахтнымтәазақәа
хәеилаххәароуп...

Ақсадгыл абзиабарей ага ицәымгхареи еиднакылаз ауаа —
ашьтахь апартизанцәа зыхьызхаз — анемеццәа ргарнизонкәа
рыкәгарей, адәыгбақәа рыбгәцарей, зыжәлар зыпсахыз ауаа
рахьырхәрей ада ус рымамкәа иаукахыз. Урт рацхьатәи амш
инаркны, рфәпхьа иаакәгылеит, акалат ацәа аицш еилыршыу
егьырт анхамфәатә зцәарақәагы. Иртахын афатә-ажәтә, ашә-
цә, ашьацә, ахәшә-абыгышәы ухәа, ауафьтәыфәса зда дхәар-
там зегьы.

Аха, аиушьас ирымазеи урт, уцсадгыл аёы уантёйму, ушьа-пы неихугар уахьтахауа анузымдыруа аамтазы?

Аиашаз, аибашьра рацхьатёи амшкёа рзы, афатё аиура уиакара ицёгьамызт. Ускан ага иигаз афатё шытацтаркаёа рацёан, рацёакгьы ирыхьчомызт, убри акнытё, реимтёара еиха имариан. Анхацёагьы еиха рыцсы рылан — хёык, цшьёык акрырфёатданы идёылзмышьюаз ёната ыкамызт.

Афатё аиура аиха абцъар аиура еиха иуадаёын ускан. Зеааи-дызкылоз апартизанцёа абцъарс иркыз, Ар Кацшь анхьатцуаз ирцёынхазы ага иабашьны ирыцдыркьазы ракёын.

Рацхьатёи амшкёа рзы уиакара ахы днамырдырзаргьы, нак ианныкёла, зегьы реиха ихьцёёыгоу зтаараны рфёацхьа иаакё-гылеит ашёцёи ашьатёи рызтаатёи. Дынхаёыз, дусуёыз, заб-цъар шытыхны аёны индёылтцуаз дарбанзаалак, имаз ала иеёи-леихёауан. Уи дызланагалаз агёыц хьаас дрымамызт, акыраамта ихгьы игёырфёахомызт. Аха, аамтёи апартизанцёа ирымаз ата-гылазаашьёи дара ртёи карцон: есааира иршёхьызаауан рыма-тёакёа, ирышьхьызаауан ршьаткаёа... Анхаёы, ичаз, икёацыз, их-шыз ухёа, имоу акы деигзауамызт апартизанцёа рзы, уиакёым, деигёыргьаны акёын ишырфёеитцоз. Амала, ашёцёи ашьатёи ртёи еитаёашьа амамызт. Анхаёы деилыхны ахёа иёхёартёара цёгьаурак иаёызан, уи азёгьы ихахьы изаагомызт...

Нас, ишпакахцдари хёа зегьы илеимтцакны ианазхёыцлакь — ага хәилеимхёар ада цсыхёа ыкам хёа азырзбуан. Абасоуп, Зыхёба ипартизанцёагьы, иахьа избаны ишышьтырхыз.

Абри аёны еиха азакёан цшра аанакхёт, дызцёанымхара жьымдырны ага игёафёи иаацёёртцыз абри апартизанцёа ро-триадгьы: Датикёа Зыхёба зегьы еицёакны ротриад акоман-дирс дшьакёдыргёгёеит, уи ихатыцуаёыс дкарцеит Васили Вес-ницки, апсыхёцёа ргёыц акомандирс — Кузма Лихардов, ац-жёацёа ргёыц акомандир — Онуфри Бистров, Датикёа икайтцаз ажёалагалала, Васили Иаковлев дкарцеит апартизанцёа ротри-ад акомиссарс.

Уи ашьтахь, аотриад анапхгацёа ирымаз аилацёажёарафёи ишьтырхит уахатёи рыплангьы.

Хёылпазынза амш ачкёахара иафёын. Ацсабара зегьы акы еи-лархха иакушёа икёызгаза ишыцшыз, апартизанцёа зымтатёаз ацса еилачкёа ирылшёашёаны рфёархеит асы цыра хьшёашёакёа. Урт азныказ, ахауа иаланы харантё иаауа абылра аццышёакёа

реипш акэын иғар-пшарза ишкапсоз. Аха, пытрак ашьтахь, еибархэмаруа ахэылыхэа рғаархеит.

Апартизанцэа, иахьада асы леиуа рымбацшэа, реицэажэа-рақэа иаарфэатцны, рыбақэа тырхаха ажэван ишатцапшит. Абгарымзқэа атх лашьца ишалччауа аицш, еимаханы иааиуаз рацхьатэи асы, иалпха-алпхо рғаархеит ахэыцрақэеи агэалашэарақэеи. Апартизанцэа ирзааиуан: рхэычра, уи ахьырхыргаз ақытақэеи ақалақықэеи рсахьақэа, рычкэынра, рарпысра, абзиабара, ашэаща-қышэхыреқэа, афызцэа... Иугэаланамиыршэауа икоузеи рацхьатэи асы, абзиабара иафызоуп — қарас икоу зеггы ратцкыс иааиуеит, азныказ уахьыкоу-уахьану уханарштүеит, аапцнтэи ахьычпапыр аицш ипыр-пыруа, уаманы ахауа иналалоит.

Ашьхақэеи акаршэарақэеи ирхыпраа, азиас зымшынқэа ирырны, Белоруссиятэи абнаршэыра агэтафы дапшааит Датикэаггы ихэычра. Уажэраанза, зца-там, злагэра-ықэым, мфыхьышьатцэык зызыкдылам, хэыч-гэартак ирылатэоу апхэысеиба леипш, икастдарызеи хэа, дынкахэыцуа дыштэаз, цслахэ-цас дкьацэза дныкэпалеит Гарп ахэы акьышэкьышэра.

«Датикэаа! — илымха итыфүеит ргэылацэа хэыцқэа рыбжы. — Хара хэы асы леиуеит, ааишь, ооишь! Уи мчыбжыкгы иакэытцзом, мызкгы, шықэсыкгы...»

«Тсс! — абартца итацаланыдрыдгылоуп Датикэараа рашьеихаб Дыгэ. — Ғышэымтын, ғышэтыр асы алеира иакэытүеит».

Ех, шака итахыз Датикэа усқан, абагыр инапы нхырхэхэаны, иуапцтэ азнатцэкьа асы аанкыланы, ибз иқэирзытыр. Аха иабакоу, иғабг-ғабгза икэшаны игылоу иашьцэа ируам, иара ихатаггы деигзоит — инцэар дызлабылгыои, атахмада шлагэыз дызлихуеи...

Апснэытэи ажэцарақэа реипш ичырчыруа, рымцэыжэа ғыпсаақэа рыла ихиааланы ипыруа изааиуаз агэалашэарақэа, игэы кэандаза иаакартан, ихығгы нықэлашеит Датикэа.

Нас, урт игэалашэарақэа дкылырхх дрыманы инеит, тыпх азынра дахьапылаз Белосток ақалақ ашқа. Акыркырхэа ахышь-тэцэа еипш игэы иқэыфүа иалагеит Владик иччабжы: «Ус коумтан, ахьта илоумтан, ура мыжда!» — рықэфылтүеит София ахышэ акынтэ.

Усқан шака еихэмарзеи Датикэа ихэычи иарей: Владик дыччон, дыччон, изамша қапшь хэыцқэа тытэрааны ицо асахьы де-

ихон. Аразкы рыман ани аби, аразкы иман, зхәычра агәәкра ду ахъаз Владикгы.

Иахъа?! Иахъыкоу здырхуада Владик иани иареи.

– Кыгә-чыгә, кыгә-чыгә, – игәы икәсуа иалагеит Датикәа, ихәычи ипхәыси мтарсны амрагыларахъ амәа икәлаз адәыгба абжы.

«Омашәа иубаша, – игәы дацәажәон уи, – уцстазаарафы иу-хугахъоу хтыск калейт – Ацсны, егы – Саратов, дачааы – Белосток... Ирыбжажъуп ашыкәсқәа, акаршәрақәа, ашьхақәа, ам-шынқәа, аха дара-дара еицрахәоуп, абыржә зышьтыбжә сахауа адәыгба авагонқәа реипш. Урт руақы уахъыкоу анапшаа, нас, егыртгы еихынхәхәы, еишьталаны рәаархауейт...»

– Ижәдыруоу, афыз акомандир? – илымхафытәкы бжык кәыпшза иаагеит.

Датикәа апхыз хаа еипш дызлахәхәа дызлаз ахәыцрақәа даарылцын, ихы шышьтихит.

– Ари асы шака гәалашәара сзаанагаз? – ихы минауатра ато, ацәажәара дафын Васили Иаковлев.

– Иашоуп, Васиа, ацсабара анапы – атыпха цшқа лнапы иафызоуп, – ибжы тахәачәа даацәажәейт Датикәагы. – Уи хиааланы хгәы арахәыцкәа ианырхыслак – бырлышла итәу акәцъал хәыцы ахәа акарахәа ифәхшәуейт... Ааи, ааи, Васиа, урт бырлышқәоуп! Еицәхәашәа зкәым, хаштшәа змам... – ицәулазаны даакәыпсычхан, ицәеимпыз игәалашәара хаакәа ицшаарц итахушәа, ацсабара дныкәыпш-аакәыпшит. Асы зегын-цәара ихнаршлаахъан.

– Сара сышәафәкәагы хәфны анбылуаз иалаблит, – ибла гәыраз тбаакәа нкыдырхало, ихылцуаз ибжы иара итәзамкәа дцәажәон Васили. – Ауниверситет сахьталаз ахатыр азы саб исааихәан. Ах, ижәбазшәа шәыкандаз, афыз акомандир, – ибла тыггақәа мацкгы иаахаахейт Васили. – Еикәкны тынч минутк узрыкәгыломызт – иутдәкәашон. Нас, знызатәык ажәфәкәара акәын иатахыз – ушьтыпрааны уфынаухон. Улымхақәа апша ртәшәшәуан, ублақәа иаразнак лагырзыла итәуан – гәырғылагырзыла! Угәы есаaira ишьтыцуан, ишьтыцуан... Урывкыкыон атдәкәа, ахыбрақәа, ауаа...

– Ацсуа еыф уакәтәоушәа?! – ихәейт Датикәа, дпышәырччо, икомиссар дфәиәапшын.

– Акәхап. Уигы ус иласума? – дцааит Васили.

– Ахышьца! Иумбахъеи уи, ажәфәан агәы иатцәа акынтә аееи-кәацса, адгыл афы игәанатәз афатхәы ианазаауа?

— Ишпасымбац!
— Убри аихагы иласуп ацсуа ҕеы. Ацыухар зынпыккала иҕоу ахэдапа тхэаны, алымхацэ хэыцкэа ақэыпса адэы ианныкэла, ашыапы шшэырқэа адгғыл иахысраны иказам.

— Шэақэымтэацкэа шэыкам?

— Егыраан...

— «Ажэлар шэнаскыа-ааскыа, ажэлар! Аеықкэа аурышьтит, аеықкэа! — артэаа, артэаа хэа ажэван агэы кылнатэоит ахэ-хэабжэ. — Уамысын, макыана уамысын! Амэа шэапыртц аеыхацэа, амэа! — дырөегх жэвангэашэпхыратцас адунеи аамкыан, икказа, Лыхны ашта днықэпшит Датикэа. Изазоит ашта злақэтоу ажэлар рыцэқэырца, ршыкы-бжы иархыцхыцуеит аамта иаргы-дыз абаа хыжэжэарақэа.

Ижэлар! Есышықэса знык абас еизганы дызлапшуаз ижэлар!

«Лыхны аштакны аеырөра ыкоуп, аеырөра!» — Уатхарала амарда икыдланы, ма Хэацала ақэаца-қапарақэа ирөысны, есышықэса зны, ахабла хэыцы Гарц, хышыцбатцас иаахагыежэ-лоит абарт ажэақэа. Ускан:

— Сеы шэааха, дад, сеы! — деиханы ииарта даалатэоит, зыбжарак хышэашэахыоу атахмада. Иан длыхэлачшошэа ибжы ныхта-аахцаны дыччоит агара игароу азкы. Ашақэ иасны, аетхэа инатцкэоит, аштахэ иргарц ргэы изызтам аеы надигы. Атыпха цшза леипш, ашытахытэи ашыапкэа ирықэгыланы, ацэа-кэа аеипш ахэда ырхэаны, акэашара иалагоит цыпхтэи зшыап-тыпкэа ашта ианымтыц аеықгы.

«Қымш абас илеины, нас ақэақхэа итцаар, адунеи ахэша ықэшьюшэа икалон», — игөтыха хаақэа дызрымкэытцытуам Васылигы.

— Уаргы макыана усабизаап, амыза акомиссар, — абриакара аамта, агэалашэарақэеи ахэыцрақэеи иахыритаз азы, ихатагы ихы гэыбган ато, дөагылеит Датикэа. — Урыхэапши ушыапкэа — зөатцахэы цхарс иашытоу агэылшыап аипш, рыөқэа раханы иркуп, арахы асы леиндаз хэа анцаа уихэауеит, — днаидгылан, диөаччо, ижөахыр инапы нықэйтцеит.

— Хар рымазам рыцха, акыргы сааргеит, — ихы ларкэны, ишыацэкарақэа зкылыхэхауаз имагэыжэқэа днарзыпшит Васыа. — Ижэдыроу, амыза акомандир, арт ахышышастаз?

— Цыара азэы ишыхухэазар акэахп?

— Ишэгаламшэауеи, уахык зны, Леснаиа астанцияөы, адгылы хареи хаилырхны ханышьтарцаз? Ускан, ацэымсарпыл

аипш, исықажьыз анышә сагәа-агәо схы анынкылсырхәхәа, аарла иаацәылашон. Схы аөнүцкә азлагара тадыргылазшәа агүхәа алагара иафын, сыблақәагы салиут картон. Ахатгын аөнүцкә аипш итынчран. Сара атынчра дагәа цәгылатцәкәа ис-цәымгүп, изыззарызеи, сагыацәшәоит... Сыблақәа цкәа еилыр-каауа икалаанза ус стәан. Нас, схәазаны хахьеикәшәаз абна скьышә анныласкытцәкьоз, сыварафы дхәапица немецк дышны дыштан. Имагәкәа цыр-цыруа санынрыхәапш ауп, сыстудент еимаакәа руаки шсышыамаыз ангәастаз. Слаханы илаишысхит. Абыржәшәта цшымыз цуеит. Акыргы сааргагәышьеит, рыцха.

— Хара хфы, Васиа, ашәарыцацәа ашәак рхәоит: «Ажәеипшыаа рашәа» хәа, иашытоуп. Уи убас иалагоит: «О, ихәутаз хфеит, иаажәит, о, афә хәа хүхәауеит...» хәа.

— Уи ашәа уажәада исмахацт, аха ихәзтац ихәтала хәа акәхап иахәауа.

— Нас, ишца!

Рфыцәагы неибарччеит.

Атцх акыр инеихъан, аха Лихардов ицшыхәцәа ргәыц ахабар ыкамызт. Зыхәба ацсеибакра далагахъан. Ацшыхәцәа злацаз аганахъ ала игаз ахысыбжыкәа закәыз издыруамызт, дтәон, дгы-лон, иблақәа ааихмырсыгъзакәа рымфә дацшуан.

Асы кыдханы ишлеиц илеиуан. Уажәраанза, хыгәтцәы ажә-фан иазцарц ртахушәа, аракетақәа реипш зееикәацсаны игы-лаз ацсатцлақәа, уажәы рыцдырбабан, ацақ-сақхәа рдаш сса-қәа ахьрылапцәтцәоз ашытыбжь уахауан, згәы еисыбжы ада шытыбжь змахауаз апартизанцәа, икәызгаза изгәылатәаз атын-чра амца днаркуан. Рфызцәа анцоз иалыргаз аграпара есааира еималон.

— Азин сышәт, афыза акомандир! — ибжы ныццакны атынчра ааилеигеит, Зыхәба дахыгылаз иацхьатцәкәа, ацсатцла ашыапы икәыкәза иадтәалаз Бистров, — схала сцоит, икоу еилыскаауеит, — дфәгылан дагыаидгылеит.

— Ишәартоуп, Онуфри Николаи-ица, — иаргы уи дшазхәыцуаз мфашьо, даацәажәеит Датикәагы.

— Шәысцәымшәан, арака исзымдыруа кәыкәмыдракгы цъара игылам, уажәытцәкәа схынхәуеит, — иеааирмазеит Би-стров.

Зыхәбагы, заа ииххәыцхьаз илабжьагажәақәа ицитцарц ифы фәихихуаны:

— Тсс! — иааиларцсеит апартизанцәа, зегъы иаразнак рҕаа-дырмазеит.

Наскыа, асы ашкәакәара иналырбааит, игәамгәауа гагакәак дара рышкә ишааиуаз. Урт есааира иааигәахон, аха рҕызцәа шракәыз анырдыр, апартизанцәа рабцъаркәагы лоурыштит. Җыцъа наҕ-ааҕ азәы ижәаа иатцагылан, дхышышыы, дрыманы иаарылагылт. Зегъы нарыдибахәалеит.

— Зегъ рыла хманшәаланы хускәа ҕахтахан, — ацәажәара дналагеит Лихардов, апартизанцәа рхамы затцәы ахәы итдаршәны, дныштитцаны ианаахынхәы. — Цсы зхоу азәгы химбакәа аи-хамәа хахысит. Аштитцартакәа зыхьчоз акарулцәагы рцышә хаажәома ухәаратәы иааигәаны хривсуан, аха азәы хизгәам-теит, — излачыз абажәкәа реипш ибыкә-быкәза иахыгызлаз, икамсхәыцъуа, изцәнымхаша хара хахьта ацкәашара иафын. Аштитцартакәа хархыкәшеит, урт рацәак ирцәыхарамкәа игылоу афны знеишъас иамаз гәахтеит. Нас, иахатәи аткәа, аминомиоттә полк гылоуп ахыхәаз ххы ақәкны хдәыкәлеит...

— Азы, сшәыхәауеит абаакәа, ғамәак азы! — аарла иаагеит, уажәраанза ҕыт зыхәлымшәауаз ахә ибжыы.

Зыхәба азырәра даакәытцын, уи дахышыштитцәа днеихагылт:

— Ишәмыржәын, ицышәкәа алашәырбааза, — ахә ифәхәара иафыз инарыдитцеит уи. Нас, Лихардов даидгылт.

— Уаҕа, аполк акәым, патрона тацәыкгыы цъара икаршәны иа-амбеит, — деитаналагеит Лихардов.

— Нас, хәижәеит уи ацсаҕа еикәатцәа?

— Мап, афыз акомандир, даҕа цытк иаахаргәҕәар, рына-скыагарагы хәкәшәауазаарын.

— Ицеит?

— Рыштитә тхәахаа аихамәа астанциахь иган. Хгылангыы акыр хнаскәеит.

— Дытсит, афыз акомандир! — ашәа имкәытцатата даары-дыххылеит, ахә дфазхәауаз ацкәынцәа руазәы.

Зегъ ашыр-сырхәа уахь рҕынархеит. Ацшыхәаы деитцхәаа дыштитан. Рхылтакәа аархырхит.

— Акырхагызма, хцахьан, урт аихамәа ахышъцәеи хареи хәаифамхар, уаргыы уцсы тазаауан, сыцкәын! — илагырзи игәи еилатцәо, зымәа днавалеит Лихардов...

Макыназ уиакара ашәа иалампшыцыз апартизанцәа рҕыза итахара иааитцанаргәҕәеит. Уажәы зегъы рыхкәа рыкәыжь, уа-тәашәпара асы цны иахьнеиуа, изызхәыцуа рҕыза ишәура ауп.

Асы аахыкэкэеит, аха ажәѡан еимашыпны ишықац иқан. Аңшыхәцәа иалыргахыаз аграпара ихыршәланы акыраамта иныкәахыаны, аихамѡа ацәаарақәа рбо иалагеит. Нас, иаамѡахытын, идыркәыдыз ауасақәа реипш, игыдымыдза асы илубаауаз ачықкәа рыгерывакуа даѡа верск акара ицеит. Ачықкәа нцәан, ашәытара зәысны ишътәз арха дук иныкәлеит — шыамхахыгы азбаара инылагылеит. Итѡны рцәа инадлаз атцаршә зынзагы еилнашыааит, аха асы шкәакәа иларшәу арахәыц еикәатцәа аипш акәын, арха ишыкәубаауаз, инеицрымшәо еицырхәхәа инеиуаз апартизанцәа.

Уажәшътә ашарагы рацәак агымзар каларын, пықәсыларак рымазамкәа аихамѡа ихытны, ашътатцартақәа рышътәх, имахәажә-шыахәажәза игылаз атцла хыжәжәарақәа рѡанаарываркуаз.

Цсыпхак злоу азәы абрака дыкам ухәаратәы итынчран. Зыбга кәашкәа еитцхәа асы илагылаз ашътатцартақәа, ахәтгәын аипш идагәан, идагәан, урт рацәак ирцәыхарамкәа, кәыкәбаатцас ихака-хаказа иубоз абуткақәагы.

— Шәыгәшәырхиа! — иватәаз илымха дынтәхәытхәытит Зыхәба.

— Шәыгәшәырхиа! Шәыгәшәырхиа! — амацәыс акара иласны, уи ажәа ааимырдеит зегы. Ицәитцәиуа рцәа-ржыы иналсын, ирыдшәыланы иказ атцәагы аарпсахәеит.

Атәара зәазызыкыз апкақәа реипш, х-гәыпкны рѡааршан, рѡынархеит. Азныказ кык-фык, хәа бжыыхәәкәак мгазар, уахә шытыбжыы ыкамызт. Ахәызбақәа аус руан — апартизанцәа иманшәалазаны акарулцәа рыкәгара иафын. Зыхәбагы гәыпѡык иманы, еиха ишәартәуп хәа ргәы иззаанагоз аѡны дааины даадтәалеит. Дахыпшуа, ицәыркәа-цәырасуа асы иналибаауеит ипартизанцәа. Урт абуткақәа иреиѡазауеит, акакала итадырцәуеит...

«Макыаназ аускәа анцәа ицъшыарала ицоит!» — Датикәа игәы антаҳәыцхагы иамразакәа, акакәахәа автомат аочеред аѡаанахеит. Ицсны игылаз ацсабара ацәа интазызеит. Зыхәба илацш нарыкәшәеит атыхәтәантәи абуткахь зәыназхаз ипартизанцәа. Урт еихышәшәа-еипышәшәа, цсы рхазамкәа асы инылахаит.

Абри нахыс, иаакалаз зегы еилфаца избон хәа зхәауа аибашыѡы икәшахәтхара цәгыоуп. Иткәеит автоматкәа, иткәацит агранаткәа. Зыхәба игәып зыдтәалаз аѡны ахыб акны амца

аҕытҕыо, аҕаажара иналагеит апулемиот. Азэы ихы дѳаханык амузеит. Зыхэба рапхыа иршэыз агранат, аҕенцыйр икылууаан аҕны аҕнутҕа ипжэеит – уахынтэ ичаҕыгыгуаз автоматқаагы рыбжы ааикэтэеит. Абри згэы архатқаз апартизанцэа, ихэазаны аҕны аҕенцыйрқэа ирызнейн, еиштарххы агранатқэа рҕы-надырхеит. Аҕны ауаргыала ианушэа итцысуан, аха апулемиот цыара ҕааихак канатомызт. Агранатқэа зыпсы рцэызгаз фа-шистцэақэакгы, уахь ихалазар акэхап, апулемиот акэша-мыкэша идыргызуа рҕаархеит автоматқэагы. Апартизанцэа зынзак адгыл икэдырқацеит. Ашамтэз амыхтэ ззыкалаз аҕа исолдатцэа иахыақэшэаз ихысуан. Асы ицэытцаланы, адгыл реаларпс ишызтэ апартизанцэа, ахқэа зны ирхашэышэуан, зны ирзывасуан, ицахэцахэуа зызқэа иналақацазгы дқалеит... Атак змауз аҕацэа цыттрак рҕааныркылеит.

– Пхыака! – абри иазыпшыз Зыхэба, зегы ирахаратэы дыхэхэеит.

– Ураа! – аҕны ахганкгы ркны игеит абжықэа.

Еицылеит, еидкыацылеит ахи-ахи. Але-аҕси рыбжыара апар-тизанцэа аҕны ашэқэа ҕыжэжэа, аҕенцыйрқэа ҕыцкыаа илыѳ-неибахэеит.

Уахада абастцэкыа иааигэаны, аҕа ибла ихымпшылацыз апар-тизанцэа, зынзагы иаҕаапкит. Аҕшатлакэ аипш иѳнаҕьежыны, цакатэи ауадақэа иаразнак итадырцэит, аҕа иавтоматчикцэа рҕы еихаркит, аха апулемиот амца шаҕытҕыац иаҕытҕыоит, аҕ-уан рыгганы икэнатцон.

Қыцыа апартизанцэа еишызтаххы, атуан ашкыа ихагалаз амар-дуан иѳаҕалеит. Датикэагы урт рышка днатрысуан, хыхь атуан-аҕы ипжэеит ѳ-гранатк, атуангы азыбжарак амыѳрны, агэа-рахэа адашыма илықэхэит...

Кыт-псыт бжык цыара имго иаатынчрахеит. Зыпсы нхаз рыпсы тоу-иҕаму рзымдырзауа, акыраамта еикэызырѳуа, ишап-шапуа ишны иркыз рабцарқэа рнацэа рытымхзакэа игылан. Ашарагы адэы иаақэлан, алыхэтэ еипш икылыхха игылаз аҕнгы игэгэаза иааѳналеит...

Абри ауха, изкэылаз аҕа ишэаҕыхэа зхэара азэгы ипсы таны даанымхеит. Итахеит апартизанцэагы азэырѳы. Итахаз наскыа-ганы, абнаҕы анышэ иамардеит. Абцар, аматэа, аҕапцаны ухэа ирызгашаз, иртахыз акара аныштырх, ҕэгэала ихэыз ахэ-цэа хык, аҕа ицэыргаз анасилкақэа инарныртан, излаазала акэымкэа, даҕа мѳакала ихыатцны идэықэлеит,

Бәғәала дхәын Васили Иаковлевгы. Уи, аидыслара еихсы-
гъаанза азәгы дгәеимтәит. Апартизанцәа рфызцәа анырцшаа-
уаз, Васиа деицъыпза, икышәкәа шыа-кәармак рыкәзамкәа
дшыабаны, атыхәтәантәи абутка азааигәара дышътан. Ихәын ихы,
ишыапы, ибга. Рацхәа дызбаз ифызцәа дыпсыз цыыршәан, итаһаз
ахышътаз рыварафы дааганы днышътарцан, рхылцакәагы
аархырхит.

— Васиа! — днеихаххит Датикәа ифыза хәычы. Нас, ишыымхкәа
нарсны, иацхәа днагылан, ажәжәахәа ихәынцәрақәа аациртын,
игәы дазызыршәит. Уажәоуп ацәа данынтанагалаз ухәаратәы,
итааза иказ иблакәа хтны дырхыпшылеит. Васиа ицсы штоу дир-
дыррац итахышшәа, даахәыцымцит...

Уи уажәы, ибжы тганы дкәуеит, зны-зынлагы ажәақәак
налеитцит, аха еилгам. Иутахыуи хәагы иазцааха змада. Иш-
шарыз ишеит.

— Шәласы, афызцәа, шәласы! — рацхәа дгыланы дрыпхьоит
Зыхәба ипартизанцәа. Уи итахуп, ицкыашәкәа икәыртцаз атып
нак хара инрыжыыр.

Иныкәон җ-саатк, х-саатк. Ацта шәыта цәақәа ирылубаа-
уеит цлакәшәара еиха зышәышътызххәоу амра. Рышътахыкәа
итынчроуп. Зыбга ырхәаны икәуа игылоу атцлакәа, ох, гәышыа хәа
рәааитцырхуеит, ашшәыб рхышәрны, абақ-сақхәа ианынкахалак.
Абна еиха-еиха ижәпахоит, асы мацхоит инаскыацыпхыаза.
Зынзагы ирзынеихмыркәо рымч рылзааит, ршыапкәа цапшъ-
цапшъза ихтит.

— Ацхәа инеиуа шәаагыл! — ибжы наиргеит Зыхәба, Васили
дызныз асакаса давагыланы дахънеиуаз.

Саатыбжак ахы-ацыхәала, апартизанцәа, иубар иузымды-
руа рееилархәеит: ацәа зләшәны, еихыжә-еикәыжә иршәыз
рымацәақәа ршәыхны, ибба-ббаза асы иларыжыуан. Урт рцым-
хәрас иршәыртцон, анемец ичоуха мацәақәа, ирышъхыцчауа
ирышъартцон, асахтан рцәы аффы зхышәшәауаз амагә хәытцә-
фагақәа, ирхарцон ахәы зцәз ахылца цхәкәа, ацсып тарчущәа
зацхәа ргыланы иказ афицар хылца цшәшәалақәа.

Цьоукы җымт-цсымшыа ажәжәахәа аееилахәара иафын, да-
еа цьоукых, ашәцара шыртахымыз удырратәы, иркәцымытцуа,
икажәуа-ишътыхуа, иныцакшәагы иззахыз изы ицәхауан.

— Икалеи, афыза Петров? — зхәатца мацәақәа змахәар ихшъ-
ны, игәрымуа игылаз апартизан дааидгылеит Зыхәба.

— Истахым, афыз акомандир, ашъа фы ахышәшәуеит, сцәа исзадтом... Насгы, макъана сара стәы... — ихы лаиркәын лапшыла иеаимидеит.

Иара итәы хәа дызфыз аласкәыгә иаахырхызшәа, еицрыжә-жәа ишәын. Ана-ара, мафа-мафа иаапшуаз ижбы кылқапшыаа-кылқапшыаа икан. «Уара ухы утахымзаргы хара хрыцхашъа» хәа, рхәарц ртахызшәа, зфы раҳаны изкыз еимаакәа ирцәытдыпшны иаапшуан ихшәаахъаз ишәацәкьарақәа.

— Амафәа — касыжәуп, афыз Петров, акасыжә акәым аус злоу, уи зшәызтцаз итәуп. Урт рхазы ирзахыз рыматәакәа рыла хееилахәаны, хара хзы еитартцаз абцъар ала хреихсны ихаз-шыр — убри ауп ахатцара захъзу... Иушәца, — ирхааны ыызатцас диацәажәон Датикәа. — Саргы сееиласхәеит, аа умбои, — инаи-ирбеит, ахә шкәакәа зтассы ижәахыр итарцаз имадиар хамы. — Амафәа акәым, хәцсадгылгы ашәаффы ахырцеит, — даа-кәыпсычхан, инацитцеит Зыхәба.

Дара-дара еихәапшны, ифьеибашъаны иччон апартизанцәа. Лиошка дзыхшаз иантәкьагы дылбар дылзымдыруа иеипсахит: уи ишәын зеигьыкамз ачоуха еитцәа иалхыз анемец фицар матәакәа, ифьибгаз ахра фыцә аипш, абз хәычы такнахәа ихаз ихылпа иатцәеырбон, ибла еикәатцәа цашәшәалақәа. Ишнел ижәахыр итарцаны, ифицар матәакәа цырцыруа зымәа дгыла-ны, аееилахәара зтахымыз иыызцәа дырхыччон уи:

— Шәыхәсақәоуп шәара, шәыхәсақәа. Ишәмахәзаци «Акәты — цсаатәым, ацхәысгы — дуафым» хәа, рхәауа? Шәхацәоума, нас шәара, ага иматәатцәкьа иацәшәаз.

— Сухәоит иахумыркьарц, афыз! — дааидгылеит ркомандир. — Зегь рацхьазагы иудыстоит: ужәахыр иқәу атдыршкәеи, ухылпа иамоу агәыргаги, умыгьрақәа ирыдзахылоу акасыжәкәеи наф иамухырц.

Изганк лхьырфршәа, ифьыба цаулақәа инапқәа рыфбагы ртаршъшы, дышгылац дгылоуп Лиошка.

— Уфьыба унапы тых, апартизан! — агьәә ааихиргеит Зыхәба.

Абыржәоуп икомандир ибжбы аниахәз угәахәратәы, пшь-шьала инапқәа ифьыба иаатихт, аха ацәкша аипш дышгылац дгылоуп.

— Сыцшуп! — уажәшъта еиха ибжбы ларкәны, аха инакәыргә-гәаны фәаитыхт Датикәа.

Лиошка, жьымжәак акәых ифы интәиркәыцызшәа, ихы-ифы өеимақычын, ибла цашәшәалақәа еихагы инаскьаны иаа-

шанхеит. Датикэагы, иблэкэа аайкэымгазакэа, дкылкааны ди-
хэацшеит.

— Хых, абарт ххапыцкэа ирбжыхазар, — ихичы шеицапан,
инейкэаз ипышэ хыцсаакэа тыс-тысуа, ижэахыр дныкэс-
ныкэсын, ичинкэа аакэааны, асы инылеипсеит Лиошка.

— Егьыртгы, — ихэеит Датикэа дырөгых тынч.

— Сара срецидивиступ, исзычхауам априказкэа: уца, уаа,
икатца, иуы, ихэа. Икатцатэу сара издыруеит, — зынзагы деи-
кэашэан, амца иаладыршэыз ахлартэ катэ аипш дхэыпны,
Зыхэба иапхэа даагылеит Лиошка.

Аха Датикэа акгы камлазашшэ дпышэырччауа, дгыла-
ны дизыцшеит: «Хы, уара уеипш егэа цэины, ихэацалаза
исымпытцахэеит, аха ашыха аканауа итаршэны, ахэхэхэа
ицэагэо акэын ишыкэстоз», — ааигэхэт уи, аха акгы имхэеит.

Лиошка уаха ишамуаз аниба, егьыртгы аамыжэжэаны иа-
хэа илкеипсан, зегы зхароу шэара шэоуп ихэауазшэа, дрыг-
рацаланы асы ылылеикэахэит.

°8°

Атыхэтэантэи амзакэа рзы, абри араион афы, Зыхэба нап-
хгара зитоз апартизанцэа, ага акыр ицсы дакэдырцшит. Уаа-
кэымтцзакэа апсынкэа атра атэы тоукшо уалагар, акы умыцхакэа
ишцакэало: изаманаха ишааиуаз, атыхэтэантэи реидысларафы
даргы акыр еилыршыааит. Аамтала акэзаргы, иныжтэын
абарт атыцкэа. Ахэцэа иахыкэгэыгуаз афнэацэа ркны иныж-
ны, цаса зны хыцэахыртас иахырмаз Ковшовотэи абнахэ еи-
тадэыкэлеит.

Харакырак укэгыланы уазыцшуазар, Ковшовотэи абна хым-
цада иааугэаланаршэуеит зейхакам чамскэыл дуззак. Уи аб-
на шытоуп шыкэсык цшынтэ зцэацштэхэы зыпсахуа адэы
сакаракэи зыбла ачыц енагэ итиатцэааза икоу Белоруссиатэи
азиакеи рыгэтаны. Адэы сакаракэа ирываф, ажэван иатцэа
ашыта иналаз ицо абри «ачамскэыл» дузза, ахэцэы егьырт
абнакэагы ирымадоуп. Убри азы акэап «Ажэа ахытцкэаз атыц
ашка ихынхэуеит» шырхэауа аипш, апартизанцэа дырөгыхы
абрахэ изыхынхэыз.

Урт Колосовотэи абна нрыжит, атыхэтэантэи реибашыра
аухатэкэа. Цаса излааз рышытра икэымлакэа, инкылс-аакылсуа,

гы ауаф ицсҗазаара рыхтынцатәхейт: акасыжә, ачыс, абцъар. Амца ахы элеифахкша аспычкатцәкыагы ашьа азкахамтәакәа ихауам... Азарақәа гәрзхуа агәач еиха деибытоуп, хара абнада царта змам хаиха...

Арахь хдагәоуп, хлашәуп: хапсадгьыл зегьы ргәйтцхәаны иқәха ицозар хаздыруам, ма ишнеиуаз, адгьыл ааимкыаны, инахәлабга ицаны, аибашьрагы ааилгазар хазхәауада?! Хгазет ыкам, храдио ыкам. — Дәагылан, ихынтыцыз ацагылаз ишыц шыапкәа шынтәка инеихиган, ачхәарәа аицш афәахәа ишыапы инатцәчәеыз атәа ашьтыбж ишызцәа арфыхар хәа дшәаны даатгылеит. — Инхажьыз хәхәцәа шпәкоушь? — ихәыцра уахь иааиаигейт Датикәа. Васаи дынсыжыыр итахымызт, дшәауан, дхәычымы рыцха. Амала, анап бзиа данахтәит... Софиеи Владик иабашытоушь уажәы? Сахәшыцәа уахатәи «сшыалта» рбозар, ихагахар каларын... Хаикәшәауейт, хымцәда хаикәшәауейт!» — дырәегьх, игәы интагыежыыз амца ицәа-ижыгы аарпсахәан, дааины «ииарта» деитаалатәит.

Ацәылашаразы, Ковшово ақытахь идәықәыртцаз ацшыхәцәа, амра цлакашәара аиха аешыштынаххыаны ихынхәит. Урт иа-аргаз ажәабж ала, умшәа-умырха ақыта уалаларатәа икан: абар ожәшыта мызкы иазынапшуа ицуан ақыта ага ишыапы алаимыргылеижтәи.

Абри аеныцәкыа, Зыхәба гәыцдык апартизанцәа аашытихын, уи ақытахь дцәит. Цыпх сентиабр азы, урт абра ианыказ аахыс, зыпсадгьыл азы бцъарк зку азәы ибла итампшыцыз анхацәа, рчеицыка рнапы иқәыргылары акәын иахынеилакы ишырпылоз.

Икан, фәаихак кәзымтоз ага ипропаганда зыбга пнатцәаны, зхы цнапыкла икны апечка ахы иқәтәаз, икан хара ицшуаз, згәыгра фымцәауаз: «Шәымшәан, ахахаи... Ишыдыдуа аицш ақәа леиуам» хәа, зыжәлар ргәы шытызхуаз. Абартгы, егыртгы, рыблақәа агәыргыа лабжышкәа аархыхәхәылеит, бцъарла еикәных иказ арқарцәа анырба.

Апартизанцәа шыца-шыцәала, хы-хыла речешаны, цнәта-цыпхәа инкыдыло, ирдыруаз ажәабжкәа рзеитархәауан, ргәы дыргәәон, даргы, уиакара рхы ацшнымташәа, анхацәа акыр рдыруазар еилыркауан.

Датикәа итахымызт Лиошка ихы доужны ақыта далейтарц, аха ақыта ршыапы шналадыргылаз, днахәны даахыацшаанза, иара ицәафала иаха изааигәаз ишызак диманы, ацшзы аицш, дналапка дцәит.

Амра хытны италеит, атцаапша тысит. Анхацаа еизыргаз: афата, аихапсыха, ачысмацаа, абахакаа ухаа, абду Филат иры-зирхиаз аеуардын акацара иаеуп. Апартизанцаагы еика-шараны иахыказ атып аеи еизеит, аха Лиошкеи ифызеи рха-бар ыказам. Зыхаба дгеамцуеит, длеифеиуеит.

— Авыза акомандир, авыза акомандир! — аеуардын аидара акаызтоз апартизанцаа азэи афны даафнаххит.

Зыхаба ихаыцра даалкыан ашырхаа иавтомат ааирмазеит.

— Цхэыск лыхахаабж гоит, — ихаеит уи, данааиз аиха иеаартынчны.

Али-апси рыбжара апартизанцаа аакашеит ахахаабж здэылфуаз афны шкаакаа хаычы.

— Шумел камыш и деревиа гну... гнууу... — аша ааимкыан, дкванта-кванто даалагылеит Лиошка иахы ицбналаз ифыза.

Зеырмазеины ашатцымхыр иавагылаз ардарцаа лаимтцасын, уи уаха ихы дамырхаакаа, аатра дрыманы ишнавалатцакыз, Датикаа афны длеифнаххит.

— Сыпсы еикашэырха! — деитфнытцаааит аласкаыгэ даахыр-хызшаа деицрыжэжа, ашэыта даганы, икыцкыцбуа акаак игфа-гылаз азгаб.

— Лиошка! — агеф феихиргеит Датикаа.

Итытны ицоз икаыцма блакаа цырцыруа дааифацшит Лиошка. Уи, абжас аицш иеетцархаач, дырфегх азгаб лышка ацара иеазырхианы дгылан.

— Ахымзг! Ацхамша, ахымзг хургеит! — Зыхаба ишилшоз дыфныхааны, иавтомат харшала иара ишка ифынеихеит.

— Сызфахэи бимоуп, ибтахымзар быказ, ибыштада, — ар-цына изахымзаз арбаг аицш, дзыргэацуа ашаах ифынеихеит Лиошка.

...Амра Ковшовотэи абна ишнавалатцакыз, ахэи алашыца-реи ақыта иаалалеит. Филат иеуардын иашьталаны инеиуаз апартизанцаагы, ақыта ааныжны, абна инылагылахыан. Датикаа тып иртомыт иахыатэи ахтыскаа: игэи цкакааны иафон Лиошка икаитцаз, ирхихаара издыруамызт абду Филат иажэа-каа. Итахын, уажэи зеи зыбжы накаырго, иашьталаны инеиуа атахмада днеихызаны, гэытыгыгаала диацаажар, иахы згыма иирбаз ажаакаа ахынтэааигаз иирхаар. Аха, тынч иацаажарта имам. Насгы, иаахжэаны далагар, аускаа зынзагы ицхастеитэыр хаа дшауеит...

«Мап, сыңсы җазар уи иидыруа зегы исырхәауеит... Ажәабжь җыцкәа идыруеит, аха иабааигеи?» — ихы-игәы дазтаауан Датикәа.

Иҗалацәаз ашынка-са аипш икыатагәаза ажәәнан икы-дыз амзеи, зыблапыцкәа тыпхаауаз аецәа хышәашәакәеи, ашәырҗата иафызаз асы шкәакәеи еилалан, атцх ацәакәа аипш, пштәы-хкы рацәала еилыцчаауа иҗартцеит. Аибашьра акәым, адунеиаҗы, уаха ирахатза ацәа акәа иҗаршәым гыгшәыгкгы цыара иҗам ухәаратәа итынчран. Апартизанцәагы рацәазак ам-әа икәымхакәа ртыҗаҗы иааит.

«...Сара исхароуп. Сара сыда уи зегы ацәкша аипш дрып-хызон, дрыларҗар рҗахымызт. Сара изымуит. Дестынбжак цәа-җәаны, дестынк икәахәуеит...»

— Весниҗки! — даалкыан ихы шыштыхит Датикәа. — Ацъ-ду атцака еизга зегы! — инаидҗаны, иаргы уахы иҗынеихеит.

«Ацъ-ду атцака!..» арҗ ажәакәа анихәауаз уиаҗара дырзым-хәыцзеит уи, аха, шыаҗақәак ныҗаитцаанза, имцапшыны, иҗәи-җәиуа ицәа-иҗыы, зегы ааимырдеит урҗ. Урҗ ажәакәа — ихыч-ра афы зхышәшәауа, ипсы иалоу, изааигәазаны игылоу ажәа-қәазаап:

«Ооо-ууу, хабжьы захауа шәарбанзаалакы азәгы шәааным-хакәа ацъ-ду атцака шәеиза!» — ахрақәа ирынкыаны, агәаҗақәа ирҗабылгы, нас, ашыаурдын еипш рымҗәыжәақәа еитцхәа икыҗа Уатҗара инахалалоз абжьы игәы икәыҗуа далагеит.

«Ооо-ууу, оо-уу, ацъ-ду атцака, ацъ-ду атцака!..» — ашыақәа рыҗра ишузапырмцо еипш изипырцом Датикәа, шышықәсала, зкышықәсала, иабацәа рабацәа ирыпхыоз, рыпсадгыли, рыжә-лари, рыламыси, рлахынҗеи ахырызбуаз ацъ-ду атцака еизыз-гоз ажәакәа.

Уи днеиуеит, Гарҗ ахәы акышәкышәра днықәпрааны, дыш-шаза, Уатҗара акыҗа дынхалазшәа игәы-ишыымхы иҗпраауа. Инаскыганы, аҗәа-җәақәа аилабылра иаҗуп апартизанцәа рыцъ-мца.

Амца иакәшаны, изгәыҗаршуа игылаз апартизанцәа даарыд-гылт Датикәа. Лиошка дтәан, ахәатәхамҗаразы аҗамчпҗаҗа иҗырхыз алым-гәаа еипш илацәакәа еикәыжыны, зымәа дып-шуа. Иҗызagy дхырсысуа дихагылан.

Зыхәба лапшыла зегы ааимидан, иапхыа ихыцза игылаз ақыдхса днықәтеит. Дыршәгыых агәалашәарақәа неихапа-пахт: Гагра збафыс даныҗаз, ашыҗахы аинститут акны апрак-

тика данахысуаз, архәтаҕы усеилыргаҕыс аус аниуаз ухәа, аибашыра имнахыз изанаат амҕа кказа днанҕшылеит. Иблагы иаахгылеит, тҕа змазам ахаҕкәа: аҕаҕыкәа, ацәыршәагакәа, ашәаргәындакәа, атцашәәалакәа... Дшааиуаз Лиошка иҕы иеааникылан, цытраамтәк дихәапшуан.

— Хәхыҕаз иҕацыз ижәбеит, иахыа хҕызцәа бзиахәкәа рхы шымҕапыргаз, — дҕагылан, ибжыы мырдуцәакәа ҕааитит Зыхәба.

— Иазхоит! — дыҕныхәаан, даҕҕатҕкәеит Лиошка. — Сара мап рцәыскуеит: азбаҕы, апрокуроргы, ашахатцәагы, — дзышыцылахыз иажәкәа рҕааирхеит уи. Нас, инапы неикҕан, амцагы, уи иакәшаны игылазгы иштыахы реиарханы днатәеит.

Зыхкәа хыжәжәаны, уажәы-уажәы еихәлахауаз акәызтхакәа ирхылцуаз амцабз икыднарлашаауан изкәа аҕыкҕара.

— Нас, уус зызбарц иутахыда, ахара здү? — аҕаҕ зхыхәхәыла иҕаз иблакәа аарччашәа, акыр мзақәа раахыс иимхәацыз ибызшәала даацәажәеит Зыхәбагы.

— Гитлер, Геббельс, Геринг! — ашырхәа даахәын, инеикәицхәзеит Лиошка. Ибла ачыцкәа зынзагы рыедырхәычит, иҕыы-мшыкәа еиҕаҕан, акы ихаҕәтахы ихалеит, еҕы ицлымхәахы илбааит.

— Урт ракәзам уара иахыа узаҕоу, узаҕоу хауп уусгы зызбуа, — иааҕахитцәеит Датикәа.

Иалагеит апартизанцәа рҕызцәа рус азбара. Урт неиҕа-неиҕасуа икәгылон: цыоуы иааркыаҕыны, цыоуы инеитцыхыны. «Жә-граммк, уаха цсыхәа ыҕам ожәшьта!» — хәа зажәа иалгозгы дубарын.

«Жә-граммк» — анырхәалак, Лиошка, иахыа ҕызара изызуаз арцыс матцәаҕы адрымхәа дыштыҕон, ақшара згәы иҕоу абаҕы еиҕш ицламхәа икәа иҕацаланы дахыгылаз, илаҕырз иҕыжжы инеиуан.

Лиошка ицламхәа инапы атцаргәаны наҕ абна аҕәтахыы цыара кәаҕк алхны, иблакәа ааихмырсыҕызакәа дазыпшуан. Уи ихы-иҕы убриакара зегы азеиҕшын, икәызбуаз ирхәауаз ажәкәа иара иҕынза иназозу, инамзозу аилкаарагы уадашын. «Жә-граммк» — анырхәалак, ағызмалцәа зыҕәну цышәырччак ихыҕы ааимнадон, аха уи асапыншәах еиҕш иаразнакгы иныкәба ицон. Зегы реиҕа дзыраапкуаз, «алекция» изаҕхьарц иалагоз ракәын. Ускан дтәон, дгылон. «Иазхоит!» хәа, амшә ахы зыкәшәазеиҕш, даныбыбуазгы ыҕан.

«Еидызкылазеи абарт, ажъа шәыргәындеи бжъара зкәым ақәыцьмеи рыцскәа зхоу ауаа? — дхәыцуан Датикәа, ицәажәоз ирхәауазгы илымха инавмыжьзакәа. — Агәымшәара? Ауатка? Ахәса? Егьырт иарбанзаалак... амала, агәымшәареи ахатцареи ракәым еидызкылаз... Адгьыли ажәәани ракара рыбжьоуп. Ари — дшәаргәындоуп, — днеизпшит Зыхәба, ампылеицшзееицацаланы игылаз арпыс. — Убжыы рыгәгәаны агьәә өеихургар, ицсы лбааны ишыхәәфы аеатцәахуеит... Абас икоу еиха дшәартоуп. Азәгы иицахзам ицсы фәгар азыхәа уныкәыргылары уиҗиуеит. Жәграммк абри изоуп изрыцхашьатәым, аха иабакоу дызлоушыша акгы кәимтеит. Ашәаргәында, ацсыхьшәашәа! — Датикәа ицәымҗхара зынзагы ихытца ианалага, уи илацш ааикәиган, Лиошка днаизыпшит. Изыхкьаз иаргы изымдыруа, мацзак игәы ааизкәандахеит. — Рөыцәагы урысқәоуп, Урыстәыла акаршәра иаазеит, аибашьра иазрыжәхьоу арцарцәоуп, — руазы ақәыцьма ацсы ихоуп, егы — ажъа ацсы... Иаха еигьузеи, мшәан, иахьа хазтагылоу аамтазы?... Амала, ажъа алым агәы аманы иузыкатом, алым убжьар улшоит акәымзар!..»

— Арт, шәара шәымацара шәакәым, шыацхак злоу, гәыкәандак зыттоу ауаа зегы хцәа пыреит, — итахәәеза, аха мчы-мчы, ихәыцрақәа аерылазәа иахауан Зыхәба абду Филат ибжы. — Ишътәым, иаарцеицштәуп, амала, убри иачыдахаз ирыкәшәцалак рыхәтоуп...

Абду Филат днаскьеигарц дицдәықәлеит Зыхәбагы. Мацк иахьынаскьаз, апартизанцәа заа идырмазеихьаз: амҗы ала аеыуардын дыртәит. Урт рышътәхька игьежьрацы нарыдитцан, Датикәа абду Филат ижәәахыр инапы ныкәкшәа дивагылары иҗынеихеит.

— Хы, хы, хы, Кәыкәла, узыраашьозеи ахәәкьәә ухы хисааит, — абду Филат ибжыы мырдучәакәа, иаафыз дукәа иеы аган ианкьо, аеыуардын ацхьатәи агьежь давагылары днеиуан. — Абриакара иаашьо хаиуанк макьана сашта итанамгалацт, — уи дыззыпшыз ацәажәара мөахигарцы далагеит.

«Абгахәычы акара угызмалуп, абду Филат, аха ашьяцхәа ашътатдашыагы сара иахьа изымбеит», — дхәыцуеит Датикәа, зыжәәахыр инапы ыкәку атахмада игәы изцхаз.

— Еихаракгы ацхын иаатдашылоит: ауаә-цсыцәгьа ифаратәа ииатәкакараза, ахәашша еицш араха ирҗазтца иаагыло ахаскьынцәкьа, иаашьаны иазыфом, — ихы ацшнымцазакәа дафуп уи. Усгы, аашьәә дахьцалак аҗырхасра ауицхым — абри иубо

ахаиуан еихиаа, ахыларкәра иацәаашьаны ианфырхаслак, азаза иарбааз аймаажә атдыршыы еипш, цакатәи ацламхәеи хыхътәи ацламхәеи еихорны иаахампытцохит... Хы, хы, Кәыкәла, ахәа-кәаф ухы хисаит! — ацсыз зыхәлахаз азыцәа аипш ахәда тхәаны, ихәцәырххо, ахы калакәйт ыркәаталеиуа иаханы инеиу-аз иеы, ибжыы еитанақәиргахуеит.

«Иахгала, иахгала, саргыы ццакыра сымазам», — асаара дышьтапшуа, дцәйтцаччон Зыхәбагы.

— Нас, Карп-ипхаи сареи хайцхырааны, цакатәи ацламхәа лара дахо, хыхътәи ацламхәа сара сахо, иааулак, акәырф-сырф хәа инаганы ртыпкәа рфы интахартәоит... Ус енак шакантәы...

— Абду Филат, — ихәеит Датикәа, — абри аежыы цәгыалатцәкыа атубар алтцует, зныкыр иуфахьоу?

— Хы, — Датикәа ихәаз игәы ишналакыакыаз удырратә даа-хамчамит уи, — шәарт афстаацәа, ишәымфара икоузеи, хазмахкәа тшәырцәыр, аапынра шааз хзырдыруа адагыгы калашам.

Зан илырчихәчихәыз ахәыц иеипш, ибжыы ныхтца-аахтцаны дыччеит Датикәа, дпышәырччон абду Филатгы.

Кәыкәла, ахәы зыцрыссы икоу ашьындырзаакәа ирымашәыз атцаашьашьалкәа ырхьархьаруа, иазырхәауа ацәапцәыга ажәакәа анамырхарц атахушәа, алымхәа хыцкәа ақәыжыны, иахо инеиу-еит. Ахәырдхәырд хәа абжыы гон ршьапы иатцахыхуаз асы.

— Абду Филат, — ихәеит Датикәа, ихәыцракәа иеаарымхны, — ишубо хәахәеит, хдагәахәеит, хлашәхәеит — адунеиафы икоу хәа акагы хаздыруам...

— Нас, сара ишәызугышьыарызи, аблеи, алымхаи, ахәдеи сырхакымым, анцәа ибоит, — днапыөлеит абду Филат.

— Ухакыымуп, исцәумзан, абарт иахьа иныкәхәа-аакәхәаны, узлацәажәоз ажәабжы фыцкәа, саргыы исахаратәы икатца. Уи, иахьа иахку абри абцар азы ицапхануп, игәашьымхуп, ика-хамтцаша хнаркатцойт, ихалымшаша халнаршоит...

Ацаа иаха-иаха ицъбарахон, ршьапы иатцахыхуаз асы ашьтыбжы хараххон. Датикәа иажәа атак дазыпшыи, абду Филат фитуамызт.

— Уатцәы ахәылцазы, абри абна нылтц адәхәыпш афы усзып-шыз, — ихәеит абду Филат, акыраамта анца ашьтахь.

Адырфәены, амра атәшәахагы амразакәа, дырфегьх, асы еимафны афаанахәеит: рапхьа ацаа-цша зтагыежьюаз ахырг-сы, аматра ахы италозшәа аееикәархәны, цытрак абна итагыежьюан, нас иалагаз «ахырг» кәашза ацааршәы инықәпсаны, ашә кәан-

тазкәеи, аңь мадыхкәеи, атдаатла шыапхышкәеи инарыбжыыс-аарыбжыысуа, икәкәаза абна илаланы ицеит, асырхәы амѡа ззыл-нахыз ас-цыра ңаќаќаағы еибархәмаруа рѣаархеит.

Абду Филат адәхәыңш ззихәаз ағы иаины иңшуиҗтеи акраатцеит Зыхәба иѡызцәеи иареи. Уи арахь данаауаз иааи-газ: Ваниа Весниќи, Миша Дубанец, Онуфри Бистров рыгешаны, рацәазакғы еицәыхарамкәа, амраташәарахь ала абна атқар илатәаны, иара даауазарғы абынстәы даауеит зларгәахәуаз амѡа иаңшуан. Зхамы шкәакәа иташышы игылаз абнағы, абду Филат изыңшушәа, алымхаќаа кыдцаны изырѡуан.

«Уатцәы ахәылпазы...» — ихәеит уи, — дхәыцуан Датикәа, асы зыкәнауз ахаргь еиңш ихыгьежыаа-шытагачаза игылаз аңса дахьамтатәаз. «Ахәылпаз» — исаатым, иминутым: амра цлака-шәара ианлеилак нахыс иташәаны иаалашыцаанза ахәылпаз хәа иашытоуп хара хҗы. Ус акәхап араќаағы... Ашыыжь, ахәылпаз — аа, хабатәа саатс ирымаз... Нас, урт рымш х-саатќ раќәызма иамаз, мшәан?! Абду Филат имшғы х-саатќ раќәхап иамоу...

Аа, ожәшыта уңшыз... Дмаарғы. илухуазеи, иара икәла зыкәлоу, атыфра италаз амшә еиңш, алзынрак аплита ахы ишыкәтәоу иаархыргоит, — Датикәа инапы наиргзан, зәырхәа-заны ибла иаңырахаз аңсамахә даннаха, ихафытцәќа зейдара ззышытымхыз махәык ңќан, асы бахтәа хышәашәаза ихәда ил-таңсеит.

Есааира зәызыржәпоз алашыцареи еихашышы илеиуаз аси еимырттаауа, акыраамта иаңхәаќа дыңшуан, аха азәғы ихабар ыќамызт:

«Мап, абду Филат сара сижәауам, амала, изаќароузеи ухәа-рауазеи уи «ахәылпаз...»

Абри аамтаз, аќакхәа Датикәа ишытахытцәќа матцәык аңцәа-бжыы геит. Уи ишыымхкәа дрыкәтәиананы, ахышәтхәа даахәын, иавтомат шышытихуаны, асы шкәакәа дналибааит абду Филат.

– Сара егысурым, аха абна ыцәоуп иумырҗыхан, — ихәеит абду Филат, аңыкә-ңыкә хәа дыччо.

Датикәағы дыччазшәа каитцеит, аха иѡызцәағы иарғыы ргәырәанызаара, абду Филат ацәыцә иахыеиѡимхыз дѡеилшыаа дагеит.

– Егәаурым, ари абна сара шаќа издыруа аќара, агышәма ңхәыс лдулаң итоулзымдыруазар қалап, — Зыхәба ихыыз шхым-зҗишыаз аниба, изқәа днаснасшәа, диртынчразы иҗыназикит аб-ду Филат.

Ажыа-кэаратца ашытакэа реипш акэын еихьыр-еипыр асы ишылубаауаз абду Филат данаауаз ианитцаз ишытагыпкэа. Урт ирхыршэланы, аткьарта икэгылоу аспортсмен инапкэа реипш зымахэкэа асы илакны зейрхэа игылаз ацсатцлакэа инарытцас-аарытцасуа, сааткгы аамта мгакэа ақыта иаалалейт. Игэки-гэыкэа, ана-ара, атц шкэакэа иалубаауан аканзара зезызкхьоу агэыл-шэты апштэы змаз алашара таакэа.

— Шэаапшы ара, — ихэейт рацхэа игыланы инеиуаз абду Филат Датикэараа анааихьэа. Иара, агэашэ еихакэа хэычы ишыапы аатцашэа иааиртын, ишытаза асы илубаауаз аоны-лакэа хэычы ашкэа ифынеихейт.

Знымкэа, Зыхэба ипартизанцэа иманы абри ақытахь дшым-ахытцхьазгы, уахада урт абри ашта итанамгалацыт. Датикэа ифызцэа ргэы реанитарц ифы аеихихуаны, уаха абду Филат «рфурт азы шаиржэыз» анааигэалашэа, ихэхылак хэхэаит, ихэан ичааникылейт.

— Шэсыштал! — рышыхьцэкэа ейтаагахт абду Филат ибжы.

Ашырхэа ианаахьхэа, ажэаанахьтэи дылбаазшэа рышыхьала дааигэазаны даарыдгылахьан уи.

«Хэи, анцэа иныс, абри атахмада сыширхаго», — ааигэахэт Датикэа.

Егыртгы дырфегьх ицашьаны инеихэапшы-ааихэапшит, аха азэгы фымткэа, абду Филат инаишталейт.

Рацхэа изыаашылаз ашытахьтэи ауадафы, икэыпс-кэыпсуа апхарра ааргэйдшэаалейт. Уи иаразнак Зыхэба илапш ааа-наиргэжыт: хышэ амазамет, анааагыпкэа зынпыккала икоу ахапшыа еипш иташыхааны акэын ишыказ. Итрааны иказ агэ-тантэи ашэ иавтчычаны, ауада зэыаазыпсоз ашэахэа псадакэа ирылаланы иааиуан, еикэных азхаз икэгылаз рцынтакэа зыр-чыхэчыхэуаз акартош-цы афэы. Гагакэакгы цэыркэа-цэы-расуа, зны-зынла аагытаара инадырбалон.

Абду Филат, бзиарас иказ зегы зыаыркаауаз ауада аныа-нашылаха иамразакэа, ашэ кьакэаза иаартны, даалагылейт пхэыс харакык. Ахсаалага еипш, уи лышыхь ала дтызхуаз алашара иадубалон, игыагыза, лзарапа иаагагыло иэаз лыгэчам кьакэакэа. Лхы-лфэы цкэа иубартамет, аха икэхэаны иказ лхэ-хэи еиларшаны лхы ашытахь иадыз лыхэи иуархэауан, зыца-цэымта итагылоу пхэыск шлакэыз.

— Бзиала шэаабейт! — лхэейт апхэыс, илаха-лахауа ауадакэа ирыааз апхаррей акартош-цы афэи реихагы лыбжы хааза.

— Бзиара ббааит! — налатеикит Датикәә, асырз зцыркәкәә иилагылаз зеггы рцымхәрас.

Апшәма пхәыс лысасцәә ахьналпхъаз ауада иаха итбаан, иа-геиылырган. Зымгәәцәә қыаадла икәыршәны, наскыа акәакыафы ашыкап ахы икәгылаз алампа шыапеихархә, астал икәкәаз аарла иарлашон. Уи апхәыс адашма лшыапкәә ахысзом ухәаратәә, дызсазсо днеин, алампа ахыкәгылаз иаакәхны, дахзызаауа, азхаз афы игылаз астал иааганы иаакәлыргылт. «Хашыцәә ане-меццәә шәахь!» — днапхьеит Датикәә, алампа ашыушыа иакәыр-шәыз агазет цыпжәаха шөжь.

Апхәыс, алампа алымхацә қыамама хәычы шәалырцәианан, ауада иахагы иаалырлашеит. Инылгәыдыпсалаз ашәахәә цәыш-кәә, зкәыхәмаруаз лхы-лфы гәыкы, лгәы пшза лапшыла иааи-пхыыршышыаит автоматкәә зытәгәыбжыара ибжыаргыланы, лапхыаткәкыа итәаз апартизанцәә, ларгы ирмазашәә лылапш нархылгеит.

Армарахь ала ифаз ашә аартны даафналеит тәкәәжә аукы, абаакы, аха дахыыказ деинаалаза. Датикәә ашырхәә дөаткәан, апсшәә хәаны дналеихырхәеит атакәәжә. Зкомандир икаитцаз збаз апартизанцәәгы дөатеибаркьеит.

— Синтәә аипш зынра жәашыкәса раахысгы икамлацт, — лхәеит иаафнашылаз атакәәжә, ахыта иакызшәә лыбжыгы қыць-қыцьуа.

— Есаaira аерыцәгьо иаауеит, — нәтеикит Датикәәгы.

— Хаурыс зынра атәым дацәымгуп, — иаагеит абду Филат иб-жыгы. — Ах иазымгаз — атцаа, атцаа иазымгаз — азәә, аршра...

Абду Филат иажәакәә зеггы ргәы аадыркәандеит, аха азәгы рыкәфимтит.

Арт ахынзеицәәжәоз, апхәыс илымаз ала астал аалырхиеит: акартош цыны, ижәны, зцәә итпхаауа иказ анаша-рцәы атәатцла ахышәт иалху асаранцъ иамазкуаз ахәашша, рнапала ирзыз ача ухәә, бжымз раахыс абас иааидкыланы урт рапхыа икәымлацыз афатәкәә.

— Зны хиашуп, зны ххәынапуп, ожәшыта хзакәу харгы ихаздыруам, — лызнапык ала лөыршәшәауа, егы лнапы тыпсаала штопк ахәцә ианкны илыманы дааин, астал иныкәлыргылеит атакәәжәгы...

Аимхәыц зхыхәхәыло иказ акартош уатка, мацк атабылфөы ахын, аха ухагәта инаркны ушыапқыкә афынза уеилнашыауа ицьбаран.

— Сара с-Алик, ианду дикәыхшааит, ипышәкәа цқа ахшгы рыкәымбацыт, дмаалакын... — изыфаны иказ лыбла цыш-тыггакәа кыдырхаланы дналагеит атакәажә, хпык-хпык анаа-рылс аштых.

— Мама! — даахәйтәы-хәйтәит ақхәыс қәыпш. — Баламга-хын, сбыхәоит, хара хамацара хакәым урт агәырға ззааргаз...

— Дмаалыкын, иара дыччаанза иблакәа ччон, иахәа цара хаарак ипыхәшәар, икәа итацыгәаны исзааигон, — дакәытцау-мызт атакәажә, — сара сәкәын дахыштыалоз, уаха азәгы, уа-ха азәгы... инапы хәыцкәа сыхәда иакәыршаны ишикыз, уа даахышәашәеит... Уажәы, хазы-хазы хаштыалоит, Алики сарей...

— Лмоҭа хәыцы деиталгәалашәеит, — ихәеит абду Филат, Да-тикәа ихы наидикылан. — Жәипш шыкәса ихытцауан. Икәлаки иарей анемец солдат дышны иавтомат ахыхырхыз иакәзит...

— Ускан, уи алапынтца икылкыз, сшыымхышланы сыхәеит — патрона затәык сара сызгы игәагырацы, аха:

«Аа, аурыс! — ихәеит уи, ифы ахынзацоз еиххәаны дыччо, — ацсра бзиа баргы ибтахызаап, мап, мап, бгәәкла, быбла бца абалааит, быпсы ахала иткышәаанза ус адәы быкәыз», — абас ааихәан, сызгыгәтәыгәтәуаз сымтазакәа, ашта дылтыцны дцеит.

Анду амыткәма лхәауан, аха даныз, дандууз азәы лагырзык налшәауамызт — аарғара баапсы итанарбаз азыхә афышәта еипш акәын рлакытцакәа шабажә-шабажәза ишыказ.

Пытрак зегы еилашышы, ғымтзакәа еилатәан.

— Хара хиааиразы! — ахпығ аакәылхын, акеш хәа Датикәа иатәца амгәәцәа ифанылкәеит ақхәыс қәыпш.

— Иахзыпшу аиааира ду азы! — иатәца аакәипцаан, дөатқкәеит Датикәағы.

Акеш-сешәа игаз атәцакәа реинкәабжи ибылбылуа рда-ршыа интахәмарыз ауатка цбарей, азныказ иааилазырххаз агәырға нырхырцан, илахфыхза еиҭаакәлеит андулыда зегы. Уи уаха ажәакгы мхәакәа дөагылан, дөфыхәа-еифыхәо, агәтантәи ашәкәа акы аалыртын, еикәылашыца иказ уадак дныфналеит.

Акыраамта иахымжәыцыз акәу, даапсаны дахыказ акәу, Датикәа иижәыз аф-хпык дааштырцаан, дласкәантраза, игәа-лашәарақәағы иаргы еиманы, иңеиңеиуа ахауа иналалеит: уи рақхәа Владики Софиие ааигәытәи хәхәазшәа игәы иабейт, нас, дназеит Ақснынза, дхынхәит Саратовка, ибла иаахгыле-ит аилабылра иафыз Белосток ақалақ... Ус дшаиуаз, иақхәа

итәаз апхәыс пшзеи иареи рылапшкәа ааикәшәеит. Лара ды-
шихәапшуаз дахьакәикыз пхалшьян, лхы лалыркәит, иара лы-
лапш ахыицәылтәахыз ихы иаирхәан, амцапшь зыхәхәыла
иказ ишәаурдын блакәа рыла дишьышыуан, дишьышыуан, есаа-
ираггы деилшшауан...

Рапхәа даниба, еиларшаны лхы ашьтахь иадыз лыхцәы, уажәы
акны ицаны, ихәылмышьза, лгәы пшза ттәаакәа аерыбжытца,
дызхатәаз астал илаваз ицон. Лхы-лҕы гәыкы икәхәмаруан,
амачар еипш аччахәа аилашра иафыз лшья, лпышәкәа цыс-цыс-
уан, лыблакәа хәашыуан — лапхәа итәаз арпысггы блала дши-
шышыуаз дацәымшашьо илдыруан.

Лхы шышьтылхын, дыршәгых дшәицәпшит. Ожәшьтатәи аҕа-
чарад бара ибтәуп ихәауазшәа, илапш мчыла иаалкәикәкәаан,
астал ицахатәаз егырт днарылапшит: абду Филати Онуфри
Бистрови еидшыланы акы иалацәажәон, егырт апартизанцәа
арпарцәа ршыцаггы мазала апхәыс илыхәапшуан...

Саатыбжак ашьтахь, апартизанцәа ркәафкәа чыгә-чыгәза
икатцаны, кзәата-шыапы гынҕынаакәа зцарбагьа игылаз апечка-
буржуика рыгәтылак, ашны атцака апогреб афы итәаны, арадиод-
кылага хәыцы иазызыршәуан. Уи акыраамта ихәар-чаруан, ашыш
икылахаз ахәынап еипш ичыжь-чыжыуан, инеипынкыланы,
ухагәта кылнатәаратәа ишәышәуан. Нас, иаалыркәаны акәә
аатнаргеит: «Ицәажәоит Москва! Ицәажәоит Москва!»

Датикәа ишәа зеггы еизыкәкәаны ихахы ицазшәа днеилуу-
аан, илабжышкәа аахакакәәлеит.

«Асовет информбиуро аҕнытә! Аибашьра баапсзакәа рышь-
тахь, декабр мза 30 аены, Асовет Ар ахы иакәитыртәит Калуга.
Уи инашьтарххны — ақалақкәа Белев, Мешьчовск, Серпеиск,
Мосальск. Иахьаггы, Бриансктәи афронт ақәҕиарақәа аمانы
ажәылара ишафыц иафәуп. Уаҕатәи ар, декабр мза антәамтазы,
Белеви Верховнеи рхәаафы иааины иаатәеит!..» Игон агәыҕра
дуззеи, агәеанызаареи, афырхатареи зылжжуаз Адгьыл ду
абжы.

Апартизанцәа рыпсып алага-шәгарацәкыаггы иакәытцны,
ишьханпсыланы итәоуп.

«... Анемец фашист мтарсшәцәа ирхәауа зеггы башоуп —
атәыла апсы штац итәоуп, — еикәтәара ақәым, абахә иалҕеаны иа-
аиуа ашыха ршаш еипш ицкәоу, еилгоу адиктор ибжы. — Афатәи,
ази, ааглыхреи рзы хра злоу базақәаны икалеит: Поволжие, Си-
бра, Урал, Казахстан, Абжьаратәи Азия. Аҕадафра баапсзакәа

хшыртагылазгы, абарт араионкәа ркны, ачарыц шкәакәа аа-
рыхрафы, 1940-тәи ашықәс иадкыланы иугозар, 1941-тәи
ашықәс азы 6-миллион гектарк рыла еиҳаны илатоуп...»

Абас, акыраамта цықәсыларак хәа амазамкәа игон Адгыл ду
абжы. Нас, аҫаанахеит бжымз раахыс ирмаҳацыз амузыка.

Абри ауха цхагәтанынза, зеггы апогреб ицәытатәаны аицәа-
жәара иафын. Цкәагы еибадырит: изтаз ацшәма цхәыс Марга-
рита Иван-ипха Масиукова дырцафызаарын. Уи ирзеиталхәеит
аибашьра ианналага аены аахыс лхатца ихабар хәа акгы шыкам,
лыцкәын Алик афашистцәа дшыршыз, хышықәса зхыцуа лыпха
хәыци арыжәтә иачычаз ланхәеи лареи шааидхалаз.

— Схала исзымгәагыз сыпсы сеигзом, сацәшәауам, даеак
азы истәхым, — лхәеит Маргарита Иван-ипха атцыхәтәаны. —
Сахышәтаххожаалак сыхиоуп, исыдышәтцәа кәстоит...

Абри ауха нахыс Зыхәба ипартизанцәа ирхипхәзалеит абду
Филати Маргарита Масиуковаи. Иагырыдитцеит, иахынзалашо
реытәахны, Асовет информбиуро иканатцәа адырратарақәа еил-
кааны, әжәлар рылартәара иалагарц.

•9•

Аихамҫа ахышьцәа рныртәара, ашьтатцартақәа рыбылра
ухәа, атцыхәтәантәи аамтазы аҫа инаилакшаз атәыршы дараап-
кын, амшцәгәа збо алашәагатә реипш дыҫкәса ақытақәа дна-
рылалеит.

Ауааи алақәеи ракәым, инханы икәз акәыткәатцәкәа ркаач-
бла хәыцкәа тынч инеикәыпсаны изыцәомыт. Урт рыбжы жьак-
ца рхарззала ашта ианааталалак, атахмадацәа рыпсы ҫеины
рыхәцә иҫытдачуан, ахәсақәа ргәы аҫареицәуан.

Уашта хантала унапы ыргьежы узахпымлази хәа атахмада
инеигәыдтаны дыршыуан, быхш азы абтәит, ма ихамтабцаз аш-
ша цәацәоуп хәа атакәажәгы ақыпсыкь дытцырхуан.

Урт, ажәа ашьта иху аматцуркәа реипш, аак-аак хәа еишь-
ташуа, Вишниовка ақытагы иаалалон.

«Иабакоу апартизанцәа? Иаажәг апартизанцәа! Мап анакәха
шәынхартәоит, шәынхамҫа шәалакны шәаабылуеит» — ишрыл-
шоз ихәаауа, бцар-шьхәала иаарысуа, цәара еизырцон. Нас,
ирхык, ирывак инарышьтуан ахқәа. Аха апартизанцәа рызбахә
здыруазгы, иззымдыруазгы инеибаниипшны «рфы азы та-

тәән» — цюукы рыхкәа шытацала асаарака ицшуан, цюукы — абнахь, цюукгы — ажәданахь. Ари афашистцәа араапкуан, рцәа итыцуан, италон, амзаатә рзаанакон. Ианырмузалак, ака-кәахәа инрылатцаны, ирааны иныштыртон, нас, ишаанз еипш, цшатлакәтас инытаба ицон.

Ускан, срымбанда ахәауашәа, ақыта налц, абна еикәара аеыларкәыкә, ахылца абз еипш иафаркыкәоу абартца хәычы алахь итаршышы, апенцыр-бла еикәатцәакәа тырлашыцаа абрахь иаапшуан Никола Верховски ифны.

Алапш баапсы иацәырхьчарц ртахушәа, зәырғәғәаны иацырагылаз ац-цлакәеи, икәашза, изцәапштәхәны излагылаз асы шкәакәеи ракәхап, уи афны хәычы, ақыта зеггы шыафканы ианахыслоз, ага баапсы ибла иацәызхьчалоз.

«Ох, гәышыа, дырәегьх ихәхнагеит, арахь зәы мхәыша!» — даакәыпсычханы, дызкылпшуаз акылхара даадцуан Никола, ага имашынакәеи имотоциклкәеи ақыта ааныжыны, итагә-тасуа рфанынархалак.

Иныкәлашон, зыпсыц алага-дагара иакәытцны, ихшәаа, заб ишытахь игылоу Галиа лхы-лфгы. Нас, уи акыпхәа даакәтәиань, апшза еипш, ауада хәычы акәакыафы икоу акылтәара дылкылашәкәа, афны атцакахь дцон.

— Васиа уцәоума? Арахь уаапши, дырәегьх ихәхнагеит, — уи дшыаптыркыкәоу днеихагылон, зылацәакәа еикәыпсаны, еитцхәаа акаруат икәу ахәы.

— Азы! — ихәауан уи, изылабахьоу абажәкәа реипш ихәылцшша икоу ипышәкәа аарла ифеикәыхны.

Галиа лызнапык, ацлакь еипш ишуахәы ихы инатцатцаны дфахо, егы лнапала илку латәца кьашкыашо инаганы ипышә иныкәылкуан. Атәца кыцкыцыуан, ашыра азымчхазшәа икышәкәа ирыдцон, наф-ааф ифыжжы илеиуаз азы ихәдафы еипылаанза иныкәбон, ипышәкәа, ибз, ифытца иатцашышы, ацәымса аипш азы ржәуан, икыркы, еигырблауаз ифнутцка, ишабаны ишыкац иаанхон.

— Азы! — дыфныгзуан Васиа дырәегь, иатәца ааифыхны ихы ахчы иныкәылтаанза. Илацәакәа еикәыпсан, акәачаб алашара тәа зыкәпсаз ихы-ифы апырпыл аипш икапшыын, дшынеибаркыз дбылуан.

Ихәрақәа хымжыжыкәаит. Абар ожәшьта мчыбжык аихагы цуеит, Васиа Иаковлев Никола Верховски ифны днаганы даанрыжыжытәи. Ифызцаагы знык-фынтә ракара иаакыдгылахьейт,

хәшәкәакгы изааргеит, аха еиҕхара имам. Иҕахуп, хымпадагы икәыршәатәуп асулфамидтә хәшәкәа. Аха иабакоу, адгылы ажәвани ирыбжәакнахау, ахауа ада гәыгырта змам ирфызцәоуп Никола иңҕаи иареи.

— Азы! — дырфегх аарла иңышәкәа ҕеихихуан Васиа.

Ихы лнапы наҕаттахны, атәца неифәлкуеит Галиа. Алеи-аңси ырыбжәра, иара еиңштәкыа ишабажәза иааифылхуеит уи.

Апаҕасасы икомпресс ҕаҕагакәа реиңш еиқәыцәаак, еилартәины иаңхыа аҕәардә икәуп, Галиа зхырчара дахымзас ачавракәа. Урт уажәы-уажәы ирбаазаны илахь иақәылтоит, ихәда иҕылшыуеит, инапкәа ахыза иаатхны, апианист инацәкыаракәа реиңш иҕхәаа-ҕхәаа икоу инацәкыаракәа ирыбжылышыуеит, дихагьежьюеит, дхәыргыцны ихәра дафазар лҕахуп, аха илымчузеи...

«Азы!.. Сан!..» — абарт аҕажәак роуп ифәкзоу, аха Галиа лнапы аанкыланы акыраамта ишышыуеит. Абарт анапы разкәа, анапы ңшқакәа зтәу дибарц иҕахушәа, аарла ибла аахтны, дфалыҕаңшуеит. Аҕашәара иафү амра ашәаңшь рфыкәыршоуп ибырлаш-бла чыцкәа.

Иҕахуп иаапымтәазакәа абас длыҕаңшлар, аха иауам, атса зхартәоушәа ихәнҕоу иблацәакәа тааза дырфегх реынеи-кәырңсоит.

Уи дазңшушәа Галиа ауеимадахәа инеималтәоит. Паса гәак-тәаҕрала иҕәыз лыблакәа, уажәы ихыхәхәо лагырзыла иаатәуан. Ожәраанза, лаб дицәыңхашыаны лылагырзкәа илырбазомызт: абжакы, ахә дахышыҕаз апогреб аҕны икалтәон, иаанхаз лыманы, рыфны ашыҕахь, ахаҕәкәа ирыбжәхәмаруа илеиуа акәарацча ашҕа дҕон. Уаҕа лызхара дҕәыуаны, лҕы ҕаа-зык нақә-тәа-аакәтәаны дхынхәуан. Аха, ожәшҕатәкыа лылагырзкәа лзы-тәахуам, лажәагы:

— Саб! — деиҕақы-еиҕақыны дҕәыуо, ихәда лҕеаахалыжыт Галиа. — Хала шааңшуа даҕцәыңсуеит, исылшом, сахыхәаңшуа сзычхауам, дрыцхауп!.. — ицахәцахәуа ихәда инавалаз иңҕа лылагырзкәа, дааилыршыаит Никола.

— Быстыхә, сыңҕа! — ихәеит уи, иаарңшканы, — сөысшыыр сыңсуеит, уаха исымчу хәа акгы сыздыруам.

— Зержинскынза ицазар, ахәшәкәа уафы иоур алшон, — ақыпшыпра дааҕәытцын, асаарака дышҕаңшуа фәалтит Галиа.

Никола ихы иқәыжыны дхәыцуа дтәан. Уажәы иңҕа дызла-цәажәо, иара хәыцырҕас имоуиҕыҕеи акраатцуеит, аха уаха

дахышьтоу иизбо, ашыжьтәи ахтыскәа ихдырбгало, шыбжьон иизбо, җаташа шамам хәылпазынза иахауа мацара, иахьанза абас даауеит.

— Хәхәшьаду София ләы ицазар, уи зегы лыпшаауеит, — дакәытуамызт Галиа.

Микола ихы җышьтихын, ипҗа дрыцхашьо даалҗапшит:

«София лыпсы анцәа илтахьеит, София хәа азәыр дбымоу җыыбшьома рыцҗа!» — абарт әжәкәа икышә иаакәыхх-аакәых-хын, ихәарц азы мацк ауп иааигхазгы уи. Аха «лгәырәа гәырәа зацтдарызеи», — игәахын, иҗааникылт.

— Хәхәшьаду София илзымдыруа Зержинск иҗоузеи, аҗны унартәаны, лара али-апси рыбжьара иутаху зегы узылпшаауеит.

— Ибзиоуп сыпҗа, ма София лышҗа сцап, ма даҗаҗара, ама-ла, ахәшәкәа сымамкәа схынхәуам. Сеикәыршәа, — ипҗа лхы днагәзын, Васиа дахышьтаз ашҗа иҗылеихеит Микола.

Васиа аухатҗкәа дхытүеит хәа иҗамызт. Рыхыкгы зи-мәти реипш ишааикәтәашоз, атҗ абжеихарак цеит. Ожәшьта ибла цәымтаазаргы ицәымтааит аныргәахә, ишьаптаркәкьо иааи-хытцын, акәак иҗәагылаз акыбала аҗада ихалеит.

— Иаарлас, сыпҗа! — ихәеит Микола, иара уажәгы ибжынытҗакны, дмах-псахуа иматәакәа реидкылара дахьаҗыз.

Уи дыпҗаны иҗеилеихәеит, Галиагы, шәырак, ахәашшеи акәтагы рыла иртәны илыма дааидгылеит.

— Иахәтҗахәызар — Васиа ихәшәкәа ирыцны ихынхәып, иахәтҗахәымзар — изҗатҗахәу азәы ихәлахап, — ихәан, ихын-тыҗьза иҗаз ишәыра аалымихит.

— Ишеибәххәаз — асапын, аҗыка, агаз, арахәыц — аҗныпхәыс зда дхәартам «ааухәарц» уцоит.

— Исахаит, аҗыза акомандир! — ишәартлеи быкә дуқәа абақ хәа иааидықшаланы, ихгы инапы надикылеит Микола.

Еикәжәаны атцара иаҗын. Ахәра иаҗаз абымба җытқәа рыпштәы зманы, ажәван иатцататаз атҗа цыжәхәкәа инрылс-аарылсуа инеиуан амза гәылтәаа хәҗы хьшәашәагы.

— Беыргәҗәаны быкәз сыпҗа, — ихәеит Микола, абартца иаатцны, аштә ианаакәгылоз. — Уи макьана апсразы акгы ихьуам, игәы гәҗәоуп, дыцкәынами, ихәра дақәпаратәа дыҗоуп. Анцәа ихәар, саргы сманшәалаханы, ирласны схынхәып сгәахәуеит... — Дкәанызануа шыҗақәак иапҗаҗа иааҗаитцан, даатгылеит Микола: «еибашьроуп, ауаҗы дзықәшәаша иудыруеи, сыпҗа лылахь

снагэзны сцап», — азыказ игэы интєихэан, аха ичааникылт уи: «иахагы илзеицэоуп, лгэы зысшытрызеи», — деитэаипххэыцаан, ашацахэа ифэинеихеит.

Галиа дзатэны лхы бауа, лчымазаф изы лгэы атра итамгыло абартца данаатцала, рла хэычы Пушок бажэгэалеиуа лшыпкэа ачаарыднаршэлеит. Уи мацзак лгэы ааннакылан, ишыштыхны, илгэыдыркэыкэла илыма афныка дныфналеит.

Галиа уаха дыштыамлазакэа, мфкэаки ведрак азна арацэеи лыманы, Васиа дахыштыаз ашка длыбааит. Апогреб акэакь афы игфакэыкэын х-шыапы затэык ирхакыкыаз атыцэтэ печка — «буржуика». Уии хыхь ирзыкфаз аплитеи еимадан. Галиеи Микролеи раамыштыахь Васиа игэакра збоз, иажэа затэы-матцэаа захиуаз, иагьеитазгоз абри апечка хэычы ифыхылтны, икахэхэа ажэфан иналалоз алфа затэы акэын.

Галиа лведра наргыланы, лымфкэагы цшышьала инавалтцан, дааины Васиа дааихагылеит. Ихэда азы ахылбаауа убартэ итхэаа, ицымшыкэа хьаша-паша, илацэакэа еикэыпсаны дахыкэыз, зны-зынла ибжыы тахэаэза дыфныкыуан.

— Никола Виачеслав-ица! — кыбыжытцас ихынтыцызэа иаагеит Васиа ибжыы.

— Сара ара сыками, Васиа! — Галиа днеихаххын, ицымшыкэа еипхышышьаауа, илахь лнапы ныкэылшыт.

— Галиа. Никола Виачеслав-ица дабакоу? — дырфегьх ипышэкэа аарла ифеихирпхьан, дтцааит Васиа.

— Уиу? Уи... — илхэару, илымхэару лзымдыруа, даалак-факит Галиа.

— Иатахымызт... Ишэартоуп... Уамак калома, нас сара сыпсыр... сан, саб... ажэлэр зегы, — иажэакэа еицэтцэа-еихтэтцэа, ихыбжа-фыбжаза, адыд зхац зфнаршэаз аканч-хэац еипш аарла ифихэаауан Васиа.

— Акымзarak, сабгы даауеит, уаргы убзиахоит, агагы хадгыл дыкэхцойт! — игэы рыгэгэо, лнапсыргэытцала ицымшыкэа ныкэхэаны, ахпапын апштэы змаз ихахэы иналылшыуан лнапы.

— Зегы бзиахарц ахэтоуп... Сбыкэшахатуп, Галиа,— ибылуаз арпыс ихы-ифеи игэыкуаз атыпха лнапы кэымшэышэкэеи ирыкэ-хэмаруаз акэачаб алашара цсыда еипшха, ишгацыз игон Василии ибжыы. — Зегы бзиахарц ахэтоуп... Ибзиахоит... Амра гылоит, апсабара шэтэуеит... — Васиа иблакэа рытцар аацэаакит.

Уинахыс Васиа ишоура иахагы ишытыцит, атэымажэакэа рхэара далагеит: ашкол ицтаз ракэу, изхара изымбацыз ауни-

верситет афәтәи ифызцәә ракәу здырхуадаз, цюуки рыхьзқәа еикәипхьазон, дрыцхьон, драцәажәон. Нас, «аспанка» чымаза-ра еипш, иаразнак аибашьра иаафәнакәшәаз иан, иаб, иахәшья рышкә диасит.

Ахаангы абас ачымазаф гәак зымала знапы данымхалацыз Галиа дшәаны, лшьямхқәа лыцамгыло, лыц-лышә еихамгыло, акәарахәа дыхьтышыуан.

Ашара шәытаза адәы ианаакәлоз, Васиа итәымажәакәа дааркәатцын, мацкгы даатынчхеит.

«Дзыцәамашь?» — лхы дазтаауа, лыфнапык лгәытацса, акы-раамта дгыланы дизыцшуан Галиа. Нас, лцәа-лжыы зеггы хьын-тыцъза, деиси-еисиуа амардуан дфәфәлеит.

Ашьыжгы алахь еикәышышы икан. Аухантәарак еишътафуа еишътаз, ацта кыынтыжәкәа рееимардан, ажәфәан ахаша атдыр-шазшәа, ицәшәшәы-цәыхәаза иаапшуан.

Хәпк унытдалазшәа акәын ахьта-цәаакы хьантыцъза ишаау-цылоз, иацы аахыс мцацхара зымбацыз хыхьтәи ауадакәа рк-ны. Галиагы цкәа аееилахәаха ламразакәа, ахьта анапы тып-саакәа дааипхьыршышьяаит. Акышә хәычы хатцааны, ахьапарч еипш ацәа италаны, акәакь икфәршәыз Пушок фәгылан, Галиа иаалытагьежыт.

— Уу, Пушок рыцхә, Пушок! — Галиа уи фышьтылхын лхамы иааталкит.

Аласба агәы цшаан, иркыкьзаны атцәыуара иалагеит. Убри аминут азы, ишынеималтәарыз даакәлеит Галиагы. Иаалыкәыр-шаз лдуinei, изакарәаалак цъара цха-цсык аламызт — афцара инытцганы, ацәыкәбар инытцарыжыыз аиахәажә еипш акәын ишылбоз.

Еикәхьаңи, изыкәшәаз рхы анраала, акәакь игфәкәыкәыз астал хәычы икәын — цыпх сентиабр акы азы ашкол ашта илыз-тамгалаз, зыбгыцкәа лзеихмыршәшәаз, ахцсыха иахьымзаз ажәабатәи акласс ашәкәкәа.

Зны-зынла Галиа урт аахлыртлоит, аха ауроккәа ахьлыртаз лыздыруам, дахьакәшәаз дацхьоит, дзыкәшәаз лхәсабуеит, нас, лагырзқәак наргылапцсаны, зфәтцахәы афаха иахьымзаз аибашьыф иан лчыкьмацъа еипш, рфқәа налыркуеит.

Микола дахьышътало ихәфы игылоуашкаф хәычы итәкнахауп, ан лыпхыз-ффы зху, илызмырхаз лыматәакәа. Галиа лышәкәкәа рфы дназаанза, уи ашкаф ашә аалыртуеит — азныказы лан днал-гәыдцшылазшәа ицхьазаны лгәы нтгәыргъаауеит. Нас, игәыр-

мачҭаха иаалҭашәшәауа афшыга афши зыжәфыхырқәа рҭы акнаҭага атып ылхны ихшыу аматәакәеи дҭеилыршыауеит. Уи, лыфнапыкҭы нарыкәырша, иааидыхәхәала игәыдылкылоит лан лыматәакәа.

«Ус ҭабымтан, бан дбыкәыхшоуп, сара исызнымтцыз бара интцы, сара сызхыымзас бара бахъза! Бан дбыкәыхшоуп, бан дбыкәыхшоуп!..» — Иааҭәымтцзакәа лҭәы иқәыфуа иалогон, лан леиқәыкра ианналагоз, лҭышә хьшәашәакәа аарла иҭеиқәыхны, илалхәаз ажәакәа.

Абартқәа рышәтахь, Галиа лышәҭәкәа рҭынза рацәак алағырз лызнагомызт.

Микола ипҭхәыс данҭсы ашәтахь, фба-хҭа хчы рбааны ихчнхит, аха усҭанҭы, уи аахысҭы, лағырз-кәармак иҭшәаны ипҭха илимырбеит.

– Быстыхә, наҭ, агәырфә лағырзыла бзахәом, — дналыкәыцә-ҭьон Микола ипҭха, дыштәыуа ангәеиталак. — Иаххәхарштроуп, уаха ҭсыхәа ыҭам, сыпҭха, — нас, ицәажәара аарпшканы, инапы лхы инықәишыуан.

Ахатца апҭхәыс, ҭсыхәша дицәызиийҭеи, апҭха ан-цәым-заркыра длыцәкьаҭеиийҭеи абри афнаҭаҭы, акыр-кыр хәа, ҭаса еипш, ччабжыы фнымфыцкәа ишыҭаз ауп аибашьраҭы ишала-газ. Аҭа иааира, ашә-пҭха алапшра, инызтагылаз ашәа-зызара ухәа, фыртын-ҭас инырхаҭежыын, ҭсатәи ргәырфә рыхҭаа, инаскьаганы инанаргылеит.

Галиа, есышыжь еипш иахьа, лан лыматәакәа лҭәытцалмышәхәеит, лышәҭәкәа рдаҭьақәа лағырзыла илмырцәаакит — инышь-талҭаз аидара аиха ихьанҭаз аидара датцан уажәы.

Пушок ҭаҭа иналыргылан, лхылҭы ҭахәхәа адәахыы дын-дәылҭцит. — Ичахьаза иаапшуаз лхы-лҭы кылҭәаны иаго иныл-фәшәшәеит ашыжыҭәи атцаа-пҭша. Уапшатцәык азна ашәха зыхь нылҭалҭәазшәа, деихыкка дааҭкалеит.

Ақыҭа макьана абжак ыцәан, абжак аапшуан. Ирымҭажыыз атцааршә саркьоушәа ианубаалон, ицәхәы-ҭьантазза еилагылаз ашәапыцәап. Алфә кахәхәа-кахәхәа инырхылҭхьан, еимша-еимыта, ана-ара асы илагылаз фынқәакҭы.

Галиа аплита амца ҭалҭеит, ажә днаҭатәан агәәҭәхәа илхьеит, лхы ныҭарҭьа иҭцакны афны еиллыргеит. Уи иахьада абас лымацара афны дазнымхацызт азы, ҭыпҭха назак леипшҭәҭьа лхы лбо дыҭан.

«Саб дманшәаланы дхынхәуандаз уаха даеаки сахәауамызт, — дхәыцуан Галиа, ахш амхәтә аатцшӯа аплита дахьахагылаз. Ахәшәкәа ааигар, усқан сара хәкымк леицш Васиа снаидтәаланы дысхәышәтәуеит, ишыапы дықәсыргылоит... Нас? — лхы дназтаан, лхәыцрагы ҫыцза иаанылкылеит, лымхәтәгы налымкәытшәан, шәәх хаччала аәеира иәфыз ахш инзаашәкәала ицеит. — Днытәшәкәа дцарцу?! Аибашьра иалгаанза, ианалгалак, зынзагы?! Мап, мап!» — лгәы ҫытцны ацара иалагеит, лымхәтә ззаакәкәалахьаз ахшгы агәы ҫылззан, аеырхәа акастриуль аганкәа инарыхьшит.

Абри аамтазы, атынчра иалфны машьынақәак рышьтыбжь ллымхә интәсит. Инақәырццакны, амацәыс әжәван агәы шахәуа еицш, ашьыжәтәи атынчра агәы хәны, апыккәхәа хысбыжькәакгы аагеит. Галиа днышәтшәаит. Нас, ҫыанаттәи ашәтқәа реицш игәылыжны, акастриуль иахьшы илеиуаз лыхш амца иаахылган, зымәа инықәыргылань, Васиа дахьышәтәз апогреб ашкә излалыбаауаз ауада дныфнаххит.

Ахысбыжькәа еихсыҫыуамызт. Алыбаарта иамаз агәышә цқьа инахалыршәын, зқәыршә еиқәатцәа шәтәссы, аварафәытқәа игылаз лан лшыапыла-машьына ааганы инақәлыргылеит. Нас, аҫышәа ду змоу азә, леицш, ауада блала иааимылдан, лаби лареи зкылпшлауаз ахышә днадххылт.

Ахысбыжькәа еихсыҫхьан, аха ақыта ҫьал-палла итәын. Гагәтәс асы инықәылбаауан, ашьхымза иақәлаз аҫсынкәәкәа реицш икәажәышуа, агәыларатәи афнқәа ирыбжьаз афашистцәа.

Ус, ҫыцәа, Галиараа ргәыла пхәыс-еиба Мариа лбартца иаатцтын, дара рыфны рхы ақәк рфәархеит.

Галиа днеилууаан, апыркы-пыркыхәа амца фалыхкәа-фалыхкәеит. Азныказ, урт иааиуаз, адгьыл ифәытцәаны, даеа хфык-хфык наф-ааф иаарывагылазшәагы лбеит. Лылацәәкәа неикәыпсаны, лхы атзамц инадылтеит. Ус, дахьыкоу-дахьану лзымдыруа, мацк дгылан. Нас, лхакынтә-лшыапафынза фырхәтә-нап дукәак лхысуа рфәылархазшәа, лшәара лхытцәа-илхытцәа, дзықәгылаз адгьыл ааимкәаны, днахәлапкәа дцеит.

Лылацәәкәа аахылтын лапхьака днапшит: анемеццәа агәашәхәыцы иаатәибахәаны, ашәа рәаатарыжьхьан.

— Ацшәма, ацшәма! — иаагеит урт рыбжьы жьакцақәа. — Зыцсы ҫоу уафы шәыками?..

Галиа даакәанызанит, аха ләаамылхын, ашырхәа ашәахь лфәиналхеит. Ашә еицаадыртит анемеци лареи.

— Ууу, гәйтен таг, фраинлаин! — иавтомат лоуижьтын, апингвин еипш инапы хәыцкәа рхахаза иеааникылеит уи. — Шәыпшзара аҫаңхәа схырхәоит! — нацитан, атаххәа ишхәақәа неидкшала-ны, иаңхәаҫагы днахырхәеит.

— Сышәзырәуеит! — лхәеит Галиа ләаарыцәгыаны, аха идысза иҫаз лыбз ишылтахыз лхы илзархәомызт.

— Ууу, ақәыци ашәти еинаалом, атыңха — ашәт абаҳчаҫы ишәтлароуп, акәыц — абнаҫы, — анемец хылтыҫ ңацақаңшь, акан зықәтата иҫаз инапы-хәымса атыңха лыхәдахь аҫынаирхәеит.

Галиа атах аахлыргеит уи инапы азқәа. Иаргы, дызблышаз акы днакысызшәа, ашырхәа иаидихалт, ихыҫы ныхшәаан, иавтоматгы ааирмазеит.

— Акәты шәымазами, атыңха, мырза ишәцәаҫама? — даары-дыххылеит, ахыбрақәа зегы ырзаны иааиуаз егы анемец.

— Устыхә! — дылхыжәааит аңацақаңшь иызыа.

Чынла аңацақаңшь деихазар акәхарын, егы анемец цәабаа иеидыңсаланы даагылеит.

— Дабакоу ицәахны ишәымоу апартизан? — аурыс цәа иаршь-шьаз иңышә-ҳампал дуқәа цыстысуа дцааит уи.

Галиа дөеилыблаа-өеилыблаан, лыблақәа акакаң аарыца-ңсеит, аха мчыла ләаамылхын дцааит:

— Дарбан партизану зышьта ҳадыжәғалаз?

— Дбыздыруам?! — иавтомат аңышә лгәы иныцарғәҫаны, иызыа ишҫа инапы неиҫеит аңацақаңшь.

Аҫны илыөнеибаҳәан, амацәыс еипш иаразнак ауадақәа зегы ааимдырҫеит. Минутқәак раңхәаҫа, Галиа ичығәза еилырганы даазыдтыз лықәафра ладырхәы-өадырхәит, ашқафқәа ирҫаңшит, акаруаҫқәа ирыҫаңшит. Галиа, абар ожәы-ожәы лыбаөқәа неиҫшәшәап угәахәратәа, ләеихарҫс дгыланы дырзыңшуан.

— Дабакоу апартизан, дабакоу? — даалыдыххылеит уажәраанза акәытқәа ирышьтаз анемец.

— Сара апартизан хәа азәгы дсыздыруам, ахаангы дсымбацт, — наҫалкит Галиа, зынзагы рыгәхәа лымқазшәа ләыҫаңаны.

Уи дналыдҫан, дыҫамзар бсырбап ихәауазшәа, азахыҫа ма-шьына днадххылан ашырхәа ақәыршә өақәижәааит.

Галиа арцәаа аатлыргаразы аңсык ауп иаалыҫхаз.

Уи аамтазы, амашынақәа рышьтыбжыи амотоциклқәа рыҫаңҫаңҫаң бжыи аҳауа иаләны аҫны иааөналеит. Ахагара ззааны

ионаз анемецца ыц-ыцза иаагылан, рлымхақаа нкыдырцеит. Аморторқаа рышьтыбжь есаaira ирацаахон. Нас, аґацаґаґшь акы неихэан, иикыз нкажны, ашэахь иґынеихеит, егыгы Галиа длыґатасны дынцэытцаирххын, днаишьталеит.

◦10◦

Абар ожэшьта хымш цуеит Лиошка ачаґа иґахы иаим-гоиґхтеи. Агыргьаласа ихоушэа, дзыдтэалаз аґь-ката дахьакэшоз, шыымхышэара дынґашэауа иаакэыршаны иґижааит.

Ахымш рызгы шыыжьхьа идимкылеит, аха, ґаса ишыґаитцалацыз еиґш иаарымхны, иршэны асы илеимыжьбит, иназгазгы ран лхэы римтеит:

– Истахым, шэара ишэфа, – ихэеит, иблақаа ахэамырґшзакэа зымға дыпшуа.

Зыхэба, уи иґаитцаз аниаха, дааґшыэырччан, еихэылшаауа иаґхьа еиқэыз амца дыґеґхэаґшуа акыраамґа дтэан. Нас, ижэфахыр иґарґаз ихамы ааишэитцан, иара ишґа иґынеихеит.

Абри аґны Лиошка изнарґаз ашыыбжьхьа идикылеит.

«Аґацаа рзы иумоу ацэымґхареи иулоу аґэымшэареи ра-кэымзар укнасхауан», – ихэазу, мшэан?! – Датиқаа иажэақаа дрызхэыцуан Лиошка, ахґа-хґа хэа акрыфара дахьаґыз. – Ма-кьана уабаґоу, аґыза акомандир, иґеґы судыррацы уґоуп... Уабцьар зқэурыз кэлаауа иузылашьтуа цыушьоит, аха у-Кавказ қэыпшыґа ду уамжьаатишь... Хы, ишсашэґэара, Белоруссияа ртыпхацаа ирыхьша сара исыхьяаит, изґашаґы сигааит, ихэаз-ма?! Ааи, ааи, уи урт дґэыґырґа дуны дрызкашэеит, ус иґа-шэааит! Хара, дара рзы ашьа казтэо ауаа иахцэихьчоит, арахь уатэы фрицк икэашьшы инаицшьталоит, ма полицаи-ґсахык ахамам дґартэаны, изқаа аґэырґ-ґэырґхэа ирґэычуа днеиха-гылоит. Ускан иґауцо сымбари, аґыза акомандир!» – Лиошка ихапыцқаа аґаа аарыґдирган, ацґэы абз аннашьылазшэа ицыр-цыруа иикыз исындакэыр ыршэны асы инылаиршэит.

Ашыыжь, еилганы, ицқьаза иааґшыз амш, уажэы еимацыґны, ишналагарыз аеырхха иґшын. Иаха аахыс аеырхиара иаґыз апартизанцаа, уажэы рееиқэыршэшэа, амға анықаларада ус рымамкэа ихияны игылан.

Молодечно, Красное, Заславль ухэа ақалақьқаа ирылсны, Минскґа инагаз аихамға ду аґаґацэґьа ааихызтэоз азиас Свис-

лочь ихыз ацха аҗжәара ргәы иҗан. Уи аус реаладырхәрацы арахь иааз, Ковшовотәи анхацәа быжьфык, уажәы, равтомат ҕыцкәа ирытцәеырбо, зымфәа игылан акы иалацәажәон.

— Пшышьала, Кәыкәла, пшышьала, уҕы дымжәакәа акрыф! Ыы уҕсы мыжда, уҕсы! — абду Филат иҕеы даваҕежьуан: зны агәчама ҕыаҕыа инапы нықәишыуан, нас азқәа, ахәда, агәытца... Иарҕы, алакәымха-бҕыы еиҗш ах-баз дуиаларкыақыз алымхақәа леивых-февыхуа, аҕышә итарҗаз аш-аатцәа атырбзаара иаҕын.

Кәыкәла зтцәхәаз аҕеуардын аидара ақәтцаны, амшьам-ба ахаршә игылан. Уи иақәын ацха злаҕыржәашаз аминақәа, аснариадқәа, ажәакала, изтаарацы ргәы изызтаз «асасцәа» рзы инейдыркыла-ааидыркылаз ахәчымыҕ зегы.

Датикәа дықәгәежьааны адцәкәа рыҕо дрылан. Апартизанцәа рлагер хәычы аҕы иаанижыт Лиошка дналатцаны фык апартизанцәа.

Верскыы имныкәацкәа, илеихашәа ихәлеит. Асы итцнарла-шаауаз абна инылшәаны, аҕақкәым иадырғазшәа еилшәытаа-еилшәытаа ишҕтаз адәеиужь ду ишнықәлатцәкыаз, аҕтақәа зынзаҕы илақәын, ақәа кыдханы иналагеит. Апартизанцәа рныкәашәа ааитцанақәеит уи, рабҕыарқәаҕы ныпхьаркит. Аҕеуардын иақәыз рпжәагақәа дмырбаазарц нарыдтцаны, анаатә шиҕанахәоз, аколонна аҕхьаҕа иҕеыфевеихеит Зыхәба.

Рымфәа еихызтцәаз ацҕы-еиқәатцәа еиҗш акәын апартизанцәа ари ақәа ишахәапшуаз. Иарҕы цас ауазшәа есааира аҕеарҕәҕәон. Уажәраанза, ахәырд-хәырд хәа излагылаз асы тыфын — иқашь-хьасаха арха иаақәтәеит. Ақәа алагаанза азмахқәа ахьтатәаз уа-фы ибартә иқазтҕыы, уажәы зегы еиҗшхан, апартизанцәа шней-уа ақыҕ хәа мақҕахәара асырз хьшәашәа инзаашьшыла ицон.

Минутқәак рхы-ртыхәала икәматырхеит урт, аха азәы илахь еиқәны, ихы дахашшаауа убомызт. Кәыкәла хәцәырххо, инана-гоз аҕеуардын иаваҕежьуан ааигәа-сигәа иқаз зегы: цыоуку аҕхьа игыланы, азы ахьтатәақәаз гәатаны иавыргон, дәеа цыоу-кых, иахзызаауа аныкәашьа здыртцо асаби иеиҗш, нақ-аақ акы-латцәкәа кны, иавагыланы, иацхраауа инеиуан.

— Хо, хо, ҕашәа змауз, Кәыкәла... Пшышьала, пшышьала, иууа-зеи, абафдан! — иҕахәаеҕа, ақәа иалфны иаагалон абду Филат иб-жыы. Уи ижакыа иалкәкәаны инеиуаз афәр, ихәда итцкыса, ицәа-ижыы иахьызсаны, ишәарыцага маҕә-хәцәфәагақәа иртәтәон.

Ақәа ҕааихак ҕанатцомызт. Зны сбашәаҕы акы наланатца-лон, аха адгыл аҕынза алазаха амразакәа, ақәа цырақәа

ицкѡа-шѡкѡа иргон. Адѡкѡа рацѡаны ирхысит, абнакѡа ирыл-сит, иаацсеит, икарахеит, ирылтѡуаз ацхзи ирххызсоз аѡари еи-карахеит.

Ацх агѡта ааѡнашоны, даѡа дѡеиужь дук рацхѡа иаацѡыртцит. Ақѡагы мацк аѡааикѡкра иаѡын. Ана-ара, ихаѡѡ-хаѡѡза алашь-цара иалубаауан ирхны еиқѡыз ачахѡцѡы.

Дѡтикѡа даатгыланы ишьтахѡкѡа днацшит: атцккара иаѡыз ажѡѡан акалти аѡапцѡахѡы ацштѡы змаз адѡеиужь-зымкѡтари инарыдибалеит «ѡаха злоу ицсра убеит» хѡа иззынеихмыркѡо иааиѡуаз ипартизанцѡа. Игѡы иаарыцханашьеит.

– Шѡаагыл! – ибжѡы мырдуцѡакѡа, иацхѡа иааиѡуаз ираха-ратѡа ѡааитит Зыхѡба.

– Шѡаагыл, шѡаагыл! – ацшатлакѡ еихѡа иласны, атцыхѡанза зегѡы иааимырдеит.

Апартизанцѡа ирцѡыбаааз рабѡьаркѡа иаразнк идрыцкѡеит, цѡоуы, абду Филат ицхрааны Кѡыкѡла хѡытдыртлеит. Нас, ачахѡцѡы еимырттаны иахынцѡытцалаз, али-ацси рыбжьара ацѡа интахѡахаа иагеит.

Зыхѡба, Лихардови, Весницкии, Дубанеци, Бистрови, нас аты-цѡнтѡикѡа даѡа ѡыцѡѡкеи даарыцхѡан, ичаѡѡза еиқѡыз чахѡ-цѡык рѡаагѡылакшѡа иаахдыртлеит, Ар Капшь ргенералтѡ штаб итнажѡыз Белоруссиатѡи аобласткѡа рыхсаала. Уи ѡажѡы ааи-гѡыоуп Дѡтикѡа ианипыхѡашѡаз, аблацыц еихѡагы ихѡчоит.

– ѡажѡытѡѡкѡа хѡхѡыѡоу здыруада? – дѡааит ркомандир зегѡы рхы анааиларктѡѡкѡа.

– Гѡыти Роговичи ақытақѡа рыбжьара хѡаины хѡѡоуп, – на-теикит атыцѡнтѡи апартизан ѡыццѡа азѡы.

Зыхѡба ицѡыбатѡта ифанар хѡычы цшааѡа, ишнеиѡуаз урт ақытақѡа еиѡапшуѡа иахѡаныз аѡааннакѡылеит. Зегѡы цытрак рыхкѡа ақѡгѡаны иахѡапшуан.

– Даѡа хѡхѡааз аѡара хѡгуп, – ихѡеит Дѡтикѡа, даақѡып-сычхашѡа. – Хѡ-саатк хныѡѡахѡеит, ѡ-саатк хѡцѡар, инхѡ аамтѡа хѡзхоит, – инацитѡеит, исаатгѡы днахѡапшын.

Зыхѡба иѡызцѡеи иарей, иара ѡатѡѡкѡа ачахѡцѡы иѡагралан, рхы рнапы натцартѡаанза ацѡа иаашьтѡѡа иагеит...

ѡ-сааткгѡы цѡѡа имцацызт, Лихардов Зыхѡба данааирцшуаз. ѡажѡоуп уи, ачахѡцѡи ицѡа-ижѡы еицхырааны, еиқѡыбааза ишѡыз имѡѡѡақѡа андырцсахѡаз. Ацсра аицшгѡы ицхѡазон «иирѡта цха» агѡылтѡра.

— Абас ирласны ицама, мшэан, Ө-саатк? — ицәеижы еипш-тәкәа ибжы хынтыцьза дтәаит Датикәа.

— Ицагәышьеит, сыцкәын, ицеит, — инапы разкәа, абтдас ико-мандир изкәа кәкәа инкыдишьылеит Лихардов.

— Ақәа? — деитатәаит уи, ачахәтәы еимырттауа агәылтәра дахьафыз. Аха, иажәа атак иахаанза апыкка ааифдыргеит ақша еиларшынтны иаанашьтуаз ақәабаасабаа.

— Амшгы уаха ага изы илпханы икалеит, — ихәеит Лихардов.

— Иаабап, хара ҳамш иара изы илпханы ишыкало, — ипса-хы цыжәжәо, иднахәалоз анаатә изкәа амтқак, аттахәа ихәын-тәрақәа реибаркра дафын Зыхәба.

Амшәаихак-мәа амамызт. Уажәраанза ишатахыз икыдтәаны алеира иафыз ақәа, уажәы азы ихнатәз акаканцәа еипш икәо, ақша иаманы икәуп. Цаса еипш апартизанцәа рымәа арлашо-мызт изымкатархаз асгы. Шьафәк анаөс убла атәы хызқшало ауафы дгылазар дубомызт, убас илашьцан.

Ахра тәкнахәкәа ирфәу альпинистцәа реипш, зәеидмыршәа инеиуаз апартизанцәа, рапхәа игылан, зхәычра аахыс абарт атыпқәа ирышьцылаз, ибзианы издыруаз атыпәнтәи анхацәа. Аха уртгы, саатк, Ө-саатк ианныкәа ашьтахь, ахаан изықә-намгалацыз тәым дгылк ианиазшәа, зеггы еилашьыхааны ирбо иалагеит. Уажәы-уажәы иаатгылон, напышьашәала рымәа рыпшаауан, ирцәызуан, еитәрыпшаауан. Атдыхәтәаны зынзагы имәахкәеит.

Аарла иаацәылашоны, аххыхәа инеидахәло, ргәы реанзам-кәа, атәа зынтәаланы икәз уличак ахыгә-сыгәхәа инангылеит. Ақәагы аахыкәкәахьан. Ацәгәура згәы итәу ауаф ихылца абз еипш, рбарта кәамкәа хәыцкәа рылахь итаршьшы, пха-псык рылазамкәа, аулица накгы-аакгы иаваггаа иөашьтын ахыбра хәыцкәа.

Апартизанцәа иаразнак рышьтахька инеитаңан, иаазлытцыз абнакны реаапхьаркит. Урт әгеи дарей ааифахәзшәа ргәы иа-бан — иаалахьыххейт, раацсарагәа азныказ инарыхкәан, ргәы цәафыруа, рабцәаркәагы аадырмазеит.

Аибашьра шыкалазгы амахацшәа ирахәтза, ацәа акәа әе-таршәны игылан ақыта. Еимыгга ашара иафын. Зыезырдаз ажә-өан цштәыда иадубалон, ицәхәны, ихаха-чахаза игылаз атла злачкәа.

Азысаамтәзы ағьара икәхаз афьыкәрей-жәла аипш акәын излачны ишыказ урт ирыцагылаз апартизанцәагы.

Ақытаһь идәыкәыртцаз апшыхәцәа, рацәакгыи инымхакәа ихынхәйт. Урт ырыцын, макъаназ цкба ацәа иалымтцыцыз тахмада еилабытәки агәыр атца дынкылуршәаратәа икәз чкәын қәыпш еилкба-еилгәыцәки.

Дәтикәа, урт Гарпынтә итаазшәа ауп, дреихырхәазаны апсшәа шреихәаз. Нас, ихашәхәозеи хәа аанарго рфыцбагыи илапш нархигеиг.

Ачкәын, игәы итаз зеггы җеины ипышәкәа ишрықәкыз удырратәа итцыс-тцысуан, атахмада иахь дхьапшуан, дыхәтцәы-хәы-тцәуан. Атахмада дааганы, адыххәа рапхба днадырсызшәа, дымтцысзо дгылан, ицымшь еилыжәжәакәа ирытцагьежуаз ибла-гәыразкәа рыла Зыхәба дкылтцәаны дигон.

Апышәа змаз аиурист, азныказ, урт аблакәа рәапхба аеын-кылара ааицәуадафхан, харак идушәагыи ихы бауа даакәа-нызанит.

— Араатәкәахап? — иеаалихын, иаарпшқаны дтааит Дәтикәа.

Ачкәын дырөеггых даахәтцәы-хәатцәит.

Ус акәзааит, нас? — ибжы дагәаза, ипатакәа иаарылөит атахмада, пытрак ашътахь.

— Икоу атагылазаашьа еилахкаар хтахуп, — Дәтикәа дааи-гәазаны даарыдгылеит.

— Ыы! — даагытцәы-гытцәит ачкәын.

— Устыхә! — дихәампшзакәа днаикәымчит абду. — Зфы аус сымоу шәысзымдыртеи?

— Хара хпартизанцәоуп, — имзазакәа атак ныкаитцеит Зыхәба.

Абдуи амотеи неихәапшы-ааихәапшит...

Урт ашыцбагыи неита-неитасуа, икәз атагылазаашьа ахын-зеитархәоз, ишшарыз ишеит. Ақыта ацәа иаалтын, иаахәцы-мцит. Ашәык агьефхәа иныдхәлеит, жәкәак рыкаабжыи геит, афнқәагыи ихәхәа-хәхәаза алфатцә нырхылтцит.

Итагылаз аеқәа реипш иаргыи ргар хәа ишәозшәа, ам-фәа нымфәахыт, абна аецәытцак игылан атахмада иетра. Апартизанцәа гәакны ишыкәз аниба, атахмада рапхба днагылан, рацәак уафы илапш итцамыршәакәа, уи аетрахыи илеигеит. Ае-хыцәгба ашъхәа икәыртцәианы ишаурхәмарратәа итбаан ахы-бра. Апартизанцәа ласны ана-ара аррымца еилартцеит. Цбоукы еңынгылан, даеа цбоукых рнапы ыргьежыны игәыдыркыларц ртахушәа, рымтцәыжәфәкәа рхахаза, ргәы амтцак иеҳәатәан. Ирхылбыбуаз ахылфәа-цсылфәа, аетра ныфннартәан, азәи-азәи гагаза еибабо иаакалеит.

«Арт излархээз ала ацха ашқа неишья ыкам», — дхэыцуан, Датикэа, аиашыык кэарчар ахы дықатэаны, иблақэа ааихмырсыгызакэа амца дыгхэацшуа. — Ацха абғашшара еиџтэаны, ажыкхэа илашьтэуп, ешелонк иадамхаргы, аға ир рыпсыжра уақа иқаттэуп, аха ишпа?! «Инеиґа-неитасуа, уи ацха зыхычотқа рымам», — ихэеит атахмада. «Сара знымкэа, урт шақау ыкоу сыпхызарц сеазыскхэеит, аха шэуык рғы саннеилак исцэеилагоит», — ихэеит ачкэын. Хара усқауык хакам, бцарлагы дара еиха еибытзар акэхап. Акырқэагы хаилыршыахэеит... Абаағыара шыцетэу анудыр, уи ухы аткыыс ишыгэгоугы удыруазароуп... Хы, рхылпа ақә атцыс тахэуа акэымзи, мшэан, урт хақалақкэеи хқытақэеи ргэйтхэаны ишцоз, ма рышьтахыка инхаз ауаа атэарбозма, ак зылшо цыара азә дыкоуп хэа ргэи иаанагозма, решелонкэа хысхысуа изкэу аихамџақатқэа ееишэа ирыхычомызт. Уажэы?! Уажэы, реихамџақэа рыбға еиџтэцэа, рыцхақэа еиларбганы, решелонкэа еилакэыбаса ирбо ианалага ауп, ирзышхаму адгыл ишықэнагалаз анырдыр... — Датикэа амца ибла аакэиган, апартизанцэа днарылацшит. Уажэгы, рцэа иакэбоз рыматэақэа ирхылџыруаз ахылџа-цсылџа ханта-ханто аетра иџнан. Амца ацхара злысхыз цыоукгы, рылацэақэа еидчабло, ахырсысра иағын. — Ауаа рыпцстазаара хычатэуп, ма-кыана хапхыақа ақәпара ду хзыпшуп!..»

Аихамџеи ацхаи рышка цшыхэра иршытызгы, уаџ дзеигэыргышаз ажэабж аарымгеит. Абдуи амотеи иаархээз зеггы цабыргхэит: ацха нырцэгы-аарцэгы, ацшь-кэакытакгы рғы игылоуп авишкақэа. Урт авишкақэа ирыкэгылоу аға икарулцэа, рнапсыргэйтца иангылоушэа ауп ацха акэша-мыкэша зегынцыара ишырбо. Уигы азмырхакэа, урт, абри ацха иаакэырашны, амыг зцыцкылхэхэо икоу телла итарлахаит. Атахмада имотеи иареи излархээз ала, урт ателкэа атокгы рыкэхэмаруа ирықэзаап.

Ари ажэабж зыпланкэа хнарбгалаз апартизанцэа, ргэала-казаара иаразнак аеацсахит.

Иамур, бцарцынцала иганы, нас, ихархэашап акэымзар, аранза хааны, уи ацха Свислоч азы инзаамыртэалакэа хцом хэа иқэгылақэазгы ыкоуп аха:

— Иахыа хазтагылоу хаамтағы, — ихэеит Зыхэба, тынч дацрамлакэа, — амала аешыра — ацсадгыл ацсахра ауп иаанаго. Знацэкыарақэа зеггы абцарны итыкыко икылатэоу ротак аға ир, инеины ахыпхэа аеырфажыра, хара хзы амала аешыра

— Адольф ихәцәа изыргоит, — ихәеит Зыхәба.

— Иара иапхьа зыпсы анцәа изтәз ифызцәа гәакьацәаггы, — нацитцеит Миша Дубанец.

— Ах, уарггы-сарггы ацсра ҳақәшәахггы, уаб идггыл уқәушәа, гәата-бгәата ушпаныкәоишь! — атцаатла хьшәашәа давагәгәа да-хьавагылаз, дуарчаруан Онуфри Бистровггы.

Есааира зкыгә быжкәа мацхоз аешелонггы, аетцәа акыд-шәара еипш, амраташәаратәи атцыккара иналаз ицеит. Аихамфәы штынчрац иаатынчрахеит.

«Исгәацхом сара абри атынчра, — агәыфбара дааимнарххеит Датикәа. — Хрымтизааит атахмада имотәи иарей?! Адырра зыр-тәз ага иеырмазеины дкылатәазар? Мап анакәха, астцәкьа кашырра уафы ибахьоу...»

Абри аамтәзы, егыи атла ашьапафынтә дыпаны даайдцалт Кузма Лихардов:

— Афыза акомандир, абри ага икаитцо агәызианра сгәацхом, ҳтимзааит абрака! — икомандир илымха дынтахәытхәытәит Лихардов.

— Ацшыхәцәа дәыкәтәтәуп, уеазкы уи, — инаидитцеит ргәып аихабы.

Уажәазы, ироузагәыфбарацәабыргу, итабыргымуеилымкаакәа, ага рызкәа наимтакны, хьатцшәа рымамызт — иахьыкәз атып афы рәырмазеины иаатәан, ацшыхәцәа дәыкәыртцеит.

Ицшны итәаз асааткәа цазшәа рбазарггы, ацшыхәцәа ра-цәазак инымхакәа ихынхәит. Урт анааиггы рпышә ачча ыкәыхх, инеихәапшы-ааихәапшуа, ирхәара рзымдыруа, пытрак иаакәа-нызанит.

— Ихәшәхәи коу! — рказшьақәа ицәымцхәхандфәрыкәцәкьеит Зыхәба. — Аибашьра еилгеит, афныка шәца хәа шәархәазар шәахьнеиз, иахцәышәымзан! — мацк иааирхааит атыхәтәантәи иажәақәа.

— Аибашьра еилгатцәкьазарггы калап, афыза акомандир, — иеидыпсала, атла изқәа аирха, икомандир иапхьа даагылеит апартизан-пшыхәцәа руазәы. — Хара хзыхьзаны игәахтәз — хәышә метр иахьатанакуа аихамфәа азәггы ихьчазом, иахдыр-хагахаша цынгылаккы цъара икам.

— Кашырроуп?!

— Ус акәхоит, афыза акомандир!

— Иолки-палки! — ихәеит Кузма Лихардов.

— Бистров! — Зыхэба дааицхьейт, апжэацэа ргэиц аиҳабы Онуфри Бистров. — Иумоу «учеицыка» уамеигзакэа инықэца-аакэцаны «астол» архиара уалага, — адца наиитеит уи.

— Хазыицшу асасцэа лассы ихэхьэап сгэхэхуейт, — даалацэ-кэаисит Лихардовгы.

— Уи ауми иахтаху, асасцэа рыдкыларе иахьа иауаабах, — Датикэа иблакэа ааихмырсыгызакэа, ишьтаианы аихамоахь инеиуаз апжэацэа дрыхэацшуа, дцэажэон.

Бистров игэиц есаиара аихамоа иазааигэхон. Ус, арельс даш еикэатцэа дукэа зкэырдаз адырцара иоқыдыззалан, рычешаны аихамоа иаахапапейт. Али-ацси рыла, ашпалкэа рыбжьара напыла ибгыатны ихэытыржаан, оажэа килограмм зкапануаз аминей шэи-оажэа миллиметр икоу апушка аснариади еихык-ейтыкны илыцартан, ацслымз оарықэхэхэаны, еибарбылгыо рышьтахька илталеит.

Зеггы аныхэао ишихэара акэын ишцоз. Аминеи аснариади ирцырганы иааргаз ашашэа итцеггы идроун, апартизанцэа хьатцны рышьтахька инаскэейт, реырмазеингы ицшуа иаатэейт.

Аканч-хэац чымазао абырфын рахэыц шафенахэаауа еицш акэын аамта еитцыхэхэа, икантхэиуа икэланы ишцоз. Згэала-казаара есаиара илакэуаз апартизанцэа, рылацэакэа уажэы-уажэы рхала реейкэырцсон, нас, ыыц иааицылазшэа инеихырхэаны, ашыр-сыр хэа иаахыртуан. Уажэраанза, зкалт затцэык кэитан иатцэала ихырчаз ажэоангы, уажэы, ахьакала еицш ицэкэыншэан, итцам-цэмуа иаацшуан. Амрагы, апартизанцэа зымтатэаз атцлакэа рхықэцэа иоқыкэгылахьан.

Абри аамтазы, иаалыркэаны, абна оаоадахьала барбалкэак ркыгэ-чыгэ бжыы геит, иашьтырххны, ажанглиор ичанахкэа реицш алэа хыгыжежэа-кыакыкэа еишьтарххны ажэоан иалатцо, паравозк амацара, ихындыгэза, цшышьала иаацэыртцит.

Апартизанцэагы ацэа нарыхкэан, иаразнак реаадырхиейт, амина иацыргаз ашашэа, знапы иамашэны изкыз апжэаоы Бистровгы ичааирмазеит. Аха, апаровоз акгы шацрахэамыз анырба, зеггы неихэацшы-ааихэацшит.

— Рымэа гэартоит, — ихэан, ирхханы инапы иакэыршаз ишашэа ааиркэадейт Бистров.

— Ус анакэа, агэакыацэатцэкыа ашьтахька иаауейт, — натеикит Датикэагы, илацш ааихмырсыгызакэа, уажэы-уашьтан, ианбасыцэабго хэа хрыжь-хрыжь икэыицсычхауа инеиуаз апаровоз затцэы дахэацшуа.

рвагонкәа иртыппы, аихамѡа нактәирахь ала рѣаважьны, раб-
цъар-мца зегы уахь идырхеит.

Апартизанцәа адгьыл рѣаласаны инышьтәлеит.

— Шәеибахьчаны гәып-гәыпла ахьатра шәалага! — акоман-
да ныкайтцеит Зыхәба, иавтомат иафьтцкьоз амцапшь иадибалоз
авагонкәа илапш ркәымгазакәа.

Ихысуа ахьатра иалагеит. Уацәымѡашьо агәра угартә икан,
дара ахвагонкгы иртәхаз ага ир, апартизанцәа реиҳа хып-
хьазарала ишеиҳаз. Аха, уи, зхы тыркьахьаз ага иабеидыру-
аз, иѣахысуа есаaira абна рѣагәылархалон апартизанцәа.
Аматкәа фьтцтәа илашьтуа, ирхашәышәуа ицоз ахымѡаскәа
хѡышьтыхра рыртомызт. Маѣѣахәара еимгәхәаны, азы иала-
ланы ишнеиуа, атцаа-змах инхәытцашьшьуан уажәы-уажәы, нас,
иаахәытцытны, рыбгакәа ырхәа, рцышәкәа заакыланы, дыр-
ѡегьых цхьака еихон.

Апартизанцәа наскьацыпхьаза, ага ихысыбжькәа есаaira
абна иазааигәахо иалагеит. Ус, алашбыжькәагы иааиларцсеит
— афашистцәа азныказ ихәытцфрны идәыкәлазаап, аха амаша
еипш инызтапшыз абна еикәареи, итыѡны итцатәаз атцаа-зи,
уаанза излапшхьаз ашьацхеи рхы атыпәфы иааргазар акәхап,
абна иахьаалагылаз иаагылан, рабцъаркәагы, рыхкәа реипш
ишны икалаанза ихысуан, нас, иаахәын, еилакәақәа еилажьыз
ахәцәеи апсцәеи еилдыргарц рѣынархеит.

Апартизанцәа абна агәы иаханы акыраамта ицон. Ахысрақәа
зынзаггы еихсыгьит. Минуткәак рапхьака, зыц-зышә еихамгы-
ло ихьтшьуаз ауаа, уажәы, рцәа иахьызсаны инеиуаз атцаа-зы
рышьхәафы илазаанза алѡатцә ахылзза ипхон.

Рыцсы рыманы, еихкьашаны еидаҳало, саатыбжак ашьтахь
апартизанцәа еизеит, аѡа цыржәарц ианцоз абду Филат иеуар-
дыни иареи ахьынрыжьыз, абна нылтц адәхәыпш хәычы афы.

— Ииш, шәарт аѡстаацәа, шәнымтцәеи, шәымпси, аха шәтәартә
сагәзыроуп, исаҳауан «шәмузыка» абжы, — абду Филат инапы
рцапәаза, иааилак игәыдыхәхәаланы игәыдкыло, дытропуа, дха-
гаха дрылан.

— Иолки-палки! — ихәан, иѣыкәкәаны илеиуаз азы-цсы ааи-
рыцкьеит Кузма Лихардов, Зыхәбеи иареи рылапшкәа анаа-
икәшәа.

— Ацгәы абла иаҳартәхәатцәкьеит! — ихәеит Датикәагы
апсышәала, амцапшь зыхьхәхәыла иказ ибла-гәапшькәа ахьтоу
умбо, ахәынтцәеи ашәақь-лѡеи еилашьыхааны иѣатата дахьгы-

лаз. (Уи иапсшәа гәхьааганы, абас зны-зынла ицәажәара ина-
лаитдалон).

— Ожәшъта азмах атцака сышътоуцарггы срахатны сыцәоит!
— ипсы ихәлаханы, дхашхашуа даарыдгылеит Онуфри Бис-
тровггы.

Апартизанцәа зеггы еизеит, Миша Дубанеци иацы рхып-
хьазара иацлаз ағыццәа азәи рыда. Уажәы-ушътан иаацәырц-
уеит хәа мацкггы иаарзыпшит урт зхабар ыкамыз.

Ауаа рышътартцеит. Ирышътарцаз абна агәта иаханы, дыр-
өегх мақғахәара азбаара италаны, акыр инаскьахьаны, еи-
бакы-еибашътуа, икахауа, игыло иааиуаз рөызцәа рылапш иаа-
цашәеит. Урт дара рышқа инатрысит.

Руа ихәу дарбану узымдыруа, ашәа иаганы икан рөыцъаггы.
Миша изқәа икыдыжъланы иааигоз апартизан ғыц, хьаа баапсык
дшаргәамтцуаз удыратәа, шьакәармак зықәкымыз ипышәқәа
хикакаауан, ишьымхы алахыс игьалгьало ицраз ишъапыкггы
рпықәқәа нак ишътахька ихан.

— Ишиашаз рыөбаггы уадышххараха иагеит, — ихәеит Дуба-
нец, ихәда иахарцаз данаахырх.

Апартизанцәа руазәы, ихәынтәрақәа аддахәа иаапиртлан,
икәа инапы нтатцаны ағыжәхәа ихарп длахо, ипыжәжәаны иаа-
тгаз амыркан ыытқәа рыла, ахәы ишьапы неикәыршәа-ааи-
қәыршәашәа, ирхханы ифархәеит.

Рөызцәа ркны ианааиггы, импшзакәа, ахәы амшьамба
даалахәаны, абду Филат иеыуардын дөақәырцан, дрыманы ам-
өа иқәлеит.

◦11◦

Амшггы, сахьынзашәзыпшыз шәызхоуп ахәозшәа, ацта еи-
қәарақәа ажәөан еиҗаатдалан, уажәраанза, игәкы-тәыкуа, ацса-
бара зырпсахәарц иағыз амраггы аахырөеит. Апартизанцәа
ишзахәоз рыөкьаны иныкәон — урт иртахын, ашәа ахькартәаз
ағып хара инрыжьрац.

Иааилабыцуаны, ргәы рәанзамкәа, қытак иаалагылт.

Зыхәба, ацшыхәцәа ргәып акомандир дааидипхьалан, ыыцъа
ацшыхәразы рапхьака идәықәйтцарацы наидитцан, иара рышъ-
тахька игыланы иааиуаз абду Филат иеыуардын даазыпшит.

— Абду Филат! — ихәеит уи, аеыуардын анаарыдгыла, —
ишеибаххәаз ала, жәохә, өажәа шьаға реиха уахцәыхарамкәа

хаҗхьаҗа угыланы уцала. Ыара азэы дуҗахауазар, иухэаша угсы иудыруеит — мѣагара абнахь укн, амѣы ааугоит. Ақыта уналшэаны, абна уахьнылагылатѣкьо уаахьыпшуеит, — уигы адта наитаны, ахэ ихыхь аеуардын иакэыз амѣкэа ааиреит. Нас, ифызцэа ахызыпшыз ашк даахынхэит Датикэа.

Макыназ, ѡажэа, ѡажэихэба шыаѣа уапхьа инеиуа дааилу-каартэ илашан. Апша иѣнаршэшэаз аапынтэи аха-шаткэа реипш, еилахэмаруа аѣаанахеит асгы. Ақыта иагэылсны инеиуаз амѡазатѣ, нак-аак иаварыпхыз афны лѣкэкэа иаарнумшыа-ларатэы итбаан, анапгы адкыланы икатан. Уажэы-уажэы, аѣен-ѣыркэа рпарда аацэытцрааны, ѣоуку рпышэ аадыркылон, аха азэы дынтасызшэа, ишааимкыаз еипш, дырѡегх иааимахауан. Бгарымз-цыхэак иакароу ѣара лашаракгы ақыта иалубаауа-мызт. Итынчран, агэра узымгартэ итынчран.

Иаалыркыаны, атынчра агэы ахцара антаны, апыккэахэа, иааигэазаны игеит автомат абжы. Апартизанцэа, амѡа иавгаз ажра аттахэа реынтарпсеит. Ажэѡан иалѡрызшэа, х-ѡык ае-цэа, рышьнелкэа бѣаауа архэара иаавыккыан, абду Филат иа-нылайдыххыла, атлаѡа иѣагыаны, реыхэда даатцаркит. Аецэа руазэ, ирахэны иикыз иавтомат цлымхэа-гэымжыатѣ хахаза ацэытцлашьцара иалубаауан, егырт рышьнелкэа рыхыхь надаада рыхэда ихшыын.

Рнацэакэа раартысрада ус рымамкэа, реаадырхиеит апар-тизанцэагы.

— Апартизан? — арыпкыага иакыз ахыжэ аипш дыѡнкыжит, завтомат рахэны изкыз.

— Апартизан хэа азэггы дсымбацт, сычкэын, — наиаѣеикит абду Филат, иѣаархааны.

Уи иххэаз даѣамхазакэа, аттахэа иааиѣеигеит аецэа руазэы.

— Хы, аурыс-хэа, ачкэын бзиа дитэххэит убама! — иѡызцэа рахэ даахьахэын, иѣы ахынзацоз еиххэаны дыччеит анемец. — Сара анемец шыацкыа злоу, анемец тауад иѣа... Уух, шэарт ахэакэа, ауриацэа реипш иныхтэу уаауп! — анемец иаам-ѡанитцаз иавтомат ақэыпшыга, абду Филат хыхьтэи иѣышэ аеыѡхэа илеиѡнакыеит. Ашыагы кэандаза иѣатца еикэыцэаак иналажжит.

Абду Филат даагазѣазын, дыхбыкыны, иеыуардын аган днад-хэлит. Дыпаны, ила ацыпхь ытзырддыз автомат дамтцасрацы иѣааитцаирхэачын, аха, ивараѣы амшьамба илахэаны, амѣы иатцаз данааигэалашэа, иѣааникылт.

— Ихәа, узустада, уабантәауеи, узышытада, иаауго закәызеи?
— уажәраанза ахауа иалеитцаз ахкәа реипш, апыккахаа рҕы-
лаирхеит анемец абарт ажәакәа.

— Соурысуп, абнахтә саауеит, аеырпхара сашьтоуп, амҕы ааз-
гоит, — инеикәипхәзеит абду Филатгы, иазцаауаз иакәымкәа,
еитаганы иазхәоз аурыс диҕапшуа, иҕы италаз ашыа ахта-хца
хәа икажыцәо.

— Аурыс-хәа! — дыфныхәан, дықшарц иавтомат ҕаирххеит,
аха абду Филат, чкәына еибагазак иеипш, ахышәтхәа днатцеит.

— Иеы хәытшәыртла! — уи ицыз инарыдитцан, иара аеыуардын
даадххылан, лапшыла иаагәеитеит. Нас, еикәыркыакыаз амҕы
шыхәала данас, агәгәахәа илеикәфрит. Абду Филат дшышәтцсаан,
амца зтагьежыуа абылра иаҕыз игәгы аеаареиҕыт.

Апартизанцәагы, хаззыпшузеи хәа аанарго, ркомандир
инеиҕапшит, аха уи макьаназы акоманда ритомызт.

Кәыкәла ажәжәахәа иаахәытдыртлеит.

— Аурыс-хәа, ожәшыта уара уеатцәхәаны ига! — анемец иеы
агәра аҕақшаны, имахмызкәа анаирба, ашыхәа иаакәтәиан,
инатцкьеит. Урт, апартизанцәа златәаз ала имааикәа, рапхәтцәкыа
ибжәагалаз амҕаду тшәа инбжәапка ицеит.

Апхәака идәыкәыртцахәаз апшыхәцәа хынхәит пхәыс быргк
дрыманы. Уи, лыблакәа аакылхәхәо, дбыкәза, лоурагы-лытбаа-
рагы еикараха деилахәан. Ус дшыказгы, ашыз лыхыызшәа,
аҕәарахәа дыхытышыуан.

— Сыцкәынцәа, шәара сыпшқацәа, сыхаара!.. — дыфныгызы-
гызит апхәыс, лгәы иҕалатцәа-ҕалатцәаз лылагырз илнамырхәауа,
зҕы аус лымаз шпартизанцәаз анеилылкаа. — Иахәа ашыбыж
аахыс хара иаххаагахыоу, хабла злапшхыоу, шәанацәа рышкә
шәыхнымхәында згәахәуа ус енаг ибла иабалааит, — абымба
зкылхәхәо иказ лыжәахыр хыгьежәаакәа трыс-трысуа, зын-
загы инеималтәеит уи.

— Иатахым, атәуара баакәытцны, икоу атагылазаашыа хзеи-
табхәарц сбыхәоит, — лыжәахыр инапы нықәкшәа, лыкәа ита-
цала илкыз лыхгы дҕахеит Датикәа.

Апхәыс, иахәа лагырзы рацәа шкапсахәаз удырратәы, лыб-
лакәа зыфаны, итыкапшыаа икан.

— Хқыта ршыакьеит, арт ауафжыфацәа, агыгшәыгкәа! — лыб-
жы қыфь-қыфьуа дналагеит апхәыс. — Ашыбыж, хәтгы-дуггы
зегы, паса хусхәарта ахыиказ апхәа хаизырцеит. Нас, апар-

тизанцәа ртаацәа рхәан, забациәа абнахь ицаз еидыхәцәала илхалырцан, ран ишаалыхшаз ихәынтапс-хәынтапсца иааилыхны, афосфор рыкәпсара иалагеит... Сыла иабаз закәузеи, слым-хә иахаз закәузеи!.. — ацхәыс даагаз-еазын, аеуардын днад-хәлеит, лыхәцә ытхәрааны илхаз лшьалгыы аалыркәадеит.

Ишыхныпсыланы, ацәажәабжь хлымзаах иазызырфәуаз апар-тизанцәагы, лара лышка шыафәкәак аакартцеит.

— Ифаа-фаауан ахәыцкәа, игызы-гызуан ранацәа, урт рыба-ла шаацшуаз афәа-фәахәа, рцәа-ржыы рыкәблааны, ишгылоу рыбафкәа еиешәшәаны икапсон... Хгәы иазымчхакәа хабла ркәаагар калозма — ашәакь-шыхәа хпышә иадкыланы иркын: «Шәрыхәапшла, шәрыхәапшла — ишрылшоз ихалахәауан, — абасоуп Германия дузза затәазымшәаз, иафәгылаз ишрыхуа!..»

— Уажә иабакоу, нас, уажәы? — дналпыфланы дцааит Зыхәба.

— Ицеит, хқыта иалтны Валовшьчина шыкоу рхы рханы, иа-хымааша ицеит...

— Афыза акомандир! — даарыдххылеит партизанк, — ақыта анемеццәа алтны ицеижтәи ф-саатк тцеит, уажәазы итынч-роуп... Ахә итып хиоуп, игара азин хашәт.

— Дыжәга! — даакәыпсычхан, иацхәа игылаз апартизан илапш аайкәганы, ацхәыс деитаналзыпшит уи. — Мацк хаицәажәар ста-хуп, сбыхәоит фызара хзыбурацы, — лыжәфа аанкылашәагыы ифынеихеит.

...Ауха, афашистцәеи урт ртәитәыхцәеи злагьежьюаз ақы-тафәы иаанфәсит Зыхәба ипартизанцәа. Урт, ақыта алалартакәа зегынцәара ркны амфакәа пытәтцәаны акарулцәа ныкәдыр-гылан, рычешаны, игәыткәа-псыткәаха зыфнкәа ирыфнатәаз ан-хацәа реаарыларкит.

Датикәа зыфны дымфыхытыз ацхәыс, макъаназы азәгыы лцәа далымтыцт ухәартә, ашәшыра итиааз ашыац иатцәа еипш, дқанқашаза акәын дышгылаз. Уи, илтааз асасцәа дышреигәыр-гьоз, дышрызгәыкуаз рхубаалон, гәил-шәтцәс игәылпыж-гәыл-пыж ирыхәапшуаз лыбла гәыразкәа. Аха, ахаа-цәа зкәыршаз лпышә хыжәпаа пшзақәеи изклак зегыы зымпытфрны икахауаз лнапы тхәаакәеи агәра удыргон, уатцәтәи амш азы ашәазызара шлымаз.

— Сара с-Петиагыы арра дыкоуп, — лхәеит уи, Зыхәбеи ла-реи ацшәа анааибырхәа ашытахь, анахыгыы икамкәа, арахыгыы икамкәа.

Акъанџа абла ꞑаысуазар аиха, рыба-какач тхышаа хэычꞑаа уаха иаамырꞑаысзакәа, ран лкалт-тбаа ду наꞑ-ааꞑ ꞑеылаҳәаны, Датикәа итапшуан, хыртәагак иаатшәшәазшәа еиꞑараз, аха уиа-ꞑара еипшымыз ыџыа ахэычꞑаа.

«Азꞑаб лан лхы аахтәаны илхагылоуп, аха ачꞑаын дзеипшыда? — уигы иаб диеипшхап, иаб Петиа... Владик?! Владик уара дуеипшуп рхәон дызбалак. Дабаꞑоушь уажәы? Иан лыкәа иетаршәны дыцәазар акәхап... Ма?!» — игәы амца былбылуа интәлеит, иблагы иаахгылеит, иахыа, еиџтәтәа-еихытәтәа, алџа зхышәшәо амџа ианыжылаз аешелон.

— Иухъзуи, мшәан, уара! Издыруан, аха исхамшти, — Датикәа ихэыцраꞑаа иеаарымыхын, длаꞑәшәа, ахэычы ихахәы инапы налишьрацы иеыназикит.

Ахэычы дшәаꞑбан, иан лкалт иеылеихәеит.

— Уааи, мшәан, сара сџы, аа, аконфет устоит, — Датикәа иџыба дынтапшын, уаптәык азнатәꞑба автомат патронаꞑаа аатиган, ихынтыџыза ахэыч ишꞑа инаирххеит, аха иааицәымꞑхан, ашырхәа иаарꞑежыны иџыба интәеипсеит.

— Аџыза акомандир! — дааџнаххит Миша Дубанец, аха иꞑаз атагылазаашыꞑаа аниба иеааникылт.

Зыхәба уи ила наиирбан, егы ауадахъ иџынеихеит.

— Аџыза акомандир дааџнаххит! — деитаналагеит Дубанец, рџыџагы рымацара ианааизынха. — Зыгәра узымгаша ꞑхәыск аꝼарулцәа дырꞑыхышәан, даарыштын, абра дыꝼоуп, слыꝼхыарыма?

— Лыгәра рзымгартә дызларбазеи? — Зыхәба дааꝼыꝼсчхан, ивараџы игылаз амџтәы каруат дныꝼтәеит, акаруатгы, ажы аирцазшәа, иаразнак иџнаꝼжит.

— Дыхраа-зраауа, дкылыꝼш-кылзырџуа даауан, апартизанцәа ахыꝼоу жәдыруама хәа, дзызтәаꝼазгы ыꝼоуп, — нәтеикит Дубанец.

— Улыꝼхыа арахъ, — инаидитан, иаꝼхыа игылаз аꝼардә еихаꝼа аашытынхы, зыбла-хаа хэычы таа иаркыз аꝼәашъ-хтәа-ха зыꝼагылаз астал днадәалеит.

Ашә аатцрааны, ачымазаџ-гәаꝼ дахышыꝼоу апалата дыџналозшәа, дшыаптырꝼыꝼа дааџналеит ꝼхәыс шатлаꝼык, аꝼатлика ꝼшра змаз лшыапы мадыхꝼаа лытдаргыланы.

Датикәа даапсаны дахыꝼыꝼаз акәу, ма уи лзы заанатцы илымꝼа итыршыꝼаз акәу — аꝼсышәагы леимхәеит, дагылхамтꝼылеит, амала, иблаꝼаа лꝼаымгазакәа акыраамта длыхәаꝼшуан.

— Хәйлбзиа! — лхала атынчра ааилалгеит уи, иахьынзазал-шоз лыбжы ырхааны.

— Бзиала баабеит! — атак налитеит Зыхәбагы. — Бахзаазгазеи амшцәгыаха? — аггы изымдырзауазшә иеыкатцаны дцааит.

— Сыңсы ахьынзатоу партизанк ибла атацшра сашьтан, убри саанагеит, — баф-шыф лылазамшә лцә дынтатцәин, дхьати-цатиуа иара ишқа лҕаалхеит.

— Хара хпартизанцәоуп хәа базхәада? — джагылан дааигәа-заны даалҕагылеит.

— Иахьа адунеи икәу — зыңсы тоугы, зыңсы тамгы зеггы цшьба-цшьба лымха рымоуп, цшьба-цшьба бла рхоуп, рҕы ркьоуп, абыз рымоуп, ицәажәоит, афыза акомандир! — лара иа-хагы дизааигәазаны лҕааидлыргугуалан, атәан аицш икәалы-кәацьо ацәыбзара зхыз лыблақәа ҕаитцалырцшит, лыңсыңгы кәандаза ихәа иытцашәшәеит.

Дәтикәа азныказ днеилууаа дцан, инапкәа налыкәиршарц аңсык ауп иааигхаз. Аха апост дшықәгылаз ацәа дынтанагалаз-шәа, ашырхәа даалкҕеит.

«Хаи, аҕстаа шәихәхааит, шәара ахәса, ацәа хаа шәыш-цәызоу!» — ааигәахәын, ашырхәа дналыдкҕеит.

Пытрак ашьтахь дырҕегьх даалыдгылан, лыжәаа данкны цшь-шьала дааиган, иара дзыкәтәаз аҕәардә затцәы днықәиртәеит.

— Бабантәаауеи, насгьы, бзышьтоузеи? — ихьыз азы ихы ҕеыбған ато, иаахтәаны дцааит Зыхәба.

Аңхәыс иаразнак дааиташәан, уажәраанза ижьаржәалеиуа иказ лыблақәа хыхәхәо лағырзыла иаатәит, аҕәызра зәазыр-хианы, иңахә-ңахәза зәыкатцаны иказ лқышәқәагы, ҕеишәа иртәым асахтан еицш иҕеитцшьшьын, ақәацқәацара иалагеит.

— Бабантәаауеи, бзышьтоузеи, насгьы бзыустада? — изцаара еитейхәахт Зыхәба.

— Схатца сишьтоуп, — лхәеит уи, асаба илаңсаз азы цәықә-баркәа реицш икәыр-кәыруа лзамҕа иадланы илеиуаз лылағыр-зқәа рыцкьо. — Хәычгәартак насықәңсаны дцеит.

— Дабацеи? — дналцыҕланы дцааит Зыхәба.

— Абнахь. Партизанра! Ибла иабоз ахлымзаах изымчхазт дцеит... Уи дхатцан, ахатца дышныкәашаз дныкәеит, аха сара?! — инеималтәазеит уи.

— Ижәлоузеи бхатца?

— Блохин, Афанаси Блохин! Дудыруазар, цыаракыр дүҕахазар! Абри уара уеицш ауку, аха итцеггы иааиланы, ихахәы азуп,

иблақәа аңшып, — дөаңкәан, агәаҕ-бжыы лхатцаны, дгызы-гызуа, Датикәа деитәаиҕагыҕежыыхт аңхәыс.

— Мап, Блохин хәа азәгы дыспымлацт, — ихәеит Зыхәба, уаха шилымшоз убартә ибжыы каҳаны.

— Нас, аңхәыс деитәтәарц инапала иналирбан, иаргы да-аиасны, ахәа аашыа еиңш унавалар иҕыжуаз акаруаң деитә-ныкәтәеит.

— Дыршызар акаҳап, сара с-Афанаси, сара сгәыраз, сара сдауаңш! — уи деизкәыҕыны акаардә дныкәтәан, ахыңхәа лхы астал иныкәжыны, деитцала-еитыңуа ацәыуара хылтәзеит.

Датикәа ихы аңзамц инадитцанза илацәақәа неикәаҳан, иныштыпрааз ахаирплан аиңш, дкаууа, ацәа хаа дналалеит.

— Ашыа акомандир! — игәы иныкәсыз абжыы ашырхәа ацәа даалнахит. Илацәақәа анаахит, Миша Дубанец дҕыхза иаңхыа дгылан.

«Сара сааңсара сияаит, аа, ари аңырхтәаха еиңш дшыкоу», — ааигәахән, дагыҕагылеит уи.

— Саңамзааит! — икомандир дахырҕыхаз азы дрыңхашы, даалак-өацит Дубанец. — Маңк уңсы ушыар каплари, урт ахәсақәа сара саархылаңшуеит.

— Ихәа иутахыз, Миша, аибашыра ианалгалак ашытахы, адоуцәа реиңш иоужытны мчыбжыла хәцәазаап, — Датикәа иаргыа напала уи иыңтра даатцеиҳәхән, диманы даалеи-өеит.

— Раңхыа иахзааргаз аңхәыс лҕылшыуеит, абри дызустоу сара иасхәоит, слеиңхыааит лхәеит, ишңалзааури? — ибжыы нытцакны, зхы астал икәжыыз аңхәыс лышка дыңшуа ацәажәара даҕын Миша.

— Улыңхыа! — инаидитцан, ацәыуара иакәытцны, ашәарыцаө иңба зкыз абынхәа еиңш изыҕза итәаны иңшыз аңхәыс даал-хагылеит:

— Ибыстәз азцаарақәа ртак иашаны икабтар, ирласны, шәыҕоныка бцап, мап анакәха, аусқәа даҕакала икалагәышыоит, усқан бхы иавбала.

Ашырхәа лхы шышьтылкәыцәааит аңхәыс, лҕышәқәа дыр-өегых иаақәац-қәацан, лылабжышқәагы еиҕаахаддылеит:

— Сзыхшәыркөзеи, сара апартизан иңхәыс, хәыч-гәартак ран, афашистцәа ашколқәа адыркаанза ирцаҕыз, апартиа ачлен... — лзарақәа наҕ-ааҕ интарсны икны, Зыхәба дитцаңшуа дыш-цәажәоз, ашә илагыланы илзызырҕуаз аңхәыс даныналҕаңш, аҳампал лыхәлахазшәа, лыблақәа ҕызза даанхеит.

— Ббыжәла, ббыжәла, цәгъашәа ибзианы еикәбыршәоит, —
ңшышьала лара лышқа ләәалхеит раңхәтәи аңхәыс.

Егыгъы дѳагылан, ѳбақа шыәәа лышьтахьқа иаакалцеит.
Зыхәбагы Дубанецгы ишанханы ирзыңшуан.

— Бара акахды, афашистцәа рцәтцгәы! — иааѳнашылаз аң-
хәыс дыѳнытцәан, акаарт акәчарақәа ирхыбааны ахышь иана-
зытрысуа еиңш, лхәы-лжыы еиларгыланы длалзытрысит.

Уажәраанза ѳ-рольк зыхәмаруаз аңхәысгъы, лцәтлика шыап-
қәа аңсың ртарчушәа дышьтыңан, лыварафы иѳаз аңенцьыр
хыла дасрацы днылаххит, аха Датикәа дналцырагылан «хәтырла»
дааникылеит.

— Ххәыцқәа ржымаха шәфыхәхәо ишәѳакуп бхатца аңса-
хыѳгы баргы! — ожәшьта лыңсы лызткаауамызт, Миша ирххо
иикыз раңхәтәи аңхәыс. — «Апартизан иңхәыс, арцаѳы, акомму-
нистка, ахәыцқәа ран?!» — шақа абыжәшьа лдырузәеи, шақагы
дкакозеи: хшыа зыжәхьоу аполицәи иңхәыс, ацәгъахәаѳ, аблах-
тыха рамразакәа, ашьарақәа реиңш зхәыцқәа ыкәыргыланы
изтиуаз! — уи лыңсы еивахазо даналага, Миша лыжәѳа даңца-
гыланы дааиган, акаәрда дныкәиртәеит. — Ирзеитәхәа иаха
еиңгуп, — деитаналагеит лара, маңк лыңсы анааивылга. — Иахьа
бхатца иеизиказ ахәыцқәа, ахәшә-хәынгара рыкәңсаны, аѳәа-
хәа ианырбылуаз, бара апатифон архәаны, цәтцгәыс бызмоу
афашистцәеи барей шәшеицыкәашоз...

Егы аңхәыс, аңхара згәы иѳоу амаң еиңш, лычереиңны,
аңенцьыр ахь дыңару, лсабрада лфызжәаз дылзытрысру лзым-
дыруа, днаңшы-ааңшуа дгылан.

— Бхатца дабакоу уажәы? — акгы камлазашшәа, тынч дцааит
Датикәа, пытк ианааихсыгъқәа.

Уажәраанза, Датикәа икәа италаны, имагра икылсуаз, ианыл-
тахугы, инатәаны, аңәақыхәа итәыуаз аңхәыс, уажәы, лпышә-
қәа дѳарыкәылтан, иихәаз лмахазозшәа ләыкацаны, зымѳа
дыңшуа даагылеит.

Зыхәба игәахы апыркьхәа амца ѳакәтәиашан, ихапыцқәагы
аѳәа аарытцеит, иратцәац изымдырзауа зхала зәызратцәаз итаң-
кәым хьантәқәа, ажәтыс атыхәа еиңш, еиѳкьаза иказ лыц-
лымхәа тдырңарц аңсык ауп иаарыгхаз.

«Иууазәеи, дад, аңхәыс алатцәкьа леишуам» рхәогы умаха-
заци уабацәа, хурцхашьома!» — илымха итыѳуа иалагеит
Датикәа иаб ибжыы.

«Хаи, афы асааит, сдыкэкэазама, иабахэа!» — ихы гæйбган ато, даалеиоеит иара.

— Сатамзааит, ахкэажэ, — дырөөгьх, аспычка ғыгк еипш ач-пхьхэа деиҕаоеибакын, даакэҕэиааит, — хазҕаара аҕак хабтар ҕамлари?

— Заславльҕа дцеит, — лхэеит уи, дахьцшыц дыцшуа.

— Шэылжьеит, акахцы, шэылжьеит! — дырөөгьх дыоынтҕааны дөөҕҕьеит егыи аҕхэыс. — Иахьа изхаратҕҕа хшьа ижэын, дцэыҕталаны, иоыны аплита ахы дыкэҕэоуп... Ее, анҕа срыцхашьа, ауаоы дгыгшэыгхоит рхэоит, аха асҕҕа убахьоума! — аҕхэыс деизҕэыҕны дзыкэҕэаз аҕэардэ деиҕаныкэҕэеит...

Асы еибакны илеиуан. Уажэраанза, еиҕарҕааҕэан, иҕьата-оызза, ушьапы ылухаанза иоеимашьшы ицо ишьҕаз асы хэа-ҕштэала, уажэы, ахаатца зкуа ахш еипш, абаҕахара иаҕын. Ахэуа хышэашэеи уи иалахэмаруа иааиуаз асы бахҕэеи, ихьынҕыҕьза ихэдаҕьал икэжьыз аҕа маҕк иныкэырцан, дааласхазшэагы ибеит Даҕикэа.

Игагаза, аҕх лашэеикэара аарла иалибаауан, аполицаи иҕ-хэыс дзыбжьаргыла, иаҕхьа инеиуаз Миша Дубанеци Кузма Лихардови.

Ачашэаҕа аҕыт-ҕсыт гозар аиҕа, аҕыт бжьы гомызт иахьагы аҕа згэы ҕарҕачаны дызхысыз аҕыҕа.

— Ахы цахэаҕахэа бызқэа иалаҕацар бҕахымзар акомпасажэ еипш бшаҕь-шаҕьо беейҕамҕакэа, бполициии хареи иаарласны хайкэыршэа, нас, бымҕа уархалуп — аҕшьганкгы, руа иахьыбҕа-ху, — лгэы леанитцеит Дубанец, аҕэашэ ишааҕыҕҕҕа.

Аҕхэыс ҕылымҕит, аха дырөөгьх, алаҕырз ацымхэрас, атэан кэалыкэаҕьо иаазхыҕахэылаз лыблақэа Миша иоаиҕталырҕшын, леааидырҕэҕэалашэа, иаҕхьаҕа лнапы аҕаалырхеит.

— Баҕэыҕ анапыршьышьра, исхэаз базхэыцыр иаҕа еиҕуп, — дөөлыцэхасит Дубанец.

— Сызвахэы уамоуп! — лхэеит уи лыбжьы аармачзаны.

Лихардов рыкэҕиҕуамызт, аха иҕаз ибон, изнапык иҕы иад-гэаланы, ижэоахырқэа ҕрыс-ҕрысу аччара даҕын.

Даҕикэа иаҕхьа инеиуаз рыхыыкгы иаадырхэын, ахэылҕазы, абду Филат иеы згаз злабжьалаз ала иныбжьалеит.

— Ари, Заславльҕа ицо амҕаду ашҕа укылнагоит, — ихэеит, Зыхэба наҕ-ааҕ ивагылаз Ковшовотэи анхаҕа руазэы, даргыы уи амҕа ишынангылатҕҕа.

— Лтәым хацәа рышқа хлымгаайт, — нәтәикит Датикәагы, даахәмаршәа.

Инзыбжьалаз амҭа, егы аиха итшәан, ианыжьлаз асгы уиа-кара ицкымызт, аха иаха илашыцан. Рацхәа игыланы инеиуаз рцәызыр хәа ишәаны, ршыаҭақәагы аадырццакит.

«Ажьа шкәакәа зкыз ззырхәо хашҭеиҭызахеи, — дрызхәыцуан Датикәа, уаха зыҭны имҭахытцыз ацхәыс гәыраз гәыткыа-цсыткыеи, уи лкалт зәылахәа, зыблақәа еихмыркәысзакәа итацшуаз амаалыкыцәеи, — хара аҭа хаймыцхар хәхәшәым, нас, иара даахәны, «аҭы иазымиааиз акәадыр дасуан» хәа, ахәсақәеи ахәыцкәеи, иҭы иаатацсаны иҭоит — уиалагы ишыа иуеит... Хы, ашыоура! Хгәы пызтәахәыз ашыоура! Аха, ацсуа шыауҭы иеиха аҭашист шыауҭы дгыгшәыгзаап! Урт ацхәыс дыцәазар ддырҭыхомызт, раҭа ихәыцкәа дшырбо дыршыауамызт. Арт?! Арт здыскылара хәа акгы сыздыруам. Ақәыцма — ирыцхауп, агәылшыап — иаха икыиоуп, ианамузах иаха амаҭ иадукылар калоит, — ашхам ада акгы змам амаҭ акәымкәа, ашхамгы аб-царгы еидкыланы изку амаҭ...

Нас, абри амаҭ уасыр — ухы иацхауеит, уамысыр — угәы иацхауеит рхәар, иаха иалухраны икоузеи?! Аа, абри хара хыза иакәхап, ацсуаа, ажьа шкәакәа зкыз хәа изышыҭазгы...»

— Хааигәахазар калап, — иаагеит, Датикәа иаргъарахь ала ивагылаз апартизан ибжы.

Ихы анҭышыҭих — амраташәарахь ала амҭа атыхәан, аҭашәара зәазкны икоу ашарҭиетцәа еицш, ашыабзҭа ацштәы змаз лашарак тааза илацш иаатцашәеит. Рацхәа игыланы ицоз апартизанцәагы зынза рааигәа икан. Урт акы шеимаркуаз удырратә амахҭсахра иаҭын, ацхәыс лыбжы есаaira илым-пытцытуан. Зыхәба иҭыццәагы иаргы уахь иааццакит.

— Илтәхым ацара, аҭыза акомандир, — ихәеит Дубанец, иа-наарыдгыла. — Наполеон Бонапарт Ажәафтәи икнеихаз лабду иаб ицсыбақәа дырнықәуеит.

Аиашаз, анахәҭа иацымныкәар зтаху агәыжь-мбжыа еицш дхышыырхха дгылан уи ацхәыс, даакәымтцзакәа апарпаррагы даҭын.

— Иазхоит, амшгаха хәамаз! — лыжәа дынтаирсит Датикәа. — Еибашыроуп, гәакроуп, аха ацсра аткыс ацстазаара енаҭ еиха еиҭуп, ибасымхәахәеи, бхатца аказы хиазцаар хтахуп, нас, амреи амзеи реицш шәеидажәыл, азәгы дышәцырхагам...

— Дыкнашәымхәзои? — даалкыаны дцааит ацхәыс.

— Сгәы снапы надкыланы җоуба быстоит дышкнахамҗауала,
— налатеикит Зыхәба.

— Сара с-Афанаси, сара сгәыраз, иҗахны даларгалама, хымз
абҗар ахы дҗаргыланы дыркын... Уи аҗахҗы илхәаз хашәым-
җан, җара зхаҗәа ззынхаз дхатҗашыҗеит, дахьрыхәапшуа
лыпсы қымқмуеит.

«Уа банлыдгылаз, аҗшхәынтә быхәлахазшәа блыхәапшуан,
ускан ибымхәоз», — ааигәахәт Дәтикәа, аха иаулеихәоз.

— Хныбымкылан, уи шәаргы җаргы хус иапырхагамзар
иахәом, иаарлас, иаарлас! — мчыла лаҗхәаҗа шыәәәәакгы
аалирҗатҗеит уи.

— Нас, дыкнашәымхәзои? — деитәҗаит. — Апартизанҗәа
ршыа ус аупеи ишыруа...

— Дон-Кихот аҗшазлагарақәа данрыжәла, фырхатҗала иҗахаз
саб иашыа азлагарахыҗа иҗсы иамаҗуп бхатҗа ихы хәыҗкгы
шалхмыршәо!.. Ожәшыҗагы ихабымҗазои? — ларҗарахы ала
лыжәа нҗаирсит Дубанецгы.

— Ожәшыҗа ихастоит, — лхәан, дрыҗны, акәатахәа лҗыналхеит
аҗхәыс.

— Атыҗша-зәа еиҗшыз алашара есаaira иааигәахон. Уи
иазааигәахыҗхәаза, аҗхәыс лшыәәәәа иаха-иаха илырссон,
днәҗшы-аапшуа, азлагара дыҗнагылоушәа лыбжы лхаҗәҗаны
дҗәәәәарҗ далагон, аха:

— Быбжы маҗк иаанкыл, бхатҗы, иҗәоу җарҗыхарым, ирыҗ-
җами, — ианылмузалак, Миша инапсыргәыҗа җыҗыа, аҗхәыс
лҗышә җәымшәышәәәа инарыдкыланы, дааникылон.

Асы еихатәаны, икашышы илеины ашыҗалара ишаҗыҗ иа-
җын. Ана-ара, аарла зҗәаара убоз аҗынқәа, асаара ианшәылаз
ахәыжә-хампалқәа реиҗш еиқәыхәаҗи, еивҗаҗәҗәа-еивҗаҗәҗәа
еивагылан.

— Абрааума? — дҗааит Зыхәба, алашара затҗәы зыҗнырбаауаз
аҗны агәашә ианаалагыла, аҗхәыс ихы налыдкыланы.

Аха уи Дәтикәа изҗаара аҗак җалымҗеит, — лыблақәа лхаҗәыҗа
аҗынза ихаҗаланы, зны иара дитәпшуан, нас, илыкәшаны игы-
лаз егырт апартизанҗәагы лылаҗш нархганы, ашҗа аназара
асы шкәәкәа иқәубаауаз аҗны иналырхон. Дрыҗәҗар шылҗахыз
ауҗашыахуаз, аҗәҗыр иаҗашәаз ахамса еиҗш дҗәи-җәиуан.
Аха, есаaira згәы зәанылоз апартизанҗәа, ррыҗәа-напқәа дыш-
зырҗәымҗоз анылба:

— Афанаси, Афанаси, апартизанцәа!.. — ишлылшоз дыхәхәеит. Атыхәтәантәи лажәа ахәаха ламразакәа, Дубанец иавтомат ашьхәа лыхәда амца җалнарддын, дхышәтны асы дҗылахаит.

Апартизанцәагы рычәраҗаны агәараанда рычәнавардсеит.

Ғагақәак шаҗь-шаҗьо алашара инадырбалан, иақәырццакнгы ашә ааимҗьан, азәы абартца даақәыххит. Абри амтазы аҗнуща иаркыз алашара ыцәт, автомат ауачарадгы аҗәанахеит.

Аҗны ахышәқәа зеггы аҗыҗ-җыҗ хәа амца ркылҗьон, урт аб-жыы ахыгаз шырзеилымкааз удырратәа, иахыаақәшәаз ихысуан, аха, асы ицәытцаланы, адгыл аҗынза илазахыаз апартизанцәа рыцсы заны ишьтан, атак рыртомызт.

Ашәазызараакәа зыгәтаршә, еиқәыцәбо игылаз ақыта җыхеит, илеины уи ахәда зәахазыжыыз аҗтақәагы, ишәазшәа, маҗк рҗы ааихаркит. Аха, аҗны идәылҗьаны иааиуаз амца еиқәтәомызт, — иубартәгы иҗан, уи аҗшәма — асасцәа маҗҗымкәа ишитаз.

Рпатронақәа ирмеигзакәа ихысуан урт, нас, атак аныр-моуза акәхап, маҗк рҗааныркылеит. Агәыр умпытшәаны ика-шәар, акеҗхәа зышьтыбжь аныҗуаз аҗсабара, абызкатахара иаҗаны игылоу ауахәамажә еиҗш азныказ еиқәышьшыы иаака-леит. Апартизанцәа рыҗедыртцыуамызт. Аҗнгы даҗәан — изака-разаалак шытыбжык дәылҗуамызт, гагакгы адубаломызт.

Датикәа иҗышә зцәытцаз асы маҗзак иааибҗьатын, абри аҗ-гылазаашыҗы зегь реиҗа ирызшәартаз аҗхәыс лышҗа днаҗшит: уи, раҗхыа дахынкахаз, уаха нақәацарак лымазамкәа, дбақәза дышьтан, асгы даахнаршлаахьан.

«Дишьзама интәаша?!» — ааигәахәт уи, аха лара лышҗа ане-ри иҗәазимкит. Егьырт ипартизанцәа зынзагы ибазомызт.

Атынчра җәытҗьага аҗәа аҗыншышыла, еицыхәхәа аҗына-нахеит аамтагы. Апартизанцәа раҗа дахыҗказ ожәшьта ирды-руан, аха, зыгага иацәшәаны ахысра тзтцаз Афанаси исасцәа, икалаз иахырхәарахәа маҗьаназ акгы рыздыруамызт. Зе-гы ззеипшу аҗсабара иара атәы канатцон — икыдшышыы, иаа-җәымтзакәа илеиуаз асы, ашҗа иакәыршаз аанда еихаҗәа ажәахырқәа ачын рықәнатцон, аҗны акәзар, иахаз «ахылца» есааира иарқәацәуан, апартизанцәагы раҗа ибла иацәыхьчо, ашьыршыаф шкәакәа рықәнаршәуан.

Абжыааҗны еиҗш, аҗаагы уаха аҗаҗыхәа ирыцхауамызт, рызқәа иҗықәтцәо азымҗатарра иалаиамызт, насгы, рнапсар-җытца иангылоушәа акәын асы ишықәырбаауаз раҗа дзыҗ-

натәаз афынғы. Ас еипш икоу атагылазаашаан апартизан дыцкакзауам, зегы ишоит изоит, икапануеит, иара ихы хэыцк налмыршәазакәа, иаға дызланиртәәаша дашьталоит. Уахагы ус акәын ргәы итаз, агәараанда реаваза, асы ихәытдаланы, зыб-лақәа ааихмырсыгызакәа Афанаси Блохин ионы иазцшуа ишь-таз апартизанцәа рыхәыкгы.

Зыхәба илацш лыхирцомызт, ацсабара шкәакәа иалазәахарц акгы згымыз ацхәыс. Уи, ианааитцәкәа италтаз ахәхәара, уа-жәгы, итәытцәа акәын игәы ишыкәыуаз.

«Ацхәыс лызбахә уаналацәажәо, зегы рацхәа убла даахгыло-ит ан, — дназхәыцит Датикәа. — «Ан» иахьугалак ипшыоу ажәоуп! Нас, қалашьас ылымоузеи ан ацсахы?! Схы исызтагзом!..»

— Антонинаа, бабакоу, Антонинаа? — абри аамтазы, афны абар-тахьтә хатцк ифьтбжыы аагеит. Иашьтарххны, афны ацхәтәи ахышә инкылццаз автомат амцацшь абартца нықәнарлашааит.

— Афанаси! — ишлылшоз дхәааны дөытыббын, днатрысит, уажәраанза цсы зхазамкәа, Зыхәбеи Дубанеци рыбжәара ишь-таз ацхәыс. Аха уигы, ашта лшыапы талыргылаанза илцылаз ав-томат ауачарад дхыршәтны, цышәха асы дөыланажт.

— Уахь акәын иахьшәымәаз, ожәшьта шәнапқәа еибаркны шәца! — ихәеит Миша, амца зкылкыаз аценцьыр иавтомат ақәк-ны дахьтәаз.

Дырәегьх, афны аценцьырқәа зегы амцабз еишьылза иркыл-кәо ағаанахеит. Ацхәыс ирылтаз ахырхартә акәхап — уажәраан-за ирхашәышәны атцх лашьца иналапқа ицоз ахымәасқәа, уажәы, ахәа иехәатқәацуаз аәстаа-цыкәреи аипш, иаарыкәыршаны, ана-ара асы илатқәацуа иалагеит. Аға илацшыкәитцеит, цшра атахымызт.

— Амца рыжәышәца! — игеит Зыхәба ибжыы.

Злымха кыдта, хкомандир ибжыы анбагаришь хәа ицшыз апартизанцәагы, ахәитцә хәа ағынадырхеит ацымхәра ахы. Ожәшьтоуп аға ианидырыз, атцх лашьца иалахәхәа ылымхағынза инеиз ацхәыс бжыы шбашамыз.

Ахи ахи еипылон, еидкәацылон, еилаәәон, арахьынтә ина-рышьтуаз афны атцамцқәа кылжәжәа иргон, уахьынтә иаа-рышьтуаз — аанда еихакәа цыххаа, ирхәашаны асы иларцсон. Ицон аминутқәа акакала, нас, жәаба-жәабала, аха, ахысра еих-сыгыуамызт.

«Ахьымзг аагоит убама!» — игәы нкыдцсаа-нкыдцсаан, атцыхәтәантәи идиск афәсә хәа иәәәеитцеит Датикәа.

— Ащыза акомандир! — асы штырбыбны, абықха азэи иеаииваижыт.

Зыхэба данаахьапш, адэи ианыршээз аеымчга еицш ипын-та афақь тько, дгъазкны диваиан Онуфри Бистров.

— Онуфри Николаи-ица?! — ицьеишьеит Датикэа.

— Хааит, шэхысыбжькэа хааргеит, адца хат, хапшуп! — ицсы-ицсы еихьымзо дцэажэон Бистров.

— Ащны шэхыкэшаны, шэаеигзакэа иагэйдшэца! — адца наиитеит Зыхэба.

Армарахьгы, аргъарахьгы, еикэатцэа-еикэатцэа асы ины-либааит, ащны иакэшарц зэааикэызшаз апартизанцэа.

— Агэаkreи агэыршеи роуп алағырз зызшоу рхэоит, аха ииашам, агэырға иазшоу лағырзыкгы ыказаап, — Датикэа ицсадгьыл аиаира арганы, дкалаза иаб иашта дынталазшэа даакалан, агэырға лағырзкэа игэи ищылатцэа-щылатцэеит, махэфа бзиаа акаратцэка амч назлалаз игэибжынацаггы аеаархэачын, иавтомат дыршегьых амца щэфьиддит...

Атцх чаншьтахь еицш инеихьан, хрзагатас икылхха игы-лаз ащны афы анааиханакуаз. Зегь тахеит, мамзарггы азэггы акы имыхъеит ухэаратэи, хэык икыт-быжыгы цъара икамкэа, иаатынчрахеит.

Апартизанцэа еихьшэшэа-еицшшэшэа, икахауа, игыло ащны азааигэахара иафын, аха иара дагэаза ирпылон. Ашьтахь, апартизанцэа, ащны иакэыршаны ишышьтаз еицш ишагылан, рэырмазеины, уахь рфынархеит.

— Быгэнаха зыцсы базтаз ирымазааит! — ихэеит Датикэа, фыцха агэашэ илажыыз ацхэыс даныналхыца.

Ихыза ицэкафэхазшэа иеырлакь. агэашэафы «изпшыз» ип-хэыс лыхъз ипышэ икэкны, абартцафы дыштан, аполицаи Афанаси Блохинггы.

Зыхэба ацша инданы инаивкэаз апартизанцэа щыцъа, атзамц реаваркын, икэлаауа зфынадырхаз агранаткэа ащны ащнуцъа еицыцжэеит.

Ахэшэбылфши ашьацхафши дааихэладырчит Зыхэба ашэ ишьапы шынхигатцэкэаз. Уи ицны иныщнаххыз ищыцзэеи иарей дыршегьх равтоматкэа андырцэажэа пытрак реааныркылан, атса иащызаз алашьцара хьынтыцъ зыщнажыыз ауада рылацшкэа ныщнадыргьежыт. Аха, асы ихнаргагаахьаз рыбацкэа акы рбо хэо икамьызт.

Ус, ахатгэын итыуазшэа, ауада ашьтахьтэи акэакь афынтэ гызбжьык го иалагеит. Уахь рёынархеит Зыхэбей уи иварафэ игылаз Бистрови. Агзыбжьы ахьгоз инеиаанза, урт, ихьапи-хьа-пиза ишьтаз ацсэа азэырфэ ирыхьашеит. Датикэа зёынаир-хаз ифанар хэычы алашара, ацёуа еипш акэакь иаакёашакь-шафьан ишлеиуаз, згэы ашада ирханы икакьыз анемец фицер ихаёафэ аёааннакылеит. Уи, азы зтабаз ацсыз еипш ифэ ира-хауан, иаиркуан, акы икьжэ-быжэрацы иёазукуан, аха ифьж-жны ифеиуаз ашьа дахэаёуан, инархэомызт.

«Уаагылшь, уаагылшь! — ифанар алашара гьагьа анемец ихы-ифэ иаёархэазо, дкылкааны диёацшуан Зыхэба. — Ыара дызба-хьейт, ыара дызбахьейт! — Иаразнак ихы-игэы зегьы ааилирхит уи. — Аа, уаёашаама! — ахаёахэа дааигэалашеит ацыхэтанэы — иацхьа дышьтан уаха абду Филат ижакьакэа ашьа рылкэка днаргыланы, иёы аахэыцыртланы изгаз анемец фицер.

Афанар аблазатэ-тшаша цшаауа ауадакэа ирыфнан. Уи мыц-цакзакэа еимдо ишниуаз, аиха иакэшэаз аминацшаага еипш ицыцза ыара аёааннакылеит: «СС» инацхьон апартизанцэа, ашьахэар цэыртэакэа еихыршыны изкэу ахыбаф атцака иану аёыра. Афанар дыршэгьх аёынанахон: «Шуцманн шафт» иаа-нырхуан урт, эказен-чоуха матэа иатэакэа иртахаёала ишьтоу ацсэа рмагьра иахоу акасыжэ шкэакэа иану аёыра. Ус ишниу-аз, апшэмацэагы, иртэз асасцэагы зхатэаз астал иаахашакь-шафьейт афанар: аурыс уатка зтаз аштоцкэа рымгэацэа кылжэ-жэа, авулкан иахылцшьтроу ашьахэа реипш рхапыц царыхэ-цэакэа хаххала икэгылан, ауаткагы тка-тко ирытаёан — ага иёаёынза шэагара дахьымзаз аурыс-чыс.

— Ельзаа! — ахткьара еипш акеш аафнгеит ауада.

Апартизанцэа ашыр-сырхэа абжьы ахьгаз ашка иаакэцэааит. Зыхэба ифонар ептаазкэхэмарыз анемец афицер ихы-ифэ иаёататан, уажэраанза дызмырцэажэоз ашьа, игьагьаза атуан иатцапшуаз иблакэагы цшьшьала иаахэын, иаатцыргаз ашэапшь ааёыцэааит.

«Дызустадашь Ельза? — дназхэыцит Датикэа. — Дианума, дип-хэысума, дипхаума? — мацкгы игэы даарыцханашьейт азныказ, аха, ахэылцзатэи иказшьакэа анааигэалашэа, иавтомат итаханэы иказ апатронакэа ноуишьтразы ацсык ауп иааигхаз.

Абри аухагы, зыхэда ахэызба ацыршьыз ахаиуанкэа реипш, атрым хэа ишышьацэкьоз, цьахэным атым-итыша илтапка ицеит

«СС-аа» аафьки урт ртыхаа кны ирышътэз аполицаицэа пшь-
фьки.

Афанаси Блохин ибахча атыхаа ахьяантэоз, асы бгыатны
анышэ хьшэашэа иамардеит фыцэа апартизанцэагы.

°12°

Арт ахтысқэа рышътэхь, апартизанцэа, ауа ипхьаразы иахь-
неиз ақытафь аагылашья рымамызт. Абри иахьатэи рыкэпара-
кэа рылтшэа еилызкаашаз фыцэа ацшыхэцэа уака иааныжьны,
амфэа икэлеит.

— Хо, хо, хо, ура аткэа-чния рыцэа, дырфегьых сара сфь
уаанагоит хэа уасымхэази, — арха-еан еипш зтыхаа хабааза
иикыз икамчфыз ду фэирххан, аха игэагыны изымфанымтцеит
абду Филат.

Кэыкэлагы, иткэаны иахьыргаз цханашьозшэа, иаваркыз
аеынади тыхаа-хыркэыц аеаваргэгэа, ахы акэыжьны, иахо
инеиуан.

— Ииш, ура афашистцэа ртэитэых, — иеизеикэкуамызт уи. —
Ачах напышьцыла еипш укамсхэыцэуа уишъталаны узон, акьар
уахытны ац уахалон. Хай, ацсыхэа ургагы, атоубар улырхыр
акэын иукэнагаз, арахь цьюуы уцсы фырхит акэымзар...

— Узацэхауа дызустада, абду Филат? — уаха ахэылпазы ане-
мец фицер итэкаашоз аеы ишыхаа наирбан асы шытырббы да-
аиваххит Датикэа.

— Зхала инеины афашистцэа рхэура итэло дарбанзаалак, —
натейкит абду Филат, аеыуардын ахэда, дахыкэтэаз.

— Кэыкэлагы?

— Рацхэа инаргыланы.

Датикэа адырфегьх иеы ишыхаа наирбан, Кэыкэла дас-
шашэа катцаны, икамчы рыхха дладххылеит. Аха, абду Филат
иблакэа тырхаха даныфэитцапш, дааччан, аколонна ацхэака
ифыфэихейт.

Амшгы уаха апартизанцэа иаарыцэнымхо акэын ишыказ:
ацал бжыыргазшэа итхэахаа ирышъталаны инеиуаз аграпа-
ра, шэ-метрак инрыжэаанза, асы тархэхэы, еимашьыхаа ифа-
хысуан. Урт, аныкэара ишафэу, амахеқэа реипш ахэыркэ хэа ацэа
интэнагалон, нас, иаалкэаны, аарфара баафсы икэнакызшэа

еикәышышыа-еикәышышыа икоу рхы-рәкәа, асы хышәшәа ша-
ғыршыуа, идысза, рәырымдыруа иаакартцон.

Зынза иззынеихмыркәо икалаз хөык-пшыөык рәынза, абду
Филат иеыуардын иакәдыртәан, шыалтак еипш ипхъазаны, уаха
рага ихырхыз ахәатха кыакәмсеө иакәианы ицәан. Хөык
ракарагы ыжәын, аха реихараөзак, уатәашәпара асы иахо
инеуан.

Рышътамта ауанта ахышыуа асы шрышътәзгы, уаха ыара
иаамтәазакәа, иаацәылашыны, Ковшово ақыта аөадахъала
ршыапы ааладыргылт. Ахамы шкәакәа итәшышы ицәан ақыта.
Апшыхәразы рапхъака ыыла иаарышътхъаз анхацәа, рускәа ка-
цаны ирпылеит иахъаалагылатцәкыаз.

Саатбжак ахы-атчыхәала, ифәжәкны икоу асакара азцәыкә-
баркәа ныкәба-аакәба ишцо еипш, рычешаны, ақыта иналаз-
аалаз ицеит апартизанцәа.

Дәтикәа, ыыцъака ицны дымөахытцит, рапхъа иаазыдгылаз
артәөпхъыс Масиукова лыөны. Маргарита Иван-ипхә, лцәа
иадшәало илшәыз лхалат-хәылда акалт адашъма илыкәс-лыкә-
суа, лыхцәы барақыат ааилардадашәа иаатцакны, ашътәхьтәи
ауадағы дырпылеит.

— Анцәа хрыцхашъа! — абцъар налфәркыызшәа адыххәа даа-
гылан, икәашәза иаацшуаз лгәы лыөнапыкгы еихыршыны ина-
кәылкит.

— Шыжьбзиа! — абгажә зыкәтәаны иказ ипышәкәа аарла
иөеикәихын, дналеихырхәеит Дәтикәа.

— Бзиара жәбааит, аха?.. — деитәацәажәеит уи, илхәаз ажәа-
кәа лара илтәзамкәа.

— Шәхаршәазар калап, хәтамзааит?! — пышәырчча хаак,
пышәырчча гәыкык аөыртбаазаны ихы-иғы иныкәлеит Дәтикәа.
Аха, азмах изаашышыла изаагылоу ачлаа, аапынтәи амра
ашәахәкәа налаз ишцо еипш, жәамш раахыс хәызба зхымыс-
цыз ихы-иғы еимашып иналаз ицеит уи апышәырчча.

Егырт иөызцәагы, ашәала акәымкәа, хыхьтә, аплита алөа-
цартала илыбаазшәа акәын ишгылаз.

— Зыла халагарызеи? — дцәаит артәөы, лказшыкәа ашырхәа
иаацсахны.

— Аткәа иазцәазом, усоуп аибашъра закәанс ишамоу, — на-
теикит Зыхәба.

— Арахъ шәлеины шәтәа, сара уажәытцәкы азы шәызсыр-
кәандоит, — Маргарита Иван-ипхә даакәгыжәын, лыгәчама пш-
закәа зса-зсо лфыналхеит.

— Аа, абра икоуп ыцъа шәеызлашәыпсахша цаҕатәи ацәа-мәтәа, — қыад цәхапшык илаҳәаны, мәтәақәак аалган, ақәардә инықәылтеит уи, жәабаҕа минут цахьаны, — артҕы Митиа ипа-тсасагақәа роуп, уара ухынхәаанза азәҕы изамҭа иадикылар шызымуа хәа данцоз тоуба истан, аха еилазгеит... — лхы-лҕы иқәылтарц дызҕы апышәрччеи дызхәәеуаз алағырзи, ашыжь, азаза зҕықәыхәхәы иаапшыз агәил-шәты деипшыртәуан Маргарита.

— Хәтамзааиттоубас икоузеҕы ахәеилааго, аха ишпақахцари, еибашьроуп, — Датикәа ихы гәыбҕан ато дҕагылан, дылзааигәаны даалыдгылеит.

Аси атцааи идыршышьаз инап цәацәа дукәа иаадыргәгәеит, ипхақәымшәышәза инапсыргәытца инанылаз Маргарита лнапы. Иарҕы аушьтра итаҳымызт, ларҕы имылхуамызт...

— Еибашьроуп! — нәталкит, итцаулазаны даақәыпсычхан.

Бжымз раахыс, уаҭцас хчык зхы нылатцаны, ох, гәышьа, зымхәацыз Датикәа иҕызцәеи иареи, адоуцәа реипш акәын ита-хәахаа ишыцәаз.

Уи илацәақәа анаахит, дахышьытаз ауада алашьцара иаах-наргагаахьан. Иахьа ашыжь, тоннак ахьантара аманы ахчы ины-лаҳаз ихы, уажы, атцыхә еипш иласкәантраза акәын ишихагы-лаз. Итацкәым азқәала иблақәа ааркәычны, ииартә данаақәтәа, илапш наикәшәеит акаруат амаа иеахшыны, ишьапаҕы ицәаз апартизан.

— Миша! — ицъашьаны ҕааитит Зыхәба.

Ишьапқәа рыбжьара ибжягылаз иавтомат аашьтҕааны дҕа-цкьан, иеааидипсалеит Миша Дубанец.

— Уаазгеи, бзиароуп?

— Бзиароуп. Бцарла еикәных иказ ыцъа хкит. Шәкомандир ихата даамбакәа хазустцәоу шәаххәом рхәан, рҕы азы тәтәаны итәоуп, — ихәеит Дубанец.

— Нас, уара ара уцшуиужьтеи акраатцуама? — дцааит Датикәа.

— Саатки бжаки акара цуазар ҕалап. Убас ихааны уцәан — мгәартә икоу апшқаҕы уиакара игәарпханы дзыцәарым, урыц-хашьаны усызмышҕыхеит, — ибла тыҕақшыаақәа ааччеит Миша.

Датикәа ипаца карффа исаны, иеыкәаба-иеышьышы аиартә цха дахылааиз ихы ахыбаауа, дыццакны аеиилахәара дна-лагеит.

Зҕызцәа рыцәа зыхьчарц иқәгылаз акарулцәа икны иааргаз ауаа даара ргәы нханы икан, ргәы нханы икан апшәмацәаҕы.

— Ирымуйт, афыз акомандир, ирымутәкьеит, ахыркыара дафын Дубанец, Зыхәба дивагыланы дахьнеиуаз. — Урт ақыта рхы ақекны ишааиуаз ҳақкәынцәа ианырба, рапхьа агәашәкәа кьақьаза ирзаадыртит, нас, абцъар мыжда ахы хьшәашәаза рызкәа инадыркылеит... Ааит, хьзыда-цәада шытахьла ҳазшьырц згәы итоу шәара шәоума рхәан, иаақәтәианы, рабцъаркәа ирыхеит даргьы... Аха иумдыруеи, афыз акомандир, ихаршалам абцъар аңхьа, ихаршалоу тьар шалшо — уи даргьы ирдырзар акахап — азныказы реаныркылеит.

«Шәхашьтал акомендатурахь, икалаз уа еилахкаап» — ихәа-заап ихамыждараз, паса амилицияфь аус зуаз хпартизанцәа азәы.

Ари аазахарыз дара ракәын:

«Ех, шәара, афашист изқәаркәыццәа-аполицайцәа!» — иааи-ны иаарзыткьеит...

Нас, афыз акомандир, ари еиңш икоу ацәафьыга зычхауа дарбану — абрака ауп хыгәтас-чыгәтас ахьыкалаз: арельскәа атәыц еиңш иңхьазаны, зхапыц икыльшыны иказтсо ҳақкәынцәа, акы иннакыло иаукаху — иларысын, рабцъар рхырхит, иаггыр-хәынңеит...

— Еицәаз акы рзыжәымузааит? — игәы иеанылеит Датикәа...

— Мап, афыз акомандир, азәы иблуз мацк иңжәеит, егыи х-хәынцәрак ицәызит, дара ҳара иахтәны икалар, акара аццан-гыы ирахтоит...

Аткәацәа нкыланы иахьрымаз абду Филат ифны ианнеи, апартизанцәа агәыркь хәа ркомандир ифеихатгылеит. Имгылеит ауада акәакьахьшәа зъыкфакны итәаз шыца ахацәа. Урт рхкәа шышьтырхын, иааиз ифарытаңшит: аласкәыгә иахырхызшәа акәын ицкьаны ишыршәыз рымаңәакәа, руазәы, атыф иакыз амза еиңш изблак ашәытара афькәыршаны, изаакәкәала иааңшуан, егыи ицьымшь-жәпа ифахыкны, ашьа адшәыла икан.

Зыхәбеи Дубанеци рылаңшкәа анааикәшәа, Миша дыңхашьан, ашырхәа ихы наиркәит.

— Хәлыбзиақәа, ҳасасцәа! — ибжыааргәгәаны ифарыкәиргеит Датикәа.

Азныказ иаалакфакын, аха пшышьала ифагылеит ршыцагы.

— Хаизыншәыжрацы сшәыхәоит! — Зыхәба ихы апартизан-цәа инарықәикит.

— Икалап ақкәынцәа мацк шәгәы ндырхазар? — дцааит Да-тикәа, гызмалрак ацамтазакәа, дара рхала ианааизынха.

— Агыгшэыгкэа! — ихэеит, злакытца шэытаз, икышэ хьатцэаа-
кэа цыс-цысуа.

— Сфызцэа зеггы рыхьзала аминауатра шьтастоит, абас
иаахжэацэаны иахьшэызныкэаз азы! — хаа-хаа дналагеит апар-
тизанцэа ркомандир.

Дарггы, уи иказшэа иахырхэаара рзымдыруа, зны ихафынтэ
ишыапафынза лапшыла дааимырдон, нас, шэ-зцаарак зхибахэа
иааиуаз рыблакэа наидырхаланы иааифапшуан.

— Хаибадыруаз, сара Датикэа Қэыгэ-ипа Зыхэба, апартизан-
цэа ркомандир.

Руазэы ифы азганк мацзак иаакэацан, иара убратэкэа пы-
шэырчча-гызмалк ахггы аатцагеит, аха, зхы-зэфы шьханпсы-
ланы иказ ифызеи иареи рылапшкэа анааикэшэа, зшэахцас
иныхэбеит.

— Уи злаадыррызеи хара? — дцааит, зхы-зэфы шьханпсыланы
иказ.

— Хара шэара шэеилахкаарц шышэтаху, — натеикит Зыхэба,
имырхэаазакэа.

— Шэара шэуаа апартизанцэа ракэым изеипшу, афашистцэа
роуп, — ихэеит уажэраанза фызымтуаз.

— Ишыжэдыруа, еибашьроуп, аибашьра пқа-пцэак амазам —
абасггы калоит, егысггы калоит, — Зыхэба итцеггы дырзааигэаны
даатэеит. — Шэааи, хаибамыргэаккэа хаилибакаап, исцэымзакэа
исашэхэа: шэызуствэада, шэабантэаауеи, шэышытэзи?

Икахцарызеи хэа аанарго, рфыцэаггы дырфегх иааифапшын,
рыхкэа шьтацаланы, ихэыцуа инатэеит. Датикэа уи ихы иаир-
хэан, ииуристбла царыла икылкааны цытрак дрыхэапшуан, нас,
изустцэатэкэаз макыназ цкэа еилкааны ишимамызггы, игэы
иаарыцханашьеит.

— Харггы хпартизанцэоуп! — ибла амца хыланы, ихы шыш-
тыкэыцэааит, зылахь ашэа адшэылаз арцыс. — Амала, иахызы
хкэацны шэнапы ҳакуп, ишэтаху ҳалшэхуеит: шэтахызар — аи-
царш, шэтахызар — акатлеткэа. Аха ҳашпартизанцэоу ҳапсуеит,
уаха акггы, — дфаткэеит уи.

— Уаха акаггы! — инапы кыаны дфэагылеит егыггы.

— Ахи-атыхэеи уи ауп! — дпышэырччо дфөихеит Датикэаггы.
— Аха уеизггы-уеизггы, шэеихабыра-шэеитцбыра зхэаз еипш,
цэара акы ыкамкэа икаларым?

— Еихабык дахыыкам, еитцбыкгы дзыкалом, — иажэа ырма-
заны иаахижэеит рапхьатэи.

Иткәаны ирымоу иара иакәушәа, ас мчы-мчы иахьиацәажәоз ааицәымыгхан, игәы җеибакит акомандир, аха урт ртагылазаашьа данаазхәыц, иеааикәикит...

Арт реицәажәара ашьтахь саатбжакгы цкьа имцацызт, иаха аполицаи Блохин иетра итыргаз пшь-чык кәадырны, Зыхәба ишызцәеи иареи иаганы ианаарытцадыргылоз.

Иркыз ацкәынцәа руазәы уа дааныжыны, Зыхәбеи, уи иха-тыпуаф Иван Весницкии, ацшыхәцәа ргәыц анапхгафы Кузма Лихардови, егы дрыманы амҗа икәлеит.

Амш каххаа еилган, ейкәыцчангы атцаара иалагахьан. Иаха шәақымцала ирызмырҗыхоз ақытәи, уаха изтоу апартизанцәа ркыта Ковшовои, хәыки-шьхаки рыбжъан: абрака уажәы, ана-ара, ацсабара шәыртатә иалубаауеит, ажәван цамцам златцкьаз аиатцәкәа рыбла зхаз алашара гәыкатцагакәа.

«Афырхацәа ҳацкәынцәа! — иааигәалашәеит Датикәа, иа-хьа ашьыжь Маргарита илтәз, Совинформбиуро ацыхәтәантәи адырратарақәа зныз ақьаад-бгыцкәа. Дыццакны, икитель ацхәтәи ацыбақәа аагәеитәит. Урт уа иштәз анидыр, игәы аатынчхәит. — Алымкәа реицш игыланы икәпагәышьоит!..» — атыцҳа-хымкыц леицш иныхгыла-аахгыло дназгоз аҗы-ццышә, икамчы шеифырҗаз, иара ус агәчама ианнадикыла, ахышәт хәа инаитцан, игәы иеаннатәит.

Аибашьра иалагеижьтәи аахыс, уахакара игәы шытыцны, дҳаракны ихы ибо дкамлацыт уи. Иблагы иаахгылеит: алҗа еилахәашь иалккьа ажәван иазцоз ага имаха-шьаха, еила-раа еилажыыз Блохин исасцәа рхырҗәкәа, зыцшқа затәы лыпцстазаара иацәымшәакәа зышны ашәкәа кьақьаза ирзаазыр-тыз Маргарита, икаруат ашьапы зәахшыы ицәаз Миша. Совин-формбиуро иканатцәз ацыхәтәантәи адырратарақәа ркны иар-боу ацифрақәа ухәа, уахыки-енаки рыла иаархыргаз зеггы.

Амзагы, азмах-җежыхтәалазшәа ейкәыхьшәашәа иаацәыр-тын, ацсабара ахаҗы златәхәхәаз ахтырпаш аххьа хтәо ажәван иаатцәлеит.

«Мзак ауми, мшәан, адунеиаҗ икоу? — даазхәыцит Датикәа, ахәырма-кала еицш иҗежь-кантәлеиуа ихаҗытәкьа икыдыз амза дахәацшуа. — Сара шака исзааигәоузеи, аа, абни абнеи-кәара ишылтны ауп ажәван ишнатчабыз. Абастәкьа ирзааи-гәаны ирбозар акәхап Софиагы Владикгы, ҳаҗны абартца икәгыланы иахәампшуа икам сахәшьцәа, хгәылацәа, Ацсны зе-ггы... Иабакоушь сашьцәа? Уртгы уаха абри сара сеицш амза

иахэацшуоушь?..» — Датикэа дзыкэтэаз иеы азы иалшьны ифалигазшэа, адыр-дырхэа иаазкэыршэшэан, ихэыцракэагы даарылнахит.

Ускан, ифызцэагы иаргы, амза ацхьарта хэа дызфыз абна иаалагылахьан...

Датикэараа ахыкэтцыз Ковшово акытеи изызцоз Старо-Сельсктэи абнеи мацгы рыбжызамызт. Иаацэылашоны, мзакэак рацхьака дара фкьаса излаз абна инылалейт.

Иаазгоз арцysi дара рфызцэа азэи еиццаны цхьака иноурыжын, даргы, хара-хара инарышьталеит. Уиашьтахьгы акыраамта, аграпара-тшэа зытгаз абна агэы иаханы ицон. Имыруадафкэа иоурыжыт икэгылаз акарулцэа. Нас, наскыа ашьтыцра иацэаашыо ифеиуаз амфэзалфэа рылацш иаатцашэейт.

— Хааит, — ихэейт ирацызаны иаазгоз, иеы агэра аафэакуа, Зыхэба данааихыгза. Уи цаса амамикэара ифэртэаны, ибла ихмырпшылазакэа, ахыжэ иафыаз ажэакэа ргэйдитцозтгы, уажэы, иааихэылшэаз ажэа затфэы аапынтэи ашэахэа акара ихаан, амра назфэаччаз ахра еицш ихы-иэфгы цкыза даакалейт.

Рфыцагы рылацшкэа анааикэшэа, Датикэа даапышэырччит. Егы дафэак ихэарцаз ифэы ифанхыла-фанххылан, аха иамразакэа:

— Лихардов! — дааипхьейт Зыхэба, Кузма Лихардов. — Хфыз иабцъар ит, — ихэейт Датикэа, уи данаарыдгыла.

Уиашьтахь, фажэа минутгы цкыа имцацызт, Зыхэба ифызцэа иманы дзызнейз апартизанцэа ргэыц акомандир Иван Казакови уи ихатыцуаф Иаков Дуки дарей, еихэылшаауа еикэыз ацъ-мца иахатэаны, аханатэ аахыс еибадыруазшэа, гэата-бгата ианейцэажэоз.

Иван Казаков шэагаала рацэак дыкэмызт, аха зшьей-зыхши ааилазтэоз арцыс ацшыкы, еилакацак иакэын. Уи дмырцэажэакэа, иара ус уихэацшуазар: ихаз ихьшь-блакэа нытдыркэыр-аатцыркэраашьей, урт ирнаалатфэкыаны ирыбжыагылаз ицынтца кэрыцэи, уажэы-уажэы зфэызыцсахуаз ихэфеи рыла, гыз-малрала ихыхэхэо итэу уафуп ухэартэ акэын дшыказ.

Аха, уи ифэы ааихыхны ацэажэара данналагалак нахыс — ауафы игэазы ихы-ифэы саркыоуп хэа ирхэо ажэацка хырбгало ифэынейхон. Дышнеиуа, ахаан кэара-хэашык зламлац, издызкыларцгы икам ашьха рфаш еицш дыцкыакэакэараза уацхьа даацэырцуан.

Уи иахьагы, Датикәа иажәакәа ахразага ркылхра дахьын-зафыз, иара дизымпшзакәа, ихы-итдыхәа зеггы изеитеихәеит:

Минск анырга рапхьатәи амшкәа рзы, Иван Казаков, аи-маазахы ижәхәа хәыцы ала анемедь солдап дишьит, иавтомат-ггы ихихит. Уи автомат иманы, җынла абна иеаалакуа, уахынла даацәырцуа, илшоз кәитдон. Ашьтахь, иара иеипш икьаланы абна илаз аайдкыло, апартизанцәа ргәып-жыцәк еиҗикааит. Уи агәып, знымкәагы импытандәеит, еитеиҗикааит, акыр ешелон хыла-гәыла еилартцеит, жәпафык аполицаицәа аңсман ддырхәеит...

Зыхәбагы, уажәраанза, ахәара иапсам хәа иаваижьыз ихтыскәа еитәхәо дшааиуаз, жәацтәи аешелон атызшәаҗы да-нааи, злымхәкәа кыдтаны изырәуа итәаз Казаков, ихы ышы-тхын, иблакәа гызмалза дөеиҗаңшит:

— Заславли Мински рыбжьара? — дагытцааит уи.

— Нас, аха уи шәара иабажәдыруеи? — даалак-оакит Датикәа.

— Уи акәым, шакаф лашәышьтызггы аадыруеит.

— Шакафы? — днеипыөлеит Зыхәба.

— Ишәзымдыртәкьозар ишәаххәар халшоит, — Казаков иҗыыба дынталан, кьаад бгыцк аатигеит: — ышә-ык ага ифи-церцәа, хәышәфык асолдатцәа, урт ирыкәнагахашаз абцъар, аҗапханы, жезә вагон, апаровозкәа оба... — еикәипхьазон уи.

— Ибзиоуп, аха апаровозкәа оба абаказ? — изхәара ззымды-руа, еилазырәуа еилатәаз ртынчра ааилеиган, дцааит Веснилки.

— Уиггы цюушьартә ауп ишыкалаз, — деитаналагеит Казаков, арткәа зеггы кәзтцаз иара иакәны ирзеитеихәозшәа. — Шәара аешелон абҗашшара шәанас, шампанское апробка аипш иахкьаз апаровоз шлеиуаз, дәҗа паровозк илахьзаны иоагәыдыззалан, акәтагыцәакәа реипш рыобагы леидыхәашала ицеит.

— Иолки-палки, шәара шәлымхәкәа ашышкамс атәыуаб-жыытәкьагы рывшәауазаарым?! — ихәеит Лихардов, игәы шт-гәыргәауаз убартә, ихы-иҗы ааңса ихылашо.

— Хлымхәкәа убриакара идухеит — зыңсы таны адә икәу ашышкамс атәыуабжә акәым, хәҗа иңсцәа ахьжу, хәытхәытла еибырхәо зеггы хәҗауеит, — наиаҗеикит, уажәраанза рыкәҗымт-закәа ирзызырәуа итәаз Иаков Дукгы.

— Ааи, ибзиами, алакә лабҗабаны ианыкало, — ихәеит Да-тикәа, аңсуа лакә «Аеаңа Цьамхәыхә» аҗны ашышкамскәа ирзы-зырәуаз Лымхә-ду дигәаларшәо. — Ус анакәха, афронтаҗ икоу аҗагылазаашьагы жәымдыруа шәыкам? — Издыруа иачыданы исархәарызеиш хәа илымхәгы нкыдитцеит уи.

— Абра хдагәоуп, хлашәуп, хәәхәуп, — даакәыпсычхаит Казаков, уажәраанза инубаалоз афырхатарагы неипыргәган, агәкаҳара ааилжжит.

— Уака хара хшәеиғзаап, шәара иааигәаз хзеилышәкаазар, хара ихараз шәеилаҳкааит, — Зыхәба дааччан, Совинформбиуро иканатаз атыхәтәантәи адырратарақәа зныз ақбаад иңыба иаатиган, Казаков ишка инаирххейт.

Казаков даалахәыххейт иаразнак, нас, ашырхәа иаамиңан, пхәыс напыла икәырчча ифыз ақбаад илапш ахго ифәлеиҳейт: «Амраташәарака зхы рханы ажәылара иафәу хар, — ахәон ақбаад ианыз, — ианвар мза нтәаны, февраль мза ианналагоз, рымчкәа гәгәала ианыршәа ашьтахь, Витебсктәи ахырхартакны ага 250 километр дхьарцеит. Иара убасгы абарт амшкәа рзы ага дхьа-цоуп: Гжати Иухнои ркны — 80 — 100 километр, Рославль — 150 километр... Анапәы иаагоуп акырза зтазкуа аихамәақәа реи-хагаларта — Вязма — Брянск...»

Казаков ақбаад ибла аакәиган, итәаз даарылапшит. Уи усқан-тәкы, зан аимаакапшықәа ззаалхәаз ахәычы иакәын дзеипшыз:

— Нас, излашәхәо ала, иңынтәа тархәахәейт?

— Иңынтәа акәым, ибга ашшарагы ылапыртәараны икоуп, — даакәыпсычхаит Дукгы.

— Иабакоу ибга макына илаптәамеи, — ихы-ифәы маңк агәка-хара аакәйтцеит Датикәа. — Ленинград амацәаз еипш итакуп, ага ажәатәи ирхәта аахагәгәа шаиузгы, хар уи ақалақ ахы ирзакәйтымтәыц, — ихьантә-хьантәза ихәылшәшәон Зыхәба иа-жәақәа, изаҳауазгы ус акәын ишрыдыркылоз. — Ижәдырузар акәхап, Керчтәи адгьылбжыхабжафәы хар ишрықәымфәиз? — итгәь ибжы аармаңшәа дтәаит Датикәа.

— Иуасымхәеи, зхац зығшәаны аҳауа иалакнаҳау абызка-таҳара хәмызоуп, уахь икоу иажәланы акы аадыруа хәкам, — наиагәикит Казаков.

— Уака иеибашьуа, Кавказтәи афронт архәта, ашьақатәара гәгәа шыкартазгы, дыршәгьх, Феодосиа ақалақ, нырмыжыр ада цсыхәа рмоуит, — ихәейт Зыхәба атыхәтәаны.

Уи ашьтахь, апартизанцәа ротриадкәа рыфбагы рнапхгащәа фымтзакәа еилашьшы акыраамта итәан. Еихәылшаауа еикәыз аңь-мца иахылцуаз аццышә иаахнаршлаахьан рыжәфахыркәа.

«Арт хара хәиҳа еиғны инхоит, — дазхәыцуан Зыхәба, ата-тын ахәшбаапс иеипш иазгәышыны аләа лбааздоз ақала ахыб цәеикәара датәпшуа. — Фабрикак итәнажызшәа ауп

— Ари, ашаха ыркэаракэантэ ихаршэны дшахкыз, инхам-пытыңшша ицаз ауаф инапкымтоуп, — ихэеит Миша Дуба-нецгы.

— Усоуп, ақәыцма бжаны шэарыцара изгоит хэа уалагар ишухуа, — Весницкигы иибоз игэы иазымчхакэа зымша дна-валеит.

Адыд исызшэа дышхныцсыланы дгылан Датикэа, ифызцэа идыршэуаз ахахэкэа, иара иутра иштацсозгы ибон, аха рыкэ-фитуамызт. Игэалашэон, бахтала мацара иаазаз абри ауаф-кыала избахэ ала ифызцэеи иареи еибырхэақәахыаз зеггы.

«Дееим, дыцкым, иахыакэым хкылигоит», — анырхэалак, Датикэа урткэа дрыкэшахатхон, аха, дхалахцап, ма дачеак изаазбап анырхэалак, хааицеипшып, афны кхатцозар, аматэахэ бзиа злытша аңь амагршэыра илагылоуп хэа хэцэаашыаны хашцэавсуа ихэон уи.

Аха ожэшты еилыкка ибон, Лиошка изыхэа имаз агэыгракэа дшыржыаз. Казаков ипартизанцэа зыфназ ақыалакэа реипш ишэыгэны икатамзаргы, аамтала уафы ихы аарытцеикратэ икатаны ирымаз рқыалакэа рыжэабагы хыбыл-фыбылны, итроуны асы илацсан. Ианцоз абрака иаанрыжыыз рфызцэа рыфшыкгы ршэаңхэа зхэара азэггы дыкамызт.

«Абарт бналаны ицеит хэа ауп иаразнак зеггы иакэхтцаз, аха?.. — ихэыцра ачаапсахит Датикэа. — Цыоуки рыкэланы индыртэазар, ма икны еикэфахэа иргазар?

— Афыза акомандир!

Аатцэа дук ихэда ишыкэыз даахэуазшэа, пшышьала даахыа-хэит Датикэа, партизанк, кыад кэамкыа хэычык кны даайдгыла-хыан.

Уи даагэыф-фыфхеит. Нас, шыафақәак иаргы иаакаитцан, апартизан зфааирхаз абгыц ааимхны днахэаңшит: «Указ, афыза акомандир! Анцэа иңыушыалар ухэтоуп, уара ахэса-ркыасыгэ хымхаңагы, ухэамц фызи ухы гызмали шеимадаз иахыанхаз. Урт хазы-хазы ишыталарц аңсык ауп иаарыгхаз. Шэызбаны са-анхом шэцэак экэыршоу шэарт аиуристцэа цмышэхэарахкэа — сгэы тыхны ишэфахыеит, сшыа сылцэцааны ижэжэхыеит... Уара исоухэаз ажэа ыргьежыны иустоит: «...Аға ишка иумоу ацэымчхара ауп акэымзар укнасхауан!..» сыздфэоухэалаз аңь ашыалафытэка. Сцэа ахынзаңшэчехоу шэызхоуп. Шэыказ, умакаxy иадхэаланы иумоу уеибашыцаа-фырхацаагы уаргы, даабап хаиха аға дызцэымгү, хаихагы зылшо. **Лиошка**».

Датикәә, карандаш-пышә хадагәала ифыз анбан еицакыкәә зныз абри акыад-еыт хәычы нархәы-аархәуа акыраамта да-хәәпшуан. Дахәәпшуанатчы ихы-ифы акырынтә аееитанакит: дапханы данаалгаткәкә, арыцхашыареи агәынхареи еилазваны изылжуаз пышәырччак ихы-ифы иаакәлеит, аха уи, ахра иа-фысыз апта агагакәә реипш илымха ашыта инаваз ицаанза, ақәабшәшәыра өеифысын, ипышәкәә атчыс-тысра иалагеит.

Уи дыхшәаны пытрак дгылан, амца зтырхыз ақәаб еипш иеилашра анааикәтәә, абгыц пыжәжәаны икампсақәә, иус ахы злапиртлашаз акы ипыхыашәазшәә деицахауа, ирәны ичыыба иңтеит.

Ожәшәта урт арака аагылашыа рымамызт. Иара тәартас-гылартас иахырмаз Ковшово ақытахь анеирагыи пасақәә рааста иаха ишәартан. Зыхәба, ихатыпуаф Весницки, апартизанцәә итаны, аамтала зны иахытәаз Стольбцытәи араион, Колосовтәи абнахь индәыкәйтқан, иара шыцака иманы дынчыжәлан, Ковшово ақытахь деицаеит.

Абду Филати Маргаритеи ирахаз ажәабжә омашәаткәкә ир-цәымгхеит. Маргарита, даеакы дазхәыцуа лыбла траа, ҫымт-закәә Датикәә дихәәпшуан.

— Дышшәылтчыз еиҫуп, зыҫы адунеи иамкуа ауаф иаха ирласны итыҫ ипшаауеит, — пытрак ашытахь даацәажәеит абду Филатгы.

Зыхәба дыццакуан. Уи, абду Филати Маргарита Масиуковаи ирыдитцеит Совинформбиуро иканатцә адырратарақәә зегыи иааипмыркыазакәә еизыргаларц, урт ркнытә, ажәлар иаха ргәы шытызхша кыыҫхны, мазала ирыладыртцәаларц.

Нас, арадиодкылага ахырызкыҫылаз афны атцака илбааит. Икәызгаза ифнатәаз ахыта-кәкы ажәпара рыченаларыҫеит, Маргарита зхы аспычка нықәлырсыз ацәашыи-хтәаха ифыхылтчыз алашара псада. Аарла ауада аалашеит: еиҫкыаз асыпра аипш-ткәкә акәын апогреб атзамцкәә, атуан, адашыма, апечка-буржуика кәата-шыапы азы рылжж ишцоз.

— Иацы аахыс амца тахамтацт азы зегыи шәтит, — лхәеит Маргарита, арадиодкылага архиара дахыаҫыз.

Датикәә ифызцәеи иареи арадиодкылага иаакәшаны иаатәеит. Уи, акыҫәра-цгәы аипш абла тиатцәаакәә кәыскәысуа, акыраамта ихәарчаруан, ишәышәуан, нас, иаалыркыаны, улымха атцгәы ытнакыартә тәым музыкак аатнаркыеит.

— Адольф имшира азгәеитозаап, — ихәеит Датикәа.

Маргаритагы ашырхәа дачацъара иааиалгеит.

«...Иацы, ашъа гәгәаны ианкартәа ашътахъ, хар, аамтала иаа-
нырмыжбыр ада цсыхәа камлеит...» игон еикәтәашъа змамыз
Левитан ибжбы.

Арадиодкылага зеваркәыкәы икәгылаз акыпцхыга машыи-
на, иакәыршәыз ашъал аакәылхын, днафәтәеит Маргарита. Ане-
мец машыинка «Мерседес» апыккәхәа иакыпцхуан, анемец
фашистцәа аамталатәи рыкәфәиарақәа. Адиктор ибжбы еицш-
тәкәа ихшәан, аклавишкәа еилызкәшәоз Маргарита лнацәкәа-
рақәа, лхы-лфы, лгәы. Акәыба иадтәалоушәа рыхкәа хышышыы,
инеидхәыцло итәан апартизанцәагы...

— Макъаназ, хгәы шытызхша аиха, хгәы казыжыша иаха
ирацәоуп, — ихәеит Зыхәба дандәықәлоз, — аха уи аамтала ша-
кәу аадыруазароуп. Хәқәқалароуп: бцъарла, бызла... Абду Филат
хаимеидоит. Шәнап иану шуадафу, ишшәартоу здыруеит, аха —
ицшәоуп, — Датикәа Маргарита даалыдгылан лнапы ргәгәаны
иааникылеит, ус, иразза ихәацшуаз лыблақәагы акыраамтә
дырхыпшылон, иахьадагы абас еикәкны, дырзааигәаны дыр-
хымпшылацыт уи. Урт, иара дзаазаз ашъа зырфаш акара ииа-
тәан, итаулан, ицқъан. Ибон, абзиабарей анрей рзы игәылтцыз
ашәт, абахча итганы иганы, ар рымфәфы ишеитеихауаз, аха
имчгәышьоузеи...

Атц каххаа еилган, еишәангы итәауан. Зыхәба ифызцәа
иманы Ковшово ақыта дахьналтцыз ирыниет, жәаха ешелон
анбцартца, икалаз еилыркаарц инрыжыыз апартизанцәагы.

Урт даара иаацсаны икан, зынзатцәык Ковшово ақытафынза
хназандаз хәа акәын ишаауаз. Рфызцәа анырба, иаалахфыххейт,
аха Лиошка икаитцаз анрархәа, руазәы, зеггы ишрахауаз
иангы, иабгы рхәы ритеит, егы фганла асы днылажыцәан,
инытцакшәагы дшәышәуа акыраамтә дгылан.

Урт ирзааргаз ажәабжыи Казаков ирзеитеихәази, шамахам-
зар, еицшын: хышә-фык афицерцәа, хәышә-фык асолдатцәа, Гит-
лер игенералцәа азәы, овчарка лажәлақәа шәи-акы авагонқәа
фажәа, апаровозқәа фба ухәа, убас етеггы.

Датикәа цәгылатәкәа деигәыргъейт, уи ацъаханым аила-
шыра анемец генерал дахьалашәаз. Иблаггы иаахгылеит, алфә
еикәара иалууаа-алууаа ажәфан иазцоз ашънел иатцәакәеи ана-
пы хәымсыс цәыкацшыкәеи. Аха уака, агенерал ихтәы чынқәеи

инапы кӱымшӱшӱкӱеи рылукаауа икарымтӱеит апартизанцӱа рминакӱа. Урт зегыи еиларзӱеит, зегыи еикарартӱеит.

Афымш рыены, Зыхӱба ипартизанцӱа дрыхъзеит, аамтала зны зыкны иказ Старинки ақытафы. Апартизанцӱа зегыи тышӱын-тӱалахъан, иаргыи, цыцх ҕафратагалан дызтаз Васили Унучак ишны дымфӱахыргеит.

Аибашъра рацхъатӱеи амшкӱа рзы абри ақыта, харада-барада иацы абахта интадырцалаз ауаф иеипш игӱыф-ҕыфза, макъаназ амчгыи такаца иказтгыи, иахъа, зхы пашза исаны, зкышӱа ашьа ыкӱба, абахта ашӱкӱа анбаатуеи хӱа ицшу абаандашы иакӱын изеипшраз.

Дара уакатӱеи анхацӱа излархӱоз ала, афашистцӱа рхатакӱа, лассы-лассы Старинки ақытахъ имфӱахымцлозаарын, аха ажӱы-тӱшыз ауафы дышшьалнамцӱцӱаара ишьалырцӱцӱаауан, агӱы-ларатӱеи ақыта ду Рубежевиче акны зтыфара катцаны иказ аполи-цаицӱа.

Уакатӱеи аполицаицӱа ргарнизон аначальник Алеко Пен-чук, ажӱылара зҕазыказтцо ар рстратегиатӱ план аипшцӱкыа дахзызаауа, асеиф итацӱах иман, ақытакӱа рыхӱш-хӱыбзара зынцданы ишьтырххъаз асиакӱа. Урт ирнын: анхацӱа шака жӱы таргыланы ирымоу, урт ажӱкӱа ахш анрымтцӱо, ҕыц ианхӱо, ма акӱац ахъ ианиагатӱо, иахъа шака кӱты цо, шака килограмм ахӱша хырхуа, рчарыц, ркартош ахышьтӱо, ауатка зыршуа дарбану, ахыжӱла иаха ибзианы иказтцо дызуста ухӱа убас ицдҕыгы.

— Уажӱы саазкӱылаз, афашистцӱа реиха ахӱынапкӱа срыцӱа-шӱо салагеит, — ихӱеит Васили Унучак, ирымаз ахӱыцы ныкӱцда-аакӱцданы, рыстол ианаадтӱала. — Уи ишуматцӱкыам идырыр, уахымшьаакӱа уаанижъыр калоит. Аха, иахъа укӱты иатцаз акӱ-таҕъ ахӱынап иуцӱагар, ани аполицаи-цстӱы, рацхъа икыаад дахӱапшуеит, нас, ишӱаакъ датцхоит... Угӱхъаа зкыда, иахъа ауафы кӱтаҕк агӱы дацсам, шӱа-граммк ауатка акара ихдыртцуам, — зцӱа еикӱышьшьа имтцаз акартош-шӱыта аацӱиҕын, ицкыакӱакӱараза иапхъа икӱгылаз ацыикатра интарчачаны, иҕы иаатӱеитцӱеит уи. — Хкыта ашьабара иафуп, хаара-бзаара хамазар зегыи ашта итытцны ицоит, абар шыкӱсык цразы еҕагым, гӱырк арахӱыц атцхны исымбацижътӱеи, сапын-шӱаахк сыбла ихымлацижътӱеи, цыика-цыракгыи ххӱы иаламшӱаацижътӱеи. — Васили иҕааникылан, акчыра цаулакӱа зылгаз илахъ апхзы аакӱирбеит.

ҕаны дандәйкәла, убас инцәйтәкшәа длыбгачит — акәукәухәа дыхәхәарц аңсык ауп иааигхаз. Нас, ех, уара аңында-зымпссә хәа аанарго дөеиҕаңшын, ашкол дындәйлтны дцеит.

Иахьа?! Иахьа садааңа уархалтас ауп азынакз иаңхьа дшышьталаз.

— Миша-а! — ихааза игәы иаакәсит Мариа лмырзакан-бжыы, ахәылпазы, лыфны давсны дышцоз.

Данаахьахә, амра згәйтдаршуа амарда икыдиаалоу ашьын-ка кала еипш, дшынеибакәу уҕы дынтәзт дцартә дгыланы ди-хәаңшуан уи.

Миша иааңеишьеит Мариа абрака дахьибаз. Уи, Старинки ақытаҕы иааижыҕеи акыркәа дигәалашәахьан, маңкгы дналышьтәшәа-аалышьтәшәахьан, аха, изыхкьа иарггы издыру-ам — абнахь, наҕ, ашкол анафс, абна акалтахьшәа дынхоит хәа игәы инатон, хәычык иаагышәынтәалар, дцарцггы избаны иман. Аха, иара дахьаанҕасыз аҕни Мариа дахьынхои шә-шьаҕакгы рыбжамзаап...

Ачарахәа агәашә-хәычы изаалыртит уи.

— Уеибгоума? — днеипыхылеит, илкыз леиха асы инылар-шәны. Иара изымгәаҕт акәымзар, ашьа зкәыпхаауа, маңк иаарт-шәа итаңшуаз лпышәкәа иерылартәаны игәзырггы ажәак икә-лымтар каларын усканцәкьа. Баша ус рнапкәа ааимырхит.

Уажәраанза, ахәса рыкәа италаны рмаҕра икылслауаз Миша, уажәы, ибз иҕытца иадчаблзшәа дҕаббаза дгыланы длы-хәаңшуан.

— Уарпыс назаазахеит, узрыжәхеит, — ацаа-зы иаршьшьаз инапы ңаңбақәа шышьуа, акыраамта илкын Мариа.

Шықәсык аахыс, абас пхәыс бла-хаак итампшыцыз, напы-пхак зхьымсыцыз арпыс, ишьамхкәа дрызнымкыло, аҕынза дне-ины длыдгылан, нас, «ожәшьта сара дыстәуп, дысцәызгозеи», — ааигәахьын, иавтомат лыхәда илхишьын, ихылпагы лылхатданы, зхы дықәслак амҕкәа акауар еипш акка-ккахәа еишыршьшьо, уардынк иазынапшуа амҕы хны асы ишылаижыт.

Ашьтахь, Миша аҕныка дналпхьеит Мариа. Утәа хәа идлым-цеит, аха, аимхәыц зхыхәхәыла иказ литрабжак ауатка аакә-лыргылан, хәашша-ҕыт жыцәкгы ташәза иааганы иаавалцеит.

Аускәа зеггы аныхәаф ишихәара ицон, Миша аҕбатәи ах-пыҕ таирцәаанза: лара лаңшыла дгәйдкыло дышихәаңшыц ди-хәаңшуан, иара, амшын ихдыршәлаз ахахә кьақьа еипш дцаа-кәкәала ацара даҕын. Нас, пшьшьала лара лышка иҕынеихеит.

— Умааин! — Мариа днеитаңеит.
— О, ас зызыкша ббахью! — Миша иеыркәымшәышәзаны лара лышка дышнеиц днеиуан.

— Умааин хәа уасхәеит! — агьеш җеихлыргеит, уажәраанза иразза ихәәпшуаз лыбла тыңыңаақәагы наскьян, интылашы-цааит.

Миша азыказ ихәәратәҗагы иҗамшәо даалак-җакит, Мариагы уаха лыбла хтны данталмырҗшы, дгәаан, ашә ааимҗааны дындәылкәеит.

Миша агәашә ағы дназаанза аҗенҗыр асаркә асбжы геит. Данаахьахә, Мариа лхы-лғы лаша-лашо дадгылан — лҗышәкәа тырқәацааны җынтә асаркә дагәзын, аҗардагы лоулыштыт.

Абасоуп ишеипырҗыз иахьа ахәылҗазы Мишагы Мариагы.

Пхәыс-гәыс иҗоу зегы рҗаҗахәа зҗыба иҗоушәа згәы иабоз Миша, аҗхәысеиба, аҗхәысзатә Мариа лҗаҗхьа асаби диаҗымсуа даақәеит.

Аа, абар уажәы атх агәахы инеихъеит, аҗарагы иҗахымкәа, анеирагы изымгәагыа, дкәанызануа агәашә дылагылоуп.

«Иҗастарызеи? — ихы дзтцаауеит Миша, атцаа-мза иҗәычца дахыгылоу. — Март аткыыс еиҗоу пхәысуп — саатк ала ханҗа-жәантә лҗылҗсахуеит... Слеип, аха, ахаан слымбазацшәа лҗы-җатаны, лыбжы ныхтца-аахтә акәукәхәа дыхәхәар, уатәы ашъыж, Лиошка иеипш сара сусгы збатәха иаақәгылоит... Нас, иара хкомандир иблагы сызлаҗаҗшызеи! Мап, мап!.. — Миша даақәгъежыын, дҗарҗ иҗынеихоит. Аха, цәанырра-хаак анапы наикәыршаны, дагәыҗахәхәа даашьтнахуеит. — «Иудыруеи уи ашә амыркзакәа дышьҗалазар, снейра дзпҗшы, дызмыцәо, дуа-зыруа лиартә дылазар, лнапы сыкәырша, лҗәа-пҗа садылҗараны дшыҗоудкажыны сҗозар?!» — игәы ааипҗахын, ахьҗа акәу, ашәара акәу здырхуада, иҗәа дышҗазызоз, дшәапҗыркәкыо днейны, ашә днылагылеит.

Тынчроуп. Миша игәы аисыбжы ада даҗа шьҗыбжык ыҗам. Игәыбжынацәа акәафрала җынтәка ашә днас-насын, илымҗа адҗаны дзырҗоуа даагылеит. Аҗак ыҗам. Игәы зынзагы иааипҗахын, ожәшьҗа инацәала акәымкәа, иҗаҗкәым рҗаҗаны агәаҗ-агәаҗ аахирган, иара ус ахала иаатуазархәагы иҗенадиргә-гәалеит.

— Уарбан ашә иасуа? — Миша адәағы дануазыруаз, ларгы ашәҗымхыр давагыланы, дгәыгәза дзыпҗшызшәа, иаҗхьаҗәҗка Мариа лыбжы аагеит.

«Иамузакәа ицәгыарахозар, уатцәы ашыжы ҳақәтцуеит, бзиа-ла хәа басхәарц сааит схәап», — ақагыхәа иааизбеит Миша.

— Иаарты, Мариа, сара Миша соуп, — иахынзазалшо ибжбы ырхааны, налықәғитит уи.

— Уарбан, Мишоу?

«Хоҳ, ари Мишараа шақаф лымада, изша!» — ааигәахәт Дубанец.

— Миша Дубанец, иахьа сыббама, мшәан, — ашә аартра дах-гәақау, есааира иеадиргәғәалон уи.

— Иутахузеи, нас, цхабжьон?

— Ак басхәарц сааит, ажәазатцәык, минутк!

— Уи уатцәы, уатцәы, уажы ахьта уламтцакәа нақ уцаны ушьтал, — цытрак ашьтахь, ашә иавоны еиґаагеит Мариа лыбжбы.

Арт атыхәтәантәи ажәакәа иаха икәандазшәа, иаха агәыгра рытцазшәа ибеит Миша:

— Уатцәы скалазом, Мариа, уаха ҳаибамбаргыи калоит, иаарты, минут затцәык, — дгьатцәыгьатцәуан уи. Зынзатцәык ашәхамс ашьапы анхыгарада даґааы дахәомызт уи усқантцәкьа.

Аамта цытк цахьаны, иахьа аґарахәа агәашә шизаатыз аицш изаатит аоны ашәгы. Мариа лцымхәрас, итынчза ауада иә-натәаз аґхара кәымшәышә даагәыднакылеит Миша. Мариа ды-кәазамызт. Ицсырмацгаз атынчра еиланогон игәы акефжбы.

— Мариа! — ибжбы ааиргеит Дубанец, ауада зеггы лапшыла ианеимида ашьтахь.

— Изакеи? — акаруат гылазаргыи иахәтоуп ахыгәахәуаз ат-замцахьтә иаагеит Мариа лыбжбы.

— Мариа!

— Ааи, Мариа соуп сара, умфашьеит, уаха акыр утахума?

«Деитанакхт!» — ааигәахәт Миша, иґагылазаашьагыи цха-шьаны дааицралеит.

— Абзиара бзыкалааит! — ихәеит уи, аамта акыр анца ашьтахь.

— Абзиараз, Миша! — ихааза иаагеит Мариа лыбжбы.

«Дсылахәмаруеит, зынзак скьанцъахеит абри лґы... Иаабан, нас!» — игәы зынзагыи иааицсахын, абжбы ахьгоз акаруат ашқа дааццакит.

Мариа атзамц ашқа лґыналыстхәхьан.

Ашамтазы Миша дцәырхазшәа даапшит, ашырхәагыи ииарта даақәтәеит. Мариа дґыхеижьтәи акраатцуан. Уи лґыи ҳақьа-дук

ыкәтданы дышьтоушәа ихынтыцьза икан, иара ихы ткәацны ихуан. Ирены ырытцаз лыхцәы хпапын-цштәала аацхьахәхәаны, лылахь днагәзит Миша, ларгы, амца зыхкьо иказ илахь лзамәа надылтан, ихы акыраамта илшьышыуан.

— Бзиала, Миша! — лхәеит уи, Миша ацара шитәхыз анылдыр.

— Бзиала, Мариа!

— Уаха хаибамбозар акәхап?

— Мап, мап, даеа пытк ханхозар хәа сыкоуп... Рөыцьагыи неибарччан, ишыртахзамыз мчыла рәааимыркәкәааит. Миша данцоз, ихыхь наф инкажыны, Мариа лгәы иакыгыгәгәоз ахаҕба ааштыхны игазшәа ауп, рөыцьагыи ласкәантра-ласкәантраза, аеынтәи амш ишапылоз.

°13°

Алзынрак дгыл-еытк ацәаара уафы имырбо икажыыз асы җамгылах, амца зыгхаз абыста еицш ихьасаза иаакалан, ацәцәа-цәцәахәа изытны аеынанахеит. Уи аифәышьшартақәа рөы иаацәытыцшыз адгыл, ижәцәаз акәац ацштәы акәын иамаз. Цаса укылцәаны узгоз ажәфан ацаа-бла хәымгкәагыи, уажәы, иразза икоу ашәахәа хаакәа рхылцны иааиуан.

1942 шыкәсазтәи аапынра зеггы аигәыргьо иазцшын, иазцшын апартизанцәагыи, аха рус ахьеипнакьо, ишыртахытәкьоу рыбга ахьреитнамырхуаз ргәы азцжәон: асы есаaira аеыгхара цаҕахацицхьаза, абнакәеи, алакәрақәеи, ажрақәеи сырзхьшәашәала итәуан, азиақәеи азмахкәеи хытцуан, рхыцхьазара иацлон.

Абар, ожәшәта җажәамш цкьаны итцуеит, Зыхәба ипартизанцәа, Старинки ақытаеынтә икәтцны, Кәликтәи абнашкәа иааижәтеи. Уи аахыс, Мински Столбци ирыбжыгоу аихамәа җынтәка еимдыршәшәахеит, телефонтә шыакақәак хырцәцәахьеит акәымзар, уаха аҕа излеицырхагахаз хәа акгыи ыкам.

Азы-мшын зкәыршаны, знышәтә җны хәычкәа ирыҗнахаз апартизанцәа, ируша шака ирацәоу акара ирхәаша шырацәамыз рдырит, рабцяркәа ныкфаргыланы, инеиҗапшы-ааиҗапшуа ианаатәа.

Урт зламцәажәоз хәа икоузеи: рацхьатәи амшкәа рзы, инеитанеитасуа ирҗакиз, рфырхатцарақәа ртәы акәын. Цьоуки урт ахтыскәа анеитархәоз, шәыга-хкыс икоу зеггы рхы иадыр-

хэон, анапы, ашыапы атцартон, атэышаққа қаацэза иахадыр-
гылон, ахзыргара иашытамшэа урбо, фырхацэа хадақаас-
гы рөыкартон. Дача цыоукыхгы, иаартыцэьаны иехээр-
цыжэуан.

«Шэшақэйтра шэдинаныс, — рхэон, Кузма Лихардов иеицш
ачехэара збаны иаанымхоз. — Акыр халшозар, хара иахтэуп,
иахцэызгода...»

«Мамоу, мамоу, аиаша ххээр ауми, аполицанцэа ахчати акэ-
тагы анеилырхуаз зымбаз, иан лымгэа дтоуп!..»

«Уара ассир схэоит хэа уафуп, уии, ахауа иалаланы «иныкэоз»
ашелони абейдукило!..»

«Шэара ишэхэоггы сахауеит, аха, сара абыржэггы сгэи
икэышуеит, Кэыкэла хцэызгаз анемес офицер атыхэтэантэи
ибжы».

Абас, апартизанцэа ршэыкыша рымамкэа ишнеиуаз, уи ргэи
аахшэан, ииасит досу рбиографиякэа рхэара ашка.

Аехэацэа абракоуп зынзагы рымцэыжэшаққа ахьеитцыр-
хэаз: апартизанцэа ирылазаарын Деникини Колчаки ирфагы-
ланы икэпоз, Ленин уара хэа идгыланы иацэажэалоз, аколн-
хараққа реифекаара гэыцэс иамаз, Шерлок Холмси Рихард Зор-
геи рфэызцэа ухэа атомкэа зызтужьшаз ауаа.

Дара рхатаққа ишырдыруаз еицшцэьа ркомандиргы иды-
руан, урт шбыжэуаз. Аха, даныхэычыз, иаб иапхэа дтэаны, апсуа
лакэққа дшырзызырфуаз еицшцэьа игээрпханы дырзызырфуан
урт ирхэакэоз. Дыччон икыатеиах пцэаны, иаргы Андерсен
илакэққа рфэызцэа алакэққа рзеитеихэон.

Амала, урт рыччара, рыхэмарра рацэак зэалазмышхэуаз
Иван Весницки иакэын. Уи дуафы тынчын. Дуацаажэозаргы
— акацбеи рфаны, цэыкэбар-цэыкэбар арашы шалырхуа аицш
акэын, иажэакэа дреигза-реигзо ишуеихэоз.

«Ниу-Иорктэи аамтала азцэара иутар, Москватэи аамтала
атак уитоит», — рхэон апартизанцэа, иара ианимахауаз.

Аха, Весницки иихэаз иажэа, ахыртэага иамкуа акы уза-
хатэозар аиха акгы узаццэомызт, иагызагыжыуамызт. Уи, шама-
хамзар, дыччо убазэомызт, уажэ даазқэылаз зынзагы дакэыцит
— Лиошка ибналареи даргы мызкаахыс рацэак ахырылым-
шацци гэалас иман. Уажэи ааигэа Зыхэбеи иареи гэоу-гэоуггы
иаицаажэеит:

— Иухэзеи, Иван, ухы шнапыкла икны узтэоузеи, уфызцэа
ахыччо урылачча, урылахэмар, — хэеит Зыхэба, цхабжэоннза,

— Уара, шәанеибәгәзуа, шәақы-тҕыарак аҕара абжыы дууп рхәоит, ииашоума?

— Ишхаухәара, укәытрабааха уаннеилак, умаҕаақәа шушәу уаалгәытәхәхәаны, иара уаатҕаы илырбоит, иагылуантоит хәа иалацәажәоит, иҕабыргхару?

Абас, иҕызцәа чан-чаны дыркуан Миша, уахы дыканы дхын-хәыцыңхыаза.

— Иаашәхәо зеггы иашоуп, — дрыкәшахатхон уи, раҕхәтәи амшкәа рзы. — Амала, ишәзымдыруагы даеақы ыкоуп: — Пиотр Актәи азы дзаазхыз сара с-Мариа лабду уи иабду иоуп, насгыы, зынзак шәҕахадагәамзар, ишпашәмахац, Сергей Есенини Владимир Маиакowski хәычык рыгәкәа еивҕасны иҕан хәа рхәо?... Аа, урт еимаркуазгыы сара с-Мариа лакәын.

Изыҕнатәаз анышәтә-ҕны хәычы архыңхыңратә иччон апартизанцәа, дрыцччон Мишагыы.

Аха ишнеиуаз, усеиңш иҕоу алафкәа ртак ҕаимтдо, дрыцмыч-чо далагеит Дубанец. Аҕкәын аҕеыңсахра дшалагаз гәазтәз иҕыз-цәагы рлафхәара ааныркылеит...

Мышцәгәеи мшыбзиет рзеиңшны акәын, Кузма Лихардов иңшыхәцәагы иаргыы аус шыруаз. Урт ыҕан ақытәкәа: Кулики, Гнецки, Лучицы, Петрашевичи, Александровка, Нове-Рубежевиче ухәа рҕны. Уи акәым, аполицаицәа ртыҕра акәша-мыкәша инхо ишырхәауала иухәозар — «аматкәа рытра» Рубежевиче ақытә ахыгы лассы-лассы имҕахытдлауан. Зны урт, асапыни аңыкеи афатә рытнызыңсахлоз «хәсақәан», даеазныхгыы, зыбла таҕахәа, армарахыгы, арҕарахыгы ззеиңшны, ицыркыуа хәацәан, ма ала кыдкыо, ахәа кыдкыо афатә-ажәтә еизызгоз «полицаицәан». Атцыхәтәантәи рроль, егыырт реиҕа ишшәартазгыы, лассы-лассы рхы иадырхәалон аңшыхәцәа, избан акәзар, азы-мшын зкәыр-шаны абна илатәаз рҕызцәа амла иацәырмахычар ада цсыхәа рымамызт.

Март ахыыҕазаалак ихәаш-гашуп: абелоруссцәа рыдгыыл аб-жеиҕарак зымкатарны иахыыҕанатцәз азырмахкәа, ацамтәз дыр-ҕегхы хәычык аҕы иаакәнамкыар амуит: ашыыжы, ааңын-мшык уаҕы ишибац, ажәван аҕы кеи-кеиуа, амра ашәахәақәагы, тынха гәакыак леиңш иулатцәаны угәыдыркыло иааңшит. Аха, амра мыстхәага-шәаракгыы имҕеицкәа, цта мырмашәага еиқәатцәа дуқәак ажәван рҕеатцарыжын, уахынхаланы ухәнартә ақәа ағыланахейт. Уи уаха ағы ааихамкзакәа, хәылцазынзә илеиуан.

Нас, иара ацәапштәхәы зцәапштәхәыз ас-баа наланапсо, саатк ашьтахь, зынрак уафы иахыбац аипш, асы еихатәаны афы-нанахеит...

Иахьа ашьыжь аахыс инткыкыҕы-аатккыҕыуа, зарҕаблагы сахтан еикәатцәала иҕахәаны, ақыта ирылаз Кузма Лихардов, уажәы, Рубежевиче ақытаҕетәи аполицаи Парфинчук иетра атуанаҕы аҕа далаианы, апыккахәа ахыб иасуа ақәа дазы-зырәуеит. Ибга еихтәаны ихьуеит, акарашы еипш итазыз иблагы, алагырз автцыжжы, жәамш раахыс хәызба здимкылац ипата еилашла ашьатақәа инрывтакәаратца-аарывтакәаратцо инеиуан.

Иааигәазаны дызцаиоуаетра ахыб иакәкәашо ақәа ашьтыбжь дарҕыхоит уи уажәы-уажәы, нас, иблақәа нтааны, дзаакәкәала ацәа даманы афынанахоит, аха, итака ашә аҕыжбыжь газшәа игәы иабаны даацәырхауеит иаразнак.

«Дабацие ари? — дизхәыцуеит Лихардов, иахьа ашьыбжьон дааганы абра дықәзыртәаз аполицаи Парфинчук. — Акыр итдырдыраама, ма иихәаз дахьума?.. Абар ожәшьта ахәлараггы егәгым, саатк ҭ-саатк реиха сынхом имхәази?..»

Итакацәкыа ашәаҕыжбыжь геит. Ирмазеины ивараҕы ишьтеи-цахьаз иавтомат аамтцааны, ихгы мацк аҕа иагаҕылихын, ҕааихак казымтцоз ақәа ашьтыбжь дналазрәит: хәарч-марчхәа азәы аетра дыналаны дааиуан:

Уңшыз, сыхаара, уңшыз,
Схатца дышьталап,
Снеины укәа сҕалап,
Уңшыз, сыхаара, уңшыз...

Игәы инықәсит пхәыск лашәахәабжь.

«Бара бакәцәкыан сагъззыңшыз», — ааигәахәит Лихардов. Нас, аҕа еимырттааны икаитцаз акылңшырта иңышә надикылт.

Пхәыс-ҕак, лашәа дацкәашо дааиуан, дшааи-шааиуаз, итакацәкыа даагылан, лхы дирижиорра азуа, лашәа ыркыкызаны даалган, липка шышьтцааны длатәеит.

«Анцәа бңижәааит!» — Лихародов дыпхашьаны, ихы аҕа инылеикит.

Апхәыс лашәа дналагон, даакәытцуан, азәы дипхьон, даҕазәы лгәы илтон, зны-зынлагы даауарчарлауан... Ус, акы дашьтоума, акы лыпшаауама ухәартә, дыкҕымкәаруа, акыраамта деимдон.

— Бзышьтоузеи? — ашәаҫытәҫы иаагеит хатцак ибжыы.

Кузма днеилууаа дцеит, иавтоматгы иаамтциҫааит.

— Иабоугеи уара, амардуан, ишеибгаз илбааудама? — ҫаса ашәа зхәоз абжыхаа акәзамкәа, абхәакамла еиҫш, итәытцәза иаагеит аҫхәыс лыбжыы.

— Изыбтахузеи амардуан?

— Аа, дтәахуеит дырөегь, — иуасымхәахьеи уара, абас ақәа анлеиуа аҫнахыб азааигәара ашьталара бзиа избалоит хәа.

«Абар ассир, ари тҫаҫа иҫалтҫазгы азырхакәа, арахь дха-ларц лгәы итазаап убауоу!» — иахагы даагәыө-ҫыөхеит Кузма.

— Ожәшьта ахалара иаҫсам, бымбои ақәагы ахыкәкәара иаҫуп, баала аҫныҫа, ақәыҫыма аҫара сымлашьуеит, аky хнац-хап, — гәыбзыг-гәыбзыг дцәажәон ахатца.

Аиашазы, ожәшьта ақәагы уиаҫара ахыб аҫкомызт.

— Уара сгәы итоу зныкыр сахьугзахьоума, амзанра, ах-цәықәдсса, уеиҫәнажәааит акруҫастцаанза, — аҫхәыс, лажәақәа рыбжак адәахынтә иаауан.

Лихардов аимҫьара деитанкылҫшит. Парфинчук даахьаҫш-аахьаҫшын, ашә ишьтахьала инкыдҫаны, иҫхәыс дахьцоз дна-лышьтәлеит.

Аилашәшәра иаҫын, Парфинчук ихы асы ықәтата, Лихардо иаҫхьа ианаацәыртцауаз. Уи ашырхәа даақәтәеит.

— Ишәихаша мшуп, ҫенак шәынтә еиҫашәоит, — Парфинчук дуарчаруа дфыхәнан, Лихардов ивараҫы атәа иҫеалаижыт.

— Асы леиуама? — дтәааит Лихардов.

— Адунеи зегьы еиҫшхеит: амш — мшым, ауаа — уаам, аамта — аамтам, — Парфинчук ихылҫа лымҫа хьышьшыы ааихихын, инапала ақәцә днас-насны иааиршәшәеит.

«Аҫхәыс илхәаз мҫызаарым убауоу, — дназхәыцит Лихардов, ашар еизнахәхәазшәа, Парфинчук ихы аҫыашра иаҫыкәыршаз ахәыц қымфафылқәа данынарыхәаҫш.

— Аа, абра иҫоуп ишәтаху зегьы, — аполицаи ихылҫа атҫаҫа аартланы иааҫигаз қяадқәак Лихардов инаииркит.

— Зегьы?

— Изсәхәхәаз зегьы!

— Апарольгы хтәххоит.

— Шәгәы иантоу сахар, уигьы шәхьызгзоит, — Парфинчук иблагәыграқәа хатц-хатцон, игәра нагзаны иргар, итҫегьгы адтца-қәа ирттар, игәнахақәа зегьы ишәар шитәхыз рхубаалон.

Лихардов дцарц иҫыназикит.

— Шәкомандир исызияхәә — саргы ипартизанцәа сырхи-
пхьазалааит, дсырпхашьом, суалкәә зеггы шыала исшәоит, —
ацәажәара дафын апшәма, амардуан дафаланы дахылеиуаз.

— Мчыбжьык аахысгы хара уаххыпхьазалоуп, ууалкәагы
шәо уауеит, ицегь иахьушәаша атыпкәә уоуеит, — Лихардов
ибла җахәауа ацәажәара дафын. Иахьа җашоуп, аҗшәашәены
иахьейбаххәаз сузыпшуп. Бзиала! — Парфинчук инапы рҗаҗәаны
иааникылан, аетра дындәылтцит Лихардов.

Ақәабаа-сабааи, март-пшеи, зи-мәти реипш еикәтәиашо
адәы икәын. Асы-зымкатар акыр иарлашон акәымзар ишылашь-
царыз илашьцахьан.

Кузма җ-шьәҗак аакаитцаанза, ихьшәашәаза ишьацәкьарақәа
азы җрыбжажжит. Изкәа ахьтышыра кәыркәыруа инықәлан,
есааира аеыртбаауа, ицәеиҗ зеггы аҗаахьнагзеит. Збамба
кылтта ишәыз иполтакьаҗ ахәда дҗахан, акәуа еипшгы ицәа
дылташышыт. Дцон уи, наҗгы-ааҗгы дкьалы-кьаео, Рубежеви-
че ақыта иалгоу амҗаду агәтәтәкьа ианыршәланы.

Жәаха, ипшыхәцәа шаны ақытақәа ианрылеитдоз излеи-
бырхәаз ала, иахьа ахәылпаз, Сула азиас ацҗаҗы еикәшәараны
икан зеггы.

Ақыта дышналшәаз, ибла аҗахәага аамицаан, иҗыба илтеи-
теит, иеыриашангы ашацахәа иҗынеихеит уи.

Ажәдан аатцпссааны, азынра иацәынхаз ас-хәыҗы иаакәлаз
аҗша иагазшәа, ажәдан зны аҗарахәа иааихшәан, аха уи аҗша
хысымтакгы имнеицт шухәо, игьеҗны, итәҗасуа дырҗегьх
аҗсабара иаакәлон.

«Уи узыкәгыҗша уаҗуп, — Парфинчук дизхәыцуан Лихардов,
аҗшаҗкьа еикәаргьеҗуа иаанагоз ақәа изкәа намтеикын, уи
иитаз ақьаадкәа икәахь инаскьаганы итәахит. — Иара сара сып-
шаара дашьтан, сара сабаикәшәари хәа сынкыдтәало сишьтан...
Ашәара кәдыҗ, угәы иаҗахым, иуцәаҗам шака унаркәтдзоеи. Аха,
ус дшәаргәындатәкьоуп ухәаратәгы дыкам. Нас, икалазеи?..»

Итцыр-цыруа, амацәыс хәастақәа җба ажәдан агәы еиҗ-
кьаны алашьцара иналаҗҗа-налаҗҗан, аҗыцәаахагы рам-
разакәа, атцыкь-атцыкьхәа иааигәазаны ихысит. Лихардов даа-
газ-җазит, итәытәза иҗынтда инташәшәаз атыҗшафҗи еиха-
шәаны аҗуу назытгаз илымхәкәеи, азныказ иҗсы изеивымго
даакәдырхеит.

Иааигәазаны җара акы ишасыз ауимдырхуаз Лихардов. Ихы
ышыҗтыхын, дызлагылаз азмахтабаара аҗштәы змаз аҗсабара

дныкәпш-аакәпшит — ахышыкыга аскыынңы еипш, ихаха-чахаза, тлацәхәкәк алашыцара иналибааит, атыфшафәгы уахынтә иаауазшә игәы иааинәтеит.

Лихардов ифызцәа икәшәараны иахыкыз атып афы да-нааи, ифызцәагы ыкамызт, ацхагы ыкамызт. Ацшахәа зеггы згәытцәа, ихшхытцәаны илеиуаз Сула азиас, адгыл ацака ицәоу азиа акара итынчин, иаггыткыган.

Ацшыхәф днацшы-аацшуа акыраамта дгылан.

Акәа афы еиханакуамызт. Уажәазы иааикәыршаны икоу зеггы иара иагацәан — амщәгәа, азхытра, икәтеикәа еилзырхуаз амла, ицәа-ижыы зырдысыз ахыта, дыкәыргылыны ипкара иафәу акәа, атынчра гәыткыага...

Арахыифызцәа ыкам. Иабагеи ифызцәа? Ага импытцашәама, ма азы ихнацәама? Урт зеггы рлахынтә акы акәны ишцакаларыз.

— Шәиуу! — иааигәазаны, еитцыхәхәа акәа ашытыбжә иналшит шәышәбжык.

Лихардов даакәгәежәан, иавтомат ырмазеины, ашәышәбжыы ахыгыз ашка дыцшуа даагылеит.

— Марс! — еицаагахт уи абжыы, цаса иахыгаз акәымкәа, иаавакны.

— Волга! — нәтеикит Кузмагы, даакәыпсычханы, аха иавтомат ырмазеины ишыкыц икын.

Нептун еипш азәы, азы-мшын дфалтызшәа дкәацә-кәацәуа иара ишка ифәаихеит.

— Егы дабакоу? — дцааит Лихардов, уи дшааидгылатцәкыаз.

— Ара дыкоуп, — ихәеит Миша Дубанец.

Ацшыхәцәа рыхыкгы еибга-еизфыда еикәшәеит. Урт ирбаз, ирахаз ркомандир иархәарц реаазыркын аха идмырхәакәа иааникылт:

— Уи ахәеибәххәаша хәуеит, амала, уаха икахцдалак хтып ашка ххынхәыроуп, азы ыршьас иахто шәазхәыц.

— Аратәи афлыканыкәцаф ацәа далхамхыр камлозар акәхап, — атынчра ааилеигеит Дубанец, икахцдарызеи хәа еидхәыцло ишгылаз.

— Иашоуп, уи акырггы хивсит, исасцәа рыматц шиуа аипш, ацшәмацәа хаматцгы наларшә-фаларшәны иулааит, — дакәшахатхеит Лихардовгы.

Рыхыкгы ргәаанагарақәа ахәеикәшәаз акәхап, иzneишьас икахцдарызеи хәатцәкыагы иаламцәажәакәа, ашацахәа рфынархеит.

Апшыхэцэа уажэ изызцо Иван Заиц, афлыканыкэцара акны мацара даанырмыжыт анемеццэа анааи — дызланхоз ахаблафэ старостасгы дкарцеит уи.

— Шэахэапш шэара ожэшьта, — ихэон уи, атырччаразы икылапырфаз ақыафына еипш, еицарса-хмырчаза иказ иблакэа ыргызмалны икытауаа дрылапшуа, — шэ-Совет мчи иахзааиз хаамта ыици еипшызар: акрыздыруаз, акреилызцоз ауаа ха-кэын итцэхэаны излацэагуоз, цаса аикэа иаша зшыазымтцэыз, зшыапыкла адгыл икэгылаз, ашьтахь хара хнарца-аарцон... Аха анцэа ицъшьарала, аиаша аиааит, ахэынтцэратып иазтапфаз ахэынтцэра иакэшэеит — иазхоуп хапстазаара ахэынтцэракэа еихыр-еивырны иахынзафаз... Капут, капут, капут! — ихэон уи иажэа даналгоз, анахыгы-арахыгы икамкэа. Нас, иара старостас дказтцэз анемец маиор Гольбах ишыкайтцало еипш, инацэакэа еифацса, ицапан илахык ицацха иакэтцаны даагылон.

Идыруазма, нас, Сула азиас ахыкэ, адагь еипш ишыкэтээз зуафбжара инахысыз, ештас избалак ирыханы зкылаарахь из-гоз, ари апоза Гольбах ишафимтцэз, ахылтцъьтра шдуу?

Уи, 1933 шыкэсазы рапхыза Адольф Гитлер икайтцеит, нас, иаамтырцааит: Геринг, Геббельс, Гиммлер, Рудольф Гесс, Аль-ферд Розенберг... Гольбах ифы иааиаанза зыкышыла рцацха рнапы акэыжыны игылахьан.

Мап, афлыканыкэцаф-астароста уи иацоурыху хэа акгы из-дыруамызт, ипхэыс длыпсахуоу длымпсахуоу шизымдыруаз еипш.

Астароста ихаблафэ ала хэа ишьтан. Уи, аамта ыиц анааи, рапхытэи ипхэыс дкажыны иааигаз апхэыс, фажэа шыкэса рыла иара иатцкыс деитцан, агэнаха ахыаххэо сыздыруам акэымзар, мацкгы иавылшьуеит хэа илыхцэажэон.

«Ишгычтэфкэоз иакэрымкыз, дгычфэзам!» — ихэон лхатца, згэы нлырхоз аполицаицэа, упхэыс дкахпуп хэа иаахтны ианиархэалак.

Арткэа зегы апартизанцэа-пшыхэцэа шыахэлэцэфка ирды-руан. Иара уи адаггы, урт еилыркаахьан, уи ахаблафэ ыинфэ-жэижаба тзы шынхо, ыицэа аполицаицэа шыкоу, урт есышыжь русхэартэ ахыкоу Рубежевиче ақытахь ишцо, уаха цхыбжьон, арыжэтэ рэатаны, ахэакэа реипш цышэла адгыл цэагэо ишыхынхэуа ухэа убас итцеггы.

Аиашоуми иаххэаша, уи астароста ибиография ицоижьтеи акраатцун Лихардов, ус иаармарианы дитцарцгы игы итамызт.

Аха, март хәаш-гаши мышк ааихәласыр адажә еипш зычезырчуаз Сула азиаси роуп уаха абри зхарахаз.

Амш аахыкәкәашәә канатцеит ацшыхәцәә ахабла ианнала-лоз. Алашара таа-маакәә еицәхынтраа алашыцара иалапсан. Ахаблацәтәи ашынкәә иаарылганы игылаз астароста ионацәгы алашара аркын.

Ишнеи-шнеиуаз, уаха лакгы иамбазакәә, аутра интысын, абартца иаатцагылт. Миша, Мариа лышә данадгьежбылоз, игәы иаха ирццакны еисуан уажәы ааста. Устәкыакәын ифызцәагы шыказ. Лихардов ишыапи иавтомат ацшыәи еицырхыраан ашә длагәтасын, агәарахәә, ашынцкәла атзамц инкыджылыны илыәнеибахәеит. Аитдарши ачацхеи рыффы гәыкатцагаха иаар-фәшәшәан, рцынцәкәагы ырчыхәчыхәуа интәлеит.

Рымхатцәкәә ааилышыа астал иахатәан: астароста ипцхәыс пшза, нас дацәа шыца ахәыцкәә (урт рапхыатәи ипцхәыс лфынтә акәхап).

— Хатәшәымтцан, ианаамтазамыз хшәылахаит! — ихәеит Лихардов, тынч.

— Уешаанукилара, сәыза гәакы! — Миша ахышәтхәә днеи-тапан, астароста иварафытәкыа атзамц иадгылаз ашәакы аам-тицааит.

Ахәартә ишафәзоз иакәыркыз ацгәә еипш дааитцахәачын, иблакәә кәыс-кәысуа дфагылеит астароста, ишәакы афынза дахызымназ аз игәы иаланы.

Ахпатәи ацшыхәыи уи днаидцалан, ихакынтә-ишыапакынза дшышыауа дааимидеит, аха уаха бцар идимбалеит.

Ахәыцкәә руазәы, лымхатцә аңфалгозтәкыа иакәшәәзаап, илфытцазза илфакын, лыблакәә есааира реыртбаауа дрыхәап-шуан. Егы ацкәын хәычы, ахәынап еипш астал атцака дхәытца-кәырхәан. Ашәа зыкәбахәаз лпышә хыжәпаакәә цыс-цысуан астароста ипцхәыс, дзыдтәалаз атзамц аихагы дцәышхәхәан.

— Иаанагози ари? — дцааит астароста, ихәлахах ацшхәытцә ихәылкыазшәә, иажәакәә еишәтарххы-еишәтарххы. Ишәишәи-цынтца канза еикәатцәагы, ақәцә шытыца-шытыцо акәашара иафын.

— Иаанаго убомә? — Лихардов изшыапык шышәтихын, зфәы раханы, ахәынцәаршышы еикәатцәа зфәыткәкәаны илеиуаз имагә наимтцеикит.

— Ара шыатцазыхырта фабриказам, — ихәеит Заиц, ипсы лбааны ишыацәкыаракәә ишырбжыатәазгы, иехыршәааны.

— Уалга, уалга, аңшыа җамазам, — Дубанецгы дааскыны да-
айдгылеит, — мап анакәха, абарт сыматәакәа реипш укылжәжәа
узгоит.

Аиашазы, аңшыхәцәа уажәы излацәажәо иалацәажәарц ама-
лахазгы ргәы итамызт, аха Лихардов ифызцәеи иареи шеи-
лахәази астароста дшахәза дыштәази анааидыркыла ауп уи аи-
деиа ашырхәа рхаҗы ианааиз. Нас, еибыхәаны иказшәа, ирхәоз
еицырхәо, икартоз еицыкарто рҗаархеит.

Астароста ибла тыкаңшыаакәа Дубанец иааикәиган, итырк-
шәа ипхәыс иналыхәапшит.

— Иван Афанаси-ипа! — дҗацкәеит ипхәыс... «Ирымазааит,
ңахәаным ицеит, уара уеибгаз, уаха иахтахи» хәа, акәын ирхәоз,
аркәкәра иарчыз лыңымшь ацәакәеи агәызразы мацара ишаз
лңышәкәеи.

Быстыхә хәа аанарго деитаналҗаапшит лхатца — уи макыаназ
иеритар итахымызт.

— Аңсҗазаара, ма умагәкәа! — Лихардов иабңыар ахы хышәа-
шәаза астароста имгәацәа аңссыра инадиргәгәалт.

Уи дырҗегх ипхәыс лышка даахыапшит, аха илбахыаз лхатца
иакәмызт — ахәтәы ихыызшәа дхәылңшша, ауардыныжә еипш
деилакәаркәаруа дкалахыан.

— Иван Афанаси-ипа, хрыцхашыа ухәыцкәагы саргы! — иа-
ра ишка днатрысит ипхәыс.

— Унаха нак! — Заиц, Лихардов иавтомат аңышәа днагәтасын,
ипхәыс димыхәар даахәны дрызхыамңшуазшәа иеыкатцаны
днатәан, инапкәа қыңқыңыуа, имагәкәа рышьхра далагеит.

Мишеи аңхәыси рылаңшкәа анааикәшәа, Миша иавтомат
ахы агәтантәи ашәахь инеикәан, иаңхыа дгыларц иблакәагы
налирбеит. Аңхәыс зны лҗыргызмалны дыччазшәа калтеит,
аха Дубанец ихаҗы аҗанамңсах, арахәыц иахарыңху абырлыш
какацкәа реипш итыңыңыауаз лхаңыцкәа лқышәа иналалцан,
ашацахәа иаңхыа днагылт.

— Шәкомодажә иҗоу зеггы тыртта! — иналыдитцеит Миша,
абнацә атәышәкәа реипш зхы тырҗәа, рышьталарта удаҗы иг-
җагылаз акомод ианаадгыла.

Абри азоума сзааугаз, рхәон иҗаитцаңшыз аңхәыс лыблакәа.
Нас, акомод ашә даахан, ишҗыжуаз нак инкыджыаны, еилыртто
дынҗалеит.

Амаҗәакәа җтаз акомод ахыгылази агәтантәи ашәи еимари-
шан. Миша иаартны ианижыыз ашә икылццаны иааиуаз алаша-

ра, апхәыс лыштыахыла илыдпхалон: уи ишаанагара иҕаз пхәыс еикәатәык лакәын, лгәыхәпқәа ттәаа, лыгәчама кәымпылқәа ишархык лзара таптәаза, ажәакала, дарбан хатцааалак дхьа-лырпшратәы деифартәын.

Ишьапы ахынаиргылалак зкәәек тартәо, ипатца хыхмыць азпсы алкәкәо илыштыаз Дубанецгы, илапш аалкәиган, ар-цына изахьымзас арбагы еипш иеырцагыаны, зымға дыпшуа даагылеит. Нас, итыганы адашма икәлыжбуаз амаҕәакәа дна-рылалан, хатца-маҕәас иибаз зеггы аайдкыланы, егы ауадахь даахынхәит.

Данааи Лихардови астаростеи рымаҕәакәа еитнырпсах-лахьан.

— Ахкәажә! — ихәеит Лихардов, еимыртәаз ран леипш зыһнапыкгы згәытапса игылаз апхәыс ихы налыкәиикын. — Бах деибга-дызшыда дхынхәыр бҕахызар, ихабар ббаанза аһны бәааһнак, азәгы ҕыт-псыт шәыхәлымшәан, мап анакәха, беи-баны баанхагәышьоит...

— Уара хапхьа угыл! — Дубанец днеин, астароста ижәға дын-таирсит, егы рһызагы дааиасны дааивагылт.

— Иаба, сабажәго, ожәшьтагы ишәзымхазеи? — дышхы-шьарххоз ашәахь дрыманы рҕынархейт.

— Бымтәыуан, уи уажәытәкьа даауеит, акамфетгы бзааи-гоит, — Лихардов игәы иазымчхазт, зымхатә зҕы иадгәаланы, зылагырз зҕыкәкәо итәаз ахәычы лхы инапы аакәишьын, астал атцакагы дынхәытапшит: акыгәра-цгәы еипш иблакәа кылхәхәо дцәытатәан егы ахәыцгы.

Заиц адәахы дандәылырга, иахагы ибжы иргәгәеит:

— Шәхадызцалазеи иаҕымцәак хәхькапсоу, акыр хамазар ижәгеит, аа, абарт аһныжәкәа роуп инхаз, уртгы жәга.

— Аопера хумыртын, апатын астароста, мап анакәха, уаха иазымхәо икастоит! — Миша иавтомат апышә шнеиуаз, астаро-ста иҕы аихыккара инташьшит.

Уи акәхеит, афлыкакәа ахьтәахыз Сула апшахаҕы инеиаанза азәгы ҕыт ихәлымшәеит.

— Ицәырга уфлыкакәа иреигу, — ихәеит Лихардов, афлыкакәа зыһназ абутка ианаадгыла.

Астароста иһнапыкгы иҕыбақәа рышка рҕылаирхан, аха еикәыбааза иҕаз атәым ҕыбақәа данынаркьыс, ашырхәа иәти-цааит, амахәоркафы зхышәшәа иаакалаз инапқәа.

— Сцапхақәа афны иныжыны сааит, — ихәеит уи, ибыз хитцәома ухәартә ицишә еихамгыло.

Дубанец днеилууаа дцеит, иавтомат ашьхәа нымфанданы, илымха-цадра ду ихы иаадиркыацыларгыы цәгәа иааимбеит. Ахцатәи рфызагыы даатрысит.

— Аа, уст, иаарты ирласны, — Лихардов инапкәа пхаза изтактыз ицыыба ацапхақәа аатиган, Заиц инеииркит...

— Икоу убома, апатын астароста, — даацәажәеит ацшыхәцәа ркомандир, рыпсы рыманы Сула нырцә ақәара реанаақәрыжы, — уара узлоу ажәлар алахша хәа иушьтазаргыы, игазоу уафым — иузеицәоуи иузеигыуи удырратәа укоуп, уахатәиала, упси уцәа-ужыы цхти еипхархом, еизынхажьуеит, амала, абра цыоукуы ыкан, иаан, ицан хәа укәлеицәлеиуа узбахә анхаха, анышә уцаларгыы уцшааны убз алатцәкыа укнаххауеит. Нас, ани ажәлар урылагыланы иубацбацкәогыы ожәшьта иаанкыл... Хара ара хшыкыз утаацәеи уареи шәыда азәгыы издыруам, убз уфы итакны уаатәаны, иудахцәо катцала, мап анакәха, ухы акәапеира иавбала, аа, уст ушәақь, — зымгәа тыпшша икыз ишәақь иара ишка инаирххейт.

— Уцхәыс цшза зегыы деигәыдыртцәо икаумтцан, — инацицейт Мишагыы.

— Ишцакахцари, сашьцәа, аамта баапсык хтахейт, қәыць-мақәак рнапы ханхалейт, — зкәақәа ццәахыаз ибз аарла иааир-хәатхәатын, дцәажәазшәа иуит афлыканыкәацә-астароста.

Аха уи ихыркыага ажәақәа аамтырцаан, ирыма рфынархейт, идагәа-дагәаза афлыка аган иадсылыз Сула ацәқәырцақәа. Ацшыхәцәагыы алашьцара иналаз ицейт.

Рубежевиче ақыта аш еипш апартизанцәа рыбла иххалейт. Иаци иахъеи, уи амтацәы иааины абна иаалатәаз апартизанцәа рымацара рақәым, акәша-мыкәша икоу ақытақәа зегыы рзы иматтраны икалейт.

Рубежевиче, егырт ақытақәа рааста иаха идуун, абри аам-та-хыцәыга калаанза, иара аипш илахфыхыз, ибеиаз, зфәр ра-шәахәабжыы еикәымтәоз шамахамзар, ааигәа-сигәа даҭеа қытак убомызт. Аха, ага Белоруссия иеанаахаирца нахыс, ақалақьқәа. Ивенец, Столбци, Зержинск ухәа рыкнытә, итхәыхаа Рубежевиче ақытахь иаауаз амфадукәа ирныланы рфәархейт, Германия дузза атцасқәа зазқәынцаны иаазгыз афашистцәеи аласба еипш урт рацхыа зычкаршәны асаба илабылгыз Белоруссия-тәи анационалистцәеи.

Аға дшааигәахоз анырба, цюукуы — амрагыларахь ихьатцны ицоз ҳар ирыцны ицеит, урт изырхьымзас — абна ркартеит, даеа цюукуыхгы — ахьшь зласыз ақәчарақәа реипш еимцәхьтраа ицан — ишаны Белоруссия иалацсан. Абарт рхатыцан, рыба кылхәхәқәа гәыгрыла ихыхәхәо итәны, Рубежевиче ақыта реааларыжыт аполицайцәа.

Рацхьа, аполицайцәа-ацсахцәа рхыцхьазара мацын, аха, аға амрагыларахь иаха-иаха днаскьацыцхьаза, Геббельс ипропаганда амч аиуан, аполицайцәа рхыцхьазарагы иазхауан...

Иацы ашьыжь, ацшыхәрахьтә ихынхәыз Лихардов ифызцәеи иареи иааргаз ажәабжь, мацкгы уаргәырғон, аха мацкгы уаршәартә икан: аполицаи Парфинчук ихы иадитцон, апартизанцәа агарнизон ианақәло, уахынлоума, җынлоума, иазцымккәа, җажәафык аполицайцәа рабцар аадырхәратәа ишыкаитцәо ала. Насгы, уи ицыхны иааишьтит, аполицайцәа Рубежевичетәи ргарнизон асхема. Асхемаҗы иарбан: агарнизон уажәы изыфноу, цасатәи ақытсовет ахьбрақәа ахьгылоу, урт рыхьырааразы азәыр аауазар, излааша амҗақәа, уахь неишьас икоу, рыштаб ахьыфноу ухәа иацаху зегы.

Артқәа зегы, Зыхәба, инткаатцәкьаны дрықәымгәыгуазаргы, игәы дыргәғәон, игәы картцон. Аха, ихцсны, зхәы-зжы хыххала иацхьа иқәу ақьаад данахәацшлак — изышьтымхуаз еидарахьантак хыхьтә илеины ихәда илыкәыгәғәазшәа дааитцәғәғәон. Дырфегьх илацш ахго иҗылеихон: 89-фык аполицайцәа, 40 автомат, 43 шәақь, апулемиот дукәа җба, анапыла пулемиотқәа цшьба...

Парфинчук рабцар аадырхәуеит хәа ззихәаз аполицайцәа рхыцхьазара, зны, уи азеипш цифра иацитцон, иагирхон, иара итәқәа рсия дахәацшуан, рабцармчқәа еихишьалон.

Аиашазы, Зыхәба ипартизанцәа уажәада абас инткааны қыларак реазыкарымтацт, аусгы адримулацызт: аамта рацәаны иақәдырзит, ацшыхәцәа шыахәлатцәкьа аус руит, иахьынзалалшоз шәтатәылеи бцарлеи рееикадыршәеит, рхыцхьазарагы хынҗажәижәохәфык ыкоуп.

— Аха, — ихәеит Зыхәба иацы, аштаб акны инартбааны имҗапыргаз аилацәажәараҗы, Весники дцәажәаны дантәа ашьтахь, — ауаа рхыцхьазарагы уиакара агәхьаа скым — уахынла ахыцхьазара аиха ахцша аус ауеит, хәфа-хәжә, хәшәтца-хыьатца рҗы ихагугы сашьтам, сара исзышьтымхуа абарт акарҗацқәа роуп, — инапхыц налаиркацеит апулемиот дукәа ахьарбаз атыц аҗы.

— Иаххәәчәуеит, «алимонкакәә» аус дхәруеит! — аууы ааил-дыргеит цыоуы.

— Ишшәасхәахыоу еипш, урт руак иадтәалоу хара дах-тәуп, — ихәеит Лихардов, «хара дахтәуп» анихәоз иаха ина-кәыргәгәаны.

— Пулемиоткгы хара иахтәуп! — инацитцеит Весници, цасатәи ицәажәара алаиргәгәарц.

Дәтикәә даапышәырчеит: уи игәы шытнахуан ипартизанцәә ргәеизхара, ага ишкә ирымаз ацәымгхара, рыцсадгыл абзиа-бара...

Афхәара ада егырт зеггы еикәышахәтны ишытырхит уи ае-ны. Афхәарагы, Лихардови Парфинчуки атдыхәтәнтәи реикә-шәара алтшәәкәә ирзырцшны иаанрыжыт.

Амш каххаа еилгеит. Инеилкыашаа-ааилкыашаа ишътәз ас-аза иацрытцуаз афаркәә ләкәырас икәз зеггы дыртәуан. Шыкәсыбжак аахыс иаханы азыжәра иафыз адгыл, ожәшьта цәыкәбарк азылбаадо хәә икәмызт, арахь иафыжжны иаауан акәымзар. Амала, асы хьантә иатцытыз ахаракыракәә, ахәыз-кәәкәә, амардакәә амра ргәыштә амтцак, аләатцә рхылызз аеырбара иафын. Зны-зынла, адгыл ақәыпсычхара иахылтцыз ахауа кәанда иналәуан азынра иацәынхаз ацсаатәкәә рцәит-сит бжыы.

Адунеи афы цыаргы цыарк ткыом ухәартә, ацсабара акә-зар, аапыни амра ашәахәәкәеи рыфшы ахшәшәо ишыкоу, ма амратәшәарахь ала, ма амрагыларахь ала, еибарууа иаацәыр-цуан ага ихәирплан еикәатцәәкәә. Урт зны иләкәзаны, ашәа-рыцаә ипба зкыз ардәына еипш итцәааны, бнагы рхагы рзы-зауа, ажәәан аиатцәара иналаз ицон. Дәәә зныхгы, еидара-хьантәк ишатцоу удыратә, апкакәә реипш рыхәдакәә тхәә, еи-цырхашышы иаацәыртцуан, рыбжкәагы еикәыршәаны ишууа, амратәшәарахь интәхәаша ицон.

Иахьа цшыашоуп, иаха, ишылашыцараз илашыцахьаны, ац-шыхәы Кузма Лихардов, абри анышәтә шны хычы ашә тшәә-кәә днырбыжышкырааны, алашыцара дналашәкәә данцоз.

Атдыхәтәнтәи амзакәә рзы уи, акыр ажә-цәә икәнылеит, аха деихәламхәит. Уанихәәцшуа — зыкәра зфахыоу, аха иахьа-гы ажәгы-фагы рацхьа игыланы шәарыцара итызго алым гәымшәә, алым кәыш деипшнушьалон: ижәәахыркәә ауапа бзиа ажәәахыркәә ракара итбаан, изара амацәаз закәымшахуазеи,

аилашлара иафыз ифымшь жәпакәа рцәапштәхәы змаз ибла-
кәа нкыдырхала-аакыдырхало духәапшуан.

Уи ацәажәара мыцхәы бзиа ибазомызт:

— Иолки-палки, аграмофон ифнуцқа итагылоуп сгәахәуеит, —
ихәон уи, җааихак җазымтцоз Миша Дубанец дихәапшуа.

— Итагылоуп, Кузма Иван-иңа, итагылоуп, акы амацарагы
акәым, ифбангы итагылоуп, акы сара сҗахәы ахәоит, егы —
ацәажәара хылхрак еиңш изцхьазо рҗахәы, — атак җаитцон Миша
Дубанец. Ускан Миша дшынеибаку дычча-ччон, ацәкәырҗа-хтәы
рахәыцкәа рхеибахәа рҗаархон иблакәа, илахь җаҗкәа, иңышә
цшзакәа, дара абант иблахәыц ауқәагы, рымгәа рнапы таңса,
ркыатеиак цтәаны иччозшәа, рҗеырлакь итцыс-тцысуан.

— Бзиақ уакәшәаит, игәрпцхатҗкәаны ушҗеишеи! — илаңш
ихга-ихго, ихаңнытә ишьапафынза деиңхышьшьаауа, лаңшыла
даагәыдыкылон Лихардовгы.

— Исаҳаит! Инағзахоит! — җажәак роуп иихәаз Кузма Лихар-
дов, иаха идтә анағзаразы данцозгы.

«Ожәшьта ирласны дхынхәуеит», — игәы иаатеикит Датикәа,
абна акалт тцыблаауа аҗытәахра иафыз амра дазыңшуа. Нас,
ашәшьыра зхаҗахьаз амаахыр чыкықкәа даархәытцытын, иара
ишқа иааиуаз Весницки дааизыңшит.

— Аплан хиоуп, Датикәа Кәыгә-иңа, — ихәеит Весницки, амза-
шаффы ахшәшәа атзамц иадҗатцалаз аҗәарҗатә стол цәыха-
цәыфа даадтәаланы.

— Иплан мшхааит! — Зыхәбагы дцышәырччо, иикыз ақыад
ааимихит.

Ақыад аңны иарбан: Рубежевиче уназаанза иупылоз ақыта-
қәеи ахаблақәеи, амҗақәа реихагалартақәа, азымҗасқәа, ацҗа-
қәа ахьху, афлыкахышьцәа рбуткақәа ахыгылоу, иарбан гәыпқәоу
аңхәа иргылатәу, урт рышьтахьала изыхьчаша ухәа, Парфинчук
ирзааишьтыз асхемагы налатцаны.

Зыхәба ихаҗыңуаҗгы иаргы акыраамта абри аплан иахәап-
шуан, еимаркуан, еиқәшахатны иахьырцсахқәазгы ыҗоуп. Ус,
атцх акыр инеианза, анышәтә җны хәычы иахатәаз алашьцара
дагәа рыбжықәа алыхәхәа еицәажәон, Лихардовгы уажәы-
уашьтан ашә даахытцәуеит хәа изцшын.

Лихардов дхынхәит ашамтаз — заа иҗыхаз атцара рцәит-сит
бжыы ада даҗа шытыбжык абнаҗы ианумахәуаз.

— Хапланқәа хыбгәлеит, — дналагеит уи, ацәа зхыланы, иҗа-
кәахәа иҗаз иблақәа асаарака ишьтарпшуа.

Датикәагы бзиаarak шыҕамыз идырт, аха дидырхагамхакәа, дзырғауа, ииарта даакәтәеит.

— Аңсахы хайтиит!

— Парфинчук? — изымчхакәа дцааит Датикәа.

— Мап, астароста-флыкахьчаф, жәаха зызбахә уасхәоз — Заиц. Датикәа маңк иеааикәикит.

...Рубежевичетәи аполицаицәа русбартаҕы иихәозгы аз-мырхакәа, Зержинсктәи ипшәмацәа рҕы дцаны дбыжәит: ҕажәи-жәафк апартизанцәа абцарла еикәных ифны имҕахытцызшәа, абцар рҕы итакны идырхәызшәа, иара ифлыкакәа анимырх ашьтахь, дыршәны Сула азиас даларыжыызшәа, ухәа, иҕамыз-ианымыз зегы еикәырҕеаҕаны.

— Ихарцеит?

— Ихарцеит! — икәыңсычхара иалатцаны ҕааитит Лихардов.

— Ихарцеит, хәпланкәагы хдырбгәлеит: иацы Зержинсктә шә-фк ирзынапшуа «СС-аа» аакылсын, раңхә аполицаицәа рус-барта ладырхәи-ҕадырхәит, аусбарта аначальник Алеко Пенчук иҕабырхәцәразы, иргҕаны изамҕа нацәатыпкәак ҕаныртцан, нас иҕкыса ақыткәа иаарыләлеит. Ажәлар даара идыргәәкит, иаха зшыапы инанаго иҕаз хәфк анхацәагы аарылырган иргеит, — маңк иеааникылан, дкахәыцуа даатәеит аңшыхәфы.

— Нас?

— Ашьтахь ианцоз ҕынҕажәижәафк «СС-аа» аусбартаҕы иаанрыжыт, иара астароста-аҕиҕы Заиц, Пенчук ихатыпуафгы дкарцеит, абцарлагы идыргәҕеит...

— Арт зегы Парфинчук икынтә акәхап?.. — дцааит Зыхәба, цытрак аабжысхьаны.

— Ааи, раңхәа уи икынтә ауп ишсаҳаз, аха ашьтахь, егырт иха-мадакәоугы ишыақәдыргәҕеит — исеихәаз зегыгы иашоуп.

— Нас, уи зынзагы зыгәра уаҕаа уафуп?! — ихы дацәажәозшәа иажәакәа раҕаны, тынч днақәшахәтхеит Датикәа.

Саатк ашьтахь, Зыхәба дзыҕназ анышәтә ҕны аҕы еизеит аш-таб аилазаара иалаз зегы. Абраҕа икалеит еиуеиңшымыз агәаа-нагарақәа: аратәи ала хусқәа пхастахеит, зынзагы хлапшы-қырцаанза хәқәтцны хцап рхәеит цыоукы; мап, икало аабаанза ари атыра кажыны цашәа хәмазам, иамаркит егырт; шәара ишә-хәо акәзам, — рыҕеҕыны иқәгылеит ҕыцәа-хәы, — ханцәаргы, хжәылароуп, иабажәбахәоу шәара цстбара зцым аибашьра!..

Атыхәтәаны, зыбла амца хымбалаз азәык-ҕыцәк калазар-гы, еикәышахәтны ирзбеит: иахыҕоу атыҕаҕы рҕаанкыланы,

рыпшыхэцэа рыла агарнизон рылапш итдмыршээрц, дарггы аеазыкатаракэа ишырфеыц ирфеызааларц, атдыхэтэаны, ажэы-лара иаңсаны ианырба — ижэыларц.

Абрака гэыбган рытан, аңсахэы ифеы имоахытцыз, зымш ала русқэа еитцакыахаз аңшыхэцэа...

°13°

Зыхэба ирыдитцаз адтала, иацуха, аңшыхэцэа Кузма Лихардови Миша Дубанеци, аамтала зны ахэ Васили Иаковлев зыфны дынрыжыыз Микола Верховски ишка имоахытцит.

Цшыымз раахыс, ихафынза ифеимгацыз инапкэа, нак-аак ихы иатцатца, апогреб атуан датцапшуа дианы, Галиа дылзызырфуан Васиа. Галиа лызнапык, ххэатцас икатцаны, Васиа ихы иалылшыуан, егы лнапала, Денис Давидов ифырхатцара атэы зхэоз ашэкэ кны аңхэара дафын.

— Васиа, асасцэа утоуп, — албаарта ағэышэ өтрааны, ихы аа-кылеикит Микола.

Цаса, игэы бзианы даныкэз еипш, ахышэтхэа ииарта даакэтэит Васиа. Галиа лышэкэы лымпытцөррацы аңсык аалыгхейт, аха икамыжкэа илыманы дөагылейт.

Раңхэа иаацөйрцит ибыкэ-быкэза икэз асолдат магэкэа, нас зыцламхэакэа тыфааны, зыкэңшыгакэа чапанза икэз анемец автоматкэа.

Васиагы дөатцкэейт. Ацэашь-хтэаха иахылцуаз алашаратэа зыфнаңхоз апогреб иаатцалейт Лихардови Дубанеци. Васиа азныказ урт зустцэаз изымдырзеит: ибла тыггакэа рыдырхаланы акыраамта дрыхэапшуан, нас, атцлафа иадгылаз ацэымса еипш, ишыалабаны икэз ипышэ хыңшшакэа цыс-цысуа иалагейт:

— Кузма Иван-ица, Миша?! — дөныкаан, инапы-абаа дукэа, азахэа еипш Лихардов ихэда иаакөйртцэашейт.

— Ну, ну, устыхэ, уажэыгы ухэычу цыушьома, ага ихымца иазыржэхэоу, ахэра ду зхызгахэоу... — ичкэын иеипш дигэы-цэхэхэа, изкэа ишышыуан Лихардовгы...

Уи иацуха акэын. Уаха, Микола Верховски ихатэгэабзиара зыхтынцаны иихэышэтэыз Васили Иаковлеви иңца Галиеи на-скейгоит.

Амза иатөуп, атцхгы чан еипш инейхейт, аха Живица акытафэы ашытыбжыкэа еикэымтэацт. Микола ифнафгы алашара аркуп.

Ацәылашара иалагеит. Ажәџан агәафы ишанхаз амза, ицәыш-за, апта шәытакәа афатата иаапшуан. Абар ожәшьта аймыггара иалырбаауеит, хәызба-хәтас еилапсоу атцаа-тлақәеи ахьта зцәа-жәпа аршышьаз апсақәеи ршьапқәа. Илаха-лахауа, игәы-ҕацагаха ирпылоит амзашей, аапыни, азазеи рыфџы.

Ожәшьта ишәартам, апсың алага-џагарагы мариоуп. Итца-улазаны, хрыжь-хрыжь даакәыпсычхаит Васили, даакәыпсычхан, лыбжыы ныхта-аахтаны дыччеит Галиагы.

— Тсс! — дналыдпалан, лфы инапы напыреикит Васили. Ихыблааны ицоз апышә ҕапшьқәа ирхылкьоз амца, иаразнак ицәа-ижыы зегы аеаахьнагзеит. Аky рхәарц ртахызу, ма ус итчыс-тчысуазу сеидроу, урт апышә пшқақәа акыраамта Васили инапсыргәытца дырчыхә-чыхәуан, иаргы деилшьаа-еилшьаауа дгылан, нас пшышьала иаауишьтит.

— Ашәаргәында! — лхәеит Галиа, амза ашәахәа-псадақәа зәапсаз лхы-лфы лхаччо.

— Сшьабыста-зсы бзамыкә хәычы! — нәеикит Василигы.

Нас, рыбжыы нытцакны, аха гәыткаала иччан, рнапқәа еибаркны, еибарыџуа абна инытцалеит.

Ус, абна агәта илаланы акыраамта ицон. Апхареи, аапыни, апстазаареи иреигәырғоз атцарақәа еикәфьртун, еицшәахәон. Галиа цъара днышьацәхысломызт, аха лаб имагә дукәа есаaira илцәыхьантaхо далагеит, лхылпца иавтчыжжны, амаахыр еипш еикәапхоз лзамџақәа ирфаланы илеиуан апхзы. Ишьымхы пса-дақәа итцәкәало далагеит Василигы. Мыстхәага-шәарак айха зейџышьтызхьаз амра кажжы, абна аеалартцәа ипхон.

— Сыџнапыкгы шытхысхеит, сшьабста-зсы афәапхьа! — иџна-пыкгы хахаза ишьтыхны, Галиа лфәапхьа даагылеит Васили.

— Ашьабста-зсы бзамыкә-хәчы! — инхалыртәаait Галиа.

— Усгы акәзаait, ҳапсы хшьап?

— Иахшьап, излымшо дахшьуама, нас.

Адырџегх инеихәлаччан, ршәырақәа хбарстак афы инышь-тцаны, рапхьатцәкьа, ахьхьа-хьхьахәа, адгьыл ацәа иалтцны иааи-уаз азыхь иныеҕынтәалеит. Уи азыхь, акы ипхатцаны иаанацозшәа, адгьыл ацәеи-ажыи иаарыбжытцны, абырлыш-пцыха аипш еи-лыпхо азқәа уныкәнарцшуан, нас, тчыпхтәи абгьыжәи атчытәа та-теи инарылазуан, еиҕаацәырцуан — унацәа хызтәоз азыхь, ауапа-хәылда злақәтцоу арахәыц шкәакәа акәын изеипшраз.

Рнапсыргәытцәкәа таргәаџаны, азыхь рфартәо, ирфартәо ма-цара, акыраамта рыҕедырхьуан Галиагы Василигы. Нас ршәы-

рақәа руақы аапдыртлан, акадифа иатқәа аңштәы змаз атцтәа тата инылартеит, иаха Галиа лнапала илзыз ача хыгьежыақәа, анашартә, ашәыртәтә иафызаз ахәашша ҕытқәа, зцәа зых-тәрааны ицоз акартош жәы.

Зеггы рейха ихаан, ахәырд-хәырдхәа иуҕахыуаз анашартә — Галиа леитцатмтә. Ахәашша азәггы даламкыисит. Ашәтахь Га-лиа днеин, алиуминиатә кәрышка азна азы ттаны иаалган, рҕы-цәаггы инеимда-ааимдо иаатадырцәит.

Иаха, Галиа лыхцәы шхылтәаз аниба, днеилууаа дцан, адыд исызшәа акыраамтәггы дгыланы длыхәапшуан Васили. Игәы иш-нанамгаз леимхәакәаггы даанхомызт, аха, ахәытәф импахышыы еиңш, Микола, иңха лыхцәы имахәҕа ихшыны дгылазшәа аниба, игәы дрыцханашыан иҕааникылт. Уи аахысггы, Галиа иҕалтцаз азы ажәак лықәимтәаизт. Ларггы, уажәтәи рхәыч-гәыргыара даҕықасылар лтәхымзар акәхап, лхылцә аалхыхны, лхы лхәарц зымҕа днавалейт.

«Сыңсы таны саанхейт, — дхәыцуан Васили атцтәа тата да-хылаиаз. — Ауафы сейкәирхейт. Адырҕегх адггыли, ажәдани, аңсабарей сгәазхара избоит: схаҕы абггыцқәа хәытхәытүейт, сывараҕы ачатахәа азыхықәа еиладуейт, адггыл гәытбаа ду сықәиоуп... Шака иңхоузеи, шака иразузеи абри адггыл... Ажә-дәнгы убастәҕка иразуп, агәы цқьоуп, абла хтуп, — атцлақәа реимкыарста дбжыңшны иибоз ажәдән-ҕыт, ишазихәатцқьоз еиңш агәы кейкеиуа ицқьан, ираззаггы илбааңшны ихәаңшуан. — Мшәан, абри акәымзи сыңсы зыҕхәараз; абна, абцъар, сҕызцәа, нас атынчра, хәарас иатахузеи, Галиаггы...»

— Уцәоума, Васиа? — ивараҕытәҕка Галиа лыбжыы атцтың-дра-фҕы ахшәшәо иаагейт.

— Сыцәоуп!

— Нас узырцәажәои?

— Ус кәзшыаны исымоуп!

Галиа лшыамхқәа налырсын, лхы ларкәны, Васили иңышәқәа атәах аарыхлыргеит. Нас лҕеитцыхны, лызнапык игәы иқәтә, дыхәхәаза дҕаиваеит.

— Галиа, бзиа сыббоу? — дцәаит Васили, инапы зтцаз лхы иара ишка даахо.

— Сарҕа-бла еиңштәҕка! — лхәейт, ихааза еиқәыңсаз илацәақәа лңышә рзааигәатәуа. — Уара?

— Сарма-бла аиңштәҕка! — Галиа лыңсың кәандаза изамҕа ианнадшәшәала, илацәақәа зынзаггы инеикәиңсазейт Васили.

Акыраамта итынчран. Еидыз афгәык реисыбжы ыѳратага-лантәи абыгкәа реицш, цлакы иалшәшәаны даҭа цлакы зәа-лазыцсоз атцарақәа реикәҭыбжы ирчыдахаз уаха шытыбжыы ыҕамызт. Васили илацәақәа шеикәыцсац еикәыцсан, Галиа лхы дѳаханы диҭаҭшуа, амзаҭа еицш икыдхәхәала-кыдхәхәала икыдыз иҕымшықәа ықәылхәон.

— Васиа!

— Ыы.

— Укомандир дыбзиоу?

— Ароманқәа рҭада цьаргыы дсымбацт!

— Сара сидимкылар?

— Сыҭекажыны сихәоит.

— Васиа!

— Ыы.

— Уааи ҳаибагап!

— Ыы, ҳаибамгахьей?

— Ачарагыы аауп.

— Уи, аибашьра ашьтахь.

— Васиа!

— Ыы.

— Уаанза сыршьыр?

— Саргыы сөйсшьуеит!

— Уи сара иабасыхәо?

— Уахьгыы ҳаицымзаауеи!

— Васиа!

— Ыы.

— Ант атцарақәа ирхәо уахауоу?

— Исеилкаауамеи.

— «Горкаа!» «Горкаа!» хәа, ахәхәара иаҭуп.

— Аиашатцәкьа рхәеит, — Васили илацәақәа аахитын, иҕышә-қәа ирымариашаны алақәра иаҭыз аҕышә хықәцшьаақәа иҭеры-ларцәазаны игәзит.

Ус, амра цлакашәара иѳеины, ацшқа инапсыргәытца еицш икәрыцә-кәымшәышәза иҭаз абыгь-ҭақәа ирылцчаны ирҭацхо иалагаанза ишьтан рѳыцбагыы. Васили цәамтахаак шыкаитцаз ибзианы игәалашәоит, уи акәым: «Ахьта улалоит, адгьыл уш-цақәиоу», хәа, иан дааихагыланы иалхәазшәагыы цхызла ибе-ит, игәы ейкарамкәагыы даацшит. Галиа убриакәра илзыхааны дышьтан — абарт зеггы макьаназ ицхызу, илабҭабоу лзымдыруа ауп дышгылаз.

Нас, абырлыш ꝑеыхақәа реипш еилыꝑхаауаз азыхь еиґа-
ныґеꝑынтәалахын, рацәак азыша ишамкуазгы, ѡба-ѡба уаꝑсцәы
ржәит, иѡарґәтәа-ѡарґәтәо рыґедырхьшәашәеит.

Урт цон инкылс-аакылсуа, Лихардов ирзеиґеихәаз амѡа
икәланы. Сосенки ақыґа армарахь иааныжьны, азбаарақәеи
азґачқәеи инырхыкәша-аархыкәшо, амра аґсы шґаз, Лихачев
ақыґа иналагылт, абна аґыхәагы уаґа иаанґәеит.

Еибарґаауа аґәарлара иаґыз ажәқәеи ахшкәанда иархаґа-
ны, икбаасуа аґәашәқәа ирылаґьежьюаз ахәарақәеи рышьґыбжь
ақыґа иалаґсан. Василии Галиеи, ақыґеи абнеи хәаара рзызу-
аз аґабиажә ахы иқәгыланы, акыраамґа иалаґшуан. Иаары-
кәыршаны иґыжаа-мыжаа, ицәыжәжәа-мыжәжәа иґаз адгьыл,
иґыаны, аґәаґәа аазхалоз, аха зшәахсґа нзыжьюаз ахәра акәын
изеипшраз.

«Араагы икашит ауаѡы ишьа, — дхәыцуан Васили, — аха ад-
гьыл иажәит, аґсабара ахәырбґыц ақәнатґеит, иґьарц иаґуп...
Ашьапахьы иґьоит, аха маґыназ, ґенак зқьы-хәра анырґоит
аґы, напышьашәала ихәазаны акәзаргы, ахаґынза иназар
рґахуп... Адгьыл рыцґа, узґытуам хәа аума абас зузыруа?!» —
имаґа апышә ныґґеикшан, аґґаа иабылхьаз анышә ґыппы аґабиа
инґаґсеит. Иаатшәеит ажьакґеи ахәшәбли зыґара иалаґахьаз
патрона ґацәык: уи аивзахатарґа аґа иаакәыршаны ианыз ан-
банқәеи ацифрақәеи рыла, аурыс-шәақь иаґнаршәаз акы ша-
кәыз идырит Васили.

— Азәгы химбакәа ақыґа хазныжьыр, анаѡсгы бнаразаап,
хґон, — иааґеит Галиа лыбжьы.

Васили ихы анѡышьґих, аґашәара иаґыз амра ашәахәақәа,
зхы иқәыршаз абна илаґш иаатґашәеит. Ақыґа, амраґашәарахь
алагы иааины иаадгылоз абна, еилашьыхааны иґыху декора-
ґиа иатцәак еипш акәын ажәѡан ишадубалоз.

— Аа, абна иалаґоит хзыцзо Кәуликтәи абна, — ихәеит Васили
ибжьи ныґґакны, Галиагы иѡыґтра даатґакшә даидихалеит.

— Хәама, нас?

— Ожәшьґа рацәак хагым.

— Сшәоит, Васиа, сшәа!

— Бзыцәшәои, абґахәцқәа раґәу, ақәыцьмақәа раґәу?

— Шәкомандир, сидимкылар, дсыґґаґьаны сґәаирхар?

— Бымшәан! — лнапы ааникылан, рѡыцьегы аґабиа инахы-
ґаны, ақыґа армарахь ала иавгаз амѡа реавакуа рґынархеит.

Урт, азэггы илапш рейтамыршәәкәә, ақыта иахыкәшаны, абна иазнеит. Амра аташәаха амразо, әжәван агәәҗы иаацәыртыз амза итнарлашауан, аңша еихынашыуаз амахәкәә ирхылтуаз ашытыбжә ада шытыбжы зтымәуаз абна.

Атх чаншытахь иахысхьан, Василигы Галиагы апартизан кәрулцәа ианааныркылоз. Васили, Лихардов иитәхьаз апароль имхәар, рускәа уадафхозаарын. Жәохә минут рышытахь рөщыҗагы, Датикәа иапхьа итәаны, ахачахәа рыхтыскәа изеитәрхәон.

Галиа дгәыргьон — лгәыргьара хәаак амазамызт:

«Агәил абахча пхастанатәуам, иарпшзоит акәымзар! — ихәеит, — дрыххәыцуан уи Зыхәба илеихәаз әжәкәә. — Баша сшәозаарын... Ароманкәа рҗы икоу уафытәкьзаап ари!..» — аконсерв-банка иалхны икатаз акәачаб, иахылтуаз алашара зкәыпхоз Датикәа ихы-иҗы, лылапш аакәымгазакәа дахәапшуан Галиа. Ускан Датикәа, Ерцахә акышә-кышәра икәтәаны, зпацәа апыршыа дзыртцо ашыауардын акәын дзеипшраз: ипынтца агәы ырхәаны, ихышә-блакәа амца рыхыхәҗыла.

— Атх алпха шәымаз! — ихәеит Датикәа, инышәтә шын хәычы, Василии Галиеи ирызныжыны, Весницки изыкартцаз афын-җыц ашкә данцоз. — Җыц еиднагалаз рзы хапсуаа амхара дыргылоит, абри шәара шәымхара акәзааит — апстазаара ахыикоу амхарагы калароуп!..

Ауафы зеггы дрышыцылоит, аха, ипсадгьыл имазкыз иаҗа ишыапаҗы дышәталаны ацәара амалахазггы дзашыцылозаарым. Ожәраанза, жәохә, җажәа мшы, хәышә-былфөык зпынтца интамскәа иззымчхауаз апартизанцәа, уажәы, астароста-флыканыкәцаф ихкьаны, даҗа мызкы, Куликтәи абнаҗы итәаны ипшымзар ада псыхәа рымамкәа икалеит. Аиашоуми иухәаша, урт ргәалакәзаара җенак жәантә еиташәауан, аха, ротриад аихабыра, имццакзакәа, ишәо, икапануа, изо, аус шыруц ируан. Амра аблакәа адгьыл иакәнагозар хәа, Рубежевичетәи аполицайцәа ргарнизон рылапш акәыргомызт Кузма Лихардов ипшыхәцәа ргәып.

Еикәшәалон Лихардовггы Парфинчукггы — зны, рапхьа иахьеикәшәалоз, иара Парфинчук иказармаҗы, аха, Парфинчук ипхәыс, уи атып чычәхәыртас ианылк, еикәшәо иалагеит, Гнецкии Рубежевичеи рхәааҗы игылаз арахә рфермажә аҗы.

Парфинчук ипсы тыкәкәаа аус шиуц иуан. Уи, уажәраанза, җажәафөык аполицайцәа рабцар шаадырхәуаз ала агәра дир-

гозтгы, уажы, җажәихәҗык иаадмырхәуазар, схы ақды инықә-
кны ихышәтқә хәа дгылан.

Аға иагентурагы баша амала итәамызт. Кәакь-цыпхьаза иг-
җәханы ирымаз ақатақәа, ирылашәалак зегы ирыханы агарни-
зон ашқа иааргон, ирацәажәон, ирацәхауан, ирпқон, аа арахәыц
ахы ҳдыхьашәоит шырхәо, инарымпы-цыпшшаны, азыжь иатқәа
инахәлапқаз аңсыз еиңш ирыцәон.

Нас, иршыуаз дубарын, иаанхозгы Германияка идәықәыртон.

Аға, есаaira иблақәа кылтны ихагәтахь иҗаскьон, апарти-
занцәа рыңсы заны, инхгыла-аахгыло аус руан, астароста-флы-
кахьчаҗы иибаз зегы лаңшыцашәараны икартон.

Урт шақантә, абцар атқартеи ахәызба ақьартеи марианы
ирузеи! Уи ақәым, иара Адольф ихата иеиңш изыхзызаауа ир-
хьчоз рстароста-флыкахьчаҗыгы икыт-бжы мыргазакәа, дчыгә-
за дынкнаҳаны инеиңырцратә еиңш шақантә имариа роузеи!
Аха, згәы иазымчхакәа забцар ашқа знапы натрысуаз дарбан-
заалак, — илымха итқуа иалагон икомандир ибжы: «Хара ҳагә-
такы анагзара хнапы аналахкуа ауханза, аға ихы иалшәаны
икашәаз ахәыцтәкыагы иағрагылаз апартизан, хымқада хус
дағоуп!.. Ажыа ақара хшәароуп, абжыас ақара ҳаңсы аазароуп,
ахахә ақара ҳаңхароуп!..»

Иарбан арра матцуразаалак ақны, аихаб имоу амчра аус
ауеит, аха апартизанцәа рыңстаазарағы, уи даҗеакала икоуп —
аихабы абцарс иику — инапатқака икоу ауаа рылапхьа ирхаз
авторитет ауп.

Уи заманалатқәка идыруан Зыхәбагы. Иара игәымшәареи,
ихшыҗы, хара иңшреи, инапатқака иказ ауаа рышқа имаз абзиа-
барей рыла ирхаз авторитет, ипартизанцәа, атаңкәым еиңш еилар-
тәаны иаман, ирымаз ажәлар рыбғахгы есаaira игәғәахон.

Датикәараа Куликтәи абнағы итәоуижьтеи, абду Филат
абыржәы җынтәны даауеит. Уи иаха, иара ихәан еиңш, аибашьра
ашьтахь иоураны дыззықаз ипенсия ицәызырц аңсык ауп иааиг-
хаз: Кәыкәла дақәтәаны дхылкәышь-хылкәышыуа, аңхьарцажә
абжыы зхатаны, иаақәымтцзакәа ичыжь-чыжыуаз арашәыгақәа
дырзызфруа дшааиуаз, изгәамтазакәа ақарулцәа даарыдхалан,
еибаршәеит. Урт җыццәан, абду Филат избахәқәа раҳахьан, аха
дрымбацызт.

Сара абри соуп, сыздыруагы абарт ауаа роуп, ихәеит абду
Филат. Аха, уажыагы ҳағыр ақәахцәоит, уара зызбахә умоу ауаа-

ггы ххакара хатыр рықаахтоит, аха еибашыроуп, ишқақахцари, уабцақа игәра анузымгаша аамта хтагылоуп, рхәан, иеы ахәда иатцеибәхәа, иеышыкылгы нкыланы дааеыжәырхын, Кәыкәла зымта инәхәаны, иарггы днарған, псак ашыапы днаддыртәалейт.

Аға ихаирпланкәа реипш, рыбжы гәыпцәага еитцыхәхәа, илахь зәаадзыпсалоз акәыбыркәа афәе аархырго, фәаихак кә-зымтцоз арашәыгакәеи иапхәа илеи-өеиуаз апартизан-караул ишыапышытыбжы дырзызәура дыштәаз, ишәтахьала шытыбжык иахаит. Данаахьахә, урт зынзагы иаивалахьан.

— Иаиуа уаагыл! — акараул ибжы аагейт.

— Минск! — атак ныкайцеит, рапхәа игыланы иаиуаз.

«Афстаа ихәхаит, абри здыруазар уаха акыр стахума», — ааигәахәт абду Филат...

Аибашыра иалагеижьтеи абри аены акара, Датикәа, шамахамзар, дгәырғо дкамлацыт. Уи, уажәы-уажәы, Маргарита лнапымта зну атетрад илапш аакәганы, иблакәа чча-ччо абду Филат дааифәпшуейт.

«Уапхәала, уапхәала, илагзаны уапхәа!» хәа, аанарго ихы аайкәойт абду Филатгы.

Датикәа деитаналагойт. Бгы иатәала зычәыча, еикәатәы игылоу атла тоуганкәа иаарылцқаз амра ашәахәкәа, изамта рычәнадырпсәлейт. Урт иршышыуейт, иршышыуейт, дара урт рыдагы, зқыла, ахтәы шәахәа рахәыц-пакәа зхылтны иаиуа арпыс ихы-ифы.

Дгәырғоит, жакәа шлакәа леипхәашышыауа, зыбла гызмал-хәыцкәа нытдыркәраа-аатдыркәрауа, Зыхәба изпшуа абду Филатгы.

Аиашоуми, Датикәа, атетрад атыхәтәахы днеиуа даналага, ихы-ифы дачәакала аеиғанакит, агәара аазыххәхәылаз иблакәа наскәейт, цакәтәи ипышә аназара иабцар хапыц акәыр-гәгәа ишикыз, дапхәаны даалгейт.

Ус шыкалашаз здыруаз абду Филатгы, иара харак идушәа ихы пхәазо, илапш аайкәойгейт...

Апартизанцәа шыжыхьа анырфа ашәтахь, Датикәараа рнышәтә шын хәычы ашәтахь игылаз апсатцлакәа рытқа еизейт, шамахамзар, зегы. Урт, абду Филат баша напымацара дшырзымааз, акы шырзааигаз рдыруан, аха иарбан ажәабжыу, ицәгәоу, ибзиоу рыздыруамызт. Дара урт ажәабжыкәа здыруаз Зыхәбеи абду Филати рхырқәаггы акы рнухратәа реыкацаны икамызт.

— Нас, иахъа шөгәләләказаарақәа шәақоу? — дҭааит Датикәа, дааины данаарылагыла. Ихы-иғғы ааикәаҗа-ааикәаҗан, җышәырччак аеыртла-еыртло инеиҕысит уи.

— Енагъ аиҗш ҳаҗҗафыруа ҳақоуп, аҕыза акомандир! — ағзаа ааилдыргеит апартизанцәа.

— Убасоуп ишахәтоу. Ожәшәта шәырзызырә Совинформбиуро иҕанатҗа аҗыхәтәантәи адырраҗарақәа, — Датикәа, имака иаваз атетрад иатцәа аавихын, деиҗанарылаҗшит.

Зегғы, аҗсыҗ лага-аагараҗәкәа иақәыҗын, иааҗынчрахеит.

«...Җазну ашықәс азынраҗтәи ақәҗара, х-Ар Каҗш аиааира шәахәкәа рыманы иалгеит! — иажәақәа агәырҕабҗы рхатаны, дналагеит Зыхәба. — Уи иалахәын ҳафронтқәа жәба, афлотқәа аба. Җшымыз рышнуҗкала, Асовет Ар аға дхәрцеит 100-350 километр...»

Апартизанцәа ирзымычҗазт, ақәа-чаҗ ааилдыргеит, еиныз кәаз рақәаҗ, җоукҕы рхырҕқәа еикәаҗо иагғыаагылеит.

— Җсс, шыш, ну, чу! — ааилдыргеит егьырҕ.

Датикәа иеааникылеит, аха ақәад илаҗш ақәимгеит. Иан ааикәтәа, деиҗаналагеит:

«Аға иҕнәтә инагҗазаны рхы иақәиҗтәуп: Москватәи, Тулатәи, Риазантәи аоблаҗқәа, иара убас рхы иақәиҗтәуп: Ленинградтәи, Калининтәи, Смоленсктәи, Ориолтәи, Курсктәи, Харковтәи, Донецктәи аоблаҗқәа рәтәи араионқәа жәпақы. Аға бааҗсы иҕнәтә зхы иақәиҗхаз араионқәа зегғы ирыҗаркуеит 150 нызық километр-җшыркца, аҗстазаара иаша ашқа ирхынхәуп хә-миллионшык асовет уаа!..»

Егәа ирычҗазарҕы, ргәырҕара абрақа ирыҗәхыҗын, агәақы-хәа анапеинкәара иалагеит апартизанцәа. Җоукуы ураа хәа ихәхәон, даҕа җоукых, гәйдеибакылон, згәырҕа-лабҗышқәа аахыхәхылазҕы дубаҗ.

Уи нахыс, Датикәа ибҗы, анапеинкәабҗықәа ирыҗны ақәын ашыҗыҗтәи ахауа иалаланы ишҗоз:

«Абри аамҗа ашнуҗкала, аға идивизиақәа аынәажәиҗәба иҗкәа-шәкәа иқәҗоуп, иагҗахеитҗшышә нызқшык инареиҳаны аға исолдаҗцәеи иафиҗарцәеи. Абартқәа згәы җыржәаз Адольф Гитлер, иамхәаны икаиҗыт 35-шык агенералцәа, убарт рхыҗхәазараҕы дыкоуп ашыақа ар ркомандахадаҗатәа, афельдмаршал Браухич...

Аха, — иаха ибҗы наихәләшәан, ихы-иғғы җаса аиҗш аеааиҗанакхт Зыхәба.

Анапеинкыарақаагы еихсыгь-еихсыгьуа, пшышьала иааикә-тәеит.

— Атагылазаашыақаа җеим Крымтәи адгьылбжыахакны. Х-Ар Капшы җышәала рыкәпарақаа рыштыахь, май мза 19 рзы, Керч ақалакь нырмыжыыр ада цсыхәа камлеит... 250 мшы алымқәа реипш аға иҗагыланы икәңеит Севастополь ахычацәа-фырхацәа, аха аамтала уи ақалакьгы нырмыжыыр амуит...

Уеизгы-уеизгы, егырт афронтқәа, шамахамзар, зегы ркны, хара хар аҗыжәара рымоуп. Аға хапсадгьыл дыкәцахоит, аиааира хара иахтәхоит!» — Зыхәба илапш пшышьала атетрад иаакәиган, ипартизанцәа днарылапшит. Урт зегы рхы-рәқәа агәырғәреи агәынамзәреи еилазғаны ирыкәын.

Арцафпхәйс Маргарита Масиукова, лыбла тыкәкәаа, арадио-дкылага дадтәаланы илғыз атетрад, абнаҗы амитинг ду мөаң-нагеит.

Инеиҗа-неиҗасуа икәгылон апартизанцәа. Ражәақәа җацан, иҗьбаран, рыбз, адалакь еипш аффахәа ахәы агон. Дыкәгылеит Васили Иаковлевгы, ажәа-бжыаршә бзиақ калтеит Галиагы, аштыахь апырпыл еипш дкапшыхеит умхәозар.

Ахәылпаз, Датикәа Зыхәба абду Филат днаскыеигон. Амра адгьыл кәымпыл инаваз ицахьан, зегы ззеипшыз атцарақәа еибарчырчыруан.

— Ишеибакхәаз, — ихәеит Датикәа, абду Филат дҗеыжәтданы данааитцагыла, — иаха ауаа ргәы шытызхша адырратарақәа роуп ишәкыпхылаша... Нас иахькыдшәырцабло цъара азәы шәимбааит, амарцъа. Иаха ауаа ахырацәоу, иаха рылапш иахытцашәаша...

— Зегы катцахоит! Ара шәахынзакоу адырҗегых схабар жәбоит. Хы, хы, Кәыкәла! — иҗы ағәра наҗеикшан, ишхәақәагы наирбеит абду Филат.

— Маргарита салам сызлыт!

— Хымпада! Абду Филат акәыкәмыдырқәа данырцәах, Датикәа иштыахька даахынхәит.

«Уажәы Ақсны егәа ипшзоуп,— дхәыцуан уи, ишыи-ишыи еикәцо, абна дылаланы дахьнеиуаз. — Ииатәкакараза итатәоу амшын-кәанда ухәару, зыхқәа хырхәхәаны уи изаапшыло игылоу ашыхақәа ухәару... Аҗыкәреи азнашәа иатцоуп, аҗатынгы адиц атцхра иаҗуп...

Аа абан, аҗагакцәа рҗагакцәа разкәынцәа, аҗатынҗыхцәа ркалатқәа ирытцала иахьнеиуа... Хажәқәа еибаркаауа агәашә илагылоуп.

Абан Ница, азеифыр лыхьтата, ажәкәа агәашә рзаалыртырц ашта дықәланы дахьнеиуа... Еиҥах сыбла иабарушь?!» – абри аамтазы ылымха иаатасит ипартизанцәа рашәабжь. Ихәыцра гәырпшаагакәа наҕ инеихицан, ашацахәа уахь иҕынеихеит.

Ацәылашьцара иналибааит, иахьа аизара ахьымҕаҕыргаз аҕсақәа рытқака, еилашьшыы еилатәаны ашәа зхәоз апартизанцәа.

Дәтикәа идырт, иахьа ахәылпазы аҕшыхәрахьтә ихынхәыз Миша Дубанец ибжы:

Абна уахьнылшәо аҕсатқака, ихарамкцәакәа, иқыць-қыцьуа ағытара аструнақәа ирхылцуазшәа, игәыҕкаагаха игон Миша ибжы:

Днықәиазшәа дышьтоуп апартизан.

Ак ицхарц иҥахызаарын аҕныҕа,

Дахьымзеит, ажәымтацәҕа иан.

Дәтикәа, дара рҕынза дымназакәа, адгьыл иҕытцхәхәоз анышәтә-ҕны ахәыгәра ибҕа адцаны даатәеит.

Нас иихәарц ииҥахыз аадыруанда!

Миша ибжы ианрааланы, аҕзаа хәа иаацәырыргеит иҕыз-цәаҕы:

Аҕсатқака ицәоу апартизан

Ихәлабаз иажәа ххимбаанда,

Илаҳамхәоз афырхатца иан.

Ашәахаа иалахәхәа иааиуаз ажәақәа иныру, ма иахьатәи иааҕсарақәа ихьзоу здырхуада, илацәақәа пшышьала инеикәиҕ-сан, инапқәа еихыршь игәы иныкәиҕеит Дәтикәа.

Ашәабжыы шгац игон:

Уи иуасиат аҕшалас иҕнахит.

Деиҥаналагеит Миша:

Ахәыхәқәа иргеит имцарс.

Уи ихьз ажәған ианхалеит,

Ашьхақәа изгылеит баҕатас.

Иааиҗырцаахт иҗызцаа:

Нас дыҗсым, баша дныкәиазаап,
Аҗсацака иҗәуу апартизан.
Дышәмырҗыхан, илҗызгы җхызаап,
Даауеит хә лашәхәала иан.

Игон апартизанцаа рашәабжь, — афыртын бааҗсы зҗоу ам-
шын агәы еиҗш, зны илакәуа, зны ишьҗтцауа.

Амза еицарса-җыфаа, агәы хаххаза аҗада ирханы иааҗырҗит.
Датикәа илацаакәа шеикәыҗсац еикәыҗсан, аха дыцаамызт.
Иҗахын ашәа иакәымҗыр, абас игәыҗацагаха ишгац игалар. Уи
игәаланаршәеит: Софиеи, иареи, Владики аибашьра аламҗалазы,
Белосток амҗантәи абнаҗы рыказаара.

Аҗхын раҗхьатәи амшкәа рзы акәын. Мәышан. Автобус
ахатәирҗаҗы иааины ианаагыла иаалыбаан, еихашьшы, ашшы
зыхга игылаз абна иныҗдалеит. Ухәы нышьҗатцаны акырзумфары-
зеи, убылгыо уҗаланы узымҗарызеи — убас иҗкьан абна. Аҗша
еихьнашьуаз абыҗкәа ршыкьбжьы, кәаҗ-кәаҗ иалаҗсоушәа
иуахауан, уи аҗсабара-цаа акәнызҗоз атцаракәа рбыжьгы.

Датикәеи Софиеи рьжәақәа рнапы аҗибахны инеиуан,
Владик хәыҗы амыргәырҗыа ихы иҗаха, амшәхәыс еиҗш дбыжә-
гәаламуа, раҗхьака дыҗны дҗон.

Ускан, адгьылгы ажәаангы зтәыз абри аҗааҗәара ракәын.
Ус, ауаҗытәыҗсеи аҗсабарей еиҗыкарҗаз абна иагәылаланы
иҗон, Владик, җыц ашәахәара иалагаз акарматчыс-җшқа еиҗш
даакәымҗзакәа дчырчыруан, дчырчыруан; аби ани ракәзар —
аҗара иху акәарасақәа реиҗш икәынд-шәындуа уи ишьҗан.

Иргәаладыршәон раҗхьа ишеибабаз, София, Датикәа иҗ-
кәашара мап шацаылкыз, иара, асҗычка-җыҗк еиҗш аҗҗыхьхәа
иаразнак дшыҗеибакыз... Раҗхьа атеатр ахь ианеиҗца ауа
еибаргәааны ишеидыҗыз, ашьҗахь ишеинаалаз, ухәа ирхыр-
гақәахьаз зеггы. Ускан София лыбжьы ныхҗа-аахҗо акыр-кыр-
хәа дыччон, иаҗирҗуан Датикәагы...

Нас ршьапкәа рыҗаҗса, дәыкакачла иҗҗаз адәхәыҗш иа-
җәаҗы итәаны, какал ркит. Ускан акара иханы акримфаҗзар
җалап Датикәа. Иҗегь, иҗегь, — дыхәхәон, уажәраанза мчыла
акрызҗарҗалоз Владикгы. Ашәа еиҗырхәеит рыбжьы еинраа-
ланы, амаца иаст еиндаҗланы...

Ари атдыхәтәнтәи амчыша акәын. Егы амчышазы Датикәа, уи абна амца акәтдәашо иакны ибеит. Ахәхәабжьи, аҕаабжьи, амцеи инарылганы, амрагыларахь ицоз аешелон иаманы ицеит Софиие Владики...

— Афыза акомандир! — иааигәара бжык иахәит, илацәақәагы аахитит.

Апартизанцәа рашәа еиқәтәахьан.

— Уахантәарак сушьтоуп, — ихәеит ихагылаз апартизан-цшыхәфы Петиа Шалашников.

— Иҕалазеи?

— Ацшыхәрахьтәи ххынхәны ханаауаз азә дхәцны цааит, уажәы шәкомандир дзымбар ҕалом хәа дгылоуп.

Датикәа дфагылан, иааиз апартизан дишьталаны ифынеихеит. Ацша ҕәандеи, абҕы иатцәақәеи, урт иртөз амзафа ашәахәақәеи реицәажәабжь, атажә-тацхәтцәҕагы лгәы хнахратәа иҕан.

«Дызустада акыка зфьтшәахыз», — ааигәахәт Зыхәба, ихәыц-ра хаақәа ахьеицырҕыз, Софиие Владики ахыцәдырзыз, Ацсны цшза илацш иахьытдыршәаз игәы иаланы.

Зыхәбеи Шалашникови, инзыфнашылаз анышәтә фны ифна-тәаз алашьцара еиқәатдәеи, ацәаакыра-ҕәыки, амахәорка ффи уцсыц узыламга-фамго урхәафәуан.

— Афыза Шалашников, алашара хзаркы! — аулыр зылач итыфәуазшәа иаагеит Зыхәба ибжьи.

Алаашк абыз аицш ихәт-хәтә, акәацаб ифәхылтцыз алашара цәыҕацшә ауада аарла иаарлашеит. Ркомандир ибжьи анраха акәхап — ауадафы иҕаз егырт ацшыхәцәа рфыцҕагы ғылахьан, ашырхәа дфәтцҕеит акәакь игфәтәаз арпысҕы: Уи даун, ачын рықәушәа ижәфәхырқәа иаша-иашаза иҕан, изарагы пан. Ихы-ифы гьежыхәтдәа иаакәлаз апышәрчча қыа, ауада итдәгыгы иаарлашазшәа игәы иабеит Датикәа.

— Хәлабзиақәа! — ихы нарықәикит акомандир.

— Бзиара убааит!

— Бзиара збаша!

Рбыжьқәа еихьымза-еицымзо, атак ныҕартцеит зегы.

Арпыс ицәажәашьеи ицшреи ухәа рыла, дшоурысымыз иа-разнак идырт уи. Дааскьаны, иаха дизааигәаны дааидгылеит. Асас дышпышәырччац дпышәырччон: ихы-ифы еиқәа-гәыкы иацыччон, ацәақәа ацштәы зманы алашьцара иалцчауаз иб-ла-цырҕқәа, ишынеибаку асымсал еицш еиқәатдәан ихәхәы, ицьымшьқәа, ицәцә.

«Дапсыуазаргы иудыруеи, сшыгәыкуаз дырны анцәа дыс-зааишътзаргы?!» игәы иааинаҗеит Зыхәба. Апсыуа ажәакәак-гы ихәарц иҗышә иаакәыхх-аакәыххын, аха имхәакәа ичханы иеааникылт.

– Сузытәруеит! – ихәеит Датикәа, җытк лапшыла ианҗхьеи-башышәа ашътыхь.

Арҗыс дцәытыҗшәа, игылаз днарзыҗшит.

– Хаизыншәыжырт сшәыхәоит! – ихы нарыкәикит акоман-дир ипшыхәцәа.

– Сара сызтоу партизанцәазар хәа сыкоуп? – иаахиртит ар-җыс, Зыхәбагы иаргы, наҗ-ааҗ еиҗаҗшуа ианаатәа.

– Усгы акәзааит.

– Шәызбахә слымха иҗасны икоуиҗтеи акраатцун, аха егыа ааургы ххы хәзшәыкәыршәомызт, – даҗын уи.

«Дапсыуахарыма, ма д-Аыҗснытәхарыма, ианаҗалбеит!» – ахгы-аҗыхәагы уи акәушәа, раҗхәа ихы иаатәшәаз агәаанагара дзампытцуамызт Зыхәба...

Ашътыхь излааҗшыз ала, уи арҗыс дкыртун, д-Ғагратәын, Хариташвили ижәлан.

Иажәа данналага нахыс, Датикәа дацәымшәшьо агәра игеит, уи, эхазы адиферамбкәа аҗызто шарҗысымыз. Иҗаз иҗыр-пәтца сымсалкәа рыла иажәакәа иразозшәа, дымццакзакәа, тынч-тынч дцәажәон:

– ...Аибашыра сыхыҗеит сара Бобруисктәи абнаҗы, – ихәеит Хариташвили Аҗснытәи иҗоурых ааркәаҗны ианихәа ашътыхь. – Аибашыра иазыҗшыдаз, насгы усқан ихәхауази уажә хәзта-гылоуи анааидукулалакы... – иажәа намыгзакәа иеааникылан, ихыблааны ихынхалаз акәаҗаб акасыжә-фҗил днас-насын инхиршәшәеит, алашарагы аҗыҗеитцнахит.

«Аибашыра каларгы аҗа идгыл аҗоуп иахыкәало!» – җыр-хәала иитцахыз алозунг игәы иаатцаххын, ихы шышътыхны иҗаҗхәа итәаз арҗыс дҗеиҗаҗшит Зыхәбагы.

Уи деикәышышы, хәыцрак дышханагалаз удырратәа, илаҗш аакәымгазакәа акәаҗаб алашара дахәаҗшуан.

– Хар хәатцун, аҗагы рышыхәа дыкәпәло дрыштан, – даа-кәыҗсычхан, иажәа иацто иҗынеихеит Хариташвили. – Сара сызлаз 34-тәи абаталион адца аиуит, Могилиов азааигәара, Днепр азиас аҗа хәатцарц. Уахыки-енаки рыла аҗа хцән. Уи икәсраны иҗаз харгы ааигәахара иаҗын, абар ожәы-уштан ршыапы ныкәдыргылоит шаххәоз, амыхтә кәлеит: ашшаанда

зеавазаны итәаз акәытрыхышкәа реипш абна иаахпраан, рым-тәыжәаа ҳааткакны, абомбақәа ҳалажыуа реаархеит аға иҳаир-планқәа:

Днепр аҫақәа иртыгын, аҫшақәа ианылт, аҫслымзи, анышәи, абғанчи еилаҳанто ажәван иалан... Ари зегыи амацәыс еимкыара еипш ауп ишызбаз. Уи нахыс иқалаз ҳәа акгыи сымбеит, исамаҳант... Ашымш рзы саалтит — аток зысыз ихы ытцхәхәо дыржуа зба-хьеит — убастцәкыа анышә самадан саргыи. Аҫсабара атышшафшы ахшәшәа ицон, ажи-мартцә ижыақәа итцтыз агәыргәыл-шәыта еипш акәын ишызбоз аҫашәара иаҫыз амрагы...

Хариташвили дызлацәажәоз ахтысқәа убриақара исахьаркны ихәон, иара Зыхәба ихаҫа ихигақәахыз зегыи ҫыц игәалдыршәон — иара изы итырхыз фильмк дахәацшуазшәа акәын дшызырәуаз.

— ...Схы усқантцәкыа излақаз ала, ас цыара снанага-аанаго, ҳаҫсадгыл иақәлаз аға дшышәтәу азбо иқалоит ҳәа сықамызт, — иажәа неигзон уи. — Амала, бзиарас иқалаз — схәымызт, изулак сеихаеигәо адгыл саахәытцын, саакәтәеит, исыважыыз аҫцәа рыфшы цысхьан. Арыскатәи анышә иамаздо сықазма — сеихкыашо, ҳара ҳаипштцәкыа ишыаганы ишәтаз абна снылалейт.

— Лахынтцала иааикәыршаз ахнышәра еипш ҳаипшуп, — ихәейт Датикәа даакәыпсчхан.

— Алада уцаны уаахьеит? — инацәа асаарақа илаирххейт Хариташвили.

— Шьчара азиас азааигәара, аихамшә астанциаҫы, абыржәи ишааухәатцәкыаз.

— Уи иабцъар ахы ҳақәкны икижәтәи акраатцуан, аха... — адырәегых иажәа намгзакәа иеааникылахт Хариташвили.

Зыхәбагы, арцыс игәынамзара ибон, аха иацихәомызт.

— Уи ашәтахь даҫа ыымш, сҫышә аалырхәхәаны снапшуа, адырәегых саханы агәахыи сцо, абас сәкыаса абна сылан. Атыхәтәаны исықәшәейт, хбаталион акны исықаз Дмитри Кумшишвили Иван Хохлови. Сыпсы ааивызгейт. Аха уигыи башахейт анемеццәеи ҳарейи ҳаидысларак аҫы гәара-пара хцейт, уинахысгыи уртәи сарейи уаха ҳаикәымшәазейт...

Ажәа узасыршәрызейи, аға импыцейкыз атерриторияҫы, шамахамзар, сахьнанамгац ықам. Убас, сара сейцш инкыдгәгәало идәықәыз азәыршәи сарейи ҳаиднагалт, хеибиҫтаны аға ҳиабашыт, ҳахыиаиз ықоуп, дахьхиаизгыи убап, ешелонқәакгыи

бґахцеит, шытатартақәаґы амца роухажыт, полицаицәаґ ахь-хархәит, самоохаа рабцар рымххуан, зычезырххозгы — апатрона хәигзаны, иара ус дынхшыны ханцозгы убарын, — Хариташвили иажәа хиркәшар шытахыз иеааникылт.

Иахьа тагылазаашьас ишәымоузеи хәа аанарго исас дөеи-фацшит Зыхәба.

— Иара ожәгы иґоу хмачуп, аха ожәшыта хпартизанцәам узхәом, — ихиґы иаразнак иааґәандахан, ахаара адырөегых иаақәыжж-аақәыжжит уи.

— Уеизгы? — дцааит Дәтикәа.

— Жәаөаөык хәґоуп, бцарлагы хәцәґязамкәа хәибытоуп, — атак ныґаитцеит Хариташвили.

— Аґсадгыл абзиабара, азәы шәөык дреөсуа дґанатцоит!

— Ус анакәха, хара зґы шышәөык хәґоуп?!

— Хымґада!

Рөыцәгы рылацш ааиқәшәеит — иччон амцапшь ацштәы змаз аблақәагы, арацәаххыра аицш икәеи-цеиуаз аблақәагы.

— Саргы абри аамта аөнущала исхызґақәахьоу зегы узеи-тасхәоит хәа салагом, — даацәажәеит Дәтикәа пытрак ашытахь.

Ицымшыкәа өеиґацан, уи днеи-фацшит Хариташвили.

— Хөыцәгы хтоурых, шамахамзар, еицшуп — ужәла атыцан сыжәла наргылазар — сара исавтобиографиоуп хәа сацхьоит, — уахантәарак, цышәрччак зхызґы инықәымлацыз Дәтикәагы иxy-иґы аалашеит.

Аґәыөбара зауз Хариташвили даатынчхеит.

Ари ауа даара атх ґыреит рөыцәгы. Иргәаладыршәеит рыґсадгыл Аґсны, уи ашыхәә, амшын, ақыґақәа, ақалақьқәа, рөыцәгы еицырдыруаз ауаа. Иаақәымтцакәа азбахә рхәон Гагра. Хариташвили ихәеит, уаґа дышиз, ишизхаз, абжьаратәи аш-кол дшалґаз, Зыхәба игәалаиршәеит 1931-1932-тәи ашықәсқәа рзы, Гагра жәлар рызбәөыс дшыґаз, ускан Гагра зеицшраз, ашытахь, уантә, Саратовтәи аиуристцәа ринститут ашґа дышцаз...

Рөыцәгы караханы ишыґазгы, ацәа рымґахь иқәломызт. Азныказ, изтагылаз аамґацәґагы рхаштит, азәи-азәи рыґәра еибамго ишыґаз рхахьы имаазакәа, мазас иґаз зегы еибырхәеит.

Аены шыжьымтан имөаґыргаз, аштаб аилазаара реила-тәараґы иахәацшит Хариташвили иґаитцаз ахәара. Иаґызырзбеит: уи ипартизанцәа рґәыґ дара рбриґада иалартарц.

Хариташвили ипартизанцәа иманы, Зыхәба ибригада дад-леижътеи жәамшқа тхъан. Есааира зхықхызара иазхауаз, зымч иацлоз апартизанцәа, ирзықшыз ажәылара рҕазықартдон, урт блас ирхаз рыпшыхәцәагы, Рубежевичетәи аполицанцәа ргар-низон лақшхырқа азыруамызт.

Лихардов иаха ақшыхәрахытә дхынхәит, дықаны ажәәан аетцәа кыдицааратәгы иғәалақазара бзиан .

— Иолки-палки! — ихәеит уи ашә дшаахытцәкыаз.

Зыхәбагы, иңыба-таца ифанар хәычы ақәырқхо, дызхәап-шуаз ахсаала илақш аақәиган, алашара гҕежыи ашәахь инаир-хейт. Еснагь алоурца зхы таку азлагарахыча иакәын Лихардов дзеиқшраз: ихакынтә ишыапақынза дкәашза, асырхәы зланауз ахаскыын-қа еипш ицатцеи иңымшықәеи асаба рылатата дықан. Аха, афанар хәычы иамакуа иуғапхоз иблақәа амца рхын, икышәқәа ччон.

Игәы итазамкәа даамхаңышәарччейт Дәтикәагы.

— Уахыцо уаалеит! — дқагылан, иара ишқа иҕәаихейт Зыхәба.

— Итабуп, ақыза акомандир! — атак нықайтцейт Лихардовгы.

— Ицейт! — ихәеит ақшыхәық, урт рҕыңыҕегы анаатәақәа.

— Изустәда? — уи иажәа ахы ахыцоз шидырызгыи дцааит Дә-тикәа.

— «СС-аа», Заиц дзыхычарц иааз «СС-аа».

— Ианба?

— Иахъа. Иаха шаанза итәаны иржәуан, ашыжъ, рыҕеңжәаны ианықагыла, иахантәарак ирхагҕежыа рыматц зуаз полицаик итәартә ататаратцәкыа хык қаладырқақан, рмашыынақәа рҕеи-қарықәыжъ, илықәхәаша ицейт.

— Уацәымқашыо иудыруейт?

— Сыла иабаз, слымқа иахаз, атуан сахықәтәаз сыцақа инытцсны ицейт. Ашытахь, ицейт, аха еиҕаахрани иқазар сгәахәын, Парфинчукгыи дызбейт. Урт ықәтцны ишцаз ала уигыи агәра сир-гейт, — маққ иҕәааникылт Лихардов. — Ах, Дәтикәа Кәыгә-ица, ишқамариаз, қаба-хқа гранати автоматки рыда ртахзамызт, — иблақәа ицегыгыи иаатбаахан, ихгыи ааирцысит ақшыхәқ.

— Егәурым, амаҕ ахы урчачаргыи, иңсуейт, абға еиқутцәар-гыи иңсуейт — инхаз қазхоуп уажәазы, — наҕеикит Зыхәбагыи тынч.

Абарт реицэажэара ашьтахь ҫымш аатцуаны, аҫшыхэцэа рыла Парфинчук иҫнытэ Зыхэба иоуит абасеипш зхэоз ашәкәы: «Аҫыза акомандир, (аҫыза хәа ахәара сақәйтзар) иааит хазегь хаззыпшыз амш — уатәуха асаат быжьба рзы, Зержинскынтә дахзаараны дыҫоуп ажандармцәа рвахмаистер. Имҫапигоит аизара. Иҫалоит аполицайцәа зегьы. Аҫарулцәа сара иқәсыргылоит, иқәсыргылогьы хара хтәкәа роуп. Апороль — «Волга». ҫымкрада шәоурыжьуеит. Ахысра шәаналагалак, хара иҳадгылоу аполицайцәа, аусхәартә амраташәареи аҫадеи иахьрыбжьанакыз аган рҫадкыланы итәоит. Ианеихсығылак хара ауахәамаҫы хәизоит. Егьырт аҫагылазаашьақәа зегьы абри шәызназго идыруеит. Бзиала еиқәшәаша».

Ииун мза ҫажәижаба аҫены Зыхэба априказ инапы аҫаиҫит.

Апартизанцәа ргәыпқәа зегьы рыдтқәа рдыруан:

Зыхэба ихатыҫуаҫ Иван Весницки игәып, аизара ҫалараны иахьыҫаз аусхәартә амрагылареи аҫадеи рган ала иазнеираны иҫан; Хариташвили идын, амрагылареи аладеи иахьрыбжьанакыз аган иҫеитарц; Васили Иаковлев игәып — амраташәареи аладеи рган ала; акомандаҫатцәа рпункт ҫалон — Рубежевичетәи аусхәартә армарахь ала — асаан ианшәылаз аҳампал затцәы еипш ишәыгәза иубоз ахәызқәа ашьапаҫны.

Аа, абар уажәы, иааины аполицайцәа ргарнизон аусхәартә иахьадтәалоу. Парфинчук имжәеит: бзиала шәаабейт хәа рыбжьы тыганы ирзымхәеит ақәымзар, адгьыл аҫынза «ихырхәаны» ауп аҫарулцәа апартизанцәа шоурышьтыз.

Зыхэба иҫызцәа иманы, «ахәжә-ҳампал» ахы иқәгылоу аҫса ашьапы даватәоуп. Амза зны иаацәыртцәа, нас инцәыралә, аҫта хәымбыбылқәа ирылазсо инеиуеит. Аусхәартә аҫенцәыркәа иркылццәо алашареи аҫтқәа инарылшьқырааны ажәҫан иатцәа инатцәло амзеи инарыдибалоит, иқәацә-қәацәза атцх иалагылоу аҫарулцәа.

Иара убас, абри ахәызқәа аҫнытә, унапсаргәытцәа иангылоушәа иубартәоуп Рубежевиче ақытә. Аетцәақәа зтәпсәоу змыжык узааҫшылоушәа иааҫшуеит алашара қәаҫ-шәаҫқәа зларку уи ақытә.

Исуеит, иаақәымцзакәа, укәа-умаҫра итәхәмаруа исуеит аҫша ҫәанда. Уи иаланы зны-зынла иааҫлоит аурыс мырзакан абжьы. Уи зку, зны анемец вальс гәыртшаага аирхәоит, дачәа зныхгы, еимихуама угәахәратәа иркыж-ҫыжны дналагоит

фокстрот ацыптэахақәа. Ус ишнейуа иааикэтэоит, нас ихааза, игытшыаагаха, ахауа иаланы аҕаанахоит абелорусс-ашәа: «Ех, сан, сгыгырта ишсабхәара!..» Уи цыоукгы иацырхәарц иафуп, аха рбыжқәа хара-бгыара ирцэоит, ирзеикәыршәом, иашьны ишыкоу удыруеит.

— Рвахмаистер ицәынхаз иахатәазаап, — ихәеит Лихардов, Зыхәба ихы неифеикын.

Дәтикәа ақәғимтит. Уи, илапш аархмырпазакәа, аизара ахымфәпысуаз ауада апенцырқәа дрызпшуан. Алашара да-дибалон вахмаистер: ибласаркықәа цыр-цыруа, ашхырцәағь дыркызшәа инапқәа апыр-пырхәа икыо. Уи ишилшоз дымхәауа дыкамызт, аха агранат кәдыцкәа ирыцәшәаны апенцырқәа аудмыркыуаз — ибжы дара ахтәаз ақынза иаазомызт.

Васили Иаковлев, ауахәама аладахтәи аган дыхәхәаза даваиан, лыпсып ақәандара изамфә иадшәшәало, диваиан Га-лиагы.

Неишәс икартқаз уара идыр, шыца апартизанцәа, рнапы-ла пулемиотқәа рыманы, ауахәама асаркыалсыртахь ихалан, икылпшуа итәан.

Уахакара ахысра игәы ахәо дкамлацызт Миша Дубанец. Итахын иавтомат инацәа аатцымхзакәа, иафыткыо амцабз да-хәапшуа, иаашаанза дхыслар, абыржәы дааигәазаны дзыдтәалоу абант апенцырқәа рыба тейкәакәар, алинза еипш афымца ла-шара зынччало дызхәапшуа авахмаистер ихы ихиккәаар, ауада ашәа өнаиршыр...

Иварафы ишәтаз иавтомат инапала иааишышьыит уи, иаа-гәеитеит имака иаваз адиск чыда, дааханы иапхыака иаашьтеи-теит анемец «лимонкақәа» жәаба зтаз артмак хәычы.

«Арт ахара изыкшом, аха рыбжы цәгыоуп, алағым злапжәаз апсызқәа реипш рхы тыркыап!» — ааизбеит Миша.

Леонид Хариташвили иакара азәгы ибартамызт, ауасақәеи, ахчәти, ахәшеи, акартоши ухәа рус иахыалацәажәоз аусхәартә ауада тбаа. Аусхәартә рацәак, инацәыхарамкәа, аҕадахыалашәа, «ажы» аапшуа ақынза ицәыжәжәа игылаз ақырмыт шын хәычы иеадырпсыла дгыланы, ауада дзыпшуан. Ибон: амзаатә ззаа-ны ахәара иафыз авахмаистер изарафәхыс, ажықәа реипш ишәакыаны итәаз аполицайцәа рыхқәа, ақина еипш зысас ивагъежыа азы изтазтәаз Алеко Пенчук, звакыцкәа хаххала, авахмаистер ишәтахьцәкыа ашықап ахы иқәгылаз анатомиятә псыбаф.

«Арт рныртәара сара сгәың амацарагы азхоит, — ааигәахәын Леонид, амза ашәахәақәа зызқәа иқәңса, азы ацақа ицәоу акалмахақәа реиңш адгьыл зәаласа ишьтаз апартизанцәа днар-зыңшит, — аха урт зыхьчо роуп ицәгыахаша... Х-пулемиотк ықә-гылоуп, излархәо ала җба хара хзы ихысраны икоуп. Афырхатца Парфинчук, ушьацәхыслазаргы уекоумыжыырц уәфуп, — уи из-блак ала дцәытыңшшәа, излааиз амҗахь днаңшит: амҗа шшаза лбаа ишьтаз ақыта иагәылсны ицон. Рацәакгы днаскыгамкәа, аамҗахытц, ажра ахықә дықәгылан акарул...

«Хжыазар?! — игәы нтыхышәәшәеит Хариташвили. Ашаха ыркәарақәантә хәхәда иахаршәны, аҗахарада ус амамкәа ика-цазар?! — Мап, мап, адунеи зеггы аңсахцәа рыла ишцәтәхари. Икоуп аңсадгьыл, аламыс, ауаҗра — ххы зқәахтц, адәы хаззы-қәу... Уртгы хара хәхыз, хәхәаазаз атәылаф ауми, мшәан, иа-хыз, иахәаазаз?! — уи маңк игәы аҗаартынчит. — Уатцәы шы-жымтан хашпакаларишь? Мзиа уажәы дтәхәхәа дыцәамкәа дыкам. Ах, абыржәы Гагра сналаңшызшәа сыкандаз. Амшын егәа икәандоуп»... — абас, амхалдыз аихацамацақәа шәкәшәо еиңш, Леонид ихшыф, Белоруссиятәи атцх иалкәшәаны иаанагон еиуеиңшымыз агәалашәарақәа.

Иара атцхгы, ацәа акы алазамшәа, иқәха ацара иафын. Ақыта есааира итынчхон. Амала, еиқәтәашьа амамызт игзы-гызуаз ау-рыс мырзакан абжы: «Ех, сан сгәыгыртә, ишсабхәара!» Ақяң-цәжә ианхалазшәа лакгы, икууа ақыта аназарахьтә атцәыуабжы аафуан.

Германия дузза ахатарнак, авахмаистер Шульц Геидрих, ауа-сақәа рызцаара далацәажәон, абоюма итоу апатронақәа реиңш, антқарада ус рымамкәа, реырхианы иңшын апартизанцәагы.

Ианакәызаалак, ауафы иңсы заны, игәы атра итамгыло дзыңшшу аус, шамахамзар, иаалыркыаны ауп ишыкало. Иара абыржәгы, Миша Дубанец, Шульц Геидрих ихы ақьашра дша-хәаңшуаз ауп, цәамта бзиақ кәзтәхьаз Рубежевиче ақыта ацәа итырзызаауа ишааиларцаз.

Уи, дызватәаз ауахәама аган ихы аавакны, иабцар анааи-гәыдирсыллоз, ажәфан иналибааит, акамандакәтәацәа рпункт ақынтә ишьтууаа ахауа иналалаз аракета иатцәа — уи ахьҗеишаз иҗеины, ифыцәаауа агьҗьра иафын.

Дубанец дызхәафоз авахмаистер ихы ицәызхьан, аха уаан-за изкылибаауаз аңенцыр иақәкны, иавтомат инацәа аатцаир-гәҗәеит. Дискк абжа җиркыахьаны, амца зкыз ацажә ахәынаң-

кәә шалыппуа аипш, аусхәартә атцәкәтәи ашә икылеибәгәаны иадәылеибәхәаз агага еикәатцәкәә илапш нарыкәшәеит. Дыңаны ауахәама агәтәнтәи ашьака днадпалан: «Аа шәыстеит, аа шәыстеит, аа шәыстеит!» — ихәо, иавтомат инацәа нәцаргәгәо, иаатхуа, рызкәа иарбаны, дхысуан. Уи, рапхәтәи амца аны-өеихкәа ашьтахь, уаха ибла цәара икәысуамызт, икылкааны инаишьтуан.

Хыхь ауахәама асаркәалсыртәфәи икәгылаз апулемиоткәа җааихак кәртцомызт. Ахкәа зывасуаз аусхәартә атзамцкәа аеыө-еыөхәа амца рылкьон, ипжәон агранаткәа, ипыххаа, икыдхәаша илеиуан асаркәакәа. Згәы итазамкәа амца кьоукәд иалашәаз аполицаицәа иахьцара рзымдыруа ианаадәылкьалак, ирцылоз ахымца еилараа инышьтанәтцон. Ихәауан ахәцәа. Авахмаистер ипсы знапы ианыз ихьшьцәа ракәхап, аусхәартә ашьтахьтәи удакәа руакы иөнәтәаны, иоужьны ахысра иафын.

Дәтикәа дхәазаны есаaira аусхәартә дазааигәахон. Иаб-цәаргы иблагы дыржьомызт — иадәылшәаны ацәытцлашара инадибалалак зегы, ршьапы икәыкькәа ицаны еилахауан. Уи итахын, абант ахысра хзыртыз зыөнәтәоу ауада афынза дна-заны, рфәи еихазкша акы рылаижьыр. Аха уа дназаанза, дыңаны, ашьабста еипш дкалаза, азәы илапхәа днаикьейт.

— Уиа, уиа, уажәытцәкәа уиа! — ибжыи наикәэиргеит Зыхәба, Дубанец шиакәыз анидыр.

Мишагы азныказ пьшәха иеынкаижьит. Аха адгьылафынза дымлазацт шихәоз, дөатцкьан, ибга ырхәаны, амцапшь зкылкьоз апенцьыркәа рышка ифәинеихейт:

— Аа абригы, аа абригы, аа абригы! — еишьтапсаны зфәи-наирхаз «алимонкакәа» рыхпагы, ауада аөнүтцәа ипжәейт, игоз ахысбыжкәагы ааикәтәейт.

Уи аекажьха дахьымзацзу, ма агранаткәа ицегьгы иршәрацы итахызу здырхуада, ибга ырхәаны дышгылаз, аусхәартә ахыб ахьтә пулемиоткәа аҗаанахейт.

— Уиаа! — ишилшоз дышныхәааит Зыхәба. Иапхәа иөытцыд-дыз аепыхәшә агәыркьхәа иааиҗахан, дөеихәланакит, ихгыи нцәытцейтцәи.

Абри абжыи затәык ауп пхызтцас Миша игәы иныкәөызгыи. Уи, ганха еихырсаз ацслыш-кәта аипш дааихәтәин, дхьыдшьшы, игәы җарханы дынкахәит. Иблакәа тырхаха ажәөан дөатцапшит: рапхәа уи, цәа змазам, ахь-кәырчахақәа зтапсоу азыжь иатцәа еипш итаулаза дынтапшит. Нас, агәарахәа акы тахәзшәа иааи-

лагазгазан, ихәашьуа-ихәашьуа афынахеит. Изакаразаалак хьаа-баак имамызт, уи акәым, дңышәырччо акы ихәарцазгы иеазикуан, аха егьа иургы иңышәкәа изеикәымхит, адгьылгы аакәаракаәнчан, итдашьшы идәыкәлеит.

Атыф иакызшәа, ихәашькакараза, нахьхы ажәван атда иа-таршәыз амза инадибалеит зәааихазыжыыз Датикәа ихифы.

— Сағамзааит, афыза акомандир! — аарла иңышәкәа өеи-хирпхьан, икомандир днаихәлаччазшәагы иуит Миша. Аха ибз, иңышәкәа, имаха-шьаха зеггы есаaira итсахон, иххәыцуамызт.

— Хаи абаапсы, икоуцдо закәи, хаи абаапсы, икоуцдо закәи?! — дыгәжәажәо, дырхәазаны, җааихак казымтқоз апулемиот амца датцигоит хәа даҗын Зыхәба.

Ииулак, ауахәама аладахьтәи акәакь аҗынза длеиган, игәы җарханы даашьтеитцеит.

— Икалеи исыхы, иабакоу савтомат?.. снапкәеи сшьапкәеи зыхәантәхеи?.. Шәсыцхраа, шәсыц... — идакәа рхы еидкыланы азә дахазшәа дааитцакыц-кыцьын, ашьа кәандаза ихаңыцкәа иаарбжәажит.

— Хаи абаапсы, хаи абаапсы, ушпабзамыкәхеи, икоуцдо за-кәи?! — еихтәаны иказ Миша изара иматәакәа аҗагәаны, ашьа ныскылоит хәа даҗын Датикәа.

— Егьюурым, сныжь, егьюурым... хаи, сан! — дыҗнаҗзит уи. Иагьидырт уаха дышзымгылоз: иаарыцхаишьеит ихы, иан, дыз-хьымзас зеггы. Дтыкка иҗынеихеит. Ажәван агәаҗы дҗаганы доурыжыызшәа акәын дкаууа дышқоз. Итахын ацәара, ацәара, ацәара...

Ацәылашара иаҗын. Аусхәартәҗы ахысракәа еикәтәахьан, аха, Рубежевиче ақыта агәтахы, ана-ара, уажәы-уажәы ахыс-быжькәа гон — зыңсы еикәзырхарц ицәытдаланы: аборақәеи, атуанкәеи, апогребкәеи рҗы итәаз аполицаицәеи авахмаи-стер Геидрих данаауаз иааигаз анемеццәеи, рышьацәа ианкны ицәытдәаны, ақыта иалганы иршьуан.

Зыхәба, гәыңдык апартизанцәа ицны, аизара ахьымҗаңыс-уаз ауада илҗынаххит: ашьеи, ашәакьхәшәи, ататыни рыфҗы угәахы җыркауан.

— Уахьоуп иахьшәымҗоу! — ихәеит Датикәа, адарч итдырҗорыз аңсызкәа реиңш, еилацәашь еилажыыз данаарылагыла.

Ачыт-иатдәа зкәыршәны, иткьыҗза игылаз астал, иҗнапыкгы еитцхәа, җыцха дыкәжын авахмаистер Шульц Геидрих. Датикәа уи днеихагылан, ихьтәы чынкәеи ашьа злашәны иказ иблужи

неидгәала дөһыштыхын, даархәны, игәы аҗада ирха дныкәиҗыт. Асаркыа зтәсоушәа иҗаз иблақәа ғыағыза иааңшуан, ихы апашрагы азбжак амцкыаны, ихшыбаф тытта, ашыа алашә иварафы астал икәын.

— Германия дузза ахшыбаф иблақәеи, — авахмаистер ицламхәа инапы иаттацашәа икны, пытрак диеаңшуан Датикәа. Нас иаауиҗын, позас иутаху зегыи катаны ишытаз аңсәа днарбжыс-аарбжысуа, иаартны иҗаз агәтантәи ашәахы ифынеихеит.

Уи, Рубежевиче ақытафәтәи аполицаицәа ргарнизон аначальник Алеко Пенчук икабинет акәын.

Датикәа ашә дшынхытцәкыаз, илаңш наикәшәеит, аначальник истол дыкәгыланы, Гитлер ипатрет аус адызулоз апартизан бырг. Уи, сахыагыхыф кәзак иеиңш ихы днаханы дахәаңшуа, деитаналаго, Гитлер ажакыа ифәитцарц дафын. Ибла итаҗкыиз ихцәкәыкәын шытцәра ауп акәымзар, Гитлер иоуп хәа дузымдыруа дирәашыахән: ижакыақәа қамсаза, иңатца-хәынаң цыхәақәа фартәины, ибла цашәшәалақәа тыхны...

Ашыза Валич! — имыргъефцәакәа ибжыи наикәиргеит Зыхәба.

— Сминауәтуп, ашыза акомандир! — дкәаң-маңуа даахәын, иблақәа гызмалза Датикәа днаизыңшит Валич.

Уи иарма напсыргәытца ачернилатра аңгылан, егыи инапала кыад-рхәы дук ачернила ахыыхәхәа икын.

— Апартизан сахыагыхыф?

— Мап, ашыза акомандир, цәгыашәа сгәы иалан асахыагыхцәа абри ауаф иахыигрыҗыуаз — ишыкоу умбои — ауаф ду ианакәзаалак ажакыа ифәзароуп, иңатцақәагыи ыршаны икыдзароуп. Иугәаламшәои Каизер иңатцақәа?! — дхәарч-марчуа астал дахыылбаауз ацәажәара дафын Валич.

— Иблақәа? — дцааит, Зыхәба иварафы игылаз Хариташвили.

— Аа, иблақәа?.. Иблақәа сус рылам, изымбаз-зымбеит, икасымтаз-кәсымцеит, — иңатцақәа инапы аарылишыын, дцәытца-гызмалза деитанрылаңшит апартизан бырг. — Урт ихала итихит, угыи итыхтәын, рҗа рбо икалаанза дрылгеит.

Гитлер ипатрет зеиңшрази, уи ауаф бырг иҗазшыақәеи ааидызбаланы имччарыз дарбану, аха Датикәа ускантәкыа дыччартә дыкамызт, егырт нцәытцачча-аацәытцаччақәеит.

Ахырш-гәыршы ахыуазшәа, абжыи тахәаеҗа иаағәыр-ғәырт астал алазара икәгылаз ателефон тәыға-хаххала.

— Аа, ашыза акомандир, фәаихак канатом абри, зхәы зцәыргар хәа ишәо аңгәы еиңш ағәыр-ғәырра иафуп абра сааиҗытәи, —

изнапкы ала изара кны, егы инапала иҗатца рееиуа, дцәажәон Валич.

Зыхәба днеин атрубка хәдацәхәы аақәихит.

— Алло, алло, Рубежевиче, алло! — быжь-хәанчак хыр-вырза анембран итышуан. — Алло, шәынтәама, афстаа шәихәхааит, тфу! — атрубка лықәижыт иасуаз.

Игылаз зегы Зыхәба изпшуан.

— Умцакын, афыза акомандир, уи деитасхуеит, атцарбел да-
фызоуп, — ихы иртцысуан Валич.

Уи иажәа далымгацкәа, адырфегых ателефон аагәыр-ғәырхт. Ожәшәта ацәажәара иешазыкайтцоз удырратә, днаехреимхәа-
ааехреимхәан, пшышәла атрубка аақәхны, ылымха инадикылт
Дәтикәа.

— Рубежевиче, Рубежевиче, алло, Рубежевиче, — игон цасатәи
абелорусс быжь-гәафә.

— Рубежевиче зырфәуеит! — ихәеит Зыхәба, ибжьгы ихы-
иғгы аацсахны.

— Рубежевиче?

— Ааи, Рубежевиче!

— Шәабақоу, шәынтәама, шәынзыртәаша шәылалааит, сшасу-
аз сғы тхааитеи?! — Ишилшоз дхәазаап уи — атрубка атқықхәа
еимсеит, Дәтикәа ылымхагы атцуу нтган, атрубка аадипааит.

— Изхәо уарбан, дабақоу Пенчук?

— Аполицайцәа ргарнизон аначальник Алеко Пенчук дышә-
зызырфәуеит!

— Аеада! — ихапыцкуа ахьейхышызгы абжы уахаратәа
деитәхәааит иасуаз. — Иуахама исхәо, аеада?!

— Алеко Пенчук аеада дышәзызырфәуеит! — данааиуаз, звах-
маистер итацшуа, згәы афада ирханы даазвысыз Алеко Пенчуки
Иван Заици ахышәтаз ашқа днапшит Дәтикәа.

— Дабақоу герр вахмаистер?

— Дыцаоуп, хәычык иқәф қайтан, ицсы ааитеикразы ихы
нықәитеит.

— Хәыцк ихы иалшәаны данықала, ушкнасхауа удыруаз!

— Ишпашәхәо, қалашәа амоума!

— Ожәшәта узырфә арахы!

— Сзырфәуеит!

— Ауасақәа дәықәшәтама?

— Қынфәжәижааба хы, — иацы ашыжь идәықәыртцаз ахп-
хәазара ихәеит Зыхәба.

– Даеа ыынажаеижаба!
 – Ишәтахызар ишыны, ирмазеины ишәзынаҳашьтып, – аҗс-
 цәа ахьеилажыыз ашқа деитәнапшыхт Дәтикәә.
 – Мап, мап, рыңсы штоу, архьшәашәага ҳамазам, иахцә-
 баауеит. Ожәшьта узырфы арахь.
 – Сзырәуеит!
 – Ахчаҗ аус шқаоу?
 – Пшь-уалырк дәықәахцеит.
 – Даеа ңшьба.
 – Хымқада!
 – Ацха?
 – Ацхагы!
 – Ожәшьта узырфы арахь!
 – Сзырәуеит!
 Пытраамтак наҕгы-ааҕгы ғыртуамызт.
 – Уатәы сымшира шакәу удыруеит уггы?
 – Издыруеит!
 – Нас?
 – Уасак, уалырк ахчаҗ, штопк ауатка, ацха... аттаҳәа реикәып-
 хьазара дналагеит Зыхәба.
 – Ңшьшәла! – ацхакара ихәаза, атрубка интыөит уажә-
 раанзатәи абжыы мымрашәага.
 Иҕи-киуа ианалага, атрубка нықәйтқан, игылаз даарылапшит
 Зыхәба. Илапш наикәшәеит, полицаи мәтәала деилаҳәаны, зна-
 пы згәйдхәала игылаз ауаөапшь. Уи Зыхәба дихәапшны даа-
 ҕәымтзакәа дпышәырччон, зны-зынлаггы, ивараҕы игылаз Ли-
 хардов дааиҕәпшуан.
 – Афыза акомандир, шәеибадыр: – Парфинчук! – ихәан,
 иаңхәака өбақа шыәәа аақатцаны, ганла даахәшәа, аполицаи-
 мәтәа зшәыз инапы наикәикит Лихардов.
 – Иҕабуп, афыза Парфинчук! – иқьиаза ихәәпшуаз иблақәа
 дырхыңшыло, имыхуаз инапы ргәғәаны иааникылт Дәтикәә.
 – Ухаҗа иҕабуп хәа уасхәоит – ҳагәра ахьугаз, ххызтцаз
 азымшын ҳахьамухыз азы, – ибжыы қыць-қыцьуа, аха иажәәқәа
 баҕа-баҕьаза аҗак ныкайтцеит Парфинчукгы.
 – Ухәуп?
 – Аа, уи уадаөзам, искъашьхьаз ашыа ауп ицаз, – дпышәырччо,
 итамтамуа ашыа зылжжуаз иарма напы ааишышьшәа иуит Пар-
 финчук.

— Афыза акомандир, егыртгы иахырхээз ицшуп, арахь срыпхьарыма? — дцааит Лихардов.

— Урыпхья!

Лихардов даакэтэиан ашээх ифынеихеит...

Аполицаицэа русхэарта ладырхэы-фадырхэит, иртахыз адо-кументкэа шытырхит, Миша Дубанец дналатцаны, аафык апартизанцэа ржит, ақыта налц, ашэышыкэсқэа зазқэынцэа игылаз аць дукэа рыцака.

Апартизанцэа, атчыхэтэантэи руалцша рфызцэа ирыртарцы рабцьяркэа рнацэа анаарыцаркуаз, Датикэа илабжышқэа игэы ишалатцэа-шалатцэан, аха мчыла иааникылеит. Агэгэхэа игоз ахысбыжыкэа ирылшы иахауан Миша Дубанец иашэабжыы:

Абна уахьнылшэо ацсатцака,
Днықэиазшэа дыштыоуп апартизан,
Акы ицхарц итахызаарын афныка,
Дахьымзеит, ажэымтацэгьа иан.

Датикэа, Миша ицыба итигаз асалам шэкэы еицарса аацэы-риган, деитанахэацшит: шыала ишэын, арбага еицш зхэыпсы хаххала иказ ақбаад.

«Сылашара сан! — абас днапхьеит Зыхэба асалам шэкэы ахы. Нас иблакэа аакэиан, ипартизанцэа днарзыцшит: цыоукы рыхкэа рыкэае, асаарака ишытапшуа игылан, егырт агэгэхэа аишыцэа рымаша анышэ тарыжуан. Днарылцын, акэарашы икэыпсыз адыгачиа еицш, здац тыпсаакэа хаххала икажыыз ацсатцла ашыпы дыкэтэан, дапхьо ифылеихеит. — Бгэы иаанам-ган асалам шэыкэкэа змыфуа цыышы — санаауаз ибыстэз атоуба назыгзоит — мчыбжык абас фба-хца салам шэкэы зыфэуеит, исыздэыкэтэзом, сцыба иштоу ихоит, еицэзфэуеит... Сан, сара бысцэымшэан, агъарахэа сыкоуп. Ага икэа сылталаны, ишсылшо сицхауеит, нас имагра сылкылкэрааны сцоит — уатцэы сукуп... Сан, сбыхэоит ацеиз азы тысхуеит хэа баламган, бтахар хэа сшэоит, Вера блыхэар ибызтылтауеит... Быбга шцакоу? Зынзагы бысцэышлазар акэахп... Хара иаарласны цыоукы хартаараны хэкоуп, сшаахынхэлак еицэбзыфэуеит. Сбыхэоит бхы быхьчарц. Бгэыдыскылоит шэынтэ! Быцкэын **Миша**».

Ақбаад-хпсы инапсыргэытца икэтцаны, дахэапшуа, деицэагэгэа акыраамтэ дтэан Зыхэба, нас, ицшыркэцаза ишырфыз иааиреын, иапхья ицыба интэицеит.

Амш кеи-кеиуа еилганы иҕан. Иаха шаанза, згәы кыдшәаны, абцъар-мца иалагылаз ақыта, ацспха шалалоз удырратә, ахә-цы-мыцра иалагахъан: ашәкәак рҕыжбжыы гон, апардакәа инарыха-аарыхон, зхацәа аизараҕы иҕаз ракәхап, хәсақәакгы, иаха илаһаз рыжәкәа ирыштыушәа, ихраа-зраауа; аусхәарта иавсны ицон, иаауан, ацсы мыжда цәами, игәагыны ашта из-таломызт.

Амра цлакашәарагы иҕахыхәхәхъан, жәаафык аполицан-цәа, рнапкәа еикәпах рыштыхь иҕәхәаны, наҕ-ааҕ ирывагыла, ақыта агәта иалганы ианнаргоз апартизанцәа.

Иарманапы игәйдхәала, иаргыанапы имаҕа иадҕәхәала, раҕхьа дгыланы днеиуан Парфинчук. Уи ихы «икәәе», ацсхәыц «дхәыцуан».

Ахәыцкәа, ахәса, атахмадацәа ицәырҕья-цәырасуа, агагакәа реипш ахышәкәа ирыдубалон, рҕынтакәа аборащәкәа ирыв-цыхәхәон: «Иреихсны, алажәкәа реипш иштыәуп! Икнахатәуп!» — зны-зынлаггы атуанкәа рҕнытә иаафлон абасеипш иҕаз абыжкәагы,

— Шәласы-шәласы, ииш шәарт ацсахцәа, егәа жәузаргы, ишәыхъеит! — рызкәа ашәақь цынтә адыргыло рыбжкәа рду-ны ирыкәкауа инарцон апартизанцәагы.

Галиа ианакәзаалак Датикәа иааигәа агылара бзиа илбон. Уи изкәа аҕьяҕара дкыдыҕшыло, ма, ауапа ажәахыркәа реипш иҕәәәза иҕоу ижәахыркәа лыҕерытқауа даннйкәо, аҕба дтоу-шәа лхы лбон.

Уажәгы, аколонна аханы, Василигы иаргы наҕ-ааҕ дрыб-жәагыланы, иахьа ашыжь, ажәа аххәааны Датикәа илиҕаз авто-мат датәеырбо днеиуеит.

— Васа, иааг, иумыздоит, ужәахыркәа ухъеит мшәан, — Галиа уажәы-уажә, Васили ижәахыркәа иқәу апулемиот агәыцә даахынҕашалоит.

— Мап, ишыласу быздыруам ауп Галиа, абыржә иааусыштыр, есс, аҕша иаасымхны иагоит, аа быҕши, — ижәахыркәа тыҕсаакәа натакшашәа ишыштырҕоит Васили, аҕаҕыхәа ицхауа ижәахыркәа иқәу аихаза.

— Уеизгы-уеизгы!

— Мап, мап!

— Сухәоит, Васа.

— Ус анакәха, «аҕкәацәа» брывагыл, — Васили дааиасны итыҕ Галиа илиҕоит.

Ашьапышьтыбжыкэа ирылфны иуахауеит ахэцэа рыкьбжыкэа, рыгызбжыкэа. Еидарак иаттам азэггы дубом: инаргоит иахатэи ркэыларафы иргаз апулемиот дукэа хпа, анапылатэ пулемиоткэа, иашыыкыла апатрон, асакасақэа ирну ахэцэа...

Амра акыр аефшышьтыхны, ашэахэақэа цахэ-цахэо ақсабара зеггы аеалартэаны ипхон, урт, рхатэы фны — рыба адырфеггых ршыапы анныладыргылоз.

— Ипшэырти хфызцэа! — акоманда кайтцеит Зыхэба, абна ианнылагыла.

Апартизанцэа «иткэаны» иааргоз инарыдибахэалан, ахэызба зпыхашэаз, иара ус напыла, знапы тацэымызггы хапыцла, аттахэа рфызцэа аапдыртит. Зеггы еихэлаччо рнапкэа рымибахуан, згэы пшаазаз цюукгы игэыдеибахэхэало игэыдеибакылон.

— Ус иаха еигьуп, — ихэеит Зыхэба Парфинчук даайдгылан.

— Хымпада! Хаткэаны харгеит, харшыит хэа рдырузааит — зеггы хтаацэароуп... Иажэа намгзакэа иеааникылан, «сара изысхэарызеи, шэара ижэымдыруеи», хэа аанарго, Датикэа дфеейацшит Парфинчук.

Амза гылаанза акыр аца рбеит апартизанцэа. Аха, изыв-тыцтуаз абна амца аркуа, ишам-шамуа ажэфан иаатцалаз амза, кэара лашэыкгы цыара иннамыжыт ухэаратэы ақсабара аарлашеит. Абыжь-ду тахэаеца ацэажэара иафын абна, зыгэтыха зызхара иззеибымхэо атыпхацэа реипш еибархэыт-хэытуа, еивафуа инеиуан акэарақэа рыцэкэырпақэа.

Адырфаены шыжыымтан, ианцоз излацаз акэымкэа, дачеа мфак ала иахыкэшаны, лагер афы иааит апартизанцэа. Иргаратэы икамыз ахэцэа шаны, зыгэра ргоз акытауаа рыкны ишьтарцеит. Уаха импшзакэа, ажэжэахэа реааидыркылан, лагер ныжыны, амраташэареи аладеи иахыырбжыанакыз ашка рхы рханы идэықэлеит. Урт уажэы ицон, Казакови дарей еицэажэаны излаказ ала, Налибоктэи абна иазиаша.

Иныкэеит енак, фымш. Пхынран, азмахкэеи, азиақэеи, акэара лашэкэеи, иара Белоруссия атэала, ахафы илеины ишыказггы, аныкэара даара иуадафын. Амац адагь шацэцэауа еипш ушы-фаа-фаауаз улбааздоз азмахкэа рацэан. Уахынла, мфала иныкэон, фынла — бнала. Фынтэ анемеццэеи дарей еицэахэит, зны аполицайцэа ирылахэит, аха цыар тмыркыакэа, ахыатшыа реақэыршэаны ихыатуан. Фыц ирыланагалаз рфызцэа фыццэа зеггыныңара агэымшэареи ахатцарей аадырцшуан.

Хәйлпазык, ргәйреанзамкә, излаз абна аантәан, амшын агәы еипш иказ-казуа дәеиуждук иныкәгылт. Адәеиуж аназара нахьхы, зыпсы ахәага аарла илеи-өеиуаз амра псада иадубалон, аапынтәи акәыкәбаакәа реипш ипсакьаны адәы икәпсаз хыбракәак.

Рышъахька игъежъны пытк инаскьан, Зыхәба дымпшзакәа апшыхәцәа дәыкәйтцит. Апшыхәцәагы саатк аиха инымхакәа ихынхәит.

Уи Куль ақыта акәын. Ирыкәшәаз ажәхьча тахмада излеихәаз ала, мчыбжыкгы цуамызт, зытра пжәаны ипылы-пылуа ркыта иалажъыз анемеццәа алтны ицеижътеи. Амала, иахьцаз, насгъы урт арака хыкәкыла иззыказ хәа атахмада акгы издыруамызт.

Ивенец ақалакь ааигәан, ақытақәа арака иаха ихтын. Уажәраанза ироухъаз апшыхәратә дыррақәа излархәоз ала, анемеццәеи аполицаицәеи абрака иаха тәартас-гылартас ирыман. Ага иғамхар ада псыхәа шыкамызгы идыруан Датикәа. Убри акнытә, избеит, абри аухаткәкьа, ғыц ирыланагалаз зегъы, апартизанцәа тоуба дирурц.

Ацәылашыцара иағын. Азлагара ачарыцкәа шахәлапсо еипш, иааипмыркьазакәа ауаатәсәа рыпстазаара зыхәлапсоз аибашьра ауп акәымзар, апсабара сиршәакәа ипшзан, ихаан: апсуа хәыштәара аипш ипхатцәы-пхатцәуа ишьтаз адгыл ачашәфәы ахышәшәон, анапы пшқа ду угәы икәшыуа, агәадыхәа уртцысуа уарцәон абна, итцаулан, ихаракын, угәы шытнахуан ажәәан, уи зкыы тыпқа-бла иатцәала иаакәымтцзакәа иуалацәкәуан. Аха, зны-зынла апша-лахъеикәтцага иаанагоз ахәшәфәи ашьафәи абарткәа зегъы бжаны икартцон.

Абасеипш иказ ахәылпаз азы, Датикәа Зыхәба, нак-аак еиғапшуа иааиргылоит, аханатә аахыс амца ицалагылаз апартизанцәеи ааигәа рхыпхьазара иацлаз рәызцәа ғыцкәеи. Ағыццәа азәазәала иалтны, рыпсадгъыли, ржәлари, рәызцәеи тоуба рыртон.

Рапхәа даалцит Семион Парфинчук. Уи апионеррахъ ирыдыркыло ахәыч иакәын дзеипшыз: иблакәа пхашьон, изам-әакәа кәпшыын, изнапык игәйдхәалан, егыи инапала илахъ иакәнахәалоз апхзы ирбон:

«Сара, Асоветтә Социалисттә Республикакәа Реидгыла иатәу ауаы, — иаацәыригит Зыхәба, ицхәо иғынеихеит Парфинчукгы, — абелорусс жәлар фырхәцәа рқа иаша, тоуба зуетит, анемец-фашистцәа мпытахалащәеи апалачцәеи ркнытә,

сыжәлар рхы рақәйтәразы, сымч-сылшеи сыпстазаареи акгы сшаеиғзауала. Иара убасгы, сабцар шытастараны сыкам, сара сбелорусс дгыл аға цышәмыцкә ишыапы ықәгыланат.

Сара тоуба зует, скомандирцәеи сначальникцәеи иаасырто апырказкәа зеггы, ажәәхәарада, снавала-ааваланы акәымкәа, ишынасыгзо ала, ар рдисциплинеи аибашьра амазеи сыбла ачыц еипш ишысхьчо азы.

Сара тоуба зует, ирблыз ақалақкәеи ақытақәеи, ҳаҳәса-кәеи, ҳхәыцкәеи, ҳанацәеи, ҳабацәеи рзы аға икны сшә штас-мыжбуала, иааицмыркәазакәа, насггы цъара акы аґацхәа схы ламыркәазакәа, ианакәзаала, иахьакәзаалак, сымшәа-смырхә, рыцхашьарак хәа камтазакәа, анемец акупантцәа шынсырт-цәауала. Сара тоуба зует, иахынзаалшо схы сәмеиғзакәа, активлатцәкәа Ар Қацшь сышырцхраауала, убарт срывагыланы, афашист палачцәа иахьаасыкәшәалак ишынсыртцәауала, иара убри алагы, ашьаартцәыра хзаазгаз афашистцәа иаарласзаны, насггы инагзаны рықәцкәара шалсыршауала.

Сара тоуба зует, аға баапсы сшиґагылоу стахароуп акәымзар, схи, стаацәеи, с-белорусс жәлари, ашьақәада зымкәыташу афа-шизм тәыс ишасымтауала.

Сара сшызцәа-апартизанцәа рґацхәа сгыланы икастгаз атоуба штдабыргиашоуала снапы аныстоит, сыпсы танатцы еилазга-рангы сыкам.

Амала, сара сыпсыґереи, сшәаргәындареи, ма цъара разкы-дараки ирыхкәаны, стоуба еилазганы, сыжәлар ринтерескәа сыпсахны скалозар, ускан, абарт сшызцәа шәнапаґы хьымзгы-еикәатцәала стахааит!»

Абас, ацәылашьцара инаркны чаннза, абна итцуан атоуба бжы. Ускан, апартизанцәа иаарыкәыршаны, цсы зоугы, цсы зхамгы рлымхәкәа кыдтаны изыруан. Ачыр-чырра иакәытцит атарақәа, рызхара еибашьызшәа иааикәтәеит абыґкәа, ицәеит азымшаскәа, акәарақәа, азиақәа. Акзатцәык, еикәтәашьа зма-мыз апша-кәанда шытиааны, атлашьапкәа инырыбжыыс-аарыб-жыысуа, ишаанагац иаанагон, ахәшәыбли ашьеи рыфш.

Уаххәа анырфа ашьтахь, ашьауардын ашьапхыцкәа реицш, здацкәа ырхәаны. анышә иаларца ахықә иқәгылаз аць атцәа еизеит апартизанцәа рыштаб аилазаара.

Абрақа, ашымштәи рыхтыскәа ианрылацәажәа, ахәшьара-қәа анрырта ашьтахь, апартизанцәа ркомиссарс дықәдыргылеит

Васили Иаковлев, ҕыц ирыланагалаз апартизанцэа ркомандирс дҕарцеит Семион Парфенчук.

Атцхаҕатаны, апартизанцэа адырөөгөх рпырсал шытырхит. Урт, Куль ақыта армарахь ала иааныжыны, иаха изыцәшәаз адәи иаватцаны игаз амџа ианыршәланы аџада идәықәлеит.

Аныџәара цәҕашәа имариан — арезиней аихей ицәдыртцәа-хьаз амџа ианыжылан, акартош-чашыла еицш зышьтыбжь уха-пыц ытцнарцсауаз асаба кәымшәышә.

Ашара иацшанхарц иаҕыз амза иарлашон, ахәыштаарафџы зхышәшәоз адәи, арҕарахь, ашыкьбыжь гәышьтыгхаха, мшын-тас изазон иаазлытыз абна.

Апартизанцэа ҕымт, ашәшыра рҕытцакуа инеиуан. Амза еса-ири ицштәыдахон, ажәџан тьыккон. Атҕынчра аарла иаалџуан арбаҕь ҕтыбжьқәаҕы.

Рацхьа игыланы инеиуаз ркомандир даатгылан, ихсаала аатганы ифанар алашара ақәырцхо днахәацшит.

— Боровики ақыта, — ихәеит уи ихагылаз дџарытцапшын.

Урт ртагылазаашьа азхәыцхаҕы рмазакәа, атҕынчра хыла-гәыла еилатцо, акаршәра иахибахәа рҕаархеит ахысбыжьқәа. Зегы ааҕыџ-ҕыџхеит, асеицш атагылазаашьа аныкоу ишы-калац еицш, забцарқәа аазырмазеизгы дубап.

Рацхьака, нак ихаразаны, икалап иара Боровики ақыта иахы-газаргы — цюуки аидцсылара иаҕын.

— Шәычешәырхиа, — акоманда кәитцеит Зыхәба,

— Ацшыхәцәа ацхьака идәықәтцаны, даргы хара-хара ина-рышьтәлеит.

Ахысбыжьаҕы ахракәа ирџызоуп акаршәраҕы, цәҕашәа ауаҕы дажьоит: уажәы-уашьтан иахьеилартцо снарылагылеит шухәо, уара унаскьаццхьаза иаргы наскьо — уаркароит.

Аа уажәы-уашьтан, ицон апартизанцэа абна аган реавакуа, реырмазеины. Акаршәра кьакьамсеџ иадцоз ахысбыжьқәа мацк иџхаланы, нас, анахьгы-арахьгы реыртло, ашыжьтәи ахауа ссир раццо ишырцылац ирцylon.

Ишеит. Ахысбыжьқәа иаха-иаха еихсыҕьуа иалагеит. Анакә иатцәара ацштәы змаз атцәытцлашара иналазыз ацшыхәцәа рха-бар ыкамызт. Ус, абыз кәцшь еимҕацаза иџатцкьаз амца, ихара-заны, абна атзамц иатцәа инадырбалеит. Ахысбыжьқәаҕы мац-мац иааихсыҕын, иууаза иаатҕынчрахеит.

Абри-абри ауп хәа, азәгы аky издыруамызт. Усеипш икоу аҫагылазашыа ауафы дарлашәуеит, дардагәоит, дҫақы-чақыа дыкәнархоит, аҫақы-чақыра — ашәаргәындара аҫазшыа чыдакәа ируакуп — ушәаргәындоушәагы уканатҫоит.

— Шәаагыл! — тынч акоманда ритеит Зыхәба.

Икарҫарар, игәыѡ-ѡыѡза инеиуаз апартизанҫәа, абна рыче-нылакны иаагылеит.

Абна иадырбалоз амҫа есаaira аҫеибнәтән, итнәхәауаз абызкәа, аҫеиларша алѡа иалҫәраа, ажәѡан ихәнарҫ иаҫын.

Дхынхәит аҫшыхәҫәа руазәы. Уи ихәеит, иацы хәлаанза Боровики ақыҫаҫы афатә еизызгәз анемецҫәеи аполицаиҫәеи, ианыкәтшаз аламҫалазы, иахәаанагаз уаҫы изымдырзауа, бҫьарла еикәных иҫаз гәыпҫык ауаа шрыжәлаз. Згәызҫәанзамкәа изкәылаз аҫа акыргы деилыршыаазаап, аха, уи, хыпҫхәзарала дшеихәз еипш, ашҫахь, апыжәара иган, урт ауаа хыбрак иѡнеиҫалеит. Абракагы гәҫәала еибашьит. Урт аҫа данырмыхәаза — изыѡналаз аҫны амҫа аҫреитҫеит...

— Нас, уажәы иабаци дара? — дҫааит Датикәа, иҫсы игәы икылаханы.

— Ивенеҫка рхы рханы идәыкәлеит, — нәтеикит аҫшыхәѡы.

— Излаҫәеи? — даалкыаны дҫааит Хариташвилигы.

— Машынала, мотоцикла, рыпҫҫәа еипҫхытта адәы ишықәжыз, — даақәыпҫычханы инацитҫеит аҫшыхәѡы.

Амҫа зыкәтҫәашо изкыз аҫны, амажәа еипш еимытта аилахара иаҫын апартизанҫәа уа ианнеиуаз. Уи амҫа аҫыфа аиуыпҫхәаза, иахә-иахә аҫырҫбааны игылон, ҫәқәырҫа-хәашҫҫас зәеилархә, аҫпхь зҫрыдды ихалоз амҫа ааигәа унанашҫтуамызт, ухуҫы ықәблаа иагон.

Апартизанҫәа шааҫырҫыз аипшҫҫәкыа, ахьшь аҫага ашҫа икәызбааз акәҫарақәа реипш иныҫтаба-аатҫаба иҫеит, уажәраанза игәжәажәо аҫны иавагьежыуаз анхаҫәа.

Апартизанҫәагы, азныказ, иахзырҫәозар ргәахәын, иааи-лагьежыт, аха узмаҫәаз, зхышәкәа амҫабз ркылкыоз аҫны аҫшы-ҫзамҫкыы ныҫақыҫын, рәеикәпҫа ақюуқәдра иналахәит.

Аҫны былуан, аха зыҫсы ҫоу азәы далабылуеит ухәо иҫа-мызт.

«Оумашәа иубаша, — дхәыцуан Датикәа, илахь инапы аҫы-ракны амҫа далаҫшуа, — бҫьарла ианырмыхәа, амҫа роурыжы-зар, ҫьара азәы даадәылкыангы ишҫакамлеи, амҫа хкындәз хәа ипҫшызма?! Ааигәа-сигәа азәы дкамхәит, азәы игызбжыы игеит...»

Азныказ, апартизанцәа ирыцәшәаны ишәаҕыаз анхацәа, их-раа-зраауа ацәыртцра иалагеит.

— Ои, иаларблит, ои, иаларблит, арт агыгшәыгкәа, арт ауаф-жыфацәа, ои, ои, ои, ои, сыбла иабо закәызеи! — давагыежьюан, зеггы реанырзозгы, имцакәа иаангылаз атакәажә.

— Сан! — Датикәа атакәажә даалыдгылан, лыжәахыр тып-саакәа инапы нарықәкшәа, ифытцра даатцеикит. — Изустада иа-лаблыз, ишцакалеи?

Атакәажә лхы ышытылхын, лпынтца хашәшәала дықәпшны, акыраамта дихәапшуан.

— Иара уара узустада? — дцааит атакәажә, лҕы акцырақәа ирывтдаланы инеиуаз алағырз лнапы азқәала ирыцқьо.

— Спартизануп! — наҕеикит уи имзазакәа.

— Апартизан захьзу хара иахтәу уафыми, сыцкәын?

— Нас ишца!

— Уртгы партизанцәахарын. Иахьа ашамтазы, ажәван иалфрызшәа сыфны иаафнахаит... Аа, сыфны ахыгылоу, — лнапы қыц-қыцьюа иналырххеит уи, ақды еихақәа дукәа ирылхны иқатцаз афнылақә ашқа. — Сымацара затцәык сахуп, аха азәгы сиеицәазам, сыцкәын. Ари афны зтәыз нцәахьан, ахала игылан, — лнапы ус ишытылхны ишылкыз даахьахәын, аиқәыбылра иафыз афны иаақәылкит. «Хара анемеццәа зшыуа уаауп» ихәеит руазәы, сшәаз цышыа... «Бымшәан, хан, бымшәан!» — сдыршәыркьрацы иафын егыртгы. Имлашыуан, исымаз зеггы рыстеит. Ишгылаз ажәжәахәа акрырфан, рхәы ркырқы илыбаанза, ишааиз еипш индәылеибахәа ицеит... — цытк леаа-нылкылт атакәажә. — Нас — ахысбыжықәа, хгәы згахьоу ахыс-быжықәа. Сара азәгы сицәшәазом, сыцкәын — ахышәт хәа сееилахәаны саадәылкәеит. Амца абжара аафысшахьаны, ахыс-быжықәа сара сышка иаауа иалагеит. Сыблагы мкәысит. Ус, ирышьтаз ирфахысуа иласывкәеит истаз ацкәынцәа. Ишиашаз афнгы ифналеит, — адырфеггых лнапы налырххеит атакәажә, арацәа еихәылшаауа иахьеиқәыжыыз ашқа.

— Илхәо иашоуп!

— Хала иабеит!

— Иалаблит, иалабыл! — атакәажә илхәаз иацдырғызуан зеггы.

— Шакаф каларыдаз? — уажә иаха зымцахь уназышьтуаз амца дазааигәахо дцааит Датикәа.

— Фыык ыкан, — азәы илцәихәар хәа дшәозшәа, атак ныкал-цеит ивапало инеиуаз атакәажә.

— Сара азэгы сицәшәазом, сычкәын — ишаафналаз испхьа-
зеит, нас индәылтцаанза рыбла сыхпшылон: рцәеи-рыбаши
еикәыршаны ишыҥазгы, рыбақәа амца рхын... «Бымшәан,
сан!» — ихәахит реихабы, ашә инынхытцызгы — уажә сшәаны
сқыңь-қыңьуа срымтцагылоу цыушыа... Сара азэгы сицәшәазом,
сычкәын, — зхы алада ирха зейкнаҳаны, иааҕәымтцакәа ичыр-
чыруа алса-цыс еиңш дчырчыруан, дчырчыруан атакәажә. Уи,
зны Зыхәба иаңхьаҕа диасны, ауаста ипыраҳәа еиңш дааи-
пыраҳауан, нас — иармарахь, ашьтахь — иаргьарахь. Сара азэгы
сицәшәазом, сычкәын...

Аоны ахырпақәеи ауасхырқәеи ракәхап, макьана апыр-пырхәа
ирықәтәашоз амцабз еикәымтәацызт? Аццышәхара иаҕыз аоны
иакәшаны игәартеиг Датикәа ифызцәеи иареи, инеины иалаңшит,
аха уафытәысак имтә-ишьта цьаргы ирымбеит, цәыббылфдык-
тыи рдыңта интамсит. Арахь, ишыфналатцәкьоз халала иаабеит хәа
игылоуп анхацәа, ишыфналазгы збеит, ишдәылмтцызгы здыруеит,
— еееикәкышыа лымамызт атакәажәгы

Боровикиаа рзы ажәа — апартизан, иҕыцу ажәамызт. Урт
рхаан ирымбацыз абарт ашәауцәа рзы иапыртдон алегендақәа,
афырхатцаратә ашәақәа, алакәқәа. «Ишәахама иҕалаз!..» абас
акәын зегы ажәабжьхәара ишалагоз, аха, уи нахыс, досу ишил-
шоз атәысакәа ахаиргылон, анапы-ашьапы атцаитдон, исахьа-
иркуан. Аира иаҕыз аҕапыцтә хәамтә ҕыцқәагы, дара ажәытә
хәамтәқәа рҕны еиңш, атыхәтәаны — ахәахәа атцкыс аиаша
аиааиуан, ацәҕа аиха абзиа апыжәара агон.

АндуИрина — иарауажәыгы Датикәа иҕаҕежьуа ицуатакәажә
(ус ауп ишлыңхьо) алакә ада даҕа жанрк лхахьы иаалгазом. Уи,
ашәҕәысцәеи цьоукы-цьоукы ажәабжьхәаццәақәаки, зны
ихәыцны, нас инатәаны ишырәуа, ишырхәо еиңш алакә аңцара,
пхашьара дуны илыңхьазоит. «Иҕан, инхон, ма иҕан еицииз
быжьык аишыцәа», хәа макьаназ лхаҕы имиц ллакә дналагоит.
Нас, ашәишәикәтаҕь еиңш акан зҕықәхәхәы, здыңта хашәшәала
хәычқәа хатцааны илыхәаңшуа ахәычқәа аашьтҕааны, даҕа ду-
неик ашҕа илыманы дцоит.

Анду Ирина уажәы ааигәа лакә ссирзак апылтеит. Борови-
ки ақытаҕтәи акритик Мишка Софонов, даҕакала иухәозар —
Мишка «Ауаста» излеихәо ала, анду Ирина лырҕиамтәқәа иреи-
сәозаргы ҕалап.

Алакә азкуп Боровикии Судаевичеи ақытақәа рыбжьа-
ра, абна иатцәа ашәшьыра ицаианы ицәоу азиа. Анду Ири-

на ахәычкәа изларалхәаз ала, еициз шәфык аишьцәа-апар-
тизанцәа абри азиа атцака инхозаап. Урт иахьа хәлаанза, азиа
атцака ирызтагылоу ажыракәа рфы рахәакәа рзрыжәуазаап.
Нас, амза акәапахәа рашта ишынташәалак, азы ифалтны,
ажәфан агәы кылжәжәа икәытцаз, адгьыл ашәа-шәтакәа ан-
пыккала ианытцаз рагацәа иаарылагьежны, рыхкәа хытцәтәа
инышьтарцозаап...

Ахәычкәа ирахәхьоу лакәк иалартцозаарым абри алакә, лара
анду Иринагы уи ахәара амалахазгы лгәы пнамтәозаап.

Уажәы, анду Ирина, Зыхәба адиутантс диртазшәа дивагье-
жьюа, дахьичугы, лхы итагьежьюеит, иахьатәи алакә алагартагы:
«Икан еициз фык аишьцәа...»

Ақытафы зшәмхы инанагоз азәгы даанымхеит ухәартәа,
абри ақыптажә акны еизеит.

Ауаа еизганы ааигәа ирылампышыцыз Зыхәба избеит, еила-
цәажәарак нартбааны имфадигарц.

Дәтикәа тыпх Старинки ақытафы даныкәгылоз, хшыхәара
инеиз агәылахәычы иеипш, днапыркәычы-шыапыркәычуа, иихәа-
ра изымдыруа дыкәхазтгы, уажәы, ибжы рдуны аҭацахәа дыз-
лацәажәаша имоуп: Маргарита Масиуковаи абду Филати икарто
адырратаракәа, Геббельс ипропаганда ада даҭаакы змахац боро-
викиаа рзы изпсыхәшамхарызи.

Абнеи акаршәреи хәаара рзыуаз, ахьатла быгь-кьакьақәа
рытцака рееидыркылеит еизаз.

Дәтикәа днарылапшын, даапышәырччеит, нас, аихацәыга
ашьалашьын иафьтызшәа, еикәархәы-еикәархәы иҭаз ижакьа
инапы налишьит, «Шәгәы цазаны шәыказар акәхап?» — ихәеит уи,
ус баша карктрыцкьаарак ахасабала. Аха иихәаз рмаҳазазшәа
азәгы ақәғимтит, зегы рыба тырхаха ишиҭапышыц иҭапышун.
Нас, ифьтра итцакыз атетрадкәа руақы аахиртлан, дапхьо
иҭынеихеит...

Ишьтахьала идпхалоз амра, изкәа кылтәаны иагон. Шәахәа
кьалақәакгы пхашәа-пхатцо, зны ижакьа рыеналарпсон, нас,
ахы цәыкәбаркәа реипш иалшәшәаны, бзиа иибоз анапшымта
зныз ақьаад рыенақәырпсон.

Дәтикәа тыпх уажәааны дызбаз абыржә дибар, амалахаз-
гы дидыруа дыкамыт: амаҭахшыгы итақнахаушәа акәын
ижәфахыр тбаакәа ишырхьынхалаз ихәагыршшаха ишәыз иб-
луз, илакыта нақ итахацыпхьаза, есаaira зыҭезырхәоз ипынца
— паса ашәауардын ац еипшытгы, уажәы — уи ашәапхыц акәын

изеипшраз. Аха аапсара захъзу издыруамызт — зхы намыр-
кэзакэа, асакара икэланы ицо амахе дафызан — мчыбжык им-
фар, имжэыр изакэыз издыруамызт.

Уажэыраанза изкэа кылзтэоз амра, уажэы ихэнаны, ихагэта
икэнарццеиаауеит, аха ажыагырѡага афыркы дкылсызшэа дша-
база дгылоуп — машэыршэа акэзаргы пхзык илахъ иаакэна-
хэалом. Дапхы дышнеиуа, даатгыланы днарылапшуеит, даа-
рыхэлаччоит, ажэакэак ныбжэаиршэуеит. Ус...

— Афыза акомандир! — Онуфри Бистров ибжыы илимха
интасит.

Дымцакзакэа итетрад неикэеипсан, даахыахэит.

— Апсцэа гылеит! — ихэеит Бистров, даныццакуа ишихылац
аипш ифы акуа, иаунашьтуа.

Ишьтахька итэаз идмырбакэа, иаргэытыста инацэа надикы-
лан, иааиртэиит Датикэа — ухы еилагама хэа аанарго.

— Ихоумтэозар, аа, упшы! — днеипыртшэа, афны еилаблны
иахыышьтаз ашка инацэа наирххеит Бистров.

Ашахта иаатцызшэа рыбла ахътоу умбо арацэа иаганы, ама-
чараб зыхыыз ауахъад реипш реырлакь ахэыз-хэызхэа еимхэо
еилагылоуп фык арпарцэа. Датикэа дырзааигэахо даналага
иччашэагы рузаап рхапыцкэа кэаш-кэашза днытэадырпшит.

— Шэабаказ, шэызуствэада шэара?! — дтэаит уи, ибла иабоз
цэашыаны.

— Нарцэынтэ хэаит!

— Хэхынеиз хрыдрымкылеит!

— Макъана шэыкэра атэанакуам рхэеит.

Реимхэара иалатэаны, рыбжкэа ааиларыпсеит урт.

«Лиошка! Амыждаира, Лиошка!» — игэы иаатэихэеит Зыхэба.

— Сузымдырзеи, афыза акомандир, сара зыкнахара уахыымзаз
Лиошка соуми! — адырѡегых ихапыц кэашкэа аарпшны, ирыкэ-
шаны игылаз апартизанцэа днарыхэлаччеит Лиошка.

Ашьтахъ зегы ауеилкаамхоз: анемеццэа афны амца анац-
рарца, Лиошка ифызцэа иманы, цаметла итэачэаны афны атэака
икэацэз апогреб ашка дылбааны иеитэахызаап. Абна зхацэаны
икэз анышэынтражэ еипш, ргэы афны ныкэблаа ицеит, даргы,
анемец ихымта иацэынхазаргы, алѡа иахэаэны игъсырцаз ап-
сык ауп иаарыгхаз...

Анду Ирина алакэ азы асиужет ссирза лоуит, апартизанцэа
гэгэала изкэызбаз рѡызцэагы рхыпхызара иацлеит...

«Аңсы ихэы - абза ифойт!» — иааигәалашәеит Дәтикәә аңсуа жәәңка, иахьа аға ихазы еизигаз афатәкәә ааганы, апартизанцәә, рапхьа ишытартцо ианалага. Ақытауаа уахь инаргон: акартош, акәтағь, ахчат, ахәашша, арцәы, акакач хыхәхәыла, ихгәарпхагаха ирылагылан ѡбака штоң ауаткагы.

Апартизанцәә ргәырғара зынзагы ахәаакәә иртыцит, боро-викиаа рчеиңыка азырхакәә, ашәтцеи ашыатцеи еизырго ианалага.

— Валич! — дааипхәеит Зыхәба апартизан бырг.

Рнаѡсшәә зкьатеиах пцәаны иччоз ахәсақәагы ааикәтәеит.

Валич дмыццакзакәә, дтәаа-маауа, дахьыцәоугы икәарианы имоу иоурыс шәакь аңса цәызза ижәѡахыр ихшыны, Дәтикәә дааидгылеит.

— Игәәкны икоуп, — ихәеит уи, иңатца азганк дыкәләцәкәышәә ахәсақәә ахыглаз ашка днаңшын, — унацәә кылрхәхәаны идурбаргы ачыхә-чыхәра иалагоит.

— Рымацара ракәхарым ус икоу, — Дәтикәагы дпышәырччо, алаф ааилихит Валич.

— Хәи, ушақәытцра, сара тахмадак, — длацәырзасын, даахыш-фышт Валичгы.

— Иудкыл! — инацәә наирххеит Зыхәба афатәкәеи ашәтцеи ааганы иахышытартдоз ашка, акы пхастахар ура узы истәхуп.

— Ауаткагы?

— Ауаткагы. Уңси унаңхи шңакоу? — иашатцәкьаны ихәозшәә иеықатцаны дцааит Зыхәба.

— Уи азы аңгәы саѡызами, — ашырхәә атак ныкаитцеит Валичгы.

Аиашазы, апартизанцәә рыбжаѡык еилытцны, ржы маѡа-маѡа иааңшуа, реимаажәкәә ракәзар, рґы раханы акәын ишықаз.

Анацәә ирзеизыргаз амаңәә, иара уатцәкьа иршеит.

Амра хытцны, ааигәа-сигәа ажәѡан иатататаз аңта ґыт хәым-бабылқәә ирылчцаны иңхон, апартизанцәә абри ақыта анынрыжъуаз.

Урт ирыццарц еизаз жәеизаѡык рыкнытә, Зыхәба хәѡык ирхынхәит: ѡыңба зынзагы итахмадацәан, даґа ѡыңба — аб-цъар дыркра акәым, амцажәла аажәга хәә рыгәра ганы агәыла-иушытытә икамызт — ихәыцқәан.

Ахәбатәи — анду Ирина ллакәкәә ирықәнагоу ахәшыара рызтар зылшо хәә иңхьазаз Мишка Софонов — Мишка «Ауаста» иакәын.

— Иареи сареи ҳаицәажәахьеит. Ара дааныжьтәуп — зеггы ишрахауа «дыззынхажьуа» хәаны, — Кузма Лихардов даины, Зыхәба илымха дынтәхәытхәытит.

«Ацсызкқы ифыза харантә дибоит, уиггы ифызак дибазар акәхап», — ааигәахәт Датикәа, аха ақәғимтит.

— Иахьи ушьапы? — дцааит Зыхәба, ихылааза игылаз Мишка Софонов дизааигәахо.

— Ахы алоуп, аха акгы исцырхагазам, истәххар абаагәара сахыцойт, — даахәцы-мцит уи.

— Уиас арахь! — иимгоз рышка инацәа наирххеит Датикәа, — ахы қәыцмғзам, атәы илоуцар утахызар — зны ура иулоу улухроуп, — даахьахәын ифөинеихеит.

— Афыза акомандир, сухәоит! — дгьатцәы-гьатцәызшәа кайтан, дагбааифәгьежыт, аха уаха даахәынгы дихәамцшит.

Адырфауха апартизанцәа пхьеит, Ивенец ақалақь жәаверск реиха иацәыхарамкәа, азмахкәа зкәыршаны иказ адгьылбжьаха афы. Урт абас, уахык шаанза имыцәа-имтәа, ағатцәкьагы ифәгыланы имықәпацыт: икараха иказ апартизанцәа, адгьылафы алазахагы рамразакәа, рыбжьы гәыптцәагакәа еитцыхәхәа, рыба иаатапапеит акәыбырқәа. Рыбжьы тганы итцәуамзт акәымзар, цсрак ахьықалаз ухәарын — акьешечеш хәа рылахькәа ианрыслак, ашьа җадшылон. Азәы ишьа азәы ифәтатан, азә илырхыз дафәазәы илартцон акәыбры еихиаа цышәтцәызкәа.

Датикәа, жәаха боровикиаа иртәз амыркан харц ихы иакәыршаны фыцха даниагы, ашшеи ақхзи рыла, цша кәармакгы кылымшәауа ишьыхны ишәыз иблуз, афешәхәа азаз еицш иалыркьаны акәын ишьа шааргоз.

Галиагы, макьаназ аҗаҗахара иахьымзацыз лцәа-цшқа, мацәаз-мацәаз иҗеилбахтәа-җеилбахтәа иргеит. Уи, апартизанцәа рымәтәкәа лықәхәхәаны дрымтцәахыр, ацсынкәакәа зышьтоу афы еицш дшыфуаз дынкаханы дыцсуан.

— Ех, шәара, ан лыцкәынцәа цшқакәа! — ашәи-қашьи реицш еилыхо еилаз апартизанцәа дырхыччон Лиошка. — Сара сеицш шәдакәа рдысны, шәшьа акәыбры рыцха акәым, шә-граммк зкуа ашприцтәкьа иазаамго итадыршәхьазар иабанзашәзеиғьыз... Аа, шәыцши, сара сышка акгы шықәымло, урт газазам, ачарыци ачахәтәи еилдыргартә икоуп.

Аиашаз, раҥхьатәи акәыбрқәа, рҕыр-қышә тәызқәа Лиошка изамҭа инадхыжәжәала ицазар акәхап, машәыргыы, уаха акы иара ишҭа иқәломызт.

Ус, апартизанцәеи акәыбырқәеи зи-мәти реиҭш ишеикәшоз, цәҭгала иаадыршеит. Ашьыжә акәыбырқәа хәычык ихьатцит, аха уеизгыы, маза ицхауа ала еиҭш иаакылҭканы, рхы дыдырдыр руамызт. Зылацәақәа тчаа абарбац зықәнаҭсазшәа еилбахтаа иказ апартизанцәа, еихәаҭшны иччон, алаф рылеибахуан.

— Акәыбырқәа иашоуп — хара хампытахалаҭцәоуп, аиааира ргеит, рыдгыл рызныжыны ххьатроуп, — ихәеит Датикәа, реидарақәа разқәынтца еицырхәхәа ианаагыла.

Апартизанцәа абри атыҭ еиуеиҭшымз ахьызқәа артеит, аха «Акәыбырқәа рыдгылбжыха» шахьызы иаанхеит, иара уажәыгы усоуп ишашьтоу.

Апартизанцәа Налибоктәи абна рхы ақәкны ишцац ицон. Ивенецтәи аихамҭа хәдаҭа иааныжыны, Камень ақалақь хәычы иналаҭшуа илатцсын, шыжымтанк, Звезинец ақыта амцаны, цсара мацараны инашьтыз абнаҭы иааҭшит.

Заа раҥхьаҭа идәықәырцахьаз аҭшыхәцәеи дарей уаҭа еикәшәараны иҭан. Азмахқәа ирхылтцуаз ахылҭа-псылҭа акәу, иара ус анаҭкәа хчылазу — ааҭынрак еиҭш анаҭкәа хтәалан. Иара уи анаҭкәагы, абажә зылач иахылтцыз алҭа акәын изеиҭшраз.

Амра гылеижьтәгыы акраатцуазаарын, ахтыҭ еиҭш икаҭшькылчхәыхәза, абна иҭахык ажәҭан хәашыы иалубаауан уи. Иаха шаанза аныҭкәара иаҭыз апартизанцәа, рыҭсы ааиҭаркын, какал ахынзаркуаз аҭшыхәцәагыы хынхәит.

Урт иааргеит рҕызцәа ззыҭшзамыз ажәабжә: Феликс Едмундиҭа Зержински иашьа гәакыа Казимири уи иҭхәыс Лиуциеи рықәшәазаап ақытаҭы иахьнеиз. Казимир арт шпартизанцәаз анеиликаа, ирыхәашаз ажәабжәқәа акыр реиҭхәеит, рҕызцәа зеггы рыманы, иара ишҭа имҭахыттрацгыы дрыхәеит.

Зыхәба идыруан зержинскиаа абри араион аҭкны ишынхоз, хыхь-хыхьла акәзаргыы, урт ргәалаҭазаарақәагыы зеиҭшраз, аха асҭәҭкәа иаарласны еиҭахауеит хәа дыҭкамызт.

Уи, Иван Весницкии, Васили Иаковлеви, Леонид Хариташвили, Кузма Лихардови, Иван Парфенчуки аашьҭихын уахь дцеит.

Зержиново хәа изышьтоу ахабла ианналагылоз, аҭсабара ҭ-каҭкны еикәушәа акәын ишубоз: уажәраанза адунеи зеггы

зымпытдакны ихчылаз анакә, цлакашәара акара аефшыштхны, амра ашәахәа җежкәа азкәа икәырқо ихтәалан. Уи алахыс, цыхәаптәара амазамкәа итдыкка инашьтын азаза цкышкәа зкәымбацыз акаршәра, атакәа-таҗаракәа, абна иатәа.

Алегенда уафы Феликс Зержински ихәычра ахыхигаз ахаб-ла, иара ашыжътәи ашәапшь ахата аипштәкәа акәын ишып-шзз. Апартизанцәа рхы напхыак-аапхыакуа акәымкәа, иаартны зержинскиаа рашта интәлеит. Агәашә ачы дырпылеит уафы ауку, иааигны, ицламхәа иатәараны илашьтыз ижакәа асал аипш итәырпсаза.

Уи, ипсшәахәара акәзааит, ишыаҗакәа реихгашәа акәзааит зегы шәан, изан, ипқан, ибла-кәыш гәйтбаакәагы иара убас-тәкәа итынчын, амшын иатәа агәы каз-казра ухыпшылошәа итауалаза унырхыпшылон.

— Сшәыхәоит шәхы ахышәымбаарц! — ихәеит уи, урт иажәа-кәагы акасыш икылхны.

Казимир ипхәыс Лиуциа, қарала иара иаткыс дшеитазгы, акыр ажәцәа лыкәнылахьан, аха ҳаракык, аамтала зны аб-зиаазара шлымаз удырратә лыхәда цкәашаа, лнацәа-пақәа тхәаа-тхәаа.

Уи, ахәынтқарцәа ртаазшәа ауп дреихырхәаны апсшәа шрал-хәаз Датикәараа.

Рыцъеггы рхырҗы ианубаалон аибашьра анацәа тыпқәа. Датикәа игәеиҗеит, абри ауаф тынч игәы шыақәакәала иштәыз. Егәа итәахырц иеазикзаргы, дыдраргамон, иаакәымтцзакәа илахьаҗы атрыс-трысра иаҗыз ада иатәеи ацәуа аипш алеи-җеира иакәымтцуаз ихәда абаши.

Лиуциа иаха лхы ахылгозшәа калтон. Илтәз асасцәа иш-царадамыз анылдыр, ицәырылгеит алитература азбахә, нас уа-хьынтә диасит амузыкахь, ажәақәак рхырхәааит аказара егьырт ахккәагы.

— Сеиҗеизшәа збоит, — лхәеит Лиуциа, ахәхәа-хәхәахәа даакәыпсычхан. — Сгәы атцтәа ақәлеит, схы акәтаҗ аипш иша-кәеит...

— Хабҗар кнаххар, ароиалькәа акармаш рыкәнаххып, — Да-тикәа дааччашәа дҗагылан, асаркәа еипш уеызнубаало игылаз ароиаль ахәа җхьарены, икәашккараза иаацшуаз, аклавишкәа лахьхынза-җахьхынза инапы нырхыишьит...

Абри аены, Зыхәба иҗызцәеи иареи, зержинскиаа ркны ра-цәак инымхеит.

- Ҳахышәтаһу Ҳакоуп, — ихәеит Казимир Едмунд-ица, Зыхә-
ба инапы рғәғәаны иаанкыло.
– Ирласны ххабар жәбоит, — нәтеикит Дәтикәағы.

°16°

1942 шықәса аапынтәи аҭхынтәи амзақәа рзы, аибашьра зегы рейха амца анакуаз аамтазы, Налибоктәи абнаҭы рҭеизырго иалагеит, аҭа иигаз атерриторияҭы инхаз, аха уи ианымшәаз апартиотцәа.

Уахь инеиуан, уажәраанза: Заславльтәи, Зержинсктәи, Столбцитәи, Ивенецтәи, Радоскевичитәи ухәа, араионқәа рҭәи абнақәа ркны зҭеидкыланы иҭаз апартизанцәа ргәыпқәеи ротриадқәеи.

Нцәара зықәзамыз уи абна дуззеи иатцәахны иамаз азияқәеи, ауаҭы джьаны дыздызпхьалоз, нас азарақьа цыра еипш зҭы даатаршәны дылбааздоз азырчрақәеи, цәгьалатцәкьа иақәшәон, иагьанаалон апартизанцәа рстратегиа. Иахьа уажәраанза, урт апартизанцәа, излаз абнақәа ркны ирылымшоз, ирзыкамтоз, абри абна ду аҭкны икарцар рылшон. Абри абна ду, даеакала иухәозар — апартизанцәа рхан хьытцәцара, еиднакылон рымчқәа, иартбаауан рымчхак, иарманшәалон рнапхгара, ианаҭахугы, ан-гәыблы леипш иагәытданахәхәон, аб-гәымшәа иеипшгы иахьчон.

Зыхәба ипартизанцәа, зержинскиаа ркны ианықәт афымш рзы ахәылпаз, Березини Ислочи азиасқәа ахьеилалатцәкьо иньечынгылеит. Ислоч ааиуан ихшышьыла, ацәатцла шыапышқәа инрыбжьыс-аарыбжьысуа, зыбзиабә рацхьа ипыло атыпқа леипш ипхашьапхатцо.

Березин зыцәцәымта итагылоу ардыс ишьа еипш еилашуа, ацәкәырцақәа атазчаз хәа еигәйдтцо, Ислоч иаҭыларц иццакуан. Иааилатцәон афзиаскгы — ардызбеи атыпқәи реипшцәкьа еизгәышьны. Нас, азәы еиҭәикәкәаар хәа ишәозшәа ипыруан — Березин ауапа-хәылда аҭауаҭы изысуан, Ислоч ахцәггы кьаларуан — егырт сыздыруам, аха, Дәтикәа ус аҭәын ахәлпәзтәи ашәаҭшь ишалибаауаз.

Мацк ифаскьан, Березингы Ислочгы хазы-хазы ирырит. Уи нахыс верск инеианза қытак, ма хаблак рҭылон, ауаа иахә

ирацэан, ацшыхэцэа икарцоз адырратарақэа излархэоз ала, анемеццэа уақа иаха ифыкны иқан.

Ожэшьта уахынла акэымзар, ас иаартны ҕынла ныкэашья амамызт. Зыхэба итахымызт абарт атыпқэа рҕы аға иҕахар, дҕаыф-ҕыфны дкарцар, изызцоз абна заа илацшыкэыртцар. Ус иагыкарцеит — аамта акыр рцэыззаргы, зазак рышьта анмырхалазакэа, лак ашыбжь мырғазакэа, Налибоктэи абна иазнеит.

Абна иалагеит, арахэ ртэыџа иарцэхэхяз ачыкь хаҕарчқэа рыла. Ашаха амразакэа, урт зегы рышьтахька инрыжыт апартизанцэа. Анаашоз, абғанч мџахэаста зцагалаз абна лашьцара инытталт. Аштаб неиуан Хариташвили иотриад иашьтагыланы.

Мра-бла зтамцхац аџаақэа ирџызан амџахэаста-па лакь-лакьа избжыаланы инеиуаз абна атзамцқэа. Уажэы, азэазэала еишьтагыланы инеиуа апартизанцэа, омашэатцџка еилыграаны ауп ишубо. Убла хыркуеит: ииатцэоу, ишьацпштэылоу, ичрыхэу аблузқэа, еиуеипшымкэа изаху акьаҕқэа, акительқэа, апилотка кьыбжытқэа, ахылҕа барцэ-хьынхалақэа, ажэытэ шлиапа ҕаҕақэа. Абартқэа зегы ирылубаауеит Галиа лхы нытцырқэа излатцаку акасы-еицарса ҕацшыы.

Игэышьтыхгаха, игэамч-тацагаха иубоит, апартизанцэа рызқэа икыду рабцъарқэа: арҕза тыфаақэа згэылхэа илагоу апулемиот дукэа рҕэыцэқэа, рыгьежьқэа, анапылатэ пулемиотқэа, хара хавтомат диск гьежьқэа, атрофеитэ автомат цлымхэа кьахэқэа, аурыс шэақьқэа, атапанчақэа, агранатқэа...

Урт ирыцдоу ауаа ракэзар, рхырҕқэа азцагыоуп, изрыжэуп, хэыцра-шэкы ирытцатэахыуп, гэыграла итэуп...

Аколонна ахы, зыбжак зырчраны, зыбжак хбарстаны иказ дэык аҕы инкылсуеит. Адэы рацэакгы идуум, егыирахь абна иланамышьтыз амра ашэахэақэа зегы рееизганы абрака рычкарцсама угэахэратэа илашоуп. Апартизанцэагы иргэамцхэарыз акы рбазшэа рыбақэа ааикэыртцеит, рҕэыреанзамкэа алашара барақьат ду ианналагыла.

Абри адэаҕы урт ирцылеит, дара рацхэака идэыкэыртцахяз рыпшыхэцэа зцыз гэыпџык аецэа. Урт Казаков иаишьтыз ракэын. Ықэак макьаназ ргэамч штоу удырыртэ аҕэра иацхауа иахьгылаз икэашон, егыырт рцыхэа ашьтыхрацџкагы рылымшо, аарла амт ааркэырцон. Аха уртгы егыыртгы неиџымсрада, рцырцэқэа апкыз иатцэеи азаџа-шэты хыкқэеи рылацан, рцыхэақэагы, аџныргэ иафаз аџымсаг еицш ихыркэаҕны ихтэан.

Ирықәтәаз апартизанцәа рытәеырбон неифымсрыда зеггы рган иадыз ртапанчәкәеи рыхәда ихшыыз рнемец автоматкәеи.

Абри аеынгы, абна агәы иаханы хәылбычханза ацара иа-
фын. Ахәылпазы, Казаков ипартизанцәа иманы дахытәаз атып
афы инеит.

Казаков, Зыхәба иирдырит, иара иапхәа зпартизанцәа зманы
уахь абнахь инеихыз Степани Ивани Казанцеваа.

Зыхәба итоурых, ихы-итыхәа ахәара икәымшәеит, избан
акәзар, уи уахь днеиаанза Казаков, ифызцәа ирзеитеихәахьан,
ирдыруан. Амала, Датикәа, Рубежевичетәи ахтыс анырзеитеи-
хәауаз Кубантәи аказак Иван Прокофи-ица Казанцев, дгылац
изымдырзакәа пшышала дфагылан, ипатца-хыш ақәхә инацәа
иакәыршо, ицымшыкәа еихыр-еицыр ифәтданы дизыфруан.

— О це даа! — ихәеит уи, Датикәа иажәабжь хәаны данаалга.
— Абри ауп иан лкалт дытцарцәлеит захьзугы, — ибла-пыцкәа
аццхь рхылдды, адырфегхь пшышала днатәеит.

Еижәлантәын затцәык акәымзар, Иванггы Степанггы излеип-
шыз зынзаггы имацын, аракоуп иагъахьеибадырыз — азәы Мо-
сква ду иалиааз, иаазаз уафын, егы — Кубантәи акаршәрақәа.

Зыхәба иажәабжь анеитеихәоз Степан Алексеи-ица, зытца-
ка итәаз ацса ашыапы, иармарахь ала ихы надтцашәа, инапкәа
игәытцәса дизызырфуан. Уи, Датикәа иажәабжь игәы иша-
хәоз, лоунытә дшеилнархуаз уазхәоз, аимхәыц зыхыхәхыла,
инкыдхала-аакыдхало ицшуаз ибла иатцәакәа ракәын. Егьи-
рахь — раргъарахь ала ииатцәкакараза ишьтоу азиа акара
дтынчын.

Зыхәба ипартизанцәа иманы, Налибоктәи абнафы даннеи
адырфаены, инартбааны аилатәара мфәпыргеит. Аилатәара
иалахәын ахгәыпкгы ркомандирцәа, урт, рхатыпуаа, акомис-
сарцәа, ацшыхәцәеи апжәацәеи ркомандирцәа ухәа, ирацәафны.
Уака иалацәажәеит досу рымчкәа закароу, гәтакыс ирымоу,
рпартизанцәа ргәалаказара зеипшроу, ухәа, акы аанмыжкәа,
акы еицәымзакәа.

Атыхәтәаны зеггы еикәышахәтны ргәыпкәа еидырцеит. Фыц
еиқыркааз апартизанцәа рбригада еиднакылт хышәык ина-
реиханы, бцъарла еикәных иказ ауаа. Уи абригада командирс
дартеит — афбатәи аранг атехник-интендант Иван Прокофи-ица
Казанцев, комиссарс дкартеит Иван Пиотр-ица Казаков, акәша
чыда аначальникс — Датикәа Кәыгә-ица Зыхәба, апарткомисиа
амазаныкәгафс — Степан Алексеи-ица Казанцев.

Датикәә инапы ианыртцаз аус шуадафыз, ус унадыххыланы атың ишузыкәымтдоз дацәымфашыо идыруан. Аусутә рацәан: урт рылаңш ааихмырсығызакәә аға игарнизонкәә ирхылаңшлар акәын, еизгалатәын ағацәә шакафы ыкоу, абцъарс ирымоу, асолдатцәеи аофицерцәеи ргәы алақазаашыа зеипшроу. Иара абри, апартизанцәә имфәпыргараны иказ айбашьратә пшыхәра адагы, ақалақыкәеи, ақытақәеи, ахаблақәеи ухәа; рыкны иханы ирымазар акәын агентуратә-пшыхәратә катақәагы.

Урт рыла еилыркаалар акәын: иарбан архәтақәоу зыкны аус рымоу, урт рномеркәә, рхыңхызара, аеродромкәеи, ашьтацартақәеи, арратә усбартақәеи шака ыкоу, ахыхчагатә ргыларакәә иахырьеу... Насгы ицалатәын аға инапатцака икоу араионкәә рғы аполитикатә-экономикатә тагылазаашыа зеипшроу.

Зыхәба инапатцака иказ аңшыхәцәә ирдыруазар акәын, аоккупантцәә ауаа шындыртәоз, ишдырхәуаз, зыңсы зтиз аңсахцәә рыла антисоветтә организацикәеи архәтақәеи шеифыркаауаз. Аңшыхәцәә лаңшхырца рзыкарымталар акәын амфадукәеи аихамфакәеи. Рыхәнацәак реипш ирдыруазарц рыхәтан, урт амфакәә рыла имфаныргоз ауааи аидарақәеи закәыз, изызкыз, шакафы, ма шака ыказ...

Аилатәара ишаалагатәкыз, Зыхәба иңшыхәцәә ралңшаара иеазикит. Уи иалихит: Кузма Лихардов, Васили Иаковлев, Галиа Верховскаиа, Петиа Шалашников, Степан Чиж, Алексеи Угревич ухәа, зегы жәохәфык ркынза.

Апартизанцәә шыжыы аахыс, тәамфәхә камцакәә, анышәтә фны хәыцкәә рыкатцара иафын. Цьоукгы, нахьхьи азиа анафс, иката-катаза еилагылоу аңсақәеи атцаатцлақәеи хытәтцәаны, мара-мара иааганы ишьтартцоит; цьюукых, цаса ажәйтә, аихамфә ықәганы игазшәә, абна агәта иагәылсны ицо ахәызкәә, накгы-аакгы акылтцәаны, ақдеихақәақәә рыла атзамцкәә хәынго, атуанкәә цкьо, рхыбрақәә картон.

Датикәә иалиңшааз иңшыхәцәә иманы, икатцаны изылга-хыз нышәтә фнык дныфналеит. Афны ашә кьакьаза ишаартыз-гы, ҳаңык уныталазшәә ифнылашьцаа, анышәазеи амфәзеи рыффы фнышәшәә, идагәаза акәын ишыказ. Хусура ҳзақәихишь, ихәихәаришь хәә игәыф-фыфза ауп дарггы ишьталаны ишнеиз.

— Нас ишпажәбои ханхамфә фыц? — илаңш цқәа еилнакаауа ианаакала, дычча-ччо даарылаңшит Датикәә.

«Адацкәа аунажытуеит, ага изы ашәыр шхамкәа зәалараны икоу атла, — дназхәыцит Датикәа. — Ус еипш икоу атлакәа иахьа ирацәаны еихахатәуп, еитцаазатәуп... Уи ииклакь имкәытцапжәо, икыркы илафслакь зегы шхамны играшәо, дзыкәгылалак итцабго, дзыкәтәалак дрыдчабло иахзыкәтар, уаха абри амра зыпсы ацташәараны икоу, уатцәы иангылогы рбарын, иаарласны, аб ичкәын дигәытцаихәхәарын, ан лнапы лыргъежырын, иихьаз абзиабара агәахәтәы назарын, имицызгы ирын... Саргы Владик инап хәычкәа сыхәда иакәшарын, Софиеи сареи хшеицәажәо, акарахәа иаахаршаларын, Ница исзытцәахны илы-моу аңынцыхәа снацхауа, сашьцәеи хгәылацәеи срылатәаны, шака ныхәафә скрыз!..» — даатгылан, хәыцрала ихыхәхәо итәыз иблакәа нархигеит, абарт зегы ырыласра знапы ианыз ауаа.

Урт азәгы дгәартәо икамызт — иаци иахьеи зыләатцә кахәхәа ишоузыжытыз анхаф гәаф иеипш, ажәжәахәа зегы рускәа ирфын.

Датикәа дзызцоз азия ахыкәафы даннеи, иавтоматахыбартаз цәара инкнеихан, иматәакәа ишәыхны аңаф иныкәитцеит. Рацхьа асырз, нас апхзы идырзыфахьаз ишьапы хәхәа тыпсаакәа рытца арчыхә-чыхәуан дызлагылаз ашьац. Ус, цытраамтак дгылан, игәи-игәи еилапшуа, нас, Мчышь азыжыкәа руак агәы иатцәа каз-казра дыхцшылозшәа даафалан, дыңаны, дыхиаало хлантцы дынтәлеит.

Абар ицуазеи, абас ипстатцагоу зык ацәкәырпакәа ицәаи-жы иахьымсижытәи, инапы неитцхәа, ишитаху дымзсацижытәи, зкәырха катцаны ажәфан цәула датцампшыциийтәи...

Акыр даныласкьа, дзышыцылаз Мчышь ахахә шкәакәакәа рхәтыпан, абгьыжә табәаи аторф апштәы змаз анышә еикәатцәеи илапш иаатцәшәеит. Нас дымлазакәа даахәын, атцәыртхәа дфхәытцдәрааит. Азия агәафытцәкьа днеихьан. Ус, уаха атца ишьапы тамыркысзакәа, зны жәфатыхла дызсо, нас зкәырха катцаны дыхиаало, иеирхьуан.

Адырфегьх ибла иаахгылеит ишьахәа ршьапы иатцфыр, икыта Уатхара агәы еишшаны инеиуа Мчышь иатцәа, уи азтәчкәа, апшахәа, уака ицзызхаз ифызцәа: Амтуан, Арзамет, Симон...

Ус акыраамта иеикәабон. Амра абна иавцаланы, зынзэгы аеазеит, инафалаз апша хәыцы ифнаршәшәоз абгьыц чымазакәа гьежы-гьежьуа ишлеиуа, ицәа инахьысны, ицеипцеиуа азы рфь-нхырцсалон.

Датикәа цәгыашәа азы дараапсеит — уи тынчуп, ахра такнахәкәа ирыбжажьу асыршәы-хәаршы акара, ижәпоуп ачерни-

ла айцш, уааигәа-сигәа ихыпсалоу абгыцкәа уреипшха, ацша нхыслар уаахцаа уагаратәа ухиаалазар – еснагь ицкьоуп, аха атца ушьапы шынтаслак, ачернила ацштәы змоу азы иатцәа, алџақ-ршьшы иеипшха иаакалоит.

Есаaira ицсыдахоз ицәа-ижы, азы хьантә ахо ианалага, даахәын, изкәала дынхиаалеит. Азия иахыкәыршаз атцаатцлакәа, лаламбатәык рбазшәа рбыгыкәа неихышьуа, рхы хырхәхәаны, ацкышцыз еипш инахәы-аахәуа ршьапафы зезызкәабоз арпыс ихәацшуан. Урт рыбжьара дыбжьцшны иибоз ажәџан, акалеи џеж зтыршоу ар ркәаб акәын изеипшраз.

Ус, афлыка амхапкәа реипш инапкәа хагаланы иааитцшьуа, аџаџ дазааигәахон. Уажәшьта сааизаргы сааит анигәахәуаз даахәит: усқан ауп ианидырыз, абри азия, егырахь иамаз агракәагы азмырхакәа, ихәаршны ишыкәз – ихыдышьшы азы изааиалаз аџаџ хәымстра аеылак, атцыхәцад иақәу акәына еипш ахы цшьыркцаза, ахәда тхәаны, абыз тхәаа-тхәаауа аеырхианы ипшын амат.

Датикәа иааицәымгхейт, аха икаитцои – аа, абар иааигәазаны иааиџагылеит. Агәхьаа имкзасшәа каитцан, азы зылкәкәаны илеиуаз ижакьа инапы алшьуа, иеааирџагхейт, аматгы аеа-цамырхакәа ахәда иахагы иџтнахәейт, шхамла ипахәза итәыз акапцә хат-хәтон, абыз еимџаџа иахыкәкәаны илеиуан аиод-цхаста ацштәы змаз ахәшә-хәынгара.

«Хы, аџстаа уихәхааит, «Ацыбра зцәымгу ипынца иџааа-уейт», хәа уажәы ара уабасзаанагеи», – ааигәахәт Датикәа.

– Шышь, шәшә, цыхь! – зыкгы ткьаны иара ашка аџынаирхейт, аха амат аухьатцхуаз – уи аџара аеазырхианы, ахәда зынзагы иааитцанархәачит.

Дшәаны дахьхьатцызгы цхашьо, ишьапкәагы, инапкәагы аус аадирун, пытк агәахы днаскьаны, иџахык аџаџ дыџкы-дыззалеит уи. Ишьапкәа икәымшәышәза абаара инылашьшыын, ихьшәашәазагы иџытра акы нытысны изкәа иныкәлеит.

Зныкада деитцамсзакәа ауп уи азы далцаны, аџаџ дыш-накәпалаз. Данаахьахә – ахы цсызак азы иалхәаа, аехыршәланы, аџыза ахыкәз ашка илеиуан даџа матык.

– Хаи, шәйтра цжәама, шәцәа шәыкәбааит! – ихәейт уи иб-жьы џтыганы, цъара иагәыдсцаша акы сцыхьашәозар хәа, даа-мах-цсахит, аха дманшәаламхейт, иаргы аџаџ икыдбааланы иаджьылаз ахәымситра иналашьшы ицеит.

Апшыхәцәа ркомандирк иахасабала, иахьа иҗатаны изылгаз анышәтә җын хәычкәа руақы имала иртеит Зыхәба. Аҗзамцкәеи урт злаҗатқаз ақыдкәеи макьаназ азы ыылтуан, ихьантан, иҗ-сырмаҗган иҗнатәаз ахауагы.

— Алиукс аиҗш иҗалоит, аҗыза акомандир, аибашьра ашь-тахьгы ааныжьра шәзымгәагыа... Уажәы маҗк иҗәаакуп, аха абри сплита Чайковски исимфониақәа ахәо ианалагалак, аҗра-қәа афыртын ишамырбара иарбашт, азын иҗханы, аҗхын ихь-шәашәаны... — аҗәажәара даҗәытцуамызт, ахаша зҗатата, аплита иавагыжьуаз апартизан-печкаҗатца.

Иара апечкагы, аҗхәыс аашьалы иҗнаргәеи еиҗшана цәаҗыҗкәа анпыҗкала, ихбаҗәза, Даҗикәа «икаруаҗ» ашьапаҗы иҗҗагылан.

— Шаҗа җхынрей, шаҗа зынрей ххаагап зугәахәуазеи абраҗа? — дҗааит Зыхәба, уи ииҗәоз игәы иааҗаххны.

— Седру, — даакәаҗ-еаҗит уи, — аибашьра иалагаанза хаз-лаехәоз ала, ожәшьта аҗа иҗаҗгәын амарҗ ыҗәиаахьазар акәын, арахь уҗшыр... седру анцәа иныс, иахысхәара акгы сыздыруам... — ахәынцәа зхатата иҗаз инапы неиҗбан, ашәахь иҗы-неихеит апартизан-печкаҗатца.

«Диашоуп абри. Агәыр аҗкыис ааҗәа шаҗа идуузи, аха иҗар-шәны иузыҗәахуам, — дхәыцуа даатәеит Даҗикәа, уи апарти-зан данца ашьтахь. — Амала, усеиҗш иҗоу ахәыҗра хара иахьа акгы хнаҗом — слымха акьатрацә хуҗәеит, ожәшьта сыхгы зыстахузеи, наҗ ихҗәа хәа, инаганы иҗазимҗакуам, хаҗсадгьыл ахы иаҗәиҗахтәроуп, лабала иҗасыз, аҗды шыҗхны хисроуп... Амала, агәала змоу апартизанцәагы ыҗазаап. Аллах, аллах, шаҗа усутә ыҗоузеи!..» — ашырхәа дҗагылан дындәылҗит.

•17•

Аибашьра зегы рзы еибашьроуп, аха аҗсабара иаҗызоуп, зегь лахьынҗак-лахьынҗак рнаҗоит. Иара Мишка Софонов — «Ауаста» ибиографиягы даҗеакала ахартәара иаҗын: аибашьра ихьзеит, иаҗәала иҗкьаз ажәҗан еишьыли апҗека бымба еиҗш ипашә-хәымбабылза иҗаҗа иҗәкәырҗоз апҗашкәеи рыбжьара. Уахынлатәи апыррахьтә ихынхәны аеродромахь иаауан аборт-механик Мишка Софонов дызҗаз ахаирплан. Арадишти апырҗеи митәын иҗартҗоз, аха адгьыл рыкәҗәнатуамызт. Ахаирплангы

исааира илаҕауа, ус, амтэыжэҕаҕа алҕа жэпа нархыызсан адгыл гэакыа кказа иазааимҕеит. Уажэыгы-уашьтангы Софонов дхэыцуеит, деиҕахэыцуеит, аха уинахыс иҕалаҕааз зегы апхыз еиҕш ауп ишигэалашэо. Раҕхыа, аҕстаацкэыреи аиҕш иаарыкэыршаны ахауа иалатҕаацуан абзыр-бзанхкэа, нас рҕаирплан балы-баҕо иаалахеит, даргы зынза иарлашэит, знапы ҕыз дуҕаа ашыҕ-шыҕ хэа ажэҕан иатцызшыуаз апрожектор. Иара убасгы игэалашэоит, агэалашэара мацара акэым, егырт асахыаҕа зегы реиҕа ибла иххаланы иҕоуп, рҕаирплан зхы ақәк иааиуаз аҕа иистребитель еикэатцэа хэыцкэа. Амцабз иҕачцеит — уигы игэалашэоит, ипарашиут дшазытрысызгы ихаштзом. Нас нахыс зегь неилашыхаа ицеит.

Аҕымш рыены ахэылҕазы, Уса азиас аҕшахэаҕы дааҕшит. Раҕхыа ажэҕан агэы ахы ақәшэазшэа икылчхэыхэза акэын аташэара иаҕыз амра, абна ҕар-ҕшар ишалибаауаз. Иара ажэҕангы ҕаргык иаҕаран, атлаҕаа — тэыцк. Мчыла иаахитыз ибла цаакэакэалаҕаа ирчыдахаз иара иитэыз, иххэыцуаз махашыахак имамызт — зегы атэымҕ ҕыз дуҕаа рылатцаны адгыл икэырҕацан. Иара адгылгы дацэҕыхар хэа ишэозшэа ауаргыала данцаны агэадыхэа дарцысуан. Ихы гьежыуан, игэы хынхэуан, илымхэаа митэын иҕартцоз. Деиҕацеит...

...Дааҕшит, абыржэтэи иҕхэыс Мариа Харченко лыҕнаҕы, уи лоуп аибашыра шыҕалазгы иазхэаз... Мариа, илыштыагьежыуа илыштыаз аҕсра дахэлаччо ауп Миша ишыапы дшықалыргылаз. Ижэтэахы ылҕын, ишыаргэацэ ашэпара иақәшэаз ахы кэаратцаны, абаҕ иаҕыргагамхакэа ишнеиуаз ишыхэа иалҕыаны ицеит. Уи закэи, хэырбгыыцкгы аҕарымтакэа ахала игэеит. Амала, аҕсман дзырхэаз ижэтэахы ауп — егыа изырундазгы дымцыркыуа ирзыҕамтцеит.

Миша Софонов ишыапы дықэгыло даныҕала, аҕа Москва днеины днадтэалахыан. Уахгы-еынгы хэыцртас имаз афронт, амшын ихыхэхэала ицо агба еипш есааира ицэыхарахон.

Уи раҕхыа, жэаха шықәса зхыцуаз зҕаб хэычык дылхырҕыаны, немец гэгэыз дук ахухэа длеигзеит, иавтоматгы ихихт. Азҕаб афырхатцара аалмыртшыр, Миша хымҕада дыкнархауан...

Мишка «Ауаста» хэа, боровикиаа избэхэ рхэо иеыҕаитцеит уи иаарласны. Дхэыцы аахыс рыҕны аҕыгэ-чыгэ агмызт — иаб знапы ахы аҕссоз уастан, иашыа еиҕабы дбондарын. Урт азанаатҕаа рыҕбагы инапаҕы иааигоны ауп аррагы дышцаз.

Мишка «Ауаста» Ѓарѓ ацќа диџызаны акэын аѓацэеи дызлаз аќытэи ихы шыдирбоз: иахьа хэлаанза «Ацларкэыкэ абажэ ианамысуа ахы ахьеит» шырхэо еицш акы даслар акэын. Иќаитцон: ашэкэа, аценцъыркэа, ахьцэтцэа иаџызоу акадушкакэа, арбаѓ-цаѓьякэа наќ-ааќ зхы иќэгылоу амфэтэи каруатќэа, аеуардын агьежькэа, агэыблаакэа...

Уахынла — атцх лашэ зеалак ачашэара итыцуа ацѓэи даџызан: ипымжэаз абомбаќэеи абзарбзанхќэеи ирылхны иќаитцоз аминакэа иџытрак аихамџакэеи ацхаќэеи дреиџазон, ашь-татцартаќэа руасхыр тишэауан, анемец «хамтас» иитаз иав-томат ырмазеины амџа икуан, рыжэ «Маиа» злакэфеицхэалоз аныцэ шахала џыцъаќа аполицайцэаѓыи атцх лашьца иалак-неихахьан.

Ажэытэза аахысѓы адыдра зыхькоз здыруаз мацзан, аха зегы еицшны иаурмахахуаз — Миша атцакатэи ашэала дааџнашыланы, ихы ахчы афынза илеигаанза аќытаќэа иаарылаџуан: «иаха абасѓы-абасѓы, ќалеит» хэа. Хэарас иатахузеи, иацыр-цаѓэышон, жэаџык ишызар — шэџык рыхќэа хьцэтцэаны аанда иахаирпазшэа, азэ дыкнеихазар — жэаџык-жэаџык иар-марахьѓы, иарѓарахьѓы иавакнахазшэа, шьтатцартаќ, ма цхаќ пжэазар — ахауа иалайтцаз ашьтатцартаќэеи ацхаќэеи уажэыѓы адѓыл ашка имхынхэыцшэа. Ѓэыбѓанс ирутозеи, урт ус иртахын.

Амала, нкылашьа-жэла змамыз анду Ирина лакэын. Миша Софонов исиужетќэа ирылхны иќалцоз алакэќэа ахахэ џеикэжэа иргон.

— Мап, Анду Ирина, мап! — иехыршэааны даѓаѓылон Миша, критик-ќьак иахасабала, — алакэ зегь рыла ауаџы инапы цзыр-туа жанруп, аха алакэѓы захауа агэра игартэ иќатцатэуп. Насѓы блакэќэа рфэи ауаа роуп фырхацэа хадаќэас иќоу, аха сара сгэанала, урт зызбахэ бхэо ахтысќэа џыстаа-мусхэык рыламкэа изыќаломызт...

Анду Ирина акритика иахаѓыи дарѓэгэон, дазрыжэуан, лзы-зырџэа рхьпцхызара есааира иацлон, лыхьыз-лыцшаѓыи рќы-та ахэааќэа ирхьтцхьан...

Софонов иаха Лихардов дицан. Уи Зыхэба иќнытэ иау-ит рацхьатэи адца: Зержинсктэи аихамџа аузел аќны имџа-цысуа ахтысќэа зегыи разхэалаша ауаџы дыцшааны дыќэыр-гылатэын.

Лихардов данца нахыс, Миша уаха лацэааихьшь изыќам-цеит. Днахэит, даахэит, итахын саатќ иадамхарѓыи иаахицэаар,

Аибашыра калаанза, аекеа арра ианыргоз, «Буиан» «Арра матуразы иапсам» хэа, ашәкәы аццаны инрыжыт. Анемеццәа анааи — иара ахата ага имчра иахамтгылеит — ажытаашахәкәа хәбака пнатәтцәеит, кытәажәагы азкәа иакәптцәтцәеит, патронак абылра рзымгәагъзар акәхап, рыцсахы шеибакуаз нак иапыртны ицеит...

Атх рацәакгы имцаыт Софонов Зержинскка амәа данықәлоз. Амәа абжара еишишаанза, асаркыа еицш уеызнубаалоз иуалырқәеи, икадушкақәеи, игәыблаакәеи амза ашәахәа рынччало дахырыхәацшуаз игәы аздырхауан. Аха, ашарцыецәа абла цамцамуа дшынтапштәкыаз, амзагы, адгыли ажәдани рцәаржы инбжалан иаакытәеит. Убриакара илашыцахеит, уажәраанза иеызнибаалоз иулырқәеи икадушкақәеи ракәым, зхы зкәыж, ацәа иалашышы дназго «Буиантәкыагы» ибом.

Аха иаарласны аимыггара иалагеит. Абна итцганы игаз амәа днанысын, дыкәпақәсуа, ахәхәрдды зныжылаз аулица днанылт. Уи, аулица атцкар иаваршәны акыраамта дцон. Ишеит. Ажәдани ихыжылаз аптәкәа реицш апсабарагы еикәыцәаак акәын ишыказ. Игон ашәкәа ркыдкыабжы, агәашәкәа рфыжбжы, ажәкәа рыхәабжы. Мишка хәсақәакгы ицылеит, азәы акадушка дахәеит, егы — ауалыр. Аха ацъармыкыафы рыхә шыкоу сымбакәа исызшәытом ихәан иримтеит.

Уажәраанза, ақытәкәа иармарахыгы иаргъарахыгы иныжыа дцозтгы, уажәы, ахыгәхәа “Великое Село” ақыта дналагылт. Ақыта зынзагы ифыхахьан. Агәтәтәкыа аашишоны, илацш иаатцашәеит, аежы иахытны ател икәтәоу акәараанкәа реицш, еицырхәхәа игылаз аполицаицәа. «Аршра рылалааит, ртаалымура саат сышпақәшәеи», — ааигәахәт Миша, иагәаицәымгхеит, аха иикзи. «Буиангы» аеада лымхацәкәа акәжыны, атыхәа-шәпахырқәац абықхәа азкәа иаакәыжыа ахы рзыриаша инеиуеит.

— Ауалырқәа, акадушкақәа, агәыблаакәа, дарбан изтаху, дарбан изхаштыз, шәеиха арахь сара сышка, ацълых, ашәлых, атәалых, зоурахкы шәтаххалак, — ацъармыкы пхәыс леицш акәә аатиргеит Софонов.

Ахәсагы иаразнак иааикәшеит, аха «Буиан» ауаагылахуа, авожкәа дрыхеит, тәрр ихәеит, дылбааны апхыака диасит, ахәфышыз ду ишышыт, аха амшын ихыззала ицоз аґба кәараґла изкырц иәфыз диґызахеит Миша. Ус, уаха изаанымкылазакәа, ахәсақәа шеибарфыжуаз, иара дшаваґежыуаз, инеин аполи-

цаицәа аҭаалым ахыруаз раҭхьаҭәҕьа, аа, абар апартизан дышәзаазгеит ахәашашәа иззаза иаагылеит.

Ақәыҕьма еипш дҭаҭаны ахәлымшәа ҭижәар моу имамызт, деилашуан, аха уртқәа акгы ихиҕы ианмырпшкәа, деихаччо, аполицаицәа ишътахь нареиарханы, ахәҭахәтра далагеит.

Ахәса зегы, акака рхы, кны игылан:

— Шаҕа, шаҕа?

— Аа, арахь, сара сышҕа.

— Аҭхьа иааиз сара соуп, — еибарҕыҕуан урт.

«Ишаашәхәо сымбари!» — игәы иааҭеикит Миша.

— Шәкы зкуа ауалыр ҭ-пүтк аҕыка, акадушка — пүтки бжаки, асаарақәа рҭынҭәызна, — рыхәқәа рықәҭо иҕынеихеит уи.

Ахәса ҭеилаҕызит, иҭынҭәаазгы дубап. Иркыз ауалырқәеи, акадушкақәеи, асаарақәеи рнапы рблызшәа ашыр-сырхәа иаау-рыжыт.

— Уара шаҕа пүт аҕыка уаҭсоуи? — лыблақәа ҭарпаҕны, лыз-напык ала лзара кны, егы лнапы ырмақаруа иара ишҕа лҕаалхеит аерман ҭымсаг аипш ихпаҕырза иҕаз пхәыс шьтаҕачак.

— Ишәтахымзар, ишышәтаху, ажәлар ртауар ауп, сара сым-цара иаустәху, — инапқәа ааихыишыт Миша, дцәыҭыпшшәа ишътахьаҕы днаҭшит.

Полицаи хаккалак дөыхәа-еиөыхәо иара ишҕа дааиуан.

— Абжәхәхәтәы!

— Апартизан!

Ұыҕьа ахәса рыбжы ҭарылкьеит еилагылаз. Аха, ирхәаз рҭызцәа ишранармышьаз ангәарта, уаха мхәакәа рҕааныркылт уртгы.

— Иҕалеи ара? — ауалыр дтацәажәозшәа ибжы гәаҭаза иаа-геит аполицаи еөыхәа.

— Ихаҭа дыртиуазар, ихә иаламшәашала дыхәҭахәтыр иҭа-хуп, — наҭалкит знапы зырмақаруаз аҭхәыс шьтаҕача.

— Узустә уара? — дтааит аполицаи, Миша дааидгылан.

— Сыхәҭахәтәуап. Ауаа иртаху рыстоит, сара истаху азы, — иааҕахитәеит Софонов.

— Аконцлагер утахзами?

— Мап!

— Иаарцшы удокументқәа.

— Уажәпхьаҕы иухәанда, — Миша, зыхәда хыҕааза ишәыз анемец китель зара таҭцәа аҕыба дынтаҭшын, қбаад бҕыцк,

аатигеит. Уи ицсы ахырџааны цшышьала иааитциртлан, аполицаи инииркит.

«Абри ақбаад шахатра аеуит, изцу, Михаил Иван-ица Со-
фонов ахәхахәтра азин шимоу ала, уи аус афны аоккупациатә
мчрагы идылаџуп», – днацхьеит аполицаи еџыхәа, Ивенецтәи
абургомистр ибланк ианыз аџыра. Ицакы-цакыуаз ибла тхы-
шаакәа џышьтихын, зны ихааза Миша дџеиџацшит, нас интир-
лашьцаан:

– Шәусс иалоузеи азәы итәы ахә акәцара, иара ишитәху
итип, шәеимпы нак! – дџеины ахәса дџарыглахәааит уи.

Саатбжак ашьтахь, Софонов, Датикәа инапала икәырцча
ииџыз ақбаад бгыц ицхаза игәы иадцаны, икамчы џыз ду «Буи-
ан» инахкьо, Зержинскка игаз акатран улица ду даныланы днеи-
уан. Уи, иуалырқәеи исаарақәеи злыхзи ирыгзи шидыруаз еицш
акәын ицыз ашәкәыбгыц иагзгы шидыруаз. Ааи, аполицаи
еџыхәа иеицш икоу азә иоуп акәымзар, зеггы иуздырбомызт уи.
Ихы дахәалар акәын: иаацәыригеит ажәытә Белорусс-ашәа:

Будем лыко дроти,
Будем лапти плести,
Будм деток годувати.

Ампышта ссақәа рытацжәжәошәа, азаза цкышқкәа аулица
икәыркыцны џбака машыынагы ивсхьеит. Рацхәтәи аидара
– шытыгга машыына бырзентла итаҳәхәаны икан. Аныкәцаџ,
уи иеыуардын шаагәеицаз, иааирцәин дазиаша иџааихеит.
Иватәаз афицергы иаргы рыҕқәа раҳаны иччон, аа уажәы-
уашьтан, «Буианыжә» қарымеан ажра итәлеит, аеыуардынгы,
акәыкәымдр иадгылоу ала аицш, агьежкәа хаххала ажра ин-
кыджылыны илавкьеит. Аџбатәи амашыына хтын, азнатәккәа
асолдатцәа акәтәан. Урт Миша рылацш дшаатцашәаз:

– Ее рус, капут, Москва, Москва, – рбыжкәа икәдырго иа-
лагеит, иахынзарзааиххәозгы рыҕқәа еиххәаны иччон. Изых-
кыаз иаргы издыруам, аха абарт инеидибалаз асахыкәа зеггы
реиха ихаҕы иаанхаз – днызтацшыз рхаҕыцкәа роуп: азысаамта
иампыцркәкәааз аҕықәреилапккәа ацкәа реицш акәын урт
шеилацсаз – иртәыз, иртәымыз, абџаш, ахы, аразны... Рацхәаза
ибла иаахгылеит иаб иааганы раанда иахаирцаз аеыхыбаџкәа,
нас, амҕыркәара еицш еилажыны иибахыз ауаџыбаџкәа:

рхагәта ашәакәа ықәтата, рхаңыцқәа ытцжәжәа, рлакытца тцқәа-
тәәакәеи рпынтца хцсаакәеи ахәа ртапапа.

– Даабап хауа капут зыхьраны икоу! – ихәеит Миша, ама-
шына аштыбжь дакәгәыгзар акәхап, ибжыгы мацк иотганы.

Софонов дзызцоз ифыза Иузеф Сантоцки, Зержинский Каи-
дановои рыбжьара иказ аңармыкь азааигәаратқәа дынхон,
иара уа ааигәа акәын иахыиказ аихамәа аузелгы.

Амра аеыртлатқәаны акашра иалагахьан, хәыцра дук
амоушәа ахы ақәжны, ихылкәышь-хылкәышыа инеиуаз «Буи-
ан» аңармыкь агәашә ианынталоз. Иара Мишагы, зхәыцра
аахыс аңармыкь иалагылоу, иашыцылоу азәы иеипш акәын
иеықатцаны дшыказ: аеыуардын армарахь ала ихырхәхәаны
иикыз ишыапкәа шытархәазо, атцкыртхәа ґанла дынкажыцәо,
икыышәкәа тырқәацәааны иаушытцаны дшәышәуан.

Аңармыкь иалатәаз аkyшффы уеихәларчны узамшырызеи, уи
атцкыс еицәан, зыхтыпқәа кылқәыршәааны иказ аблуз ґазақәеи,
ажәытә кадиґа-кәардә шыапеи-хархәкәеи, ачеикәатцәа иалхны
изыз амгьал цшыркцакәеи зтиразы инеиз аңармыкь хәсақәа
рыкаабжы, зхы алада ирханы, анемец цхәыс еимиаа иналгоз
ашыышь затцәы аґыжбжы.

Миша дышналагылатқәыз кадушкаи ґ-гәыблааки итиит.
Акадушкаи иатнихит зхахәы аныцәшашәа атдәз цыырсеи-ипка
еихынхалаки аваныза хәахәа апштәы змаз сапын еытки.
Агәыблаакәа иртәз ауп зынза дзыргәыргьаз – уаңсдәык агьа-
агымхо иикыз аңыка акыраамта дахәапшуан. Уи зоурахкы
утаххалак алан: антрацит еытқәа, ашәантца цґеыхақәа, ашәантцеи
иара аңыкеи иреипшыз даґеа маден хыкқәакгы. Аха, уеизгы-
уеизгы уи аилазаараґы аңыка шеихаз уафы ибарта икан.

Софонов иңыка цшышьала ибз налшыны цырак иґы интаир-
шәын, егы иңыба интаипсеит. Ахәычы-млашь ан лгәахәңы
шимцәцәара ицәацәуан уи аңыка цыра. «Буиангы», азага
иақәшәаз абнацә еипш, ашыґ-шыґхәа абыз тнахәон азәзәага-
мызәзәага ґыґ-кыркәа зталаны илеиуаз аґаршытра.

«Ауаста» изынханы имаз егыртгы, асцқәа хәыбзиала
изымтиргы, аоккупациатә царала иаарласны иңыригар илшон,
аха нас ақалақь алалашьа имамызт аахәацәа икәшаны ишгы-
лаз, сара склиент ишка сцоит, ихәан, «Буиангы» иаргы еикәы-
шахатны амәа инықәлеит.

– Ауалыркәа, акадушкакәа, агәыблаакәа, дарбан раахәара
зхаштыз, аңылы, ашәлы, атәалы, урт зыхәхаз саркырагы

изыруеит! — адд заахаз аць-цла еицш иргыдны еилагылаз аоны хыбжа-фыбжақәа идагәаза ирыбжыџуан Миша ибжбы.

Аха иалоухи, иааидгылалак, имаґра иґакны иикыз аґаз џыз ду нарылеикшозшәа, инаидџьон, џьоуки ипсцәа-ибзацәа азәгы дынмыжкәа ирцәхауан, дача џьоукыхгы ркьатеиах ццәаны иихәоз иахыччон.

— Иузеф, дахыџкоу бдыруазар, сан, Иузеф Сантоцки? — дґааит Софонов сантоцкиаа зыџназ аоны данаадгыла, зыбжа фырбганы иґаз ахахә барґа иґәтәаз аґакәажә ихы налықәикын.

— Дызустада? — лыбжы еиґахәхәа дґааит аґакәажә цытрак аамґа анґа ашьґахь.

— Иузеф Сантоцки, — аҳақым терапевт иґа.

— Иузеф Сантоцки? — акыраамґа лыхшыџафь акы еиллыр-хуан аґакәажә.

— Аа, Иузеф Сантоцки?! — игьы нґгәыргьааит Мишагы.

— Мап, Иузеф хәа, азәгы дсыздыруам. Дызҳақымда, ды-зиузефда, мап сара азәгы дсыздырзауам, дыздыррацгы сґах-зам, усыдызцалазеи, аґсыха зсумґозеи?! — дыџныґаан, лых-гы, лнапқәагы, лшьапқәагы дшынеибаку аґысра далагеит аґакәажә.

«Хәи сґахы пґжәандаз слыднамгалакәа», — ааигәахәт Софонов.

— Узышьґада? — ишьґахьґәґьа хәґа бжык геит.

Данаахә, имаґрақәа рыџбагы имаґа иаавґаґаны, уаџы ау дук дгылан. Омашәа иубаша, уи ауаџ ифицер маґа ґьаґьа, хә-кәакьк змаз аетцәа цаґь-цаґьуа иақәгылан, ихәдагы алеитенант еиҳабы ипетлицақәа аман. Миша иихәара иґамшәо, иблақәа ґаґь-ґаґьуа дихәапшуан, егы дааґышәырччеит, ахәшәблы иа-ґәа иаганы иґаз ихы-иґы зеггы аґәкыра аақәыжжит.

— Иузеф?! — Миша иџыза ишґа шыаґақәак ааґаитґеит.

— Ааи, Иузеф, Иузеф анапхґәа, уажә ус ауп ишсыпхьо, уан-ґаауагы убасоуп ушґаалаша. Ари аґакәажә амалагы лхы еилаґсан, уара дааилоуґаґеит. Лыпґа, лмоґацәа хџык, лхәґа рбыџґацгы лзеидымкыло абомба иґәапсаны иагеит, — еишь-ґаґса-еишьґаґса аґәажәара дафьн Иузеф. — Сеилаҳәашьа омашәа иубозар акәхап? Есымша абас парад маґәала сееи-ласхәоит ахәшәтәырґа сґыґиийьґеи. Ожәшьґа исзыруп зугәа-хәуеи, схы зәґык ауп инхаз, ирґахызаргы ихырсааит. Уара уабаҳзаанагеи? Уаала арахь, уаала, — иапґа дгыланы, ахы зықә-шәаз ауарбажә амґәыжжәа еицш, ихынааза иґәз аґәґанґәи ашә ашґа иґынеиҳеит.

Софонов, иуалырқәа руак иҥаз аш-макәан аатиган, «Буиан» ахбаз ду интарданы, Сантоцки днаишьталеит.

– Уцхыраара смоур смаҥәам, Иузеф, – дналагеит Миша рыҥе-хьякны ишаатәтәҥкыз.

– Акыр суматәазар сыхиоуп, – нәҥеикит Сантоцкигы.

– Абракатәи аихамҭа аузел аҥы аус зуа, ибзианы издыруа, зыгәра уаҭы игаша азәы симоудароуп.

– Изакәи, ауастара уаҥәытны аҥшыхәрахь уиасма? – иҥыр-гызмалшәа, аха иаразнак аҥәадура шааилжжыз уаҭы ибартә дҥааит Иузеф.

– Рыҭбагы! – нәҥеикит Мишагы имзазакәа.

Сантоцки дҭагылан даалеи-ҭеит, нас, ишьтахь Софонов иа-ирханы атзамц днадгылан, акыраамҭа дхәыцуан!

– Дыҥоуп усеиҥш иҥоу ауаҭы, – иҥәеит ашырхәа даақә-гьжыны. – Чупецки ижәлоуп, сара ибзианы дыздыруеит, саби иареи паса еиҥызцәан, аха уажәы еицәыыхшәашәхеит.

– Ирыхы, ирзеимақырахеи? – днечиҭыланы дҥааит Миша.

– Саб афашистцәа ахыыхәышәтәуа акәхап ирзеимақырахаз, – асаарака дышьтапшуа, аҥак ныҥаиҥцеит Иузеф.

– Егыгы урт рыматц иуеит, аихамҭа хара хдәыгбақәа еицырхәхәа иауқәху, – дҭагылеит Мишагы. – Аха аҥәоуп аус злоу, Иузеф, аҥәы! Аҥәы аныҥкала зегы аус днаруеит. Иыхпазам урт раархәра, ахрархәара, амала аус утәуп, афашизм азы згәы ашьа ҥыкәкәо рацәоуп.

– Саб итәы сыздыруам, – даақәыпсычхан днатәеит Иузеф.

– Уиацәажәарц уеазукхьоу? – Мишагы иҥәардә даахан дизааигәазаны даатәеит.

– Зны сеазыскын, аха...

– Нас иуеихәеи?

– Сара схақымуп, ахақым иуалҥшьа насыгзоит иҥәеит.

– Зынтәи ацәажәара изхом, Иузеф, хазтагылоу аамҭа бааҥсы иҥархха иҥәнахәар алшоит ауаҭы игәы, ихшыҭ, инапқәа – азәы ипҥстазаара дацәшәоит, даҥәазәы ихшаз, иҥынхоу рыпҥстазаара, урт унарыдххыланы излаҥәахәоу азхык улаханы иузҥыртуам, хәычы-хәычы, умццакзакәа ипуртлароуп.

– Хы, хәычы-хәычы, умццакзакәа, – ашырхәа деиҥаҭаҥкыоит Иузеф, – ура адунеи уқәзаарым, иумахәзеи Ленинград шыргаз, Москва иакәшаны иштаркыз, иқәха Кавказка рхы рханы ишцо, ожәшьта инхеи, инха?! – Сантоцки иҥы ацәа ахыҥаны ицон, иу-азыруан инапҥагәа хәыцқәа.

— Уара атцара змоу уащуп, Иузеф, ишпаузымдыруеи абри Геб-белъс ипропаганда шакау, — Миша днеин, Иузеф имака кьакая инапы навтацданы ибла дыхцшыло даагылт.

— Уааи адисскусиа хакьытцп, Миша. Абри иубо схамц акыр ихэартазар сеигзом, — ихакынтэ-ишыапафынза лапшыла ичааимидеит Иузеф.

— Исыхэартоуп!

— Игнат Чупецки асаат ѡба рзы, паса Раифо ахыкыз аоны афацхьа игылоу акрыфартафы днеиуеит... Уахэацши ссаат, — Иузеф ихы лейкьеит иапхьатэи иикэа афыбахь.

Миша, ахцэкаакэын ианкны Иузеф ифыба иаагиз Кироваи асаат пака инахэацшит — жэаа калахьан.

Миша ишыза ифы дандэылтц ашьтахьгы, акырмайт цеыхакэа днырхкыашо, дынкыдыла-аакыдыло, атуцъар гызмал иеипш иажэа царшейкэа дырмеигзакаа дыхэхэхэту акыраамта акалакь далан. Салтаанза исызхап ззигэхэхуаз ааныжыны, егырт итиит.

Паса Раифо зыфназ аоны, уажэы, апшэмацаа ыыцкэа еид-дыргэагэалаз хэхэхэтрата организациак ѡнан, иара уи аорганизация акэын акрыфартагы зтэыз.

Софонов, иеыуардын акрыфарта аладахьшэа атахарафы инаиргылан, иара, аихамѡа аузел агэашэ итибахэаны иааиуаз аусуцаа дрылагыланы, акрыфартахь ифынеихеит.

Ашэ дшынхытцэыкьаз, илацш даатцашэеит Иузеф: абует анаѡс акэакь игфагылаз астал дахатэаны, ихы ларкэны, ипышэ зааршьшыла ауараш ажэра дафын. Абует ишьтахь аиарханы, немец уараш-курышка ѡыз дук кны, диеатэан акыр зыкэрахь инеихьаз уащы еилацэхк.

Софонов урт имбазозшэа катцаны, абует днадгылан:

— Курышкак ауараш, — ихэан изнацаак налирбеит итагылаз апхэыс. Апхэыс, азмах ихыкэтэалоу адагь еипш, лкэыпцэ ду аархат-хатны акы лхэеит, аха Миша изеилымкааит. Нас зынзагы ичааирхаан, азыцаа еипш зыхэда тхэаны ауалыр иахагылаз акран ахы днас-насын, адырѡегых изнацаак лирбеит.

Хбызшэа зузымдыруазеи хэа, акэхап лхы зыхлыркьоз — дшуар-уаруаз акурушка ртэны, акыгэ хэа иапхьа иаакэлыргылеит. Миша акурушка иманы даакэгьежын, иатцшьзаны дцыркуа, Иузеф дахьибартаз даины даатэеит. Уахьгы дымцшзакэа, ма-кьана зшэах хымбалацыз ауараш ипышэ натаиршьшыын, акурушка абжатакьа ыжэны иныкэиргылоны, Иузеф ипышэрча

хааза иаацәытцхеит, аха, зыбҭахы мыртысзакәа асталкәа иры-быжышькыраа, афатәкәа знапы икәыргыланы иааиуаз азҭаб кәыпш хыршәац лышкәа иааианган дҭалыхәлаччеит. Ларгы, цышәрчча кәандак арыцхара алыжжуа лхы-лҭы иаакәылцан, днаивсит.

— Атыцха, сбыхәоит, ауаа хархкәагы былапшхаа рхыбым-баарц! — налыкәеитит Софонов.

Уи иааихагылаз ахәытәд доурыс зҭабын. Кәрала жәаашыкәса дреихамызт, аха, ажыхәага иаҭнахыз ашьақартәа еицш, деид-кәацсла, дцәышкәараза акәын дшыкәз.

— Сосиски, дача курышкак ауараши, — ихәеит Мишка уи дҭалытцашын.

Иажәа дҭамтәкәа, тәан хәашышәа акы атцатәаны сосиски хәадалакәак лыма дааин, иацхәа иныкәлыргылеит.

Аацынтәи амра ацхара иарҭыхаз ашьхымзатра иаҭызан акрыфарта: иуахауан аурыс бызшәа мчы, анемец бызшәа хыбжа-ҭыбжа, ажыакцафҭы зыхшәшәоз абуфетчица лагҭыбжы, ахәыкатартахытәи иааҭуаз ачанахкәа рыхәар-хәарбыж, уажәы-уажә иҭнаҭыжуан, ахы зыкәшәаз алажә еицшгы иааитцәкыц-кыцҭуан апружина иааганы икыднакыоз ашә.

Иузеф дзыдтәалаз ауаҭ бырги иареи, рсосискикәа иреигзаны инырхыкәша-аархыкәшо, ркурышка хьантәкәа нарҭакны ҭам-дәкәак налбаадо, акыраамта акрыфара иаҭын.

— Игнат Иван-ица! — ихәеит Иузеф, ихы ҭышьтыхын, уи ускантәка, еидара хьантәзак зыхәда икәтцаны зроль зхәоз акти-ор кәыпш иакәын дзеицшраз.

Ауаҭ бырг иабра аатиган, Иузеф ицышәкәа ааирыцкыеит.

— Сара агитация узызуеит хәа салагом, уи зынзәгы имыц-хәуп. Хәзтагылоу аамта зеицшроу убоит, хәпсадгыл, абри сара сеицш амахә-шьахә зегы кыдырххаан, ахәдагы ахәызба атца-кны иркуп...

Ахшәаара иаҭыз ихы-иҭы аҭазара иаргәтыстаҭытәкәа дак ҭынтәка иаатрыс-трысын, аҭыкхыш зхы икәырхәхә иҭакыз икурышкагы днаханы иныкәиригылт Игнат Иван-ица.

— Афронт аҭы икоу ибаргәзыеи, — ихы мацара дацәажәозшәа, иблакәа ааихмырсыгызакәа, зшәах хбаланы, икәызгаза акә-рышка итәтәаз ауараш-ҭежә дзаацшыло иажәа неигзон Иузеф, — ахы икәшәозар — иацхәала икәшәоит, дкахауазар — цхәа-ла дкахауеит, иааиуа зхымтоу дидыруеит, инаишьтуагы ззы-наишьтуа дидыруеит... Хара?! Хара, Игнат Иван-ица? — Сантоц-

ки ихы ышытыхын Чупецки днаиҕаҕа, — ынҕаҕа градус ашоура змоу ахэыч иеиҕа акэын иблакэа тыблааны ишцоз. — Ахацэа ршыуеит, ахэса дыршэоит, аҕсахцэа ахэша иалартэаны ирымоуп.

Игнат Иван-иҕа иаргэтыстаҕы зейзеикэымкуаз ада адыр-оаҕы иаатрыстыт.

— Мап, уаха чхашыа амам!..

— Ухы гызмалшэа иҕоу ужэоахыркэа ирцэыханҕахазар, ар-ласра мариазоуп, арҕыс, — наиаҕеикын адырөөгөх икурышка ахы аҕыкхыш ныкэырхэхэны, еиҕаиҕеикит Чупецки.

— Узкэиҕым ахы ухагылазар аткыс, аблакэа таа-ҕаза, кэраанршэага цэахас аанда иахарҕазар иаха еигыуп.

— Даҕа о-курышкак, сыҕха! — инацэкэаракэа оба налирбеит Игнат Иван-иҕа, иаархагылаз ахэыта о зҕаб. — Иааркэаҕыны! — ибжыы ныҕаҕзаны, ихы Иузеф еиҕанаикэикыхт.

Сантоцки, Софонов дахытэаз ашкэа дцэытыҕышшэа деиҕа-наҕшит.

Мишка урт зынзагыы хыаас имазамызшэа иеыҕаҕзаны, ивара реиарха, аоҕбатэи акурышка даҕашышыы ажэра даҕын.

— Хаҕэпаароуп!

Ахэыта о акурышкакэа рҕэны иааганы иаакэлыргылеит. Чу-пецки иаргэтыста ада ышытҕа-ышытҕан, иҕышэ-шыада хыҕш-шаҕагыы ааикэыкыҕы-кыҕыт.

— Хаҕэпаароуп ухэазма?! — идашнапы дуҕэа рыла икурышка амаа еиларҕэаа икны иааидихалеит. — Уара сара, сара уара?

— Иҕегыы ыҕоуп!

— Иахцэыпсхэоугы?! —

— Мап, аҕа зыҕеизымтаз, аҕсрагыы згэы иҕам!

— Исеилкаауам.

— Иаарласны еилукаарц уҕоуп. Амала, уцхыраара хҕахуп, Иг-нат Иван-иҕа, ахауеиҕштэҕкэа иахҕахуп,— иныхэаҕа ижэуазшэа ҕаҕзаны, иккрышка амҕэацэа иоаникэан, иара итэы ааиҕеикит Иузеф.

Алыцэаа реиҕш еицырхашышыы, рбыжкэа рхарззала иаао-нашылаз анемец солдатцэа, цэоукуы адахҕа иаадибахэалеит, егырт анемец пхэыс гэагэзи ахэы рызтэоз аурыс зҕаб хыршэааи иаархапаеит.

— Акарулцэа рсмена рыҕсахит, ожэшыта ацара иаамтоуп, — ихэан Игнат Иван-иҕа, аоккупациатэ ҕарақэак астал ины-кэыпсаны, ашэахы иҕынеихеит.

Датикәә игәы атданза ҫыара, Ерцахә ахы иқәдсоу ашәәхәкәә реипш, гәыргъара хаак аатымтзакәә иҫоуп.

Иарбану, мшәән, абри хәә, данхәыцлак, ахаҫахәә иаи-гәәләшәоит, Совинформбиуро атыхәтәаны иқанатзәз адырра-тарақәә. Ашырхәә иаацәыригоит Маргарита Мәсиукова иаа-лышьтыз абгъыцқәә. Урт анбанкгы аабжәамыжкәә ҫырхәәла ишитдахуогы, иаахиртлоит иаразнак ҫ-гәәхәарак: акы — иану, иҫбахаз — излаҫ анапы.

«Ноиабр мза 19 ацәытлашамтәзы, — агәыгреи агәыргъареи рыла ихыхәхәо итәу иблақәә рыхго иҫылеихон Датикәә ацәәхәә гәәкықәә, — асаат бжәбеи ҫажәижәәба минути ркны инеихәаны, асовет артиллерия, атынчра ацәә итырзызаауа идырҫыхеит Донтәи акаршәра. Алада-Амраташәарахәтәи Донтәи афронтқәә рыр азынакала ажәыларә еицалагеит. Урт нызкыларц иала-газ аға дыргәытқәәны, апхәтәи ихырғәғәартәкәә ргеит, уә иаанымгылакәә пхәәкагы идәықәлеит...

Иара убас, Сталинградтәи афронт ағтәи ар, агенерал А. И. Ери-оменко инапхгарала, ноиабр мза ҫажәә рзы ашьыжә ажәыларә иалагеит... Гитлераә, ҳар рынкыларазы, абцъарс ирымаз акагы иаеиғзакәә, аҫагыларә гәғәә картцеит. Аха, ҳара ҳафронтқәә зегы ажәыларә ишаҫыц иаҫын... Ашымш рзы, азиасқәә Дони Волгеи рыбжәра иказ аға ир ирхыкәшаны, амацәаз еипш итаркит...

Абас, ахфронтк рғтәи ҳар, гәғәәлә рееимаданы, рыжәәә еибытаны, изҫагыланы изәқәпоз аға ибғашшара ылапырцәеит. Ирықәшангы итаркит 22 дивизия, егырт хаз иказ архәтәкәә 160. Ажәәкала, иахәә изыкәшаны итаку аға ир рхыпхәзарә назоит 330 нызкыҫык инареихәны...»

Иара аладагы Маргарита имзазакәә иләуан ҳар иры-қәымҫиәқәаз, ихәамтыр ада псыхәә ахыρμοуз... Дара абарт ацәәхәә еиқәатцәәкәә, ақәыцмгы аипш ибла ишхкыкәалозгы, зәытцәәхны, уажәи-уажәи зхы изырдыруаз игәы ақәандара апы-жәара агон Датикәә.

Датикәә данҫыхагы, иахатәи ипхыз еилахәә-еилапашықәә дрызхәыцуә мацк аиарта иҫаәлеикит. «Изәкәытә пхыз ҫаас-тәқәоузеи, мшәән, снапыршышыуә сызлаз?! — рапхәә, акыла-ара инкылакәрыз аҳәынап атыхәә еипш, аарла зцәәара ибоз апхызқәә днарызхәыцит. Аха урт дара-дара еимадазамкәә, икәәкәассаны ақәын хадара злаз егырт ипхызқәә ишрылапсаз.

— Хкәаскыа еиларбганы, хашта цәағәаны?.. Чынчор ихы икәыжы хашта ицәағәон, егы насхәандаз ибла ҫейтцыхны дысҫампшит. Изакеытә гәыргыараз илымаз сан — лара акыр-кыр хәа лыбжыы ныхта-аахто дыччон, Дыгә, гәара-пара ишьтаз хәоны ахыб дыкәтәаны деитцәкыуа дтәыуон... Шака истәхыз сани сашыцәеи аасгәыдыхәхәалар, ишәытцалазеихәа сразтцар, аха иабакоу, амри иеипш сшыапкәа еиҫашәан, исзеиҫыхуамызт, хгәашә снахыс-ны шыаҫак сзыкамтцит... Нас аматкәа, аматкәа... Цыхәаптцәара рымамызт, рыбзкәа тхәаа-тхәаауа... Иабасыднагалаз, мшәан, саб, ажы Луман изыкаитцаз ахәызба?! Саныхәчыз сыпсы ауа-лахымз... Амала, аус асырутәҫеит — урт аматәпшыкәа, атырас тшқа еипш акәын атта-ттахәа рыхкәа шхысытәтцәоз. Софиеи, Владики, сахәшыцәеи рхабарк цыара исымбеит... Ех, саб ишны рыцха знызатцәык, паса аипш таацәала хааилатәаны, хәхәмаруа-хәччо хзыкаларушь?» — Датикәа икәыз атулуп цха напхыаршәны даакәтәеит. Адгыл атцака ахауа цәгылатцәкыа ихыантан.

Уаха арака аагылара уадашын — дөдәылтын, харпзатцәы адәы даакәгылеит. Атцла амахәкәа напхыаршә-аапхыаршәуа, цшыхәра ицошәа имццакзакәа иааиуаз апша, есышыжытәи апшақәа иреипшымызт — уи иаха ихышәашәан, иҫацан, ицыбаран. Заа иҫшәаз бгыццәакгы кәас-кәасуа апхыа игылан.

Абна дытцаланы иҫынеихеит Зыхәба. Макьаназ, азаза-бырлыш цырақәа, изынтәалаз абгькәа ирымашәызшәа икәеи-цеиуа ирхынхалан, цыаргы акы нәшәаны икашәомызт. Адгыл акәзар, есыуаха иалнахәоз апхзы, ожәшәа ихышхо иалагазаап, бзиа узыршыр ушыапы атцака хырч-хырч быжыкәакгы уахауан.

Аҫыхара иаҫын апартизанцәа рлагер: ана-ара адырцарақәа рымгәацәа иаакылшәшәаны абна иаатцалоз апартизанцәа, цыоу-кы — аламаз ркуашәа ихышәт-цышәтуа абәортцәыра иалагон, даеа цыоукых, ус цакатәи маҫәа-затцә еибаршны, уа ааигәа иказ азияхыы ишәуан. Датикәа, ишшапа-шшапаза еилагылаз атцла шыапкәа дрыбжыбаауан апартизанцәа рбригада акомандир Иван Прокофи-ица Казанцев. Уи зееибытаны, еикәных иапхыа игылаз апартизанцәа адтца ритон.

«Ишәартәгышыбоуп, аха лыпхала иааша!» — ихәан гәаныла, инапала еитцыхыз азыхь ихы ақәкы иҫынеихеит. Ұ-шыаҫакгы каимтцәкәа иапхыа иаацәыртцит еицырхәхәа иааиуаз гәыпцәык апартизанцәа. Урт аегыла еипш игыланы, шыакәармак зықәкымыз рцшышәкәа абгажә рыкәтәа, ханкаханы хәпсындаз хәа акәын ишааиуаз. Датикәа игәы нтыпсаит асакаса даннахәапш

— иаиваргалахъан. Зкомандир дгәазтаз апартизанцәагы рчаа-ныркылан, пшышала асакаса надыргылт.

Асакаса ианыз апартизан зегынцъара дҕахәан, иаакылхә-хәоз иблақәагы еикәыпсан.

— Дхәуп, гәгәала дхәуп, афыза акомандир, — ихәеит Бистров.

— Хара итаҳтаз аминала.

— Аешелонгы агейт, аха...

— Хара ацаха имазейт.

Азәи-азәи хейбартәаауа, икалаз ркомадир изейтархәон апартизанцәа.

Ихәыз ипышә иатцәақәа аакәац-кәацан, иблақәагы пшышала иаацәйтрааит.

— Азы! — ихәеит уи аарла иуахартә.

Апартизанцәа рчыза ибла аххитыз, иҕы ахыцәажәаз ейгәырҕаны иааилагъежыт.

— Дыжәга, ипышәқәа шәырцәаакла акәымзар, макъана азы ишәмыржәын, — инарыдитцейт Зыхәба.

Ихәыз даныргагы, ртагылазаашъа удаф дазхәыцуа акыр дгылан Датикәа.

«Хгоспиталь ыкам, хакъым дхамам, ахәра инаҕахтәо аиод-тәкба хазцәыргом. Шака ус, шака кәпара, шака удафара цытца-тәаны ихазпшузей!» — абас дышхәыцуаз, азыхь дныҕепынгылейт.

Умшәан, зегы бзиахоит ахәашашәа, адгьыл ацәа иалтны, ахыыр-хыыр хәа ихәлаччо иҕеиуан азыхь.

Рақхба абри азыхь аниба, зхәычы дызцәызны дзыпшааз ан лакара дгәырҕейт Датикәа. Иара азыхьгы, напы мцкыак скыы-сыр стамбозар хәа тоуба аухьоушәа, иакәжыыз ашъац хәым-бытәра аеылаза, зны-зынла ахы ҕкылрхәхәаны, нас адырҕегь инцәытцало аҕеира иаҕын.

Датикәа ускан ажәжәахәа днахалан, маҕак ажәпара зманы иаҕажыыз ашъац ҕақәхәаны, ипхьартцәа зымҕа инкыдиджлейт. Зҕы хтыз азыхь итаулазаны икәыпсычхан, ишытыпаны, аду-ней азырбаз апшәма иҕигәйдхахалейт. Иаргы дазгәышны, аеыҕхәа ишъамхкәа наирсын, инапкәа рҕацаза иеынахаижыт. Згәы атхара-атхара еисуаз азыхь шытыпон, ишытыпон — иата-хын, идуззаны итабуп, уара узы адгьыл ацәа салтит, иахба на-хыс уара узоуп изеисуа сгәы хәа ианахәарц атахушәа.

Иагьяанахәейт: зны ипышәқәа рҕынза иҕазан аеилартцәаны дгәйднакылейт, нас ихьшәашәа-гәыкатцагаха, ихәхәыц инаркны ишьяргәытца аҕынза дааимнадейт.

Аа, ассир — рыфны аварафьтәҗьа, ахаҗә шкәакәакәа знацәа
иахаргьежьюа, итхәраа иаиуа азыхь ахатәтәҗьа: ахьшәашәашьа,
аҗьама, аласышьа, ахәыт-хәытбжьи, ақьиара...

Дәтикәа даханы илбааидоит, иара дацәцар хәа ишәаны, ама-
цар еиңш ачәтәхәа еилашуа ихаланы иңышәқәа арчыхәчыхә-
уеит, азтәбаакәа зҗьама бжьирыхьюу ифьтца арцсахәоит. Ус
акыраамтә, ажәфән агәахьытә илыбааны, зымтәыжәшәқәа еиң-
хәа ашьха зыхь иныҗәынтәалаз ашьауардын еиңш иеирхь-
уан Дәтикәа. Нас, ажьи ахьыр хәа дшәозшәа дахзызауа, иаа-
кәышаны ижит, дцан, иахәхарц рацәак згымыз асыпсақәа аа-
ганы атзәмцқәа иркыдтә ичаңеит, консерв банка хырқалакҗьи
ахәцәы җызза иатаны инхиршәлеит.

«Азыхәба изыхь» хәа ахьзырцеит апартизанцәа. Насҗьи иаакә-
шәалак, ишәбалак иттаны игар қаломызт: рхи рыхәшәи реиңш
еигзаны иржәуан, рабцарқәа рақара хәтыргҗьи ақәыртцон.

Дәтикәа иахьаҗьи, ахаҗә сса хәыцқәа еилырхуа, итхәраа
хыгәтә иҗеиуаз изыхь акыраамтә дыҗәынтәалан, ибанка хыр-
қала азнаҗьи ижәит, нас иацрытңы илеиуаз азышьтрафь ифь
изәзәан, инышәтә җын хәычы ашқәа даахынхәит...

Адтәа ттаны иишьтыз аңшыхәцәа еихышәшәа-еиңышәшәа
ахынхәра иафьын. Дхынхәит Миша Софоновҗьи.

— Ууалыркәеи угәыблаакәеи утиу? — дтәаит Зыхәба дңы-
шәырччо.

— Ршьапы иқәмырсзакәа, аҗьыза акомандир. Аа ирытңыс-
хызҗьи, — иңыба дынталан, уаңсцәык азна аңыка аатганы ас-
тол инықәиңсеит Софонов.

— Азын цытындра! Аферым, ибзианы ухәхәхәтызаап! — Да-
тикәа, иаңхьа иқәыз аңыка еилатата, реиңа иқәашыз цыра-
пшьыркцак аалихын, ифь иаатаиршәит. — Еҗьирахь?

— Еҗьирахьҗьи хусқәа цәҗьам, — Софонов иеырманшәаланы
даатәан, днызхысыз-даазхысыз акакала изеиҗәхәо ифьелеиҗеит.

— Уи, игәра угартә дықоу? — дтәаит Зыхәба, Иузеф Сантоцки
избахә афьынза данлеи.

— Схы агәра шысымгара! Дыбжагәышьоуп акәымзар илша-
шаҗьи рацәан... — Софонов даатҗыланы, Сантоцки ихы-итцыхәа
Зыхәба изеиҗәхәан, иарҗьи даңырхагамхазакәа тынч дтәаны
дшизызырфәуаз, иаб избахә афь даннеи даатрысит, иқьышәҗьи
ақы аақьыхх-аақьыххын, аха имхәакәа иеааникылеит.

Миша иажәа неигзон:

— Рақһа, ани аихамға аузелағы иахтаһыз ауаф Иузеф дик-
зиски. Апхзы анрылеибх ашьтахь ауп ҳахшыкғы ханеикәшәаз.
Ҳаикәшәеит ақалақь налц. Сара саниба дкәачалакны даахам-
пытәхеит. Аха, иахцәыпсхьоу ҳарныкәит, апсатдла иалатәаны
ххағы ичыжь-чыжьуаз арашәыгақәа шахатцәас икәхтәеит, бзиа-
рамзар цәгыарак хҕы итакны хшимыпхьоз ала. Атцыхәтәаны
дагызаагеит. Абарт зеггы хшыкоу дыказаап: игәы амца штоу
иблақәа ирхубаалоит, аға дибаны дшаанымхо, рацәак ацәажәара
шитәхымзгы, иғы җеихихаанза иудыруеит. Ажәагы хәитәит,
иара аус ахыуа аихамға аузел аҕнытә иахтаһу, насгы ианахта-
ху аамта иахымгақәа ишхәитә ала...

— Игнат Иван-ица Чупецки? — дтәаит Зыхәба адырҗегых.

— Ааи, Игнат Иван-ица Чупецки, дбелоруссуп, уақа дынхоит,
аихамғағы аус иуеиҗтәи җажәа шықәса цуеит, иара җынҗажәа
шықәса дыртагылоуп, дтәацәароуп... — адырҗегых иааркыағы
еитеихәеит Софонов, рыпшыхә җыц ибиография.

Уи ашьтахь Датикәа, ицламхәа инапы атцаргәаны дхәацуа
акыраамта дтәан.

— Ибзиоуп, ишьахәуп, афырхатца!.. Софонов дихәампшзакәа
даацәажәеит. — Ишсоухәара, — нас даалкыан дааиҗаңшит, — Иу-
зеф Сантоцки иаб дхақымуп ухәазма?

— Ааи, дхақымуп, ахақым — терапевт, аус иуеиҗтәгы
акраатцуеит, — нәтеикит Софонов.

— Уажәы?

— Уажәы Зержинсктәи араионтә хәшәтәыртақны орденаторс
аус иуеит.

— Афашистцәа ихәшәтәуеит?

— Даазықәшәаз. «Сара схақымуп, ахақым иуалпшыа на-
сыгзоит» хәа, иеихәеит ицкәыни иареи ажәа анеимарк.

— Чупецкии ҳареи цхас ихабжьоу уара уоуп. Уи ҳара дыш-
хамадоу здыруа хшык хауп. Сара, уара, Иузеф Сантоцки. Хәх-
шык иаххымсроуп, тынч-тынч дналагеит Зыхәба. — Хәхшык
иаххымсроуп, — еитеихәахт уи. — Ожәшҗта шәара шәыбжәара
Сантоцкигы дбыжшәоит. Излалшо ала Сантоцки ихарштәуп
Чупецкии ҳареи хшеимадоу. Уи игәра аамго акәым, аха җыҗыа
ирхысыз амаза абжакы аргамахоит, — абра данааи Датикәа
адырҗых иеааникылт, усеилыргаҗыс архәтағы данықаз ишы-
кайтцалацыз еипш, жәацы, Маргарита изаалтиз акрандаш илахь
иаларкыақь, мацк дхәыцуан. — Иузеф Сантоцки даеаҗара ххы
дахархәароуп, — икрандаш ахы лықәикшан дагыҗагылт уи.

Софоновгы ашырхаа дѳацѳкеит.

— Иаб иѳны. Ахаѳым дѳамамзар хашешым, ачымазара-ахы-мазара (ахешаа шыѳаз имхешит Датикеш). — Ицкешын ида азешыр димоума?

— Мап, уаха адунеи уаѳ дизыѳезам.

— Напы илактешуп. Уара ухы зынзагы иумырбан, ицкешын ила мацара. Дымцакааит, дацрамлааит, зыѳсы иаешешаз зегы ѳаешаны, ѳсахешаны ихаѳхыазо халагар хзаралхоит. Ишешашешырштын — аѳсра азешы итахзам, иара убас аѳсадгыл аѳсахрагы. Аха, ауаѳы дшаешешо еипш... Уигы, раѳхы игешы шыѳоу еилкаатешуп, нас ѳшышала илымха итахешатешуп, аус ахыуа аиха иѳсадгылаз дахыешартоу аѳыѳкеш шыѳоу. Икалап хара абраѳа ачашкешакеша хзиѳамцар, ашыылѳа ѳха дахыламыриар аха, аѳсадгыл ашыа атѳкеша аѳешаа ианыѳешоу, ахеши ази рыда акагы анамам иара ахыа харгы иахыаазароуп, аѳбабаа хѳбабаазароуп. Ахаѳым иеипш, иара харгы, ихамаз азнаатѳкеша рѳаѳхы уалѳшыак-уалѳшыак хадуп. Аха, ахаѳым Сантоцки идырузааит, хазы-хазы ихамоу хуалѳшыакеша ирчыданы — хазегеш еицахзеипшу уалѳшыа дуззакгы шхамоу — аѳсадгыл абзиабара!.. Ицкешыни иареши еиужеш, инаѳаѳы дааиуазар, арахы данаауа иааигаша иара идыруешт, рѳыѳегы унараѳызаны абнахы иахзаага — уи хаала, иауазар — мчыла, амала, иара уигы, ицкешын ибз ала, игешаѳхарала ауп ишыѳатешатешу...

Налибоктеши абнаршешыреши уи зѳышыѳкешала иатешатешах иамоу азиаѳеши рыгешаѳы ииз, апартизанеша рбригада аѳеша чыда, аешаакыра ѳсыхеша иаешешаз атешаа еипш, итешырѳсаны адацкеша роужыра иаѳын. Аѳшыхешеша цон адѳакеша рыманы, иаан аѳызеша бзиаѳеша рханы.

Иван Казанцев командирс дызмаз апартизанеша рбригада азбахеш уажешаанза издыруаз мачыѳтгы, уажешы, анду Ирина леипш алаѳкеша рсиужеш иашешоу ауаа рзы итеманы, ага изы икыѳа жымдырны акалара иаѳын. Уи блас иахоу, лымхас иамоу аѳеша чыдеи иара афырхатешаѳеши рыла, азбахеш, раѳхы Барановичтеши мазалатеши апартиатеша Комитет иахашт, нас Белоруссиятеши Акомпартиа Ацентр Комитет аѳынзагы иназеит.

Зыхеша иѳшыхешеша, абырѳын рахешыц зыѳхешаа ахац ххауа аѳанцкеша реипш, Налибоктеши абнеши Белоруссиятеши аѳалаѳкеши, аѳыѳакеши, ахаблакеши еимардон. Иртцон ауаа ргешалаѳаашыа, ага ихкыдкыларѳакеша, иазгешартцон раѳхы азы изаар-

тәалатәу ацхақәа, зыбгашшара иастәу аихамџақәа, ахауахь ишьтәу ашьтацтартақәа, хыла-гәыла еилататәу аполициәа ргарнизонқәа ухәа, рымџа иапшны абнафы итәаз апартизанцәа ирушаз, икартшаз зеггы.

Иахьа ахәылпазы, амра абна ахы илыкәгылоны дхынхәит Кузма Лихардовггы. Абар, ожәшьта мчыбжык иазынапшуа итуан уи дыкамзижътеи. Дәтикәа амца иркны даман, иахьа Софонови иареи анеицәажәоз аухәан-схәан пшра зманы изеитеихәаз ажәабжъ: иацы араионтә центр Столбцы аҕны дрымпыташәазаап џажәа гектар адггыли хәнызқь марки зхазы иқәыртоз апартизан пшыхәыџ. Иашоуп, Кузма Лихардов ихазы урт иршәоз мацк еиха еитқан, насггы уи жәацуха Столбцы ақалақь ныжьны, Налибоктәи абнахь амџа дықәлараны дықан. Зыхәба, уртқәа данрызхәыцлақ, игәы аатынчхон, аха ипшыхәыџ иацуха дхынхәраны дшықаз анааигәалашәалақ акәын амца аникуаз...

— Иуулақ ухынхәит?! — ихәеит Дәтикәа акырггы иеыргәааны, Лихардов ашә аартны дшаалагылатәқьаз.

— Сминауатуп, аџыза акомандир! — ибжыы аапса изтымкаауа ҟааитит Лихардовггы.

— Аминауатхарала анервқәа узыхәшәтәуам, аџыза апшы-хәыџ, — «аџыза апшыхәыџ» абзиабареи агәадуреи рылжжуа ауп ишихәаз Зыхәба.

— Атагылазаашьақәа ус икалеит, зеггы узеитасхәоит...

— Утәа!

Уахггы-ҟынггы илашьцаз ауада хәычы хыцъара ишаны, хәтақ акәын иарлашоз, шамахазамзар иадмыркуаз, уажәы, акантузиа амоушәа абла тықапшыаа хәычы қақь-қақьо, Зыхәбеи Лихардови рыбжъара ибжъагылаз акәацаб. Маҟақ ақьақьара зтаны, уи иахылтны иҟеиуаз амазутлџа еиқәатцәа, убриақара иаашьаны, иахагылаз атруба чышәшәы италон, инахәапшлақ ахәхәа-хәхәахәа дамырҟархасырц залшомызт.

— Ишцоубо ауаџытәыџса атцыхәтәантәи ихшыџ иазбаз? — дтәаит Дәтикәа дпшыәырччо.

— Ацъабаа ауп ауаџы дуаџны дқазтцаз хәа, баша ирхәозаарым, — нәҟеикит Лихардовггы, атуан ахьтә илеины акәацаб илахагылоз атанақтәы труба дахәапшуа.

— Абри, алџа қадыцъ убриақара саргәақт, сдақәа ирталаны, сшьа иацны илеиҟеиуашәа сгәы иабо аҟынза. Аха ожәшьта ишубо, иқәха, абри атруба италаны ажәџан иазцоит.

— Егъа ххэыцп, макъана хабакъоу, — даакэыпсычхэит Лихардов.

Акэачаби уи иахылцуаз алдэи ирызкны урт зфыз ацэажэара бжаркэакэа, аишэа-чара иахатэаанза аныхэаф ирылеитцаз агэатэа-сакэа ракэын изеипшраз. Лихардов итахын, дагъахыц-цакуан иибаз-иахаз зегъы икомандир иеихэар, иара акомандиргъы исахарызеишь хэа дыцшын.

— Аускэа хара ишаххэо икам, афыза акомандир, — дналгеит Лихардов.

Зыхэбагы дгэыффыфза апшыхэыф днечиапшит.

— Сара абра сныкэтижытэи Столбцытэи Ивенецтэи араионкэа скэылкьо срылоуп. Уажэраанза афашистцэа рабцъари рпропагандеи зхы тыркъахъаз ажэлар, уажэы зынзагы инаскъаны атыша ахы икэгылоуп, цшашэшэык нарысыргы еибакы-еибашыта инталойт. Аихаракгы ишэартуоп уака инхо апо-лиакцэа. Лондон икацсоу Польшатэи абуржузиатэ националистцэа зынзагы ифкит. Урт реимигрантэ «еихабыра» икартцо адтцакэа рыла, рмахэфа еилхэатцэакъаны аус руеит Краиовои напхгара зито ар. Польшатэи амалуаа рыцкэынцэа, изакаразаалак цыкэсыларак рымазамкэа, рыбз ахэы аффахэа иаго ауаа ирылоуп: аурыскэа рышытахъка ихынхэны ианыкала «афбатэи аоккупация» шэазыпшыз, урт анаауа ишэзааргойт досу шэыхэда иазыбзиахаша ахамутцэа, аугэкэа, изымуа шэызгы аныцэтэ шаха ыршакэа хэа.

Зегъы реиха ишэартуоп, урт аполиакцэеи абелоруссцэеи ахъеичдырчо: шака шэтэху абцъари апарейи шэахтоит апартизанцэеи урт рышка згэы кыдны ижэбо абелоруссцэеи, аурыскэеи ухэа иргэйдцаны, мазала ишэшъла, мап анакэха, дара ртэкэа шааилак, шэйдгыл-шэтэыла аашэымхны урт ирыртгойт, шэтцахэангы ишэылацэагэо рфынархойт хэа рархэойт, — мацк иеааникылан, Датикэа изыхъ афынтэ иааигаз, азыржэтэ фамфакэак налбааидеит Лихардов. — Асеипш икоу апропаганда еикэатцэа инаваргыланы, формала еипшымзаргы, цакыла уи апынтэ илкылшэаз даеа пропагандакгы аус аует аполиакцэа рыфнуцка, — иажэа нагзо ифынеихейт, — инибартцэалааит анемеццэеи аурыскэеи, урт шака иагэахо, шака итибаркэкэо акара хара иаха иахзеигъхойт. Аибашыра ашытахъ абрака ишыкэахэргылоит, цаса аибашыра ка-лаанза иказ абуржузиатэ аамта хэа рархэойт...

Ажэакала, атагылазаашыа уеигэыргыбо икам: икоуп абри апропаганда хэацса иаашытнакэыцэааз — егъаумхэан, ахатэы

бызшәа амч амоуп, аполиак ибызшәала, ифыза аполиак илымха дааҕымтцзакәа дтахэйтхэйтүа далагар, акы аҕы дкылиго-ит. Иҕоуп изура ззымдыруа, икәаны-зануа игылоугы, хәарас иатахузеи, згәы амца ҕоу апатриотцәаҕы мацзам...

— Ирхәазозеи нас урт? — дцааит Зыхәба.

— Срацәажәеит, рыгәра угар ҕалоит хәа зсархәаз атыцантәи аполикацәа гәыцфык. Урт роуп абарт исхәо ажәабжыкәа рехарак сазхәаз. Ашьтахь, Дубки хәа изышьҕоу ақытаҕы инхо аполиак уаф бырг ила хаибадырт Польшатәи ар рафицер, Адам Свентаржецкии сареи. Ари атцара змоу, уафрыла инагзаны итышәынтәалахыоу, дахыыҕоу атыцаҕы зыкапан маҕым уафуп. Рацәакгы хаидымхалеит, аха урт аказшьақәа дышрылаҕоу сацәымдашыо еилыскааит. Егырахь, игәы иахәози ихы иазбози зегы нтырффацааны еилыскааит хәа уасхәар узжәеит, — саргы инагзаны сыгәра игомызт... Иҕоу атагылазаашьақәа, иара ус ихамватәны, хнарыцрас-аарыцрасуа хрылацәажәо хшааиуаз, апартизанцәа рызбахә аҕы ханааи:

«Шака истахузеи партизанк ибла атацшра», — ихәеит уи дааҕыпсычхан. Сыздыруам, сымпсзазар гәык ала ихәазар хәа сыҕоуп, имхәазаргы:

«Убри сара исылсыршоит» — хәа иасхәеит.

— Адам Свентаржецки, амаиор? — дцааит Датикәа.

— Ааи, амаиор, аха уи избахә абоудыруеи? — иңеишьеит Кузма.

— Апартизанцәа рбригада блак ада азтамзар, лымхак ада азфамзар ирыцхахон удыруоу, — игәарпхатцәкыаны дыччеит Датикәа.

— Даа! — ддышьәырччо, асаараҕа дышьтацшуа даатәеит Лихардов.

Паса ишәаны ицакь-цакьуаз, акәачаб ацина быз хәычы, уажәы, атруба акалт зны-зынла интырбзаауа, нас ацәашыы еицш ихәхәаза аеынеитыхуа абылра иаҕын. Абна зтәызтәхьаз алашьцара иалахәхәа, ацшыхәцәа зыфнатәаз анышәтә фны хәычы иазааиуан апартизанцәа рашәабжы. Пшакгы зны-зынла, афны ашә илагылаз ацса амахәқәа инарыха-аарыханы, ауада иаафналалон.

— Уца, уцсы шыа! — ихәеит Зыхәба атынчра ааилеиган.

— Нас, аполиак истаз ажәа сеижьома? — дцааит Лихардовгы ддагыло.

– Ихазбап. Уара уца, ибзиатѣкыаны уцсы шыа, – еитеихѣахт
Датикѣа, иаргы агылара иеазкуа.

Лихардов итыѣахь данца, Зыхѣба, реиѣаажѣара дазхѣуца,
акыраамѣа иуадаѣы длеи-ѣеиуан. Нас ашѣ наиркын, анышѣтѣ
мардуан татаѣа дрыкѣѣала-рыкѣѣало дѣыхѣнан, адѣы даакѣ-
гылеит. Аѣауа омашѣатѣѣа иласын, Хѣсы азы еипш ихышѣа-
шѣазагы иѣан. Илымѣа иаѣасит азыхь аганахь ала иаѣуаз
ашѣабжь:

Сѣыза гѣакѣа, сѣыза гѣакѣа,
Раѣа деипшуп аѣан макѣа.
Шыкѣсык патронак ѣирѣоит,
ѣенак ѣ-ѣабк ѣирѣаауеит.

– Амырзакан абжыхаа иалазѣа, датѣаѣѣазаны ихѣон
азѣы, апартизанѣа рлафашѣа.

Ашѣа шѣеихѣо, ашѣа шѣеихѣо,
Сылашара спартизан.
Аѣа дисны дышѣеихѣынѣо.
Даницу иан...

Иаимнадон даѣа бжык, аѣа абна ыѣырѣаажѣауа игоз
апартизанѣа рыѣѣабжь иналаз иѣон уи абжы.

Датикѣа иааигѣалашѣеит Старосельскѣаи абна. Миша Ду-
банец ибжы хаа, уи иаѣхѣаѣатѣаи иѣеипш идыруазшѣа ииѣыз
ашѣа аѣѣаѣаѣа... нас Рубежѣевичѣ аѣыѣа, зыбжа змыхны аѣол
икѣыз авахмаистер ихы, аѣсхыхра иаѣыз Миша аѣыхѣтѣанѣаи
иажѣаѣа...

Изгѣык гѣырѣѣо, егѣи игѣы аѣѣымѣ алакѣакѣо, ишьѣахь инапы
ѣаѣаны, амза ашѣаѣа шѣыѣаѣѣѣѣѣѣа зынѣсалаз амѣахѣаѣа
даныланы днеиуан. Апартизанѣа рлафашѣа аѣѣаѣаѣа шгаѣыз
игон, еиѣаѣыѣ-ѣыѣыны игызы-ѣызуан аурыс мырзакан, ампыл
ахѣдыргѣаѣуа аѣаѣион иѣѣуашѣа, зны иѣѣон, нас илаѣѣуан
аѣѣабжьгы.

– Уу, уу, уу! – аѣхыз-хѣанѣа иалѣуа аѣѣѣабжь еипш, игѣы
икѣсуа иалагеит аѣаирпланѣаа рыбжы. Ихы ѣышьѣихын аѣѣ-
ѣан дѣаѣаѣшит: ахш аѣштѣы змаз аѣѣа ѣаѣаѣа рыла ихѣыз
асар рымѣаѣы иаѣа аиатѣаѣа жѣпан, насгы, аѣигар бѣгыѣ
зхаршѣны акѣалаѣ иѣѣу ахымаѣѣазѣа раѣын урѣ зеипшраз.
Аѣаирпланѣаа рыбжы есааира иааигѣахон:

«Ицахуеит, алахәәкәә зәәһырша! — апыр-пырхәә игәы амца нталеит Датикәә.— Шакафы рыңсы рылоузеи, шәара хыла илеиша ишәыґрагәо абомбақәә... Ахәыцкәә ранацәә рыкәә рычәтаршә, рыгәкәә рахатза ицәоуп; аґабиафәы, арпыс, бзиа ийбо лпатрет цәыриган, дахәәпшуеит, игәзуеит: лылацәәкәә еидцабло, амахе еипш дышьхныңсыланы астанок дадгылоуп уи апатрет зтәу... Шәара шәоит урт рышка, рыңстазаара рымшәхырц, адгылы акәаци еилшәырхырц! Ех, шәаргы саргыхандаз, сыбла траа, снапы тыңшша сышґашәытґагылоу!» — ихафәтґәкәа иаины, асар рымша ааихтәаны, ажәван иаха иахыыцкәаз, иаха аиатцәәкәә ахәгаз ианнатцала, азыжә атцәфәы итхыршәшәо аґацәкәаи кзәеикәәтцәәкәә реипш, илапш иаатцашәеит аґа ихаирпланкәә. Урт амрагыларахь рхы рханы ицон. Иара амза гантыфаа шәжыгы аварафәы ихыз аґта еикәәтцәә иаавтґагылан, зегы реиха иазааигәоу апланета гәәкәа ацәә иалтцыз азґақәә ирызпшуан.

Аґа ихаирпланкәә рбыжыгы, рхатәқәәгы ажәван иатцәә инахәлапкәа ианца, Датикәә дыршәегыых ишы-ишы еикәтцәо абна днытцалеит.

Атцх чаншьтәхь ишынахысхызгы апартизанцәә ршыкыбжыы еикәымтәацызт: ашәә зхәоз рлафашәәкәә иркәатцын, рбыжықәә еихыымза-еицымзо, игәырпшаагаз партизан ашәәк хтәоит хәә иафәын, наскәа, ахәыкәтцартәқәә рганахьшәә, кәәцу, мфәу изаахоз арбану здырхуада, еихак абжыгы дагәәза иуахауан.

— Ара шәызгылоузеи? — дтәаит Зыхәба, Васили Иаковлеви Галиа Верховскаиеи рнышәтәфны хәычы афәапхәа еилаґәгәәә еилагылаз апартизанцәә данаарыдгыла.

Азныказ азәгы фәимтит, инхәатц-аахәятцкәан, уахь цәгәа ишырымбоз ирдыруа тынч иаагылеит.

— Икалеи? — Деитәтәаит Зыхәба.

— Галиа дхәартам, — аґак ныкаитцеит иаарылтцыз азәы.

Уи, аамтала, адәыґбақәә хыла-гәыла еилазцалоз, иара уажәгы ззанаат кажыны икам Онуфри Бистров иакәын.

«Ирыкәшәазеи, иацоупеи ршәыңыгы еибга-еизшәыда аґшыхәрахьтә ианыхынхәыз», — Датикәә ашырхәә ашәахь ифәнеихеит.

Акдеихәкәәкәә ирылхны икатцаз атзамц иадырцаблаз ацәәшыы хтәәаха аарла ауада арлашон. Игәытшәаагаха, ицәәтырзызаагаха игоз ақыбжыи аґзы-ґызбжыи ирылфны иуахауан Васили ибжыы:

— Галиа, сылашара, бымшэан, ара сыкоуп, мачзак иаачхай, нас зегы бзиахоит! — Зны лхахы дышун, нас — лшыапахы, лнапы аашьтцааны иааигьидиргэгалон, азкэа днагэзны иналы-вайтон...

Датикэа данынеифацшы, дызфкээз дааркэатцын, цэгьарак шиуаз дакэикызшэа, дыхьчза даагылеит. Галиа лылацэакэа еи-кэыцсан, алашара ашэахэа мчыдакэа зфацсаз лхы-лфы апыр-пыл аиха икацшыын, хэаа баацсык шлыгрыхоз удырратэа, зны, лхи лшыапи еидыслома ухэартэ дхэачун, нас дгызны, дкатаза леааитцылхун.

— Илыхы? — Васили ихы наиқэикит Зыхэба.

Галиа леахэааитцылхыз, азныказ дзефза леаанылыкылт.

— Лчылымшыр луамызт, сыгэнаха уи атакэажэгы ларгы ирымазааит, — ибжы кыць-кыцьуа даацэажэеит Иаковлев.

— Иарбан чешроу, дарбан такэажэу? — Датикэа итегь даа-скыаны, Галиа даалхагылеит.

— Аа, иахыкэгылоу, — Васили астал икэгылаз аштоц мгэа-лыф ашка инаны наирххеит. — Сышлыхэоз, сышлэшэапкуаз, сындэылтцны сааианза илжэшаз лжэит.

Адац кэакэа-чакэакэа зкыдтатала иказ аштоц ф-мацэ ракара зыхэашык таханы икан.

Датикэа иаакэхны днахэацшын, дагынтафэит абжьеи ада-цазеи рыфшы тышэшэон.

— Хымз реиха лхытцхьан... ишэартоуп бакэытц, ишэартоуп бакэытц шысхэоз, жэаха ханаауаз абри аитцакэакэа такэажэык илыркатцаны иаалгеит...

— Датикэа Кэыгэ-ица! — иаагеит Галиа лыгзыбжы.

Датикэа аштоц ныкэиргылан, ашырхэа даалхагыланы, лгэы икэыз лнапгы ааникылт — амца ахкэо абылра иафын.

— Сацоумцан! — аарла ифеикэылхыз лылацэакэа рыназара алагырз аавтажжит. — Сара ацшыхэыф иашаткэьа хэа зырхэо скалар стахын, уи ауп ахшарагы мап зицэыскыз, аха иаумит... — еихымза-еипымзо ллымха ашыта иаваланы инеиуаз алагырз цэыкэбаркэа лхахэы жэпа иналаз-налаз ицон.

— Апартизани алагырзи еиғацэоуп, еихаракгы ацшыхэы, — тынчфааитит Зыхэба. — Ас имхэыцзакэа аныкэара атахымызт, аха ожэшьта иаххэар иаагои... Илжэижьтеи итцуеи? — даакэгыжьын Васили диазцааит.

— Х-саатк иреитцам.

Ихы ааиртдысы-ааиртдысын, лнапгы пшыаала иналывеитеит. Нас, абри агәәфра ибла еимырбарц итахушәа, иблақәа еимлагәа икны акыраамта длеи-өеиуан Датикәа.

— Утрыс! — ихәеит Датикәа, Васили ихы наиқәкны. — Акры-фартағы уцаны, чаиникк азнатәкыа азыркәанда аага.

Иаковлев, иабахтаху хәагы дымтцаакәа, ашә дөдәыл-кәеит...

Галиа, литрабжак зкуаз аконсерв банкала хәба лдыржәаанза баша аихара дағын, лқышәқәа иатцәахеит, лнапқәа, лшыапқәа хышәашәеит, зны-зынлагы дкыжә-быжәуа акы лхәарцаз лғы-назылкуан, аха уағы еилирго икамызт. Атцыхәтәаны аґеырхәа азы цкыаза аґаанахт, нас...

Атцх агәта аафнашон, уаха цсы лхазамкәа ацәа данынтанагалоз Галиа. Лқышәқәа ирымаз акацшыра рзааиуан, лнапы-лшыапы ацхацсы рылалон.

— Ожәшьта, ахра дтоуцаргы, акымзарак лыхыуам, — ихәеит Датикәа даақәыпсычхан.

— Итабуп, Датикәа Кәыгә-ица, уара уакәымзар сара зынзагы сиатымны саанхон, — нәґеикит Василигы дқышәырччо.

Апартизанцәа рлагер тынчхахьан. Амза ласкыазан, асар рымәа атцыхәаншәа, ахәырма кала еицш иканталеиуа икнахан. Ицәан зегы, ицәан ахәа зқәыхәхәаны ахәыкатцаө иґеиґхәаз ацымцагы. Амала, абна аназарахь, зыцстазаара меизаз арпызбеи атыпхаи реицш, иаакәымтцакәа акыиуткәа өба еикәґыртуан, тыкгы, урт ирхыччарц атахушәа, зны-зынла иаафрфарлон.

Казанцев ишка анеира ожәшьта иацсамызт, уатцәы хәицәәжәап хәа збаны, ифнахы даахынхәит Зыхәба.

Иаха икаххаа еилганы иказ акәзамшәа, ашыжыымтан, ацымшыкәа тарссы, ауеимадахәа ишынеиманатәарыз иаацшит амш.

Зыхәба Казанцев икны даннеи, уи, Скандинавтәи адгылбжыхақәа руак еицшыз асаркыацхәа дадгыланы, иґы азганк тырчаа, идалақь мөантцо ацатцасара дағын.

— Иаазыхо цшзала изфаша! — ацыкә-цықәхәа дыччо, даафналеит Датикәа.

— Аа, уара абри уаха шаанза хазмырцәо акыиуткәа уртцаруп хәа сыкоуп, — нәґеикит Иван Прокофи-ицагы даахыахәын.

«Ашыжы игылаз, аґеан аґеаба атґеикит» хәа, рхәоит хара хґы, — Кәбантәи аказак игәы ааирчыхәчихәт Зыхәба.

— Аңсуа ахапағы амшәцәкәә анирпшшоз, аказак абнаеқәә кны ибжьон, — асапын шәах-хәашы зәыкәкәоз идалақь ыр-мақаруа дналагеит Казанцев.

— Уи азақәһап асакараеқәә зегы надиханы изыкалаз, — еса-aira амца итцитон Датикәә.

— Сара саб ыншәажә ыы таргыланы иман, даеа ыншәажә асакара изықәын, — иы азганк чашәза исаны, егы аган аса-пыншәах адчыла, дпарцалыкыа дцәажәон аказак.

— Зны упатца саны уалгеи, нас хабацәа рыеқәә хкәадырп, — изқәә шышыуа, диршәыкырац дағын уажәраанза ирбыжжуаз ауауы.

— ...Иҳаман ыырбара хазлатыцуаз, аицлабрае хзыкәтәоз, азлагара иазкыз, ахамут иазшаз... — дакәыцуамызт уи ипатцасара дахәеызгы.

Зыхәбагы игәарпхатәкыаны дыччо, длеи-әуеиуан.

— Салам шәымоуп, Налибоктәи ахәынтқарра аихабыра! — аныха-мәас аипш амца ицырдды дааәналеит Казаков.

— Бзиала уаабейт! — ихәейт Зыхәба.

Иван Прокофи-ипа ғимтзейт.

— Икалеи, адәахәеипш әәнутқагы ишәшыма? — дцааит Казаков, Датикәә ихы наидкылан.

— Мап, амачараб хәхыны хәкоуп, — ихәейт Зыхәбагы ибжы аармачны.

— Ех, сыжәла иакәнагаз ыык збан, аха... — Датикәә иахь длацәкәны дналагеит Казаковгы.

— Ужәла әебзиа ақәнагазаргы, ухаґа алымха ду иаха иу-наалоит, — дпышәырччо даахәхәт Казанцев. Уи, асапыншәах еизхәхәә ицламхәағынза илеигахыан.

— Аки ноли! — Зыхәба изнацәак ркәефны Иван Пиотр-ипа инаиирбейт.

— Иахәтәиала скаәәоуп, — ихәейт Казаковгы даакәып-сычхан.

Апартизанцәа рбригада акомандир ипатца саны даалгоны, иаха амшәкырахәтә иканы, ашамтәз ихынхәыз, апартия акомис-сия амазаныкәаә ашә даахыцит.

— Шыжьбзиақәә амызцәа! — ихәейт уи аарла, аґакгы да-зымпшзакәә, ахыпқәә, иварағы игылаз ацәардағы дныкә-тәан, атзамц ихы надитеит, ибла-гәыґра тбаакәә зынзагы ихәычхан, азыжь-иатцәа атца итаршәу ахкәырчаха еипш акәын ачыцқәә шаапшуаз. Ахәынцәа иаганы иказ иматәакәә, ана-ара

итыжәжәән, ихәхәи илахыи рышьаҭаҕытәҕьа ихәхәәза цәәхәә
ҕаҭшьыкгы алган. Иҭаулазаны ҕынтәҕа даақәыпсычхан, ила-
цәәкәә неикәиҭст. Аха, апост дшықәгылаз ихыызшәә, аҕаҕыхәә
иаахитит.

– Зны уҕсы ушьар еиҕымзи, – иҕалаз аилкаара дшахгәә-
ҕуазгы, дрыцхашьаны ҕааитит Иван Прокофи-иҕа.

– Аҕсшьара хәхьзап,–иҕсы еивахо даақәтәеит Алексеи
Степан-иҕа. – Ари амҕакра аҕа хаҕыцла анышә данарцхаит, аха
иара харгыи хбахтәәза хзалымтцит...

Иҕыцзәә рыхшыкгы ааикәшаны иаатәеит.

– Жәәцуха, ашара хҕаҕа саат шагыз, Березина азы хныче-
пынгылт, иҭабаратәә! Ахахыи ақәә пжәәзаап, инышәыршышьа,
цхагыи, пшахәагыи зеггы еибарганы, ихшышьыла илеиуан. Амза
иатәын – убри ауп ҕсыпшәмәс ихәуз. Иааулак аҭелцха ахыыз
иахпшааит... Хәдацәахыи иахзааиуа, саатк убри ақәсра хәҕын:
хабцаркәеи хҕаҕхани рыбжак баазеит, ҕабырхацәкгыи иав-
томат ааимкәыцәә иагеит. Хаилысны, иаацәытцлашыны, ххы
зыкәкны хаззцоз, Вишневи Воложини ирбыжыҕоу амҕаду хна-
нгылт. Хәхынкылшәатцәҕьаз амҕа акра иаҕсамызт: акыи – амҕаду
арҕьарахыгыи армарахыгыи ишьтәз ақытәкәә Бомбалии Саков-
шизнаи зынзагыи иааигәән, уаҕатәи аҕагылазаашыагыи ишахә-
тоу иҭданы ихамамызт. Иҕбахаз–абна аҕан, уаашәҕык хәкәым,
«абраҕьра» ихәмаруа хәҕык ахәыцкәә аҭдәахыртә иҕамызт.
Ххьатцны Воложин шыҕаз акыр хәаскьеит. Хәшьтәхьҕа бнаны, аҕа
хәхьизпшыз аганахь ала хтыраны иахыыҕаз цьара хәаанкыланы
амҕа хкит, – дышцәәжәәозгыи илацәәкәә еидцабло ианалага,
асы иҕишьуазшәә пытрак ихыи-иҕыи иркәыцуан, нас дҕагылан
алеи-ҕеира далагеит Казанцев. – Аҕшыхәцәә хрымжьеит, –
Зыхәба иахь даахьәхәит уи. – Асаат жәәҕа ҕалахьаны, раҕхьа
амотоциклкәә рыҕбаҕ-ҕьаҕбжыи хәхаит, нас, амашыынақәә. На-
пыла азәы иааххихызшәә хәаҕсарагыи, хәцәарагыи нахәхкьеит.

Раҕхьа иаацәыртцит амотоциклкәә ҕба, нас аидарашьтыхга
машыынақәә: акыи, ҕба, хҕа... Иақәтәаз асолдатцәә ркаска иа-
цәәкәә амраҕыи еилаарцыруан. Иааигәәзаны иаахашьтит, нас
ауп амца ҕьауҕьад захьзу анрыжәәхҕдәз. Амца зкыз аҭдәкәә
ахәынапқәә шалппуа еиҕш, аҕхьа иааиуаз рмашыынақәә
ирықәппны аекаҕсара иалагеит, ашьтәхь игылаз амашыынақәә
иаадырхәын рышьтәхьҕа еихеит. Аха иабацоз – ианааиуаз
«бзиала иаабаша!», хәә згәашә иҭазыжылаз Хариташвили игәып
рхымца еилараа ишьтанатцә аҕаанахеит...

Абракагы, Кремльтеи асаат аицш ииашахеит Датикэа Кэыгэ-ица ипшыхэцэа ражэа — урт, уажэада ахацара шырымкыцыз, хэышэбылфшыкгы рдыңта иштэмсыцыз убартэ, азынказ еинкыа-еиныруа икэхеит, акыраамта атак рзыкамтеит...

Ажэа шэзасыршырызеи, — дааиасын деитанатэеит Казанцев, — џ-саатк ирзынапшуа хайбашуан, шэшык иреитамкэа илахашьтзар хэа сыкоуп — ацсаатэ уеихсны шака хэыц алурббыз узыпхьазозар, даргы уцхьазон. Цьюкгы амџа армарых ала ишьтаз абна баара реартеит. Амашынакэа ааблит, иахзышьтхуаз ахэатхагы хаманы ххьатцит, — уа иеааникылан, адырџегьых ихы атзамц инадитеит. Иубартэ икан дара ирцэызыз азбахэ ахэара шицэыхьантаз.

— Шэара, шэара? — дцааит акомиссар даалкыаны.

— Харгы хар хамам, ххэыжэ халдырббит, — даакэыпсыч-хаит уи.

— Уеизгы! — днапыџлт Зыхэбагы.

— Жэашык хэцэтахеит. Абна иалагаланы, иахымџашьашаз тьпк акны иаажит. Ахэцэа цшык арахь иаагеит. Даара игэцэоуп, џыца иацэынхаргы уџра рьлтцуам...

Ишпарзаауа хэа аанарго инеиџацшы-ааиџацшит рызегь.

Датикэа иаха ахэылпазы аахыс иихэарц игэы изтаз иара уажэгы изымхэазакэа, иџеибаргылан, ахэцэа ааганы рышьтацара иахьаџыз анышэтэ џны ашка рџынархеит.

Абна ытырцэажэаауа зшыкыбыжь гоз апартизанцэа роуп акэымзар, иара ус абрака, азэы ихала мацара даатцахар, хымпада игэы ткыаны дыпсыртэ аџыкатцаны икан: еихашэы ахэлара иаџушэа илашьцеит, абыгкэа хэыт-хэтуам, атцаракэа еикэџыртуам, ана-ара зыбла иатцэа-хэашькэа шхаз-шхазза иу-бо азиакеи азмах фукаркеи асаара ианшэылаз ақаламышь еицш итатэоуп. Зны-зынла, иара усгы ицсыдаха иџоу абгьыц џеижкэа рацца рџынкарыпсойт, какац бзиацэак иакароу ақэацыра пкышкэа.

— Хамшгы ага ипропаганда ихнахт хэа сыкоуп, — ихэан, ихы џышьтыхны ажэџан дџатцацшит рацхьа игыланы инеиуаз Иван Казанцев.

Зчыс ззымьрсаз акьатеикэа реицш аилысра иаџын ацтакэа, расацк иакараз кэацыра жыцэкгы кэлаауа ишааиуаз, апартизанцэа ркомандир илахь акакара иџаахан, ацпхь џыдды ибла инхыцсалт. Ақэацыракэа есааира рџыдрыжэпон, абнагы иаразнак азырш-џџы ахшэшэо иаакалеит.

Ахәцәа рзы иалырхыз анышәтә ҥны, апартизанцәа рлагер аналт, азиа ахы икәгылоу ацсатла тоуганкәа ирцәытдәкәтан. Ашә ишынхытдәкәыз, ахәцәа рыгыбжбы рыцәхабжбы раткыс еицәаны, ипсырмачганы, иаарҕахаит фәыбаапсыс икәз зеггы: абаафәы, акыршфәы, аҕатынфәы, аҕфәы...

— Азәгы длашәмышытын хәа шәасымхәази, шәара аеада хтыпшшақәа! — хәаабжык акәакыхәтә игеит.

— Уарбан уара, ара акоманда кәзтә? — дцәаит Иван Прокофи-иңа, уи ианаидгыла!

— Сара акоманда акәзам, аоперация ауп икәстә, аҕыза акомандир, — ихәеит Лиошка иеаариашаны, уи ихәылкыоз аҕфәгы итәытдәзә рҕынцәа интәсит.

Лиошка омашәақәа акәын дшеибытәз: изара ҕахыс дхәын-тазза деилыхын, ихылпа абыз ашәтахька ирханы ихан, анапхаз кәпшкәа имҕоушәа, имышьхәылт аҕынза шыала ишәыз инапкәа руақы напыла-хьархьк акын, егы инапы иамкәытдәңгәан ашыа зылтәтдәа ицәз касыжәкәак.

— Иаанагозеи ари?! — иибоз ңашьаны деитәдәаит Казанцев.

— Ихыстәаргы дыпсуеит, ихысымтәаргы дыпсуан, аха, уах дахьнеиуагы хтәатәыс иауеит схәан, саҕуп, ихашәымтәозар шәахәапши, — згәы аҕада ирханы ацәырдаҕы икәыз ахә ишыап иакәыз акасыжә цәашы ҕақәиңаит Лиошка.

Уналакысыр ишпжәара ихаззала ичны, крем еиқәатдәала иршәызшәа -иуаркалеиуа иқан уи ишыапы. Ишьамхы иҕахыкны иуатәа ашәпараҕытдәкәа, ихәарны шахапак ала иҕахәан, илатқак, аладагы аҕадагы ажькәа хьартдәа иаакәыршаны иңқан, абафәгы, Лиошка ихьархь кәгәа акыр иаҕирхахьан.

Оумашәа иубашаз, иара зшыапы хыртәоз апартизан иакәын: иалалаз амҕ алххуеит хәа днықәдыриазшәа, инапкәа ркәкәа наҕ-ааҕ ихы иатдәтә, ңышәырчча цәаршәык ихы-иҕы иадшәыла ихагылаз дрытәңшуан: — ган... ган... гре... гре... — акы икыжәбыжәрацы даҕын, аха, атуан ирцәықәхаз акәалаа еипш ибз кәкәамсафдәа иҕы итан, иххәыцуамызт, Лиошка иаткысгы деицәаха, аҕфәы ихәылкыаны иҕеиуан уи.

— Ишыапы гангрена шахьыз шәеихәарц итахуп, аха ибз мыжда ацәаакыра ацәмачхеит, — даацәажәахт Лиошка. — Литрак акәын хҕыңеҕы ихәмаз, — ихыҕы арыцхәпшра аҕаны, иҕацәкакараза астал икәгылаз аҕатлика ашкәгы днаңшит. — Зарабак алагы азәы игәы нсмырхеит — еикарахәтдәзә иаасшан, хәышә — иара, хәышә — сара. Уи хыжәла адымкылазакәа... Ахыжәла бзиа ауат-

ка ардсыгеуеит — иахынзахәтоу уазышъткәыцәауам. Нас ишда, сара иахьа схиругуп, Макар дысхәышәтәуеит...

— Ган... ган... гре... шәи... — Макар ожәшътә адыр-пырхәа ийкәоз инапкәагы ицирхыраарц дафын, уажәраанза ишьалабаны икәз ихифы, ахылда-цсылда кәанда зыдчылаз асаркәа хьшәашәа аицш ацхзы алнахәон.

— Ихитәааит, шәипырхагамхан хәа ауп ишәеихәо,— Лиошка ихылда ааихыхны иаафәеихәан, адыршәгых абз ашьтахька ирханы илеихаиршышын, ихьархь ааирмазеит. Макаргы инапкәа ркәафәаны цаса ишыкәз ихы еитәнатцеитцхт.

Ахәцәа ахышътәз ауада зегь рышътәхьзоуп Датикәа ианынижыыз. Уи, зны, Лиошка диқәтәкәаны, дызфыз дакәихрацы избейт, аха еигьу акагы шизиабжымгоз аниба, дицхраарц иеазикит, уакагы данымцхәха, даакәгьежын даадәылкәеит. Ақәа кыдхәеа, иршәшәа-рқәа иланашътуаз абыгьхәа ирылахәмаруа илеиуан, иаакәымтцзакәа имацәысуан, иаакәымтцзакәа итадыдуан амратәшәара аганахь ала.

Зыхәба, Иван Прокофи-ица ифы данаани, ифызцәа рыхшәыкгы рыхкәа кны инкахәыцуа итәан. Иаргы, азы зцыркәкәо ихаз ихылда ааихыхны, иган иланикәа-фаникәан, дааиасны даатәеит.

— Ашьафды еиха атәафды сацәшәоит сара, афызцәа, шәара шәшахәацшуа сыздыруам, аха, — атынчра хьантә иаалфит апартизанцәа рбригада акомандир ибжы. — Ахәцәа рзы хусқәа ееим. Анапыла хьархы ауаткеи рыла азәгы ишьапы дахзыкәыргылом...

— Высшьа змам, зегьы рацхьазагы зтыц иқәтатәу зцаатәны иаахадгыланы икоуп, — иааимидеит Датикәагы.

Казаков кәакык алхны илацш ааихмырсыгьзакәа дахәацшуан, иаапсарақәа ииааизазар акәхап, аидара иархәаз ахамал еицш, ихы ишьамхкәа ирбжытцаны ацәа иееитәхьан Степан Казанцевгы.

Датикәа дмыццакзакәа ифызцәа ирзеитеихәеит, ицшыхәцәа: Кузма Лихардов, Миша Софонов, Галиеи Василии Иаковлеваа ухәа икартцаз адырратарақәа ртәы.

Ахақым Сантоцки избәхә иаха иарлахәфыхит урт.

Иагьырзебейт, пахьа, Зыхәба Софонов еихәахьан еицш, иауазар хаала, иамуазаргы мчыла, уи ахақым абнахь дааргарацы. Иара убас, атыхәтәантәи амчыбжкәа рзы досу икарташаз ианалацәажәоз, ақәша чыда аихабы Датикәа Зыхәба идыртцеит аполиак маиор Адам Свентаржецкии Зержинсктәи аихамда

аҥны аус зуа Игнат Чупецкии дрыкәшәарц, насгы аҥақымы амедикamentкәеи абнахь раагара иаарласны иалиршарц.

Зымшкәеи зытхкәеи зеггы шыла ишәу 1942-тәи ашыкәсггы, иаха атыхәтәа аайднакылан, ихьагәгәа, аҥурых архив ашкә иныкәланы ицеит. Декабр аҥбатәи азбжаз амш иаакәымтцзакәа асы ауан. Аатцра итцадыршәыз аласба еицш уахггы-еынггы икү-тцәуюз ацша хәымг атцлакәа еилнахит, азиакәеи азмахкәеи ркалт цаала ихнарчеит, нас ишнеиуаз, рацхьа кәаны иалагеит, ииасит аҥстаатцкәа итцыхәа игәытцазырчәыло ақәабаа-сабаа аш-кәа, атыхәтәаны, ацсабара цәаматәа шкәакәала еилахәо иналагеит асбахтәа.

Апартизанцәа ожәшьта дара рхатәы радиодкылагаггы рыман. Уи район -цыцхьаза зычешаны аус зуаз апартизан-цшыхәцәа иа-аргоз афронт аҥтәи адырратаракәа агәыгра ду рылжжы ицон. Абра, Налибоктәи абна агәафы зтыц ылхны итәоу апартизанцәа ргәалакәзаараггы ианыцшуан урт агәыгракәа: рхыцхьазара иац-лон, ҥынҥажәижәаба, ханҥажәа верс аиҥа ирцәыхарамкәа ииу-ан апартизанцәа рбригада ҥыцкәа, есыуаха, ана-ара, икәзтцаз хәа азәггы изымдыруа, еиххымза-еицымзо аҥауа иалалон аҥа иешелонкәа, ацхәкәа, ашьтатцартәкәа. Инкылахәаша, гәрыз-шашәыз изуан, гестапоаа быжь-шәындыкәрак иртатцаны, быжь-цацхак ҥәатцаны иртәахуаз рдокәменткәа, алеи-ацси рыла иар-гамаханы иаарымпыцахон рыцсы иатцатцаны итәахны ирымоу рымазакәа.

Ари иараапкуан атыл аҥы икәз аҥа имчракәа. Уажәраанза, раб иҥынцъдггыл икәызшәа, гәата-бгата ақалакыкәа иры-лаз, ақытәкәа цәзырхәуаз, уажәы, амтц рывпраар иазытцкәо, рхытцәкыаггы агәра рымго аҥынза инеины икан: Зержинск, Воложин, Ивенец ухәа араионтә центркәа рыкны есымчыбжьа апропусккәа рпсахуан, аорганизациакәа рҥы аус зуаз ауаа лацшыкәтцаны ирыман. Декабр мзазы гестапоаа ауаа мацзамкәа итаркит. Барановичи ақалакы апарккәа руак аҥы дыкнархәит гестапоаа рштаб аҥы еиҥагаҥс аус зуаз белорусск. Иара убас, ахәшәкәа шәырзт хәа, ачымазцәеи ахәшәтәыртәкны аус зуаз зеггы ишырбоз иааргәыдцаны иршьит, Сантоцки аус иицзуаз аҥақымыцәа ҥыцәеи амедицинатә еихәшьа еихәби.

Зыхәба напхгара зитоз ацшыхәцәа: Лиуциеи Казимири Зержинскиаа, Игнат Чупецки, Иузеф Сантоцки, Миша Софонов, абду Филат, Маргарита Масиукова ухәа иаххыкәз атыцкәа

рґынтә, акырза иапсаз адырратарақәа шықартцоз еипш, иаа-рыцхауан ауафы ицәа дытзырґсаашаз ажәабжьқәагы. Датикәа оумашәатқәа игәы иалсит Галиа лаб иґахара. Уи, Галиа бзиа дызбоз рґәыла полицаик дитизаап.

Аґахмада мчыбжьык иргәәґра иаґын: қыпґсықь-ршыла дыырпґо рнапқәа анаапсалак, ихы ларханы дыкнархауан, уи анимыхәалак даакныхны, инапхыц амсақәа рґы агәыр бжьартцо иалагон: — ихәа, ихәа, уара аурыс хәамгәа, упґа дабақоу, дызлоу апартизанцәа абатәоу?! — дтыртцауан урт.

Аха аґахмада Верховски «мап» иаґыдахаз уаґа ажәак ихәылшәаны рмаҳаит. Атдыхәтәаны, ихы аґьыргәал ахатцаны арххара иалагеит. Иблақәа тытцны ихагәґаґы иґазаанза ихы абаґы иачҳаит, нас иґеиқәжәа иґеит... Иааґынчхеит ауаґ-жьыфацәа, ипґы леиқәаҳаит аґахмада фырхатґагы.

Ари ажәабжь Лихардов атдыхәтәантәи ипґшыхәрахьтә дыґа-ны данаауаз иааигаз ажәабжьуп. Галиа усқан, уналытәхәар дых-шәаны дынкашәо, аарла даныґагылаз акәын, иларымхәазеит, иара иахьагы илыздырзом...

Абар ожәшьта мчыбжьык инеиханы итцуеит Датикәа Зыхәбеи, Кузма Лихардови, Миша Софонови Сталбцитәи Зержинсктәи араионқәа икәылқо ирылазижьтеи. Урт, апартизанцәа рзы ихәартхашаз акыр аилкаарақәа қартґеит, еиқәшәаны еицәа-жәеит Иузеф Сантоцкии Игнат Чупецкии дарґеи.

Датикәа дацәымґашьо агәра игеит, ауафы еиқәтәа-еиқәгыла, шәынтә ишәаны, зны ихызтәо, изхәо хәоу, изуа уу азәы шиакәу Игнат Чупецки. Убри иақаратқәа диқәґыґратә дибеит ишәаны акы аґапґхәа иаанымгыло, ауафыбжа Иузеф Сантоцкигы.

Амала, еґья рундазгы иґерықәимыршәеит Иузеф иаб аҳақым терапевт Сантоцки. Атдыхәтәаны, Иузеф икаитґаз ажәалагалала, апґшыхәцәа избаны иазышьтырхит, ахәаша ауха, аґапґшәарахьтә дхынхәны данаауа, аатцәа ихы илґарґа, дхәынчнаны абнахь дыр-ґарц...

Иахьа ґашоуп, ахәашанза даґеа хымш бжьоуп. Апґшыхәцәа ирызбеит абри аамґа иалыршаны, уажәы ааигәа Лихардов, Зыхәба зызбахә иеихәаз аполиак маиор Адам Светанржецки дахьықаз Ивенецтәи араион ашґа ицарц.

Еимаґны илеиуаз асы цырақәа, ашьхыц ґаамтцқәа реипш рыб-ла иґапапон, амца зґықәыпґхаауа иқаз рхырґқәа ирықәзытуан, рыпґсып иалакны илбаардон. Шьыжьы аахыс маґеа шәырґатала

зееилазхэоз аҗсабара уҗсы узалымхуа иҗшзан; иҗашьахьан зымҗахь уҗэызмыжьлоз азбаара хээршкэа; аттэаара иаҗын азкэаҗкэа; аҗракэа, алакэыракэа; агэыткэа иаганы илеивкэа-џеивкэоз атцара еикэатцэа кэымпылкэеи аҗча-ччахэа здацкэа злаҗытцэтэоз атцлакэеи ирхылтцуаз ашьтыбжь иаҗыдахаз, уаха акаҗы уахауамызт.

Аҗшыхэцэа, иахьа ашьыжь, ирымџатэны ишааиуаз, Боровики аҗытаҗы иаакыдгылт, Миша иҗныка инамгазакэа, иаха зыгара игоз нхаҗык иҗы инымџахиган рыҗсы ааитаркит, какалкҗы ркит. Амш аҗшарыцэҗызоз анырба, Миша уа дааныжьны, дара рџыцэаҗы изызцоз аҗыта Дубки иазиаша идэыкэлеит. Ирымаз рпропусккэа маҗэыцкэа иказар уи акара аҗа рбомызт, Ивенец акалакь дналаҗшыргыы цэҗа ибомызт Зыхэба, аха, Боровики аҗытаҗы ирахант рҗыба иҗаз «афурткэа» азы шырҗэхьаз.

Амџа ианыланы ишнеиуа, ианшэартахалак иаамџахытцны абна реартон, ма гэаџак рыҗтаҗыны рҗыртэахуан. Нас еиҗаа-цэыртцны, рпалтакэа рыҗака рџытцра иҗакнахау равтоматкэа рыдыргэҗэала рҗынархахуан.

Иааҗсеит-икареит. Ожэшьта аҗсабара шэыртатаҗы аикэара аахыџуа иалагеит. Ус, раҗхьа нахьхьы аҗэытцлашьцара иналырбааит аҗыуардынкэа џба. Аҗшыхэцэа ирзымдыруаз ауаа ир-җахар рҗахымызт, мџахытыртак аабозар хэа иаҗынапшкэа-аапшкэеит, аха рармарахыҗы, рарҗарахыҗы, иҗахахыоу асы шкэакэеи аторф еилабааи рыла иҗэны инашьтын, ауаҗы дшы-җаа-җаауа дылбааздо азмахкэа. Аҗыуардынкэаҗы ааигэахара иаҗын. Урт, абзиаазара змаз џба-џба җы рыҗакын, насҗы мшьамбала иҗазны икан.

— Арт баша нхаҗэак иртэым, — ихэеит Лихардов ибҗыы ныҗакны.

— Изтэызаалак ожэшьта царта җамам, иахьынзауа — җабз, иа-намуа — җабҗар! — ихы рзыриааша иҗынеихеит Зыхэба.

Еидара хьантак ишахоз мџашьо, рхамуткэа ргэышҗы иалаланы, рҗынҗакэа афаҗкь ркылкэо, иаарывалт аҗкэа. Аҗшыхэцэаҗы амџа инымџахытцын, кыс змазам ас бахҗэа ахэырд-хэырдхэа инахеит.

— Еи, шэарбан уара, уа инеиуа?! — иаагеит беларусс быжь хэанчак, раҗхьа инеиуаз аҗыуардын ашьтахь анаареиаха.

Аҗззы зкыдшыла иказ Датикэа изкэа аакыдхьтшьшьааит.

— Тэрт, тэрт! — аҗкэаҗы уи абҗыы хзырхаз рхэозшэа, рееи-маакэа ирыҗачаҗаз асы икэҗакэа иааҗылеит.

– Шәызуҗқәада, шәабацо? – аҗхәтәи аеыуардын ашьтахь амшьамба даакылфрын, дара рышка иҗааихеит азәы.

Макыана бжьба-ааба шыаҗа иузааигәоу цкыа дааилукааратәа илашан. Иаакәтәиааит аҗшыхәцәа. Дааиуан, зхтырцагы зхәам-цгы еизадаз плашь-тәтүеи дук зшәыз уаф кыафк. Уи иҗымшь цәыхәкәа ирытшашанханы иҗшуаз ибла ташәшәалакәа хирк шиакәмыз уархәон.

– Ханхәәоуп, Ивенецка хҗоит, – нәҗеикит Зыхәба зынзагы иеыртынчзаны.

– Аҗыка, асапын, ххәҗсыра аабоит, – белорусс бызшәала инацитан Кузмагы, даакәара-кәанчәшәа иун, дааскыаны уи дааидгылт. «Абарт аеыуардыңкәа шакаф рыкәтәоу здыруандаз», – ааигәахәын, дцәытцыҗшшәа уахыгы днаҗшит.

– Шәпропусккәа! – иплашь аимкыара иаацәытцыз инапы дара рышка иааирххеит уи.

Зыхәба ихыжәабжь дәатцасшәа иун, иавтомат зыхшыз иармарахытәи ифытцрашка инапы аҗынаирхеит. Лихардов иавтомат дазымтцасырц аҗсык ауп иааигхаз. Аха, Датикәа, иавтомат ацымхәрас ипропуск аацәырганы, ирыдгылаз ишка аҗанынаирха, Кузмагы дааикәтәан, аҗәжәахәа ипропуск аацәыригеит.

– Шәбаанагеи шәара, аҗәван шәалфрыма?! – арыҗкыаг иа-кыз ахыжь еиҗш дәнкәыжит, апропуск зыблакәа ирыдгәаланы иахәаҗшуаз. – Ари ахәынҗқар Николаи ихаантәи пропускуп.

– Кхә, ишҗа?! – иҗеишыазшәа кәитцеит Датикәа.

– Аҗхәара цахыану?! – ибҗа нҗарс икны дҗааит Кузмагы.

– Шәаҗәыт аеырбзамыкәра! – адырфәҗх дәнкәыжын уи, иплашь наҗхьаршәны, абажә иадиааз ацәымса еиҗш ибақәза иган иадыз итапанча днамтцасит. Ихы инаркны ишыапафынза деикәхаҗса полицаи маҗәала деилахәан уи.

– Иаҗахым баша апатрон абылра, уи Германия дузза аҗацәа рзы иҗәахыз, – адырфәҗх җынч-җынч даацәажәеит Зыхәба.

Абри ихы иархәаны, аеыуардыңкәа рыфбагы лаҗшыла еи-җәаимидахт Лихардов. Иҗәжәкны иҗаз аеқәа, аршәы зфо аҗа-кәәжә цда-шәда леиҗш рҗышәқәа ашә-сәхәа асы илыршыуан, ари аицәажәара дара рус алазамшәа ихырсасуа аеыуардыңкәа рыхәда иқәтәан ақәчарцәа рфыҗыагы. Уаха җсы зхоу азәгы улаҗш дытцашәомызт

– Германия дузза, Германия дузза, цәҗала уазхыаауеит са-рамыжда! – аҗақхәа итапанча аҗрагы ааҗиртлеит аполицаи. Иаашәырҗшы егырт шәдокументкәа!

Зыхәбеи Лихардови рылапшқәа пшышьала иааихьдырхәа-
зан, рнапқәа рғынадырхеит.

Амацәыс ажәдан агәы шахәуа еипш, атынчра агәы ахцара
анцаны еицткәеит апшыхәцәа рфыцъеггы равтоматқәа. Апо-
лицай даахатәин, изнапык итапанча атра иадкыланы, егы
инапала имгәацәа нтарсны икны, абықхәа ғыцха рапхьатәкыа
асы дфылахаит. Нас ағыуардынқәа рыфбагы амца кыоукьад
рыхкыаны ицан, рышьтахь иказ ажра рғыфтарыжыт. Ақәчарцәа
руазы, ифатцкьамта иакәшәазар акәхап, инапқәа хаххаза дыш-
леиуаз ғыцха аекәа рыбжыара дыбжыахаит. Аекәагы азныказ
инатрысын, аха, рапхьатәшыапқәа ахыглаз рашьтахьтә шып-
қәа неиаанза мгәацәа асы инылатәеит.

Датикәа игәы иаарыцханашьеит урт аекәа.

Егы, ашьтахьтәи ағыуардын шыафакгы азыкамцеит. Ақә-
чаргы цыпх дыпсызшәа дышьхныпсыланы дахьтәаз даанхеит,
ганха икажыыз аекәа руагы амитә канатцон: акәукәухәа ихә-
хәаны ианышыацәкыалак, итырбганы атәгыбжыара ибжыажыыз
акьатеикәа еифцәтәа ахауа иаланатцон.

Урт, абас, кыт хәа рыкәғызымтуаз ағыуардынқәа акыраамта
иреихысуан. Амшьамба кылжәжәа икәыртцеит, дара еибгоу мғык
рымамкәа иркәакеит. Азныказгы, ицарц збаны, ихәазан, цытк
иласкьеит, аха:

— Абарт ахык-апшыфык рзы абриакара хысра тахцазар
хапхашьеит, — ихәеит Датикәа, Лихардов данааихьза.

— Уааи иаабап, уа ожәшьта зыпсы тоу уаф дыкам сгәахәуеит,
ипсы игәы икылахо даацәажәеит Кузмагы.

Апшыхәцәа ишахә-шахәуа рнапы зырцхоз равтоматқәа ыр-
мазеины ағыуардынқәа иаарыдпалан, алеи-апси рыла иааи-
мырдеит: игәарцхазаны дынкыдиаалазшәа изнапык илахь иад-
кыланы, егы инапала, ауалыр ахы икәыз ишәакь еимларгәгәа
икны, ашьтахьтәи ағыуардын акны апсхыхра дафын даеа по-
лицаик. Ғыцха аекәа рыбжыара ибжыажыыз ақәчари аталоу
ихыызшәа зымгәацәа знапы тапсаны, илакьза ишьтәз рапхьатәи
аполиции рыда афбатәи ае уардын акынгы уафы дыкамызт.

Амала, ахтып иаганы икылжәжәа иказ акадушкақәа ирхышы
илеиуан ахчат жәпахаҳара, ацха мцбаз-пштәала, еилакәақәа
аиашыкыкәа иртәз акәтағь, азымтар еипш ипахәынцалеи-
пахәынцалеиза ана-ара ауалырқәа ирылкьаса илеиуан ауатка.

«Рыбыцәашьцәа рхәы ргагышьон, иахьымзеит», — ааигәахәт
Датикәа.

Асы иарлашон акәымзар, уаңхьа игылоу дузеилымкаауа илашьцахьан урт Каменкаи Даиноваи ақытәкәа инырбжьысны, аихамға ианнадгылоз. Иаахкәкәахьан. Аңтәкәагы неилыфры-ааилыфрны ажәфан афы хахтуеит хәа иафын. Аңшыхәцәа, зшьапкәа хыш-хышза игылаз аңаа-ңлакәа рәаарываркит. Жәа-шьафакгы набжьамкәа асы шкәакәа иалырбаауан еивафуа инеиуаз аңыртә рахәыц еикәатцәакәа җба. Зеидара шкәакәа зңәыханҗаханы, аңах-сах хәа ана-ара иңтәтәоз амахәкәеи абық-чықхәа иалфрны инкаҳалоз аси рңыдахаз уаҳа шытыбжьык рмаҳазо акыраамҗа игыланы иңшуан аңшыхәцәа. Нас, иараз-нак аихамға инахьан, абна ғар-ңшар иныңдалеит. Акыр иәны инеихьаны, игәарымҗазакәа ғәатцәғара еиңапата икәз асырз хышәашәа инзаашышылеит.

«Җаи, афы асааит, ҳабырқәа хмыхәо икалеит убауоу!» — игәы иаәтеиҳәеит Дәтикәа, уажәраанза аңхзы зкыдшыла икәз изқәеи иблужи азымкәатар хышәашәаза ианынрбжьала.

Данаахьахә — азы ихыршәлоу ампыл еиңш Кузма ихы кәым-пылза днахәаңшит — уи шәагаала иаҳа дкәафымзи, Дәтикәа ғәа-ңағара изааиз азмах, иара хәдацәахьы изәеизар акәхап.

Ус, азмах ихыхәхәала акыргы ицеит, нас ихырены иҗахьыз ачлаа наңхьахәо, ахәынҗәа иаханы ишнеиуаз, машәыршәа ңыара жьашьҗакгы знымыз дәеиужь дук инықәлеит.

— Ожәшьҗа схы аҗыңафы иааит, — ихәент Лихардов даакәып-сычхан.

Аторф җабаа афәы ахшәшәа, ирцыркәкәаны илеиуаз ахәын-җәа еикәатцәа аңштәы аанахәахьан иаарыкәыршаны ишьҗаз асы.

— Иарбану ани ақыҗа? — дңааит Зыхәба, адәеиужь-кәаш ана-зара иҗаа-маа иибоз алашара ңсадакәа дрызңшуа.

— Җааит, — адырәегьх иҗаулазаны, хрыжь-хрыжь даакәып-сычхаит Лихардов, — Дубки ақыҗа. Амала амрагыларахь ала акәын ҳазнеираны хшыкәз, аха, аҗабиа иахууааз абзарбзан-хы еиңш амраҗашәарахь ала ҳазааит умхәозар.

— Аңақатәи ашәгы, хыхьтәи ашәгы зегьы акоуп ҳаазар ауп аус злоу, — наҗеикит Дәтикәа, илаңш урт алашара кәоу-шәоуқәа иркәымгазакәа.

Лихардов зызбахә имаз аполиак бырг дынхон, ақыҗа иахьа-зеизықараз ағәҗафы игылаз акостиол амҗаныңцәкьа. Убри ақ-нытә, азәгы уимбакәа уахь анеира ус имариамызт. Лаңшык

хаттамшәакәа хәаит, ох гәышья хәа аутра аладатәирахь ала аан-да рәааварыжьуаны, акостиол агәашә даатытын, аехарцарта аипш дкәацә-кәацәуа азәы дара рышкә ифәаихеит. Ацшыхәцәа зватәаз аанда дара ракәым ахәынцәрацшьтәкьагы азытәахуа икәмызт. Ифәагылан изиаша рәынархеит.

— Дксендзуп. Ари хәзхәацшуа акостиол деихабуп, — даа-цәажәеит Лихардов, Датикәа ишьтахь дгыланы дахьааиуаз.

Аксендз урт ибо дыкәмызт, ихы шытацаланы аграпара дых-цшыло, инытәкшәагы дыгрым-шәрымуа дааиуан. Ахкәажә лыткы еипш ихәазо ишьтәз исутана азкалтк шытыхны икын, егы иганахьала артмак еимгәачык ифьтцракын.

Иааигәазаны иааифәагылахьан аксендз арт ангәеитоз. Абаара ишылхоз акәыцьма зафәаз ачы еипш дырханы ганха даныцә, исутана хабәа ааишыклахәын, цышәха асы дыфцәытцашьшы дцеит, иартмакгы имкәытцкьан, итәз еимхытраа ифәацсеит.

Цытрак ашьтахь аксендз ицышә хатцаа фцәытцырхәхәаны адәы дныкәыцш-аакәыцшит, аха икаууа итынчран, цсы зхаз азәгы иааигәа дыкәмызт.

«Изакәи, алацштәшәара саума, ма азә сацхьа дгылаткәкьазу?!» — итытны ицоз игәы дәзтцауа, дшьаханы дызмаз исутана ааирееит, деиха-еигәо дфәагылеит аксендз.

Ацшыхәцәа зыфны имфәхытцраны икәз аполиак ифнкәа аспычка кәалацкәа ракәын изеипшраз. Урт зегы хәбака ыкан, еикаран, еипшын, ашта шкәакәа аназара, амрагыларахь ала рәы аарханы, еиварцшыыхаа еивагылан.

Аанда зәавакуа урт ирызнеиуаз агага еикәатцәакәа ирыма-риашаны, аханза игылаз афны ада егырт зегы лашарак рыду-баломызт. Лакгы игәанамтәкәа иааин, алашара зыфнырбауаз афны ашә иаалагылт. Зны иаармачны, нас иааргәгәы-ааргәгәаны фынтәка-хынтәка ашә иасхьаны, цшышьала ирзәатит:

— Ишәтахьдаз пане? — игәы аипштәкьа ибжьгы еитцәкыць-кыцьуа дтәаит, зхамы фыз ду змыркан еикәа атцхәхзо ашә ила-гылаз ауаф бырг.

— Пан Сикорски! — нәҗеикит Лихардов, сидыруазар игәахәын, иаха иеааизааигәазатәны.

— Аа, пан Лихардов! — ашырхәа дааиасын, амфәа рыто инапы лаирххеит ацшәма.

Икәыцс-кәыцсуа ауада ифназ ацхара иааимнадеит, акәаш-мфы аипш зәызымдыруа ишәхьаз анартизанцәа рцәа-ржыы. Ацхара гәыкатцага зәалазфәа иааиуаз аитцарш аффәууп урт зын-

загы изырхагаз: раҕһа рҕынцакэа аарчыһа-чыһаны, нас ашь-хацара гәһаазгаз аеҕкэа реипш рҕыҕа азы налажжын, рым-гәакэагы аауарчарт.

Аполиак бырг иҕаитцара изымдыруа дхам-чамуа дыһнан: изыкәтэарц иаарытцаиргылаз аҕаардәкэа иркәшон, шә-зтцааратә дыргак еишьтаһхы-еишьтаһхы изхыҕны инеиуаз иблакэа рыла Лихардов дааимданы, атуан лаҕэы зхы аҕакыысуа азхаз икә-гылаз Зыхәба дааиҕаҕшуан.

— Уицәымшәан, пан Сикорски, ари хара дахтәуп, — дыртынчуа изкэа днас-насит Лихардов.

— Хара дахтәуп? — изыкәшаз амзатәы аиҕш итынч-хцәышааза иҕаз иблакэа идырхаланы уи ҕытрак Датикэа дихәаҕшуан.

— Свентаржецкии хәреизызбахәхалацәажәоздугәаламшәои? — Лихардов уи иҕәалаиршәарц даҕын.

— Пан Свентаржецкигы хара дахтәуп, дҕәышуп, ихаразаны акрибоит, — илакыҕа ҕбаакэа нтылашеит Сикорски. — Шәтәа, шәтәа, уажәыҕкыа — аҕзамц иадгылаз ашкаф шкәакэа днадыхылан, графин мгәалыҕк ахәцә аҕынза иҕас-ҕасо уаткала иртәны иааиган астал иаакәиргылт, унацәкыыс рҕамкыакыо ҕырҕьан хәыҕкәакгы аваҕҕаа инаваиргылт.

— Аа, саҕамзааит, панове! — дааикәкыашеит уи ахахә зфо иаҕһа итәаз апартизанцәа лаҕшыла еиҕанааимида ашьтаһ. Нас дныкәсын, аҕырҕьан мацәазкэа аакәыхәхәа инаганы ашкаф ииҕаиргылан, шәкы-шәкы зкуаз ахпыҕ мадыхкэа ааганы иаакәиргылт.

Апшыхәцәа иаакәырҕаан, ажәакгы мхәазакэа илхыршәҕны, итацәккара-тацәккараза иныкәдыргылеит. Абри аамҕазы аҕшә-ма, ахааффы ахшәшәо, ҕ-саан гәаҕак рызна аиҕарш ааиган раҕһа иаакәиргылт, ускантәи аамҕаз изымҕоуҕоцаалак азәы иҕы уацәыҕхамшыо иҕаз ҕ-часакгы наганы инарывеитеит.

— Алашә ииҕахызгы ҕ-блак ракәын, — ихәеит Лихардов, ақьарлых чеикәатцәа иҕышә иадкыланы дафәуа.

— Саҕашәымҕдан, панове! — Аҕшәма дааиасын астал аҕқар даадтәалеит. — Акәац хәа изышьтоу сымбеижыҕеи ожәшьта ҕышыкәса ирыкәуп.

— Сара сҕсылмануп, иҕазаргы исфомызт, — нәтеикит Зыхәба.

Ирхәозгы злархәазози ухәартә амла иакны иҕаз аҕшыхәцәа, алеи-аҕси рыбжьара рсаанкэа рыцкыаны, рымхәтәкэа ахыһа-хәа ирныҕсала иныкәдыргылеит. Даҕа хпыҕк-хпыҕкгы ржәит.

Абарткәа рышытахь ауп урт уаха идрырхаз аксендз избахә анцәырггаз.

— Аксендз? — дөныгзын, иңышә хыңшшақәа цыс-цысуа дөа-гылеит Сикорски. — Арахь шәшаиуаз ибану?

— Мап, уи хара ҳахьцоз ибартә дҕамлеит, — ихәеит тынч Да-тикәа.

— Шәиенихсма?

— Патрон мцхәы шытахамхит ханаауаз, — атак ныкаитцеит Кузма.

Агәарахәа длеикәахан, цшыаала деиталатәеит аңшәма:

— Шәара ишәыздыруам, сычкәынцәа ари дзакәытә лахшоу, — исалпатца аанкыланы, ихы ааирцысы-ааирцысит Сикорски.

— Ажәа акара дышшәафугы, шыаңхак ала инапы мзәзәакәа ихәы дахатәом... Хара зыламыси здини ейкараз аксендз бзиа дхаман. Арт агыгшәыгкәа анааи, учеицыка унапы икәыргыланы узахпымлази рхәан, акостиол аштафы дыкнаҳаны дыршыит... Нас асутана ишәыртцеит абри аңсахы. Аха ақәыцма ахтәы кәадыр ақәутцеит хәа иауеҳахо хқыта абжеихарафык ибзшхам иаиргахьейт... Шәеиликаартә шәимбазааит? — деитатцаахит уи.

Зеикәыхра имч ақәымхоз иблақәа мчылатцәкәа иаахитит Датикәа. Кузма ахәыркы хәа дыцәан.

Уара узгы, хара хзгы иахьшәартам цыара хашытатца, уаха-тәиал азәгы хухәо ҳакам, — аарла даацәажәеит Зыхәба.

— Пан Лихардов, Пан Лихардов! — аңшәмагы даагылан Куз-ма ижәахыр днас-насит.

— Хәхкәа хытәтцәаны иргазаргы ҳазгәамтеит! — ихәан, ашырхәа дөыкәтәеит Датикәа.

Дцәырханы дааңшын, раңхәа ихы инапы аақәишыит, нас иварафы ишытаз иавтомат аагәеитеит Лихардовгы. Ишшарыз ишахьан, атәааа афы хаакәакәараза игон, рнапы нцыршыыртә иааигәазаны изцаиаз афны ахыб иавтацчаны, атәа илацсоз амра ашәахәкәа, ацгәыңшқақәа реиңш еибархәанталейуа еихә-маруан. Зыхәба дахылапшуаз цәка ибартан, ачыргә агәытцамзо, акыкмацә өеижкәа цәхә-цәхәза, ачыхәчар иахагылаз ажә-тра ду. Асаат еикәшәа еиңш хрыжь-хрыжь игоз уи ажәахәабжы агәыр аңынца акара ипаны, атынчра агәы иалакыкыо иаафлоз атцарақәа ртәитбжы рчыдахаз шытыбжы ыкамызт.

— Сыңсы сшьейт, сан лыкәа сыетаршәны сыцәазшәа, — ихәеит Лихардов инапы азқәала иблақәа ркәычуа.

— Уаҗхба анаука абжы ахьаргаз сгэи иалоуп, — даацэажэит Зыхэбагы, — ацэа җыршыагас иҗоу зеггы реиха ишеигу уи иахэахьеит.

— Панове, пан Зупа, пан Лихардов! — рытаҗатэҗба Сикорски ибжы аагеит.

Аңшыхэцэа ашыр-сырхэа рабҗьарқэа инарзытрысын, иагыи-неиҗаңшы-ааиҗаңшит.

— Сшэыхэоит шэылбаарц!

Ашэахэақэа злаҗсаз асы еиқэцаа акэымзар, җхны мшык еиҗш амра кажжы иҗхон. Сикорски исасцэа драҗгыланы, акэа-лаҗ онқэа рышытахь ала иааиган, иаха иахьтэаз аоны аҗаҗатэи ашэ аартны илһеиҗалт. Ауадаҗы җсы зхаз азэҗы дыҗамызт, ишыҗхаҗыз иҗхан, хэышэтэырта бзиаҗ еиҗштэҗбагыи иҗҗбан.

— Шэара шэыҗешэырҗхала, панове, сара уажэытэҗба, — ихэан аҗшэма, иахатэи иҗрафин мгэлыҗ, адырөҗх ахэда иша-җагыло ирҗэны, ө-хпыҗкгы адкыланы иааҗириҗлан, аиаш аиҗш, ивараҗы иҗаз ашэ дынкылакэры дцеит.

— Иури имшгы бзиауп, аха апартизан җшыхэды имш аба-җоу? — даацэажэит Дәтикэа, иахаахыс ирымоу «аҗафура» ихы ахыбаауа.

— Иаха излеибаххэаз ала хәҗшэма ожэшьта маҗк аус иухьа-зароуп, — нәҗеикит Лихардовгы ихпыҗқэа рҗэуа.

Абри аамҗаз Сикорски дзлаһналаз ашэ җшышьала иаартны дааһналеит арҗыс аукы, ишьнел шыаҗҗштэала азара җхэыцэаа, ижөахырқэа җеаҗеаза,

— Пан Свентаржецки! — ихэеит, уи ишьталаны иааиуаз Сикорски, артисти ахэаҗшөцэеи еибазырдыруа аконферансие иеиҗш длахырхэан.

Лихардов уи усгы дидыруан, дшааһнашылаз аиҗштэҗба дөҗеихатҗгылеит. Зыхэба иҗы иазикхьаз ифырҗбан ымжэзакэа иныҗэириҗлт, җшышьала дааины дааидгылеит. Апартизан җшыхэ-цэа ркомандири аполиак афицери рхы аҗэаҗба ныҗәушьыртэ еиҗаран. Рнапқэа рҗәҗэаны иаанибакылт. Дәтикэа инапы, абар-уажэы икэаны иаазхыҗыз алу аиҗш иҗаҗбан, еҗы — абжьас ашьарҗэыҗа аҗара итатан.

— Даара сеигэыргэоит хәхьеиқәшэаз, пан амаиор! — дналаҗеит Зыхэба, иааины ишаатэатэҗбаз.

— Афыза амаиор! — иааиреит Свентаржецки, урысбызшэала, аха иҗҗбаза.

«Иаабан узакәйтә ызахо!» — ааигәахәт Зыхәба, аха иае-
пнимхәеит.

— Сукәшахәтуп, афыза ажәа бзиоуп, афыза амаиор, афыза
адиректор, афыза аминистр...

— Пан ахатыпан, — инацитцеит Лихардов.

— Пан, апатын, сах, зеггы рхатыпан, — ахра такнахақәа
ирытажбу азыж иатцәа тынч еипш, ихәапшуаз амаиор иблақәа
дырхыпшыло дцәажәон Датикәа.

— Аха, иалашәхи, аславиан жәлар хаға рацәак дақәшахәтым
уи, — ихәеит Свентаржецки, ашла аалазыпсоз ифымшықәа дөа-
рыханы. Рақха ианналагоз зхы рыццаз реицәажәара мац-мац
апытлара иафын.

— Ишдәхәапшуеи аполиак жәлар иахәтәи ртагылазаашә?
— рцәажәара зынзаггы иаакәиртцәиан, дцааит Зыхәба.

— Ажәлар рхатәцәкәа жәларык шыкац икоуп, — итауланы
ахәхәа-хәхәхәа даакәыпсычхан Свентаржецки, илахьггы ааи-
кәйтцеит. — Иртахым ашәа, апсцбара, аугә; ирызгәышыуеит атын-
чра, ахақәитра, ихьпшым апсадгьыл... — дөагылан, ишьнел
ааишәыхны инкнеихан, амаиор-чын пақәа зқәыз икитель ааир-
еет. — Шәареи сареи зынзаггы имачзаны ауп хшеибадыруа,
сара атәым мацәа сшәуп, атәым чынқәа ныкәызгоит, атәым иа-
aira схьчоит; шәара шәхацәоуп, хатцак дышныкәо шәныкәоит...
Амала, акы сацәшәо фышәымшәан, шәара шәыпсадгьыл шака
бзиа ижәбо акара сара сыпсадгьылггы бзиа избойт, ахьчашәа
сақәымшәацкәа сыкоуп акәымзар! — алеи-өеира даакәытцын,
дааины ашырхәа итыпәфы даатәеит. — Ахьчашәа сақәымшәеит,
— еитеихәеит уи.

— Упсадгьыл ахьчара макьана иахыпазам, — ихы наиқәикит
Зыхәба. — Иқәдоит асовет жәлар — иаха ииз апшкәи шәышықәса
зхытца атакәажәи иаарыбжьанакыз зеггы. Иқәдалоит урт аға
ишәапы рыдгьыл икәгыланатц, фашистк ипсы таны адәы дықә-
натца... Амала, ирластәуп, ари аибашьра хлымзаах зыпсцазаара
зымнахраны икоу ауаа рхыпхызара иахьынзалашо ирмачтәуп,
абылра иафү ақалакықәеи ақытакәеи ырцәатәуп, аконцлагерқәа
иртанцәо ауаа тыгатәуп, зыхәда аугә ықәйтцаз Европатәи ажә-
ларқәа хәцыртлатәуп...

— Ишдә? — ифы азганк аатрыс-трысын, иблақәггы наскәеит
амаиор.

«Ишдәх, шәыжәөахыркәа ирықәшәтцаз ачынқәа аакәхны ин-
капсаны, ишәиркыз абцар аархәны иара игәыдтцәо шәфәашә-
хар», — ааигәахәын, аха имхәакәа иааникылт Датикәа.

— Икоуп ацсуа жәаңкак, уи заманалатәкәа атак канатоит: «Напеилапса уаф даазоит, лабеилапса уаф дашьюеит», — ашоура дакын, ихәда ахәынтәрақәа ааңиртит Датикәа.

— Абцъари акрематориақәеи раткыс еицәоуп апропаганда, — даацәажәеит Свентаржецки. — Ркыпцхыи, ррадиоқәеи, рыбзи рыла хажәлар рхы тырқьан, икарцо рзымдыруа игачамкны ипшуп... Амала, шәгәы иаанамгааит, хазгаз хәитәуп хәа рызегь неины уи икәа рычәтарыцсозшәа.

— Аға шәыпсадгьыл игеит, шәхыпцшымреи шәхақәитреи шәымихит, уигы азмырхакәа, шәашьцәа аславянцәа шәрабашь хәа абцъар наганы ишәиркит, нас абри ишпәхәапшуа шәыр реихабыра? — дцааит Датикәа.

— Сара акагы мзазакәа ишәасхәоит, избан акәзар, даараза исцәыхантоуп сабцъар сызцоу, иааңсеит мцымзар иашак зма-хазо сыхшыф, ирыцхасшьоит ашәы зхыкәкәо игылоу стәыла, — деитәагылеит аполиак маиор. — Иаагаз аиааиреи хәхыыз-хәпшеи шәыжәлар ирцәышәыхьча хәа, хәидзыргәагәлаз хәагацәа напхгафыс дааганы даххәдыргылт амцәкыақьаф, фәык-фбзык змоу, ф-цәак зхарцоу Краиовои... Избахә шәмахацкәа шәы-кам? — иеаанкылан, иапцхәа итәаз аңшыхәцәа илапш нырыхга-аарыхго дцааит уи.

— Мап, абыржәы иухәарадагы иахмахацт, — ихәеит Зыхәба, уи ихы-итцыхәа Зержинскиаа рыла интырффацәтәкәа ишиахәхьаз-гыи. Итахын иара иидыруази амаиор иихәози еиңирцшыр.

— Уи имацарагы иакәым, — дхәздыруам хәа Зыхәба иихәаз инагзаны агәра шимгаз дырдыруа иажәа деитаналагеит Свентаржецки, — иеипш ихәыцқәо, имфа икәу рацәоуп хәр рнапхгарафы. Урт иаакәымтцзакәа аиғаратә неитралитет ашка ихәпхәауеит: «Шәызкәу шәеаакәышәк, — рхәоит урт. — Инибартәалааит ане-меци аурыскәеи, рымч рылзааит, рхы иамыхәо икалааит, нас хәра хәагыланы анахьгыи, арахьгыи хәхәақәа хкьоит, анемец хтәыла дыкәахцоит, аурыс фажәизеижәынза ххәаа ахыкәз афы днаганы, ашьака лахарсуеит, хәра иахтаху ахәынтқарра хнапала икәхцоит», — дарей хәреи хәамацара хәанааизынхалак абас хлымхәа итархәоит. Егырт рыпшәмацәа рыбла ишынтапшлак, — Хаи Гитлер! — афәқхәа рышьхәақәа леидықшаланы, салам рыртоит. Хәпсы ахьынзәтоу шәара шәзы итоуп, шәара шәан-хәмам енакгыи анцәа адәы хәқәимтцааит хәа рархәоит. Уи ацымхәрас дара ироуеит аполиак нхәфы ипцхыи зықәтәоу ача, иабацәа рыбафкәа змадоу адгьыл, ижәлар идырхаз амал, зхы

ага итцздар зтахым рашьцэеи рахэшьцэеи зларшыша абцъар, ацъапханы... Хажэлар ашыа рыткыаса ицоит, уи азэгы ибазом... «Ачхара шэымаз, шэыпшыз, хаамта ааираны икоуп», — арт ажэакэа хгэы аапыртэазеит. Сара сгэанала, уи малачешроуп хэа испхьазоит...

— Икоума, нас абас ихэыцуа рацэафны? — дцааит Лихардов.

— Икоуп, иагьмачзам, аха... — инапы икьан, дааины ихы кны даатэеит уи.

— Нас, шэара шэразкыдарала зразкы кзтцарц иафэу изы абцъар шытышэымхыр ада цсыхэа шэымамкэа шэказтцазеит? — Зыхэбагы дцааит.

— Уи мзысз иамоу рацэоуп, — даакэыпсычхаит амаиор. — Хара ххы атыцафэ иааиаанза, ага, атацын ыгк еипш иараз-нак инапсыргэытца хаакэиркэычит, — шэара шэкны еипш уи афагылара цъаргы имоузеит. Уи нахысгы азэи-азэи хаицафшуа, хагэтакы еибаххэо каимтцеит. Зфы шеихызхыз ифэ абцъар лтадырпкон, ма аконцлагер агэашэ дынтадырцалон. Иара хара хафнуцкагы апсахцэа рацэахеит, апсахцэа раткыс иахзеицаахеит ага ипропаганда иарлашэыз ауаа... Атдыхэтэаны, егырт сыздыруам, аха хара цьюкы, хапсадгыли хажэлари ргэакрафэ абри ххы иахзархэозар хгэахэын, хақашахатхеит.

— Нас, ара шэшааитцэкыаз апартизанцэа рышка шэызмиаси? — днеипыфлеит Датикэа.

— Ишэартоуп, апартизанцэа рышка ииасыз аславиан дарбанзаалак итаацэа ндыртэоит, ифнқэа рбыуеит. Уи иазкны априказ фыц ыкоуп.

— Нас апартизанцэеи шэареи знымкэа аидыслара шэоухеит. Абарт аидысларкэа раан дара рышка шэызмиасеуи? — Лихардовгы зтцаарак еитанбжэаиршэит.

— Сара усеипш икоу аманшэалара смоуцт, исоур иахьагы сиасуеит, — иахьа абарт еицаажэоижтэи абыржэызатцэык иб-лакэа аарла иааччеит Свентаржецки. — Амала, иара абракагы хазегь хшеицу аиасра сақашахатым, азэазэала, фыца-фыцъала, гэыц-гэыцла. Мап анакэха, иара усгы хара аславиакцэа хагэра ргазом, хаакэганы харгоит, хтыцафэ анемеццэа аарыштыуеит...

Апшыхэцаа уаха зтаара ирымтэит аполиак маиор — еилыр-каарц иртахыз еилкаан. Ожэшыта инханы иказ рацхьакатэи русеицура алацаажэара акэын.

— Хара хиааиразы! — Датикэа афырцъан аашьтихын дфэгылт.

— Хара ххақэитразы! — Свентаржецкигы дфэатцкеит.

Аксендз шэаргэында аухатэ́кьа ибз аус аируит. «Ала ишээз абажэ еишуан» — шырхэо еи: ыцъа ауаа — шэфыкхеит, зхы дтампшаз автоматкэа — игэы итэаыз пулемиоткэахеит, ицсы тоуп хэа дызгэаламшэоз ауаа — имфа кны, икостииол данбадэыл-туа хэа итээз партизанцэахеит.

Ари злымхэа итеихээз аполииак, аухатэ́кьа Ивенецкэа адырра кайтеит.

«Ақытахынеиуанашэышьтла, уахынтэазэгьыдышэмышьтын хара хнеианза!» — накынтэгьы абжыы гэыткэага геит.

— Амфакэа цыртэцэеит. Сикорски икынгыы ыцъака аполицайцэа аакыдгылт:

— Иабакоу апартизанцэа? — аларкэаа рыхыызшэа еитэақыцъ-кыцъуа итэаит урт

— Ара икоуп! — ихэеит Сикорски тынч.

Руазэы азэз наиларкшазшэа даатрысит, егы дзыргэапын, ашэишэи ецш иеааирчит:

— Уа́кэыт ахэмарра, азэыр убазар иахцэумзан.

— Ишпэзымба, мшэан, аа иахытэаху, — илымхэа аьатрацэа аа-никилт Сикорски.

— Ари деилагоуп, иацэажэаша дубахэоу, — ихан разэы, инапы кыаны ифынеихеит, егыгы дхэаф-хэапуа днаишьталеит.

— Азэыр збозар ишэызназгоит, амала рыцсы штоу акэу, ишэны акэу ишышэтаху? — ибжыы рыкэаиргон Сикорски.

Абри аамтазы апартизан-цыхэцэа, ашыжь Дати́кэа ихэан ецш, рыхкэа хытэцэаны иргозаргыы рымбо, Сикорски ижэтрафы а́тэа иалаианы ицэан.

Аицэажэара ианалга, какал анырк ашьтахэ ауп, ацшэма, иахатэи ахтыс исасцэа ианырзеитеихээз. Свентаржецки, уаханза иаапшрацы рабжьеиган, иара иаразнак дцеит.

Ацшихэцэа илашьцаанза, равтоматкэа ыкэкны, иаха иахышьтаз абоурафы а́тэа иалатэан, ацшэмагыы акы иуашэа, акы ихэошэа, дычхреимхэа-хреимсо ашта дыкэын, ргэыр-еанитон. Ишылашьцарыз иаалашьцаны, амза агэы хахаза ае-цэакэа ирылазсо ажэван ианнаталоз, а́тэардэынакэа реипш ихэаф-хэапза ажра зычэацсаны амфа зкыз аполицайцэа рышь-тахьтэ́кьа иниасны, ақыта аанрыжыт а́цшихэцэа.

«Ишыдыдуа ецш акэа ауам», — рхэауеит а́цсуаа, уи ажэапкэа зырцабыргуа мачзам а́цстазаараф Аа, уахагы: аксендз ибз

иармацёысын, идырдыдит аполицаицёа, аха «қәацыракғы» нкамшәеит – аацёылашыны, иаха ахьта зыґсы иакәнарґшыз тыски иац зыфатә нтәаз иашыки рылаґш итамшәазар, уаха ґсы зхоу азәґы имбакәа Миша Софонов иәны ашьтахь атзамц иадгылеит аґшыхәцәа.

Миша жәаха, аәныґа инамґакәа агёылара ианымәахигаз аа-хыс, агёыџбара иоуны дыкан Зыхәба, аха иахихәаарыз изды-руамызт. Иара уажәґы, хахатәґья алеира рзымгәаґуа, арахь, рџыза аґшыхәџ дрымбар ихәшәымкәа, илак-џакуа атзамц иадгылоуп. Аґсабара есаaira ихцәышаахоит, аґбынґыыхәакәа реипш рхаґы кнаҳау асаркья шьашьалкәа ртыхәакәа ааґытә-тәаны итабажәза иґоу рґы иаатарґсоит. Уи Датикәа иааи-гәаланаршәеит иахәшьа Миса алаба ишыклатцаны аштә дззтыл-цалоз аґбынґыыхәа цәхаґшь ґсылақәа. Изыхькяз иарґы из-дыруам ихәычраахыс урт атыхәакәа лымкаала дырчычан: ахәартә икылхәхәоз ашәаза паґә хәыцқәа, зыхтәара мыжда уадаџ аґбынґыыхәа тыхәакәа, акәты акьымшәашәа ухәа тыхәа зманы иґоу афатәқәа зегьы. Ихәычра иацны иааиу-аз агәалашәара хаакәа неимнарпит, идагәаза илымх интәсыз ацәажәабжы. Уи, иара ишиахаз еипш иџызаґы иаҳазар акәхап, рылаґш гәыџ-ґыџқәа ааикәшәан, рлымхақәа атзамц хьшәашәа инадыртцеит.

– Исчҳаит, ґысымтит... иахья сҳәеит, уатцәы сҳәеит... – игон ґхәыс бжы хәанчак.

– Мария, сбыхәоит, бееикәкы... – иаагеит Миша ибжьґы.

– Мап, мап, мап! – арцәаа аатлыргеит Мария. Уажәраанза ихәахәа-чахәаны иааџуаз абжы, уажәы агәыр аґынтәкара ипаны, атзамцқәа ирылтәраа рлымха иналакьякьеит. – Сееи-қәыскзом, аґсцәаха уимхны уаазган, сыґсы ґатцаны уґсы ґысхит, ушьапы уқәсыргылт... Нас?! Нас акьанґья еипш усылахәмарны, аиартә снагёылажь ундёылґшша уцо уалагеит.

– Мария!..

– Усырцәажәазом! – адырџегьых дыџынтәааит Мария. – Раґхья, џба-хґа саат схы иқәскуан, гәыларак днеизар дааип хәа сґәыґзәза сиартә сылатәаны сузыґшын. Ашьтахь, уахык, џаха... мчыбжык... ожәшьта исзычҳауам... – Сара ахатцә дзыстахыз схы азакәан... Бхатцә бааихылаґш, цьара дкыдхалт хәа ансархәоз ихасцомызт...

– Мария, иазхоит! – аґьеџ аатиргеит Мишаґы, – иалсыр-шом сызлақам бхәар! – акаруат аґыж-мыжбыжьґы геит.

— Иазхазом, афыза Софонов! — Ожәшъта амақаррашқа дниясит, ожәраанза инеималтәашашәа зыбжы гоз аңхәыс. — Ааигәа мчыбжы наќыак уќамызт, угәаралеит шысхәоз, адырөггыых унытшышы уцан, аа, уаха ашамтәзоуп ашә агәарахәа уанаах-өрыз.

Атзамц иавагылаз аңшыхәцәа неихәәпшы-ааихәәпшит.

— Уабаќаз, узкәашышы узкәаиадаз?! Абри аасоумхәакәа уареи сареи хатцареи ңхәысреи хзеилам.

— Бымш аабзиахааит! — акаруат еиҥааҕыж-ҕыжит.

— Сара Мариа Харченко сакәзар умш сырлашыцап!..

Аңшыхәцәа аоны атзамц иаадибахәан, афасара иларшәу ашыыршыаф шкәакәа еиңш сы таќәа-таҕала ихќыз аутра ин-тысны, аутреи абнеи рхәааҕы игылаз абора илыөнапәлеит.

Атца-хауа ласы ашътахь, абраќа ирңылаз ауацаза афөы акыр иаарцөыхъантахеит. Амтыршәага тыхәа хпаңыр ырлакны аз-қәа инықәырхәазо, аҕы нахьхынза еихырсны ижахәо, иаразы адунеи мардуанны ачыхәчар иахагылан аңшәмацәа рыжәхьа Маиа.

— Быыќ! — ахәеит уи, ажахәара иааќәытцын, аңшыхәцәа иа-нынрыхәәпш.

— Иарыхә, Иарыхә! — игәы кәандаза, азқәа ааишышыит Дәтикәа, рыжә Иарыхә ишазиулацыз еиңш.

Маиаггы абла газакәа нтырпыжы-аатырпыжуа ңытрак ихәәп-шуан, нас ацламхәакәа неиқәнаршыќыраан адырөггыых ахәапа-хәа ажахәара еиҥаналагахт.

— Шәиуу! — еитцыхәхәа игаз ашәышәыбжь даақәнарцәиааит Дәтикәа.

Лихардов иңышә ашә ақылаара иадкыланы, адәахьы дыңшуа дгылан. Азага ишыөңынгылаз игәыө-ҕыөхаз аңслахә еиңш, ихы шыткәыцәаа, днаңшќыа-ааңшќыо даатгылеит, таќатәи ашә ала иаадәылцыз Софоновгы. Уи, ашәышәбыжь ахьынтәааиз изеилымкаазакәа, акраамта деимдон, нас адырөггыых аматцурта шыќаз иҕынеихеит.

— Шәиуу! — деиҥашәышәын Лихардов, изыбжаракгы ашә иаавтырхәхәаны, инапы иќеит.

Софонов усқан ауп дангәеиҥаз, деиҥаатгылахын, икәша-мыкәша лаңшыла иааимидан, уафы дшыќамыз агәра анига, ашъ-шыхәа уахь иҕынеихеит.

— Иаха ара ишәыршама? — Ашә дшаахытцәќыз дцааит Миша.

— Мап, рацәак цуам хааижьтеи, — нәтеикит Зыхәба.

— Икоуи? — дцааит Лихардовггы, ашә ишыапы нацатцашәа, ианааиуаз еипш имырґежкәа иаакыдцаны.

— Ацәгґеи абзиеи ейґароуп, — надаада атзамц иадгылаз амар-дуан аашьтыхны, атәахәтәкәа зкылхәхәоз атуан ифадиргылеит Миша, — шәыфхаланы уа шәаалатәа, ажә атыпц икәыстцойт, нас-ггы сыпхәыс дмыцґәикны дсымпытцәхейт, дысзыртынчуазар дыртынчны схынхәуейт, — атуан ашґа инапы ґеирххейт Софо-нов. Уи дцәышза, шыакәармак иламкәа дыкан.

— Ажәак лзымдырузароуп! — Игәиеанитцейт Зыхәба.

— Лыгәра ганы ак ласхәо дсымандаз, ґызара шылсырурыз, аха... — иажәа намгзакәа иааникылт Миша.

Иацуха излаиаз аполиак итәа аиха ицәацән Миша итәа, аха рыхкәа аацәытцыхәхәо ишынагралаз аипштәкґа, апцхара рны-руа аґынанахейт. Иаацәыртцит ацәаггы.

— Софонов дхлаанза ацәара азин ыкоуп, — ихәейт Датикәа иблахәыцкәа ицәеилацо.

Ацәа аґара ихааны ауп уи ибжыы Лихардов ишиахазггы...

— Шәымгәа ашьтыбжә ацәа шәхнацартә иґазар, какалк шәымкуеи, — ихәейт Софонов, ишьтыбжә иаанарпшыз Зыхәба ивараґы атәа даалаиан.

Зыцәа намзацыз Датикәа иблакәа ґацшыын, еилакәаха-хыгагааза акәын иааикәыршаны иґазггы шибоз.

— Уртггы акала иртынчтәуп, аха ацгәы-пцшқакәа реипш хаб-лакәа хазхтуам умбои, — наиаґеикит Датикәа, инапы азқәала иблакәа рґәычуа.

Рцәажәабжә Лихардовггы даанарпшит. Уи, атцыхәтәаны дааз-қәылаз ишыґаитцалацыз еипш, дцәырханы ашырхәа дґықәтәан, иабцарггы дназытґысит.

— Какалк хқаанза иаахараза! — ихәейт Зыхәба, дпы-шәырччо.

— Упхәыс улцәынхарггы, уґызцәа уршьуейт! — наиаґеикит Мишаггы, ачаб фґы зыхшәшәоз рклионка еитцыртлианы рыб-жәара атәа илатцо. — Илытцәхәа-лытцауны ддәықәыстцейт, аха ашґтаацәа лықәтәоуп, дхынхәыр хәа сшәойт акәымзар, ашныґа шәлазгон...

— Дабаушьти? — дцааит Лихардов.

— Ацсрахы. Анду Ирина иаха дыпсгәышьейт.

— Хәи рыцхә! — Датикәа иикыз ашша-ґыт акәапахәа аклион-ка инылаиршәйт.

– Ажәван хтынраны илзыкалааит! – Кузмагы игәы-илахь ааикәйтцит.

– Ыанаҗашәкәа ачча-ччахәа илзаатит; ләеыкәба-ләеышышы дахыныштылаз, хәпсы знапы иану амаалыкычәа аакылсын, ләә-лжы рнапала иааикәкны, лыпсы рыма ажәван иналашәкәа ицит... Ашыжь ахәычкәа рлакәкәа рзы ианнеи, ранду Ирина лыпсы анчәа илҗахьан, – Миша маҗк иҗааникылан, иҗатлыка чхәпштәала жәпа ахәцә ианкны аҗәца нәҗеикит, аҗыл-җылхәа иртәны Зыхәба инеииркит.

Акартош-җабылфәы зпынтца инҗасыз Датикәа иахагы ачәа даалнацит.

– Лыпсы атынчхаразы! – инацитцит Миша.

– Ыанаҗгыларҗас илымазааит! – Зыхәба иаҗәцалхыраашәа, чәыкәбаркәак амҗәәчәа иахыырхәхәаны ача инаваиҗәан, иҗсы мшызакәа аҗыпхәа ижәит.

Ауатка рымжәыргы иҗхлымуа иҗаз аҗшыхәцәа, алеи-аҗси рыбжәара аклионка хәашак ыкәымкәа иаадрыцкәеит, уажә-раанҗа ирзеикәымхуаз рыблакәагы җшашаза, ачәажәара ргәаҗ-хо иаакалеит.

– Иаха уабаҗаз, Миша? – дҗааит Датикәа днавамла-аавам-лакәа.

Миша дыззыпшымыз азҗара җышыаны Зыхәба дааиҗәпшит. Уи шәара иабажәдыруеи рхәон, аҗатлыка аҗа иҗахаз акартош уатка иартҗарыз иблакәагы.

– Иаадыруеит. Ашыжыҗәи шәеицәажәарақәа зегы хәхауан, – Софонов ихиҗы икәнаргыло азҗара аҗак ныкаитцит Датикәа.

– Хы, иҗамзаап маза! – җышәырчча җандаки җышәара хәа-шыки ихы-иҗы иаакәҗаны, җәхәҗәык ихаҗыц икылакшо җыҗ-рак дҗәан Миша. – Иацы ашыжь Зержинск сҗан, иахәа ашам-җазы ауп саныхынхәыз, – даалҗаны дналагеит уи. – Дсымбар калом хәа исзааицхәит Иузеф Сантоцки, сҗеит.

Иахагы иаалах-җыххеит аҗшыхәцәа.

– Хәикәшәеит. Хәра ханыкәҗ ашыҗахь адыршәгых иаби иа-реи аицәажәара рымазаарын: аҗсман деибархәеит. Аҗыхәҗәаны сыда җартә змамкәа исышыҗәу дсырба хәа еиҗәзаап, уаизоуп саргы дызсыпхьаз.

– Нас? – дҗааит Зыхәба.

– Насх, сызустәз анидыр, даахәынгы дсыхәаҗшит, – даакәыҗ-сычхәит Софонов. – Шәеихабыҗәҗәа дысшәырба, мап анакәха

шәарей сарей ус җамам ихәән, – уаҗа ибла сҗамырпшыкәә, дҗа-
гыланы дҗеит.

– Абас мацароу? – аҗынчра ааилеигеит Лихардов.

– Ашьтахь Иузеф уи цәгҗала-мчыла аҗәхәара имихит: асаб-
ша асаат җәәба рзы, ауриацәа рыпсыжыртә агәашә илагылоу
ахыбражә аҗы, – иажәа ааникылт Софонов.

Акыраамтә зегҗы ахәыцра рҗеатаны еикәышьшы итәән.
Ажәәән еиҗа шышәшыз уархәән иныҗаба-аатҗаба иҗаз ашә-
хәәкәә. Асыхьантә иардагәәз лашыбжыкәәки арбаҗеикәҗытыб-
жыкәәки уажәи-уажәи идагәә-дагәәза рлымҗа иаатаслон...

Еибырхәәз аҗәхәара саатки бҗаки раҗара шагыз, иааила-
быҗуаны, аҗшыхәцәа рыхыкҗы аҗсыжыртәкны инеит. Аҗсы-
жыртә аҗадахьтәи аган аҗы зымахә хыдшышькәә асы илакны
игылаз аҗсатҗлакәә иаарымҗагылан, акыраамтә, лаҗшыла хәыц-
хәыц зегҗы еимырдон: акасыш зәҗаршә аҗәабаҗы ишьтоу аҗсы
иеиҗш еикәышьшы еикәхьаҗи иҗан ауриацәа рыпсыжыртә.
Асы шкәәкәә иҗалхәхәоз ашьаҗа еикәатҗәкәеи, иҗәықәма-
шәықәмаха иааҗшуаз аҗашанақәеи, иҗәбо урт ирхагылаз
амза җлақәеи ирҗыдахаз уаҗа улаҗш зыдхалоз акаҗы ыҗамызт.

Ишәартәз акаҗы анадрымбала, аҗақым Сантоцки дрықә-
шәараны иахыҗаз абуткахь имнеикәә, аҗсыжыртә иахыкәша-
ны, амраҗашәарахьтәи аган ашҗа иҗан, кыс-җыс змазамыз
асы быбк ала ихырҗаз аихатә гәара ихыҗны иаатәлеит. Нас,
аҗашанақәеи амармалташь хьшәашәәкәә зыхчынҗаны ишьҗаз
аҗатҗынқәеи рҗынрывақ-аарывақуа иааин, рҗешаны, абуткеи
уи ашҗа иаагаз аграпарей иаҗа иахыырбарташаз иаатәеит.

Алашьҗара иаҗа-иаҗа аҗарыжәпаҗыҗхьаза, асы ахҗаҗа
аҗштәи аанахәән. Ажәәән златҗкьаз аҗҗақәа уиаҗара ижәпамзәр
акәхарын, нахьхьи, җхьаншәа изымҗатәәз аҗсатҗлақәа рықәцә иа-
мариаша игьаҗаза иубартан амза агага җеж. Дәҗикәә дызҗатәәз
аҗашана цинкла ихыбын, еиха еикәатҗәала икәыршан.

«Аҗсра мыҗда, – ааигәәхәт уи, амҗа илаҗш ааҗәганы аҗә-
шана данаатәҗш: еивҗаҗәҗәә, рнапы еикәыршаны иҗәоушәа
иаҗхьа ишьҗан аҗатҗынқәә җба – акы назаазан, еҗи уи азб-
жарак акәын иҗаз. – Зегҗы җашҗеикаранатәуеи. Иамази нас
абри аҗшҗа дымҗсыр... Адунеи аҗы икоу аҗатҗынқәә зегҗы
еикаразар, ирхчынҗыло ахахәкәә шәышықәса иреитҗоу рыҗхә
рнымзәр, амҗасҗы дышҗышәырчҗо дрывсны дҗо иҗазар!..»
– еиҗарсаза, аҗатҗынқәә рхаҗы игылаз аграпит-хахә азамҗа

хышәашәа ааишышыит: инацәкәра цәцәкәа нырхысит итыр-
фәа ианыз анбанкәеи ацифракәеи, аха дзамыцхьейт. Ус:

— Шәиу! — атынчра иналфит шәышәбжык.

Зыхәба иеааирмазейт, амфәхь днацшит: асы иныкәибааит
агагакәа фба. Иаргы илышътакны, ипышә-хшәаакәа леидыц-
гәала дшәышәит. Атак шиаузтәкәа, иавтомат нацхьакны, асапат
зфәз ақышана ашә днахыцан, уахь ифәинеихейт.

Дырзааигәахо даналага, урт неифәхәытхәытын, азәы афны-
лакә ашәахь ифәинеихейт, егы иара ишкә ифәаихейт. Актәи дыш-
неиуаз, акыгә-кыгәхәа афны ашә дасит, ашәгы иакәырццакны
иаатын, лашара цсадак ашәахәкәа аакылшәшәан, асы реаа-
ларцсейт.

«Иаанагозеи ари?! — атагылазаашьакәа игәамцхакәа ихы
дназцааит Датикәа. — Шьацхәак хамкаит...»

— Хааины хәкоуп, — ихәейт иааидгылаз.

Уи Иузеф Сантоцки иакәын, Датикәагы иаразнак дидырт.

— Харгы! — нәтейкит уи, забцъаркәа ыкәк ишътәхь икылатәаз
ацшыхәцәа иреиахаз изкәа цхазә.

Ацсхәыстра ахызшәа зытзамцкәа хыфа-фәыфа икоу ауада
аарла иаарлашон, ахы хылааза, аразынтә цәашьтра итагылаз
акартоф-цәымза.

Ауадакны, аби-аңеи Сантоцкиаа ирчыданы, даеа тахмадакгы
дыкан. Зпынтә кәрыцәи зпышә тқацәаакәеи эжакьа еипынчыла
иалатцәах иказ атхмада бгацъыкә, акәардәкәа аарыцаиргылан,
уаха дагьрмацәажәакәа, дагьрыхәампшыкәа, аварафы ифәз ашә
ааиртын нак дныфналейт.

— Ари ацсыжыртә иахылацшуа иоп, дшәартам, — ихәейт Иу-
зеф атынчра ааилейган. — Шәеибадыр, саб! — нацитцан, днацшит
азхазәф икәгылаз ауаф ау ишкә.

Ауафы ау ацыгцәа зхыз палта еикәатцәак ишәын ихатцаахьаз
иеикәа-зырз анапкәа гьежы-гьежыза, иаацәытцыхәхәоз игалош
цыр-цыркәа илырхагылон. Интеллигент хәф-цәыш ианаалоз
ибла кәыш гәйтбаакәа рыла деипхышышьаауан, ацхзи алымти
рыффы зыхшәшәо, збымба палтеи, зыблужи, змагә тыхәтагаркәеи
еихыхәхәа-ейтцыхәхәа иацхьа игылаз Зыхәба.

— Сышәзызырәуейт, шәара изласатәашәшьаз ала, сааины
сыкоуп! — ихәейт ахакым даалкьаны. Нас ашырхәа днатәан,
ишәапкәа еикәыршә, ибга атзамц инадитцейт.

Датикәагы ишыи-ишыи еикәтцә дааиасын, ифәцхьа игылаз
акәардә даакәтәейт.

— Сымфашьозар, ухала иугеапханы уааит хэа сыкоуп? — дтааит ацшыхэца ркомандир.

— Усгы акэзааит, амала, зкны аус сймоу деилыскаар камлари?

— Апартизан-цшыхэца ркомандир Датикэа Кэыгэ-ипа Зыхэба.

— Сара сызустоу ахэара атаххарыма? — дтааит ахақым.

— Асовет хақым, атерапевт Константин Абрам-ипа Сантоцки! Усоуп хара ишаадыруа, натеикит Датикэа.

— Ахақым терапевт Константин Абрам-ипа Сантоцки, — иааирееит уи, иацаажэоз ибар шитахымзгы ицэаргамаханы, ахэхэа-хэхэахэагы даакэыцсычхэит.

— Уара узыцсоу аиха илакэума рацхэтэи ажэакэа?

— Мап! Аха урт сара ститул иацыршэшэеижытэи акраатцуеит.

— Избан?

— Иахэа исхэышэтэуа анемеццэа роуп, исовет уаам.

— Иутахзами нас асовет уафы ихэышэтэра?

— Сара сзы зегы акоуп, сара схақымуп, ахақым иуалцшыа насыгзоит.

— Ацсадгыл ауалцшыа?!

— Сара псадгыл сымазам, уи сымырххэит, — ашырхэа дфатцкеит Сантоцки. — Ожэшьта сара сзы зегы акоуп — исхэышэтэуан акоммунистцэа, исхэышэтэуеит афашистцэа.

— Мап, икоуп ацсадгыл, икоуп ауалцшыа! — Датикэагы дфегылан дааигээзаны дааидгылеит. — Ауаф изанаат ззитаху, ицсы ззтоу, икаитцо ззыкаитцо... Икоуп ацсадгыл — аныда ахшара дышыкамло еипш, икоуп ауалцшыагы — адгыл амра амоур ишматэам еипш. Хара уи хахычароуп, ахэракэа хэхэшэтэыроуп...

— Иумам шузымхычо еипш, иумбогы дузыхэшэтэуам, ако-мандир, — даакэтэиааит ахақым.

— Мап, афыза Сантоцки, иаххычашагы хэмоуп, иаххэышэтэышагы хэмоуп!..

— Шэара иахцэыргаз шэыхычала, сара иахцэызгаз схэышэтэлап, — иажэа цэымгкэа дырфэатцуамызт ахақым.

— Аа, нас ихэышэтэла учкэын абас изызуз! — Датикэа инапы наирххэит, змагракэа змака иавтацаны атзамц иадгылаз Иузеф ишка. Ихэышэтэла умоцаца рхахэы зыхчы итацаны ицэо, уашыцаа рыцшышэ ала зыдгыл зыртэыуо, уанацэеи уабацэеи асапын рылзхуа, уахэшыцаа ржыы атубар алхны иузырхэхауа афашистцэа!..

— Саб, ус аума хшеицәажәаз нас? — Иузефгы ашырхәа дара рышка иҫааихеит.

— Схы еилагоит, схы еилагоит, схы еилагоит! — иҫнапыкгы рыла ихы еимлагәа икны, акыраамта ауада дыҫнагъежьюан Константин Абрам-иҫа. Нас, ус ихы шикыз, атзамц ахь иҫы рханы, дзыҫҫаа дытк даатгылеит. — Исашәхәа, нас ожәшәта иҫастдараны иҫоу?! — Дыццакны даарыдххылеит.

— Ишеибаххәахьоу, — тынч атак ныҫаитцеит Иузеф.

— Ахәцәеи ачымазцәеи рацәаны иҫамоуп!.. — иҫәеит Зыхәбагы, ахақым ижәахыр инапы нықәкшәа...

Ари асабша ауаа акәын. Ашәахәа ашыжә Налибоктәи абна иаалагылт аҫшыхәцәа Датикәа Зыхәбеи Кузма Лихардови. Урт ирыцын зеидаратцәкәа ахәшәкәа ирытцаз аби-ҫеи Сантоцкиааи афершал Евгени Рудакови, амедицинатә еиҫәшәа Зиуза Солохаи.

Азынгы иара атәала апартизанцәа кәалзра рызнауеит. Уи ирышәнатцо ацәаматәа шкәакәа, асаркәалых харҫ еиҫш аҫаҫыхәа ишыцхауагы, рхәхәы иалыхәхәо азыҫсы рыкәа иҫаланы ршәатцәкәа рҫышә икылсны ишцогы, асы ааимырттааны рҫызак анышә днамамдазакәа, аҫа ишәала мацара асы ырзтны азкәаҫкәа антәдыртәоз иаҫа еиҫан.

Усоуп ишырхыргаз 1943 шықәсәзтәи азынрагы Налибоктәи апартизанцәа. Урт, атцх дагәеи асы шкәакәеи рыҫырылазҫа, амҫадукәа рышка икылсны амҫа ркуан. Макъаназ, заб игәы зманы амҫакәа ирныз афашистцәа еилараа инышәтцаны, зыҫсы нханы ирышәтәлоз ирҫахысуа ахәтцра иалагон. Ускан апартизанцәа рышәтцәкәа рхала рҫееимарҫсан, асышәаба зкыдшышыла игылоу атцлакәа ахымҫас иацәыхыҫо урт ирҫырагылон, азбаарақәа хәтцуан, абна акәа иҫаҫсаны иацәахуан зыҫсы амаздаз ауаа. Ихәытцәуан аҫа иавангард мчкәа: ауахәад ирылартцаз аҫәараҫ еиҫш рҫеыртла, маҫҫахәара асы иаханы, рыбла иху амҫеи рабҫари еицнарго ажәыларәа иалагон. Иара ускангы, еимдо аҫа ишәтцәз апартизанцәа рыхкәеи аурыс рҫабареи дара ртәы кәртцон: ахәрт еиҫш еилашәшәаны иҫаҫауаз арииццәа «ршәацқәала» асыршәы дырзытуан, азбаарақәеи азмахкәеи тдыртәауан, цәгъарамзар, бзиарак шырзалымго ангәарталак — рыҫсцәа асы нарықәыхәхәаны, рыхәцәа разкәынҫа иаахынхәуан.

Рҫеи-рнапи еиҫәтца иаутәахыз аҫшәмацәагы. Урт, абла агәы аоперация азызуа ахақым иаҫара иреиҫаханы еиҫтырхун, анцәа иҫшны иҫымжәаз абомбақәа, абзарбзан хкәа, аминақәа.

Нас, дара рнапала идырхиауаз «ачеицьыка» хэычы рыма, аи-хамѡакэеи, ацѡакэеи, ашьтатцартакэеи иреиѡазон, ажѡѡан иалартцоз ага ичын хьѡеижькэеи, арельс тѡикэеи, ачашыла аатѡакэеи ухѡа адгылахь ихынхѡаанза, Налибоктѡи абна ах-шара аагэытцанахѡхѡн.

Асы — игэырышышгоу хамны, атѡа — ахѡы зтоу шытцаны акѡын ишырызкэз Зыхѡба ицшыхѡѡагы. Урт рдацкѡа планы Белоруссиатѡи аѡалакькэеи, ахаблакэеи, аѡытѡакэеи есааи-ра ирылатѡн. «Ажыра амала аѡацшаауеит» шырхѡо еипш, апатриотцѡа, рѡызцѡа апатриотцѡа рыцшаауан, иѡдыргылон, ага иусхѡартѡакэеи, ирхѡтѡакэеи, инаплаккэеи, аполицаицѡа ргарнизонкэеи ухѡа, ркны рытракѡа кертцон. Ашыжь ага ииз-быз амаза, хѡылпазынза иаргамахон, амѡа иѡлаз аешелон, атып аѡынза изыназомыт, ицсы иатцатѡа итѡахны имоу ишѡкѡы еикѡатѡакѡа нытѡашѡа иѡызуан...

«Уатѡы ашыжь асаат бжѡба рзы Сталинградтѡи афронт ашѡа идѡыкѡыртѡит, ѡажѡа нызкь СС-аа аххтѡаѡѡ!..» «Иацы гестапоаа ршеф дыкан, ирымаз аилаѡаажѡараѡы иазышь-тырхит апартизанцѡа рныртѡаразы ахырхѡѡа ротриадкѡа дѡыкѡыртѡарц. Шѡгѡышѡѡаныз», — абас еишьтарххы-еишь-тарххы адырратѡаракѡа кертцон, апартизанцѡа рыдѡала Зержинсктѡи ажандармери рыштаб акны еитѡаѡыс аус зуаз Лиуциа Зержинскаиа. Адунеи, афашистѡагы иара итѡѡагы изеипшушѡа иѡыкатцаны, илаба еикѡатѡа хѡыш ааитцшыа акѡын урт адырратѡаракѡа апартизан-цшыхѡѡа рнапы ишаир-куаз лхатѡа Казимир Зержинскигы.

«Араион зегы аѡынтѡ еизцаны иаарцеит ахѡсахѡыцкѡа. Урт февраль 17 руха, хѡара хѡастанѡаѡынтѡ Германияѡа хѡура идѡыкѡыртѡараны иѡоуп». «Хѡаихамѡа аузел азааигѡара иргыла-ны иалгеит абѡъари аѡъапхѡани ирызку ашьтатцарѡа дукѡа ѡба. Бѡгѡала ирхьѡит... Хѡауала еигьхѡп!»... — акѡта-кѡтахѡа, Миша Софонов ила иааицхѡуан, Зержинсктѡи аихамѡа аузел аѡы ирымаз ацшыхѡыѡ Игнат Чупецки.

Аполиак маиор Адам Свентаржецкигы иажѡа дамеижѡеит: «Амѡар еипш аилашра иѡѡуп, хѡара аполиакѡѡеи хгѡыларѡа иѡоу асловакѡѡеи рырхѡтѡакѡа, — иѡуан уи. — Зыцсѡдгыли зыжѡлари бзиа избо, асѡаиан мѡлат хѡтыр рыкѡызѡѡ дарбанзаалак дамыргѡыргѡарц залшом Ар Капшь афронт аѡы иаадырцшуа афырхѡтѡаракѡа. Ари хѡара хѡрхѡтѡакѡа рыѡнѡцѡа имѡѡѡааго апропагандаѡы омѡшѡатѡѡѡа ихѡцхѡрауеит... Уажѡы ааигѡа

хынѡажѡык аполиакѡа патриотѡа хәрхәтәкѡа ааныжны уахь ишәызнеит. Сеигәырғоит! Амала, ари, уажәраанзагы цкѡа хәгәра зымгоз афашистѡа араапкын лахә-лахәы ихашыклапшуа иканатѡеит...»

«Иацуха, азәгы изымдырзауа «композиторк имузыка» сазызыѡруан: Саагылазар, уиакара ихаау музыка-бжык сгәы икәымѡыцт — излархәауала, хәышәѡык асолдатѡеи афи-царѡеи рыпсы анѡа иртѡеит... Аены шыжымтан избон арельс иахарыпхны ишътәз аешелон вагонкѡа... Сѡызѡеи сареи еин-кѡаны иаажәит уи «акомпозитор иныхәә!..» «Цаса аусуѡа зеипшнхартас ирымаз, Ивенец ақалақь амраташәарахътѡи аган афѡи игылоу ахыбракѡа, ипахә-пахәза аға ихәѡа рыла итәуп — хәнызкѡык иреитѡам. Адгьыл ду ашкә ицхатәуп...»

«Шәынтә ишәа, знык ихтѡа!» — ахәоит әжәлар ражәәпкә. Иахынзәзалшоз абри дацныкѡон Датикѡа Зыхәбагы. Уи ип-шыхәѡа икарѡоз адырратаракѡа ишәон, изон, икапануан, аки-аки еиѡирпшуан, нас акәын ртѡы рыкәѡдара иѡанализуаз.

Зыхәба еихабыс дызмаз акәша чыда аусурагы есаири аѡартбаауан, адацкѡа цәуланы иахацпхәза амахәтә фыцкѡа-гы ылнагон.

Акәша чыда имѡапнагоз аусуракѡа акы еипшымызт цыхәәп-ѡәара змазамкѡа уахь инеиуаз ауаа ахразага ркылхра. Абнахь инеиуан аконцлагеркѡа ркнйтә ибналоз ауаа, зтәаѡа ндыртәаз ахәыцкѡа, ахәса, атахмадѡа, зырхәтәкѡа казыжѡуаз аполиак-ѡа, асловакѡа, ачехѡа, афранцузѡа, авенгерѡа, аруминѡа, дара анемецѡа рхәтәкѡа.

Рызегь ирхәоз акы акәын: «Афашистѡа хтәхым, хшәыдгы-ланы хәкәпарц хәаит». Аха уи әжәоуп! Икалоит уи агәы иац-рытцны иаауазар — азыхь ахра ашьапы иатцхәраа ишааиуа еипш; икалоит абыз маѡара икәку әжәаны, уажәшьтан ишнеиуа ашхам ахыкәкѡа иѡо иалагар...

Урт зегы еилкаатәын, абырцкал икылхны, рыцәгыагы, рыб-зиагы ухы иадѡаны, инага апартизанѡа ирылоуѡар акәын, ма цсыцкѡала абна ишьапы шылеимыргылаз еилкааны, нарѡәыка дархатәын, усканѡәкѡа абарт аѡмѡак рыда мѡа ыкамызт.

Зыхәба иѡызѡеи иарѡи уахгы-ѡынгы аус руан. Апарти-занѡа рлагер иналганы, ачлаа зтәианы, зынгы-пхынгы табара зыкәзамкѡа ишьѡу азмах ашьтахь нылак идыргылеит «рыхразаг». Уахь инаргон, зеилкаара рѡәуадаѡхоз, ма зыгәра рзымгартә ир-боз ауаа. Икан уи иѡытцны ишиашоу апартизанѡа ротриадкѡа

рышка ицоз, икан, уа ааигәә, акадифа иатцәа згәы итаршәны, итыр-тыруа ишътәз азмах-ңсымтә ашка зґы дырхозгы.

Абрака шака милаҗ ыказ акара, Налибоктәи абна цыс-хкы аазаны иамамзар каларын. Бызшәа хкыс иумахауаз икази. Ахткыа иафызоу аурыс бызшәа инаркны, акаарасакаа рыхәйт-хәйтбыжы угаалазыршәо афранцуз бызшәа аґынза зегы уахауан.

Датикәә, есышыжы еипш иахыагы, раҗхыаза изыхы аґы днеит. Азыхы иаакәыршаны ишътәз асы есаaira итаґахо, изыт-ны ахыатра иаґын. Иаргы, аґы еипш атхара-тхара еисуа, ал-ватә ахылзза иґеиуан. Икаандаза иґеиґеитәә-иґеиґеитәаз азыхы деихыкка дааканатан, иааңсаракаагы неихнацазшәа игәы иабеит Датикәә. Нас днатәан, ашамтазынза дзыдтәалаз, апартизанцәа ртысра аштаб ашка иишътраны иказ атчот дал-геит, дымңшзакәагы, изыңшны иказ ауаа рыдкыларахы диасит. Идикылеит Освенцимтәи аткаацәа рлагер ахытә ибналаны иааз ыцыа — урт азәы дузбекын, егы дерманын. Аузбек уаиґекаа нархаран, аамтала зны, ахыча-уапа ажафахырқәа шимаз ґа-шьомызт, аха иахыа, ашышътпрааратцәкыа злымшо иажәыз ашыа-уардын еиґәатцәа акәын дзеипшраз.

— Нарцәынтәи хаait, хаиташәышътыр шәылшоит... — иґәеит аузбек атчыхәтәаны адунеи зегы изеипшны.

Ицыз ифыза, Зыхәба дышкавказтәыз анеиликаа нахыс, инеимеитәан, уахагы дзаакәымтцзакәа, ибґа еипш ихәаны иказ иңынтца еидкыаңсла алаґырз ацыркәкәа дцәыуон.

Датикәә урт рґыңыґы, «ахразага» ахы идәықәымтцакәа, ахыкаґцарта ашка ишътит.

Интерес алан, Адгыл ду акнытә иаашытыз апжәара азказа Шычербакови Зыхәбеи реицәажәара. Датикәә зегы реиґа деиґәырґеит Шычербаков данаауаз иааигаз арациа.

Амаиор Васили Васили-иґа Шычербаков, Зыхәба иатцкыс хәышықәса рыла деитцбын, аха икара аиґа иутартә апцзазаара дықәнашьхән: илакытца тбаакәа рґы зынеиивтцазцзакы ацыра цәахәа-пақәа, аилашлара иаґыз иґафақы иналаз ицон. Уи данцаажәоз х-ускеилеигзон: тынч-тынч игозибжыдазызырәуан, иажәакәа акасыш икылхны иразон, иблакәа ааихмырсыґзакәа дзацаажәоз диґаңшуа игәы иахәоз ихы-иґы ианихуан.

Васили Васили-иґа иґоурых акынтә акагы мзазакәа Датикәә изеиґеиґәеит. Избан акәзар, зыкны аус имаз апартизанцәа рхы-рцыхәа дара ишырдыруз еипш, иаргы идыруан.

Ар Капшь ргенералтə штаб иреихəзоу ашкол аҕны атцара ши-
цоз ауп Шьчербаков аибашьра шихьзəз. Уи, 1941 шықəса, ииуль
мза 14 руха, гəйпцык адесантцəа итəны, аҕа инапəҕы иааигəхьəз
Белоруссиятəи адгьыл аҕны ддыртəеит. Абар уажəшьта хышықəса
ирықəп, аҗжəараҕы знапы ахы аҗсоз амаиор, дыҕькəса,
ишызцəа иманы Белоруссиятəи абнақəа дрылазиижьтеи. Абри,
аамтазы урт, рыбҕақəа таҗцəаны иларышьтит шəкыла ацхақəа,
ахауа иалартцеит хыпхьазара рацəала аешелонқəеи ашьтацар-
тақəеи, ауардын зхысыз азырлашə аицш еишцəтцəа-еихытцəтцəа
икəырцеит жəакьылометрла аихамцақəа...

Абас, уахынла аҕа хыла-гəйла деилатцаны, ҕынла абнаршəы-
ра рҕылак, арашəыга еицш ррация хындыгə ырчыжь-чыжьуа
Адгьыл ду ашҕа адырра кəртцон.

Икалап, Боровики ақытаҕтəи атакəажə анду Ирина, шəмык
аишьцəа ирызкны иапылтəз алакə абарт ирыххəазаргьы...

Уи ашьтахь, аҕəша чыда аначальник «ахразага» аҕны дыкан.
Арака имахəз хəа икоузеи: «Уара аполицаи, афашистцəа рагент!»
— ишəнапык рызна атəа шытыхны дизытцкьеит, зыцымшькəа
шкəакəаны, зыбла еикəатцəақəа гызмалза иказ чкəына хəарчк.

«Даабəп хауа иполицаиу, афашистцəа ирагенту», — ааигəэхəт
Дəтикəа, аха ус еимхəеит. «Упсы шы, дəҕа шымш рышьтахь Ад-
гьыл ду ашҕа удəықəахцəоит», — ихəан изқəа днас-насшəа дна-
ивсит.

Ацкəын хəарч икакацбла еикəатцəақəа аашанхан, иеиларгəҕəа
иикыз атəа шытцəракгьы имкəытцшəшəаны асаара икаҗсеит.

Жəаха, Минсктəи ауриақəа рлагер гетто аҕынтə хəбналаны
хааит, хмедицина иахəшьцəоуп хəа зыхтысқəа зеибамырхəо,
ичыр-чыруа иапхьа итəаз азҕабцəа нкыланы иахьрымаз ауада
днышəнашылеит Зыхəба. Руазəы, ҕыцха ацəырдаҕəы лҕыкəыжь-
ны, ашыз лыхьызшəа деитцəқыць-қыцьуа атцəыуара дəҕын, ашə
аҕыжбжьы анлаха, дцəырхəзшəа ашырхəа даакəтəеит. Ишыа-
лабаны иказ лзамцақəа кəцшыын, изыфахьəз лыблақəа иаар-
ҕыкəыршаны ихəаҗ-хəаҗза ичын. Дəтикəа уи игəы даарыц-
хəнашыеит.

— Быстыхə! — дналықəтцкьеит, лнашс ацəырдаҕəы ахы икə-
тəаны атəахəтцəы ауқəа еилипцшаауа, ахылцə кəамкьа аҕатцара
иаҕьыз лшызə.

— Хəташəымцан! — ихəеит Дəтикəа иаархаазаны, — еибашьро-
уп, аибашьра аҕынхара ацымзар кəлом. Ожəшьта хəишызцəоуп,
аиааира нагзаны иаагаанза, ианаагалак ашьтахьгьы, — днеины

рнапкәа рыгәгәаны иааникылеит. — Бара, — даакәгьежын ихы налыкәикит ахпатәи ацәардагәы аҕны згәы җарханы икәиаз, инейтцыхзаны, ашәа «Ех, бара, Галиа» ишәышәуаз апхәыс, — цкәа бгәы бҗахәыцыр иаҗа еигьуп.

— Сызтахәыцуаз сгәы афашистцәа исымырххьан, сызлахәыцуа схгы шәара исымшәх, — лхәеит апхәыс, ашәышәра даакәытцын.

Уи, Датикәа иусураҗы арҗаажәҗас имаз, «ахразага» аҕны инанагоз реилкаара җенак-җымш реиха ахызымырцуаз пхәысын. Уа «дааныжыны», ауриа зҗабцәа иманы агоспиталь ашҗа дцеит.

— Аа, Давид Кәыгә-ипа! — Ибласаркыкәа аамхны астал иныкәиршәын, иҗнапыкгы рҗаҗаза иҗәаихеит ахақым Сантоцки. — Даҗаҗара сияугарц уаазар исцәумзан?! — ибла аапса-кәагы чҗаччо инацитцеит уи.

— Аибашьра ашьтахь, арратә медицинатә Академия ашҗа! Уажәы абарт удкыл, Константин Абрам-ипа, — инапы нарыкәикит, еицизшәа ейҗарахәтцәа-ейҗарахәтцәаза иапхьа игылаз азҗабцәа.

— Иҗкалеи, ргәы бзиами? — дҗааит иеыргызмалны ахақым.

— Мап, амедицина ехәшьцәа, амедицина еипш апартизанцәа ирахәшьцәазар рҗахуп, — нәҗеикит Зыхәба.

— Оо, амедицина ехәшьцәа?! — ахақым даарыдгылан рҗы-җегьы иҗыттра иаатцеихәхәеит — асулфомидтә хәышәкәа реиха, ахирургиатә маругақәа реиха!

Уи ашьтахьгы Зыхәба акыраамта ахәшәтәырта дҗанан. Дней-цыпхьаза лакәс дҗацаны зыкны иҗәаникылоз ахә, иахьагы иапхьа дыкәтәаны, алаф илхуа акыраамта диацәажәон. Уи, ауатка зыржәны, амҗыпҗага напыла хьархь ала Лиошка зшьапы хитцәаз апартизан иакәын. Уажәы, ашхырцәагь ицхазшәа, ихәда хҗаа дыҗан. Иара Лиошка инапала иҗацаны изааигаз акастилькәа иҗдарсны даныҗалак, зныкала апартизанцәа ркрыфарта длыҗнаҗалон.

Датикәа агоспиталь ддәылтцын иҗәанаиха ауп, ацәажәаратцәкәа илымшо даапсаны дшыҗаз ангәеиҗа.

Есааира зыҗыртбаауаз алагер, улапш ахьымзо ахәаакәа наскьахьан. Ишьаганы, еилҗаштаа-меилҗаштаа иубоз асы-хәашь, ацашьагы иазыманшәаламкәа, аагылашьагы иакәымшәо ишьтан. Датикәа ишьацәкьарақәа адырҗегьх ихьшәашәаза азы нарбжьажжын, ихәижьы җеилагылеит. «Цәымҗқәак идыркызар цәҗамызт» — ааигәахәын, уажәы ааигәа еиҗыркааз ашьацәкәыршәыртахь днымҗахьтдит. Цьоук ржьахәақәа мҗанцо, даҗа җьоукыхгы рхәцкәа роуны ашыҗ-сыҗхәа икылдо, аусура иаҗын.

— Аңсы дузырбзахару? — ишьапы наимтеикит Датикәа раң-хьа дназыдгылаз.

Уи ижьахәа қышәхыре аҕьара дааҕәйтцын, азыңсы зәыжжы, зәы раҳаны итаңшуаз амағә ақьышә аидигәалан длахәаңш-өахәаңшит:

— Мап, афьа акомандир, ари зны крем бзиала ишәны, нас иршәны икажәтәуп, — ихәеит ашьацақәыршәфь, ифьтакыз атдәымґ-ссақәа инапсыргәйтца ианңсало.

Зыхәба дцырга-цырго дындәылцын, адырөегьых азымҕатар дылаланы ифьнеихеит.

Кәты ҕырхасрак иҕамыз амш шә-уск аларгзон апартизанцәа. Ыоук аға иҕагыланы ианықәпо аамтазы, ыоуки икара-уараха итаҳәахаа ицәоуп, рыңсы ршьоит; даҕа ыоукых, рнапы ашашәа иамашәны, есаaira ирзааигәахо аешелон аҕыгәбжьи ргәы аи-сыбжьи идьрдагәаны ианкылатәоу, егырт ррациа ырчыжь-чыжьуа Адгьыл ду ашҕа рфырхатцарақәа рыцхауеит.

Март аҳәаш-гашра иаҕәйтцуамызт: иааихшәеит, амра хаа-гы аацәытцпхеит шуҳәо, еиҕааихәйдхашәаны, ма ачыхь, ма ақәабаа-сабаа каҕьо аңсабара иаақәлон, зны-зынлагы аҳәа-лыҳәа, ианвар мза аиңштәҕьа, асбахтәа аҕәанархон.

Ахьча ҕенак хынтә дзыркәашаз, хынтә дзыртдәыуаз март мза цәҕалатәҕьа ицәымҕын Датикәа, агәрагы игомызт. Уи, атдыхә-тәантәи амш иахьа шакәызгы, шыжь аахыс шә-хаҕык аанар-ңшхьан.

Зыхәба иусқәа маңк ианааиртынч akka-ккаҳәа ишәахәо акәакь игәагылаз иплита даахытцын, аңша икыдыргәгәала иа-кыз ашә мчыла иаартны даадәылцит. Ақәа иаланы иааиуаз ас-баа ңаҕьақәа апыҕка өеиҕдырган, иблагы интатдәатдәеит. Уи гәтыхас иман, иаха зыдтахьтә ихынхәыз Леонид Хариташвили игәың ирыцны иааз асловакцәа дьрмацәажәацкәа дахьыҕаз. Аңша еикәартдәины игәйднатцоз ақәабаа-сабаа ңхьахәо уахь ифьнеихепт.

— Салам шәймоуп! — ихәеит Датикәа, ихылңа амҳацә ианк-ны иган ианҕьо.

— Бзиала иаабаша, афьа акомандир! — иикыз амфь иршәны аплита аихәылшаара инахәлаиршәын, дөатңкәеит Леонид.

Егырт итәақәазгы өеихатцгылеит.

Анхамөатә коммуникациякәа рыхьчаразы иаашьтны иҕаз асловакцәа рырхәтақәа реилагара иазкын Хариташвили иң-шихәцәа ргәың. Аңшыхәцәа ргәың раңхьатәи алтшәа иацы

иҗалейт: еицәажәаны излаҗаз ала, асловак фицер еихабы Иан Тишик ивзвод иманы апартизанцәа рышҗа диасит.

Иан Тишик қарала җажәихҗа, җажәиҗшьба шықәса дреи-хамызт, чкәына асақы, аха ашьантда еиҗш дгәгәаза, амца ицыр-җкәо акәын дшыҗаз. Иҗы маҗк ишакуазгы, урыс бызшәала азы кылымкәо дцәажәон.

— Нас, — ихәеит Зыхәба, Тишики иареи наҗ-ааҗ еиҗаҗшуа ианаатәа, — аламыси ауалҗшьеи дара ртәы җарымтдар руам?

— Урт аславиян дахьцалак ицын, уи аҗоурых иадыруеит, — нәҗеикит Тишик дааҗышәырччан.

Ааҗынтәи амра аҗәытдаҗхара ааигәаланаршәеит Зыхәба уи аҗышәырчча.

— Аха уиазгы-уиазгы шәара афашистцәа шәрыцны җадгыл ахь шәааит?

— Мап, шәгәы ишаанагәтәҗкәо иҗам аусқәа, — аҗышәырчча мырхәага иаразнак ихыҗы инықәбеит Иан. — Иҗоуп афашизм збаны иаанымхо асловакцәа — урт хыҗхьазарала хараза еихауп, иҗоуп җара «хпрезидент» Тисо иҗызцәа, җшьынаҗхә ихәазаны, рҗынтда асаба ахатата аҗа данааиуаз иҗылаз. Урт, анемеццәа шәара шәтәыла ианақәла раҗхьатәи амзақәа рзы, асловакцәа рдивизиақәа еиҗкааны абрахь еибашьра иаарышьтрацы реа-зыркын, аха акагы рылмшеит: аҗслымз раҗәаны ахахә узал-хуазар җәа җаргы акы рызхалымхит — җаизыргаҗыҗхьаза җар-цәеимпуан, арҗьарахь рхәар, армаарахь җақәгьежьуан — асловакцәа иртахым рашьа ишьа картәар...

— Аха иахьцалакь, урт, аҗслымз раҗәаны ахахә алхра акәым, иршангы ашаха алырхит, — дааҗышәырччеит Датикәагы.

— Атыхәтәаны, урт, җаҗсы ахьтаҗәҗьаз иҗкааны ирkit — ахәыҗқәа змаз рхәыҗқәа еидыхәҗәала абахтахь ирго иалаге-ит, измамз — җанацәеи җабацәеи ххьиргеит, шәыҗкәынцәа Германия дузза аматцура раҗәарымшьеит җәа, ашҗаҗы икылганы, зегы ишырбоз икнарҗақәазгы ыҗоуп, — Иан иҗлымхәа ина-пы атдаргәаны дхәыцуа җытк иеааникылеит. — Иара җаргы иаухавсхуаз. Абас, Гитлер иҗыхәакшы, амҗақьақьа Тисо иҗхьира-арала, асловакцәа рдивизиақәа еиҗкааны абрахь җаарышьҗит. Урт мчыла җшеиддыргәагәалазгы, җагәра ганы афронт ашҗа хрыздәықәымтеит, акоммуникациақәа рыхьчаразы атыл аҗы җаанрыжыт.

— Нас ишҗанаргзои асловакцәа Германия дузза ираҗәана-шьаз? — дҗааит Зыхәба.

— Рақхьа, ус цэгьам-бзиам, иҳадыртцоз җахцон, аха асовет уаа шындыртцоз, гыгшэыгтас ишрызныкэоз анааба, хачхара ахэаакэа ирхытцит — хнапала ешелонк бҗахцтеит, еихамџак, ма шытатартак паажэеит хэа шэасхэар шэызжэеит, аха урт хылагыла еилазтцоз шэара шэпартизанцэа харцырхагамызт. Уатцэы иааины хара ххы ишасуаз шаадыруазгы, игэахамтэозшэа җахцон. Шақантэ апатын Хариташвили ицшыхэцэа хцынцта инавсны ицахьази, — Тишик даахьахэын, иварафэы итэаз ихааза днаихэлаччеит.

— Нарцэыҗа хцаны хэахьазаап! — дааччеит Леонидгы.

— Хара шэахшыаанза анцэа илцха шэыманы шэыҗазааит! — натеикит Иангы.

— Хара хашка аиасра тэаху рацэаџума? — дцааит Зыхэба.

— Сыздыруам, сара сзацэажэахыоу зеггы аиасразы ихиоуп, ишааманшэалахаз азэггы даангылараны дыҗам, — цаса аиха длахьыхза деитаналагеит Иан. — Афашистцэа рыматц аура тэаху азэ дыкоуп хэа сыҗам, изымхэоггы ишэаны ирхэом акэымзар...

Абри аенытцэҗа, асловак афицер еихабы Иан Тишик иихэаз зеггы рацияла, Адгыл дуи апартизанцэа ртысра Белоруссиятэи рыштаби рышҗа идэықэтан.

°27°

Дача џ-саатк рышытахь Саша Вертински, ирцаџы Маргарита Масиюкова лышҗа дцараны дыҗан. Иаб арра данцоз иитаз ацыбататца саат акнопка инацэа нақэырғэҗаны иџеихирцон уажэы-уажэ, аха, ахыцқэа ациферблат иадцаблазшэа имц-цакзакэа ихэазо инеиуан. Адулац днадгылан, еиқэхьаҗи итагылаз агэыблаа-жыцэ аатыганы астал иаакэиргылеит. Нас, еидшэылыны, еиқэышышыа-еиқэышышыа ианыз акартошжэқэа реизшара дналагеит:

— Ари Ваниуша итэуп, арт — мама, абартгы сара исэатцахэызааит, — ақэыдырцаџ лқэыдцырақэа реипш еиқарахэцэаза ишаны астал иаакэитцеит, иан усура данцоз ижэны ирызталыргылаз акартошқэа.

Ахьа-жэыеҗш хэаша-хэаша ифэы итаҗсоз акартош омашэатцэҗа ихаан, атцатындра фэҗгы ахшэшэа ицон. Саша итаххар акы җатцак алихуан, итцеггы даныхэыцыз ишыҗаитцалацыз аипш ифэҗгы аатиртэауан, аха иабақоу, усқан иуаххьа зеггы х-җатцак

роуп иалтца: иапхьатәи ихапыцкәа рыла иааикәырччаны, ибз иныкәырзытуа акрыфара дафуп, уажәи-уажәи адәахы днап-шуеит, ахьта иаргәамтцыз атцысгракәа реипш асаркәа иадгырло ахәмарра иафуп асы цыракәа. Саша иани иареи еицхырааны икартцаз аплита иахылтцауаз аур-уыр-бжыи иналфны, зны-зынла акакәа-какәахәа иааилалоит:

«Убас, убас, адырфегьх, адырфегьх!» – аплита ашә аампцаны, еикәтцәашо еикәу амца инахәлаижьюеит иаха ихысп ззигәахәуа ацымфы ршышьакәа.

Абартцакныгәап-гәапхәашьтыбжыкәакгеит, иакәырццакынгы ашә аампцаны даафнапалт Саша иашьеитцбы, ахпәтәи акласс афы итәаз Ваниуша.

– Уабаказ, ура Анцәа ижә, ахыхәла умбазои?! – иашьеитцбы днаикәтцәкызшәа иун, исаат аатыганы адырфегьх днахәапшит Саша.

Аиашаз Ваниуша баша Анцәа ижә хәа иархәомызт: дахыи-неибарку зегыи дкәымшәышәза, ицииз ахәыцкәа шкәакәаза, ипцынтца хашәшәала хәычы, абарабулька еипш, акан капшыкәа ақәтата акәын дшыказ.

– Усацәхар узаралхоит, – ихәеит Ваниуша, дзажәза ицыыба инапы цакны дахыгыз.

– Сзаралымхакәа, «Катиуша» хәханы исзааугазар акәхап, – нәтеикит Сашагыи, аршәи ифошәа, атцыхәтәантәи икартош ибз ахышьуа.

– Уацхәа, нас уаха утынчны уцәап, – ицыыба иаатигаз ақәад бгыиц афәафхәа Саша иапхәа илыкәитцан, ихәи шаны иахыкәз ашкә днапшит Ваниуша. – Сымфашьозар абант икәу сара исыз-цшуп хәа сыкоуп.

– Иф!

– Мама?

– Уи лыхәгыи ыкоуп, – Саша игәи тцсаа-тцсаауа ақәад аи-цыртрара дафын.

– Хара дхакарану?

– Мап, цшьба, иф!

– Иаха иссақәаз лзынужьзар акәхап?

– Мап, иаха икәазқәаз, иф!

– Иухоумырштлан, адуи ахәычи мгәала ишейкарам, аду ицәа-ижыи иаха акалориақәа рацәаны ишәтаху уареи сареи хтәи ааста.

– Издыруеит, издыр!

- Насгы иудыруз...
- Иф, иф, наф устыхә!
- Салгахейт, — ихәейт Ваниуша.

Аха, уи атыхәтәантәи иажәа Саша иахауа дыкамызт, ақьаад бгыц дахыкыкы дапхыо длеиуан. Уи абасгы ахәон:

«Саша! Ашкол хантәз ессаат хайбабон, усқан уара уқапшыхон, сара сцәышхон, уаха ажәакгы хзейбымхәазакәа, атәтцәа зыхәда ихшыны ашта икәыз тиотиа Мотиа лзы хгәы пжәо хаклассқәа рышка хаахынхәуан. Уара сыздыруам, аха сара, сыбла траа артцәфы слыхәацшуа, арахь илхәо акагы смахәзо шака урок цахьааз.

Абар ожәшты уи аахыс мац аамта цахьоума. Хайцәкыалеит. Жәаха, Игнат Никифор-ица (папа ифыза гәакы) абрагыцәа дан-кнарха, хааиҗахан, аха сумбазазшәа кәутцеит. Ишамгылазо ихабжыжы асы еипш ихшәашәазар акәхап угәгы...

Сара иахьатәкы ашны схы сзыфнакуам. Ваниуша хцәнцыыр давсны Степанраа рышка данцоз збон, данааиуанза схәан абри узызфит. Хайкәшәар стахуп. Абри шынисталак сцаны, афермажә атуан акны атәа салатәоит. Бзиала, Наташа».

– Уацхьама? — дцааит Ваниуша, ибла ткышаакәа иргызмал-ны иашыа дихәацшуа.

– Уара?

– Сара ишааслыркытәкыаз, трр, сылацш лахызгеит акароуп.

– Атәым салам шәкәы ацхьара шламысдароу узымдырзои?

– Дарбан итәыму, уара? ха, ха, ха! — Ваниуша икыатеиах ццәаны дыччазшәа кәитцеит. — Анрылагы, абрылагы сашыа? Атәым исалам шәкәы, ха, ха, ха!..

– Устыхә, Анцәа ижә!

– Сыстыхә гәышыап, астыхәра баф алам, амала уара уагым-хааит.

– Анцәа ижә! — Саша, ажәжәахәа иаб ипалта ааишәитцан, ихылца аакынцааны дыфдәылкыейт.

Асы иаха аҗеибанаркхьан, атцыхә еипш иласкәантра-ласкәан-траза, еибархәмаруа, ацәылашәшәара иалубаауан ацырақәа.

Саша Вертинскийи Наташа Савичи еикәлацәан, атцарафгы еикараны ицон, аха ианакәызаалак класск афы еицтәаны икамлацызт — иара «а» афы дыкан, лара «б» афы.

Саша, аматцә иахьынцашаланы атцла икәларц иафә акармаш дафызан — дыцшқарахза, ибҗахы хад-хәдо азә игәы иабары-зишь хәа дынцәытцагыла-аацәытцагыло изхауан.

Наташа заа дыххэит: аҥхын хымз лыҥсы шыаны Шэачатэи амра ашэахэақаа рыла лцэа шэны, сентиабр акы азы ашкол аҥны данааи, афбатэи акласс аҥы ылыцтээз лфызцэа дырзымдыррац аҥсык ауп иаарыгхаз: лцэа дтақаца, ахэыхэ ҥсыла еиҥш лгэытца ытчаа, лхылҥы ана-ара амырхқаа ақөыҥсаны дкалахьан. Лнапы ҥахэ-кьаҥ иахаз асаат ахыцқаа реиҥш иқыҥь-қыҥьуан лыгэҥы.

Лфызцэа аалыкэшеит иаразнак. Неишымсрада зегы лытца-шыыуан. Цюуки, аетдыхэа еиҥш инытырҥьа иҥахэаны ылы-қөыҥсаз лыхцэы иахэаҥшуан, даҥа цюуких, азахырстақаа еи-махха илшэыз лыблуз шкэакэеи лиҥқа еиқэарҥы-кьаҥи рылаҥш рзырҥаҥауамызт.

Саха абраҥоуп раҥхьаза игэы аҥахьареиҥьыз: изқэа адыжэ-хэа ашкол агэашэ анызҥьаз апружина еиҥш длаитцаланы даан-гылан, иаакөымтцакэа ичыр-чыруа зфызцэа рыгэта иалагылаз Наташа Савич длыхэаҥшуан.

Убри амш аҥны инаркны, Саха Вертински, ҥенак хэынтэ-фынтэ дқаҥшхон, игэы тҥсаауан, ибз иҥытца иадцаблон. Амала «сара сцэышхон», – хэа уажэы Наташа илфуа зынзатцэыкгы илыдимбалацызт.

Уи иҥсы ахьынзатоу ихаштуам, ишьақэақэангы игэы итоуп, аабатэи акласс аҥы иантээз, ашықэс ҥыц ауха, ақэардэ зго-ит хэа артцафцэа руада данылфнаххы иибаз: асы цырақэа зҥахэмаруа адэаҥы иаркыз алашара инадибалеит, аҥенцыыр иадгылаз Наташа Савичи агеография рызтоз артцаф қөыҥш Феликс Каспар-иҥеи. Феликс ишьышыуан Наташа лыетдыхэа, лара лыблақэа кэалы-кэаҥьо, лҥышэ хыжэпаақэа тцыс-тысуа дитцаҥшуан. Саха игэы шышьтцан, даагаз-ҥазит, нас иблақэа акаҥа еиҥш акы аархақалан, акласс зегы еила-шьыхаа, ихэашьза днфнаҥшит. Артцафы, акласс ашэ абжыы шгазгы иахэит, азэы дшаафнаххызгы гөеиҥеит, аха акагы имбазазшэа иҥыҥацаны, ифнапыкгы рыла, ифнеигалаз азҥаб дишьышыуан, иҥсгы акы алакны илбааидон. Наташа азэгы дгэалто дыҥамызт, иара лаҥхьа игылазгы – абызқаҥара иаҥаны, ауахэамажэ аҥы икыду анцэа исахьа еиҥш акэын дыхфабжьаа-хыгагаза дшылбоз.

Саха дааикэҥьашан, дыфдэылҥьеит. Ашкол зегы амузыкаб-жы ачча-хэмарбжы рыла иҥэын. Уаха, ифызцэа гөыргэо ашықэс ҥыц аҥылара иахьаҥыз ашҥа дымнеикэа, аддыхэа амардуан дналбаан, еихатэаны илеиуаз аси атҥ лашьҥеи днарылашэкэа дцеит.

- Саша!
- Сзырѳеит!
- Сажѳа атак сумтазѳи?
- Аамта сывам.
- Узѳеи, атанккѳа тұжыама?
- Мап, акартош цыракѳа сшоит.
- Саша!
- Сзырѳеит!
- Амла уакуазар?
- Мап.

– Аа, иф, – арбағ-ѳаракѳа қатданы изныз ашмпахышы ааи-цлыртлан, иацхѳа атѳа инылалцеит Наташа. Уи икѳын акѳац цхатѳы-цхатѳа ижѳны, ззамѳақѳа уаркалеиуа икѳаз напылазра ача, ацѳыкхыш кѳымшѳышѳа, анашартѳы.

Ѵба-хца шықѳса раахыс иимбацыз афатѳкѳа рыфѳы хаа ицынцѳа ырчыхѳ-чыхѳа инталан, иѳытағгы азы аалыжжит Саша.

– Иф, иф, уцхамшыан, уара узоуп изаазгаз, – есаaira иара ишѳа днахон Наташа.

- Сара акѳац сфазом.
- Нас ачеи артѳи.
- Мап, уртггы сѳахы иаазгазом.
- Ацсыз-қѳырти, ахѳеи, ачашкѳакѳеи ракѳахп?
- Мап, акартош жѳны, цѳыкада, ацѳа шахоу!
- Ууф! – даазқѳыршѳѳеит Наташа.
- Уи ауп уажѳы аполицѳа иалам ирѳо.
- Иаанагои ари, ѳцныхѳоума?
- Бзиала, сыццакуеит, – Саша дцарц дхѳазаны дылталеит.
- Ус угреи-уцѳеи еидысло угѳараз, – лыбжы леихылыгзеит Наташа.

– Аполициѳа салалаанза, – адыххѳа дылкацан, ашѳахѳ иѳы-неихеит Саша.

Наташаггы, иаалгаз афатѳкѳа еицѳхытраа уа атѳа ина-гѳылажыны, лымпахышы аашѳтѳааны, Саша ишѳтарххы ашѳ дынхыцѳит.

– Уабаказ, хѳахѳагха умбазѳи? – лхѳеит лыбжы ныцѳакны Лена Дубиниук, Саша данаалыдххыла.

«Аа абар, арцыс дызхыццакуазгы дахыѳкоу!» – лхацѳцкѳа ацѳа аарытѳан, ицѳхѳны, ацѳа айкѳышѳышѳаракѳа азыцсы рбыжкѳкѳо игылаз атѳатцла леаавалкит Наташа Савич.

Саша днацшы-аацшын, аха икѳаша-мыкѳаша азѳгы димбеит:

— Баала, баала! — Лена лнапы ааникылан, ишьхэа дықәырцало диманы иҕынеихеит.

Наташа Савич Лена Дубиниуки, Саша Вертинский, арцаф цхэыс Маргарита Масиукова лгәашә ақынза инаскьаганы даа-хынхәит.

«...Иацы, Гитлер инапала, агенерал-фельдмаршал ичынқәа наганы зыжәахыр инықәйтцаз Паулиус, акоманда зитоз анемец афбатәи ирхәта, аладахтәи агәыц ишынеибакыз зегьы хара хар итқәаны иргеит!!!»

Абас Маргарита лғызцәа Сашеи Ленеи, ишьаптыркьакьо амардуан иналбааны, апогреб ианаатцашылоз, Совинформбиуро атыхәтәантәи адырратарақәа ирылагахьан:

«...Алымқәа реицш игыланы иқәпоит Сталинград ахьчацәа», — тынч-тынч игон адиктор ицагыабжы.

Рщыцегьы ааин, рыцсы заны арадиодкылага иаадқәыкәлеит.

Абду Филат илымхақәа ашу-шу аартгеит. Маргарита лгәы аеаареицшит.

«...Урт инарышьтарххны рнапқәа иаарыхеит ааадахтәи агәыц еиднакылоз аргьы. Абри амацәаз итахананы иказ аға ир зегьы ткәаны игоуп. Аибашьра агәаҕы аға ицәызит шәишын аажәибжьба нызкы ашышәык исолдатцәеи иафицерцәеи. Итқәаны игоуп цшыын аажәижеиза нызкышәык. Урт рхыпхьазараҕы икоуп: анызкы хәышәык афицерцәа, аажәипшышәык агенералцәа, афельдмаршал Паулиус...»

Саша ааатқәеит, акәыкәу, акәыкәу хәа дыхәхәарц мацк ауп иааигхаз. Лена инеидлыргәгәалаз лқьышә цшзақәа ашәа на-рықәбан, лғыз адыхжәаны деитаналывалыртәеит.

— Тсс! — абду Филат дхәазаны дааин, арадиодкылага абла иатцәа ахыкәысқәысцәкьоз илымха надикылеит.

«...Аурыс зияс цшәа Волга ахықәан илаццәоуп аға ибгаш-шара!..» — иааиуеит икәыпс-кәыпсуа икоу адиктор икадифа бжы.

Згәыргьа лагырзы жәпақәа зәытцәтцәа илеиуа ацәашыи дад-тәаланы, аффа-ффахәа аәра дафуп Маргарита. Уи лгәы цшзақәа шытыцуеит, иқыц-қыцъуеит лнапқәа, алашара ашәахәа цәышқәа злацсоу лхахәы жәпа шытцәрак лзамәа хнааоит.

«Аға икышә таццәоуп Кавказ ашыхақәа рқынгы!» — мацк ипсы ааивиган, уахь дниасит адырратарақәа кәзцоз.

«Датикәа иахауоушь?! Иагьа дгәыргьап, ишыхақәа аға ихы шрыдцәылаз идырыр», — лыхшыә уахь иааитапан, адиктор

иажэакэа ѡбакагы ллымха иавшэшэан, ахауа иналапка ицеит, Маргарита.

Уажэраанза, анхэа леишэацэгъа леипш хэарчарра згым-халоз Маргарита лрадиодкылага, уаха иахшэан, ажэакэа разаны, абырцкал икылхны иаанаго, цхагэтанынза ацэажэара иафын. Совинформбиуро адырратаракэа рфы икан асовет уаа рфырхатцаратэ усуреи апартизантэ цысреи ртэгъы.

— Ус адыруеитатэым дгыл, схэыцкэа! — абду Филат дѡагылан, ихэачны иказ идакэа ааитцихит. «Асовет Еидгыла агимн» хэаны ианаалга.

— Абыржэоуп ауаа анатаху! — ихэац изымдырзо иааифыткэан Саша, дкапшыза дѡеибакит.

Лена, арадиодкылага иахэаз аиха ицэалшьон лыртцаѡы икалтоз: ахаан гыикатцага ажэа мцхэык зхэаны лмахацыз лыртцаѡы, уажэы, лылагырз лфыкьаса, даакэымтцакэа лара дылгэызуан, дылгэызуан...

Уахантэарак, Совинформбиуро иканатцоз адырратаракэа, саатк ахала-атыхэала илкыпхит Маргарита. Нас еицхырааны еиѡдырффан, ишаны, ичакэа-чакэаза иаархыргзеит.

Саша иааигэалашэеит аекзаменкэа раан икэихлоз аблеткэа. Иапхэа иаацэыртцит итаккэа згэы хнахны иѡапшуаз иртцаѡцэа рхафсахыкэа, идызныхэалоз иѡызцэа, тиотиа Мотиа лытэтэабжыы, Наташа Савич лэырцагыашыа, ргеограф иб-лакэа...

Ибгыыцкэа амаца еипш иааихишан, цытк ихылца аткэа итэи-цеит, пытк, иаб ипалта ахэда аавтцыртланы иѡавеитцан, ихэар-ены илакэитцеит.

Абду Филати Ленеи рымѡакэа ирыкэлеижьтэи акраатцуан. Маргарита илтэз адца даназызырѡы ашытахь, даадэылтцын адэы даакэгылеит Сашагы. Иааицэымгхеит амш кэапца ихыкэкэаны иахыыказ. Дара апта хыантакэагы, ацэаакыра зыбжыалаз асып-сакэа реипш илеиѡкэа-ѡеиѡкэан, ана-ара, ажэѡан иатцэа цам-цамуа иаарбжыыпшит.

Уи шака итахыз, ишыапы неихигацыпхыаза, ишытакэа асы ртархэхэуа амш ишытазар, аха иааг...

Бзиа иртэу ахром еипш акэын ас-бахтэа аѡыж-ѡыжхэа абжыы шгоз. Шаанза, дзызцоз ақытэи уи акэша-мыкэша ишытаз ахаблакэеи дрыхызаны, абгыыцкэа кыдырцабланы дхынхэыр акэын. Ашаца-шацахэа днеиуан. Агэашэ дахыыншэаз, иарма-рахь ала, ахэырд-хэырд хэа шытыбжыык ѡынтэка иааган, иа-

разнакгы иааикэтэеит. Даагылан, днацшы-аацшит Саша, аха, алашыцара цырлашаауа иатцажыыз асы шкэакэа азэггы дадим-балеит.

«Ех абыржэы автоматк еикэхапса сыхэда ихшындаз, уаха акы схаэомызт!» — ааигэахэын уи, амца ааихтцэаны, цаса аколн-хара чартас иамаз адэы шыказ ифынеихеит.

Иаацэылашон, абду Филат иускэа катцаны, ахэызбатра еицш ихкааны рыфнашытахь ишытаз аутра данааталоз. Уи афныка дымлеикэа, дышиашаз аказарма днытцалан, рхы апашракэа еикэыршэаны, еикэырцшыыхаа ишытаз аць мфы днадгылан, афныка даахынхэит.

— Уаама ура! — нактэирахьтэи ауада иаадэылфит Ефросини Карп-ипца лыбжы.

— Аа, Карп-ипца боума змырзаканбжыы го?—алафхэара дазцхлымуа даахыш-фышит абду Филат.

— Мап, Иван-ипца дааины уиарта дылаиоуп.

— Ех, Иван-ипца, Иван-ипца, сыцкэынра дахыымзагэышыеит, ожэшыта сажэра абалтаху, — аплита афнудка еикэыхэхэаз ахэа анааихэлишышыаа, аихарш ыыткэа реицш ишац-шапуа иаацэыртцит апыргкэа. Урт апыргкэа цыара тыпк афы иааизиган, заа ирмазеихыаз акыца-мыцэкэа афапсо, дахэлэтэхэо амца аикэтцара дналагеит. Уи рацхыа, зфы раханы изку ардэына цшқа иафызан, иахэлеипсалак лбаанадо, ессаaira ишытытуа иш-неиуаз, амцэыжэфақэа еитцахзеит, нас ацьтэ кэаш-мфкэагыы рыбгақэа еицтэтцэаны иланашытуа иалагеит.

— Унтцэеит ура афстаацэа зхалаз, ушэит, ухьацхит, ожэшыта азыршы узаасымтцозар уабазго, — атцаа злашэны ишыыз ихахьтэи матэакэа ишыыхуа, дизгэдууа, дуар-чаруан Карп-ипца.

— Бымшэан, сцыпца хымкыц, Гитлер ифельдмаршалцаагыы реикэакэа ркыашыуа иалагеит, исолдатцэа ракэым, — ишыапкэа еифаршэны длахо, исаркыалыхха ишыаз имагэқэа рышыхра дафын абду Филат.

— Уафдукиакэхап,зеикэа зэзэатэыс икалаз?—даалахфыххеит атакаажэ.

— Агенерал-Фельдмаршал Паулиус! — дыкны дкэапуа дааз-газ иара иакэушэа цагыа-цагыа дцэажэон абду Филат. Иацы ихы ладырхеит.

— Дыршыну?!

— Дыршында ибаргузеи, ауасажэ еицш дкагэа дырkit.

– Агенералра аёынзагы дөейхъан?
– Дфельдмаршалын. Уи еиха еихауп.
– Ихы шөөу исааит!
– Асаракеым, ацаа ахырымхуа ббеит!
– Уи бзиоуп, аха уара уабаказ, иеахэы иеухуазма? – ашырхэа
лажэа ааиаганы дцааит Карп-ипха.

– Ажэабжъ ибахаз бгэы иамыхэазеи? – дцааит абду Филат,
еикэтэиашо еикэыз амца амёқэа ахэлапсо.

– Сгэы ишпамыхэеи, сфашиступ хэа уархэама!

– Нас, абри хышэнызықык ар рхы икратэы, бара беипш икоу
апатриотцаа ирасхэарц сцан, сшыббо абыржэы ауп санаауа.

– Сара сзы агёоурым, аха амлагы унтэеитеи, уара атахмада
кадыц! – Карп-ипха дөагылан агеаорахы лёыналхеит.

Амца апхара ипнаргаз атахмада, илацаэақэа нтаан, ынтэка
даахыркеысхэаны апыккахэа автоматқэа иааиларцеит иааи-
гэазаны.

Абду Филат дцэырхан, цкэына еибагак иеипш, ашыр хэа
дөатцкэаны ахышэ днылаххын, икбакыза иааиртит. Ашыжэтэи
апша хышэашэа иаланы иааиуаз автомат бжыы гэкылтэагақэеи,
амашынақэа рыбжыи иаразнак ауада аадыртэит.

Макыназ азэгы ибжыы гомызт. Ишътхысаа ишааиуа, асы
шьтырбыбны иаагылоз амашынақэа ирыкёыппны, реырма-
зеины иаагылон анемеццэа, аполицаицэа. Икалаз ззымдыр-
закэа, азныказ, ана-ара аонқэа иаардэылшэшэоз: атахмадацэа,
ахэса, ахэыцқэа, амат злалаз апсызқэа апашэ ишазыоуа еипш,
рышьтахыка иоуан.

Алақэа рышыбжыи рытэаабжыи рацаак рыбжыысуамызт –
автоматқэа ирфётцкёоз амцабз инадубалон, рыпшэмацэа ир-
пылошэа итхыхэыршэшэо асы иахынылахауа.

Нас иго иалагеит акаманда казтцоз абыжъ жыакцақэа. Асол-
датцэеи аполицаицэеи рыешаны, реейтыртло аонқэа ирыкё-
шон. Хэмык ракарагы дара рышка реаархеит.

Абду Филат аценцыыр нкыдижылан, ихэы ацэыргара иаёыз
итакэажэ даалыдыххылеит:

– Бласы, бласы, ихакэшеит! – ибжыы хэанча нытцакны ёааи-
тын уи, нактэирахытэи ауада длыоаххын, лбамба палта аакын-
цааны лыжэахыр иаатаирцеит. Нас, алөатцэ рхыыз аплита ахы
икэгылаз имагэқэа ажэжэахэа иөаишьейтцан, ишанханы игы-
лаз Карп-ипха лыжэаа дынтарс, ацакатэи ашэ шыказ диманы
иёынеихеит.

Атакәажә макъаназ иҗалаз хәа акагы лыздыруамызт. Дхы- шырххо дышнеиуаз, ршьапкәа неимытхаа-ааимытхаа равто- маткәа ырмазеины, иҗәҗкәыз-җәҗкәызза агәашә илагылаз арларцәа матҗәҗкәа лылапш иаатцашеит.

— Ои, боже! — цыагы аҗыҗеихыхха ламразакәа, дыштыҗан, лытаҗмада дҗаиваҗаит.

— Бхәаза, бхәаза, сара сахыцо бсыштал! — иҗнапык рыла асы пжәо, дхәазан, иахыа ашыжы амҗы здәылигаз аказарма шыҗаз иҗылеихеит абду Филат. Уи, ас итҗегь дцәытцалар, адгыл аҗынза длазар, иауазар иара адгылгы наҗ далалар цәгыа ибo- мызт, аха, итцааны иатцаз асы амармалташы хышәашәа иаҗызан, уаҗа алада даштыуамызт.

Уажәы-уажә ишытаҗыҗа дхыапшуан:

— Бласы, бласы! — асы иҗы иадгәаланы, ибжы дагәаза длып- хьон ицшәма.

Атакәажәгы, лыхцәышла җәымшәышә асы алатата, лнапы тпысаакәа ытларцаны деихо, дхәазаны дыштыала днеиуан.

Аказарма акәакь аҗы даннеи даагылан, ишытаҗыҗа даахыап- шит атаҗмада: абри аамтазы ишытцакәа рыбжыара лҗаабжыа- лыжын, имагә хышәашәакәа аалгәыдкыланы, лхы асы ин- цәытцалцеит Карп-ипҗагы.

Итакәажә дрыцхашыаны игәы амца нтаҗежы-нтаҗежын, дҗеилблаа-җеилблааит абду Филат. Нас инапы леиргзан, длыц- храаны ивараҗы дааиган, лгәы җарханы днаиваитцеит. Атәл ианҗыаны, зымтәыжәҗакәа еиҗтәтцәа ашыац инылашәаз ача аипш, атҗара-атҗарахәа деисуан атакәажә. Апхзы зыдшыла иҗаз лылахы хышәашәа иадцабланы иҗаз лыхцәкәа ааирҗеит.

Акчыра канзакәа зҗыкәыршаз лыбла аапсакәа аахыл- тын, ажәҗан дҗатцашит: иказ-казуа еилганы, тца амазамкәа дынтәпшит, ацәыртцра иаҗыз амрагы ахтыы шәахәакәа тнаршон.

— Ои, боже! — адырҗегыхх лкәыпсычхара ажәакәа җалыхәл- пхыеит. Иааимҗыз лпышә хпшшақәа җеикәықыҗыҗыҗын, ак- чыра тцаулақәа ирталаны, ллымҗа ашытаҗы аҗынанахеит ала- ғырз. Иаразнакгы, уажәраанза тца амазамкәа дызтәпшуаз ажәҗан, ахаҗә тҗаҗаз азмыҗы еипш иааилагаз-газеит.

Лнапы налыргзан, зкышә цәытцата, зыблақәа зхагәтаҗы ихәынганы заҗхыҗа ипшуаз лытаҗмада изкәа аалшышыт: атта- ттаҗәагы лаҗхыа ииаҗыа-ииаҗыо рҗынархеит илхылгақәахыз зегы — Филатгы ларгы зхәура иҗаз аполиак хкәажә пхәыс

илцэыбналаны, рапхыза абнафы ишеикэшээз, ашытахь рыезаны рфыцагы Урыстэылака ишааз, амлакра ашыкэсазы, шышыкэса зхыцуаз рыпха Алионушкеи хэышыкэса зхыцуаз рпа Иванушкеи анышэ ишартаз ухэа гэактэакрас иаазыкэшэахыаз зегы.

Алагырыз аагыламфак амазамкэа илеиуан.

«Хтиуп, аха дарбан хэзтиз, ачкэынцэа азэыр ркыма, ма цыаракыр ирамхэхэама?! — дхэыцуеит абду Филат. — Апста-заара иаха ианыстахыз, сыкататэкэа иаха ианырацэаха, хаи, шэаргы саргы ханда!..» адыршегых, мацзак иапхыа асы ааибгыатын днапшит: сы шкэкэала ихырчаны иашта иаакыр-шаз аандаркэара еитанадибалеит акагы зымхээзоз ахафы бзамыкэкэа.

— Бсыштал! — итакэажэ лнапы кны дналыхан, аказарма ашытахьтэи атзамц иаваршэны, асы цуа ифынеихейт.

Аа, иутра аладахьтэи акэакыафы игылоуаказармадахьнавшэо, агэашэ хэыцы фэуп, убранза знык рыпсы рызнагар, нас цы-хэапцэара змазамкэа инашты абна тоура рэартагэышон, аха иабакоу...

«Бласы, бласы, макыана апсра хатэам!.. Хаи абыржэ хэзтагылоу спартизанцэа ирбонда!.. Спартизанцэа гэымшэкэа, спартизанцэа фырхацэа!.. Паулиус, афельд-маршал Паулиус! Макыана шэабакоу шэара ахафы бзамыкэкэа, Гитлер ихатагы инапы шытихраны дыкоуп! Ах, убри сымбакэа анцэа сумшыин!» — абас ацицар арыц шышытнакэшэо еипш акэын игэы ажэкэа шеилнакэшэоз, аказарма аладахьтэи акэакы ипышэ лавтирхэхэеит.

Инапы итцарсны даеа шынтэ затэык дхээзар, агэашэ хэыцы афынза днеиуеит. Агэашэ тэымг цыракгы алам — аалмышэ-зартэила еикэпах икайцеит абду Филат. — ифыжуам, ишым-фыжуагы идыруеит уи, аха иабакоу.

Имагэ хышэашэкэа лшышыуеит Карп-ипха. Ихы шытымх-закэа аргырахь иааирхэын, изблак ала деитанцэытцпшит; игэы нтыпсаан, акапыхэагы иблакэа ааркэигейт, зпынцда алша кылыршэшэо, аказарма аладахьтэи акэакы афы игылаз анемец солдати аполицаи. Аполицаи дара рышка ифы рханы дкыжэ-быжэуа анемец солдат акы изейтеихэон. Абду Филат уи иаразнактэкыа дидырт — Антон Савич, иаха Саша Вертински икэмакарыз Наташа Савич лаб.

Абду Филат излаиахаз ала, аполицаи Савич ирехэон анемец автоматкэа, иара анемец солдат ахэыз-хэызхэа деимхэо ир-цэон афранцуз сигареткэа.

« — Ех, ихъо акы зыцсоузеи, асы шәыласыриара сыкан!» — ааигәэхәт абду Филат.

Абри аамтазы, аңчыык-аңчыык, ишыапафьтәкыа игеит аҗа-кәажә леимсабж.

Иавтомат ырмазеины ахышәтхәа даакәтәиааит анемец солдат.

— Азә деимсеит, — ихәеит аполицаигы, итаҗынҗатца наҗ иршәны асы инылаиршәын.

Адыршәгыы, аңчыыкы игахт Карп-иңа леимсабж, уи лыб-жыы дшақәпоз удырратәы дагыақың-қыңыт.

— Аа, аңшәмацәа макыана ишәтазаап, — рхагәтафьтәкыа игеит асолдат ибжы. — Апатын аполицаи, сатарымтцаратәы усызрыхәа аҗи ахкәажәи рыцәа ахъеиңыскыаз азы.

— Шыыжыбзиакәа, апартизанцәа! — илаишәтит аңсахә Са-вич иатса ажәакәагы.

— Атаҗмада ашыыж акы игәалашәазаргыы хәиңырхагахеит! — Ха, ха, ха! — аларқача ихыызшәа деихас-еихасуа дыччоит асолдат.

— Ха, ха, ха! — ициргызуеит аполицаигы.

«Ех, атың-рәа тасырәеозшәа сыканда!» — игәы еикәыч-чауеит абду Филат.

— Шәгыл, аурыс хәакәа! — ишилшоз дхәааит анемец солдат.

— Аурыс хәакәа! — дрыкәкааит аполицаигы.

Имышьхәылтц нытцеикшан, ацәкыара деихсны дгылошәа, цшыаала дфагылт абду Филат. Нас, уаха азәгыы дихәампшзакәа, днеин, иҗакәажәгыы лыжәа данкны дфаиргылеит.

— Шәахзыңшымызт?! — ибла гызмалкәа цыркны дцааит асолдат.

— Шәахзыңшымызт? — апапугаи еиңш уи ииҳәаз ицихәахт аполицаигы.

— Аңсахы! — ижыцәа еизганы, аеыахәа аполицаи дөеи-фәжыцәеит абду Филат.

— Аурыс хәа! — дхәаан, иавтомат ашьхәа рхха длеизыткыеит аполицаи.

— Степаан! — дышынцәаан, леаарбжыажыаны, дкәал-кәало автомат ағәыцә даахынхәлт аҗакәажә.

— Уркәатц! — ихәеит асолдат тынч. — Акнахага замана аазаны имоуп, — уи абду Филат иҗатца днамтасын иртрысны длахеит.

— Аиашатәкыа, акнахага замана аазаны имоуп, — дақә-шахәтхеит аполицаигы...

Ковшово ақыта ғал-пал бжыла итəхан. Атəаабжи, ағыз-бжи, амашынақəа ршыкьбжи, асолдатцəеи аполицаицəеи рыхəхəабжи ирылəны, уажəы-уажəы, ацсабара ацəа итырцсаау, апыкка-пыккахəа автоматцəеи апулемиотцəеи иааилартцон, рыбжы чəхьақəа цəытцəа, инацдыргзуан атапанчақəагы.

Лхы лықəжыны дхəыцуа дышнеиуа, даатгыланы днацшы-аапшуа нас, зшыапы ґрацкəынқəа шшəыр-шшəырза асы илагы-лоу атцатцлақəа лəынрыдцаны лыцсы ааитакуа, есааира лқыта дазааигəахон Маргарита Масиукова.

Уи иахьа еипш дзакəу лзымдыруа ахаангы дкамлацыт: зны уи, хəычгəырґьарак аалыццəыркьаны, жəохəшықəса аныл-хытцуаз еипш дласкəантраза, лымтцəыжəоақəагы еитцых дцыр-уа Ковшовотəи абна снахаланда лхəо даақалон. Аха уи кəты-фьрхасракгы ахытцуамыт — лызқəа икəыр-кəыруа ахьтшыра нықəланы, лцəа-лжы зегы ааимнадон, нас лгəы тьцсаа-тьц-саау, ахауа лзымхəо даақалон.

Ус абна аґахо, иаадмыртыц абақəа реипш, сы-шəыбла зхы-зфы тəхəхəаз ачыкьқəа аацəырцит.

— Та-та-та, та-та! — лқыта шықаз зфəазхаз ахысбыжкəа ллымхəа иаатасит. Даагылан, лхы иакəыршаны лыхəда ытцхəраа излафəхəаз лшыал ааплыртлеит. Аеыѡ-еыѡ хəа лгəы илалнаркьа-лалнаркьан, лшыамхкəагы аалытцəкəаркəарит Маргарита. Нас, лыжəоахыр икəыршəыз лшыал бґьаауа дышны лфьналхейт.

Ахлымзəах быжкəа есааира иааигəахон. Итцаны иқаз аґра-пара дытцəраала-хтцəраало дышнеиуа, дышьткьаны, цышəха асы дынцəытцашьшыуан, деиханы дѡагылон, амцацшь уарка-леиуа изыкəтəаз лхы-лфы, ацлакьырш ахəша шанымзтьыларə иакəзытуан, ибыбшза иналфəхəуаз асы.

Ус, Ковшовотəи абнеи уи ақытəи еиѡызшоз акəарацча дырт, азмахкəа дырхыкəшейт, Ацьма ртыша иахчынґылаз ахəы дахысит, уаха лхы нацхьак-аапхьакуа акəымкəа, афашистцəа рмагəшьхəа зымгəацəа ацссыра итагылоу лқыта далкьа-алкьа днеиуейт...

— Мамаа, мамаа! — ифəа-фəауейт, ашьарақəа реипш зшыапы ианкны аѡнқəа ирдəйлрууаа асы иларцсо ахəыцқəа.

— Хəзхшəыркьозеи, ақəылацəа, ауаѡжыфацəа! — игзы-гьзуейт, реахьыркьо рхəынтцəрақəа фькькьаны асы илацсауейт ахəса.

Фьмт рыхкəа рықəыжь, рылахь-рыцьымшь затəуа, иахфəхьоу хəзханы жəбозар, акəхап, — рхəашашəа рацхьа игыланы инеиу-ейт аґахмадəа, аґакəажəцəа.

Маргарита азныказ, дышиашоу афныка дцарц лызбын, ақыта иагёылсны ицоз амфа ааихтёаны, лыцстазаара зеггы змалдаз ашкол ашта дыткыа лёыналхеит.

«Икалеи, ихатцырхма, азёыр хайтиима?!.. итытны ицоз, лгёы дацтаауан уи. — Сара сакёзар зеггы зхароу, ргёы шытысхуеит хёа сшафёыз айсра иакёысхзар?! Леночка, сгёыгырта зацёы, барггы быршёны асы быладыршёхызар акёхап, ма с-Едик иеицш бгёы хёыцы айсра иакёырххызар?!» — ашкол ашытахь илашытыз абахча дтысит, гьал-палла итёыз аштакёа рышка дымнеикёа дырхыкёшеит, аха афны дназаанза, ажёлар реизцара иахьяфёыз атыц ахухёа дладгылеит.

Ажёлар еизырцон, паса аколнхара иатёыз акашёеитцарты башниакёа рёы. Аанда леаавалкит Маргарита. Заамта ахыцыз акёыкёбаакёа реицш ашёытара рхысны, ихышышы-хышышы асы илагылаз абашниакёа ирыкёшаны, рыгёраға, рыхёда ихшыыз равтомат цламхёа кыахёкёа ырмазеины игылан анемец солдатцёа. Хзыкёшёазеи, хазхдыркёозеи хёа, лацшыла еизцтаауа, еилагёгёаа еилагылан еизырцахыз. Шёакышхёала ирысуа, шыап-цыкёла ирыгётасуа иаарцон: ахёса, ахёыцкёа, атакёажёцёа, атахмадацёа.

Маргарита лылацш даатцашёеит абду Филат. Цскёарак зхазамкёа, ихьати-цатиуа ихёда ихшыыз итакёажё длыцдаланы дааигон.

— Партизан? — даалкыаны дцёааит иаазвалаз анемец афицер.

— Дпартизануп, сара спатын! — атаххёа ишыхёакёа еидыцсалан дёышытцеит, урт заццаны иаазцоз аполицаи Савич.

Абду Филат даагылан, акы ихёарцыз иеазкны, анемец фицер ишка даахьяцшит. Аха афёшеихыхха иамразакёа, Савич иавтомат ашыхёала Карп-ицха лнапы зкёыршаз абду Филат ихёдацьалтёкыа дасит. Ишыткыан рёыцьяггы асы иёылахаит. Ажёлар ааилагызитанемецафицер икёшаны игылаз асолдатцёеи аполицаицёеи, акызкёа реицш иёеибаркаркарит. Цкёына кёёицшк ажёлар даарылкыан, икажыыз днархаххит. Маргарита лгёы кыдфрызшёа аку хёа интахан, лыблакёаггы аахёашыит — уи Саша Вертински иакёын.

Зыркёара аанда еилахэхыз ашта есаaira итёуан. Атёы-уабжыы, агзыбжыы, агёынкыыбжыы, ахысбыжыы зеггы анеилазфа, игёытшыагоу бжыы мармашёагак рылтын, ақыта налц-аалцггы ирахёуан.

Маргарита, данылзааигәахаза ауп дангәалтаз Лена Дубиниук: лан Фениеи лахәшьцәа еитцацәа Лиубеи Валиеи рацхьа дгыланы дааиуан.

— Шьнел, Шьнел, фрау, шьнел! — дфныхәааны, иавтомат ашьхәа рыхха, уажәы-уажәы дларыдыххылон, зфы еицацаны, амзафа еипш надаада ифаз асолдат бырг.

Ан днатаххуан, еибаргызыгызуа атәыуара иафыз азгабцәа хәыцкәа рыбақәа цақы-цақыо ифатцапшуан, нас иавтомат лужьны, зеггы зхароу бара боуп ихәозшәа, Лена лыжәа дынтарс диршәуан. Лыфнапыкгы рыла, хыхыгы цакагы еидыцгәаланы илку лыткы анааимкыалак, афеибытара иафыз лгәы хәыцы пашәза ункыдыпшылауан. Уи дцәытцахх-цәытцаххуа дышне-иуа, лычамажыкәа лчаанкыланы, лцәа хтны идылмырбарц, адырфеггых ашырхәа инеидылыцгәалахуан.

— Амца, амца!

— Хафнкәа, хафнкәа!

— Харблит, шәанацәалбеит, харблит!

— Ифеилагзын, еилауатыруа иааилахеит ажәлар.

Маргарита лхы анфышьтылцаа — ақыта ана-ара амцабзкәа хәхәа-хәхәаза ифалкыахьан.

— Лена, Леночка! — дыфнытцаан, дыфны хаха лфыналхеит.

Еикәшәы, апсыжыртәа хызкыо ацарсахыкәа реипш, аанда иавтацгаа иавагылаз асолдатцәа зеггы, азәк иеипш лара лышка иаахыапшит.

Иааиуаз апхәыс азәгы дылбо дыкамызт. Уи афицер идгылаз асолдатцәа данаарывала, иаха ифызыз — азәы ишьапы афынаирхан, Маргарита дахырфрны цышәа асы дфылаижьит. Адырфеггых, агәытшыаага быжыкәа инарылафхт афашистцәа ркыз ччабжыкәа.

Аб апсахф ипцхагы лфызцәа ныкәыргыланы абас илтиит: иацы ахәылпазы, Саша Вертинский Лена Дубиниуки, Маргарита Масиукова лышә афынза инаганы данаагъеж, лаб днаидтәалан, икоу абас-абасоуп хәа еикәыртәа-еикәыргыла иалхәеит Наташа Савич.

Абарт абгыцкәа кыпцхыны ақытақәа ирылазыртәоз апартизан ихазы икәыз ацарақәа есуаха цхызла избоз аполицаи Степан Савичгы, апсыпымпыл еипш дфышьтыцан, дындәылкбеит.

Ауха шаанза, аполицаицәеи урт ргарнизон иалацсаз анемец солдатцәеи Масиукова лыфны иакәшаны итәан. Урт, абгыцкәа

рыманы иандәылтцуазгы рбеит, ңытфыкгы дара ирышталаны ицан, иахыкарыңсози иахыкыдырңсози атыңқаагы рбеит.

Ковшово ақытағы инхо зеггы партизанңоуп, инырңтәәтуп хәа адырра зауз афашистңаагы ашыыжь шаанза иааит.

— Аа, абрагыңаа ртыффа! — инапы нархханы, Маргарита Ма-
сиукова лыфны дирбеит аполицаи Савич, нас иара абду Филат
иахы иғынеихеит.

Хәышықәса зхытцуаз Лена хәыңы шаанза дааңшын, лңаңкәым
ңахәкәа рыла лыблақәа ркәыңуа, лиарта дааңтәеит.

— Мамаа, мамочка! — ғаалтит, лхата леиңш лыбжыгы аңаа
иалашышы.

Аха, лан лыбжы лмахаит. Уажәраанза зеиқәыхра лңәыуа-
дафыз лыблақәа зынзагы рғаадырңбаан, лыварағы кыс-ңыс
амазакәа еиқәкаца икаңаны ишыңаз Маргарита лиарта аал-
шышыит, ахыза ғышытыхынгы дынңәытцаңшит, аха аиарта ан
лффы ахын акәымзар, иара ус еиқәыхышәашәа икан.

— Мамаа, Мамочка! — еиңағылтхт Лена, аха иара усқангы
лыбжы лареи аазынхеит.

Лңышә хыкаңшыаа хәыңкәа аақәаң-қәаңан, лңынта хашә-
шәалагы ашыапы наңнахааит — аеумадаҳәа ишеималтәарыз
дыхианы акыраамта лиарта дықәтәан. Нас маңәаз-маңәаз еи-
кәархәны иказ лхахәы хпапын лңштәала ачкәыжә-чкәыжә хәа
дналхан, лхарң гәаға ду ғызза егы ауадахь лғыналхеит.

— Бабусиа, бааб..! — дналхагылеит ланду дахышыңаз.

Анду лхы-лғағы ңыара дакгы аамқәаңеит. Абағы аңаца еиңш
икәағза иказ лыцламхәа жыда, ағада ирханы, аңсың наңңачуаз
лңышә ңашәашәарақәа уажәы-уажәы ишеимкыо дыңәан.

— Фиф, Бабусиа, бажәа исыбңаз беижыахт! — лхәеит Лена
хәыңы, ағыффы ңәытәматағыза лңынта ианынғас. — Дыңәаз,
дааңшыр Алик хәа аңәыуара деиңалагоит, — инаңылтан, лшы-
шыала даалхыңт.

«Мамагы ушыта уаха лыгәра згом, — дааңкәынд-шәындит
Лена. Лңышәкәа адырғегх еиңаақәаңқәаңан, лыбла ңаша
гәыкқәагы лағырзыла иааңеит. — Бкажыны ңыаргы сшымңо
хәа шақантәы ажәа сылґахыоузеи, аха илзынаңгом. Нас, «иба-
ҳама сыңґа, амң бымҳәан, ибҳәаз бажәа бамеижыан, бажәа
аңшәымас бамаз...». Сара дсыдтәаланы слыркәышуеит» — днеин,
зан ишылгәыдңалара зғырхианы иңшу аңшқа иеиңш, анапқәа
рхахазәа акәакы игәтәаз лыкыаңңа аашыңылхит.

Иаразнак, зѣтацхэы гѣзтаз алахѣакѣа реипш, рѣыртла, афны иаахапапеит афашистцѣа. Раѣхѣа игыланы инеиуаз анемец солдат ѡардаѣ, ишилшоз шхѣала ашѣ данас, иара маатзакѣа, агѣтантѣи агѣкѣа акы амѣбан, ишыап ѡыз ду наѣ инкылыѡрын, ашѣ дадыззала даадхалеит, уи аѡнаѣалара иазхианы игылаз иѡызцѣаггы неибарччеит.

— Иабаѡоу, баб, бан, бѣаацѣа, ихѣа, ихѣа! — лхахѣы дналасын, дкѣал-кѣало дѡышыѣихит Лена уи анемец ѡардаѣ.

— Мамаа! — Лена хѣычы дныѡныѣѣааит.

Акаггы дышихѣартамыз аниба, дыршѣны аиарѣа дныѣѣиршѣын, игѣагѣо афны иѡназ иѡызцѣа днарышыѣалеит.

Васка, атѣыхѣа ѡыз ду агѣыѣарѣыла, итѣѣыбжѣара инбыжѣѣан, акаруатѣкѣа рыѣѣака иныѣѣашѣкѣа иѣеит.

— Аа, апартизанцѣа ран?! — зхыза зѣы-кыдѣаа надыѣыгѣа-ланы, игѣыгѣза зиарѣа илатѣаз аѣакѣажѣ днылхаххит уи. — Ихѣа иабаѡоу быѣѣкѣын, бѣѣа, иаха ибѣаз абрагѣѣа? — лыѣламхѣа кѣѣацѣ инапы наѣѣѣѣаны лхы ѡышыѣиѣѣааит.

— Унаха, унапы шыаартѣыра! — ажыѡхѣа иааимылжѣеит лыѣ-ламхѣа.

— Ихѣа, ихѣа, мап анакѣа бхѣа хшыбаѡ абартѣ атѣзамѣакѣа иркыдсыртаталоит, — иавтомат ашыхѣа ларгѣѣыста иладикылт.

— Сыѣѣкѣын афронтаѣ дыѣоуп — афашистцѣа ишыуеит, стаѣа аѣалаѣ аѣынза дѣан дмааѣт, шѣара шѣыда абрагѣѣы сыѡны дымѡахымѣыѣт, — инеикѣылыѣхѣазеит асолдат изѣѣараѣкѣа рѣак.

— Ах, бара, алаѣынѣа икылѣаз! — уи ишимѣыз иавтомат ашы-хѣала аѣакѣажѣ ларгѣѣыста дасит.

Аѣыѡхѣа лѣынѣаггы лыѣѣы ашыѣ ѡыртѣѣан, аиарѣа дны-лахаит аѣакѣажѣ.

Рахѣызба ѣынѣа хыршаѣкѣа зыггырхѣоз агѣабанѣкѣа, ахѣкѣа ѣырттаны афны иѡнарыжѣуан, адашыма иадхѣашалон ачысма-ѣѣакѣа, ихышѣѣны агѣыз-чызхѣа иѣаны еилахауан адулапѣкѣа, ашкаѣѣкѣа, асталѣкѣа, аѣѣардѣкѣа.

Иавтомат ашыхѣала адашыма дыѣѣс-ыѣѣсуа дышнеиуаз дѣыѣза даагылеит уи асолдат ѡардаѣ. Нас адых хѣа длышыам-хышлан, апогреб ахь излалбаауаз агѣышѣ ѡахиѣааит. Адаб-ла исызшѣа иѣы ѡеиѣаѣан, иавтомат ахы апогреб илѣакны инаѣѣа ааѣаиргѣѣеит. Хрыжѣ-хрыжѣ амѣѣ ѣарѣѣо идиск зѣгыы ааѣаирѣѣит, нас, аѣѣахѣа даѣаѣы ѡѣѣеитѣан, иѡызцѣа рахь ина-пы ѣѣаны аддахѣа дылѣалеит.

Уаға, убла аңғы хырқшалозар иумбо илашыңан. Ишхәа дықәтәиәауа, даҕаа ҕбаға уачарад еиҕатиркәеит. Ахәшәбылфәи аҕәыкфәи рыла иҕәыз апогреб аарлашеит афонар хәычы. Уи, зкылаара зңәызыз ахәынаң еиңш, ихыцы-хыцуа еимдо ишнейу-аз, ачыхә зңрыс-ы иҕаз шыал дук зхаршәны аҕәәк игәагылаз арадиодкылагеи акыңхыга машынкеи рҕы иаагылеит. Нас: ичаҕәаза еиқәыз ақбаад, «абрагыңаа» зықәтәалоз аҕәардәқәа, Маргарита дызқәыҕуауаз астал, акалам, ачернилатра зегыи «ирфәны», инарымцклас-аарымцкласны иаархыст афонар хәыч алашара.

Ашытахы, афашистңаа реихабыра изларыдырцахыаз ала, апартизанңаа «ртипография» цкәа-шәкәа иқәңан. Уара уоуп хамцкәа хатчызхыз рхәозшәа, ирббаза идыршәыз арадиодкылага, акыатеикәа тыртта асы илажыын. Лкыңхыга машынка имыршәит асолдат ҕардаң:

— Ари ашыаңкәа зҕаныкәо анапкәа иҕартцеит, хара иахтәуп, иагыхтәызаауеит, — ихәан, ҕытңас иҕатңаны, еиқәңах ашыал илаҳәаны иҕеиҳәеит. Нас инеиган ивараҕы акабина инҕаиргылеит.

Алеи-ңси рыла аҕны ладырхәы-ҕадырхәит. Аҕәабанкәа ахәызба анрыҕрышыуаз, акаруаҕ иқәхәаны адашыма иқәрыжыыз анду дыхышәашәахыан. Иңтәаны иахыынхалаз лыцламхәа иахыжжыи, лыхәда иҕала инеиуан аҕалз аңштәы змаз ашыақызакы.

Лена хәыңи Васкеи, раңхәа акаруаҕ иахыынхәытдалаз уаҳа иаамкәаацазакәа, ишәақкәаны иңәытатәан.

— Бымтәыуан, бан данаауа акамфет бзаалгоит, — ихәеит анемец солдатңаа руазәы ашә данынхытцауаз.

Абырлаш еиңш акаруаҕ асетка иаҕыңыңаауаз аблақәа адырҕегыхыишәаны иааңакы-ңақкын, алағырзқәа рңыршәшәаны рҕылархеит.

Ахәыңи лҕәы зырғәҕәоз асолдат дшнейи-шнеиуаз, амашына акузов дҕақәңалан, ңақа иҕагылаз иҕызңаа инадиркит аканистрқәа ҕба. Урт, аҕыҕхәа аҕны аҕзамц абензин кыдтәало иаахызан, амцагыи ҕеурыжыит.

Икыаңтажәахаз ағәтәы ҕныжә унавалар, акаркалмышәқәа цәытңыпныи аҕзамц ишыҕкыдло еиңш, алҕа еиқәатңаа раңца, икахәхәа-кахәхәа аҕзамц инадлеит амцабзқәа.

— Бабусиа, бааб! — икыңы-кыңыуа, иҕеилағзыз амашынақәа рышыҕыбжә иалыҕны иаагеит Лена лыбжыи.

Аха азәгы атак лылымтеит. Амцабзқәагы, иқапшь-қапшьза
рыбз әпенцьыр асаркьақәа иқыдыршылеит.

— Бабусиа, сшәоит арахь сара сышка бааи! — деиталыпхьан,
Васка лгәыдыргәғәало икны, акәакь дьгәлазеит Лена.

Урт амцабзқәа Лена лапхьа Васка игәанатеит. Абла жежь-
қәа аатнарпагыын, апатқақәагы ыпхьза иааиланаргылт. Нас
иакәыршаз Лена лнапы пахәқәа инрыбжьтәраан, ионы ағы-
нанахеит.

— Васка, сныжны умцан, сымала сшәоит, Васка, Васиутка! —
Ленагы дхәазаны днашъталеит.

Васка шнеиуаз ипан адрымхәа ахышәваз ишықәпалт. Аха
асаркьа хыла иасуа агәарахәа иеилашуаз амцабз ианнахәапш,
уштахьтәи илкапан, иааиуаз анемец солдаҕ ҕардаҕ ишыапы
зкылҕрыз ашә икылууаан, уагы иаанымгылазакәа, абартца иҕа-
хантоз амцабз иалпаны, ацәыббыл-фы ахышәшәо асы ишы-
лапалт.

Ленагы рапхьа әпенцьыр днадххылеит. Убри аамтазы
афәә-афәәхәа асаркьа аҕеыбжыы геит, амцабзгыы, аҕсы қым-
қымуа иаакылкьан, иназхысыз аҕарда ҕыблааны, иццышәха
илтанатцеит.

— Бабусиаа! — дышынцәаашан, лхарп ҕыз ду дашыахауа лан-
ду луада длыснаххит ахәычы. — Бабусиа, Бабусиа, арахь баапши,
сшәоит! — лҕыналхалыжын, дааипхылышышьааит.

Андугы амота длыцхраар шылтахыз удырратәы аарла даа-
хәацы-мыцын, ашә зықәшәны иказ лҕышәқәагы аақәац-
қәацеит,

— Бабусиа, Бабусиа, сылашара, бҕыха! — игьаҕьаза атуан
иатцапшуаз лыбла ацәақәа дҕарыхеит, лхы-лҕы лшышыт,
аҕыхәтәаны лылахьгы ацәах аахлыргеит, аха уаха умҕсит...

— Мамаа, мамочкаа, бабушка дхәартам! — дҕалыхкьан, адыр-
ҕегьх егы ауадахь лҕаалхеит.

Ишьтиааны адашьма иқәла иааиуаз амцабз шыапҕаршә лзы-
канатцан, акәапахәагы длахәланаршәит.

Зыпсы абнахь изызгаз, ма асы ицәыцаланы зҕызыцәахыз
азәык-шыҕык раамчыдарахаз, ақытаҕы хәычгы дугы азәы
даанмыжькәа еизырцеит, рыпсы таны инхаргы рхы назтаркуа
хыбрак рызгыламкәа амца нароужны рыөнқәагы рблит.

— Еи, шәарт абраҕцәа! — ихылца быз-кәамкьа ақә ргыла-
ны, илакьта цшәаакәа иртшафь-шафьоз иблақәа рыцәҕаны

даарылапшит анемец афицер, еилашышы еилагылаз ажәлар.
— Ишәахәхәума зныкыр ауасақәа еибашын аиааира ргеит
хәа рхәо? Ишәхашәмырштын шәара шәышуасақәоу. Зызхара
ымфазакәа, зызхара зәыззеиламхәазакәа иңсыз шәпролетар
шәкәыџџы Горкигы ихәахән: «Ахәазаразы ишоу, пырышыа
амазам» хәа.

Дивтиаазшәа иган зәадыргәғәала иадгылаз аполиак цкәын
хеидкыақәала, дрыцкляпшзаны иааитеигеит ишеф иажәақәа...

— Шәара ахәазароуп шәызшоу, абра сшыапқәа рапхәа...
Хара — апырразы ишоу хшыпырыц хпырлароуп, еилышәкаама?
— адырџегыых ахәаж еиңш дџынкәжыхт уи.

Еилагылаз азәгы җимтит. Амала, азныказ ашшы аарыл-
ган, мышхәылтла азәы рышыхәкәа игәтәсуа рыжәпара дна-
лартәахын, иааикәтәеит.

— Ожәшәта, хмыруадаџкәа шәхала шәалтц, абарт абгыцқәа
зпацқалеиз, ауаа зжыарц иафәу, — ибжы иаха иларкәны, аха
илакытц зынзагы итыршәааны дларылапшит уи, иаха Маргари-
та илкыпхыыз бгыцқәакгы џышыхит.

Азә шыафәк кәшәымтцан хәа, блала иааибырхәеит зеггы.

— Шәфәы азы тәшәтәеит ибзиоуп! Уажәы ахәахәа шәыс-
мырцәажәои, — даакәтәиан, рыбақәа мкәысзауа игыланы
иңшыз исолдатцәа рахә инапы икәеит.

— Сара!

— Сара!

— Сара!

Иџарылтәрааит Сашеи, абду Филати, уи зынзагы зус ала-
замыз дәәа нхәџыки рыбажкәа.

Аха, агәыркхәа зәаазхаз ахы азәгы деилнамхзеит: атәарх-
џы ичаала цхәфыр мџанитцазшәа ирааны еилахауаз ажәлар
ирылџуан, аетцәа кыдзыршәшәоз ахәса рыхәхәабжкәа, ахәыц-
қәа рыгызыгызбжы, ахацәа рыцәхабжы.

— Амца, амца, амца, усоуп ишшәықәнагоу, усоуп ишәықәнагоу!
— Ишимчыз дхәауан анемец афицер.

Автоматкәа еицткыацыпхәаза дахыглаз дышыхыцон, ихтәы
бласаркыақәа ирытәағәакуаз ибла цәышкәа рытра иткыаны ицон
аполиак еиҗагаџ.

Ус, зеггы ртыхәтәаны, жәахык игәы иалагҗа, ишыамхкәа уаха
дрызнымкылазт деизкәыҗыны асы днылатәеит, пахәа сара хәа
ихәхәоз анхәџгы.

«Рхабар ҕарымтцейжтеи акраатцеит, удта нагзаны уаны-хынхауа, хымпада, абду Филати Маргаритеи рҕы ункыдгыл, иҕеу еилкаа ҕасаламгы рыт», — ихәеит Зыхәба, Леонид Хариташвили иҕыццәа аҕшыхәцәеи рымға ианықәйтцоз.

Мчыбжык аҕнытқала Хариташвили игәып ирылдыршаз мачзам: урт еилыркааит, рсхемақәагы тырхит аҕааҕаны шыта-цартақәеи аеродром ҕыдақәеи жәпақы, иқәдыргылеит цшыфык рҕынза аҕшыхәцәа ҕыццәа, ақытақәа рҕнгыи ауаа еизганы ирыҕәажәеит. Русқәа ирылганы амға ианықәлоз ауаа, амра-гыларахьтә, иқуа, аға ихәцәа зманы иаауаз ешелонк аихамға илықәдырҕан, ихәызгыи ихәымызгыи ршәацыхәа зхәара азәи дыкамкәа иаандырцәеит.

Нас имцшзакәа «ацәҕаура» ахыҕартаз атып аанрыжыт, иаашоны Глушници ақыта иаалалеит. Икараханы, уаха иззынеи-хмыркәо иҕаз аеқәа ршыапкәа еиҕашәаны уажәи-уажәи ицәи-таххуан, зылацәакәа еидчабло, ихырҕәыс-хырҕәысуа урт ирықә-тәоу аҕшыхәцәагы цыара ханкаҳаны ҕаҕсындаз хәа акәын ишыҕаз.

Ақыта цәйха-жыыхо ацәа алтра иаҕын. Амға агәтәцкәа иа-ныланы иааиуа аецәа гәазталакгыи, иаразнак ацәа нарыхьон, илахҕыхза, игәыф-ҕыфза иааҕалон.

Хариташвили уажәада ари ақыта дшаланамгалацызгыи, ихә-нацәак реипш итданы иман: Глушници ақыта полицаи затәык дшалымтыз, цкәына напыхыарацкыи цшындажәа шықәса зхыт-уа тахмада бҕацыҕкәи рыда хатта дшыҕам, уаҕа инхоз аҕхәи-сеиба Нина Папуша, мчыла илышталаз анемец афицер ихы хтәаны апартизанцәа рахь дахьцоз ишылгаз, уи иахырҕаны хт-зык, акыырблырта итажыны ишыбзас анышә шрықәрыпсас, акол-нхарақәа анеиҕыркаауаз зегыи раҕхыаза абраҕа ишеиҕыркааз, аибашыра ианалагоз ақытаҕ, хынғаажәафык акоммунистцәа шы-ҕаз ухәа убас итцегыгы.

— Ари узықәгыҕша қытоуп, ҕаҕсы ааитахкыргыи цәҕымызт, афыз акомандир, — ацәажәаратцкәа илымшо ибла тыҕақшыаа-қәа тыгга ҕааитит, ивараҕытцкәа, анемец жәжәла еипш игра-цкәынза иҕаз аҕыи иақәтәаны инеиуаз аҕшыхәы.

— Аа, абар хахыааз, унапы наугзар Ковшовотәи аонқәа рхыб иаакәшыратәи ҕааигәеит, шәыешәыргәгәа, — днарылабжыит Хариташвили ипшыхәцәа.

Амра абз җаңшышыза Ковшовотәи абна иавтцнаган, раңхьа, ицәхәны, еикәшәы игылаз атцлақәа рхы анапы аакәнашыт, нас — аонқәа рхыб, ус ишлеиуаз, зшындырзаа ахәыцқәа ашәашьал рхынхәхәа инеиуаз аекәа раңхьа инышьталеит.

Аңшыхәцәа, Глушници ақыта рышьтахька иааныжьны, абна инылагылоны ауп Ковшово ақытәкны агәақьхәа ишааилартцаз. Ацәа нархьканы, инеихәаңшы-ааихәаңшит апартизанцәа, рлым-хәкәа леивых-өеивыхуа изырәуа иаагылеит аекәа. Иааәуан ахысбыжькәа абна итәоны, газтәнақь тәцә дук агәаңхәа иаағрас-уазшәа еилазәаны.

— Шәсышьтал! — Леонид акоманда ныҗатцаны, иҗы ишьхәа наирбеит.

Уажәраанза изхыз аграпара ихытцны, абна иавтцаршә асы җуа акыр иласкьан, илҗыжәтцны рыекәа еикәхарҗа иаадыргы-леит. Җаса, авулкан җжәара иахылтцызшәа, амра ашәахәа хьытә-царақәа өазвибахәаз абна, уажәы, аләа еикәара өавтцдын, ихаб-бала ажәөан тәкьо аҗаанахеит.

— Қытәк иалгеит.

Ковшово иахгам.

— Амцагы аурьжыт.

Рыбжькәа ааиларҗсеит ақәабшәшәыра зҗысны еилагылаз аңшыхәцәа.

Хариташвили дымҗшзакәа, иҗалаз аилкааразы ауаөы ддәы-қәйтсеит, иаргы иөызцәа уа иааныжьны, уажәраанза иаазлысыз ақыта аөазара игылаз аөны лаҗкәкәа рышкә иҗынеихеит.

Раңхьа дназдгылаз аөнаҗы ашә изаадмыртит. Игәы анад-тәәала, ара уә дахымзар акәһап ааигәахәын, инапы җканы днадтәуаны, данаахьхә — ихцәышааза, асаркы иадҗкәкәала, аңарда иавтцыхәхәоз җынҗакы днахәаңшит. Аха иара уигы алаңшхырҗага еиңш иаразнак инытәбеит.

«Ишәагәышьоит! — игәы ирыцханашьо днарызхәыцт Леонид. — Хара-хара хаицәшәо хҗарымтәи, җәахәным зтыңхаша!» — адырөегых даагьежьын, уажәыраанза аңынҗа здибалоз аңен-җыыр днадгылан, аҗыгә-җыгәхәа асаркы днас-наст.

— Изаашәырты, минутзак, акы сәзтәар сәхуп, — инапкәа ргәаөан наҗ-ааҗ иҗы инадкыланы, аңенҗыыр дазааигәазангы җәтит.

Аөны аөнытәка җыгә-чыгә быжькәак геит, ахьарчхәа ашә азарза алыршәабжьгы илымҗа иаатәсит.

— Иутәхдаз? — тәааит ашә зхы аавтазырхәхәаз аңхәыс қәыңш.

Уи, абыржәы аиарта дшаагәылтцыз удырратә, аңхара гәыка-
цага афәы лыхкәа дцон.

— Дарбанзаалак, сназызтааша, сатамзааит, аха... — ашә ипын-
та ианкәаны, адырфегьых адәахы даанлыжыыр хәа дшәаны
иеирхаазеит Хариташвили, икоу бмахауеи хәа аанарго, ашыжь-
тәи аңсабара цшза агәы ахы алазыргтәоз ахысыбжыкәаггы днар-
зызырфит.

Аңхәыс ашә итцегьгы лхы аавтдырхәхәан, ашәытара зфәы-
кәыршаз ллакыта тбаакәа оумашәа ирнаалоз лыблакәа рыла
Леонид ихакнытә ишыапынза, дкылкаатцәкәаны дааимылдеит.

— Уара усыздыруам, исзымдыруа дышпаласыштыри, — даалак-
шакит аңхәыс.

— Сеилыбкаауеит, зыжәлар ирагоу уафым.

Ашә изаалыртит.

Ашәны лафә хәычы уада затцәык акәын иамаз. Илацш иаразнак
зеггы иархигеит Хариташвили: аңхәыс даазгәылтцыз аиарта,
аурыс плита, зкалтқәа рахәыц кәцшыла икәтцаны икәтцаз ам-
пахышы зхаршәыз арпыск ипатрет, саркыа шабжыак ухәа рыла
акәын излахиазггы.

— Сара аиаша аилкаара иашытоу уафуп...

— Уи иаанагозеи?

— Спартизануп! — акыр данылак-шак ашытахь икалалак ка-
лааит игәахән инацитцеит уи.

— Ои, мамочкаа! — луатәакәа штылжәаан, ахыгәхәа днатәеит
аңхәыс. Лхалат ааимкәан лцәа пашәзаггы днахәаңшит Леонид.

— Сбыхәоит бымшәарц!

— Ауатка утахызар? Ахыта улнацоит.

— Мап ацәыскуам.

Аңхәыс дшәагылан, аплита аханшәа игылаз адулац цәтлыкак
аатыганы дааидгылан, аккахәа ишәлыртәит чаитцәыца хбыжь-
шәак.

Леонид ш-фамшак рыла ижәит ачаитцәыца. Ицсы изеивымго
дааивтцанархан, шынтәкаггы дшәеихәласны даагаз-фазит.

— Ари Стиопа ихызала итәахны исыман. Шымз затцәык роуп
иарей сарей ханейдхалаз, — ларггы атцәа абжәтәкәа шыкалцан,
аматра италтәозшәа инхлыршәтт акароуп. — Ахыжәла сымазам...
Стиопа шәишыншәажәижаба килограмм икапануан, аа дахыкы-
ду, — ампакшышы зхаршәыз апатрет ашка лнапы налырххеит. —
Шынтә атрактор хышәтны икәхәхәан, зны ицынцә ашәа аанаге-
ит, ашәахь ишыацәхыц тнарцеит.

«Нас бара бызланхазеи», — ааигәахән, деилҗсаа-еилҗсаауа дналыхаапшит зоурагы зытбаарагы ащамыз аҗхәыс җаҗы хәычы.

— Җара аҗасаҗәа җәҗәа җаҗазом — Стиопа убриаҗара бзиа дызбон — саатҗ дсымбар схагахон. Уажәы «Иҗсадгылаз җырхатҗарыла дҗахеит» җәа, ашәҗәы соун, салазаны стәоуп... Деитәҗгәа-лаҗаршәап?

— Мап, уи ожәшьтан, уажәы абарт ахысраҗәа рзы ибдыруа сабхәар стахуп, — Леонид идкылаз атәҗеи аҗатликеи инапы азқәалагы днарыхейт.

— Сара иахәа ашьыҗ, җхызк сҗанто сшалаз, машынаҗәак рышьтыбҗ сгәы иаақәсит. Ашырхәа сәатҗкәан аҗарда сааханы аҗәнҗыр снылагылейт. Амашынаҗәа! Ипахә-пахәза афашистҗәа рыла итәны.

— Шаҗа ыҗази? — дналҗышланы дҗааит Хариташвили.

— Фба! Акы, әба, хҗа җәа иаасыҗхәзейт.

Леонид ибҗа иаатсын, дааиасын, астал хыҗәҗәара хәычы иадгылаз аҗәардә даақәтәейт.

— Шаҗаә җаларыда?

— Җышәшык ирейҗам!

— Иабаҗеи зыбгәахәуа?

— Сара иаразнак сыәдәылҗейт. Усҗан ашьтахыза игылаз амашына абна инавалон. Ковшова иахысны җәаргы имҗейт. Саатҗгы мҗаҗкәа ахысра иалаҗейт.

«Ковшово, Ковшово, абду Филат, Маргарита Масиукова... Нас ирыҗырхит! Җаи шаҗа ирыҗхара дуузеи!..» — ауатка еиланаргәеҗызы ихы иәнапыкгы рыла икны, җыҗрак дхәыцуан аҗшыхәшы.

— Аа, иахысхаштхәыз, — аҗхәыс даалҗан, лышьтахы иеиарханы лыкәа аҗәҗәахәа дынталан, лгәыҗхәқәа рыбҗәара иаабҗылхызы ақәад бҗыыц ааилыркит.

Ақәад еиқәыҗәаак, аҗхәыс фшы ахышәшәо, издыз аҗәеиҗ еиҗш иҗәыҗс-җәыҗсуа аҗын ишыҗаз.

— Иахәа ашьыҗ санындәылҗ, ашә аҗхәятҗкәа ашьаҗа иадырҗаблан, сылаҗш наахейт.

Уи тетрад бҗыыцк ааихҗәаны азбҗак ыҗан, инҗырҗәаны машынкала икыыҗхын.

«Ашызҗәа, җаипш зейҗшу анхаҗәа! — абас иалагон абҗыыц. — Ашьәҗәҗәа афашистҗәа ирхәо хашәымҗан — урҗ ирҗахуп хҗәы җыркәарҗ, ххы еиларҗарҗ, назаза рмагәшьхәа җаҗаҗаланы

хрымазаарц. Аха хара хажәә анеибәхтә, азәи-азәи хәицәым-шәо ханыҕала, афашистцәа рыҕсынтра кьәҕхоит... Иацуха аҕа ибгашшара ылаҕтдәеит Волга аҕшахәәҕы: ишыуп ышәнызкь-ык ирзынаҕшуа асолдатцәеи афицерцәеи, иткәаны игоуп шәнызкьык еҕаарыгымхо. Урт рхыҕхьазараҕы иҕоуп хнызкьи хәышәык афицерцәа, ҕажәиҕшьык агенералцәа, Гитлер игәыгырта ду афельдмаршал Паулиус. Ари ашәиқәатцәа рышә-натцеит Гитлер иҕызцәеи иареи, изкәылаз дызустазгыы днардырит. Абас, аҕа иҕышә таҕтдәоуп Москва амтан, Кавказтәи ашхәкәа рҕы... Агыгшәыгкәа тхәыҕрны рышхәхәа ртыҕрахь идәыкәлеит. Шәымшәан, иааигәахоит афашизм атыхәтәа!..

Нагзара ақәзааит хәҕсадгыл! **Апатриотцәа»**

Леонид иауимдырхуаз артаҕҕхәыс Масиукова лажәакәа. Игәы амца ақәтәаша аҕыблаара иаҕын: «хәзларыцхраарызеи, ма ршәа злааурызеи? — дазтәауан ихы, — дара ышәык ыҕоуп, хара хәык...»

— Ас абҕыцкәа лассы-лассы ишәҕыхьашәалозма? — дҕагыло дтәаит Леонид.

— Мышкы бжәх мышкы, — аҕак ныҕалтцеит уи.

— Бырцәымшәазои ас бгәы иадтаны иахьбымоу?

— Мап! Исылшозар саргыы абас икаҕаны Белоруссия зегыи ахьызгзон... Арт арадиодкылага рымазар калап, — лыбжыи ице-гыи иларкәны инацылтцеит аҕхәыс.

— Икалап!

— Харгыи ихәмамзи, зегыи ианрылырхуаз иахцәыргеит ақәымзар, — даақәыҕсычхаит.

— Бзиала! — ашәәҕы даннеи даахьахәит Хариташвили.

— Шәахьцо сыжәгар, сшыҕхәысуггы азәы ситҕахауамызт, — лхәеит уи аҕак ацымхәрас.

Леонид даагылан, лапшыла дааимидеит.

— Спартизануп хәа сумжьазар.

— Мап бсымжьазеит. Ирласны схабар бсырбоит. Уажәы анахь аус хәмоуп, — инацәа наирххеит Ковшово шыҕаз.

Ахысыбжькәа аихсыҕра иаҕын. Акырза иҕаскьаны зәаанызкылаз алҕагы, зыҕезырдаз аҕта еипш ицәышхәхьан.

— Ожәшьтан уанааиуа ашә уамысзакәангы, уҕнал, — агәәшәәҕы днеихьаны адырҕегьых лыбжыи неихьылгзахт уи.

Ажәабжь хлымзаах ааигеит иршьтыз аҕшыхәы. Саатыбжак ала, даргыи, Ковшово ақыта иналаҕшуа абна аткар иааины иаа-

лагылеит. Лак аҕыубжытцәкыа умахауа ицсны ишьтан ақыта. Ана-ара алға рхылшәшәа иҕеиуан еиларблыз аөнқәа.

— Аҕыза акомандир!..

Иеышкыл дҕангылан ашырхәа даахыахәит Хариташвили.

— Аа, избаз, абна акәыкәмыдыр даваиан, — изнапык ала иеы аҕы ианкны, егы инапала зҕабк лыжәәа кны, дгылан Степан Чиж.

Уи улыцәшәартә дыкан; лыгәчама илахысуа ылықәпсаз лыхцәы, ачернила изаашәалаз арбага еицш лцәа-лжыы зегыы иадцабланы иказ лхарпзатцәы, лыцымшь хыаша-цашақәа ухәа дахыинеибытаз, аторф аҕынза имназаций ахаскын табаа еикәа-цәа лыхытата, азыцсы лыцрыкәкәа дцон.

— Бызустада, бабаказ? — дылҕежәңан даалыдххылеит Леонид.

— Дызустазаалак ожәшьта уаҕра лылтцуам, — ибамба палта ааишәхицаан иаалыкәиришеит Шалашников.

Азҕаб лыблақәа пахә-пахәза иҕатәын, икыдшәаз аетцәа еицш рышьтыпцқәа лзамға иалданы, алаҕырз налҕыжит.

— Са...Са...Ха...Ха... — лцәа-лжыы зегыи еицшеит ақыцыкыцуаз лпышә хыиатцәақәа аарла иҕеикәылхын, акы лхәарц азы лҕыназылжит, аха лыбз хылтцәо даналага инеихалырҕәҕеит.

— Ковшовотәхап, индыртцәаз брытцкархап? — итҕегыы дылзааигәаны даалыдгылан, деитцәаит Хариташвили.

Лҕы усгыы еибагомызт, лхы аалырцысит азҕаб, амаҕ зыхы-хәааз агәилшәт еицш, адырҕегыых алаҕырзқәа лҕыдды еи-тантәлеит.

— Шыпы хәа акгыы лытдагылам, урт уажәшьта ипротезхеит, — иеы аган иадхәалаз артмак, аш-магә цышәхампал-дукәак аатиган, лацхыа иааганы иаакаижыит Алексеи Угевичгы.

Иахыа ашыыж, амра ацхыа, зыҕнапыкгыы шытыхны, афельдмаршал Паулиус зацхыа даагылаз Ковшово ақыта, уажәы, адгыыл иакаратәны, иткәа-ткәо ашыа илатәоуп.

Ацшыхәцәа рацхыа инеит абду Филат иҕны ахыгылаз. Уи акәша-мыкәша асы ырзыцны, инкыдгәгәало ақыта иалаз ацша-затцә анапы агәы иаакәшыуа иццышәха ишьтан.

Ирыцу азҕаб леицш иҕаҕаи, зхылпақәа зыхыхны ацхыа игылоу апартизанцәа ажәак ранахәо икамызт, аҕыцәаара иаҕу ашла итаҕынжәа еицш, ацыхәтәантәи алға зхылшәшәа иҕеиуаз Маргарита Масиукова лплита атрубагы.

Зыкәа рҕы ианкны, кытбжык зыхәлымшәо, амра агылара зыцсы ацташәаз Ковшовоаа зегыы рыхәда ихшыушәа инеиуа

арҗарцәа дрылагылоуп, макъана зхы-зтыхәа рзымдыруа азҗаб. Уигъ деихашәуп, шыа-кәармак зкәумбаауа лзамҗакәа ирыдкьа-сала инеиуеит алағырз. Лбамба палта гәаҗа ду иҗатҗагыло или-шыоу ахатҗа магәкәа рызбжак зтәахуа лхарҗ кьантаҗс дашьа-ханы, уажәы-уажәы дынцәытҗаххуеит, аха аҗшыхәцәа рнапкәа лыхьзаанза, лхала лҗаариашаны, лаҗхьаҗа дыҗшуа адырҗегьых лҗыналхоит.

Аҗашәа еитҗатҗарҗа башниакәа! Иҗынхадору анышәынтра жәытә иахагылоу амҗтәы җьаркәа реиҗш иеихьыр-еиҗыр асы илагылоуп. Иҗьабойт! Зыҗхзы фәы рху, знапала изыргылаз ауаа, ршыа уажәы маҗфахәара илагылоуп: ашышьаракәа ирыб-жәалеит, акылааракәа җнарҗәааит, адгьыл рҗсахәаны ауасхыр аҗынза илазеит. Акгьы зхарам ашыа, ашыа җкьа! Раҗхьатәи аб-зиабара иҗнарҗсаауаз агәы җшқакәа аус дзыруаз, инкьдҗсаа-нкьдҗсаауа амҗа иаҗшыз агәкәа зымражәуаз, изырҗахоз, ашықәсқәа идреиҗхьаз, аха аҗсадгьыл ианатҗахха иҗкәынхан, иҗхафыруа агәкәа кәзҗаз! Ашыа, ашыа!..

Апартизанцәа неины инылагылеит. Ахәракәа ашыеи атҗаан рҗашәхьан. Еилаҗәашь еилажьыз ахәса, ахәыҗкәа, атҗамада-цәа, атҗакәажәцәа: җьоукы, ухы заххубаазеи рхәозшәа, рыбла хьшәашәакәа җьаҗьаза ажәван иатҗаҗшуан, җьоукых, иргәарҗ-хатҗкьаны рхы нықәырҗазшәа ганха ишыҗан, даҗәҗьоукых — ашыҗпрааха змазаз ахәыхә җшқакәа реиҗш — рымҗәыжәҗакәа еитҗых җыҗхәа асы илаиан.

Аҗашәа еитҗатҗарҗа башниакәа рашҗа ишынҗалатҗкьаз, аз-җаб, аҗшыхәцәа днарылкьан, деишыклас-еишыкласуа аҗсцәа днархәххит. Иаанагоз здырхуада, лнапкәа рҗаҗаза лаҗхьаҗа ишышьҗылхын, ус дхахәха даанхеит азныказ. Лыблакәа рыҗе-дырҗбаауа, рыҗедырҗбаауа, изықәшаз амза-тәы еиҗш иаашанхан, лағырзы җәаакык рхумбаало инархбалт. Ус акыраамҗа, лыҗсы шҗаз злоудыруаз лҗышәкәа қач-қачо дгылан, нас:

— Мамаа! — дышынҗәаашан, җ-шыаҗакгьы набжьамкәа лаҗхьа-җатҗкьа икажьыз аҗсы лҗыналхалыжыт. — Мамаа, мамачка, сы-лашара, сыҗсы атҗыфра, арахь баасыхәаҗши! — лнапкәа налыҗа-лҗан, иткәо дызлажьыз ашыа дыламыркьысзакәа даалырхәын, лгәы аҗада ирханы днышьҗалҗеит.

Ан макъаназ дыҗхан. Ахахә зықәшәаз асаркьа еиҗш лылахь аҗьаҗьара агәҗатҗкьа еиҗжәаны, ашыа зыбжашәы иҗаз ашы-шьаракәа аҗрыҗны ладагьы аҗадагьы иҗон.

— Мамаа, мамочка, срыцхабымшъазои, сымацара сзынбыжыи, сымацара сзынбыжыи!.. — азҕаб лыҕызы-ҕызыбжыи еикәтәашъа амамызт.

Хариташвили дыңшаауа дышнеиуаз, имгәа акы ааталазшәа иеырлакь дахыышътаз днеихагылеит абду Филат. Длаҕәән, ихы инапы ататцаны дааирхәит. Данҕсытәҕькоз дзызхәыцуаз здырхуада, аха ацәҕьара кыдыршәаны илазыышътны, иатцаххны иззымкыз иеипш аҕышәырччагы, агәынамзарагы еилазваны ихы-иҕы икәын уи.

Егъа еимдандазгы, артаџпхәыс Маргарита Масиукова лхабар ҕьаргы ирымбеит.

Амра ҕхашъа-ҕхатцо, ажәџан акалт аеаваза ишнеиуаз, иаҕыларц иааиуаз аҕта еикәатәакәа иаахырџан, аҕсабара еикәы-хышәашәа, ашъа иарзыҕыз асы аҕштәы аманы иааҕалеит. Аҕша-чахъа шысуаз исуан. Уи Ковшовоаа рҕсытбара иахылтызшәа, иара уа аҕашәеитатцарта башниакәа рҕы ахы аатцганы, уажәы, еихыымза-еипымзо, ихәазышъ-хәазышъза еивоу аҕсцәа ргәы анапы аакәшъны, нас, ахәыштәара аццышә шытырбыбы иама, иҕалаз арыцхара ду ранахәарц атахушәа, агәыларатәи ақытақәа рышҕа ицон.

Рыцқәа еихамгыло ажъахәа итырхыз аиха аҕара идысны, еихышәшәа-еипышәшәа ицәыртцуан зыҕсы нхаз Ковшовоаа. Иҕалеит жәохәџык раҕара. Иааит егьырт ақытақәеи ахаблақәеи рҕтәи ауаагы. Урт зегы, апартизанҕшыхәцәа ирыцхрааны, ита-хаз ауаа анышә иамардеит.

Аҕшыхәцәа анцоз аҕсра иацәынхаз Ковшовоаа азәгы даа-нырмыжыт, ирыццеит егьырт ақытақәа рахъ иааз азәырџгы. Хариташвили имџатәны, иахъа ашыжъ дзацәажәоз аҕхәыс лҕы дынкыдгылеит.

— Стиопа дыхәны Минск аҕалақь аҕы дышьтоуп хәа саҳаит, — лхәеит уи, лцапхақәа лгәыла ҕхәыс ианлылтөз, — сцоит, дызхәыз дыхәшәтәны дсыртаанза сырҕырцуам.

— Ыы, Стиопа, Ст... — илхәара лзымдыруа, лыблақәа ҕаҕь-ҕаҕьуа длыхәапшуан агәылаҕхәыс.

— Мап, уи дтамхазеит, ирхәаз мцуп, — иаалымпытылхзеит.

Аеимадара иахыццакуаз аҕта аашъақәа инарывтцагыла-аарывтцагыло ахалара иаҕын амза, еилаарцыруан асы, аччахәа абжыи гон аҕсабара еилырхха хәагәыжыла иҕазхәарц иаҕыз атцаа.

Афбатәи аапынра рхыргон апартизанцәа абнаршәырей, азмах табакәеи рыгәтафәи, амедуза еиңш итыр-тыруа иказ адгыл икәгыланы, енагь изгыртәыуаз ажәван хәаңштәала иатцашуан.

1943 шықәсзтәи аапынрагыи, егырт Беларуссиятәи аапынрақәа ирхылтшьтрам злазухәаша акгыи иалакәмызт: зыла ибеиан, мышцәгәла ибарақытын, амырхәага хаа уззрыцханатәуан, уафәи ишимбац уажьон, уакәтәон.

Аха иара аапынратәкәагыи, ағызмалра зеггыи атцызххыз апартизанцәа, русура қкымызт: еилакәыбаса еилартцон аешелонқәа, ашьтатцартқәа, агарнизонқәа, аихамқақәа. Злымха кыдта ирзызырәуаз Адгыл ду иартон, ага иңсы иатцатца итәахны имаз имазақәа. «Шәымшәан, аҳаҳаи, абан, абан хамра ахәи иахьфавцшәо!» хәа ақалақыкәеи, ақытәкәеи, аҳаблақәеи ирылагьежәуа ауаа ргәи дыргәтәон, ақәпацәа ирыцхьон, ажәабжь ґыцқәа рзеитәрхәон...

Налибоктәи абна кәлеит апартизанцәа иртәылаґацәны, иреспубликаны. Ага дшымгәыгзоз, иаҳа дахьазыңшымыз атың аґыи ишәтқәыз амца аеартбаауа, дзыкәгылаз адгыл аршын, ихы инапы ақәикрызу, амца даграқаланы ирцәарызу изымдыруа дкалахьан уи аапынразы.

Абас, Беларуссия амратәшәаратәи ареспубликақәа ркнгыи ажәлар рычхара шхытцыз, абцар шышьтырхыз, ага шыапґаршә изуа, дцәытархх-цәытарххуа ишишьтоу атәи, апартизанцәа ртысра Ацентртә штаби ВКП(б) Ацентр Комитети рґынзагь иназахьан. Аха, 1943 шықәса, рацхьатәи амзақәа рзынза, урт шакаф ыкоу, мчыс ирымоу, иахьыкәґо атыңқәа ухәа цқәа инткааны, инагзаны ирыздыруамызт.

— Иаарласны, зыпшрак хәа кәмтцазақәа, абарт аобластқәа ркны еиґкаатәын апартиатә центрқәа, мазалатәи обкомқәеи араикомқәеи. Еидкылатәын, напхгара рытатәын: азәазәала, гәып-гәыпґла, отряд-отрядла, бригада-бригадала зычшаны абна илаз ашьоуцәа.

Убри иазкны, 1942 шықәса, декабр мзазы, Беларуссиятәи Акомпартия Ацентр Комитет ишьакәнарґәґеит, апартия Барановичтәи мазалатәи обком аилазаара. Обком актәи амазаныкәґаґыс дыкәдыргылеит Васили Ефим-ица Чернышев.

Арткәа зегы абардыруз, згәы иахәози зымч иалшози кәтцә абнакәа ирылаз апартизанцәа.

Ус, 1943 шыкәса, апрель мза 17 рыены Барановичтәи аобласт, Ивенецтәи араион, апартизанцәа ротриад №620 акны инеит Чернышеви ифызцәеи.

Ацарагы аагыларагы иакәйтымкәа, игәыпцәагаха, абна лашьцаракәеи аҗахаракәеи рҗы ухәа ишьтаз ас-жәйтә азымр-хакәа, илеиз акырцх-сса, аҗсабара зегы неибейцшны иаах-наршлаит, мҗабжара инаскыхыз аҗаа гьежын, җаса еиҗш иҗыкацха изыкамлазаргы, илаганы, апудра еиҗш икәымшәы-шәза инышьтанатейт.

Апартизанцәа ргәы җызтәахыз ашкәакәа җштәы иуарчаруа иаҗылазаргы, иаарыкәыршаны иара атәала уамашәаткәа иҗшзан, ахауагы ласкәантраза акәкыра иархьантхыз арҗхакәа арыцкьон.

Аха урткәа зегы нкабан, аҗсабара зылатәза ишыкац иаакәлейт, амра мстхәаг-шәарак иҗеианза.

Дәтикәа иҗеилымхзакәа, изнапык игәы икәтца, егы инапы асаара ишьтасуама ухәартә ихынхалаза дыцәан, анышәтәҗны хәыҗы ашә җшьшьала иаавтҗрааны данаафналоз Степан Казанцев.

Степан иҗахымхейт иҗыза дирҗыхарц. Уи идыруан Дәтикәа җымш раахыс Ковшово акыта ашкә дшыкәз, иахьа ашамтәз дкара-уараха дшыынхәыз. Дааиасын, дааигәазаны дааихагылейт. Җхыз бааҗсык дшалаз, акы дшаргәакүаз удырратә, аҗәа ахыҗаны иҗон, аҗыр хтәахакәа ирҗыаз җатейкәатәала ихкыз ихы-иҗы.

«Дыцәаз макьана, уажә иара изы аҗәа аиха ихаау икоузеи, сара сҗап», — игәы иаатейкын Степан, ашәахь иҗынейхейт. Аха дрыцхашьаны даахьахейт. Ихынхалаза икәз инапы җшьшьала иҗышьтихын, игәаҗы инеигаанза, дытрысны дааҗшын, ахухәа даакәтәейт Дәтикәа.

— Ус акәмызт ишыстхыз! — икайтҗз дахьхәны даацәажейт Степан.

— Аҗхыз мармашәага! Абри абжьарак саазкәылаз җсымзар бзак сиеиҗхызуам, — Зыхәбагы дҗагылан, инапкәа ихәда иа-җаршәны иҗааирххейт.

— Лабҗаба иаабо ауми хәҗхызгы иалоу, — иаразнак дааикәпатейт Казанцевгы. — Аҗсәа хәкәуп, ихәтәуп.

— Ех, аңсра, аңсра! Ауағы иһы нықәтәны аңсыха иитом ауағы: дишыуеит мғартә дшыкоу, дбажәгәаламуа адәы дыш-нықәлалак, ибзиабара аһы анаатңаго, ма ихтарда шкәәкәа ижәфаһыр икәыршәны, имотәцәа драхәмаруа ашәшыра дан-нытәтәо аамтәзы. — Датикәа ихәда инапкәа аһяәаршәыз иа-фымхзакәа, иара ус длеи-феиуа, тынч-тынч дцәажәон. — Дишыу-еит, аһа дышпеишыуеи — ақәыцмәтәкыағы иазымхәыцыц уи еипш агыгшыгра... Абыржә санфыхоз абду Филат сиеипхызуан. Иумдыруеи ижакыа шака ҳағыр ақәтәны имаз? Убри сахәәеуеит, исыркәыды ҳәа амаркатыл кны дсыдгылан.

— Пхызла иумбо икоузеи.

— Маргарита иара ус машәыршәағы цыара дызбом, — Датикәа даақәыпсычхан, инапы кыаны дааиасны даатәеит.

— Лыңсы тазар акәһап.

— Иаһы итазаргы, уатәы цәгыала иғырхуеит, изуґахи.

— Илыцхраатәуп!

— Узлалыцхраауеи? — Иаргы уи ихы итагыжьуа иштәз мәә-шьо, Казанцев дфеиґаңшит Зыхәба.

— Раңкыа ҳаңшыхәра аус ауруп, нас азәык-шыцыак ҳаңсы ахтнахтаргы лара лыңсы рымпытаххыроуп.

— Дхатәм-пхәысын. Ахатара ләазылкыр лыблакәа кәысуа-мызт, аңхәысрахь дурхар — аапынтәи амра дафызан, зкыи шәә-хәа хкы лыцрытңы иааиуан, — деиґафагылт Датикәа. — Ашьеи алағырзи роуп ҳазлагылазоу, аһа атыхәтәантәи аамтәзы урт ракара азә сгәы фимкаацт. Ирыцхәсшьоит! Аа, уахәаңши Марга-рита илыфуа, — Зыхәба днеин, ихчы иаатцихит, резина еиқәатәала итазны иказ зеипш тетрадк. — Арадиодкылагеи акыыңхыга ма-шынкеи аһыиказ апогреб ағы ижын. Илыхьшаз лдыруазшәа...

Атетрад иакәыршаз арезина аттахәа иааңиртлеит Казанцев.

— Амшынца лыфуазаарын, лыпсґазара еипш уигыи хыбжа-фыбжан инхеит умхәозар, — дағын Зыхәба.

Азеипш тетрад-жыцә ацәа амармалташь шәыта аңштәы аман, анышәаза афәгыи ахышәшәа ицон. Асаркыа адәахыла зәна-дызтаз ақәа ашыґакәа реипш, нада-аада илашытыз ацәахәа кәаңшыкәа еихырцәтәон, ииатәкакараза иказ ацәахәа пахән-цәлеикәа.

Казанцевгыи идырт арцаф пхәыс Мәсиукова лнапшымта: ацәахәакәа икарцәз акубик хәыцкәа иртацалан, цыоукыи кахә-хәа-кахәхәа, егырт хыгыжьәа-хыгыжьәаза, рхы атәәкыа ны-кәыршыызшәа еикараны.

Апхьатәи адакьа ахы кәәп рацәала икәтәң. Иас иалагон абас:

«8.2.1942. Сара иахьа җажәифба шыкәса схытцит. Азәгыи ысы-димныхәалейт. Гәыбганс ирутои, ауаа аниз рхаштын, ханбацсуеи хәа ицшуп... Иаха Алик пхыз дызбейт. Аказы дсызгәааны дыкоуп, сзыхиркьо сыздыруам. Леначка шыжыымтан сырғәғәаны сгәы-дылкылейт, җынтәгыи слыгәзит — уи хәлаанза ысызхоит. Ишца-зури, атакәажә кәдыць арыжәтә дысцәагоит...

Иаха иалагейт сара сыкәцара — Алик ишьоура. Сыцсы ахьын-затоу срыцрытуам урт ашьажәцәа. Иртахызар ахәызбақәа рыла идырғтаит, идырдысхьоу сцәа-сжыи, сыкнархаит схы алада ирханы — сыцхалоит сыцкәа еихашәаанза сыцхалоит...

Абжыратәи ашәышыкәсақәа ррицарцәа сгәалаиршәоит иаха иахтәз асас — Датикәа Зыхәба. Дхырхәаны снапы дагәзит. Ибла-қәа ажәған агәы акара ииатцәоуп, иеикәкны узырхыпшылом, пхызк уаланы укаууа упырны уғынауахазшәа уаакалоит иаразнак. Шака дрыцхаузеи абри иеипш ахатца дзыхнаганы икоу апхәыс».

— Степан инацәа шыбжыакыз атетрад нейтцейсан, Датикәа лапшыла дааимидейт: абла иатцәақәа хәа Маргарита дызҗыи инаскьазаны, ахьымацәаз итоу абырлаш еипш иаацшуан, иаар-җыкәыршангыи ацәақәа пахә-пахәза ичын.

— Амц лхәама нас? — дцааит Датикәа, иблқәа рыназарагы мацзак иаахаахейт.

— Уи илымхәар ихастомыи, — нәтейкын Степаныи, атетрад адырҗегьых иаахыртны днахәацшит.

Пытк дласкьахьаны, адырҗегьых илацш аакәйган, иҗыза днәизыпшыхт: уи иҗнапык игәытцапса, атзамц ибга адцаны, ииарта дыкәтәән.

— Апсуаа рысасдылара азбахә Кавказтәи ашьақәагыи ир-хытхьан, цьоуки-цьоуки ирхадырштуйт акәымзар, — даацәа-жәахт Казанцев.

— Сатамзааит! «Шә-ашәахкыкздыруан, аха ахьшьсхыи аныкәс акызатцәык ағы сааит», — ахәейт ажәардәына, ишцакахцари, — Датикәа дҗатцкьан акәак икҗагылаз акәардә еихакәа хьынтыць ду ааганы Степан иааитцаиргылейт.

Казанцев атта-ттахәа амшынтца бгыцкәа еихыршәшәо дап-хьо днәйуан. Ихыҗы уажәы-уажәы аҗейтанакуан: зны апта наз-цыраҳаз амра еипш иаахәашьауан, даҗазныхгыи иаацәытц-пхон, иблақәа тылашьцауан, иҗымшькәа еихьыра-пыраны рыҗыкыдыртон.

Амшында еиңынкылан ихартәаамызт: ибжъажьын амшқәа, иҕан инеимазакны мчыбжык, ҫеижәамш акгы ананылымтқоз. Аха, дхъагъежны урт амшқәа дрылацәажәомызт, урт лара лзы шытыбжы рхылымтқакәа ихбала-хбаланы ицо асапын шәахқәа ирфызазар акәхарын.

«27. 3. 1942 ш. Иаха, сгәығырта зацәы срадиодкылага шсад-тәалаз иаасыршеит. Стәыла еилархха изкыз атцаа еиҕкәеит — Харқапшъ жәылоит, акатахәа ақалақькәеи, ақытақәеи, ахаб-лақәеи тадырцәеит. Иааиуеит. Иааиуеит Ковшово ақыта ант-дырцәуа амшггы. Уи Алик ибом, аха Леначка лфызцәеи лареи ирбап. Истахуп лиара сарггы избар:

Иахъа ацсахшы аполицаи Савичи сареи ашкол агәашә аҕы хааиҕахаит:

«Аа, арташы, Маргарита Иван-ипҕа, боума? Дыхырцааит уи амаҕкәтаҕь иагәылтцыз, иахъа сибазшәа. — Беазыҕатцала, беа-зыҕатцала, сентиабр акы инаркны амаҕтаркәа зеггы анемец дуз-за ибызшәала итәтәхоит», — ихәеит.

Ах, шаҕа истаххазеи, ақәыцма, ауаса ахәда анцнажәо еицш, ихәда аапжәаны, ишъа сатцаланы изжәыр. Снапқәа қыцьқыцъуан, мчыла сеааныскылеит.

Абыржәы Датикәа дааны даныҕала, хымпада сихәоит уи дахпыригарц. Мап анакәха, схы сзақәгәыгуам...»

— Абри абас, қытак зеггы ашхам иаиргаанза хтәаны хашцаи-хәапшуаз, изакәытә рыцхароузеи иҕалаз, — Казанцев адырҫе-ггых атетрад еитцеипсан, ихы шыштыхит.

— Уи длацшықәтцаны дсымазижьтеи акраатцуан, аха иман-шәаламхакәа ус иааиуан, истахымызт абри ацхт ихырқьаны, ак-ггы зхаразам цюуuky рыцсы иапдырхар, — даитцагәгәа дҫагылеит Зыхәба.

— Уажә дабакоу? — дцааит Казанцев.

— Зыҕены иқыта далгаз аҕенытқәыа, итаацәа еидыхәхәала иаашытыхын, зыматц иуа дрыцны дцеит, — нәтеикит Зыхәбаггы.

Казанцев атетрад еиҕааитциртлеит:

«15. 8. 1942. Иахъатәи ашыжь — ашкол аштаҕы ииз абзиа-бара қан-қаша иафызоуп: ажәфан ашыаб аҕара ииатәоуп, оу-машәаза ихаракуп, амра ашәахәа ҫежьқәа рыла ацсабар қәна-тқоит, ацша акәзар анапсыргәытца ҕәымшәышәқәа рыла иа-шышыуеит зеггы-зеггы. Истахуп фырхатцаратә поемак зфыр. Датикәа Зыхәба фырхатца хадас днаҕаны... Бзиа дызбацәҕьома мшәан, сара абри ахатца?! Сыздыруам, сыздыруам! Ех, Анцәа,

«Хгәы җарханы шыац иатәак хнылаио, ажәѡан агәы каз-казра хаттапшуа хҗаландаз знызатәык», — ааигәахәт Датикәа, уажәы-уажәы иеимаа атыршыы иҗахытәо дызлагылаз азымҗатар дылапшуа. Асы хьантә акәхап иҗазтәз, рыхәда ххацаа хәычкәа хәа-хәаза, аҗыбгара иаҗаҗасан рапхьатәи адәыкрынкәа. Датикәа данынрыдгыла, ухаламкыысын, апсабара хәрпшзаразы адгыл ажыы халтит рхәашашәа инейтапшит. Иаргыы дрыламкыысит, аха даатгылан акраамтә дрыхәапшуан. Ахаафѡы ацынхәрас, шә-гәалашәарак рхылтны рҗаархейт урт абгыыц чыспер-пштәала хәычкәа: Уатхәрей Гарпи рыбжъара ишытоу амардакәа, Саратов амтантәи адәхәыпшкәа, Белостоктәи абнакәа, рапхьатәи абзиа-бара, рапхьатәи адәыкрын шытәрақәа...

Абна агәтахьынтәи иааѡуан амҗаза иардагәоз аихей ахьар-хьи рышытыбжкәа. Зыхәбей Казанцев иеиуан, зынак зхыз-гахьоу, иацы иҗартәз, уажәы изҗу анышәтә җнқәа инарывс-аарывсуа. Апартизанцәа рлагер апшыганкгыы рыла аҗыртбаауа, Налибоктәи абна илаланыицон. Иуахауан ахәычкәа ртәыуабжыы, ахәсақәа раҗбжыы, атахмадцәеи атакәажәцәеи реимхәабжыы.

Уахгыы-җынгыы иааипмырҗыазакәа апартизанцәа абрахь иа-аргон — иахьа, ма уатәы антәара зыпшыз зтаацәа, ахаблақәа, ақытақәа инейдкыланы ишхәыпкы. Абцъаркәа зылшоз — абцъар шытырхуан, знапы акы адыруаз — аусура иалагон абцъаркәа ирыгхо ахьыҗартәоз аҗазартақәа рҗы, ахәса зәзәон, изахуан иқәыршәуан, ахәы җартәон, агоспиталькәа рҗы аус руан. Шәара шәеицәа иеибашьуаны ижәбадаз хәа ахацәа ирҗагылозгыы — абцъар рнапәҗы иыртәон.

Иҗалейт, зхатәы закәанкәа змоу, абцъарла иеибытоу, закон-микатә база ашытыхра иазықәпә, ихьыпшыым абнатә хәынтқарра.

Иаха иканәхәаз акырцх еипштәкьа иҗашза, амҗаза фѡы ахышәшәо иаҗьуп ахьархь аццышә, аҗьеѡ-җеѡхәа иааихо ица-ны еилахауейт аиха цхафырқәа итдыртпәо акәаз. Зыхәбагы Ка-занцевгыы нейны инарылагылейт аргылаѡцәа.

— Иҗалом, сан, аурысшәа бзымдыруазар, немец бызшәала ибасхәап: нхит ферштейн!

— Уи абызшәа ура иумаз, хлашыты хәа уасхәейт, хлашыты!

Зшәакь апса тәызза зықәа икыдыз партизанки пхәыс хҗыцки аибарххара иаҗын наскыашәа.

— Иаҗалази? — дтааит Казанцев, урт ианаарыдгыла.

— Аѡыза акомандир! — ахьшәтхәа даахьахәын, аструна еипш иеыѡейтихит апартизан қәыпш, — иҗалом захьзу лыздыруам...

— Афыза аначальник, сычкэын! — апхэыс лыфнапыкгы шытыхны дара рышка лфаалхеит.

— Икалом хэа баххэеит, аурыс бызшэа бахауазар, — адыр-феггых даалпырагылт уи.

— Иарбан икамло? — дтааит Зыхэбагы.

— Аонкэа дмыргылои, афыза акомандир?

— Нас?

— Нас иззддыргылода?

— Уафы иеиликааратэа ихэхэи икалаз, — иаархааны инаи-дитцеит Казанцев.

— Мчыла дыфналарцлтахуп, икалом, аурыс бызшэа бахауазар, икалом ххэеит, аха ихалцауам, дача бызшэак сара исыздыру-ам, — аурыс бызшэеи абелорусс бызшэеи неилаж-ааилажыа дцаажэон апартизан.

— Ыы, анемец бызшэа умдыруеи? — Дпышэырччо дизааи-гэахеит Датикэа.

— Мап, афыза акомандир, фажэа затэык здыруан, дара уртгыи абри ахэатэхамца илыкэсырзит, — хэычтас ицэа дынтахэы-аатахэын, ипышэкэагыи ааирчит апартизан кэыпш.

— Сычкэын! — ишытыхны илпырак иикыз инапы даатсын, даа-рыдгылеит апхэысгы. — Шэара шэфашистцэоу, мамзар шэуаау? — лпышэкэагы, ичны итыр-тыруа ихыынхалаз лылацэакэагы, ахэаф иеипш иргэафаны ирымцак илкыз лнапкэагы зеггы атцыс-цысра иафын.

— Бгэы ишцаанагои? — длазцааит Казанцев.

— Сыздырам, сагашэымтцан, сыздырам, сагашэымтцан! — ир-гэафаны илкыз лнапкэа лфы инадылгэалан, лкэартэракэа еи-хамгыло ицысны атэыуара дналагеит.

— Мама, бымтэыуан, мама! — амшэхэаракэа реипш ибажэ-гэалеиуа иааиуаз ахэычкэа руазэы дгыатэы-гыатэуа иан лкалт ичаалаижыт, егырт афыцэа апартизан иааидибахэалан:

— Аа, уара уоума, хан дзыпказ, аа уара уоума, аа, уара уоума! — ахэычкэа аапкын, тацкэымлагы, хылагы исуа, идышэшэаны икацсо, ианиргылалак еицаисуа рфаархеит.

Ацкэын кэыпш ацыкэ-цыкэхэа дыччон, имфаныртцауаз ртач-кэым хэычкэеи рыхкэеи ашэакы иаахар хэа дшэаны ишытыхны икын.

Казанцев днеин, ахэычкэа икэикрацы даарыхеит.

— Хаушыт наф, хан дипкеит, ари афашист, ари ашьажэфы! — зызымтэыжэоак ацэкэа иакыз ардэынакэа реипш, ицаф-цауан рфыцеггы.

— Шәан азәггы димпкәзит, шәыстыхә, — иауижьуамызт Степанггы.

— Шәыченышәкыл, шәара ашьарақәа! — ағәә аархлыргеит ран, атәууара даафәйтны.

Ахәықкәа иаразнак аңат-ңатра иаафәытын, итыблааны ицоз рыбла хәықкәа ыркәыс-кәысуа ран ифалытәңшит.

— Ыы нас бимпкәзеи?

— Шәақьшхәала бызкәа дкыдмслазеи?

Рыбжькәа еихьымза-еиңымзо итәаит рфәыңеггы.

— Иабаажәгеи шәарт арыцхәкәа уи? — инеималтәхт ан.

— Мама бымтәууан, сыбтахызар бымтәууан, — адырфеггых деиҥаалылахәит аитцыбза.

Ахәықкәа рыхыкгы хацәырңарын. Урт ақәраан-ршәага ацәахәкәа ракәын изеиңшраз: рыбафкәа злубауаз рыблужьжә-кәыжәкәа рмагракәа асаара ишьтасуан, реиха иқәацәыз ацкәын ифәтәфәйтәкәа ифәганы, чапырхәак ала ифәхәан, итәхәтагарза, аиңка еиқәыреы еиңш дахьыгьежылакь ицгьежыуаз анемец галифеи еиқәа.

Ан лциган еиңка гәәа зәылахәаны игылаз ахәыңы ңшышықәсака ихытцуан. Уи ибла ңрыцкәын гьежыхәтәакәа рыла иңынҥа хашәшәала дыкәңшны Датикәа дитәңшуан, уажәы-уажәы иңынҥа дахәон, иан ихы лышышыңцхьаза дфәцәкьысуан.

«Владикгы абас ңыара дгылазар, ишәымкәа, ихамкәа, изамфәкәа чны, — игәы ахы фыблаауа дхәыцуан Датикәа. — Софиаггы дтәууазар, нышәтә фнык дахәозар!.. Аешелон иагеит, Аңс-ныка идәыкәстдеит. Аңснынза аға дзымназеит... Аха, иара дарггы зынамзазар, итыганы сакарак иқәрыңсазар, абас инапы данкны длыма дгәаразар? Ма иара аешелон абомба...» — ицәа дынтыхьтшьаан, ихәыцра мчыла иаафәхитәеит уи.

Уажәраанза, Датикәа, абри ахәың ида азәггы ила дшамбоз, уи игәнысыбжыы ада даға бжыкгы шимахауаз уажәоуп ианидыр: иааикәыршаны абна ыцыртәаа еизахьан ахәса, ахәықкәа, аҥахмадацәа, аҥакәажәцәа. Урт зеггы, аңшәмаңхәыс лкалҥахь иналмышьтуа ашәишәиқәа реиңш еилауатыруа, бжыы еилаңсала ицәажәон. Казанцевггы, апартизан цкәынцәа хфык ракараггы, урт ирхәо иаңмыцкьакәа, иаңрамлакәа ңынч-ңынч ирацәажәон.

— Икоуп мчыбжык, мызкы, мызки бжаки раахыс хыбра иатәмиац ауаа хара хәгәҥафы, — зеггы ифарылхәхәоз ңхәыс абаакы лыңсы лызтымкауа, ашәақь жьакца апатронакәа реиңш,

лажәәкәә еивтахо ацәәжәара дафын. — Иван Никита-ица, уба-
кой? — еилагылаз лыбжы хыр-выр аарылалтеит уи.

Ауаа напхьатдын амѡа иртеит: изшьапык шытархәазо акьат
иеантаны, иблакәә, ипынтца, илымхакәә акагы ихиѡы иадум-
бало дбытәза иаацәыртыз, тахмада кьаѡк, уи ижыгы маѡа-
маѡа иаапшуан.

— Аа, шәизыпшы, — лнацәә найкәылкит ацхәыс уи атахмада
ласаха. — Абри, ѡымз цуеит абна дылоуижьтеи. Убра дижит ип-
хәыс, дицәызит жәахашыкәас зхыцуаз имоѡа зҗаб хәычы...

— Еилкаауп! — дааникылт Казанцев ацхәыс цәажәаѡ, — ажә-
лар агәәкәра иштагылоу, урт ашьа рыткьаса ишцо зыбла иамбаз
агәы зызтам иоуп — уи шәаргы ижәбоит, харгы иаабоит. Агәә-
кәра хзеипшуп — иахьа уатцәы иаагараны икоу аиааира шах-
зеипшу еипш. Ачхара, адырѡегьых ачхара! Арт ззхаргыло шәара
шәзоуп, афашистцәа ааганы иауѡнахцахуа.

— Санцсалк, сыршәынгы азмах салашәыжь, — еиѡагахт уаѡ
изеикәымкуаз ацхәыс лыбжы.

— Бәаанкыл!

— Бара бакәым, зкы-зкьѡыла ауаа нтәоит!

— Акомиссия, акомиссия!

Еилагзит, есааира зееилацало, амацәаз аипш акомандирцәа
рҗакра иаѡыз ажәлар.

— Акомиссиягы алххуеит, аѡнкәагы шәахтоит, хшәыханы
шәанаага — излахалшо алагы шәхәхьчоит, — ахьҗа злаланы иказ
ибыжь-хәанча ѡарықәиргеиг Зыхәбагы.

Аҗа ихиртәәзи апартизанцәа ркомандирцәеи абасеипш иказ
аицәажәара анрымаз аҗены ауп, апартия Барановичтәи мазала-
тәи обком актәи амазаныкәгаѡ Чернышеви уи иполитикатә хә-
тыпуаѡ Армианинови Налибоктәи абнахь ианнеиз.

Апартизанцәа рлагер ахьыказ аѡынза верск акара шагыз,
акарулцәа-втоматчикцәа иааныркылеит урт.

— «Урал» — ихәеит рацхьа игыланы инеиуаз ауаѡы харак,
иеышькыл дѡангыланы, иацхьака иҗенырнаашәа.

Ацлашьапкәа зыҗерывак, зҗеырмазеины игылаз акарулцәагы
равтоматкәа лоурышьтын, амѡа ыртеит.

Амра лхыхәхәаны, касышк акара иѡаҗаза ажәѡан иатар-
шәыз ацҗа шкәакәа иагәылцҗа ипхон, Чернышевҗаа алагер
ианааталоз. Алагер иугәаланаршәон аапынтәи ашьхагәара: еи-
лазѡаны абна ицыѡуан ауааи, аихакәеи, ахьархькәеи, ажьахәа-

кәеи рышьтыбжь; жәабжьхәара иааилатәаз атахмадцәа реипш, алфатцәкәа хәахәа-хәахәаза ирхылтцны ифеиуан, аарла адгьыл икәубаауаз анышәтә ҟнқәа, шьхатцас икаууа-каууа иувҟьон апартизанцәа, ихьантыць-хьантыцьза, еидарапсараха иаатцалон зыдтаыхтә ихынхәуаз рҟызцәагьы.

Иааз апартия анапхгафцәа, иандәықәлоз нахысгьы избаны ирыман, ишнеилактәкьа, апартизанцәа реихабыра ааизганы, инартбааны аизара мҟапыргарц. Аха, иаразнак рыпланқәа аар-цсахит, ирзымдыруаз адгьыл-бжьаха ишықәнагалаз ангәарта.

Чернышев иҟызцәеи иареи алагер агәатара иалагеит. Урт ықан: ахәцәа рықьбжьы рхапыцшьтыбжьы ишьтнарцоз анышәтә госпиталь аҟны, ацсынгыри дыскәа рхы амца ахьалддуаз ака-зартақәа рҟы ацьамқәеи ачуанқәеи ухы ахьыргауаз акрыфар-тақәа рҟны. Иара убасгьы ирбеит «ахразага», аеыкәабарта, азәзәарта, есымша шәҟы-шәҟыла абнахь иааргоз ахымхәацәа ахьынхоз.

Урт, иахьа аргыларакәа ахымҟапысуаз атып аҟы ианнеи, Датикәа Зыхәбеи Степан Казанцеви, апартизанцәа рыцырхы-рааны, иаха иааргаз цшышәҟык ахымхәацәа еизшаны, ртып рықәтцара иаҟын. Иахьа ашыжь еимаркуаз аҟнқәагьы, ихыбжа-ҟыбжаза игылан. Иубарын хьыб зықәзамкәа, звакьыцқәа хахха-ла игылаз, зышә ҟамыз, зытзамцқәа ҟатцамыз, уи акәым, акьыр зтарыжьырц идырмазеиз жракы аиҟа аҟны апшра змамызгьы убарын. Аха, урт аханқәа зыздыргылаз аҟыц нхацәа реипш акәын еиханы рыҟналара ишаҟыз. Ахәыцкәа ҟаа-ҟаауан, ахәсақәа ҟыжуан, аҟылақәа реипш аҟаҟы-сыҟыхәа еицхауан ажәцәа.

Изара наҟ-ааҟ интарс икны, еихамҟәысуаз ибла иатцәа тыг-гақәа шанханы дрыхәапшуан агенерал. Уи, абарт ахышықәса раахыс ибла зхәамцшыцыз хлымзаахк ыҟамызт. Ибахьан: зха-зы амаша жжуаз ауаа русеицушәа, реиццсышәа, еивакнархауаз еицхырааны ашахақәа рҟынза реиццнеишәа, ахара здыз изыхәа, акагьы зхаразамыз ихы шитиуаз, атәҟан иахаз апшқацәа, аз-ҟа дырхьны ақытақәа ирылартцоз ахәсақәа, ауриа тҟәацәа рла-герқәа, аха аибашьра иахылтцыз абри ахкы имбацызт.

Цхәыск дышнеи-шнеиуаз, илыртаз анышәтә ҟны ашә аҟы даннеи, дныҟнытәаашан, лыхшаразатә длымкәкәааны дыр-гарц иаҟушәа, анацәа тыпқәа хәахәа-хәахәаза изнны, ахаша зҟыкәкәо игылаз аплита лыҟнапыкгьы аакәлыршан илkit. Длықәхәхәон знап ахәынтәа ахатата игылаз аплитаҟатцәҟ, иҟ-зы-ҟызуан уи аплитаза иаахапапаз ахәыцқәа.

Васили Ефим-ица игәлашәеит 1941-тәи ашыкәс – аибашьра рапхьатәи амш: аҳаирплан еикәатцәкәа, амаркаңы ацшра змаз абомбакәа, ана-ара ихәыткьоз аеңыхәшәкәа, ибаазшәа еимыт-та еилаҳауаз аханкәа... Нас акаҭа еикәатцәа зхаршәны, ақбаад цьарсахьакәа зңенцьыр ианыз Москва... Уахьынтә, апартия Ацентр Комитет иднатәз адцала, аибашьра калаанза, акомҕар-еидгыла араиком амазаныкәгафьыс аус ахьуаз Полоцктәи ара-ион ашкә дышдәыкәлаз: дызтәз аҳаирплан ақыцкьыцьра, зна-пы-фьыз дукәа иҕызхәоз апрожекторкәа, инаивак-ааивак аҳа-уа иалаткәацуаз аҕа ибзарбзанхкәа... Ақәабәа-сабаа даланы, атцхләшә далтәраа дазцеит ахаан дызкәнамгалацыз дгылк. Ипарашуот аҕааикәацсаны иварафьы ианнышьтәлоз, зхы да-кәыхшаны длазышьтыз аҳаирплан амраташәара интәхәаша ицахьан.

Згәы ылганы иаазхьытыз ахәтгәын атцәкә акара итынчран, иа-гылашыцан. Имагә хәытцәагакәа ирхыжжны зҕылазхаз асырз хьшәашәа ихәкынтә ишьапафьынза дөеилнашьааит, апыккәхәа изамдә ҕнаршауан ацшагьы еикәархәны иаанәгоз ақәабәа-сабаа.

Уи ашьтахь цьара дныкәеит, цьара дхәазеит, даҕа цьарагьы имацәкәа хаччала дызсеит... Ус дыҕкьаса акыр мзакәа абна дылан. Атцх лашьца иалчцаны иуҕацхо қыцьмаблатцас шакантә ацсра абла цьыргкәа дырхыцшылази, шакантәгьы уажәы-уашьтан сзышьтәз араион сшьапы наласыргылоит шихәо, амшын агәеис-ра ихыршәлоу афлыка еицш, игәы иахьтәзам тыцк ахь дганы дҕыкәнажылази...

Ацыхәтәаны, шьапыла афронтдхьытны Москвакадыхнымхәыр амуит. Аа, абар уажәы, адырдегьых далацшуеит 1941 шыкәсазы иибаз ахлымзаахкәа рфьыза. Аха усқан ажәлар затцәын: асқала иадтцны ихыхәхәала амшын агәы иазцо аҕба еицш, афронт рыд-тцны есаaira амрагыларахь инаскьон, уахгьы-ҕынгьы анемец имагә ашьтыбжә ада бжык змаҳауаз ауаа, азныказ рхы тқьан, реырзеидкыломызт. Уажәы, аурыс шәақь ацса хьшәашәа аҕа из-қәагьы иадкылоуп...

Уи аены, аҕа ихиртәаз цшышәфьык ананамгацәа, қәабәа-сабаак рыхәдхамсуа излалшоз ала ртыц иқәтцан, аха, Барановичтәи апартизанцәа ртысра напхгара азтарц абнахь инеиз Чернышев ифьызцәеи иареи тыцда иаанхеит.

Ахәылцазы амш ацша цыхь еицәҕәлеит. Ажәвангьы уажә-раанза ипашәза иатцаршәыз ацта-касышкәа «цәашьын», қәоу,

сыу, акы аеазырхиара иаёын. Апартизанцёа рнапхгара аизара
иахьяёыз Казанцеви Казакови рыџн хёычы аёы, аплита, иха-
гаха амца тан. Партизан быргк (деихачызар акёхарын), уажёы-
уажёы ипынцда длаха-џаханы ацсыпцарта ато, зны-зынлагыы,
амшцёгья зпырхагоу арадиодкылага аипш, инеипынкыланы
иршёышёуа, атта-ттахёа аплита амёқёа ахёлеипцсон. Амёқёа
злачны ишыказгыы, бзиа зёеибызтазаз амца иаразнак иаакё-
цёаиаашон, нас акёқёа-кёкёахёа ирхысуа, изыларбаны, иланашь-
туан, иаргыы иаашьтла, иаашьтла ахёашашёа абзқёа тхёаа-тхёаа
аёыџеитцнахуан.

— Аџыза акомандир! — ахьшётхёа даахьяхёын, аструна аипш
иёыџеитчихит апартизан қёыпш, — икалом захьзу лыздыруам...

— Аџыза аначальник, сықкёын! — апқхёыс лыџнапыкгыы шьтых-
ны дара рышка лёаалхеит.

— Икалом хёа баххёеит, аурыс бызшёа бахауазар, — адыр-
џегьых даалпырагылт уи.

— Иарбан икамло? — дцааит Зыхёбагыы.

— Аонқёа дмыргылои, аџыза акомандир?

— Нас?

— Нас изздыргылода?

— Уаџы иеиликааратёа ихёхёи икалаз, — иаархааны инаи-
дитеит Казанцев.

— Мчыла дыџналарцлтахуп, икалом, аурыс бызшёа бахауазар,
икалом ххёеит, аха ихалтауам, даёа бызшёак сара исыздыру-
ам, — аурыс бызшёеи абелорусс бызшёеи неилажь-ааилажьуа
дцёажёон апартизан.

— Ыы, анемец бызшёа умдыруеи? — Дпышёырччо дизааи-
гёахеит Датикёа.

— Мап, аџыза акомандир, џажёа затёык здыруан, дара уртгыы
абри ахёатёхамтца илықёсырзит, — хёычтас ицёа дынтахёы-
аатахёын, ипышёқёагыы ааирчит апартизан қёыпш.

— Сықкён! — ишьтыхны илпырак иикыз инапы даатцсын, даа-
рыдгылеит апқхёысгыы. — Шёара шёфашистцёоу мамзар шёуаау?
— лпышёқёагыы, ичны итыр-тыруа ихьынхалаз лылацёақёагыы,
ахёаџ иеипш иргёаџаны ирымтдак илкыз лнапқёагыы зеггы
атцыс-тцысра иаёын.

— Бгёы ишцаанагои? — длазцааит Казанцев.

— Сыздырам, сағашёымтдан, сыздырам, сағашёымттан! — ир-
гёаџаны илкыз лнапқёа лёы инадылгёалан, лкёартёрақёа еи-
хамгыло итцысны атёуара дналагеит.

— Мама, бымтәуан, мама! — амшәхәарақәа реипш ибажә-гәалеиуа иааиуаз ахәыцкәа руазәы дгьатәы-гьатәуа иан лкалт иеаалаижыт, егырт афыцәа апартизан иааидибахәалан:

— Аа, уара уоума, хан дзыпказ, аа уара уоума, аа, уара уоума! — ахәыцкәа аапкын, тәчкәымлагы, хылагы исуа, идышәшәаны икацсо, ианиргылалакь еиҥаисуа рҕаархеит.

Ацкәын қәыпш аҕықә-ҕықәхәа дыччон, имҕаныртәуаз рҕачкәым хәыцкәеи рыхкәеи ашәакь иаахар хәа дшәаны ишьтыхны икын.

Казанцев днеин, ахәыцкәа иҕәикрацы даарыхеит.

— Хаушът наҕ, хан дипкеит, ари афашист, ари ашьажәуы! — зызымтәыжәуак ацәкьа иакыз ардәынақәа реипш, ипәт-пәтуан рөыцәагы.

— Шәан азәгы димпказеит, шәыстыхә, — иауижьуамызт Степангы.

— Шәығенышәкыл, шәара ашьарақәа! — аҕеу аархлыргеит ран, атәуара дааҕәытны.

Ахәыцкәа иаразнак апәт-пәтра иааҕәытдын, иҕыблааны ицоз рыбла хәыцкәа ыркәыс-кәысуа ран ишәлытәпшит.

— Ыы нас бимпказеи?

— Шәақьшьхәала бызкәа дкыдмслазеи?

Рыбжькәа еихьымза-еиҕымзо итәаит рөыцәыгы.

— Иабаажәеи шәарт арыцхақәа уи? — инеималтәахт ан.

— Мама бымтәуан, сыбтахызар бымтәуан, — адырҕагыых дөиҥаалылахәит аитбза.

Ахәыцкәа рыхыкгы хацәырпарын. Урт аҕәраан-ршәага ацәахақәа ракәын изеипшраз: рыбақкәа злубауаз рыблүз хьыжә-кәыжәкәа рмаҕрақәа асаара ишьтасуан реиха иқәацәыз ацкәын ишәтәраҕытәкьа ишәганы, чәпырхәак ала иҕәхәан, иҕәхәтагараза, аипка еиқәырҕеи аипш дахыгыжылакь ицҕежьюаз анемец галифеи еиқәа.

Ан лциган еипка гәауа зәылахәаны игылаз ахәыцы пшы-шыкәсака ихытуан. Уи ибла ҕрычкәын гьежыхәтәақәа рыла иҕынтә хашәшәаладыкәпшны. Дәтикәадитәпшуан, уажәи-уажәи иҕынтә дахәон, иан ихы лышышьыцпхьаза дөацәкьысуан.

«Владикгы абас ҕара дгылазар, ишәымкәа, ихамкәа, изам-ақәа чны, — игәы ахы ҕыблаауа дхәыцуан Дәтикәа. — Софиагы дтәуазар, нышәтә ҕнык дахәозар!.. Аешелон иагеит, Ацс-ныҕа идәықәстеит. Ацснынза аҕа дзымназеит... Аха иара даргы зынамзатар, иҕыганы сакарак иқәрыпсатар, абас инапы

данкны длыма дгэаразар? Ма иара аешелон абомба...» — ицэа дынтыхытшыаан, ихэыцра мчыла иаафахитцэеит уи.

Уажэраанза, Датикэа, абри ахэыч ида азэгы ила дшамбоз, уи игэнысыбжыи ада даеа бжыыкгы шимахауаз уажэоуп ианидыр: иаикэыршаны абна ытыртэаа еизахьан ахэса, ахэычкэа, атахмадацэа, атакэажэцэа. Урт зегы, апшэма пхэыс лкалтахь иналмышьтуа ашэишэикэа реипш еилауатыруа, бжыи еилацсала ицэажэон. Казанцевгы, апартизан чкэынцэа х-фык ракарагыи, урт ирхэо иацмытцкыакэа, иацрамлакэа тынч-тынч ирацэажэон.

— Икоуп мчыбжык, мызкы, мызки бжаки раахыс хыбра иатцамиац ауаа хара хагэтафы, — зегыи ифрылхэхэоз пхэыс абаакы лыпсы лызтымкаауа, ашэакь жьакца апатронакэа реипш лажэакэа еивтахо ацэажэара дафын. — Иван Никита-ица уабакоу? — еилагылаз лыбжыи хыр-выр аарыалалтеит уи.

Ауаа напхьатын амца иртеит: изшыапык шытархэазо акьат иеанцаны, иблакэа, ипынцда, илымхакэа акагыи ихы-ифыи иадумбало дбытэза иаацэыртцыз, тахмада кьафк, уи ижыгы мафеамафеа иаацшуан.

— Аа, шэизыпшы, — лнацэа наикэылкит апхэыс уи атахмада ласаха. — Абри, фымз цуеит абна дылоуижьтеи. Убра дижит ипхэыс, дицэызит жэаха шыкэас зхыцуаз имота згаб хэычы...

— Еилкаауп! — дааникылт Казанцев апхэыс цэажэаф, — ажэлар агэакра иштагылоу, урт ашыа рытцкьаса ишцо зыбла иамбаз агэы зызтам иоуп — уи шэаргыи ижэбоит, харгыи иаабоит. Агэакра хэеипшуп — иахьа уатцэы иаагараны икоу аиааира шахзеипшу аипш. Ачхара, адырфегьых ачхара! Арт ззхаргыло шэара шэзоуп, афашистцэа ааганы иауфнахцхауа.

— Санцсалкь, сыршэнгыи азмах салашэыжь, — еицагахт уаф изеикэымкуаз апхэыс лыбжыи.

— Беаанкыл!

— Бара бакэым, зкьы-зыкьфыла ауаа нцэоит!

— Акомиссиа, акомиссиа!

Еилагзит, есааира зэеилацало, амацэаз аипш акомандирцэа ртакра иафэыз ажэлар.

— Акомиссиагыи алххуеит, афнкэагыи шэахцтоит, хшэыханы шэанаага — излахалшо алагыи шэхахьчоит, — ахьта злаланы иказ ибыжь-хэанча фарыкэиргеиг Зыхэбагыи.

Ага ихиртэази апартизанцэа ркомандирцэеи абас-еипш иказ иацэажэара анрымаз аены ауп, апартия Барановичтэи маза-

латәи обком актәи амазаныҕаҕа Чернышеви уи иполитикатә хатыҕуа Армианинови Налибоктәи абнахь ианнеиз.

Апартизанцәа рлагер ахьыҕаз аҕынза верск аҕара шагыз, аҕарулцәа-втоматчикцәа ианьыркылеит урт.

— «Урал» — ихәеит раҕхьа игыланы инеиуаз ауаҕы харах, иеышыкыл дѡангыланы, иаҕхьаҕа иенарнаашәа.

Атлашьапкәа зыерывак, зеырмазеины игылаз аҕарулцәаҕы равтоматкәа лоурышьтын, амѡа ыртеиг.

Амра лыххәхәаны, касышк аҕара итаҕаза ажѡан иаттаршәыз аҕта шкәкәа иагәылчца иҕхон, Чернышевара алагер ианааталоз. Алагер иугәаланаршәон ааҕынтәи ашьхагәара: еилазѡаны абна итѡуан ауааи, аихақәеи, ахьархьқәеи, ажьахәақәеи ышьтыбж; жәабжхәара иааилатәаз аҕахмадцәа реицш алѡатқәа хәахәа-хәахәаза ирхылтны иѡеиуан, аарла адгьыл иқәубаауаз анышәтә ѡнқәа, шьхатцас икаууа-каууа иувкьон апартизанцәа, ихьынтыць-хьынтыцьза, еидара-цсараха иаатцалон зыдтхәхтә ихынхәуаз рѡызцәаҕы.

Иааз апартия анапхгаѡцәа, иандәықәлоз нахысгьы избаны ирыман, ишнеилактәкьа, апартизанцәа реихабыра ааизганы, инартбааны аизара мѡацьгарц. Аха иаразнак ыпланкәа аарцсахит, ирзымдыруаз адгьыд-бжьаха ишықәнагалаз ангәарта.

Чернышев иѡызцәеи иареи алагер агәатара иалагеит. Урт ыҕан: ахәцәа ыркьбжьи рхаҕыцшьтыбжьи ишьтнарцоз анышәтә госпиталь акны, аҕсынгыри дыскәа рхы амца ахьалддуаз аҕа-зартақәа рҕы аҕьамқәеи ачуанқәеи ухы ахьыргауаз акрыфартақәа ркны. Иара убасгьы ирбеит «ахразаг», аҕыкәабарта, азә-зәарта, есымша шәѡы-шәѡыла абнахь иааргоз ахымхәацәа ахьынхоз.

Урт, иахьа аргыларакәа ахьымѡацьсуаз атыҕ аҕы ианнеи, Датикәа Зыхәеи Степан Казанцеви, апартизанцәа ыцырхырааны, иаха иааргаз цшышәѡык ахымхәацәа еизшаны, ртыҕ ыркәцара иаҕын. Иахьа ашьыж еимаркуаз аѡнқәаҕы, ихьбжа-ҕыбжаза игылан. Иубарын хьы зықәзамкәа, звакьыцкәа хаххала игылаз, зышә ҕамыз, зытзамцкәа ҕатдамыз, уи акәым, акьыр зтарыжьырц идьырмазеиз жракы аиха аѡны аҕшра змамызгьы убарын. Аха, урт аханқәа зыздыргылаз аҕыц нхацәа реицш акәын еиханы ыѡналара ишаҕыз. Ахәыцкәа ҕаа-ҕаауан, ахәсақәа ҕыжуан, аҕылақәа реицш аҕаҕы-сыҕыҕхәа еицхауан ажәцәа.

Изара наҕ-ааҕ интарс икны, еихамкәысуаз ибла иатцәа тыҕақәа шанханы дрыхәацшуан агенерал. Уи, абарт ахышықәса

раахыс ибла зхэампшыцыз хлымзаахк ыкамызт. Ибахьан: зхазы амаша зжуаз ауаа русеицушьа, реиццсышьа, еивакнархауаз еицхырааны ашахакэа рфынза реицнеишьа, ахара здыз изыхэа, акагы зхаразамыз ихы шитиуаз, атцэван иахаз апшқацаэ, азэа дырхьны ақытақэа ирылартцоз ахэсақэа, ауриа тқаэцаэ рлагерқэа, аха айбашьра иахылтцыз абри ахкы имбацызт.

Пхэыск дышнеи-шнеиуаз, илыртэз анышэтэ фны ашэ афы даннеи, дныфнытэаашан, лыхшара затцэ длымкэкэааны дыргарц иафушэа, анацаэ тыпқэа хэахэа-хэахэаза изнны, ахаша зфыкэкэо игылаз аплита лыфнапыкгы аакэлэршан илцит. Длықэ-хэхэон знап ахэынтэа ахатата игылаз аплитақатцаф, игзы-гзыуан уи аплитаза иаахапапаз ахэыцқэа.

Васили Ефим-ица игэалашэеит 1941-тэи ашықэс – айбашьра рацхьатэи амш: ахаирплан еиқэатцэақэа, амарқапы ацшра змаз абомбақэа, ана-ара ихэытцкыоз афцыхэшэқэа, ибаазшэа еимытта еилахауаз аханқэа... Нас аката еиқэатцэа зхаршэны, ақбаад цьарсахьақэа зценцьыр ианыз Москва... Уахьынтэ, апартиа Ацентр Комитет иднатэз адтала, айбашьра қалаанза, акомфареидгыла араиком амазаныкэгафыс аус ахьиуаз Полоцктэи араион ашқа дышдэықэлаз: дызтэз ахаирплан ақыцкыцьра, знапыфыз дуқэа ифызхэоз апрожекторқэа, инаивак-ааивак ахауа иалаткэацуаз аға ибзарбзанхқэа... Ақэабаа-сабаа даланы, атцх лашэ далтцэраа дэзцеит ахаан дызқэнамгалацыз дгылк. Ипарашуит афеаиқэацсаны иварафы ианнышъталоз, зхы дакэыхшаны длазышьтыз ахаирплан амраташэара интахааша ицахьан.

Згэы ылганы иаазхытцыз ахатгэын атцақа ақара итынчран, иагылашьцан. Имагэ хэытцэагақэа ирхыжжны зфылазхаз асырз хьшэашэа ихакынтэ ишьапафынза дфеилнашьааит, апыккахэа изамфэа фнаршаауан ацша-ггы еикэархэны иаанагоз ақэабаа-сабаа.

Уи ашьтахь цьара дныкэеит, цьара дхэазеит, дафеа цьараггы иматэақэа хаччала дызсеит... Ус дыфкьаса акыр мзақэа абна дылан. Атцх лашьца иалцчаны иуфеацхо қэыцмаблатцас шақантэ ацсра абла цырққэа дырхыцшылази, шақантэггы уажэы-уашьтан сзышьтэз араион сшьапы наласыргылоит шихэо, амшын агэеисра ихыршэлоу афлыка аицш, игэы иахьтазам тыпк ахь дганы дфықэнажьлази...

Аплита итыццауаз амцеи наскьа икэгылаз акэацаби еицхырааны, ауада цэггамкэа идырлашон. Астол дахатэаны, аффаффахэа акы афра дафын Чернышев. Уи изганк ала акэын ала-

шара ахыдыпхалоз: иркыафны, игъежыыхэтэраза итдырффаз ихахэ афафақыкэа ркны еилаарцыруа ашлакэа ааланапсахъан, зны-зынлагы, акэачаб абз хэычы иацны иаапаць-пацьуаз ибла ахэыцкэа ракэымзар, ихы-ифы зегы тынчын, игэы иахэоз, ихы иазбауаз амалахазгы ыара акы аныцшуамызт.

Ифацхыаткэа, апаца гэлымжыатэ ацшра змаз ицламхэа инапы атдыргэан, ишыапы ау дукэа ирзыпсшыараткэаны еи-кэыршэаны. иаафнашылалакь рханытэ ршыапафынза иааип-хыашышыааны иноуштыуа дтэан Армианинов. Уи дыштэоу ауп акэымзар дфагылар, анышэтэ фны хэычы ахыб ихы фкылхэаны, адэы дныкэыпцш-аакэыпцшып ухэартэ даун, игын, ахахэ икэтэарц зымтэыжэоакэа ааитказыпсаз ашыаурдын аипцш, ижэоахыркэа хыылаа-хыылааза иацхыака иааиаган икан.

Чернышев иблакэа аапын жэоан агэы акара итбааны, ииа-тэаны иказар, уи ихатыпуаф иблакэа амаахыр кала акара еи-кэтэцэан, игъежыын, амра ашэахэакэа еизызго асаркыатэ линза еипцш укылблаа ургон ирласны иааукэимгар.

Аплита, апартизанцэа ррапсодиа ахэон, апартизан бырггы уажэшыта иазхоуп анигэахэ, ашэ оаиркын, пшышыала дыфдэыл-тны дцеит. Аплита еихагы ихагахеит.

Чернышев икарандашы пшыыркца астал иныкэаиршэын, ибла аапсакэа тыгга даарылапшит. Ус, ипхызарц итахушэа, цытрак дрылапшуан. Алашара ашэахэапсыдакэа зхыымзо анышэтэ уа-да фныртэаа, итынчза еилатэан: апартизанцэа ротриад акоман-дир Иван Казанцев, уи аотриад акомиссар Иван Казаков, акэша чыда аначальник Датикэа Зыхэба, апартия амазаныкэгаф Сте-пан Казанцев, агосптиаль аначальник Константин Сантоцки, апцшыхэцэа ргэыпкэа руаки акомандир Леонид Хариташвили, апартизанцэа рлагер анхамоа аихабы Игнат Парфинчук, иара убасгы апышэа змоу апцшыхэцэа Кузма Лихардов, Василии Иа-ковлев, Галиа Верховскаиа, апжэацэа ргэып акомандир Онуфри Быстров ухэа ирацэафны.

Ауада аладахытэи атзамц рычекыдыланы итэан агенерал ицыз ишызцэа.

— Зегы шэеизазар акэаап? — атынчра ааиланагеит Черны-шев ибжь гэаоа, дагыоагылеит. Иашоуп, атуан ихы кылхэаны, адэахы дыпцуа даанымгылеит, аха уеизгы-уеизгы, иркыафны ихырффаз ихахэы иаатцапссааит.

— Зегы ааины икоуп, ашыза агенерал! — дфаткэан, иеааи-дицсалеит Иван Казаков.

— Афызцәа! — ибга ырхәаны, изнапык астал акьыпшь илы-
 кәиргәгәан, егы инапы имақа иавтацаны дналагеит уи. —
 Ишыжәбо аамта баапсы хтагылоуп. Иашоуп, х-Ар Капшь афрон-
 ткәа зеггы ргәйтхәаны пхьақа еихеит, аха уақа ааха гәгәа
 зауа ага, абра хара хәы дааны гәагс икоу зеггы ххигарц дафуп.
 Рапхьатәи ашыкәсқәа рзы ааста иахьа иаха ашәартә итагылоуп,
 абас, уи ишьтахьа иааскьаганы икоу хажәлар. Амацза иахыр-
 ьканы иблует ақалакькәеи ақытәкәеи, рыпсы штоу ижуеит
 акаггы зхаразам ауаа, арахә реипш еизцаны аешелонкәа ир-
 тажь Германияқа хәура идәыкәитцоит хәар, аләа рхылфует
 акрематориақәа, итәит аткәацәа рлагеркәа... Хара ага итыл афы
 игылаз ашьауцәа хәхәда икәу рацәоуп. Уажәраанза: аихам-
 ькәеи, аешелонкәеи, ацхәкәеи, ашьтаттартақәеи ухәа ырхәашо,
 ага игарнизонкәа хрыкәланы иныртәо, хәпшыхәцәа рыкаҭа Бе-
 лоруссия зеггы иахаршәуа аус аауазтггы, иахьа хусура ьбаны
 аеашеит — ашәартә итагылоу ажәлар хрыханы абнахь иаага-
 роуп, рыпсы еикәхархароуп, акрырфәхтцароуп, еилаххәароуп,
 иаххәышәтәыроуп — дарггы харггы хәицны аиааира мшы хәи-
 цапылароуп, — абрақа иеаанкыланы, ибга ааириашан, иәна-
 пыкгы имақа илавтеитцеит агенерал. — Ишыжәдыруа еипш, ага
 итыл афы икалаз ажәлар ртысра есымшааира аеартбаауеит,
 икоу атагылазаашьаггы инакәыршәаны, абцар шьтызхыз апар-
 тизанцәа ротриадкәа иьбаны рфьршеит — иреидтәуи тыпк
 афы иаангылан иеибашьуеи. Иреидтәу апартизантә отриадкәа
 рацәаны иҳамоуп хара. Урт хыпхьазарала рыемеррацәакәа,
 изшьахауа азәггы дышьтымхкәа, инкылс-аакылсуа ага ишьтоуп,
 тыпк афггы аангылашья рымазам. Егьырт цъара тыпк алхны
 итәоит, уи атып дара иртәылафәацәуп, уахь иааргароуп, иаа-
 рыкәыршаны икоу араионкәа рфы ага ихиртәаз, зыпсы таны
 икоу зеггы, иагьырхьчароуп. Абас икоу отриадкәоуп иахьа Нали-
 боктәи абнаф икоу аотриадкәа.

Арт, партизанцәа рыкәпашья аформақәа рыьбаггы атахуп.
 Икалап шәара иалшәхыз ақәпашья форма иаха иуадафзарггы.
 Аха икахтәо зеггы ззыкахтәо ауафы ипстәзаара азы ауп.
 Иахьынзаҳалшо хәеьканы убри аикәырхара хәшьтазароуп...

— Афыза Казанцев! — днарылапш-арылапшит алашьцара хы-
 гагаа иалибаауаз апартизанцәа.

Ашыр-сырхәа ифәтибаркьеит Казанцевраа рфьыцәггы. Уара
 уакәым сара соуп иҳәашашәа Иван, Степан днаизтшит. Егы
 иеыриашаны агенерал дихәацшуан.

— Сара уажэазы истаху апартизанцэа шэпарторганизация амазаныкэгаф иоуп, — ихэеит тынч Чернышев.

— Сузызырфэуеит, афызга агенерал! — ицегыгы иеыфтихэааит Степан Казанцев.

— Шакафы акоммунистцэа шэыкада?

— Пшыынфажэижэохэфык, афызга агенерал!

— Ари уафы дзеигэыргыаша акоюп, — ихэеит Чернышев, уажэыраанза, тынч ирыхэапшуаз иблакэагы ааччан, — пшыынфажэижэохэфык акоммунистцэа цыара ианеицыкала — ашыха-кэа аадырхэуеит, амшынкэа тадырбоит... Афыццэа шакафы шэыдышэыклахыада?

— Азэгы.

— Избан?

— Дкылашыас иамоу хаздыруам, афызга агенерал. Насгы ишыжэбо, адгылы ажэфани хрыбжыакнахэуп, ихадхкылазаргы иакэнагоу шэкэык хаздыркуам.

— Изтаху рацэоу?

— Мчыбжык хэба-фба рзахал ансмоуа ыказам. «Иахтахуп, хтахозаргы, хкоммунистцэан хтахар, хаанхозаргы, хкоммунистцэан хаанхар» хэа, арзахалкэа ирынцаны иааганы ишытар-цоит, рыдтакэа рышка ианцо, — дафамхазакэа атак иитон Степан Казанцевгы.

— Иаарласны, шэара шэотриад афэтэи акоммунистцэеи акомфэреидгылааи, — ихэеит Чернышев, — Воложинтэи апартия араикоми акомфэреидгыла араикоми рышка итаргаларан икоюп. Абар иахыа, ма уатцэы, урт араикомкэа рнапхгафцэа арахы хара хашка иаауеит. Апарторганизация ацхыраара артоит, иреигыу, апартиахы адкылаа иацсоу афызцэагы шэыцалырпшаауеит, — уи азцаара атэы уажэазы иазхоуп ихэашашэа иеааникылан, иварафэы икэыз ақыадкэа днарыхэапшит агенерал. — Утэа, афызга Казанцев! — илапш ааркэанданы инаидитцеит.

— Хажэлэр ргэы назаны икоюп, — деитаналагеит уи. — Ашыбаба иафуп, иацы зыпсы таз ауаф иахыа дыкам, иахыа зыпсы цоугы, уатцэтэи ицеипш адырра цэгэоуп. Шэааи хэицэажэап. Арака шэыкоюп аотриад анапхгара, шамахамзар, зегы. Еибыххэап, еимтахкып, хэицхырааны ртып икэахцап рапхыа икэататэу, зда царта амам азцааракэа. Сара сгэынала рапхыаза напы арктэуп еипхытта абна илоу апартизанцэа ргэыпкэеи, ротриадкэеи, рбригадакэеи реидкылаа, изыхэтоу реидцара, реимадара. Иара убасгы иалыршатэуп акалакыкэа рфы мазала аус зуа ауааи

хареи хаимадара, хус акны аҗатара. Еиҗеаатәуп апартизанцәа ртысра иаидкыланы напхгара азташа аобласттә штаб...

Иахьантәарак шәлагер хтаҗежьюа хтоуп. Зегьы хәыц-хәыц еимаадеит, игәахтеит. Афырхацәа, ишәылшәыршахьюу мацзам, сара уиаҗара сазыцшымызт. Амала иҗататәугьы рацәоуп. Зегь-рапхьазагьы аеродром аҗатара напы арктәуп. Ахаирпланқәа хадахкыло халагароуп. Адгьыл ду ахьтә иахтау хауа иҗахца-роуп. Зтаацәа рхабар ззымдыруа, зхабар рзымдыруа, шәыҗам-кәа шәыҗам. Шәеибацшаароуп, асалам шәыҗәкәа шәыбжьа-лароуп...

Дәтикәа дахьтәаз дфьыштҗсаит, еижәхысланы ихахьы зфьы-фазхаз ашәа иардагәеит илымхақәа, ихнаргагаит иблақәа, уи-нахыс, ацәажәаф ифьы ахьеихихуаз аарла ибон ақәымзар, иихәоз хәа амалахазгьы акы иахауамызт.

Агенерал иажәа даналга, егырт азәазәала ақәгылара иа-лагеит. Дасу дызхагылаз аусқәа рфьы ирыгыз-ирыбзас, иртахыз рхәон. Дықәгылеит агоспиталь аначальник Сантоцкигьы. Уи ицәажәашьеи, иқәиргылоз азтаарақәеи, ихымфәпгашьеи рыла зегьы иршанхеит.

Зыхәба ипшыхәратә усурақәа ртәы араҗа даламцәажәеит, Чернышевгьы дазымтәаит. Аизара иалган, уаҗа ишьтәлашаз ааныжьны, егырт рыфнқәа рышҗа инеирц идәылтцны адәы иа-наақәгыла, еимыгга ашара иафьын, афәр икыдызәзәаа иланашь-тызшәа, ажәфәан акалт иаафьыкәыршаны ихыз аҗта шкәакәақәеи, урт рцәапштәхәы аазхәарц иафьыз аиатцәа җар-җшари ирчыдахаз, ифьыцу, уаҗа улапш зыдхалаша акагьы ыҗамызт. Егырахь, есы-шьыжь ашара ирыцапҗыло, рымаза захауа, рымаза збо, зфьы азы таҗәаны урт зтәахуа рфьыза гәакьа абна ақәын инашьтыз: иҗагьаза, ашәышықәсақәа азқәынтқан, аҗша инхнартыр-аах-нартыруа ахықәцәқәа рыла ажәфәан аатҗыссаауа игылоуп...

Чернышев ифьызцәеи иареи Налибоктәи абнаф ианнеи хымш рыфнуцқала абраҗа аитәкра дуқәа җалеит: аимадара роуит На-либоктәи абна афәадеи, аладеи, амраташәареи ухәа рҗны иҗаз апартизанцәа рбригадақәеи ротриадқәеи. Иара убас хазы аҗа-заара зыхәтәны ирыпхьазаз, иахьыҗаз аҗыпқәа рфьы иаанрыжьит, еидцатәыз еидырцеит, абна афәадахьтәи азонафьы иҗаз 620-тәи аотриад, ақәша-мыкәша иҗаз апартизанцәа ргәып ссақәа адцаны еифьыркаит Чкалов ихьз зху апартизанцәа рбригада. Командирс дартеит аҗышәа ду амаз Иван Казанцев, акомис-сарс — Казаков. Иҗалеит, афәажәаба нызқьык абҗьар зкуа

апартизанцәа еидызыкылоз Барановичтәи апартизанцәа реидтә. Уи напхгара айтон агенерал Чернышев, политикатә хатыпцауафс диман Армианинов, ацшыхәреи атакцшыхәреи рначальник дкарцеит Зыхәба.

1943 шыкәса, ацхын рацхьатәи амш. Ацсабара макьаназы аацын фәы ауп иаху, аха ацахә-цахәра иалагеит амра шәахәақәа, есышыбжь агәылхәтцәразы, алачашәа алымхәақәа реицш илхьыдышышьлоит ацаацабаха иахьымзац абыгь-фәа. Азиақәа рыб-ла иаха ииатцәахеит, атцытәаггы уажәшьта шьалтара рызнауеит апартизанцәа.

Абар уажәшьта мызкы иазынацшуа итцуеит апартизанцәа аеродром акатцара иафуйжьтәи. Уи катцоит Сивица ақыта жәохә километр инацәыхараны, Печешьче хәа иахьашьтоу атыц афы.

Афныргылара иафуй афыц нхаф кәыцш ифны дшахымгәафра дахгәакуеит Датикәа абри аеродром акатцара. Уи мчыбжьык ала фынтә-хынтә абрахь даауеит, илшо иарбанзаалак акаггы рыгмыжкәаггы дрыцхрауеит.

Иахьаггы, Адам Свентаржецки дшааидтцәкьаз ифы ишьхәа наирбан, абна мфәахәастәқәа рыла дынкылс-аакылсуа, аеродром ахьыкатцоз дааит. Ажәфәан агәы ахьазеизыкраз иааины, ахәақәа реицш ашәахәақәа лазышьтуаз амра аеаацәхьакны, есааира ихьатцуаз абна атцкарқәа рәаалак, рыпсы ршьон аеродром катцоз.

Улацш зхьымзо инашьтыз адәы макьаназ еикаратәымызт — атцла шьапкәа ахьытцырхыз ана-ара атыжаартәқәа, иаха илеиз ақәа акәхап, азкәафәқәа ртатәаны икан. Датикәа дышчәыжәыз, илахь инапы апыракны, акыраамта аеродром дыкәцшуан, нас, ажәфәани иарей еимариашоушь ихәашашәа, ихы фышьтихын дфәтацшит, ибла инхыччалаз амра ашәахәақәа игәазхара идмырбеит дыззыцшыз амфә.

Зхьчәарак иашьтыбжьушәа, уажәы-уажәы иааткьоз ашь-тыбжькәа даахьадырцшит уи. Аеродром аладахьтәи аганахьтә иаафуйан урт. Уахь ифылеихеит. Ахаша ацштәы змаз адгьыл цәы-хәа ацәа ахтцәрааны ицон азы, имахмызкәа нагәытцәқшаны, ифы агәы аеанто даарылагылеит. Зцәа цәеикәараза еикәышьшьа иказ ацъжәытәқәа ирымтцатәаны рыпсы ршьон аеродром катцоз гәыцфык апартизанцәа. Данырба ифәтибаркьеит. Макьана зеггы рхырфәқәа аччацшь еикәацхо иқәын.

— Германия дузза ашәы ахыкәкәо ианашәу аамтазы хаччо хаҥахума, аха ара җыоуку рҗы еихалом азы хмыччар ауам, аҗыза акомандир, — иклоун җынтда хашәшәала аҗаз еипш итҗәрыҗсаза дааҗәажәеит, зегь реиха изааигәаны игылаз аҗкәын.

— Иашоуп, афашизм ашәы шьтнахит, — игәы иалсызшәа иеааҗанатҗеит Зыхәбагы. — Атоурых шаҗантә абжьгара җанатцахьоузеи: Урыстәыла уаҗәларацы уанҗо, заа ашәы захны ихшыы, уапхьаҗа иуҗылоит хәа, аха иахьа уажәраанзагы җыоуку атоурых иахәо харҗом.

Зыхәба иҗы ааимырхын, аҗәра аҗь иамҗиананы илеиуаз амахә инахадырҗеит. Иаргыы исолдат җамчы еишырҗаны икны дааиансын, аҗәара иҗәыҗсыз адыҗаҗи еипш здаҗ шкәакәәкәа тыҗсаа, итҗәаны икажьыз ашә җантанз ду абҗашшара дааҗәтәеит.

Апартизанҗәа зегьы, абни аклоун җынтда змаз аҗкәын ихәаҗшны иҗышәырҗоит, рылаҗшкәа ааиҗәыганы Датикәагы иааиҗәҗшеит...

— Аҗчара шәзаҗьтҗи, сара акыр сышәҗырхаҗахазар, срашь еиҗәхаҗса ара игылоуп, сҗыруеит, — ихәеит Зыхәба, иҗамчы аҗҗатҗа имагә ахәҗы атаҗс-атаҗсхәа ианҗыо.

— Аҗыза акомандир! — дааҗәажәеит иааигәара итәаз апартизан бырг, иҗатҗа аҗазарақәа, инаҗәкьарақәа иаарыбжьархәуа, — абри аҗкәын убас еиҗәыршәаны дбыжәуеит, хара хакәым, Карл Маркс дизызырҗуазар иихәо аҗәра ихаирҗоит.

— Нас ихәалааит, гәабзиала, хабзиала уигы баҗхатәроуп — далеигаларҗ иҗыназикит Зыхәбагы.

— Мап, аҗыза акомандир, шәахьыржьаз анҗәа иаҗеимҗааит, урт зырҗчоз сара сакәзам аҗша ауп.

— Аҗша?

— Ааи аҗша, рыкәа-рмагра италаны рҗытҗрақәа арчыхә-чыхәын, нас зкьаф кыду аҗьақәақәа реипш изырқәыр-қәыруагыы уи ауп.

— Аа, адырҗегьх!

— Иихәо хаумҗан!

— Абыржә данааиуаз узҗыз!

— Умагәқәа ртәы, умагәқәа ртәы!..

Аҗкәын клоун-җынтда рыбзкәа иларықшон зехьынҗьарантә.

— Саргыы ахәара җастҗоит, даҗәа усзар апрказ устәон аха... — ихы наиқәикит Датикәагы.

— Башак ауп, җыашәышьт уи, ажәйтәра иагахьеит, — длаҗәырзасын, иҗәагыы дынтатҗәи-аататҗәит аклоун-җынтда. — Ари 1939

шықаса рзы ауп, дналагейт пытрак дназхәыцшә, — схацәкәы-кәынқәа сказак хылпа илатцырхәхәаны, сбырфын мақа ачыхә ыргьало, смарзакан мыждагы ырқыж-кыжуа атыпқацаа рыонқәа саарывало скалахьан. Иахьахәлаанза алаф схәон, уаха шаанза скәыпсычхауан. Сзыцәнымхашаз акы шсызцәыртыз аниба саб, уца, уеилахәа ихәан, зықымаат аңара ситеит. Саргы иныкәсыршәын Ростов сцейт. Иаасымхәаз хәа икоузеи. Ахала халагозар: акыц зкәу афнеипш ақә ақапш таршәны ахыл-парч замана, запхьа қәцаз абырфын блуз пшаах, хметрак аура змаз абырфын мақа, згалифеиқәа мцәыжәфара руаз аиқәа, аихаракгы, магәкәак хәа аасхәейт, аха иааилацыгәаны улымха изтаумцыгәахуаз: акант шкәакәа рфыкәыршаны, англыз хәажәла еипш рдышәкәа хырффаза... Шышмак сынтагылан, сан сшаа-лыхшааз еипш сәааилыхны, субар сузымдыруа сееилахәаны сынтытцит. Уажәраанзагы сызцаеырбоз сымәтәкәа, уажәы, иахьыску ипхасшьоит. Смагәыжәкәа рапхьа саазыдгылаз ахәаф истеит, егырт сымәтәкәа саб ишәйтцалап сгәахәын, еилахәаны иааштысхит...

Ссойт ақалақ салаланы: аханқәа сырхыхәхәойт, абылрар-цәага машынақәа реипш, ақалақ уаа зегы рцәа итырзызааны ифыжуейт смагәкәа, снацәа иахасыргъежьюейт смақа атыхәа...

«Аах, зынзатәык хқытағынза сназандаз, — шышә-еы рымч змоу аматор еипш, сгәы сыхауейт афныка. — Ақкәынцәа шыыцны рыбла ашыа аарын, атыпқацаа ргәы аеареицырын», — абас сышхәыцуаз, адәыгбақәа иахьрықәтәо астанциағы сааит. Ажәлар, ухцәхәыц рыхьзом! Ишсыхәапшуа атаз-чазхәа шақафы ааиханы икахада. Аблет аамсхын, газеткгы аахәаны, ахы алада ирханы сахәапшуа саатәейт.

— Амц ухәойт, афоукара!

— Хыхь иқәтәоу имафәоуп, уааи умшәозар хаисап!

Схагәтағытцәкәа быжыкәак аагейт. Схы аншышьтысх, шыцъа ахацәа схагылоуп: руазәы ипәтца хәынапцыхәақәа руакы ицымшыағы иамоуп, егыи-ицапанағы, ифыза зынза афәаста, аеан макъа уба иара дуба, ихәамц паны, ихы ихырчаа, имгәацәа палтыксаза.

— Уара, ус ауаф ицәа аңера удыруейт, амзанра, иуазхәада фба имоуп хәа?!

— Саб аҭауад-лаша Александр Фиодор-ица ипсы иамафәоуп абри ахатца фшыацәкьарак шамоу изшыапык, уааи умшәозар хаисап, — имгәацәа ифнапыкгы ақәцаны, ишыапкәа неимытхаа-ааимытха дгылоуп аеан макъа.

— Уааи, уаб аҫауад-лаша уиҫазар!

— Уааи умшәозар!

Атах-чаххәа рнапкәа леибадыркит. Ажәларгы аахәдибахәа-леит. Сара исхәара сыздырам, сғы аныөеихысх, лада-өада ла-бак нтадыргылазшәа еихыкка искуп.

— Дшәыхәоит, шәара шәхаткы иҫаша, Никифор Одесски, — игәы инапы адкыланы сара сышкә даахьахәит, зтың иақәымшәаз ахәынтәрақәа реиңш, зпатақәа еихьыр еивырза изғаз, — абри ацәаха иҫәҫераҫы шәицхыраарц. Ари ус идыруеит, иеигу азә дибар ицәа злаҫысерызеи хәа далагоит.

— Уицхраа!

— Иқәшәтцә шәхәа, иқәшәтцә!

Ихәкәшаны игылаз авокзалуаагы рыбжькәа ааиларҫсеит.

— Сацдаханы сҫалозар, абарт зегы аресторан ахь сшәыңхьоит, абри апатын шәәңхьа днаргыланы, — ихы аасықәикит амгәацәа ду. — Саб имтаны исзынхаз ахтәы цыаргы Никифор итәуп.

— Сара сацдаханы сҫалар, иара убас, абарт зегы иреиңу аресторан ахь шәласыңхьоит, иара абри, хҫыза бзиа ахьз ихызтарц иаҫугы, сан ҫсаҫашкәакәа исзынлыжыыз ахтәымацәаз истоит, — есаaira сшәапахы длақәуан аҫатца кьацә.

— Уаха, уаха!

— Сара Никифор сидгылаөуп!

— Сара — Исаак!

Адырөегьых аҫзаа ааилдыргеит итопуа еилаз авокзалуаа.

«Мшәан, ф-шәацәкыарак змоу шәап сытцәума? — сназцааит саргы итңышша иҫаз схы. — Исымбацт! Аиашоуми иаххәаша исымбацт»... — уахагы ахәыцха самразакәа, ашыөхәа смагә лсышьхихәеит ани.

Сыбла ҫырхаха, сшәапы сназыңшын, сшәацәкыарақәа аттахәа иаасыңхьазеит — хәба!..

— Ааит, уара аилымга, ухаҫа ушәацәкыарақәа шака ыкоу уздырхуам, азәы итәакәызма иудыруз! — раңхьатәи, исышьхыыз смагә рхха егы длеизытқкеит.

— Уаагыл, апатын! — егы инапы ани игәы инкыдиргылан даа-никылт. — Хәҫыр зқәу аҫыза шәапақ имоуп, егыгы гәахтароуп, умццаклан, иццакыз ауаа ихирччоит.

— Егы фшәацәкыарак амамкәа иҫалар, иқәхҫаз иаҫыданы абриалагы ухы сасуеит, — смагә ахәҫәы еишырҫаны икны даа-гылеит ани. — Ожәшҫа иаанхаз уара уаханы ишьх, — инаиди-цеит егы.

Сгәй еиҫантыпсаахт — хымзг сумырган абааҫсы сшыапы!
Ашығ аргейт афбатәи сшыаҫағы.

— Аҡы, ғба, хҫа... хәба! — ипхьазаны саалгоны...

— Ааит, уара, абасиавка! — Слымҫа иаатасит ани ибжы.

Схы анышытысх, егы дыкәлааны дҫоит, ани дишьтоуп, рғы-
ҫыағы хаҫлакык хаҫлакык ркуп.

— Ихы уас, ихы уас!

— Шыафәршә! Шыафәршә!

— Думышытын, абааҫсы, думышытын!

Авокзалуаа аилатопра иафуп.

— Уи уажәытәҫыа дқәауа дыкны дааигойт! — азәгы слымҫа
ихы адкыланы дынтаҫәажәейт.

— Уи хәара атахума, — наҫасит саргы, еихыыс-еипысуа, ауаа
рыжәпара иалакәаратауа еишьтаз ании егыи сырзыпшуа.

Азиа иалҫо-иалҫо ишнейуа, инзаашышыла иҫо ахахә ҫыа-
ҫыауа реипш, ажелар инарылаз иҫейт смагәкуа зманы еишьтаз.
Арахь санаахыахә, уажәраанза амитә ҫазтҫоз авокзалуаа рым-
ташьта азәгы дыҫазамызт... Абас сшыаҫәҫыарақәа жәабей са-
рей хааизныжыны, сшыаҫақәа Ростов ақалақ илалапҫа иҫейт...

— Ахы, бзамыҫә змоу ашыапкуа реиха илахыынҫадоу арбану,
— ихәейт, уажәраанза, аҫқәын клоун-ҫынҫа арҫәажәара далаз-
галаз апартизан бырг.

Зегы неибарҫейт.

— Блала ибаны, шыамхыла саанза, анҫәа уимшыааит, — ихәейт
Дәтикәа излаилшоз ала еиҫағаны.

Аха уи ахәоу аҫақы шырзеилымкааз убартә азәгы ақуғимҫит,
амала, изхәаз иахәтыр азы рҫәаадырлахҫыхит.

— Дәҫақы, дәҫақы!

— Нас ҫаргы ҫгылоит.

Дәҫаак идырхәарҫ рыбжықәа еиҫааиларҫсахт.

— Абри, рыцҫарас иҫоу зегы сара исыхыуа, шәара акагы
шәмышызауа шәышҫаҫалеи, шәаргы ақы хашәхәа, — дагы-
ғагылейт аҫқәын.

— Ус анакәха, сара исыхыхыоу ажәабжык шәасхәойт, — ихәан
Дәтикәа, иҫып ирманшәаларҫ иҫахушәа даахәыҫы-мыҫын, да-
ҫаарылаҫшит.

Абнаҫны, аҫыс мҫас ақәым, амҫ мҫас ашытыбжы улымҫа иа-
вымшәартә иаразнак иаатынҫрахейт.

— Иҫалап усқан ҫшыба схыҫуазтгы, ма хуба, амала, сейхаз
ҫшышәымшыааит, — еикәархәы-еикәархәы, еикәатҫәа самсал-

ха иҗаз ажакыа рыеналарҗсеит апышәырчча ашәахәақәагы.
— Җнак зны, җсразма, ма ичаразма сгәалашәом, аҗаацәа хҗны,
сара саткыс иҗеихабыз зегыи җибажааны җыара иҗон. «Нан
Датикәа, — лхәеит сан, лкасы еиқәатцәа лхы иаакәыршәны ашҗа
данынтыҗуаз, — уҗәышыз, акәҗарақәа урхылаҗшла, ишубо ари
зыблақәа аатшәшәаша сынтәа сҗы зәзәаны сартәарҗ агәы иҗоуп
— акакала иаҗаҗшәо иаауеит».

— Арахь бгәы җынчыз, сан уи иаго акәым, иафахьоугы ахә-
лысхып, — схәеит сара сҗырҗкасазаны;

— Сара схабла Гарҗ хәа иашьҗоуп: Кавказтәи ашьха ҳараққәа
ахы нарыдҗа икыдиаланы, амшын инзааҗшыло ишьҗоуп. Аду-
неи аҗны иҗоу ахаблақәа зегыи реиҗа сара схабла аиатцәақәа
ирзааигәоуп, амра җашәарҗ ианҗо ашәахәақәа уаҗоуп иахьа-
цәахуа, уаҗа ауафы шәифынҗажәи жәабантә, җышәынтә ашықус
җыц даҗылоит...

— Изалшарым?!

— Исызхатом, афыза акомандир!

Иаарыхәлҗкьҗеит җыоуы.

— Акомандир иажәа зегыи рзы изакәануп, уи алацәажәара
җалазом, — иаатирҗҗеит аҗкәын клоун-җынҗа.

Зегыи неибарҗчеит.

— Аиаша, аиаша, иашәымҗозар, аибашьра ашьҗахь зегыи
шәаасыҗхьоит, шәыблала ижәбап схабла Гарҗ зақәу: мызкы уа-
җатәи ахауа зҗаз, азыхьқәа ирҗыхәаз, арҗашқәа рышьҗыбжь
ирҗысуа иарҗәаз, акаҗқаҗқәа рышьҗыбжь иаанарҗшыз — иҗсын-
җры жәашықәса аҗнатҗоит.

— Анҗәа уахзәиҗхь!

— Ах, мызкы иадамзаргы!

— Уи акәмызт сызлацәажәарҗ иҗтахыз, аҗ-хыцәгәа еиҗш
сымҗахнаҗеит акәымзар, — сан ақуҗарақәа снапы ишаныл-
җаз: сан, урҗ шыҗжымҗан акрышырҗалҗахьазгы, иубо-
зар иубатцәҗароуп җасҗан, ашҗа агәҗаҗыҗқәа иааизганы,
ашырз рхәыҗшқа иалархәхәуа адырҗегьых акрырҗасҗеит.
Уи акәхеит: амарда икыдиаланы, рыбла җеҗьқәа млашьуа
рҗаарҗеит акәтрыхьшьқәа. Урҗ раҗара игызмалу җсаатә ыҗам-
зар җалап: ус баша имҗасны иҗошәа рҗыҗатҗаны, рызблак
җыҗҗырҗшны иҗшуа ишааиуа, сыкәҗарақәуеи сарей иҗама-
риашаны аанда инаавалалалк, ахы рыкәшәазшәа иаабалы-
баҗаны, нас хыла атах хәа иҗшон. Аҗәартқәа җыжуан, сара
схәауан, ҳазегь ххәы-хжьы еиларҗыланы акәтрыхьшь ҳа-

гәйдлон. «Шәеышәтәәх!» хәа акоманда захтоз акәчарақәа еимбгыжәаа аанда реаварцсон.

Абас акәтрыхышкәа иаафәымтцзакәа ишжәылоз, афәартқәа-ггы сарггы фырхатцала урт шхәхцоз, шыбжыы агәхәхәтәара фәлеит. Ах, рәаш хышәашәак зәынтшыны зығезырхылак ибаргәу-зеи хәа схәыцуа, ацхзы сфәйтәтәа акәчарақәа сышырдгылаз:

— Датикәа, оо Датикәа! хәа агәашәахтә фытбжыкәак саҳаит.

Санынацш, аандаггы гәашәггы зеггы еибарга, аафынтәи ажәтарақәа реицш иахагғаа иахагылоуп хгәылацәа хәыцкәа.

— Зталара уаала, зталара! — адырөеггыых рыбжыкәа аасықә-дыргахт.

— Мап! Шәара амш жәгоит, — схәеит сарггы, сыблақәа ры-хәамырцшзакәа.

— Икоу атакар умбазои, ашта уеықәушыуама? — иафәытцау-мызт урт.

— Акәчарақәа сыхычоит, цашәа сымазам, — ожәшыта сыбжыы арыцхацәа ахыкәкәа ицон.

— Акәчарақәа, акәчарақәа! — агәашә дналбаан, дмақаруа сара сышкә ифәаихеит, реиха ихбыцыз азәы, еггыртггы ицрыц-сса иааишәтәлеит. — Акәчарқәа хылхзар лара илбааит, лхатқы. Изакаөзыеи, ахатца еибга дуззак кәтыхчас дфатцаны, — даасыд-гылан, схы ачашәраггы афәацс аакәиргеит уи.

Схы дахыасыз акәу, уан уцәа пылеит хәа, ахысеихәаз акәу сыздырам, аха афәақыхәа ишынеимастәарыз саафәлеит.

— Уаала, арахь уаала.

— Кәчышыымкәа уажәы.

— Ахышь иацәынурхарггы, асасцәа иуцәырфоит.

Сазыкартцон сфәызцәа.

— Уцаны ашашәа аага! — инасыдитцеит х-атаман.

Анцәа дысзылбаафшызарггы иудыруеи сгәахәын, спырны сцан хыцгыгыгәынк ашашәа сыманы сааит.

— Ожәшыта акәчарақәа шәрышәталаны, имырфәалакәа икны исзаажәа, — ихәахт уи.

Афәартқәа хабла штырхуаз хаакәгьежәаан, акәчарақәа рыкә-шәара халагеит. Акакала иааганы х-атаман, иахтон, иара мацк-мацк нарыбжәатцаны, ршыапқәа еидфәхәаланы ирыцхуа дхашь-тан. Абас еидихәалеит фынфәажәи жәохә кәчышь.

— Ожәшыта акәтрыхышь рыцха акәым, ашыха уарбажә иазгом укәчарақәа, — ихәеит ацыхәтәан уи.

Саргы, саатча наганы агэараха азлагара ашэ илыласы-
жыызша, итауалазаны саакэыпсычхэит.

— Ожэшты марш! — инача наирххейт х-атаман.

Адуней хара иахтэын — аб паимбарахтас хапха дгыланы
дзон х-атаман, хара азараха реипш атрим-тримха хаилапо
хиштан... Хара хашха зырмашха зымбац диихейт хэа ды-
сыпхыазом; ашашьалха кнахауша ауп ахра иалканы иах-
леиуа ишубо. Уеылтушыр — абчы ухыызша, уцаа ужбы зеггы
капшышэа ивалнахуейт, уласкэантраза, сшыштыпрааны, схыш-
шыла спыруа Уатхара ақыта снахаландаз ухаа уаакалит...

— Ацакха ыцааакха ирыбжаианы, абла тиатцаакха нкы-
дырхала-аакыдырхало иахыпшыз азмыж хаеналахапсеит
хашнейцакхаз. Хеахкэабон: хара ахамсаха реипш хаилысуан,
х-атаман — амалагэыр еипш дхэылмышыуа дхалан, зны-зынлагы
ххха днарыгэасны ханзааршышылагы хаигалон. Ус, ажэан
иатча сатцапшуа, «зкэырха» сызсо сышнеиуаз, лаламбатэык сы-
лапш иаатцашэейт:

— Уаа шэанацалбейт! — ишсылшоз сыхэхэейт, аха сыбжы
иахынзастахыз исызтымгейт — уаныхэхаэогы узкэыгэгаша
адгыл утахызаап — азы сынзаашышыла сцейт.

Саныхэытыт, уи алаламбатэ мацк инаскыхан — еидара
дук ишатаз удыратэ амтэыжэаха апыр-пырха имваннатон,
апынцыха еипшгы акы еихынхэха, икэлаауа иаштан.

— Укэараха пшыхрсуейт, ахэылпаз уан данаауанза даргы
хынхауазар акэап, — илахь инапы апыракны ажэан датцапуа
дцэажэон, урт абас ирманшэаланы ахыш иазтаз х-атаман.

Сарасышынцсыланы, сылабжышкэасфыхэаысрызипшуан,
ажэан иаларзсо ахыш иаманы инеиуаз сыкэараха. Ускан урт
сангы илбозар акэапын — убриакара ихаракын...

— Аки ноли, Федиа! — апыкэ-пыкэха дахыччоз, дшынеиба-
ку дцысуа, аклоун-пынца ихы наикэикыхт апартизан бырг.

— Ари зынзак имыхтэуп!

— Мап, калаша амазам хэа агэы умазар!

— Упхэыс лгэы апрокурор инирхар уабашуеи!

Иоуштызаны иччо, алафха акэрпсон, ркомандир ирзеи-
теихэаз ажэабж.

— Ути сыти еиштыоуп! — дрыцыччон Датикаагы.

Амра акыр илхылаахан. Рышашыраха ныжны ицааз
цыха-жыха, ажэабжкэа зхэозгы рхырфха хааза адырфегых
аэродром иаакэибахэейт. Цыоуки атлаха адгыл икэны ихыр-

сон, итдырхуан, даеа цыоукых атыжаа-мыжаарақеа еимардсон, адгыл ейкарартуан.

«Даеа хымш рышьтахь ахаирпланкэа хадахкыларатэа хҕа-лоит», — игэы иаазбеит Зыхэба, деыжэланы данаакэгыла, зны иара лапшыла иаимидеит, нас ихы шыштыхны, адырөегых ажэдан дөатцашит...

◦19◦

Иацы, Барановичтэи апартизанцэа реидта аштаб акны аила-цэажэара ду ыкан. Уи иалахэын апартия мазалатэи араиком-кэа рмазаныкэгащцэа, апартизантэ бригадакэа ркомандирцэеи ркомиссарцэеи, ацшыхэра анапхгащцэа ухэа ирацэащны.

Азтаарақеа рацэаны икэыргылан. Икан урт рыгэтаны, апо-лиакцэа рызтаара еицш ифарылхэхэоз азтаара дукэа, иаха имаңыз, аха хымпада иаарласны зтыгь икэцатэыз, ҕыц еиҕ-каатэыз...

Аилатэара ашьтахьгы Армианинови Зыхэбеи аанкыланы акраамта драцэажэон Чернышев:

— Белоруссиятэи Акомпартия Ацентр Комитет, — ихэеит уи, ад-та канатцеит, апартия мазалатэи обкомкэеи араикомкэеи рыш-ҕа, Польшатэи абуржуазиятэ националистцэа ирҕоу асабрада рыҕежэаразы. Ажэлар идырбатэуп, идеилыркаатэуп, урт амалуаа рпацэа маңыанақеа ишыржыо, ирхэо шбашоу, аҕа ишимадоу. Иара убасгы иалыршатэуп, еиддыргэагэалаз «адружинакэа» реилахэара, урт еидыркыло ауаа рабцяр рыманы апартизанцэа хашҕа иаартэ икэцатэуп.

Егырт алегионерцэа, гитлераа ирыдгыланы хара иаҕагы-ланы еибашыуаз зеигыашыара рзутэзам, аҕа хшизныкэо еицш даргы хрызныкэароуп...

— Уара уатэуха амҕа уқэлоит, — Зыхэба ихы наиқэикит Чернышев, иблақаагы иахьнеиуаз иаакыдхало иаапсаны, — уцшыхэцэа еизганы урацэажэа, адтақеа рыт, иахы уажэраа-назагы ирдыруа еилкаа. Имфугарц уҕэы изызтоу уусқеа рып-лан катцаны, уатцэы асаат жэаҕа рҕынза иахзааг, хахыкгы хайцахэащпы...

Уажэы Датикэа, Чернышеви иареи иацтэи реицэажэара даз-хэыцуа, цыара матэак иҕасыр хэа дшэаны иапхыҕа иенар-хэашэа, ифызцэа рапхыа дгыланы, деыжэкыакыала днеиуеит. Ицуп Кузма Лихардов, Леонид Хариташвили, Васили Иаков-

лев. Амза ахафы цкыза, ишаны ифажькакараза абна иаавтын, ажәван еишыл иалыхәәо афәванахейт, Алыхәта еипш икылх-ха иказ абна ақә иалччаны ахәйтәхәә рычкарцсоит, икәыр-кәыруа еишталаны еибархәмаруейт амза ашәәхәәкәә. Апарти-зан жьахәәкәә ирытытдыз апыр ееимаакәә ирытххуейт ахахә шкәәкәә ссақәә. Уи ашытыбжы абна ашыкыбжы ирылахәхәә, игәыртынчгаха иуахаейт аматца рычыжь-чыжьбыжы.

Абна есаира аеарыжәпоит, абжынтди апти рыффы уахәә-еуейт, амфәхәастакәә тшәахоит. Ус рапхьака инаскыганы, ақьаптажә ианхалаз ала еипш, игәкы-тәыкуа иууейт қәыцмак. Рыварафы нақ-аақ, рапхьа шыафакгы набжамкәә, рышьтахьала ирзааигәазаны иааиларцсеит афызцәагы.

Уажәраанзагы, ишыртахзамыз махмызла инарцоз аеқәә уажәы ашақә иасны, акы ганха ицеит, дачаеады адырджә еипш иахьгылаз авыр-вырхәә ихатәиит, Датикәә иееикәә хышьаш икыкыза ашытахьтә шыапкәә ирыкәгыланы, нас ишамчыз пхьа-ка ицеит. Ажәваныхьтә илеизшәә апышышыпкыгы атцхаа амфә ианныланыпалатцәкыоз аамтазы, адыххәә иаакылпаны иаафә-гылейт ақәыцма. Датикәә уи ақәыцма абла чыци итапан-ча ақәпшыгеи неидибалт акароуп, аефә-ефәхәә амца нары-бжәаццейт, абнагы шәаны ацәә итазыт. Азныказы шытыбжыыс иказ зегы еицааикәтәән, икаууа иаатынчрахейт. Абри атынчра иаланы фынтә затцәык игейт ақәыцма ағзыбжы, алашыцара иагәылччауаз апыргы блақәагы нфыцәааит.

Уи акәхейт, изықәшаз аиатцәәкәә реипш, абна иналаз ице-ит егырт ақәыцмақәагы. Ашоура цәытцәкәк иаргәамтцуаз аматцәкәә рыбжы азныказ иааикәтәән, аха уи хара хус алам рхәошәә адырфегыых еиғаналагейт. Абназы, атапанча ашытыбжь шышкәмскәәк реикәфытыбжы иафызан, уи абыжь гәәфә ду шгацыз игон.

Апыхәцәә зегы ргәы шытнахит ркомандир еибәгашьа, аха уи иахәтаны икалазшәатцәкәә азәгы даламцәәжәейт...

Амшын Еикәә иафызоуп Белоруссиятәи абнақәә – уахьны-лагыло иагоуп, илақәуп, ачыкықәеи атцлақәеи еилапсаны, дара уртгы, афыртын иацәынхазшәә ихыфаа-фыфааза икоуп. Аха нақ унаскыацыпхьаза иаха-иаха итаулахоит, ихышәашәахоит, уахәәеуейт, урпцәкәә рызхара ахауа рмоуа, игәышгәәтеиуа ишыкоу рфәинеитцыхны аусура иалагоит – абна еицалақәуейт, еицәахоит... Урт абнақәә ирышыцылоу, рзакәанқәә здыруа ауафы компас итахзам, ибла хәазаргы, ипсып алага-фәгашьала

идыруеит иахьалаго, иахьынтѣо. Аха иззымдыруа, насгьы иатѣа-зымбарц зѣазызкуа рзы уи тѣа змам мшыну: атцлакѣа, азиақѣа, азбаарақѣа, амѣахѣастақѣа ухѣа зегьы еипшуп — уржѣоит, ашьац зхышышыла, азныказ иупхьаны уздызхало, нас зѣы уаа-таршѣны улбааздо азмахқѣа ирѣызоуп. Аибашьра рапхьатѣи амшқѣа рзы абрака абна ззымдыруа икьалаз азѣырѣгьы, аибашьра еилгааназа аимдара ишаѣыц иаѣын рхѣоит...

Иара дзаазаз ашьхақѣеи амшын ацшақѣеи реипштѣкьа итѣит Белоруссиятѣи абнақѣа рзакѣангьы Датикѣа Зыхѣба. Уи уажѣшьта компас итахзам: инапсыргѣытѣа иалдоу адашьтѣақѣа реипш дрышьцылоуп амѣахѣастақѣа, ихатѣы бызшѣа еипш итѣит абна абызшѣа... Иара абнагьы ишьцылеит, бзиа дабеит, хышықѣса раахыс иаѣоу ашьхақѣа рѣа: уахь умцан, абри амѣахѣаста уанытцны егьы уаныл, амш цѣгьахоит, адыд ааигѣаны иқшараны икѣоуп, илымхѣа итахѣыт-хѣытѣа иалагоит дышнылалак.

Рапхьатѣи амзақѣа рзы, атыцантѣи ацкѣынцѣа иапхьака ишьтѣуазтгьы, уажѣ мап, иара рапхьа дгылазароуп, рапхьатѣи ақѣыцмагьы иара ихымтѣа иагароуп...

Ацшыхѣцѣа рыцсыц алагаѣагара мариахо иалагеит, иатѣѣақѣакгьы зны-зынла ицѣытцпшны инаралацѣкѣлоит, амза ѣеижѣ ду есаaira иѣаскѣоит, амѣахѣастақѣа иаха-иаха ихнатѣеит, атцх лаша иалхѣхѣа, зыбла тиатѣѣаақѣа еикѣымпцсазакѣа ицѣоу азиақѣа, ахьзы рыхтѣѣалоушѣа икѣалыкѣѣоит.

Злымхѣа цырзоу иникылартѣ, аарла иааѣуа иалагеит алашбыжьқѣа, нас атцх иажьаз арбагькѣагьы рѣытѣбжьы... Иаацѣыр-тѣит улапш зхьымзо инашьтыз адѣеиужѣ. Уи, арахѣи амза ашѣахѣақѣеи рыфѣы ахышѣшѣа ишьѣоуп. Атыцхѣа лытцкы иатѣѣа иақѣыршѣу арахѣыц шкѣакѣа еипш, интыхѣа-аатыхѣо адѣы иқѣланы ицѣоит амѣахѣаста.

«Омашѣа иубаша, — дхѣыцуеит Датикѣа, — адгьыл кѣѣацѣа-ѣацѣазар, еипшымзар, еилкаауп — ауаѣы имѣахѣаста шытѣеитцѣоит иаха иманшѣаланы иахьызылхѣа, аха арака асаркьа еипш зегьы еикѣароуп, еипшуп, нас ауаѣы амѣахѣаста анализѣоз абас икѣѣаратѣо изалидази?!. Ауаѣы имѣахѣаста акѣѣаратѣара, изылдоу адгьыл амацара анапы ианымзар?»...

— Аѣыза акомандир! — илымхѣа иаатѣсит дзышьцылахѣоу, акыр шықѣсқѣа раахыс ивараѣы иго Лихардов ибжьы.

Датикѣа иѣы аѣѣра ааѣеикит.

— Ыѣыѣака ацхьа хѣар ицѣгьамызт?

— Иаҥахым, ара җыһым хауп иеицу, ихәхьуа еиҗахып, — на-
теикит Датикәа, иаҗхьаҕа дыҗшуа.

Амҗахәста ианыжылаз асаба иардагәон аеышьтыбжыкәа.
Амза мҗахәастақәа зылгоу амшын ихыхәхәала инеиуа аш-
хәа еиқәатқәа еиҗшын, җыҗа-җыҗала еивагыланы, акаршә-
ра иқәланы инеиуаз аҗшыхәцәа. Дубки ақыта есаaira иаа-
скьон...

Аиаш даҗызоуп пан Сикорски: икалап ихы идыруа дкалеиж-
теи инеиқәкны саатқ тыҗқ ағы дымтәацзар. Иара ашкол ағыы,
алаба ихы иқәкны ишыркугы, дрыцәгылон. Игәаларшәаны
ихәалоит, раҗхьа ашкол аҕны даннеи, ирҗаҗы илеихәаз: «па-
ни арҗаҗы, бсаат бнахәыҗшны атәтқәа акалара шака агу шхаб-
хәара» хәа.

Иара уажәгы, җынҗажәижәаба шықәса дшырҗагылоугы,
енак шәынтә ашта дахьзоит, аутрағы иара дыкоуп, абна иара
дылоуп, ақыта алазара уааиҗырҗны, аҗазара уанҗеилакы, мчыб-
жык аахыс уа дузыҗшызшәа даауҗылоит. Убри азоуп, иахьа
ақыта шака җыс ахыҗрааны ицази хәа уиазҗаар, даҗамхазакәа
изуеихәо.

Аа, уахагы, дызыҗшыз исасцәа җыоуы — ақыта налҗ азы
аҗшахәаеы дырҗылеит, егырт — агәашәағы.

Зыхәба иеы аҗәра наҗеикын, икәныз иавтомат ашкагы ина-
пы ағынаирхеит. Егыртгы аангылеит! Адәы атҗыхәаны нахьхы
еидыҗырбало еидгылоу атәатҗлашыа-хышкәа ирыдырбалоит
гага еиқәатқәак. Изакаҗзеи шырхәоз, уи агага, иқәацә-қәацәуа
дара рышка аҗаанахеит. Аҗшыхәцәа хианы игылоуп, агага есаа-
ира ирзааигәахоит...

— Пан Зыхәба? — атынчра ааилеигеит иааиуаз хәбаҕа шыаҗа
данырзааигәаха.

— Аа, пан Сикорски?! — иавтомат лоуишьтын даақәыҗсычхаит
Датикәагы.

— Шәсышьтал, макьаназ кашырроуп, аха... — иаҗхьаҕа инапы
икьан, даақәтәианы иғынеихеит пан Сикорски.

Аспычка хыблаах гәагыны иузкамыршәуа ицкьаз ашҗагы мза
шәахәала иҗын. Аеқәа иаразнак аборахы инаҗхьаркын, аҗшәма
ишьталан, еиқәылашыа иказ уадак илыҗналеит. Зыбз җыҗхәаз
алампа иаарлашеит уи ауада. Җсы зхоу азәгы дыҗнамызт. Аха
Датикәа идырт дара ааианза абрака җыоук шыказ: амахорка
былҗы җыншәшәа иҗон, акаардәқәагы еиҗахытраа ана-ара
азхаз иқәгылан.

— Шәызгылоузеи, шәтәә, пан Зыхәба, пан Лихардов, — рахәыц кәпшәыла запхәа қәтәз иблүз еиқәәтқәә тбаа ду амаграқәә бгәауа, аттахәә ақәардәқәә аарытцаиргылан, егырт афыцәа рфәы данааи, дрыхәәпшуа даагылеит Сикорски.

— Пан Хариташвили, пан Иаковлев! — Датикәә инапы наирх-хан, апшәма иирдырит ақшыхәцәә.

— Акы еицшымкәә сеигәырғоит, акы еицшымкәә сеигәыр-ғоит! — изшәапык ишәтахька инатцхашәә длақәы-лақәуа дреи-хырхәан, уртгы ақәардәқәә аарытцаиргылт ақшәма.

Рақхәа ианеикәшәоз дызлааиз абжыратәи ашә аатын, дааф-нашылеит Адам Свентаржецки.

Уи ицшәырчча хаа ауада иахәгы иаарлашеит.

— Хәлбзиақәә, афызқәә! — днареихырхәан ақшәә ихәеит.

Свентаржецки иахыгхаз акәхап — паса аиха даухазшәә ибеит Зыхәба. Аха ианааидгыла, ибла дшәжәыз идырт. Уи рақ-хәа даниба цыарак-фыцәарак шлацқәак илақсәзтгы, уажәы, илымхә ашәатақәә нақ-аақгы хәыц еиқәәтқәә цырақәак рақәын иалақсәз.

Свентаржецки ишәтархх иаафнашылеит Софонови Чупецкии.

Ақшыхәцәә зеггы еиқәшәан.

Ақсуа таца леипш, ашә цшышьала иаартны, шәтахьла дын-дәылтцит изтәз ақшәма. Амза, ицсылацәаханы аеазышәтымхуа-шәә, ажәфан акалт аеадкыл-еадкыло инеиуан.

Сикорски рақхәа, ихы ақшнымтцазакәә ашаца-шацахәә агәашә афынза дцеит, днацшы-аацшуа цытрак дгылан, азәгы ихабар анимба, аанда иеавакуа ашта дакәшеит, нас аґаацәә ахышәтәз афнылақәафы днеины дынкыдзыфрылеит. Зегын-цәара тынчран. Иара ақшәтәқәагы адгыл еицш кәт-кәтла еиқәны акәын ишааиуаз: зны ихьшәашәаза угәы кәтцә укәа-умагра инталон, даґеа зныхгы атыпхә цшқа лыпсып еицш иқәандаза ухәда инытцашәшәон. Ғааихак кәртцәомызт амацәқәә, абна агәтахьы наскыантә иаафуан акыиут абжыызәтә.

Ақшәма ила Сильва фәгылан, ачырхә-цыхәә ырша азқәә иқәыргылан, иқәас-кәасуа, ара узгылои ахәашәшәә афны аган дахәадгылаз ишәапқәә аеаарыднажылеит.

—...Аполикақәә патриотқәә иашәқәә, рхы-рыпсы акагы иаеиғзакәә, хәеипш ға иеагыланы иқәпоит, — игон Зыхәба иб-жыы, — хәзгәз хәитәуп хәә рфәи-рнапи еиқәыпсаны итәам урт: еифыркаауеит мазалатәи аорганизациақәә, апартизантә от-риадқәә. Аха абуржузиатә националистқәә инықәыргылан

иртиует ржәлар ринтересқәа. Насгы урт еичдырчоит апо-
лиак жәлари асовет жәлари. Урт рхылпақәа аетцәа ҕапшь на-
дыркын, исовет партизанцәоушәа рейҕатцаны, идырхәуеит, их-
дыртцәоит, иршыуеит абыргцәа, ахәса, ахәычқәа...

Сикорски ицәа адыр-дырхәа ифеихыцан, иблақәагы аа-
хәашыт: игәалашәеит уажәы ааигәа амѡаѣ иҕылаз арҕарцәа
матәаҕықәа. Уртгы рхылпақәа аиатцәа ҕапшь аман, ҕпар-
тизанцәоуп хәа рархәон иаарықәшәалак. Иара Сикорскигы,
Зыхәба дыжәдыруоу хәа дразцаарц аҕсык ауп иааигхаз. Аха,
зыблақәа еицацаны иҕаз арҕарцәа еихиаақәа руазы, иавто-
мат, амгәацәа цсыратҕыа иладырғыланы, ргәыла пхәыс Сониа
лыжәзатә шыны ианылкаижә нахыс, урт хир шрыцамыз идырын,
иеааникылеит.

—...Хара, иахьынзалашо еилыкка иаарпшы идхарбароуп,
идеилхаркаароуп, абарт аѡжәларк реиешәара аҕашәқәа наҕ
инарцаулазаны ишхау, — иажәа неигзон Датикәа. — Аполиак
жәлар ираххәароуп, абуржузиатә националистцәа ишыржәо,
Польша ахыпшымрей ахақәитрей азтараны иҕоу Тадеиуш Ка-
стиушко ихъз зху аполиакцәа рдивизиа еиднакыло ауаа реипш
иҕоу шракәу...

«Ех сычкәынра, уабаҕоу уаба?!» — игәы амца ҕагыжәуа ат-
замц даадцын, иҕынеихеит Сикорски.

Зашытахытә шыапала зган ачкәыжә-чкәыжәхәа иахо иаҕхәа
итәаз Сильвагы хыс-хысуа инаишыталеит. Уи азныказ датҕыаны
иргыжәрацы иҕыназыкын, аха: «Блак иамбо, блакы иабоит,
иҕазааит» — игәахәын, иеааникылт.

Аполиак бырг Сикорски иѡнаҕы аизара шцацыз ицон. Дықә-
гылеит Свентаржецки:

— Даҕа аамтакы еипшым иахытәи хтагылазаашыа, — ихәеит
уи, — анемеццәа зынзагы хәгәрагара рцәызит, арахь ицәыртцит
зыжәлар рзы цәгыарамзар бзиақ зымхәыцуа абуржузиатә
националистцәа, алегионерцәа, «адружинникцәа». Ажәакала,
Крылов «ифырхәа» — аҕкеи, аҕацакыи, адыҕаҕеи реипш
зегы ахыаақәшәаз иахоит. «Адружинникцәа» ҕпартизанцәоуп
ахытцаны ауаа ндыртцәоит, уиала, ажәлар цәымҕс ирыртцит
апартизанцәа иашақәа; егырт абуржузиатә националистцәа,
ажәлар дырҕыаларазы рхы иадмырхәац метод ыказам, аха
уажәы даҕа кәатақ аурышытыхт: «аибашыра ҕалаанзатәи ашы-
қәсқәа рзы аполиакцәа Асовет мчра иазыруз ацәгыарақәа зе-
гы, уажәы, урт, иаархәны шәара шәхы ианырҕыараны иҕоуп»

хәә, рархәоит. Ари ауафы дкәанызануа дыкәнархоит, икайтдаша инаркатом. Хара иахья хабцъар аиха хабз аус ахаруроуп, апо-
лиак жәлар ирыцрыхауа рацәахеит, хариааироуп, аргъарахь
ихархынхәыроуп.

Свентаржецки ашьтахь даатгыла-аатгыланы ирзеитеихәеит
икататәуп хәә, игәы иззаанагоз зегъы.

Тынч-тынч, иажәәкәә акасыш икылхны дцәажәеит Игнат
Чупецкигы. Уи иаха хшыфзышьтра аитеит атыхәтәантәи ам-
шкәә рзы, иара аус ахыуа Зержинсктәи аихамфә аузел афы,
фажәә нызкьфык ирзынацшуа ага ир, аешелонкәә ирықәхны
ишдыртәахьоу атәы.

— Ари машәыршәә икалаз акы акәым, — ихәеит Игнат Иван-
ица. — Сара излеилыскааз ала, апартизанцәә рақәцара иазкны
иаагоуп урт...

Чупецки икайтдаз адырратара фыцмызт Зыхәба изы — уи
егъырт ицшыхәцәә ркынтәгы иахауан, аха уеизгы дфәилшьба
дагеит.

Мишка Софонов уаха акы деитцаргәгәә дшамаз фашьомызт.
Зыхәбеи иареи рылацшкәә анааикәшәалак, ашырхәә ихы лаир-
кәуан, ма аганахь дыцшуа далагон.

«Икәшәәзи ианацъалбеит? — уажәы-уажәы ихы дназцауан
Дақикәагы.

Акьиуткәә рыбжыы ааигәазаны иго иалагеит: акәарақәанчәа
еипш, акы абжыы еитыхәхәә аарла иаалгеит шухәо, егы иа-
хацшыны афынанахо иафын. Сильвагы аган ахара иакәытцын,
иаапкызшәә, абыз кәцшыы хәыцы хат-хәтә, амза зхыцчалоз
аблақәә кылыхәхәә ацшәма итацшуан. Сикорски аанда иа-
лагылаз абхәә ашәшыра иеытцакны, иашта ибла акәиршон,
атынчра далазырфәуан... Абахча аназара, аш зқәианы игылоу
ақашана жәйтә еипш акәын иқәықәма-шәықәмаха ишаацшуаз
акостиол.

Ахьта зцәә итнарцсаахьоу азәы икәә цәа-цәыхак цәыр-
цәыруа еитанталар дшыкало еипш даакалан Сикорски, адыр-
дырхәагы даазқәыршәшәеит: «Хы агызмал, афстаа изқәә икы-
дымзааша, уабасзаанагеи!» — ицәымгханы даагрым-шәрымын,
дахьгылаз атып изнауазшәә, ашырхәагы ифынеихеит. Ашта
агәта ааиуишоны, ифны атцакатәи ашә ачыжьбжыы илымха
иаатасит.

— Халгеит, ашарагы ааигәахеит, ишаанза хаймпыроуп, —
ихәеит Свентаржецки, ацшәма данаидгыла.

— Арахь макъаныз итынчроуп, аха... — қасатәи ицәалашәара ицәымғханы даацәажәеит Сикорскигы.

Уаха ианаауаз иазлытыз абна атқар ианнылагылоз, еимыг-га ашара иналагахьан. Датикәа ицыз аңшыхәцәа рыхыкгы абна ашәшыра рөйтәк изықшыны игылан. Иара, уаала ҳцап хәа ихәарц атахушәа, уажәи-уажәи зхы неихызышыуаз иеы ағәра җаҗакшо, Софонов дидгыланы диацәажәон:

— Иухәаз саҳаит, — ихәеит Зыхәба, дхылааза, аха ахра иа-лиааз ашыц еипш еилақаца иаңхәа игылаз Софонов ижәахыр инапы ықәкны. — Аибашыра ианналаго аены итаҳаз иеиха, атыхәтәантәи амш аены итаҳаз иаха дрыцхауп. Ишубо, уажә-раанза, есаaira иҳадтны ицоз афронт уашытахьтәи игьежын, хзааигәахара иафуп — уи аға дараапкуеит, қаса алым иви-жыуазтгы, уажәы амтц дазытқьойт, қаса ашәа хәо хтәыла дықә-ланы дцозтгы, уажәы амыткәма хәо ишытахька дгьежыны даауе-ит. Ишәартоуп, хәаак амазамкәа ишәартоуп, аусурагы цәгьоуп... Уажәраанза ианлоумхәа, ожәшәта акагы лоумхәан, ахыбаара лашәы цызгаз аңхәыс лхатца — абжәс бжәаны иацхәмаруа ар-тист иеипш енагь игәиҗанызароуп...

— Сара ожәшәта сыбаҗкәа атцәта рықәлахьазаарын Мария лакәымзар, — дқәыпсычхауа җааитит Мишка. — Уи удыруеит. Аха икастдари, аға ишыапы сгәйдкыла сышәталаны сзыцәом — дыз-бонатцы сияқәпалароуп, лара уи атахны илыпхәазом...

— Акагы лумырдырын. Иахынзалашгогы лыгәшәа хәала.

— Хааикәшәеиҗәтәи лхы ашышыра саҗымы, аха ожәшә-татқәа акы данышәарц лгәы итам: иаха уабақаз иацы узҗызи... Абыржәы ушыапы ашә ианынхуга, акәукәухәа сыхәхәо снаушә-талоит, лхәо далагеит уажәы даазқәылаз... Ус иагықалтауеит. Аа, уажәы снеир?!

— Абнахь уқан, ауалырқәа злухшаз аматәахә уршышәон.

— Ус схәагәышыап.

— Бзиала!

— Абзиараз! Ааңынтәи амырхәагеи ашәтқәа рыфәи идыр-җыхаз ашыхағәарақны ашыхақәа шеилысуа еипш акәан абри абнаҗы атарақәа шеилысуаз. Урт иҗдыршәшәоз азаза пкышқәа ззамҗа инадхәашало, игәыақатдагаха зыхәда инавеибахәо итца-ланы инеиуаз апартизанцәа аицәажәара иакәытны, ауаргәала ианушәа агәадахәа изыртысуаз рхәыцра хаақәа рыҗыртәиҗә-тәи акраатцун. Ақсаатә зегы шәахәон: ишәахәон здыргантцыхәа ззеиқәымкуа аматә икәтәоу атыс хәдатқәашаа, атлеи атлеи

рыбжьара ахац бжьыздо атцыс еикэатцэа кэымпылкэа. Зхы ала-да ирханы икнахау алса-цыс кэыбрыцкэа, абнакэты, ацаблыкь, иара зхы дысны изхагылоу атларкэыкэ цышэтцэызытцэкыагы.

— Абна зтэухара хакэу цысшьон, аха изтэытцэкыоу ацсаатэка ракэзаап, — ашэабжьы иналфит Леонид Хариташвили ибжьы.

— Зыда акэара цшзазар, цсаа змам абнагы цшзахоит, — натеикит Датикэа. Иаразнакгы ибла иаахгылеит икыта Уатхара агэы еифызшо Зыда-кэара: агба иазеитамгаша, аха цытэа иатцэак зцэа иалымтыц ахахэ шкэакэа дукэа, абганц, апслымз... Амала, ишшыбажэза, зкэармак таршэымкэа. Нас, рцэа иану ашэахста рцэахыр ртахушэа зэахарцаны инашьту аракэа, ам-жэакэа, алкэа, урт ирылччаауа игылоу ахьатэ кэаскыакэа, зхы-зыпцы кэыншьо, зытыркэа-фес хылпакэа кэацэза ирывтцагылоу акэацэкэа...

Игэы аабыл-былит, иблакэа агэхьаагара лагырзы аархы-хэхэылеит, ихэда абафгы афьуа еипш иаалеифеит.

Ажэа еимыздаз ахацэа адырфегых рхэыцракэа рышка ихынхэызаап, иаатынчрахеит. Апсаа шшэахэац ишэахэоит, аза-закэа фышэшэаны ишлеиц илеиуеит, абыгкэа еибашьышыуеит, еибархэытхэытуеит, — цок, цок, цок, — игоит ахахэи ашэантцеи ирхысуа, амца рылзхуа афыр ееимаакэа рышьтыбжь. Дара ае-кэагы рхатэ хэыцракэа рзааизшэа, ихылкэышь-хылкэышыуа инеиуеит.

Иаха излааз амфэа аладахы иаанрыжыт. Рапхьа дгыла-ны днеиуеит Лихардов. Абрака, ааигэа уафы дшымфамсыц удырратэы, афар итназэзэааз амфэхэаста-па еималарц агьа-гым, ахахэи ашэантцеи рхапыцкэа кэаш-кэашза иаапшуеит. Ус еимкьараны, Лихардов — сыздыруам акэымзар, егырт ргэы иштэаамаз, идэынгы идэымкэа, икытангы икытамкэа акы иныкэгылеит.

«Сыбла иабо цыасшьоит, мшэан, ари Усценск акыта акэзами?!» — ихы дазтаауа, ифэы агэра нафархханы иааникылт Лихардов.

— Усценск акыта? — дцааит Зыхэба.

— Усценск акыта, цыпхцэа декабр азы хыхьыказ, — атак каи-тцеит Лихардовгы, икомандир дихэампшзакэа.

Ибла иаахгылеит декабр мза 1941-тэи ашыкэс: асы бахтэа кыдышьшы, апсы заны илеиуеит. Акыта иагэылхэа инашьтыз аулица тбаа ду иавагта иавагылоуп, азы цыкэбаркэа реицш еицшу амфэты фны лака хэыцкэа, рбартакэа тырфэа, рхылпа шкэакэакэа рхаршьшы... Нас, асы цыракэа рыжэпара иалашь-

шы, амшын иатдә азыхәашь аналало еиңш, ажәван иазцон аләцәкәә, рыһнқәә идәылшәшәаны ирңыло иалагеит ауаагы. Раңхьа — иахыз ахацәә кьоу-шәоукәә, нас — ахәса, ахәыцкәә, атахмадацәә, атакәажәцәә. Ишпартизанцәәз анеилыркаа, ркыр-та реибамто, рһныкакәә рышкә иларыңхейт.

Дәтикәә, абри ауха абрака иижәыз ауатка еиңш, Аңсны дны-кәтижытәи иәахы иааимгацызт. Акартош аза афһы ацынхәрас, афранцыз духьфһы ахышәшәа ицон. Ахыжәлас имцан ақбаадш иафызаз ахәашша, рһапала ирзыз ача ңхатцәы-ңхатцәуа, ачхәар еиңш иуәахыһуа, апырпыл зылкьо ирцәыз анаша. Дықан Софи-на захьзыз зґаб катәк (лыхьз иахьагы иғәалашәоит), лыблақәә ааихмырсыґзакәә дихәәңшуан, Һнтәкагы аңстәзаара акара ихааны дихәләччейт. Нас дызгәыладыриаз аиартә длагәылашә-кәә дцан, икаруат дшаниало дыштыхны дыргозаргы имбо дшыцәәз иашейт.

Ашыжымтан, ажәван иаха иардаз агәы казказуа иааңшит. Иара ажәван аиңштәкьа ихтын Дәтикәә игәгы. Ақыта зегы еизан, ирцырңсса инаскьаргон апартизанцәә. Амәтәы уахәама аштәкны Зыхәба дықәгыланы данцәажәоз, Һынтәка илаңш налхигейт Софина — аразын саба зкәырхәхәы лаңхьа ишьтаз асы акәу, ма ауахәама иахагылаз аңьар иацрытңны иааиуаз амра ашәахәәкәә ракәу, руа изхароу здырхуада, лара лылаңш еикәкны дызихәәңшуамызт.

«Ҷаицызар иамази?!» — рхәейт Софина лыбла иатцәәкәә, Дәтикәараа ақыта анаанрыжьуаз.

«Еибашьроуп, ишңакаҳцари!» — һатаркит Дәтикәә ихьшыц-ба блақәагы.

Уажәы? Уажәы, анапсыргәытә икәдыркәычыз ататын ғык еиңш, адгьыл иакаратәны ишьтоуп ари ақыта.

Амарч зывтдианы, ихәытдламосаз инашьту амәа қпаңтажә ианыланы инеиуейт аңшыхәцәә: аһнқәә рхатыңан — згәы амца ыкәырццейны ихыртыз анышәынтра жәытә еиңш еилабганы, игылоуп аплитақәә, ирцрытдыз аццышәи ахәеи, софинараа шәа-ңьхәара рзызурц инеиз аңшазатә иңсақьаны иагахьейт. Иабакоу амәтәы уахәама?! Уи ахатыңан, ажәәкәә хьылааза, икалаз арыц-хара ду ажәван ианахәарц атахушәа игылоуп амәтәы ңьар.

Дәтикәә идьирит Софинараа рыһны ахьгылаз атың. Арака аплита ахатагы нымхейт. Ахәа уацра зызнауз амарч бзары-бзаруа, ииатәкакараза ашта зегы хһақьоит. Уи дһалибааит Софина: лхы лґы чча-ччоит, аха иахьа, ашыжытәи азазақәә

реипш, илфьдды илеиуеит алагьрз, Датикәа акы изеиталхәарц лтахуп, дгәакуеит-дтәакуеит, аха изакаразаалак цъара бжык налыхәылшәом.

Датикәа дылҗыжәтцын, цшышьала ихылпа ааихихит. Аддахәа илҗыжәйбахәан, рхылпақәа аархырхит ифызцәагы. Азбжарак фыблааны, егы азбжарак ашәыр еикәатцәа сымсалқәа фәхәхәы игылаз ацашьапы акыраамта дахәапшуан Датикәа. Софина амарч дналаз дцахьан...

«Икалеи, абри ақыта шеимыртдәаз шпаҳмаҳаи?!» — хәыцра затәык рхы иштагьежьюаз, уақа индыртдәаз ауаа зегьы рыхәда ихшыушәа рыхқәа рыкәәч иаанрыжыит ақыта қыақтажә.

Ажәван агәафы ишеины, икыдшәома анацъалбеит ухәартә ипхон амра. Ихьыдшышьхьан ашәапыцап, ашәахәареи аила-пырреи иркәатцхьан ацсаа, иаакәымтцзакәа цууы хәа игон атын-чра абжы. Абыржәоуп атынчрагы иара ахатәы бжыы шамоу цқьа агәра анигаз Датикәа. Уи омашәа уартынчуеит, итауланы уархәыцуеит, уафы ихәфы имааиц кәыш ажәақәак узааизшәагы ухы убо уканатцит.

Иныцдыңылеит Сивичанка азиас. Акаршәра ацәа иалтцыз, абна хатәы фныс измоу зиаск шубац икоуп Сивичанка: агәы рахәтза, фыызцәа ирыхьшәаз бгыцк, ма зда зылпсааз матәак ада иахьа акагы амоургы, ахы алагзаны цшышьала инеиуеит. Уи узаапшыло ахықә уқәланы уфылоухар, зтәымта итагылоу атыпха леипш, әешеитанакуа убоит: абна ианытдоу — абна еипшуп, акаршәрахь икылсыр — ажәван еипшуп, аапын ихәашьуп, ақхын ииатдәоуп...

Уажәы Сивичанка ацшахәа иаваланы илеиуеит әецәа. Атын-чреи Сивичанкеи рыбжьқәа ирылыфны иуахауеит алыкь быбк иардагәаз әеышьтыбжьқәа. Азәи-азәи еикәфьыртуам, абна нтдәеит, ачықьқәагы есаaira иағахоит, азиас ажәван ақштәы аанахәт. Ус, абарт абжьылақәқәа ишарылкьа-шарылкьаны, рлым-ха иаатасит цюукы рыкаркарбыжь. Иааикәагылан азырфәра иа-лагейт: аа, игоит цюукы ршыкьбыжь, рыччабжь, азы агәап-гәап бжыы.

— Азин сышәт, афыза акомандир! — ихәеит Хариташвили.

Леонид дылҗыжәпан, иеы агәра ифызцәа инаритан, ачықь-қәа иерывазо ифылеихейт.

Рацәакгы днымхакәа дхынхәит.

— Анемеццәа! — ихәеит уи, урт иахьада имбацшәа, ипси-ипси еихьымзо, — рфьыркәабоит.

Ианырҗаххо аамтазы иманшәаланы ирҗыхәшәаратәа рҗе-
кәа наҗхьаркын, равтоматкәа ырмазеины инеин, аҗсыҗ ала-
гаҗагаратәҗкәа иаҗәйтны, ихәхәа-хәхәаза адырҗара инадиаа-
леит.

Җажәа, җажәиҗәаба метрагы набжьамкәа, налбаа, Сивичан-
ка гәааны ианыҗаз зны иҗанатҗаз азымжә иҗеибахәа, аҗеыкәабара
иаҗын анемеццәа. Завтомат рхианы, урҗ ирҗхәлаҗарҗаруа илеи-
җеиуаз асолдат ида, егырт ран ишаалыхшааз иҗан. Җәууы аҗаҗ
ахә ихаланы, аҗша имҗанарсыз ауарбажәкәа реиҗш ибба-ббаза
инҗалон, даҗаҗәууыкыгы, аҗыр-җырхәа иччо, зейкәтәа җартҗон,
ихәйтҗеибатҗон.

Зыхәба, иҗхьазо, илаҗш рыхга-рыхго дышнеиуаз, ахәашк
еиҗш зпышә абна илакны игылаз аидарашыҗхга амашына
иатәа инакәшәеит. Уи җаҗын, иақәтәаз ракәхап, ас гәата-бҗата
зәызкәабоз.

«Анҗәа шәҗаиҗеит, ижәбап уажәы акәаци ахы цахә-цахәи
ириаиуа!» — иҗышә хҗәышаакәа еидырҗәгәала, иавтомат
ашхәа ахышәашәара изамҗа ақәҗаны дыҗшуеит Даҗикәа. Ус,
акырҗы зықәрахә иааихьаз немец хәындаз дук азы дҗалҗын,
иара иахә иҗы аарханы, иаҗаҗа аҗәжәахәа дахо, азкәтәара
далагеит, иҗагылазаашәа омашәатәҗкәа ишизгьамаз удырратәы
аҗыр-җырхәа дычҗон, дычҗаҗыҗхьаза, иқәжыз ахәыҗ-җаҗшы
кымфафылкәа ирымшәшәаны икаҗәон азы җәыкәбаркәа.

Зыхәба иавтомат иатҗакыз инаҗәа ирхәарҗ аҗсык ауп иаа-
игхаз. Аха игәы иқәыҗуа иалагеит ижәлар рхәамҗа. Иблагы
иаахгылеит афархьмҗа зыҗначҗа, икылхха игылоу аҗсуа җаҗа.
Ишәақь кылакны, инаҗәа аартысра ада ус имамкәа дадтәалоуп
уи аҗаҗа аҗшәма иаҗа.

«Уара, — игоит, зхатҗа аҗамам дҗартәаны изқәа зырқәыҗуа
аҗшәмаҗхәыс лыбжы, — аҗа дышумоу удыруеит, арахә угәы
ырраҳатҗаны аҗеыкәабара уаҗуп, амшәара енаҗ ахатҗара иша-
тәым узымдырзои?»

«Хы, — дычҗоит аҗа ишәақь зызқуа иақәку аҗшәма, — сара
акәаҗ иеихсуа аҗа дсымазам, бгәы рҗынҗны быҗаз!»

Җшышәала илеиуеит ашыура иазхиаз ишәақь ахы.

Даҗикәагы иавтомат иатҗакыз инаҗәа ааириашан, ивараҗы
ишыҗаз Лихардов днеизыҗшит.

«Хаззыҗшыда, ихәҗ акоманда», — рхәон уи иблақәа.

Абри аамтазы, аҗшахәа җырҗәажәауаз анемец тәаҗ-тәаҗ
бжы иҗалҗеит кәыж бжык:

— Шнел, шнел, шнел! — азы итытырц дрылахэауан, ани ауафы қапшь хэандаз.

Датикэа инацэа адырфегьых аеаархэеит. Рақхэа инткьаз ахкэа игэы иналагган,дыхиаало хылатцэкэа азы дазцеит,зфызцэа ргэырғара зыхчоз асолдат, изкэа ашыа фалыжжын, фынтэка даахагьежны, ипсы анцэа инапы ианитцарц итахушэа, игэы ашада ирханы дыскахаит, уажэраанза зызкатэара еигэыргьаны иччоз афицер.

Еицткьон цшьавтоматк, хрыжь-хрыжь, аефыхэшэ хартэаланы иткэацуан,ихаууала,рхы иакапануа илеиуаз агранаткэа.Ифеыхеит, изызеит апшахэа.Уажэы-уажэы аеырхэа азмыжь ихшылоз ашыа Сивичанка иаамтцанарсуан,икапшьшыза еитеифыхшылахуан.

— Аа, аа, аа ишэымаз! — Датикэа иахауан иаргъарахь ала иваиаз Леонид Хариташвили ибжыы.

«Убас, убас, убас сашьцэа, ха, ха, ха!» — игэы икэыфуан Со-фина қэыпш лыбжыгы.

Ифеихалак аеыкэабацэа азэы иабцъар афынза дзыназомазт: ма азы дылзаашьшыла дцон, ма итэарта цапшьза, дгэыгэны ипышэ апслымз ашыра инылеитцон...

Рақхэа ахысра дакэытцит апшыхэцэа ркомандир, нас егыртгы реааикэыркит. Атынчра абжыы акэу, ма иара ус рлымхақэа ирытгозу, иааипмыркьазакэа цуу хэа игоз абжыы иалазырфуа пыткгы реааныркылеит. Аха ифеахан, идагэан ашыа қапшьшы-за изхтэалаз азмыжь, апсцэа хэындаз-хэындазза изқэыжыыз акэара.

Жэаба-жэохэ минут рышьтахь, асаба хартэаланы, икахэхэа-кахэхэа еишьталаны инеиуаз аецэа-цшыхэцэа рышьтахька,алша ахылббы абылра иафын, хеырхыны азы хаатытыр, хаашьтпаа хагап хэа изхэапшуаз аидарашьтыха амашыына. Рцэамацэа «рзынрыжыт», аха рабцъар рымгар ргэы иамуит.

°20°

Датикэа Апсныка иишьтыз асалам шэкэы згаз ахаирплан цеижьтеи ухаа хынтэуп, апартизанцэа раеродром акны ахаир-план тэоижьтеи, аха исалам шэкэы еицарса хэычы гэрыз-ша-шэаз инбжыхэаша ицеит.

Ухаа асаат жэааа рзы адырфегьых еитатэараны икоуп. Абыржэы, Чернышевгы, Армианиновгы, иарггы рацияла Мос-

ква иацэажэон. Атэылафэ апартизанцэа ртысра аштаб аусуцэа акырза зтазкуаз аґшыхэратэ дырратаракэа анрыдыркыла ашьтахь, шэара уажэытцэґба иаха шэзыргэаґуазеи хэа иразтцааит. Абна ада гэыгырта змам ауаа змыргэаґуа иґоузеи, аха, арациа ырчыжь-чыжьуа иадтэалаз ачкэын қэыпш ихы наикэикын фэааитит Чернышев:

— Слава, убас хазрахэа, ахыфшыга анышэапшь инаркны, акэырт еиқэатцэеи ахэшеи рфынза иаахтахым хэа акаґы ыґам, аха асалам шэґэґэеи, автомат фыцқэеи, антибиотикқэеи реицш уажэытцэґба дачаеи хазгэаґуам хэа.

Ашьеи ахши зқэыхэмаруаз Слава ихифы нықэлашан, адыр-ратара дналагеит.

— Дара ирымфуазар, аштаб аусуцэа ирымґгэышьоузеи, — ихэеит Датикэа даакэыпсычхан.

— Мап, Датикэа Кэыгэ-иґа, зтаацэа зцэызыз ауаа рацэафны ихэмоуп, урт ашэґэґэа алартцеит, иахазгылатэуп, абцар ґэґэаны изкуа анапқэа ракэзам — аґэы ауп, — длеифеиуа дцэажэон аґенерал.

— Уара маґыана иумоузацт? — даалґыаны дтцааит уи, Датикэа ишэґэы аґак шимоуцыз шидыруазґы.

— Иуоуеит, хымґада иуоуеит, уахатцэґба иахымґакэа, — еиґа-нацитцеит уи.

Уи аухатэи атцх аґхын цхы еицшымызт. Амра нташэандаз хэа ипшызшэа, имццакзакэа иналаґаз ақэа, цыара фэааихак ґанатцэомызт. Ус ианыґоу лассы аилґараґы уақэымґэыґын рхэоит. Иара Датикэаґы, амш еицштцэґба акэын игэы-илахь еиқэпата дшыґаз. Ахахэ еицш ихынтыцызэа икыдыз игэы уажэы-уажэы интыпсаауан, хрыжь-хрыжь дқэыпсычхауан, зны-зынлаґы изқэа нкыдхьшыааны, илахьґы цхзык хьшэашэаза иаакэнахэалон.

«Сычмазафхоу, ма рыцхарақ ззыпшу?!» — ихы дазтцаауа, дфатцґыаны даалеифеиуан, иеацэигарц иґахын, аха ацхапшфы ашьхақэа шиваґьежьуа еицш акэын уи игэалаґазаара шиґырымтцауаз.

Дааит Леонид Хариташвили:

— Иухы, Датикэа Кэыгэ-иґа, уцштэы сґэапхэмеи? — дтцааит Леонид, ашэ дшаахытцэґбаз.

— Хыхь иґоу сґырхаґеит, хэыц еиқэатцэа злам шьтэак цшааны суныхэароуп, — ихэан Датикэа, дыччазшэаґы ґаитцеит.

— Хэмарра цыда?

— Иудыруу, Леонид, хыхь икоу захъзу?
— Хыхь икоу хә азәгы дсыздыруам, аха уи иазкны иршыуа ашътәа бзиацәкыны издыруеит.

— Ашша цасала!

— Гагра ашкол сантаз, сөыза Хагәышь цкәынак сицны, Кал-дахәара акытаә сцеит, — акәардә даахан, атзамц ибга адцаны дналагеит Леонид. — Хәхьнеиз, ауха сөыза иан шәышәи арбагык хзылшыит. Агәылацәа зегы еизеит. Ашәахәара, акәашара — аипш збахьадаз. Анцәа илпха, аныха алпха, ажәлар, ажьрацәара, сара сныхәәфә, саб иныхәәфә, саб иаб, уи иаб шырхәоз, ес, саашьтнапаан, ашътәхь снапы ыртәины цәгыала атцәа сымыр-хзаап. Амала, шыжымтан санаапш, асаркыа еипш сгәы цкәа-кәакәараза сыкан. Изхысхәауа, абракоуп рапхыа хыхь икоу картцо иахьызбаз. Абыржәы сықәпшуашәа сгәы иабоит уи атып: аапынран, ашәац иатцәа кашышы, абахча зазо, ачатахәа еила-шуа иөеиуаз зыхьк ахықәан.

Иаргеит ацатцашлакәа иршыахауа, атәыца тоуган дукәа еиқаргыланы иказ аб дук. Иаргыи рныхәозшәа акәын аөыр-цагыаны, итынчза, ацатца еизышәшәо аныхәаө ишимцагылаз.

Ацара сыцызтцоз сөызагы дрылагылан иахьныхәоз. Сара сахьаармыпхыаз азныказ цәгыала сгәы иалсит, аха ашътәхь иаус-махахуаз...

Тырқәтцас хшыапкәа еиқәпсаны, нак-аак ашәац иатцәа ха-наалатәа, хапхыа, ацха афөы ахышәшәо ишьтаз арабгыи иаа-ларцеит акәац шша цасали унапы иадцо, ибагыза иуз абыста-пхеи. Азәы акәац шьтатцо дцон, егыи хбыстақәа ацыкцәатцәа рықәшыыхауа дишьтан. Икалап сара схаан убракара цыара гьа-мала акрысымфацзаргыи.

— Сумырхаган! — инапы икыан, дааиасны даатәеит Датикәагыи.
— Амалагыи иахыа афныка сыхтәшәазаны сыкоуп. Сашыа Дыгә иахантәарак пхызла дызбон: схапыц ытшәахын, снапы ианцаны сишьтоуп стәыуо — усыцхрааны исыцтатца, иумбои сшықәастахаз схәахуеит. Ашътәхь зны Владиуша иакәушәа, нас иакәымшәа хәычык ацха далшәаны азыблара далашәахт. Сар-гыи сыпаны салапаларц сшафыз, азы аатабахын, иеидаратцәкыа апсыз иманы даасыдгылахит уи ахәычы...

Алах, алах схагахоит, — деитәагылт Датикәа.

— Амала х-Апсны еигьу тәыла ыкамзар калап!

— Хара усшәа иаабоит, Леонид, дарбанзаалак усоуп дызнытцыз адгьыл шибо, — қәыпсычхарацас акәын иажәакәа шихылтуаз

Датикәа. — Жәаха Каракәымтәи ацслымзра гәхьааганы итцәуыз азәы сияцәажәон. Дцәыуан уи дцәыуахатә: атыпха җырба лыцъымшыкәа реицш еицарсаза изтәз иблакәа нафгы-аафгы ирцрыкьаса илеиуан алагьыз. «Иарбан уиакара узыҗагахаауа, уцхәыс, ухәыцкәа ракәхап?» — сиязцааит. «Мап, уи сахьымзеит. Ацслымз!» — ихәеит уи. «Уан, уаб узыпшызар акәхап?» — сеи-таиазцааит. «Мап, урт сымазам. Ацслымз!» — еитеихәахт уи, ацслымз каршәракәа рпа.

— Гагра ибар зынзагы дхагахозар акәхап, — даацәажәеит Хариташвили, Зыхәба иажәакәа рхы ахьцоз шеиликаазгы.

— Уахыкгы далацхьом.

— Афыза акомандир, аҗы кәадыруп! — иҗеаидицсалт, акәа ихьцәтцәа ашә иаахьтыз ацкәын.

Зыхәба, Свентаржецкии иареи афынтә рзы ианеикәшәа иитәз аплашыч ижәфахыр иаатарцаны, ахәдаҗы иамаз аҗахәагакәа анааилаиршә, имагәкәа ркьышә хбакә-хбакәза иаацәытцхәхәон акәымзар дшынеибакыз даахнафеит.

Ацхлашәын. Абыгькәа, амахәкәа, амызгәыткәа ирхьытцәтцәаны икатәоз акәа, ожәраанза иатцашьшә изжәуыз адгьыл ожәшьтә иаднакыломызт. Иплашыч ицәытцырхәхәаны, уажәы-уажәы иап-хьака зҗынаирхоз афанар алашара хәычы нархцчалон адгьыл иаҗыжжы, ана-ара итәтәаз азкәәҗкәа. Акәа иапкәон икьакьам-сефхахьаз аплашыч, илеивыс-феивысуаз Датикәа иҗы алым-хәкәа, иаакылхәхәоз имагә-цышәкәа.

Асаат жәафа ззырхәоз акаларагы рацәак агмызт. Ахаирплан иацыларазы инеиз аҗцәа ааҗыжәтцын, аеродром аусзуфцәа рзы икарцаз анышәтәфнкәа руак ашка инымфахьтцит.

Дара рацхьака уахь инеихьан: ахәцәа назгаз агоспиталь аусзуфцәа, апочта мғангафцәа, апартизанцәа рлагер анхамфа знапы ианыз ухәа, ирацәафзаны. Зегьы еилашьшьы, азәи-азәи еихәамцшуа, имеицәажәо еилатәан. Зыхәба данырба ифеихатц-гылан, аха иаргы рыкәҗимтзакәа, иара ус итәарц инапы анын-дирба, асаат змаз рсааткәа ирыхәацшуа, измамзгы асаарака ишьтәцшуа еиҗанеилатәеит.

Датикәа ицъыбататца швецар саат ахәа фәхирцан днахәацшит — жәафа каларазы жәохә минут ракәын иагыз. Уахагы иплашыч ишәымхзакәа даакәгьежьын, дыфдәылтцит. Акәа ауакәытцхуаз. Ихы фышьтхын, ажәфан дфатцәцшит: аптәкәа, даҗа ацсык илакәыр, мгәацәха аеродром иныкәиап ухәаратәы иласкьаны, ачыс зпырхагахаз акьатеикәа реицш еилысуан.

«Ас амш шеихәйдхашәоз аадырыр, идәықәшәымтдан хәа рахамхәози, — дхәыцуан Датикәа, ифәнахәало ақәа кәандагы иазцымккәа ажәфан илапш атцаргыежыа. — Абзиза — уахыгы ас амш цәгъазар. Аха, ара икоу уа ианыкам рацәоуп — афәа-дырхазар...»

Абри аамтазы, ақәаштыбжә иалахәхәа, аарла-аарла моторк абжы илымха иааннакылеит. Иаагылт игәы, дакәытцт ипсып алага-фәгара. Уи есаaira иааскьон. Аеродром ахкәакыткы рфә ифхәыткылеит амца, иаразнакыгы, излучны, итам-тамуа ишь-таз адәеиужь ду абжаткәа аакәлашеит.

Еилысуа зыгәтазырцәуаз апткәа иаарылкыеиг ахаирплан. Аха уи, амцәыжәфәкәа хәхәза ишааиуаз, ифныгзын, адырфегьх, амраташәарака ахы рха, апткәа инарылаз ицеит.

«Изакәи ари, хара иахтәымхарцу?!» — икалаз азхәыцха иамразакаа, уи гыежын, атцла цоуганкәа фба рыбжәара ибжыуаа илтәлеит.

Зегы еибарсны ахаирплан ахтәаз ашкә ицон, Датикәагы днарыштыләит.

Ахаирплан, аеродром аназараткәа ицаны иаакәгыежын, атыхәа шыткны иаагылеит. Амоторкәа аеиикәкра иафын, Зыхәба уа даннеи. Атцгыртәа хышә аартны даакәгылеит азәы. Уи ибжә-ла Гигла Окроуашвили шиакәыз идырт Датикәа, ицәа-ижыгы напы кәымшәышәкәак ишышыуа ифәхысызшәа ифеихыбзаа-феихыбзаан, игәгы уаха царта амамкәа иаакәандахеит.

Гигла Окроуашвили абыржәы фынтәны апартизанцәа дрыз-тәоит. Цкәына-кәафк, аха апыр хтәаха еипш деилкәаза. Датикәа уи ипәтца еикәатцәкәа данрыхәапшуа, еснагь дааигәалашәоит, рыфны имфәхытцлоз Хәцәарац Акәахыба. Рапхәа данаа ауахыгы иара ифәы дыкан, ишцәажәоз иаадыршеит.

Ахаирплан иафәагыежыуаз ауаа дынрылс-аарылсуа уахь ифәы-неихеит. Гигла ишыталаны ахаирплан иаатытцит дафәа хфык: аш-турман, абортмеханик, абортрадист.

Апартизанцәа урт иаарыкәибахәан, ргәыдыклара-рхыдык-лара иалагеит. Еибацшааит Зыхәбеи Окроуашвили.

Ахаирплан ирзаанагаз аидара ақәхра иалагеит. Уи здызкыло-зи ирызтәози рыда, егырт зегы иццакны анышәтәфны хәыцкәа рышкәа ихынхәит.

— Икоузеи Адгыл ду ашкә? Шәыпырра уадафзма? Афронт шәанхытцуаз ишәмеихсзеи? — еишәтарххы-еишәтарххы азцаа-рақәа рыкәрпсон апырфәцәа.

— «Ақәыцма уацәшәозар, абнахь умцан», — ахәоит аурыс жәаңқа, — исахтан палтакьаҕ ахәынцәрақәа ҕыртло дцәажәоит аекипаж ркомандир Гигла Окроуашвили. — Аҕа дуеихсуеит азоуп аҕа зихьзу, дахмеихсуазар хәзиабащыуаз. Уи итәы ҕаитцойт, хара хтәҕы хәфуп. Амала, сшәыхәоит, абант амраташәарахь ала игылоу атла тоуганқәа рыфбаҕы хышәтцәа. Амш енаҕ еипшым, хлақәзаны ханаакылкьо, игәахамтазақәа хамтәыжәоақәа ҕеҕыртцәар рылшоит.

Зегьы аеродром аначальник ишқа инхәаңшит, ихыртцәтарц ишрыдгылаз реихақәа рымхны икеипсәшәа.

— Ожәштан шәанаауа, урт рдацқәа хаххала ишәсырбап, амала, аеродром аначальник иуалафахәы иацыртартә шәсызрыхәа хәихабыра, — ииашатқәаны ихәозшәа иеҕыҕаитцан, даацәажәеит, акәакь икфәтәаз аначальник.

Зегьы неибарччеит.

Дәтикәа ипсы-ипсынтара зегьы кәыр-кәыруа изтәз, рымгәацәақәа амхәыр еикәатцәа иарганы, аҕошътамғангащәа ахаирплан иақәхны, аеуардын иақәыртцоз ашаатцәа еимгәачқәа рақәын.

Иара иеипш, ирыцха-рыцхаза, аҕәыҕреи ашәа-зызарей рыхәхәыла шәыблак урт ирыхәаңшуан, шәпсык ртан, аха, аҕошътә аначальник Никита Анапыхьараць (ус акәын зегьы шипхьоз) уафытәыфса дихәозма: амшаңытә хәпшәа еипш ианраамтаз, иахьыртыңыз акәын урт ахьхиртуаз, азс-хшьаала имамызт умхәозар.

Ахаирплан ауха ихынхәыр акәын. Арақа измыхәо, ғәғәала ихәыз ахәцәа, рацхәа ихаргалан, апартизанцәа рказартақәа рҕы иҕартцаз анасилкақәа ишрықәыз инеивадыргылт. Урт ирылан зшьапы, ма знапы анышә иамардахьаз ардарцәа, иацы иахьей ирхәыз, макьаназ зыхдырра ыҕам атыпхацәа — азәҕы дқыамызт, рылацәақәа еикәыпсан, зхыздыруаз — рыбла цәышқәа, ахаирплан атанақьтә хыб иатцадыргьежыуан.

— Уҕәы ртынчны уҕаз, Дәтикәа, — ихәеит Гигла, ахаирплан ацхәа инеины ианаагыла, — сара сышнеилак, адыршеҕыых уахәшыцәа рышқа ашәкәы зәуеит...

Аңсны, ахра тақнахақәа ираазаз ашьабста-зсы еипш ихьчойп — аҕа ихымта уанза иазнамгеит... Амала, уахәтәи хәидараҕы уалхәдоуп хәа сыҕам — урт аатцәақәа руақы убриақара иласуп!

— Адгьыл ду хәхьынзамадамыз иаха сҕәы тынчын, — ихәеит Дәтикәа, даақәыпсычхан, — уажәы зан дызхыпсааз ахәычы сиофзахеит... Рыңсы ҕандаз уаха акаҕы сашьтамызт.

Ақәа хыкәкәон, илеиҕҕа-ҕеиҕҕа аҕта тацәкәа иаарыб-
жыачҕеит, бзиа зҕы зызәзәз амза кыыбжыты аетцәа кәеи-цеи-
кәеи. Ахаирплан амоторкәа, раҕхәа аффа-ффа рыхга тынч
ишхагьежыуаз, иаалырҕкәаны иҕныгызын, ахауа ацәкәырпақәа
еинҕкәаны агьежыра иалагеит, ашыз ахыызшәа иахыгызлазгы
иштыҕпаны еитҕақыҕы-қыҕуан. Нас иқәас-қәасуа иларыҕкәан,
адәы илықәлеит, еитҕағзы-ғзит.

«Лпхала ицаша!» — иааҕеиҕәеит Датикәа игәы.

Ихаббала, ант атла дуқәа инарыбжышәан, амра-ташәара
иналаз ицеит.

Ихатәи атх ҕафратагалантәи атх иеипшызтҕы, иахба-
тәи ашыбыҕ аапынтәи ашыбыҕ еипшны иааҕшит: ашәахәақәа-
тәкәагы ақәыршәы рыхдыршазшәа ицкәан, ихаан. Абҕыцқәа
иргәылапхәаз азы цәыкәбаркәа зазаханы, рых хатыр ақәто,
еиштыҕаланы икаҕсон.

Уи ауаа цкәа цәымта хаак изыкамтеит Датикәа. Уажәы-уажәы
дытрысны дааҕшуан, илацәа ааихыишыргы апхыз хыбжа-
ҕыбжақәа неихапапон: зны ажәфәан агәы далахәхәа дҕыруашәа
ибон, даҕаа зныхгы, уаха Гигла иҕырхагахаз атлақәа рпданы
иан амҕы лызирхиауашәа...

Абҕанц ссақәа шытыкәшәаны ихалатцо иҕеиуаз азыхь дныҕе-
пынтәалан, инапы ргәафәаны аҕыҕ-ҕыҕхәа иҕәтәо иеирхын,
зхыб атытәа иатцәа ақәиәаны, наскәа амза-тлақәа ҕба ирыб-
жыубаауаз аҕошыта дазлшуа даатәеит. Макәана ашә ытдарбаҕа
иаркын. Агәәҕра змаз партизанцәақәакгы еилауатыруа аҕхәа
илеи-ҕеиуан.

Датикәа исаат днахәаҕшит — жәба каларазы хә-минутк агын.
Ихы анышытых илаҕш даатцашәеит — аҕошыта аначальник Ни-
кита Анапыхәараҕы, уи абна дытцаланы, ицаҕхақәа ырхьархәа-
руа, ишыи-ишыи еикәто дааиуан.

«Хаи, шаҕа учынуаҕузеи, ахәаҕбацәа ухагәт иқәсааит, ауаа
ахыгәакуа умбазои!» — гәаныла дизаҕуа днаишытәлеит Зыхә-
багы.

— Аа, Никита Иван-иҕа, хаблақәа кыаҕшхеиг хшузыҕшыз, —
иҕеилаҕызит еилагылаз, цыоукгы иара ишҕа рҕаархейт.

— Асаат ныкәумгазои, арҕыс? — диазцааит Никита Анапы-
хәараҕы, раҕхәа даазыдгылаз ачкәын кәыҕш.

— Асаат, асаат сымам, аха ожәшыта иаамтоуп, — даахәытдәы-
хәытдәит ачкәын кәыҕшгы.

— Амрей аетдәкәеи рыла аамта анышәкәдыргылоз иафсит,
— ихәан Никита Анапыхәраць, днарылсны, исапаткәа ыргәар-
гәаруа ашә ааиртит. Нас ишәтахьҕа еиҕаиркрацы данаахьахә —
Зыхәба дшылагылаз аагәеитеит. Дңышәырччазшәа иун, инапы
еиңш ицламхәа тапалагы ааицаҕьахеит.

Дәтикәа деиладшәаны, агәарахәа деиладшуа дгылан: ажәакгы
икәымтдәкәа, ишәмхы ашә инадыргыланы днагәтасын, иаартны
длыфналеит, ишәталаны иааиуазгы лыфнеибахәеит.

— Макьана пшь-минутк агуп, — аарлоуп ишиахаз Дәтикәа
Анапыхәраць ибжыы, уи илымхәкәа ашыф, ашыф рытгон.

— Иазхоит абиурократра, ирласны ауаа аҕошьта шаны ирыт!
— агьф фәихиргеит уи.

— Апрказ суҕоит?

— Аа, апрказ!

— Ус анакәха, «Каламла ифу еихала иузыңҕом», — рхәоит,
аа инеихышны иаасыт, аус атыхәа пдәоуп, — Никита Анапы-
хәраць, қбаад бҕыцки карандашкы даарыхан Зыхәба иаңхьа
иаакәитеит.

Ускан еиңштәҕьа Дәтикәа деиладшәо ахаан ихы имба-
цыт: иааикәлашьцан, иблакәа аҕеа-ҕеахәа амца фартыддит,
Анапыхәраць ицламхәа гәымжыатдә затҕык акәын алашьцара
иалибаауаз, аха иара уигы есааира инаскьон.

«Сиқәзыргыы, абри акамыршша сиқәзааит, акатеипш атзамц
дадсырҕьыцылоит!» — игәы иаатакны ифәинеихоны:

— Дәтикәа Кәыгә-иҕа, макьана акагы шәмоузаци? — адгьыл
дфьтдиазшәа, иаңхьа даацәырцны дааиҕырагылт Галиа.

— Аа, Галиа боума, мап, акагы, — иҕеаникылан, даапышәырч-
чазшәагы иуит Зыхәба.

Ауадафы есааира илашахон. Асаат жәба калазар акәхап, Ни-
кита Анапыхәраць, ичақы хәыҕаңшь рытшыны, аатдәкәа зла-
ҕәхәаз ашашәкәа рхытдәтәара дафын.

Дәтикәа Зыхәба абри аены асалам шәкәкәа фба иоуит: акы
— ипшәма София илыфун, егы — иахәшыцәа Катеринеи, Мисеи,
Сашеи.

Урт, Никита Анапыхәраць ишааииркызтәҕьа, афы дашьызшәа
ддзәо даадәылтит. Дахьаадәылтцыз даатгылан, аф-конверткгы
нархәы-аархәуа акраамта дрыхәаңшуан: акы — ирымпытшәаны
ачернила изаашәалазшәа ииатдәан, арбага еиңш ахәыңсгы хәх-
хала икан — уи акаҕыхәа иааигәаланаршәеит рахьатә кәаскьа
ашәтахьҕеи ауада злахьҕаз ақбаад, афбатәи цәыхәашәа икан,

аха иаха аконверт еипшың, — «Андижан ақалақь» — иакәыз ам-хәыр еикәатцәа днапхьеит уи. Изқәа икәыр-кәыруа ахьтшыра нықәлан, азцдаратә дырга аипшгы иеааирхәеит.

Зыхәба иконвертқәа рыхтра изыгәагыуамызт. Зны иманы афныҕа ддәықәлеит, аха азыхь днавсуаны, иааирхәын, акыр еилыршыаахьаз алқатара дылаланы иҕынеихеит.

«Халашара хпапа! — игызы-гызуа акәын ишалалгоз Софииеи Владики рысалам шәкәы. — «Шә-Датикәа дахьца дахьаа уафы изымдыруа дыбжьазит» хәа, зхәоз ашәкәеикәатцәа шхауызгы, минутк иадамхаргы уара укам хәа агәра хахтдомызт. Аа, абар ожәы-уашьтан убжыы аагоит хәа хлымхақәа кыдтаны хзыр-дуан... Иагыгеит — адунеи иқәу абыжықәа зегы реиха ихаау, хәпсы зығхәароу абжыы. Сылашара, омашәа иумбан ас еихыыр-еипыр иахызыфуа: акы — Владик таха ситауам, ифбахаз — сыб-лақәа хыхәхәо уажәы-уажәы лагырзыла итәуеит... Сыздыруам, руа сызлалагара. Хышықәса дузза, хәикәшәар иуасхәап хәа, уахгы-еынгы еизысыкәшәоз сажәақәа сцәеилахәеит. Владик итахуп ишизхаз, дшарпысхаз, иаха пхызла ушибаз аныстдар, сара истахуп Белостоктәи аихамфәа авокзал аҕы хнаганы ае-шелон ханаута амш еикәатцәа инаркны, иахьа уажәраанза сгәы иташны икоу зегы уасхәар... Аха, иугуалашәо, ацсуа жәапқак лассы-лассы иухәалон «Атцәгы мбылуа акәацгы зуа» хәа, сар-гы иахьа убри сықәныкәоит: иааркьаҕы иузеитасхәоит Вла-дики сареи еицххаагаз:

Иугәалашәоит Белостоктәи авокзал аҕы хшеипырцыз — еилауатыруаз ауаа унрылаз уанца, исутаз атыхәтәантәи ууала-фахәы сымкәтцацгәа, исықәлашыцаны авагон ашка схынхәит. Сара сцәыуон, Владик сшәмхы дыкәтәаны сылагырзқәа ирыц-қьон... акәукәухәа ихәхәо хешелон шнеиуа, авагонқәа еинкьаны, харгы хыла-гәыла хәиладтаны иаагылон. Ускан — зшәмхы инаналгоз зегы хәтппны, иахьаахәкәшәаз хәахтәахуан. Аҕа ихаирпланкәеи хара хпушкакәеи еиҕагыланы еикәпцон, хеше-лон ахыгылоу иаакәымтцәкәа итәаауан. Ус, ианххнагалак, адыр-фегьых амфәа хнықәло хцон...

Ус уахык зны, Барановичи ақалақь аҕы хназаанза, иахьаан-фәсәзтыпқ акны, хвагондаатәлеит арпыс аукы, Ар Капшьрыматәа ишәны. Уи дшааиуа-шааиуаз ихы кны атзамц иенадижьлеит. Ипсы изеивымго дыкьуан, ишьапқәа итцәкәалон. Дхәыз цышыа авагон итаз ахәсақәа хәаикәшеит, аха цәкьа-жыкьакгы цьара инымызт. Днахартәеит. Иблақәа аахитын, днахәлапшит.

«Афашистцәа, ашьяжәцәа, ауаџьыфацәа, изыхшәыркъозеи абарт ахәыцкәа, ахәсақәа... Шәан, шәаб!..» — иҕы итәшәоз акаггы нмыжкәа дыцәхауан уи, илағьырзқәаггы иҕыдды илеиуан...

«Ах, уара сыпшза хәычы, срыцхәхә! — уи асолдат дөацкәан, зыблақәа тырхаха иҕацшуа иацхьа итәаз Владик даашьтпааны, дааигәыдихәхәлеит. — Зеггы бзиоуп, аха уара узхдыркъои? — Умшәан, аиааира хара иаагоит, уабггы дхынхәуеит. Умцәыуан, аа уахәацши, шака ибзиоу» — диманы авагон ахышә днадххылан, ицыба иаагигаз афанар адәахьы ирханы аркра, арцәара далагеит.

Ари сара исгәампхеит. Ишьтахь цкәа ианаасеиха, сөдәылкәеит... Минуткәак рышьтахь, афашистцәа рагент деикәырхха дыкны хвагон дыдәылыргеит. Уи хешелон ахыкәу ахаирпланкәа идирбозаарын.

Усканоуп сара ианыздыр, аға иакәпараҕы апхәыс илылшоггы шыкәу, иаггыстаххеит, аиааира амш аенынза сабцар кны сувагылазаарц, аха иааг...

Хцон хара ханкыдыгәгәало: зны ахткәа еипш, дәеа зныхггы иугәалашәу, Гарц архакынтә ацыкәреи ҕыхны ианааугаз зыхәда сықәуртәаз акамбашь уардын, убри аипш пшьшьала «хамццакзакәа».

Аға ихаирпланкәаггы ххақыруа ихашьтан, ашәазызара иреицны иакын хәгәкәа, хамлашьуан...

Қымш цуан, станция хәычык аҕы хешелон мөахганы ицәыцаргыла ирымазийҕеи. Уака хаангылара зыхкәаз, шака аамта ханхо хәаазггы акыаадыруа икамызт. Ишыҕаа-ҕаауаз ххәыцкәа хцәыцсуа ианалага, хәык ракара ахәсақәа хаашьтибахын, аи-хамда лымөахыт атахараҕы хазлапшуаз аөнқәа рышка хлыбааит. Арака цәгәлатәкәа хрыцхашьаны хрыдыркылеит, афатә хзеизыргеит. Хкыыҕаха хатцаланы амарда хөыхәноны, арцәаа-хәа хешелон ахәхәабыжь геит, ихәазо иаацәытцдын, амрагылархь ахы рханы икахәхәа адәы инықәлеит.

Аешелон атәаабыжь еиҕа еиҕазар каларын хара ахәсақәа хаилатәаабыжь. Иахкыз кажьны хнапкәа рхахаза хнашьтәлеит, аха узыхьзозеи... Уи иашьтарххны ихавккәеит аешелонкәа акы, өба. Адгылы ажәдани рзызауа иаацәыркәхт, угәы-угәатцәа тыхны ажәданахь ихазгало ант алахәа еикәатцәақәа.

— Владик, Владиушаа! — сыхәхәон сара, дара, ақьашана иахагылоу аихатә цьаркәа реипш ихаххала-хаххала Владиуша дызгаз аешелон иашьталаны, есааира ихәашьуаз ажәдән иналаз ицеит.

Датикәә, абра данлеи изнымкылазт, аеырхәә агәырҭа лагыр-зы леифашит. Ихы ышытыхны дагынапшы-аапшит: ашыха зиас дзаапшылозшә акәын ақсабара газы-газуа ишибоз. Уафы дшимбазгы ипхашыаны, инапы азқәала иблақәа ирыцқон, адырөегых ихыхәхәо итәуан, уаха тып анинамтаза, алра дылаланы акыр днаскьеит, нас, акынтатцырақәа реипш акәыкәбаа ссақәа зцәа иалтны иказ қды-хсак днықәтәан, адырөегых апхәара дналагеит.

«...Датикәә, хәнеипырцуаз иустаз ажәа сызнамыгзеит – Апсны ацымхәрас Саратов ақалақ ағы хнанагеит. Абрақа арратә округк ағы аусура салагеит. Саратов ақалақ, ахаан ишысымбацызгы, исзааигәоу сыпстазаара змадоу қалақк еипш сахәапшуан – избан акәзар, уара арақа ауми аинститут уахалгаз!..

Аа, уажәы-уашытан, учча-ччо, удауы жәоахыр-тбаақәа қыақыза уаацәырцшашә сгәы иабон. Владиуша иакәын сзымыхәоз: ахәаахшыцәа рыматәа зышәны иааибалак, папаа хәа, дыхәхәаны дышталон, уара шуакәым анидырлак, дыхычза, ишытахықа даахынхәуан...

Сылашара с-Датикәә, ажәа уасыршыызар қалап, апхыхахатқыагы умамзар, аха уацәажәарта анцәа ианситә, зқыцыара ишаны хәтәк акәзаргы, сгәы итәкны икоу уасымхәар сылшом:

1942-тәи ашықәс антәамтазы аға зынзагы Саратов дазааигәахеит. Харгы хәхганы Абжәаратәи Азияқа хдәықәырцеит. Уажәы Андижан ақалақ ағы ҳакоуп, убрәнтәоуп иагыахызыәуа...

Сара аобластә комитет акны аус зуеит, Владиуша ахәыцтәы бахчахь дныкәоит. Сынтәа ашкол ашқа дцоит... Ҳазтагылоу аамта иадкыланы иугозар, ҳара ах-хәычы иеипш ҳакоуп... Аха уара?! Иуфыз ашәкәы ишахәо ала, зны-зынла зызбахә угәаларшәаны исзеитаухәалоз Гагратәи апринц Ольденбургски иатқыс уцстазаара бзиоуп. Исызхатом!.. Сыбла ихгылоуп абна еикәара, урт зыгерытажь ицәоу азмахқәа, ақәкыра, ацәаакыра, ахьта, амла... Аха исымчгәышыои...

Утаацәа рзы ажәақәак: ҳара Апснынза хзымназақәа Саратов ақалақ ағы хшаағықәнажылатқәкыз, ихәхыыз зегы антаны Уатҳарақа ашәкәы зөит. Рацәакгы имгақәа атәкгы кылхха исзаит.

«Бымшәан, уа шәынсыжыуам, шәаагаразы иахыа-уатәы амәа сықәлоит» хәа, рацхәатәи ишәкәағы исзиөит уашыа Дыгә.

«Ожашьта хашьцәа рыла хҕы зәзәоуп, егырт усгы иахцәыз-хьан, аха Дыгәгы, Викторгы аибашьрахь иргеит», – афбатәи ашәкәала абас сзаарыцхаит уахәшьцәа. Уахьтәи сгәыгырта хәыцгы уака атдыхәа аапцәеит...»

Датикәа илагьыз адырөгегых иаахажжылеит. «Итацәгәы-шьазаапхашта! – ицламхәаиатдаргәаз инапы илахьинапыреикын, ижәахыркәагы аайтақыць-қыцьит. – Хазхылцыз рнышәынтра ебыгак аақәызшышазгы днымхеит!..» – Ус мацк акара, алра иаалччаны иааиуаз амра ашәахәақәатцәкыагы ибла ихмыр-пшылазакәа, ахәхәы-хәхәыхәа дтәуо дтәан. Нас ибла хыгагаакәа ахго иҕылеихеит иахәшьцәа рысалам шәкәы.

Уи рацхьаза иахьалагоз ицәгыамызт: адамрахьы анеиразы шыаҕак ада рыгымкәа ишхыкәгылаз, иара ишәкәы анроу ишы-гьежьыз, ихьшәашәахьаз рхәыштәараҕы адырөгегых амца ахы шеифаркыз, хышкәса раахыс имччацыз рыбақәа шыччаз, ожәшьта аҕәырәа акәым, иара апсцәаха ихаҕа дааргы шыаҕак шицкарымтцо, рашьцәа хынхәаанза рынхамәа цәымҕ-жыакцак-гы шацәдмырзуа ухәа, ауаҕы игәы шытызхшаз акыр.

Аха, егырт рашьцәа рызбахә ашка ианиас, аихәшьцәа ршәазызара алымжжыр амуит асалам шәкәы. Ирәуан урт аф-ны иныкәыргеижьтәи рхабар хәа акагы шыкам, уажәраанза, шәымшәан абаапсы, шәашьцәа еинддыла аштә иштәло жәбахра шәыкоуп хәа ргәы ргәҕәо, дара рҕы итәалоз, игылалоз Уатха-ратәи ақытсовет аусзуоцәа, уахь ааира ишакәытцыз, уи акәым, цәара ирҕахар хәа ишәаны рхы шырцәырцәахуа – ари дара шытанатцо, ишытцнахуа...

Датикәа дзакәу, дзеиуоу хәа акагы издыруамызт иоуз аса-лам шәыкәкәа дрыцхьаны даныгьежьюаз. Ицстазаара – ацьам уархал еицш еилапсан: цәара ихаан, цәара иашан, цәара ила-кәуан, даеацъарахгы, ишытыцуан.

Шьтыбжыы хкыс икоу зеггы ытыоуан, апартизанцәа рлагер хыбс иамаз абна:

«Шәиа! Шәгыл! Шәиа! Шәгыл!» – ҕыц инанагаз апартизанцәа, аибашьышья ахьыддыртцоз адәахьынтә иаауан акомандирцәа рыбжыы.

Ои, хара хҕыгырта,
Хабна хазкәыхшаша!
Хиааирақәа рхытхырта,
Ишхаухәара аиаша...

Иааџирџьейт, зыдџа наџзаны ихынџауаз раџаџап, џшьџы-
џшьџыла еиваџылан иааиуаз апарџизанџа раџџџа азџы.

Иаџшума џамџа џаџаџаџа,
Ма ихџаалан ирџаџаџа?
Рыџсы џума џанаџа.
Ма рџаџамш џарџаџаџа?

Абнаџ иџоз ашьџыбџџа зегџы рыџарџзны аџаыркџџа инеиџ-
дырџзыт еџыртџы.

«Шџымшџан, шџаџаџаџаџ џшуп, шџанаџаџаџ ыџоуп, шџаџыџ-
џаџы еибарџамаруа адџы иџауп! Аа, сарџы убас абна саз-
џауан, адџыл слымџа адџыланы сзырџуан, сшџон, сзызон, аџа
сыџџашьейт, зегџы рыџсы џоуп, сымџа иаџшуп!..» — гџаныла
џџаџџа, иџонверџџа шџџыхны иџны, иблџаџа гџаыргџа-гџаыргџа
дырџаџшун, иаџџа ииасны инеиуаз апарџизанџа. Урт џы-
џаџџаара рымамыџ — рџы наџџы акрыфарџџа рџы инеи-
џан, рџыџа макџана абна илан.

◦21◦

Аџыџџанџей аамџазы, Зыџаба напџгара зџџоз аџшыџџа
рейџараџык рлымџа Минск аџалаџ ашџа иџыдын. Лиуџией
Казимири Зерџинскиаа, Иџнат Чупеџки, Адам Свенџарџеџки,
Соџонов уџаа, рџаџаџа, насџы уи аџалаџ аџныџа ирымаџаз
ауаа рыла аџџа иаиуан уаџа иџоу аџаџылазаашџа иазџны адыр-
ратара џыџџа. Нас урт адырратараџа, абна иџалџаз араџета
иатџаџаа рейџш, еишьџахџы-еишьџахџы еишьџаланы, Адџыл ду
ашџа иџон, араџаџы аџа иџыџ далаџаыртџон.

Хныџџ блџа зџаз аџшыџџаа рыџџаа иадыруан: Минск аџа-
лаџ иаалымџџаџаа ишалатџоу хџныџџык инареиџханы аџа
исолџатџеи иаџиџерџеи, уаџа ишыџоу «Абвер» заџџзу аџа-
шиџ џшыџџаа рыџџаа, аџолиџаиџаа русџџартџа, арратџа комен-
џатура, апарџизанџа рныртџаара иазџу аџа ир рыштаб, СС-аа
рырџаџаџа раџџаны. Иара убас ираџауан иџалоз аџџаџаџа,
шамаџамзар зегџы: аџронџ аџы иџџеџны иааз аџа ир шаџаџа иџоу,
уаџы иџоны абраџа зџааныџылаз архџџа заџау, аџыџџаџара
заџаџоу, бџаџарс иаџоу, џыџ еиџыркааз атџџаџаа рлаџерџџа аџы-
џылоу, шаџаџы џаџу, рџаалаџаџаара зейџшроу...

Убасгы Барановичтәи аңшыхәцәа ирдыруеиҗәтәи акраа-
туан: афашист гыгшәыг Вильгельм Кубе хадас дызмаз Белорус-
сиатәи агенералтә комиссариат, агебитс комиссариат, ақалақь
комиссариат, «Остланд» захьзыз ацентрәтә хәхәхәтрәтә гәып
уҳәа аоккәпантцәа русбартәкәа рацәаны ишықаз.

Аха, иара ус хыхь-хыхьла акәымзар, интқааны ирыздыруа-
мызт, иагьамадамызт. Минск ақалақь анырга аахыс уақа афа-
шистцәа еиҗәканы ирымаз ауриацәа рлагер гетто.

Уажәы ааигәа Чернышеви, Армианинови, Зыхәбеи Минск
ақалақь иазкны ирымаз аицәажәарафәи абри азцаарагы иазаат-
гылеит. Зыхәба идтан, икаитдалак уи алагер иеаеидаарацы.

Уиаахыс абар уажәшәтә җымчыбжәа тәуеит, азага иахылап-
шуа ашәарыцацәа реиҗш, Зыхәба иңшыхәцәа уи алагер иаха-
җәуеиҗәтәи. Иеилыркаазгы рацәоуп.

Аа, Адам Свентаржецки ила, ауриацәа рлагер аҗнытә Зыхәба
иауз ашәкәы иахәо: «Гәыгыртас ихәмоу, хҗызцәа гәакьацәа!
Ишыжәбо Гитлер хныхра даҗуп. Уи, агыгшәыгқәатқәа иратәа-
шыаны рхы иадмырхәо аметодқәа, ихы иаирхәоит хара хзы:
хапсы штоу харбылуеит, харжәуеит, харзуеит, анышә иартоит
ахәыцқәа, ахәса, атахмадацәа, атакәажәцәа. Иахьа уажәраанза
алақәеи аҗьақәеи рыла имҗәпаргоз апышәарақәа, уажәы урт,
хара харпәрцәеи хтыпхәцәеи рыла имҗәпаргоит... Абас, абри
аҗьаханым итанцәо ауриацәа рхыпхьазара пшыынҗәажәаныз-
қьҗык иреиҳауп. Шәхәцхраа, зда царта хәмам, хҗызцәа гәа-
кьацәа! Гетто».

Дызустада ас зәхәхәы Налибоктәи абнаҗынза иаазыгзас?

«Сара уажәы ааскьа уск атцыхәала Минск ақалақь ахь сыш-
тны сықан, — иҗуеит уи абҗыц хәычы уахьынтә иаазгзс Адам
Свентаржецки. — Җымшқагы сынхеит. Инасымҗатәны абри
ахәтәи сарей хәибадырт — хәибадыршәа атәы ожәшәтан...
Иара зшәапы иакәитү, Минск иналтцны иныкәаргы зылшо, ам-
чра мацк зыгәра рго уаҗуп. Аха урт реиҳа хара игәра аагар
хәлшоит. Итахуп аңшыхәцәа азәы диқәшәар. Шәымпшзакәа
ауаҗы ддәықәышәтә. Ицо дыпхәысзааит. Егы амчыбжә азы —
ашәахьа инаркны асабшанза, аҗьармыкь агәашәафәи, асаат 12
рзы ауаҗы дылзыпшуп. Аибардырга: «Ахәажьы иалху атоубар
умоума?» Атак: «Ахәажьы иалху сымам, аха аежьы иалху сы-
моуп».

Абри аамта аәнуцқала, уи алагер иазкны ақәша иаиуит
егьырт адырратәрақәагы. Урт зегьы еимтқакны ианрылацәажәа,

ианыкәыртца-ианыкәырх ашътахъ ауп, Галиа Верховскаиа, агенерал Чернышев ишқа ианаалыпхъа.

— Ашыза Верховскаиа, агенерал дбыпхъоит! — ашә даа-лаххын, иеаидицсалеит, ацъшьаратә дырга еицш ишьапахы дыхъсааза, аха ихы аазкәазны, ижәоахырқәагы цәеаеаза икәз арпыск.

— Ыы?! — дцәырхазшәа дѳатцкәеит Галиа, лшьамхы икәыз Васили иеикәагы лхыѳорны, агәыр ацырхәхәа лшьапафы инкахаит.

— Бласы, бласы! — ашә дылтцуамызт иааиз.

— Сара? Сара еикәада иахъа ара стәазаауама?! — ашьабыста хышьаш еицш, ишьаргәацә шкәакәақәа па-паза даагылеит Василигы.

— Уара, уцхәыс липка ааушәтца, уи зшәу мацѳу цъушьома, — атцәы илаитцон иааиз.

— Уцхәыс липка уара иушәтцала.

— Зицка зшәыстцаша дсыманда, липка акәым дәеакгы...

Галиа ажәжәахәа лхы арееира дәфын, Васили иеикәа иац-рыхәхәоз арахәыц ихапыц ала иаахитцәан, ашьатцара дналагеит.

— Сыззитаху акрудыруазар? — лгәы иамукәа дтцааит Галиа, дивахх-иваххуа дахънеиуаз.

— Агенерал иитаху акәым, сара сгәы иаѳаху сыздырам, — натеикит иаарышьтыз, иблақәа цәытцыркәыфены Галиа лыгәча-мақәа дрыхәапшуа.

«Симазцаазакәагы анцәа скаитцандаз», — аалгәахәт Галиа.

Чернышев иуадаф иара ида иқан: Армианинов, Зыхәба, нас-гы Галиа иахъада илымбацыз дәеа ѳыцъақа.

— Бзиала баабейт, ашыза Верховскаиа! — ихәеит Васили Ефим-ипа.

«Ашыза агенерал, шәара шәприказ ала дааины дыкоуп апар-тизанка Галина Верховскаиа!» — илхәап хәа амѳахъ ләеыззыкал-тцоз лажәақәа лыбз иахыкәкыз инықәбан:

— Бзиара жәбааит! — лхәан, днарылацш-аарылацшит.

— Бтәа! — лыжәоахыр инапы нықәкшәа днаиртәеит агенерал.

— Минск ақалақь бзианы ибдыруама? — иаразнакгы дтцааит.

— Ицәгьамкәа издыруеит, ашыза агенерал! — аѳак ныкалцеит Галиа.

— Уезгы?

— Хәышықәса уақа атцара стцон, саб иахәшьа лфы сықан.

— Иарбан школу? — дтцааит Галиа илзымдыруаз ахацәа руазы.

— Җажәижәәатәи абжьаратәи ашкол.

— Октиабртәи араион? — лгәы иаакәсит Зыхәба ибжы.

— Иашоуп, Октиабртәи араион, — лгәы зынзагы иааҗәандахан, лыблақәа хааза Датикәа дҗеитцапшит Галиа.

— Җазбыпхыз бдыруама, афыза Верховскаиа? — Васили Ефим-ица, азцаарақәа ааникылан, дааиасны даалҗатәеит. — Бара ожәшьта аңышәа змоу цшыхәфуп. Иаахадгыланы иҗоуп хымпада зтыц иқәцатәу уснагзатәык. Убри атдыхәала Минск ақалақь ахь ицатәуп. Ианеимтцахк, уи анагзара бара ибылшоны ихапхәзеит. Ишәартоуп, хәарас иатахузеи, ишәартоуп, аха инагзатәуп. Уатдәы ашьыжь амца быкәлоит...

— Датикәа Кәыгә-ица! — Чернышев даахәын, Зыхәба ихы наикәикит.

Зыхәба атаххәа имагә ашьхәақәа аидикшалан, иҗеиҗеи-цыхны:

— Сзырҗеиҗеит, афыза агенерал! — ихәеит.

— Егырахь ихәатәу, иутәу зегы унапы иануп. Бзиала, афыза Верховскаиа! — адырҗегых Галиа ихы аалықәикит агенерал. — Ақәҗиарақәа бзеигьасшьоит!

— Исылшо акаҗы схы сеигзом, афыза агенерал! — дҗоатқьеит Галиагы. Уи лыблақәа амца рхыхәхәыла ицон.

— Амца алпха зауша! — даалыдгылан, лнапы рыгәгәаны иааникылт Армианиновгы.

Иацы хәлаанза, иахагы ашамтазынза Верховскаиа лҗапхәа иқәдыргылаз адта ду аҗазықатара даҗын, ассистентс длыман лыпшәма Васили Иаковлев: уи зны ынҗажәижәаба шықәса зхыцуапхәыс-быргтаслҗеиаллхәан, лхы-лҗгы ишақәнагахашаз илырхиет. Аха ега лықалцандаз, лыбжы уи ақәра ианаало илзықамтеит. Нас, иахы аконцлагер агәашә иааҗытыз зҗаб қәыпшк дуба лара дуба — маҗа-маҗа икылқәыршәааз лчыт цкы, амаҗахшыыга иахынхалоушәа еидқьапсла, лҗырхәаны ахәыз-хәызхәа деимхәо...

— Акы — аконцлагер агәашә иҗалаз азәгы ушьтахьтәы дтырмыжьзат, — дналагеит Васили, инапқәа ишьтахь иқатданы длеиҗеиуа, — иҗбахаз — ачахәатқа зыхыуа азәы иоуп акәымзар, инеицынкыланы мчыбжык аимхәара згәы бзиоу уафытәыҗса-хша илшараны дықам. Ихқахаз — мышкы аацәгьахар, абриақара ибҗабыртатаз араҗеи асақәи тыфны идәықәлап — Минсктәи аулицақәа уафытәыҗса дзырнымло...

шөөннеилак, Галина даауцрытны дцоит. Уаҕа улылабжьо, анс, арс цөажөарала дыхтоумкын, амала лара акы уалхөарц лтах-хозар, цкҕа улзызырѳ, илхөазгыы акы нацыстоит хөа уалам-ган, — Зыхөба иеааникылан, алада ианитцаша дазхөыцуашөа, ҕымт пытрак дтөан. — Нас, амѳа алцха змазааша! — дѳагылан, инапсыргөйтца цөаца еитцыхны Галиа лышка инаирххеит.

Галиа ихааза даапышөырччан, лнап хөычы днахан лкоман-дир инеилыркит.

Рѳыцҕагыы еицырзеипшыз иачыдахаз даөа уск даламцөа-жөeit Зыхөба абрака. Галиа иналыгзараны иказ адца лареи лкомандири ирдыруан, уаха азөгы, иара Василигыы — убастөкҕа, Галиа данлыцрытцлак имѳацигараны иказ ацшыхөратө усуракөа ртөы заа Зыхөbei иареи алацөажөахьан.

Ахапы лашьца иаатытцны адунеи лаша каз-казуа иныкөпшыз-шөа рыблакөа аахьау-хьаун, рнапы напыраркит Галиагыы Василигыы, абна иаалшөан, чыкҕла ихырцаз адөы ианаакөгыла. Рхапыц аларцсны, адацкөатцөкҕа ыцкөкөаауа ихөуан еимша-еимыта икөыпцсаз ажөкөа. Атцыхөа кьлар ду цшандагатцас имѳантцаны амтцкөа аакөцо, абна атцкараөы ашөшыра ицөытцагылан өан-бгатасхапкгыы.

— Ца змазам Маркс иѳымта «Капитал» акны иахөoit, ауаѳы рацхьаза ѳызара изызурацы игылаз ацстөкөа роуп хөа, — ихөeit Васили илахь инапы апыракны адөы дыкөпшуа.

— Цсра зкөым адоухатө ѳымта «Библиа» акны иарбоуп, иудыруаз, ауац ахьубаз атыц ахаиуангыы шацөыхарам хөа, — ицау-лазаны дхөыцуазшөа лөыкатцаны даацөажөeit Галиагыы.

Рѳыцҕагыы мыччакөа акыр ирчхаит, аха, есаaira алашара иашьцылоз рыблакөа цөытырцшшөа ишынеихөапшыз, ирыз-нымкылазт, инеибарччеит.

— Жөаминутк ацсшыра азин истоит сыхьчаѳ! — лхөeit Галиа иаразнак лхы-лөы аалцсахын.

— Дышөзызырѳеит, шөыхьчара иагымхаша, апартизан Иаковлев,—атаххөа ишьхөакөа аaidикшалан, ихы инапы надикы-леит Василигыы. Сапын шөахтцас иныкөbeит уи ихы-иөы икөыз апышөырччара цшзагыы.

— Вaсиа! — наикөөылтит Галиа, аамтала зны ицыѳрхьаз, аха уажөы зхы ацшнымтцзакөа ишьцааны азхара иаөыз ашө-ката ашыапы данаакөтөа.

— Сзырѳеит! — ихөeit Василигыы даaины даалыдтөалан.

— Абри аңшыхэцэа ахьазыҕартцо школ чыда ыҕоума?
— Ишпаҕам, афашистцэа рыпшыхэрәтэ школ «Абвер», Лондонтөи аполиак аемигрантцэа ршкол «Центр», Иапониятөи аңшыхэрәтэ...

— Уаангыл, уаангыл! — даанылкылеит Галиа, знацаақәа хар-кәало, адунеиәфы иҕоу аңшыхэрәтэ школқуа реикәыңхьазара зәазызкыз Васили. — Удырра ахьынзаҕоу аилкаара акәым сара сзышытоу, иҕоума хара хәы убыс еиңш иҕоу ашкол?

— Мап!

— Избан?

— Избахын, хара зхала аибашьра зәалазгало уаам, убас азәы иеҳәлеигаланы даныкалагы, амца ахьакуа адәәфы афырхацәа шиуа еиңш, аға имырбазакәа, ипацәи ихәхәи еитнызыңсахлаша аңшыхәцаагы ғылоит. Аа, абри бара беиңш, — мацкгы игәа-дураны, мацкгы ишыыцраны ацәы еиҕаналылеитцахт Васили.

Васили ацыхәтәантөи иажәақәа хьаасгы икалымцеит Галиа, уи дҕакка хәыцрак даманы ишцоз убартөы икан.

— Шаҕа истахузеи, зыхьз аиатцаақәа кыднаршәо пшыхәфны сыказар, — қәыңсычхара шытыбжыны иаагеит цытрак ашьтахь Галиа лыбжы. — Геринг икәа сталаны, Геббельс имаҕрафы сьфкылсны, Гитлер ижәфәхыр саақәтәо... Рейхстаг ионагылоу асеифқәа зеггы рцаңхақәа снапы иакны, армарахь исыртәир — ареихканцлерцәа зеггы нцәо, арғыарахь исыртәир — Гитлер иңсы фөихшәо!..

— Андерсен дыңсит хәа исыңхьазом!..

— Васиа!

— Ыы.

— Аңстазаара бзиа иубоу?

— Бара бзиа бшызбо аиңштәкьа!

— Анбан, ахәыцра гәырғьахә, ашкол, афызцәа, ашьыжьтөи азаза акара ицкьоу рапхьатөи абзиабара, аинститут, афызцәа фыцкәа... Нас аусура, аҕаацәа, аңшқа икьаасыбжы... Хы, ауафы ииҕахзоузеи, изшоу ихәгы закароузеи!

— Абзиабара сцәызт бхәама? — дцааит Васили, Галиа леиңш иаргы ихааза дызлаз ахәыцрақәа даарылцны.

— Абзиабара абгызра иафызоуп — ахахәгы иалиаауеит, адгыл иакәымшәаргы ахы ашьзом, адацкәа аларцаны ахахә афатә алцәцәааны иаанагоит, — инытырҕьа лхы златакыз лкасы еицарса хәычы рееиуа дцәажәон Галиа.

— Бымшәан, Галиа! — лыхәда инапы накәиршан лхы ааигәы-диргәгәалт Васили, — абзиабарей аңсәзарей назаза еипыртшыа рымазам — урт зназы арыцхара еицәхнаркьар калоит, аха уигы аамтала, ашътых абзиабара ахыкыоу ашкә аңсәзарәгы хынхәуеит.

— Хдәыкәца, Васиа, афилософиейе афантазиейе хашрылацәа-жәоз хтәанхәлеит, — лхәан дөагылеит Галиа,

— Шәыстәз макьана, шәыстәз макьана, шәыстәз макьана! — ихырхәа-хырхәо ашәахәара иафын рхәфы икәтәаз ажәардәына.

Инаскьаргарц ртахушәа, еилачыр-чыруа раңхьака рфынархейт егырт атцарақәагы.

Адәагәтәфы иаины иаатгылазшәа, ашәахәақәа ухагәта кылыртәо иңхон амра. Уажәраанза акәкөыхәа адәы икәхөз ажәкәагы, иара аеан бга-тасхәагы амра цахә-цахә еимнарпызар акәхап, рхәынгагы ыкәмызт.

— Васиа!

— Ыы.

— Абарт арахә ашәтқәа зырымфозей, ихәынгаршьоу, ирыцхаршьоу? — дцааит Галиа адәы агәта ааифыршахьаны, дагылакәын, амцашоура итаршәны иамоу аңшкә иеипш, рыхәда хәыцқәа канзаны, рыхқәа хьыдшьыш игылаз адәыкрынқәа хқака еидыңгәаланы ифышьтылхит.

— Иагхәынгаршьом, иагырыцхаршьом, — адырфегых афилософ хәфәа итаны деитаналагахт Васили. — Адунеи икәу зегы итиааз, ихәачамачаз, аңсабара ацәа ианалцуаз зегы рхы зларыхчашаз акака рнаҗейт: цьоукы рыңштәала, даҗәа цьоукых рыфәала, егырт ирңыцкылхәхәо амг ала...

— Иашоуп, урт зегы хыхчагак-хыхчагак рымоуп, аха абарт арыцхәкәа ирымей? — дакәйтцәмызт Галиа, зыхқәа ныхшәа-аахшәо лпышә иадкылаз ашәтқәа дырфәуа.

— Урт бара ишыбхәо ирыцхазар, иуацхәхьазаарын.

— Уеизгы?

— Ргьама.

— Фуф, ишпашоу! — Галиа, иркәычны лыбз икәыз ашәт кәжә-цәо, ашацахәа лфыналхейт.

Кәарақәанчәа кәртцозшәа, амра кәпшьышәа адгьыл ишлава-лаз, амза шәжәа иаацәыртцын, иара ашәахәақәа рыла аңсабара кәабо ажәфан иаатцәлеит. Ихыдышьшыш игылаз атиаақәа рың-

сы талон, шыжбы аахыс адгыл иахылорны ифеиуаз ахылдап-
сылдагы изы-цэыкэбарханы акаҳәҳәра иалагахьан.

Уажәраанза, икәбакәшәо, ацшқа итаршәкәа инадыркны, Ре-
ихстаг абирак қацшы ахаргыларафынза зеггы ирылацәажәоз
Галиеи Василии, уажәы, җымт-цсымшы иццакы-ццакуа еишьта-
ланы инеиуеит. Галиа оумашәа даапсеит, араҳь, дҗәжәкны азба
дыцсуеит, иахьа ашыбжьон, ижәны, аҗьыка зқәырхәхәы ирфаз,
акәыкәбаа хәацқәа реипш лыбз баны лҗы иҗоуп. Арпқа ацштәы
змазуртакәыкәбаа зылабаакәеинапылазырача-кыакьамсақәеи
анаалгәалашәалак зынзагы дхагахоит. Аха иабакоу, зынгы-
пхынгы инеибынеипшны абыз еипш ицәааку Беларуссиятәи
адгыл, иахьа Сахаратәи ацәхәырақәа ирфызакхейтеи...

«Ахәацапшықәа пылы-пылуа изҗоу җышьтак иҗатәоу зҗабаак
акәзаргы», — дхәыцуеит Галиа.

— Бласы, бласы, хәикәшәараны хәнықаз аахыс саатк цахьейт,
— дааихьыгзаны ллымха дынтацәажәоит Васили.

Ус, абна ицакәаратцо инеиуаз амҗахәаста ахы аантәан,
итхәа илашьтыз амҗаду илангылейт. Ашәахәа җежьқәа зхьыр-
шаз амҗаду азамдагы иҗырҗәа-җырҗәа ашәахстақәа анын,
абензини амазути рфыдгы ахшәшәа иҗон.

Амҗа аган рҗеавакуа акыр иласкыахьаны, рармарахь ала,
игар-пшарза еилшыааны илашьтыз абна иналырбааит, бгарымз-
цыхәк иакараз лашарақәк.

— Хәаит, Лихачи! — ихәеит Васили, Галиа данаaidгыла.

— Азә дхашьҗоуп, — лхәеит Галиа зынзакгы лыбжы ны-
цакны.

Васили иаргъанәп ахала итапанча иназыҗрысын, иблақәагы
цәыҗырпшшәа даапшит: азәы, хәарч-марч хәа амҗа ацәхып
дықәланы дааиуан, иара иеиха, ифызза ивараҗ ишьтаз игага еи-
қәатцәа убартан.

— Заславлька шәцозар, абра шәымҗахыҗуеит, — ихәеит уи
данаарывала.

— Мап, Минскка, — нәҗеикит Васили итапанча ааушьтуа.

— Шәагхейт, — ихәан уи, дааины рнапқәа аарымихит.

Апшыхәцәа ирпылаз абелорусс, зықәра аиҳарактәкы таҳаҳа
изфахьоу, аха енагь зарпысрахь ихьапшуа таҳмада каҗ-каҗк
иакәын.

— Җыҗыа арпарцәа сымоуп, — ихәеит аҗаҳмада асасааиртаҗы
иааганы ианааиртәа, — аа, атзамцахь инапы наирххейт, — азә
дпыруеит, егы дхәазоит.

Рахэыц қапшыла арбағы-ика қарқарқаа қатданы изныз аш-мпахышь дук ыызза иахаршэны икнахан патретк. Аа, абыржэы, ахаңаңаа аңаажэара иналагап ухэаратэы, рдышэқэа ачаа аарықэыхх-аарықэххуа ианын аррамаңаала еилахэаз ыыңаа: азэы дпыршы, егы дтанкистын.

— Урт ран җажэи жэааа рзы дысцэыпсгэышьеит, афбатэи сцхэыс — гэмк лакэын, дандэықэысда хымз схэыцқэагы саргы ақымсаргара хэфын, ахқатэи — сара сатқкыс җажэижааба шықэса рыла деитдан, хар хытцны ианцоз лықэла зықэлаз фицарк дицны дцеит, — ианааи, Галиа илиңаз азы дазгэышыны ишыл-жэуаз аиңштэқы, аңаажэара дағыгэхэаауа дафын атахмада.

«Дзакэытэ парпарфүзеи хаззаарышьтыз, дабацэытцрыңшааи, цыхэфрас илоу аха», — дхэыцуан Васили.

«Рыңа, имацара дыказар акэхап, дгэашоуп, дгэаша, сабгы ус ауми ионы дшыңоу!» — лгэы дрыңханашьо, лыблақэа траа диңаңшуан Галиагы.

— Кэы-кэу, кэы-кэу... дзиин, дзиин! — иаалырқяны игеит зегы рхэыцрақэа цхазырсыз шытыбжык.

Ашыр-сырхэа атзамцахь инаңшызар: апап итеисцыхэ еиңш амаиатник қыбас ду ыргыало атзамц иадкнахалан шыыңара еихархэыз мөтэы саат дук. Уи ахагэңағы иааимкыоз ахышь хэыңы ахы аакыларххны рықэңаңуан.

— Ари саб, иаб Фиодыр цсаташкэакэа, Пугачов ихата ииңаз саатуп. Сыхэсақэа азэазэала иазымцамсыңыз уаф дыкамызт, аха ишыжэбо аңынңағы иаанханы икоуп, — ныхатас, ибла цырхаха исаат дахэаңшуа деиңааңаажэахт аңшэма.

«Изалшарым!» — аттаңаа ашыкэсқэа неихиңхызалеит Ваисили.

Галиа лыбла даахгылеит аңурых шэкэы акны ианны илбахыз Пугачов — ижакыа еиқэатңаа сымсалза, ихы цхэысцас ицырффаны...

Рыңыңегырыблақэа асааңи аакэырганатахмада инаизыңшит: уи илаңш адырхаланы асаат дшахэаңшыц дахэаңшуан — амра аңсымңазы ахра иаңаңаңсаз ашэахэа цсыдақэа ирфызаха, уажэыраанза ихыңы хызтуаз аңышэырчча ашышьыхэа иахытцны ацара иафын. Уи иашыңталаны, ашыха уарбажэ агага еиңш ихыңы иазааиуан: аңагыара, аңаадура, амшэара.

— Иаамңоуп! — ихэеит уи, иблақэа асаат мчыла иадккэааны. — Уажэы рыңра цжэаны икоуп, ашоура еимнарпыз амаңқэа реиңш иахыуаңауа уздырзом. Ғынла, ианамузах, сара сеиңш

иҫоу тахмада кәарцк, ма пхәыск роуп акәымзар, уара уеицш иҫоу арпыс ныкәашья имазам. — «Бара ахыршәац боума агәыл-шьяпкәа рызиа ихысырцзгәы иҫоу?» — ихәашашәа Галиа лапшыла даашәа-заны, Васили днечиәапшит апшәма. — Шаанза амәаду афы хкылсроуп, нас амәа алпха зауша! — дагыәагылеит.

Абзиабарей, ахәйтхәйтбжи, апышә цахә-цахәкәеи ирытц-хын уи атцх: арашәыгакәа рыпхьарца шадырхәац иадырхәон, икарахаз амшын ацәкәырпакәа реицш рееикәапсаны ицәан ациаакәа, амза ашәахәа-әежь рыкәыршан амәахәастакәа.

Зпацәа шәарыцара итызгаз алым еицш, атцх далшыкьраа-алашыкьраауа рапхьа дгыланы днечиуан, уажәраанза Васили игәы зыцәцаны дызхәапшуаз рпыза. Уи зны-зынла даатгыланы, зхатәы бызшәала ихәйтхәйтүаз апсабара дналазырәуан, иш-таланы иааиуаз рышкә даахьапшуан, нас адырәегьых ашацахәа ифьинеихауан.

Лашыбжь-затцәык зтынхаха, итахәхәа ицәоу кытак инавала-цыпхьаза, Галиа лаб даалгәалашәаны, апыр-пырхәа лгәы амца нытцалон: «деиба-кәеибаха имацара, сан лыматәакәа дры-хәапшуа!..» Илымихыз лыхцәы анаалгәалашәа, лгәы аақыць-қыцьын, лылагырз афәанахейт, аха лыпсы иалакны ушытахьтәи инылбаалдейт.

— Васа! — инытцакны лыбжы аалыргейт уи, пытк ләа-нааикәылк.

— Ыы? — итцаашьала дейтатцаахт иаргы иаармачны.

— Абрантә хқытафьынза акрыбжьахару?

— Ибжьазаалак ихамәагәышьам ишпакәхцари.

— Васа!

— Ыы?

— Саб уажәы дыцәоуп угәахәуоу?

— Уажәы азәгы дыцәазам, анкьа икахцалацыз хәа, ишьталоит акәымзар, — нәтәикит Васили, — «ибыздыргәышьом, рыцха, баб назазаз дшыцәахьоу!» — Василигы игәы аабыл-былын, зыеи-варгәгәа инеиуаз Галиа лнапы ааникылейт.

Подгорие ақыта ианнадгылоз, амза гәыргәыл ду азбжарак адгыл инавтцалахьан, егы азбжарак, аееимаа еицш итыфааза, ақыта аәадахьала аәадхала иахчынгылаз ахәкәа ирфәапхон.

— Ожәшьта, Минскка игоу амәду зынзагы иааигәоуп, — ихәейт атахмада, амза атыхәтәантәи ашәахәакәа зхыпхалоз иблакәа кәеи-цеиуа. — Абри амәхәаста ианыршәланы, ақыта

аладахътәи акалт шәеадкыло шәца. Нас, абзиараз! — рнап-
кәа ргәгәаны иааникылан, уаха рыкәфымтзакәа днарпыркьеит
рпыза.

Рыхәда адакәа еибархха, акәукәу хәа еикәфытуа, Подгорие
ақыта харфыхауеит хәа иафын арбагыкәа, ақыта ашамтазтәи
ацәахаа итаршәны иаман, агәыхәпы зыфшәаз сабик икәаас-
быжыкгы уахауамызт.

Амзагы адгылы ажәфани рцәа-ржы инавталан иаакьатахит,
алашара зыбла ашыцылахьаз аңшыхәцәа, ус «цьиу» картцауашәа,
уажәы-уажәы имфахнаганы абна инылало, иаалтца акыраамта
ицон. Пытрак ашытахь ргәырғанзамкәа ахыгә-сыгәхәа Минскка
игаз амфадү тбаа инангылеит.

— Абзиаразы Васиа! — лхәеит Галиа инапгы имымхзакәа.

— Абзиараз Галиа!

Пытрак ус, ирыбжыажыыз алашыцара еимырттааны еибаң-
шаауа, фымтзакәа игылан. Галиа лгәы иамузт инапы аанылкыле-
ит. Иара иааиргәгәеит.

— Васиа!

— Ыы?

— Акгы! — лнапы ааимылхын, ашаца-шацахәа амфадү иав-
газ ажра ахыкә дыкәланы лфыналхеит.

«Дааңсоуп, абар ожәшьта фаха тцеит лацәааихьшь калым-
тацижтеи... Амаңтра дазцоит...» — иңсы-иңсынтдры зышьхәа
икәпало изышьтаз Галиа, алашыцара дналапка данцагы, акыр
длызхәыцуа дгылан Васили.

Галиа дцәырханы ашырхәа дфаткьан, лыблакәа пақы-пақыа
ианаахылт, амрагыларахь ала ажәфан атлашаара иалагахьан.
Дзымтатәаз атла цәхәы хаххала ажәфан иатцәа инадылбале-
ит, ацәа акәа зыетаршә ишьтоу аңгәы ахәдабжыы еиңш ахәыр-
хәырхәа шытыбжыкгы ллымхә иаатасит. Даакәтцәиааит. Ауа-
гаимшхара: итылашьцааза аңьаханым кәара дынтаңшит. Уаха
лыршарц данааиуаз иналыпгыланы даанызкылаз атла ду адыр-
фегь лыенадылцеит, адгьыл иазышьтымхкәа изтабгаз акәара
аңьаханым бжыы тахәәеза ишгацыз игон, аңшакаыкгы хьшәа-
шәаза итытны иөеиуан.

Зыбжаратәкьа фыбганы, здацкәа хаххала ахауа иалакнахаз
лытла псеикәырхага лгәы иаарыцханашьан, лнапы аахьылшыт,
деитфатцаңшит: иара азы ижу амаша итаңшуа ишхыкәгылазгы,
ахы шыткәыцәаа ажәфан иатцаргәаны, аңшәма — чеиңыкауаф
иениңш анапкәа рцафаза игылан уи.

Галиа амфадуахь данкылс, амра мгылацызт, аха ишшарыз ишахьан. Ана-ара иаацэыртны, рартмаккэа рызкэа икэтца, рка-лацкэыркэа рыхьнырхала, ацакьахэа аулица ианыршэла рфы-лархауан ашыакауаа, ркэартэрақэа еихакэар-кэаруа, уажэа-зы хара хазкэитү абри ауп рхэошэа, амфад ацкар рчавакуа иаалыхьзалон чыуардынқакы.

Илывсит анемецкэа реидарашьтыхга машынакэа фба. Лац-хэа игыланы илеиуаз ахэсақэа, егьа кертандазгы, урт ама-шынакэа рзаанымкылеит.

«Арт зхы иакэгыгүа цыукуы ракэымкэа икам», — аалгэхэын Галиа, иаарццакны днарыхьзеит.

Ацбармыкьа хэсақэа реидарақэа ирытцан, еидшылангы еицаажэон. Галиа данырзааигэаха, дырпырхагамхарац збаны леаанылкылеит.

— Ихашэтом акэымзар, сыпца илтахымызт, илтахытцэкьамызт, — итацэыз лызнапык апыр-пырхэа икыо, илыцыз акы агэра дхалыртцон, Галиа илымариаша инеиуаз апцхэыс ау-шэпажэпа. — Рацхэа хэфны шоколадла иртэит, иуфара, иушэутцара иу-таххарызеи... Аха, ианамуза ауп итапанча антыхыз... Валиа хрыцхалшьеит, хара хзы лхы лтиит... Уажэы ауаа цэытцагыланы иахыччоит, афашистцэа ртаца, афашистцэа ранхэа...

— Нас? — дычхыртцаит афбатэи апцхэыс.

— Насх, напымызэзэа зиарта шытазымтцоз, напымызэзэа ишытызымхуаз сыпца уахыкала даапсхаишыт. Амтц хавпраан ицар, иара командирс дызмаз аполк зегьы ашьтеитцон. Адыр-фадуха заа дааит, адырхадухагы ус. Аха дышнеиуаз зны ашамтаз дгэарло, даеа зныхгы зынза дмаазо далагеит.

— Уажэы? — дтааит ахцатэи апцхэысгы.

— Уажэы цыаханымтэи аполккэа руакы командирс дартазар акэахп, ихабар хэа акгы хаздыруам.

Адырфегьых машынак абжыы рышьтахька игеит. Ахацэа ишныкэыпшыз, апыр-пырхэа анапкьара иалагеит ахэсақэа. Иаргы иахаршэыз абырзент апца, атцарч ишааиуаз, ианаары-вала, иаанымгылазoi шырхэоз, абарбалкэа зегьы агьежыра иаа-кэытын, ифьожны, аулица арезина былффы ыкэыршэшэа, ицы-цза иаагылеит.

— Минск, Минск! — ахэсақэа уахь инеибарсит, Галиагы дна-рышьталеит.

Амра цлакашэара иахыхэхэхэахьан, анемец еидарашьтыхга машына Минск илалагыланы ианаагылоз. Ашофер, цыхэа ишы-

җаитҗа еиҗш атормоз аиркын, иақәтәаз зегы хыла-гәыла еила-
җаны даагылеит. Нас ашәи-җшыра иаҗыз зегы дрылагъежны
аҗара аарымхны, ақалақь длалапҗа дцеит.

Абар, уажәраанза амашына акузов аҗнытә амшьамба илна-
мырбоз Минск ақалақь. Иҗыжәжәар-мыжәжәарза иеилагылаз
аөнқәа зегы раҗхьа лыбла иаахгылеит аҳаша зҗыкәкәо зган
лыҗаны иааҗшуаз аиҳабыра рыҗны, уи анаҗс, ажәҗан иеи-
хсны агәы кылжәа иагарц аҗахушәа ашпиль җәрыҗсаза игы-
лоуп, амала баша шышьаракгы зным акостиол. Галиа зны лгәы
нҗыхшәашәеит, нас лхаҗынтә-лшьапаҗынза дҗеилблаа-җеи-
лблааит, лдақәа кәадахан, лгәы-аҗҗа ааҳадҳадеит...

«Изақәи сызҗу! — ахәыҗ ианиқәцәкьо еиҗш лхы дақәцәкьеит
Галиа. — Аҗшыхәҗ сыхьзуп, арахь, иахьатәи аҗыуардынқәа реиҗш
скәартәрақәа еихамгыло еиҗышәшәаны иҗоит!..» — Галиа лхы
лнапаҗы иаалган, лсолдаҗ арҗмақ җаза аашьҗыхны, акыр инас-
кьахьаз аҳәсақәа днарышьҗалеит.

Ақалақь лшьапы ахьналалыргылатқәкьаз, җыҗьа анемец кә-
рулцәа дааныркылеит.

— Аусваис! — дҗалықәкааит, ашш икылаҳаз аҗәада-кәб еиҗш
зхы еидкьақьалаза иҗаз анемец солдаҗ.

— Иарбан аусваису иуҗаххаз, сара апаспорт еиқәхаҗса сҗы-
ба иҗоуп! — аҗҗәҗ җеихлырган Галиагы, лчыҗ җкы аҗхьатәи
аҗыба иааҗылгаз лпаспорт, асолдаҗ ишкә иналырххеит.

Иаабап шака бфырҗхәысу хәа аанарго, иҗсы-бла хьшәашәа-
қәа рыла дааимидан, лпаспорт аалымижәааит.

— Быжәла?

— Иванова.

— Быхьз?

— Валентина.

— Баб ихьз?

— Пиотр-иҗҗа, — Галиа даҗамхазакәа, зҗатәқәа бзиазаны
изҗаз аҗаҗы иеиҗш, аттақәа аҗакқәа калҗон.

Асолдаҗ, илаҗш апаспорт иаақәиган, адырҗегьх дкылҗәаны
дго деиҗаналыхәаҗшит, аха Галиа изакаразаалак лыгәра злау-
зымгашаз акы далақамызт.

— Бабанхои?

— Фиурерштрассе 37.

Дауишьҗыр шиҗахымыз удырратәы деиқәшәы, лпаспорт ыр-
гъежны иаалирakit.

Галиа агәарахәа лыпсы леикәахайт, аха уигы җытқалоуп ақәымзар дәахыла зегылзеипшын, ахәахәа даафәрхасыргы цәгәа ылымбо дгылан. Забцяр мцы амхәаз азә иеипш, дгәыр-гәатәа лпаспорт ааимылхын, лцыба инталцеит, нас, ихәсуа лартмак итәз егы асолдат иааимылжәан лҗыналхеит.

Авулкан зтацжәаз ашыхәаа реипш зхы асаба ықәтата, еихыфры-еипыфры игылаз ақалақ иамған, илеихыршь-өеихыршь еилаңаны, амағ зпыц кылхәхәо иказ әтел. Азныказ Галиа ақалақ зынзагы иршызшәа лбеит: итаңын аулицақәа, ифаха-дагәаза иеилагылан аоны хыбжа-фыбжақәа, иуахауа-мызт шытыбжык. Гыгшәыг шытамзар шыта зтағалам хапык дны-цалазшәа даақалан, лгәы нтыпсаа-нтыпсааны, лшыапқәагы аахынтыцхейт. Иаалгәалашәеит абрака илхылгахыз лхәыцра, лаб иахәшыа-гәыраз, ашкол илыцтаз лфызцәа, ргәылацәа. «Абарт зегы ршыну, хәыцгы-дугы, уаха азәгы даанмыжзакәа?! — лхы дазтаауан Галиа. — Нас хара хаззықәпода, адгыли ацсәеи рзоума?!» Дызныз аулица тшәа ахы аантәан, ашта даақәгылеит, адунеи иаха иаалашазшәагы лбеит.

Архынақәа реипш играцкәын-грацкәынза ашта инықәлааит агагақәа рацәаны. Ааи агагақәа! Галиа дырзааигәахо даналага, илдырт урт атқәацәа шракәыз. Цыоуки рбахақәа кны инцы-цакыкы, иаха хара хбомбақәа иржыз ажрақәа еимарпсон, даәа цыоукыхгы, цшынапха ихәазо, ахахәқәа рыкәшәара иафын. Равтоматқәа ырмәеины, ршыапқәа неимытхаа-ааимытхаа игы-ланы урт агагақәа рыхычон СС-аа.

Галиа лгәы аәаареицын, апыр-пырхәа амцагы җалыхкьейт, абни ахахә аашытхны, зыхәда апхзы алтта лыварафы игылаз а-СС ихы италыртәаргы цәгәа иаалымбеит, аха леааикәылкын, — «убас, убас ирықәнагатқәкыны ирзыжәуейт» хәа аанарго, уи диалацәкәысны днаивсит, иаргы уажәраанза еицаңаны иказ ихифы аақәлашан, икышә жәпақәагы аақәац-қәацейт.

Галиа абракоуп лыпшыхәратә бафхатәра агәра лго дахыа-лагаз: лыдгыл икәгылаз лшыыргәытцақәа аацхахейт, лыблақәа иаха ирбо иалагеит, акалақ данаадагыла, амаца еипш зҗынеи-лазыпсаз лыдтцақәагы ацча-ччахәа аеиылыргара иналагеит.

Ашта ааишылтәан, уи иацрыганы игаз апроспект дықәланы лҗыналхеит. Асаат шака ыкоу еиылкаар лтахын, аха дзызтаашаз хәа азггы дылбомызт — уигь мацк лгәы аалымнакьон.

Шәкәтык знапатцака икоу арбағ пагыақәа реипш, реырчны илывсит җыцәа анемец афицерцәа. Урт рҗыцегы чынла еика-

ран. Руазэы дгъазкны ифызэ акы изеитеихэон. Галиа излеилылкааз ала, Сталинград азбахэ акэын ирымаз. Лара мтдык рывпрааны ицазшэа дрыпхъазеит.

Атх тынч иалыфуазшэа, зны-зынла, апроспект нырцэтэи атротуар ахытэ штыбжыкэак аагалон – урт атыптантэи ауаа ракэхап, рыхкэа рыкэа итацаланы, иццакы-ццакуа, еихышэшэа-еипышэшэа инеиуан, «Ас акэхап сара сфызцэа арака аныкэара шрыхэтоу», – аалгэахэын Галиа, лхы лалыкэыжыны ашацахэа лфыналхеит.

– Асаат шака ыкоу саумхэари? – длак-факуа дцааит Галиа, апырра злымшо иажэыз ауарбажэ еипш ижэфақэа хыдышыш, ибла ацэақэа реипш ипынтцагы канзаза ахахэ икэтэаз атахмада.

Атахмада ифымшыкэа аатрыс-трысын, пшышьала ихы ашьтыцра ифалагеит.

«Сидызцалазеи, афстацэа сырфоит акэымзар, ари ихы ашьтхра шака дадхалаз, исаат ацэыргара егъа дадхалап», – иаалнатеит Галиа лгэы. Аха лызцаара лтихъан, ус атак ааныжыны цашыа лымамшэа даақэхеит.

Атахмада ихы ахыфеишаз ифеин, ахыз апштэы змаз ибла фкышаақэа Галиа ифалытцаирпшит, насоуп инапы қыфь-қыфьуа ифыба данталаз.

– Жэафа рыбжа ыкоуп, сыпха, – ихэеит атахмада, инапқэа реипш ибжыгы қыфьқыфьуа, исаат цэахны дкэапца данаатэа.

Итабуп шылхэарыз пытк данынаскыа ауп ианылгэалашэаз. Иаарццакны ддэықэлеит, аха илбахыз амфакэа абаказ: анаара итыжаан, атлақэа ытдыфны иапыражыын. – Дырхыкэшон, ахахэи ақьырмайти дрыхкыашон, уажэы-уажэы лыхшыф ааимшэаны, илдыруаз, дзышыцылаз атыпқэа аалфагылон.

Ус, афьармыкы агэашэ дазааигэахарц акгы шлыгмыз, апша лынданы аидарашытыхга машыынақэа еишытаххы-еишытаххы, иакымкэа-ифбамкэа илалывкыеит. Амашыынақэа шнеиуаз, авагонқэа реипш, рыхкэа леидыргэғаланы иаагылан, ирыкэтэаз рыкэпыпы, фьоукы рееитыртла акэшара иалагеит, егырт агэашэ илтеибахэеит.

«Ауаа ркуеит!» – иаразнак лгэы иаалнатеит Галиа, лхаан дшақэымшэацызгы. Днеицаңан, атэаахаха еипш зыгэтацэкыа еишаны игылаз афны ашыака леаавалкит.

Иаразнак афьармыкыа афнутка акэу-сыкэухэа иааилалеит, апыкка-пыккахаагы ахысбыжыкэа геит. Галиа илалывкыеит

шыца ахасақа, урт ацыцатхца реипш еибак-еибаштуа ишле-иуаз, руазы лаатцаахы аалымпыткыан, картошхп, ифеин ажра иџтапсеит.

— Шыпсцаа!.. — дыцахаит уи апхэыс, ацармык ашка лфылар-ха, ишлылшоз дхэаны, нас днеин, лхы кны лаатцаа длакеттеит.

Галиа, ашэарыцаџ ипба зкыз ашыабста еипш днапшка-аапшкаан, лыварафы ибжагалаз аулица тшаа длыбжашэкеит.

Ари аены Галиа Верховскаиа дзыкэшэараны дыкази лареи уаха еиниашыа рмоут. Дынхозар пхара дымџахытцырц Зыхэба илитаз адрескаа аттахаа иааикэылпхэзеит, зегы заманалатцакыа илгэалашэон. Анкыа, ашколахытэ, аџныка, лаб иахэшыа лышка дызлаалоз амџа лпшаан, аганафы ижны еикэыжызы анышэ акыацэра дыкэгыланы акыраамта данпшылон: абан, лымџахыт атахарафы, еишыылза иавсны ицо азы ахыкэ икэианы иахыцэоу лышкол, амарч ахысны ишџоуп лџызцаахыцкэеилареиршэыракаа ааигэйдто иахыхэмаруаз аштагы...

«Баб иахэшыа лфы акэзааит, егырахы бахыадырша дэеа тыпк акэзааит, амалахазгы амџахы быкэымлан!..» лгэы икэџуа иалагеит данауаз Датикэа илеихэаз ажэакэа.

Азы апшахаа даваланы иаразнак акалакы агэтахы дхалеит.

«Икастцарызеи? — лхы дазцаауан Галиа, — усда-хэысда сыхраа-зраауа акалакы салахар, зылапш сытцамшэашагы рылапш сытцашэап, арахы, сымџахытцраны сахыкоу усура дыкоуп, асаат ааба рфынза аџны дкалазом»... апроспект ааихылтэан, амардуан дналбааны апарк днытдалеит. Апаркгы ахэызба афыршыызшэа иџаџа-џаџаза имџацыз ашэахстакаа анын. Акыр агэтахы данынаскыа, зшыапкэа тцкыџза, апслыш кэыкэма-шэыкэма иам-тцагылаз акэардэ даакеттеит. Лцаа-лжыы зегы хынтыцызза, адас-гала уасыр шыа-кэармак алымшэо даапсан. Апсы заны ихшышыла лапхыа илеиуаз ази уи ихияланы ицэаз апслыш амахэ катэкеи дышрыхэапшуаз илызгэамтазакэа дтыкка ацэа даманы афынанахейт, пхызы ыт-мыткэакгы лапхыа иааилауатырит. Аха иаразнак дзызаны даапшын, ашырхэагы дџаткыейт, днапшы-аапшит, нахыхи апарк аназара шыца ахэыцкэа «акэкаахэа иеихсуа» «аибашыра» ихэмаруан. Деитанатейт. «Слава + Валиа. 1940 шыкэса, VIII», абас днапхейт Галиа лыварафытцакыа итырџаа акэардэ ианыз ашыра.

«Иабакоушы уажы Славей Валией? — днарызхэыцит уи. — Афронт, аконцлагер, абна, Германия, ма анышэ хышэашэа?.. Аб-

зиабара иахьа урт роуп тыңс иамоу!..» — лцәа дыѡтзыза-ѡтзызаан, уажәраанза илывагьежьюаз ацәагыи налпырѡеит.

Асаат ааба рзы Верховскаиа, Роза Лиуксембург лулицаѡны дыѡан. Иара ус лхы аѡшнымѡзакаә, дцәытыѡшшәа аномеркәа дрыхәаѡшуа дышнеуаза, анышәынѡтра жәытә еипш агәтә ѡбагаза, егырахьгыи еиѡышышәа-еиѡышышәа игылаз ѡнеихагылак аѡаѡхьа даагылеит.

Аѡбатәи аетаж аѡны ашә дасит. Илзыѡшу лзымдырзауа, лна-цәа ырхәаны икны дышгылаз, еиѡба-еиѡыѡсы иѡаз ауада аѡнуѡѡка шыѡыбжыи хәаеѡәак геит, иаѡырѡцакны шәѡыѡѡхак ѡар-ѡарын, ашә аатит.

— Сымѡашьѡзар ари Карузскаиа рквартира ауѡ? — дѡааит Галиа лаѡхьаѡка леаархәашәа.

— Иаххәап! — наѡалкит иаазырыѡыз аѡхәыс.

— Ибзаазгеит Кавказтәи асалам ѡха! — уи асалам ѡха лартѡаѡ иѡазшәа лыжәѡахыр ала дагьѡатдасит Галиа.

— Блеи, блеи! — лыжәѡа данкны длыѡналырѡалан, лышьѡта-хьала ашә аакыдырѡгәѡаланы, адырѡегьх аѡаѡѡхәа аѡѡахәа иѡалыркит аѡхәыс.

Иѡаулазаны дааѡыѡсычхаит Галиа, дааѡыѡсычхаит аѡшәмагыи.

Барановичтәи апартизанѡәеи Минсктәи мазалатәи аорганизаѡиәәеи еимаздоз ируазәкыз Брониа Карузскаиа, аѡаѡым Санѡѡѡѡ иахәшьаѡѡа лакәын. Уи илоуп ларгыи апартизанѡәа дызларымадахаз. Минсктәи амедицинатә еихәшьѡәа ртехникум даналга, арра дѡеит. Ахәаахьшьѡәа рырхәѡаѡа руак аѡы аус шылуаз, аибашьра лыхьзеит. Нас ахьѡѡра, ашьа, агәаѡра... Аѡыхәтәаны, ишыѡкалаз хәа ларгыи илыздыруам — аѡа ишьѡахьѡа дшыѡаз лбеит.

Брониа Карузскаиа, амшын ихнатѡаз абаѡәа еипш аибашьра аѡѡырѡаѡәа деигәыѡѡо дышрымаз, ѡымз аѡѡуаны, зыѡсы ахәага аарла илеи-ѡеиуаз лыѡалаѡѡ Минск дааланагалеит.

Уажәи дзыѡноу аѡны аѡшьбатәи аетаж, аквартираѡәа руак аѡны инхонлѡаѡәа:лан,лаб,лашьа,лахәшьа.Агәылаѡәа излархәо ала, Минск иазкны Гитлер иааишьѡыз раѡхьазатәи абомбаѡәа руакы абри аѡны иаѡәшәеит — иаѡәшәеит лѡаѡәа зыѡназ аквартира агәѡѡѡѡѡа. Данааи, агәылаѡәа ирбаз еидѡәшәаланы иржхьан. Ларгыи артыѡра данаѡәымѡѡа, иаахәаны лахәшьа хәыѡы Алина илзаалѡиз аимаа ѡаѡшьѡәа рызхаѡалакыки лаб имышьхәылѡ алахыстәи инапи аѡѡылхит.

Уинахыс агёылацёа Брониа уаха уахь днармышьт. Аѡбатёи аетаж акны, зыпсы таны иаанхаз таацёак рёааиларцалан, руа-дакёа акы лара илыртеит.

Аибашьра ианалага ашьтахь хёымз антоуп, ахақыым Сантоцки иахёшьазатё иллахьынтахаз анидыр. Абри аены иахёшьацха Брониеи иарей аицёажёара гёгёа рыман. Уи иара аус ахьиуаз ахёшётёртахь дигарц иёазишёеит, аха Брониа «сжьи зфаз ржьи сзыхёшётёуам», — лхёан ацсразгы илымуит, лзанаат нкажьи, ачазырта зауад акны аусура далагеит...

Рыбжьара ибжьагылаз астал еицакёа лыѡмышьхёылтцкгы ыкёыргыланы, лнапсыргёйтцакёа лхы рынтца, лыблакёа ааихмырсыгызакёа длыхёацшуа дзырѡуан Брониа.

Галиа акы даалгар даёакы дналаго, Налибоктёи атцаракёа ирѡылтаазшёа даакёымтцзакёа дчыр-чыруа абнатё жёабжькёа реитахёара дафын.

Уажёи-уажёи ацёа ѡахыцон, асолдат исалам шёкёи еицарса еицш, аибашьра амхёыркёа ѡаѡа-ѡаѡаза изнылахьаз Брониа лхылѡи цшза.

— Дзакёйтё уаѡуи абри шёара шёначальник, игёи маѡак ижёпамкёа дыкам? — дцааит Карузскаиа, Галиа лцёажёараѡи Зыхёба избахё анаалалца.

— Избан?! — ицъашьаны дцааит Галиа.

— Избахын, «шёахьиѡу шёиказ, уаагь ауаа хтахуп, шёахьиѡу шёиказ», — иачыдахаз уаха акгы издыруам, — дѡагылеит Брониа.

Ускан ауп Галиа дызтаз ацхёиыс цкёа данылбаз: ауки, лзара амацёаз илкылурушёауа ипаны, алар еицш илытцагылаз лшьапкёа шшёыр-шшёырза.

«Ссирк лакёымкёа дыкамызт», — аалгёахёт Галиа, уажёи, ихьицсааза лыжёѡахыркёа ирхьынхалаз атцкы тахётагар дахёацшуа.

Ѣышыкёса раахыс уахеицштёкёа меигзарахда ача лымфацизт Галиа. Какал анырк ашьтахь, аѡны абомба злакёшёаз аганахёала иѡаз ашё мчыла иаартны дцан, акыраамтагьи дыказамызт Брониа. Галиа ари иахылхёаара лзымдыруа, ауада атзамц цёыжжёаракёа дныркыдцшыла-ааркыдыцшыло дыштёаз, Брониа дхынхёит. Уи еилахёарак чакёаза илгёйдкылан.

— Сара ажёала ибасхёо атцкысгы абарт ибархёоит, — лхёан Брониа, акёыкѡи зхышёшёо иказ аклионка ааитцлыртлан, газеткёак ааганы лацхёа иаакёылтцеит.

Агазетқаагы агәәк-дәәк ра ду шырхыргахьюу мдәшьо аааза рәысны, ихцсны акәын ишықаз.

«Звизда» — днацхьеит Галиа агазет ахьз. КП(б) Минсктәи мазалатәи Акомитет аорган, — иатцашын цака.

Хыхь, арғарахьтәи акәакь аҕны нбан дула иалагон абас: «Ашызца! Иахьатәи амш инаркны, Белоруссиятәи КП(б) Минсктәи ақалақьтә Комитет аорган газет «Звизда» аиҕаҕыжыра иалагоит».

Галиа агазет аназаратәи атцкар днахәацшит: «Маи. 1942 шықәса» ахәон арыцхә.

Деиҕаналагеит: «Хҕазет ахь ижәышла апартизантә отриадқәа рыпцстазаара, урт ирғагыланы ақәпараҕы ахатцара аазырцшыз апартизанцәа рызбахә ухәа, зхәо астатиақәа. *Аредколлегиа*».

Уи анаәс ицон агазет актәи аномер ацхьажәа: «Апартизан! — иаалагон иарауигы. — Уарауацхьа ииасны инеиуеитасолдатцәеи, ацбапхани, атехникеи зманы афронт ашқа ицо анемеццәа решелонқәа. Умцшзакәа ицжәа аихамәақәа, ацхақәа; хлантцы илашты авагонқәа — уиала уара Ар Қапшь цхьака рцара уацхраауеит. Иубеит ателефонтә кабель — ицкьаны иқәца — уиала аға иихәараны икоу еитцоукьоит, хыла-гәылагы деилоуцоит!

Уара иуахауеит утәыла иқәланы иныкәо Гитлер исолдатцәеи иафицерцәеи ршьапыштыбжықәа! Урысны иныртцәа урт лаапкык еипш ицхьазаны! Оккупант затцәык данықәым ауп уара уцсадгьыл ох, гәышья, хәа ацсы анашьо.

Уара иуахауеит, ухәыцқәа, упхәыс, уан рцәуабжы. Урт зыр-гәәкуа, зыцсы зтииз атцымхәхәарақәеи, урт рыпшәмацәа афашистцәеи роуп. Иныртцәа урысны урт: аполицианцәа, аволосттә старшынцәа, ауправатә чынуаа — икарцхьоу ргыгшәыграқәа рыхә рхатақәа ршьала иршәааит.

Ианакәызаалак уфырхатцаз ақәпараҕы! Хшьоура амш ааи-гәахоит! Хажәлар ирхыргаз азы хшьа кәапеила иахтап!

Иулырша, уара уахьгылоу атыц аҕы анемец икаитцо априказқәа зеггы рхырбгалара.

Цсроуп ирықәу анемец оккупантцәа!

«Нагзара ақәзааит аиааира!» — Галиа даҕыгәхәааны, акы да-алгар даҕаакы дналаго даҕын.

Агазет аҕны аинформация анын — Ацьынцътәылатә еибашыра аорден шыкарцаз ала, иара убас арамкақәа ирҕакны, уафы илацш иташәартә икьыцхьын: Совинформбиуро иканатцаз

адырратарақәа, афронт аҕы иҕаз аҕагылазаашыақәа, Беларус-
сиатәи апартизанцәа рфырхатцарақәа ухәа, ирацәаны.

Галиа лыблақәа аахәашын, анбанқәа аңуа еиңш иҕаш-
кыашо ақәад иаанылеит агазет афбатәи адакыа анаахлырты.
Уи адакыа иалагон бзиа илбоз лпоет ду Иакуб Колас иҕаитцаз
аапхыарала: «Сылашара асовет дгыл Белоруссия! — иҳәон
жәлар рпоет. — Уара адырҕегых иуқәыџуа иалагеит адыд-ма-
цәыс ашытыбжь баапсы. Уара убнақәеи, укаршәрақәеи, удәқәеи
еита дырхынхәуа иалагеит абзарбзанқәеи, атанкқәеи, ахаир-
планқәеи... Амраташәарахь еиханы идәықәлеит хара х-Ар
Ҡапшь — урт еихатәи аҕсагла еизырхәхәараны иҕоуп иаапкыз
афашистцәа гыгшәыгқәа!»

Галиа дрыңхейт «Звизда» актәи, афбатәи, ахцатәи, апшь-
батәи аномерқәа.

— Уаха цсынтца арымтеит арт ашьажәцәа, — лхәеит Брониа, Га-
лиа ахәбатәи аномер дшашьтаз анылба. — Итзыжыуаз ндыртәеит...

Агазет «Звизда» иачыданы, Брониа иаалгаз аилахәараҕы
иҕан агазетқәа: «Чырвонаиа змена», иара убасгы Адгыл ду
ахытә иаашьтыз «Правда», «Известия», «Комсомольскаиа прав-
да», «Краснаиа звезда», «Советскаиа Белорусь», «Раздавим фа-
шистскуиу гадзину» ухәа, иара убасгы абҕыцқәеи аплakatқәеи
рацәаны.

Галиа бҕыц кәамкыак цыара иаанмыжкәа, анбанқәа, нас
ацәахәақәа лыпсы иалакны илбаадо рыпхыара даҕын. Брониа
лхы астал икәцаны лыблақәа нтаауан, иаахылтуан, атцх тынчза
икәха ацара иаҕын.

Зегы данрыпхыа, лхы аҕнапыкла икны, дыцәаны даагылазшәа
деихыкка даатәеит Галиа.

«Абарт зегы ршну, хәыцгы-дугы, уаха азәгы даан-
мыжызақәа?!» — иаалгәалашәеит уи иахыа ақалақь данаалагыла
илоуз агәаанагара.

«Мап ишьзам, шышыагы рымамзар акәхап! Аа ргәеисыбжь
ахыго!» — итытцны ицоз лгәы лнапы надлыргәгәлеит Галиа.
Нас ашырхәа дџацкыан, ақәад џазақәа еихыршыны издыр-
чаблаз аҕенцьыр днадххылеит. Лыбла атәы хыслозар, илымбо
илашыцан. Адгыл ацахытә иааџуазшәа, ихаразаны, аха ашьха
зыхь еиңш еилгаза, илахауа далагеит: ақалақь иашьаз ашьам-
тлахәқәа рхьеџ-бжы, афырхацәа рыхәыт-хәытбыжь, ажәлар
рқәыпсычхашьтыбжы... Абартқәа зегы ирылсны, пхыз бжыушәа
илахауа далагеит хәирпланқәак рышьтыбжь.

«Ицахуеит, адгыл ада разкы змауша!» — аалгәэхәт Галиа.

Абыжкәа есаaira иааигәахон. Ақалақь агәы ирццакны аис-
ра иалагеит, игеит адацкәа рпыцтәцәабжы, ахәйтхәйтбжыкәа —
хәхәабыжыхеит, ақәыцсычхабыжыкәа — фыртынхеит.

Ус, адыдхкәа ззлеиз абна еицш, ақалақь акырцъара амца
шалчча-шалччан, хыла-гәылагы иааилалеит.

Ижжа-жжаза еишьталаны зфәыфазхаз аға ибзарбзанхкәа ина-
рыдылбалеит, ахаирплан амцәыжәфәы ицхоз хәкәакык змаз
аецәа қацшыгы.

— Хара хтәкәаа, хара хтәкәаа! — лганафьтәкьа Брониа лы-
тәаабжы геит, ақәақхәа дзысыз аценцъыргы ааимкьан, ашь-
тыбжь хлымзаахкәеи уажәраанза асаркьа иадтәалаз ақша
хьшәашәа гәыкатцагеи рыла ауада аатәит.

— Убас, сашьцәа, убас, убас, сашьцәа, убас! — Брониа акәукәу-
акәукәу хәа дыхәхәон, лгәы хаххаза аценцъыр дылагыланы,
лыфнапыкгы лкьон.

Нанхә-хәымпалкәа реицш еилагьежыуан хара ххаирпланкәеи
аға ибзарбзанхкәеи. Ахаирпланкәа цәаа-цәааны хыла илтәлон,
абомбақәа карппы, нас игызы-гызуа хыгәтцәы ажәфәан-кызгыра
ишкыдлон. Ус, ицеит шухәо, адырфегьх, угәы иахьтазам ақалақь
ахәтақәа руак афәы еицәацәыркьон — илеиуан амаркыц-цыхәа
змоу абомба мгәалыф-еиқәатцәақәа, ана-ара иткәацуан, адыр-
фегьых ибганы еилахауан, афәа-фәахәа ибылуан ибгацыз,
иблыцыз ашкәа...

— Убас, сашьцәа, убас, акыр шәыхьраны иказар арахь сара
исзылашәышьт, шәара шәықәпала! — илхәоз азәыр иахауазшәа
ахәхәара дшафьц дафьин Брониа.

Дгәырғьон, ауада дакуамызт, аценцъыр дылазомызт Галиагы.

Абас, саатк иазынацшуа, Минск иахаланы аетарцәра иафьин
хара ххаирпланкәа, урт анцагы ишәаны ахысра иакәыцуамызт
аға ибзарбзанкәа. Иаатынчрахеит. Ақалақь алфә еиқәатцәа
еилахантаны иахылфруа абылра иафьин.

— Галиа, сылашара, ибахауазу аиааира абжы?! Убасоуп сашь-
цәа, слашырбагақәа, шәара сгәыгыртақәа! — Брониа дааины Га-
лиа лыхәда леаахалыжыт. — Ха, ха, ха, — иахьынзалылшоз лыб-
жы тганы дыччеит, — ижәбома! — нас дзыфза даагылеит. Лыхәда
адақәа цытәтәап угәахәратәы еибархханы икан, лыблагәқәа
рыцедьртбауан, зегьы чыцха икәеи-цеиуан. — Ааха-ха-ха! —
дышныгы-гызны дтәыуо, днеин аиартә лыченықалыжыт.

Галиа азныказ илхәара-илура лзымдыруа дбалы-баҫо даакә-
хеит, лара днылхаххит, нас даалкьан, азы зтаны астал икәгылаз
атәца аакәылцааит:

— Брониа, сылашара, Брониа, җамҗақәак налбаада, бөйртынч,
зегьы бзиахоит, аиааира хара иаагоит, — длывагыжьуан Галиа.

Брониа дзыкәиаз акаруат шытырцо, деитцасны атәыуара
даҗын, азәы иихәо лахауа дыкәмызт.

Галиагы, азәы ллымха акы нтеихәазшәа дцыцза даагылан,
алашьцара дналазырҗит: Хзеигәыргьо закәи, мшәан, «Аҗстаа
итәа рхны амца ацреитцон», — хәа. Хара хәқалақькәа, хара
хәҗнқәа, хара хзауадқәа, хәихамҗақәа, хәшколқәа??! Нас хара
ххәирпланқәа, хара хбомбақәа... Игәыргьогы хара... Исеилка-
ауам, сызқәа хы-цахәцахәак алагылаанза схагахар хәа сшәоит,
— лышы-лышы еикәтцо днеин, икылзахаа-кылқәыршәаа икәз
асахтан диваныжә дныкәтәеит Галиа.

Брониа деитқәыуа атәыуара даҗын.

Дтәыуалааит, алагырз агәырҗа җназәзәауеит, акы илыхәа-
гәышьозар лбап, — Галиа лхы пшышьала адиван инадылцеит.

Ашьыжь Галиа дцәырхазшәа дааҗшит. Брониа лҗеилахәаны
дылхагылан, адиван акны дыштан, ауадакны икәз ахчаба за-
тәы лыхчнын, пхын-хызакгы лыкәыршәын.

— Сара усура сымцар ауам, — аҗсҗштәы змаз лҗышәкәа аар-
ла иҗеикәлырпхьан даацәажәеит Брониа.

— Уажәытәкьа! — дҗаткьеит Галиагы.

Галиа аҗхәа ддәылцит. Усура дцауазшәа лҗеыкатцаны, дыц-
цакы-ццакуа ақалақь далаланы днеиуан. Зегьы зцәа итазоз
ақалақь иацы ишылбаз акәын ишыкәз: асакара уасақәа реиҗш
иргыдны игылан аҗнқәа, маҗа-маҗа еилшәытаан, җыт-җыт ржы
тжәан ауликақәа, апроспектқәа, ашәы рхыкәкәа иршәын
апаркқәа...

Амала, Галиа иахәа илҗылоз ауаа зынзагы идаҗакны акәын
ишылбоз: иацы еиҗш иццакуан Минскаа, аха иацы еиҗш рых-
қәа рыкәа итамызт, рыҗштәкәа цәгьан, аха пшышәырчча цәытца-
гызмалк зегьы рхы-рҗқәа ирықәубауан.

Ус икәмызт иахатәи абомбақәа зызкыз «асасцәа».

— Шнел, шнел! — уакьан-чакьанбжык ллымха иаатәсит Га-
лиа, иахәа Аиааира ахьыз зху ашта давталаны дшааиуаз. Лар-
марахь данаахьаҗш, архына аҗштәы змаз иацтәи агагақәа,
ашьыртахь ирго арахә реиҗш, еизцаны иаарцон. Галиа лгәы
нкыдхан, рыбла сзаҗырцуазар лгәахәын, мазала дагынаҗшы-

аапшит. Аха иаапкны, шәақышьхәеи җамчи акы иаеиғзазакәа имѡантѡ атҗәацәа аазѡоз СС-аа зынзагы илзааиғәахәһәан. Лхы аҗшнымтѡзакәа, аха лшьамхкәа лытѡаҗәало, раҗхәаҗа диасны лҗыналхеит.

— Фрау, фрауу! — ллымхә иаатасит, аштә днаѡсны, апро-спект днықәлоны.

Уи лара ишлызкыз лдырт, аха илмаҳазазшәа лҗеыҗалҗеит. Ашырхәа лхы лалырҗәын, дара рышҗа лҗы аарханы, ажра итаҗ-саз аконсерв банкаҗәа ааидылкылан, лкалт илаҗсаны уа ааигәа игылаз атаҗка ашҗа лҗыналхеит.

— Убас, убас сыҗхә, бара брыламцәажәан, ирасхәаша сара издыруеит, — длыхәамҗшзакәа даацәажәеит атаҗка зтәыз атаҗ-мада. — Бызгылоузеи бҗәаббаза, бласы, бласы, шнел! — нас даал-җәан дѡалықәхәаит уи атаҗмада.

Галиа дықәгҗеҗәаны, илбоз агәам-сам шытыхәхәа атаҗка иақәлыҗәуан.

— Иих шәарт апартизанцәа, азәазәала хәҗәытҗны шәѡы-шәѡыла шәеицҗнаҳара хәлагоит, — дхәааит СС афицер, атроту-ар ахықә аҗытҗәҗәа агәам-сам еизызгоз атаҗмада данааивала, ашитҗә-ашитҗәхәа маҗатҗас иааиқәтҗәашеит аҗамҗгы. Зныкоуп данығзыз атаҗмада, Галиа амца ѡалыхҗәан, дзықәгылаз адгҗыл-гҗы аалытҗагҗеҗыт.

— Итабуп, саб! — лхәеит Галиа данѡоз.

— Бхы гәәтала, сыҗхә, — наҗеикит атаҗмада деитҗагҗәа.

Асаат жәәѡа рзы Галиа аҗырмаҗык агәашә аҗны дыҗан.

«Атла иалыѡрыз амаҗгы ицҗаит», — шырхәо еиҗш, иахьхәыз азырхакәа, Галиа иацы дызвагыланы лҗеылтҗәахыз аѡныбжа иа-хагы абомба еиҗақәшәзаап, ахахә иадҗацылаз акәтағ шәҗәа еиҗш ацыҗхькәа акәша-мыкәша икатата ишьҗан.

Иацы абраҗа ахәхәара-аҗаара иҗаз рхарштҗны, аҗырмаҗык агәашә ауаа талон, итытјуан, ѡыҗәа-хѡыкҗагы — ибҗәахәхәхә-тҗәахәп, ацицарқәа реиҗш, рыхкәа, иаарывалоз инрыдкыланы инырҗәахәытхәытјуа, агәашә аҗхәа илеи-ѡеиуан.

Хатҗа җатҗа кыкык Галиа дшибатҗәҗаз ашырхәа лара лышҗа иҗәааихеит. Галиагы уи дгәалтәон: «Иара иоуп, хымҗада иара иоуп», — аалгәахәын, лыгәгы маҗк интыҗсааит.

— Аилақә ссиркәа сымоуп, иҗәыҗс-җәыҗсуа, бара бзытҗәҗа изахуп, — иблақәа ркәахәны лыгәгы дынкыдыҗшылеит ахатҗа-җатҗа кыкыкәа.

— Мап! — лхәеит Галиа дықәымҗны.

— Анемец карсеткәә, аиапон трусиккәә, афранцуз шыпахта резинокәә, — дылпытцуамызт уи.

Даеа хатца аукгы ынтәка даарғагьежыын, нас ишытахь реи-арханы ифынеихеит. Галиа афақыахәә уи днаишьталеит.

— Ахәажыи иалху атубар умазар? — дцааит Галиа данааивала.

— Ахәажыи иалху сывам, аха аежыи иалху сывоуп, — натеикит ахатца даакәгьежыи. Азныказгыи уи дзыѡза даанхеит, Галиагыи ари лхы иалырхәан, лҵырҵказаны, ақышаа ду змоу ҵшыхәѡык иахасабала, ирмазаны ихақынтә-ишыапафынза лаҵшыла дааи-мылдеит.

— Ҷытрак ашытахь сдәықәлоит, хара-хара бсышьтал, — ихәан уи, наҵ дналҵыртит.

— Сара снапала ибшәыстоит, атәакыа аиҵш бцәа иадшәало иҵамлозар, абарт сҵаҵақәагыи амыркатыл нарыҵшыны иаа-хыстәоит, — ажыымҵ еиҵш дгәыҵцәагаха дылғагьежыуан егыи ахатца.

Данаахыахә, дзышьталараны дыҵаз, ишыаға дуқәа еиххәа-еиххәо дықәланы днеиуан, ларгыи ашацахәә днаишьталеит.

Збагырқәа хыынхалаза ихыз ацха иқәсит, аибашыра иана-лагоз зыҵатцара иафыз апарк ду иҵысит, аулицақәеи амѡа бжыа-халақәеи акыр еихырҵцәеит...

Ус, апроспект ахь ихаларҵ раҵәак шрыгмыз, аҵхыа инеиуаз иааирхәын, уахагыи дхыамҵшкәа, иацухатәи лыҵцла еиҵш, аи-хатәы даҵқәа хаххала, ишынҵкыыҵра игылаз аѡны цәыггар дыѡналеит. Галиагыи лакѡакрак ҵамҵазакәа днаишьталеит.

Абри адгылҵысра бааҵсы ҵалаанза, аҵыс-хшы ада акгыи згымз таацәак ишыртәыз ѡашыомызт абри аквартира. Аха уажәы, аарѡара иқәнакыз адәаза еиҵш еиҵкәышышыа-еиҵкәышышыа иҵан атзамҵкәа, атуангыи ана-ара икыдыѡрны илеихыан, аҵауар ршы-шыа цаҵшышыза иааҵшуан.

— Сара Кастелианҵ сыжәлоуп, Сергеи сыхызуп. Абра сиит, абра саазеит, даеаҵыара сыҵсыргыи стахым, — ихәеит уи ахатца, ашә азарза ѡыларшәны данаахынхә.

— Сара Галиа сыхызуп, Галиа Верховскаиа, ақыҵаҵы сиит, абнаҵы сынхоит, сашыцәа цѡа рымам, сахәшыцәа узыҵхыазом, — дҵышәырҵчо аҵак ныҵалҵеит Галиагыи.

— Иаҵгыи бысыҵшызар акәхарын? — дцааит Сергеи, еиҵаҵ-шуа, наҵ-ааҵ, азхаз иқәгылаз астал ианаадтәала.

— Мап, аҵшыа сахыымзеит, сназаанза ахынҵа-ѡынҵа ҵалеит...

datenheim” аҕны афильм цон, азалгы пахэза асолдатцееи афи-
церцееи рыла итэын. Агэақьхэа еижэыланы адэылтра иала-
гоны, ашьтахтэи атэартақэа рҕны «цөйгкқэак» амина наганы
итартахьазаарын — ипжэеит.

— Паса Ар Кацшь Рыоны ахыҕаз? — днөйцөвланы дцааит
Галиа.

— Ааи! Икаҕдарызеи, зны-зынла, сыоны акаҕақэа ирkit хэа
амца ацратаны изблыз хайызоуп, — даақөйцсычхает Сергеи.

— Издыруеит, шака ипшзаны икаҕази, шакантэгы хэаны
хаҕагылахааз, лыгэ-лылахь аайкөйлтэит Галиагы. — Егьаурым,
иахцэакэзуазаала дара нтэалааит, рышьтамта хаҕсадгыл иа-
ныззаар, еиғьугы харгылоит.

— Уака интэашаз нтэеит, иаадэылппуазгы хбомбақэа
иршьаҕьон. Ааигэатдэҕа усеипш ө-хтыск еикэшэаны еицыҕам-
лацт, — иажэа неигзон Кастелианц...

Уи еипш ахтыскэа рацэаны илзеитеихэеит Сергеи. Галиа-
гы, ажэак ллымха инавмыршэакэа, амхалдыз аихаҕа-маҕа
шеизнакэшэо еипш лыхшы ө ағы реизыкэшэара дағын, дан-
неилак Зыхэба ишизеиталхэашазгы дназхэыцлауан.

Абартқэа рышьтахь ауп урт, иззеикэшэаз аус хадахы иа-
ниасыз.

Кастелианц ахэара изымгэағьуазшэа акыраамта длеи-өеи-
уан, Галиа лееикэырпшыыхаа дтэаны дизыпшуан.

— Сыбдыруама сара, Галиа? — даалкьаны дцааит уи анахь-
гы-арахьгы иҕамкэа, ашырхэагы дааин, дааигэазаны даал-
ҕатэеит.

— Сергеи Кастелианц, Минск ииз, иаазаз, абракада даеацьара
ипсыр зтахым, — еиталхэеит Галиа ианааи илеихэаз ажэакэа.

— Иацсдоит итегь: айбашьра калаанза сара атрактортэ зауад
ағы еикэыршэағыс аус зуан. Аҕа данааи, имчра «санышэеит».
Уажэы ауриацаа рлагер гетто аҕны рхы садырхэоит — уца
ахьырхэо сдоит, иаага ззырхэо аазгоит. Уажэшьта цасақэа раас-
та иаҕа сыгэрагы ргоит, — мацк иеааникылан, иажэакэа шака
лгэағынза инеиуа еиликаарц итахушэа Галиа дылҕацшуан уи.—
Аха уи акөым аус злоу, — деиҕаацаажэеит, — абартқэа зегы ахы
иархэатэуп. Ауриацаа рлагер ауаа тантэоит. Уажэраанза жэа-
ғы-жэағыла еицыржуазтгы, уажэы аихамға ашпалқэа реипш
шөғы-шөғыла еикэцаны ус хыхь анышэ аарықэрхэоит
ауп... Пшындажэа нызкьык — хэынтқарра хэычык. Урт зегы
рыцсы айкэырхара хэшэы змам усуп. Аха шэаргы харгы хайц-

хырааны иҳалшо җаҳдцароуп. Уажәы иаазқәылаз, рцәа ҳахәом, ржыы ҳахәом, интцәанза ххы иаҳархәап хәа рызбазар акәхәп — зшьапы инанагараны иҗоу усурә итыргоит. Убас, рацәак хара имгакәа, шаҗафы сырто сыздыруам, аха Ивенецтәи араион ашҗа картоштцхра хдәыкәыртцараны иҗоуп. Иалзцшаауа, рсиа җазто сара соуп. Шәара шәуафи сарей хәнеицәажәоз излеихәаз ала, еиуеицшым азанаатқәа змоу ауаа шәтаһуп — излалшо ала иалспшаауеит, иагъазыҗастоит. Мчыбжыкгы цуам уи араион ашҗа сыҗаны сааиҗьтеи — акартоштцхырта атыпқәа гәастон, — Сергей имагра икылхәхәоз инап-кәаф ала ицъыба дынталан карандаш еикәатцәала итыхыз ахсаала ааитцыртланы рацхәа астал иаакәитцеит. — Абарт адыргакәа ахыҗлоу ауп аус ааураны хәхыиҗоу, — ацъарқәа ахъаныз инапы нақәикит уи.

«Дубки, Сивица, Погорелка...» — днацхьейт Галиа — илдыруаз ақьтақәа.

— Башьцәа хцылароуп, хзыхьчарц иҳацыртцоггы мацфәхашам, аха уажәшьтацәкәа уаха чхашьа амам, — уажәыраанза итынч-за иҗаз иблақәа тыблаауан, инапқәа уазыруан, дтынчны дыз-тәауамызт Кастелианц.

— Зегыҗацәахоит! — лхәейт Галиа, Барановичтәи апартизанцәа ркоманда хадаҗацәа лара лакәушәа.

°22°

Абасеицш иҗаз аицәажәара ашьтахь, Кастелианц, Галиа лпа-спорт аалымыхын инархәы-аархәуа акыраамта дахәацшуан. Уи идырт зныкымкәа ишибахьаз, азәырфы рыпсы җызххьаз Вера Зубкова лнапшымта. Зубкова, абар уажәшьта шықәсык инеиҳа-ны итцуйт Минсктәи ақалақьтә комиссариат иатәу апропускқәа рбиуро аҗы аус луеиҗьтеи. Уи лкнытә, мазала аус зуа апатриот-цәа ироуейт: ихартәау, ихартәаам аусваискәа, апаспортқәа, амхәырқәеи аштампқәеи рыхсаала, афашист начальникцәа рна-пы зқәу ақәадқәа ухәа документс иааутаххалакь.

Кастелианц жәацы уи дибон: ача еицш зцәа итыпхәаны ицоз азгаб дызтын, лцәеи-лыбафи еизынханы, лыбла жәоангәып-штәалақәа ашәыта рҗыкәыршаны акәын дшыҗаз.

«Налибоктәи абнаҗынзагы иназама бнапкымта, ах афырп-хәыс, ах афырпхәыс!» — Сергей ицсы изакәыгомьыт Галиа лпас-порт. Нас уи ааимцеитдан, ишаныцәкьаз иакәыршәаны аусваис

абланк цкъа хаиртәаит, афашист начальник, ихатә ибарггы изымдыруа инапы чыгәза иѡақәитцеит.

— Аѡыза Иванова! — ихы аалықәикит Кастелианц. — Бара ишыбдыруа, Минск ақалақь аҕны бынхоит, иахьа аҕыка афатә иатныбыҕсахларц Ивенецтәи араион ашқа бцоит.

— Аҕыка?! — атомтә бомба акартош иатныбыҕсахлоит хәа леихәазшәа, иҕыашьаны дтәаит Галиа.

— Ааи, аҕыка, аҕыка цқьатқьа, бхымацәаз азы анемец афицер ибитаз аҕыка, — Кастелианц дѡагылан, Галиа лартмаҕ иманы, ауада агәтәҕы иҕаз аҕьтә ашә хьантә ду ааиртын дцеит.

Кастелианц, ауриацәа рлагер итигоз атқәацәа рыҕсеикәыр-хара инапы ианцан Леонид Хариташвили. Уи ипланқәа иеи-хабыра ианырзеитеихәа — ажәакггы ахы инықәымскәа иаақә-шахатхеит, хашәпылараны хшыҕоу абас ауп хәа Кастелианц иш-каггы адырра ҕартцеит.

Амш хьыркәа-сыркәон: зны иааихәдхашәаны, ажәѡан зеггы азаз ала икылтәтәа иқәыртәазшәа, ахаҕеахәа ақәа аҕыланыхон, ожәшьтә уаха еилгашьаггы амам хәа аазхәыцха уамразакәа акалт ѡцыккон, зыҕезырдаз аҕтәқәа зны иааикәышышьа-ааи-кәышышьон, нас хылѡа-псылѡатцас ажәѡан инатцабаны, амра ашәахәақәа ахәитцәхәа рҕеаархон.

Аҕсабара ахаш-хәашра адгьыл ацәа иштәзоз аиҕа апарти-занцәа рцәа итәзон: ажәѡан еихашьшьыт хәа дара ргәы хәа-шьуамызт, ибаазар — адгьыл аҕхьа ибон, ихьтакыр — адгьыл аҕ-хьа ипцхон, адыд еиҕа икылкааны ихысуан, амацәыс еиҕа иласу-ан, гәалашәаратцас акәын иумбазакәаггы ишузааиуаз.

Иахаахыс Хариташвили ипартизанцәа ргәып иакәшаны «ирыхьчоит» Ивенец араион аҕтәи нхаѡы тахмадак икартоштәра. Уи уахьтапшуа рацәак ыҕам — четвертк атқысггы еитәзар ҕалап. Аха рыхәцә аҕынза анышә рыдыхәхәаланы, алар ықәыртәазшәа ишшәыр-шшәырза инашьту ариадқәа убар — зыҕхзы таҕтоу анхаѡы дрыцхашьаны, уныхәа-ныпхьа наҕ уаҕыртцны уцап.

Иара атахмадаггы, изпшу ицәа иалашәазшәа, уажәы-уажәы дкәара-кәанеѡ даатыххны, зеыззышьтымхкәа, наҕггы-ааҕггы ихырҕьырны ахбалара иаҕу акартош хәытцәқәа еидкыланы иѡышьтихуеит, мацк иаабҕьатны ршьапы днатцәпшуеит, инеимап-саны днапыртцеит.

Леонид дахьтәоу атып аҕнйтә артқәа зеггы инапсыргәытца иангылоушәа ауп ишибартоу. Иахьа ашыжь дшыччоз дызрар-

гамашаз сценак далапшит уи: макъаназ иҗышәшәарц ргәы иҗам-кәә, ашьхараҗь кала еипш еилпхаа-еилыпхаауа иапхьа икнаҳаз азаза-цәыкәбаркәә иҗсы рылаханы дышрыхәәпшуаз, дыргәаҗьны дааргәылшәазшәә днарыдибалеит, катилонк кәлаауа икны иааиуаз апхәыс қәыпш. Уи дшааи-шааиуаз даангылан, зәыза атәық-бжыы заҳаз аҗслахә еипш даанапшкьа-аапшкьан, уафы данылымба, афны аган ләаавакны днеихәткәыкәлан днатәеит. Леонид ибла аҗыцкәә ирнырдаз апша иҗнаршәшәоу, иара ус ираамтаны икаҗсоу издыруам, аха ант ашьхараҗь цәыкәбаркәаҗы җышәшәан, иҗынтда ахтәра, илахь иҗарыдкьыцыла иҗеит.

Ибла иазымчхашаз акы нхыччалазшәә ашырхәә иаалкәиған, иҗызцәә ахыртәаз аҗыпкәә рышкә днапшит, аха псы зхоу азәгы дубо иҗамызт. «Ргәы птәаны иҗама, мышрак иакәшәаша?» — ааигәахән, адырҗегьых игәы иамукәә апхәыс дахьибаз ашкә деитанапшит. Уи уажәы, картош шыапык дадтәаланы еимырттаауа итхны акателок аҗаҗсара даҗын, уажәы-уажәы аштә ашкәҗы дҗапшуан.

«Хәмазақәә аалырпшра дыкоуп, интәаша», — ааигәахәт Хариташвили.

Ус, аныха-мәас еипш амца иҗырды, лабахәә дук кны афны атқар даавшәеит, зкартош шыапкәә рышышырә згәы пнам-тәазоз аҗахмада.

— Ааит, бара акахпы! — лара лакәым, дара икартошкәатцәкьа шәаны итҗегь алада итцаларатәә дхәааит аҗахмада. — Латцан шәыцәоуп, рашәан абна шәылоуп, тагалан ауп шәанаауа...

Апхәыс дшәаны ашырхәә дҗаткьеит, Леонид, уи, аҗахмада дзылхимшьаахуаз — лыгәчама аҗапаларақәә дахьрыхәәпшуаз ихы еилаҗежьуан.

Аҗахмада илаба рыхха длалзытрысит. Апхәыс днеитамқар, лхахәы еикәатцәә аҗшаратцәкьа алаба ақәшәон. Ишлеиуаз, лывараҗы игылаз акателок иаахеит: иара ибжәеипштцәкьа имырмашәаҗаны игеит акателок абыжьҗы, иткькьаз акартош җежь-җақәә, алахарт еипш рцәақәә рыхтәраа иҗеины ариадкәә иҗарыбжәаҗсеит.

Апхәыс дыштәыуоз убартә, лхы нытыркьа излатакьыз лкасы амхәцә аалҗшьуа далтцны лҗышәалхеит. Аҗахмада агәәпхәә иҗынкаиҗьын акартошкәә реизгара далагеит.

«Аҗа иҗоу зымфаша алаҗәра иқәу дахьыбаауан», — Леонид иааигәалашәеит, иҗыза Наҳар Хәҗышь лассы-дассы иихәалоз

аңсуа жәапқа. «Дабақоушь Нахар уажәы?», — игәы хьу-хьууа да-
гынаизхәыцит.

Пшьшәала, имццакзакәа агылара иафыз амра, Леонид дахь-
тәаз атың афынзагы иаазан, зегь рцәаңштәахәы ааңсахит.
Хәаша-хәаша ашьаң илаңсаз ашьхараңь цөыхақәа, икәаң-чаңны
сапын шәахтас ихбалон, аләатә-хәантә зхылзза абара иафыз
адгьылгы азафәы ахкәа ицон.

Атаҳмада длазар хәа дахьшәоз атың ашқа дымнеикәа, дуар-
чаруа икартошқәа иманы данца, Леонид илаңш акартоштра иаа-
хиган, иаха ахәылқаз итың анылихуаз, инапы азқәа икәдоу ада
иатәа еиңш ибартаз амәахь длаңшит. Еисины, бажә-зылаңтас
ихынтыңьза итәз ишьапы аитцыхагы иамразакәа, лахьхы,
акаршәра иатәа илаккы-лаккәа икәганы иаагоу амәафы машьы-
нак ахацәа дныкәңшит. Ибла ахәамңшуазар абжы имахаргы
қаларын, аха ашьыжтәи ахауа цқәа иалахәхәа амоторқәа
рыбжыгы илымха иааңсит.

— Акы, әба, хқа, цшьба!.. — иңсы игәы икылаханы иңхәзон
уи, инхәңи-аахәңиуа, инеишьтымшәо еишьталаны иааиуаз
аидарашьтыңа машьына шьаңңштәалақәа.

— Шәәгәшәрмазеи! — ибжы лытцакны, иааигәара итәаз
игәы иеааниңеит Хариташвили. Уажәраанза адгьыл икәбаны
иибоз атыңқәагы аахәыцы-мыңит, акомандир иажәа аанда иа-
валаны инеиуан.

Кастелианц, аңхәа игыланы, егьырт асаба рфәрчы иәеиуаз
амашьына дақәтәан. Ихырсысуа, акгы ргәы итазамшәа, нақ-
аақ еиңәтәаз аткәәңеи иареи лаңшыла иааиңәажәан, из-
блақ атқар ала, акабина ахы иадгылаз асолдәңцәа рышқагы
дыңңәытыңшит. Урт ұсканцәкәа иара дырбо икамызт — зыхьз
рыбаққәа еиңаршәшәоз апартизәңцәа ирыңәшәозу, ма ус
ашьыжтәи аңсабара рыңсы алаханы иахәаңшуазу здырхуада,
рхырқәа газә-газәа, равторат кәәғәығәкәа рцаңха иақәңаны,
ихарахаңшуа игылан.

«Ара инымкылакәа хавигароуп ассир», — ааигәахәт Сергеи
Кастелианц, атаҳмада икартоштра ианаавала.

Аха аңхәа инеиуаз аамашьына уаха хара имцакәа, аули-
ца ахы икәгылаз ахьатцлақәа аерыңцакны иаагылеит, аки-аки
еидхәалоушәа, иашьтагыланы иааиуазгы амәахыңтра иафын.

— Шнел, шнеел! — ашәыра итәртәаны аңьырмакь ашқа идәы-
қәыргалаз ақыз аиңш ихәда цәызза акабина иаакылхәәеит

акартошцхыртакәа аназгәартоз Кастелианц ицыз анемец ин-тендант афицер.

Минутқәакгы цкәа имцацкәа, атахмада нхафы иаанда мгәацәха еизыркәфы ашыац иныларианы, икартошырта зеггы рҕахыгза иаарымпытаркит ауриа тқәацәа, ирхыкәшаны иаагы-леит, змахәаркәа цхьартәа, забцъар ахы еипш злакытца тylaш-цаа иказ асолдатцәа.

«Азәы, шыца, хы, цшы...» — инапыла пулемиот адиск гҕежы изамәа ақәцаны рыцхьазара дафын Хариташвили, ашыжытәи амырхәага шөж зцыршаз ажәван иадибалоз асол-датцәа. «Оажәашык асолдатцәа, афицерцәа шыца, зеггы — оажәи-шыцашык. Хара шынәажәашык! Амцхәгы хәкоуп»...

— Шнел, шнел, шәара алакәа! — ишрылшоз, ахәы икәгыланы икаауан афицерцәа ршыцҕеггы.

— Шәласы, шәласы, шәартәжидцәа! — урт ирхәоз рыциргызуан Кастелианцгы, агәтәнтәи ариад дыбжәаланы дахънеиуаз.

Хариташвили уи иахьада дшимбацызгы дидырт. «Давсра дыкоуп, ҕыц ицәытцрппы иахыкоуггы имбазои», — игәы иааи-нәтауаны, Кастелианц ашырхәа длакәын, картошшыапык ааи-бҕатын, цырақәакгы иаатцәа интәипсеит, акгы икәа интәи-цет. Ихьацш-кәацшуа рыкәахь рнапы дәықәыртцон агәтәнтәи ариадкәа ирыбжәз егырт атқәацәагы.

Ахбалара иаҕыз акартоши, амреи ази рыла ижәыз анышәи, ауриа тқәацәеи цштәык акәын ирымаз азы зеггы еилашшыхаа иубон.

Афашистцәа, азыршы рытцалазшәа, иахыглаз ихәауан, атқәацәа, атахмада дзыхзызауаз икартошшыапкәа, акартош рхынхәхәы итцхәаны, ирыцкәа, иршәшәа-рқаца еикәрыжыуан.

Ус, агҕал-палбжы геит — ршәыкышәа имамкәа иааипырагылоз зеггы дырзыткьо, иахьатәи илабахәа ихарззала, ашнкәа рыб-жъара даабыжышәеит атахмада ацшәма.

— Шәара афашистцәа, исыхшазгы шәфахьеит, ишәзымхакәа, атцыхәтәантәи сҕәбаагы алакәа реипш шәахалама?! — ибжы тцаны дкаауан уи.

Ани акыз-хәда змаз афицер иара ишкә иҕынеихан, аха иызыа афицер дмыштыкәа дааникылеит.

«Дыршыуеит, зкәакәылах нтәаша, икартош ицсы ақәитцоит убоу!» — игәы иаатәикит Хариташвили.

Атахмада ишәтахыгы аареиахеит — уи атқәацәа икартошырта иалицарц днеиуан. Зызыа днызкылаз анемец афицер итапанча

пшышала иааҕеит, пшышалаҕы аҕаҕа иэҕа инаҕкны даатхеит. Зыкҕа ахҕа налагҕа аҕаҕа ынҕа даахаҕе-
жын, атла иалшээ ардэына еиҕ дынҕалейт.

Абри иазыпшызшэ еиҕҕеит ынҕажэ бҕар. Харита-
швили ипулемиот аҕаҕыга иадибалоз анемей афицерцэа
руазэ, изнапик ала игэи днамҕасны иааникылан, еҕи инапы
шышҕихит, нас иаадихын, иҕашыаны дшахэаҕшуаз, дыхбыкы-
ны, аҕаҕа ишыапаҕы дынҕаҕаит.

«Уҕеи усырхызар ҕалап, иҕсыша сара!» — ааигэахэт Лео-
нидҕы.

Еҕи афицер, анхацэа рҕаҕахэи рҕыхра иазкыз иакэын. Ха-
риташвили ихымҕа дазышҕамккэа данынеиҕаҕоз, Кастелианц
акартош аҕымхэрас анышэ иҕихыз атете инацэа ааҕаирҕэҕеит.
Мцы амхэеит апартизанцэа рҕапанча: афицер ҕызхэа зны
дшышҕыҕеит, нас ихы ааирхэын, ура анапыхыараҕы уаума зыҕ-
сы сазҕа ихэозшэ длаиҕаҕшит, Кастелианц аҕаҕахэа дхысуа
ариадкэа дрыбжыаланы днеиуан.

Апартизанцэа рыхҕаҕы ахэиҕахэа амарда икыдланы
иҕеиуан. Раҕхыа иҕкыаз иамгакэа зыҕызкыжыиз анемейцэаҕы
ихаҕаханы ахысра иаҕын. Иара уиадаҕы акартошырҕа иацэаҕ-
шҕахэыз аҕацэа адҕыл рҕаналарса зынзаҕы иеиҕшхан,
ауаҕи акартош шыапи узеилмырҕо иҕалеит. Амала, ана-ара
акартошырҕа иҕалкыалон амца — ихысуан, апартизанцэа анышэ
иҕарҕа абҕар зҕыхыашээз аҕацэаҕы.

У-саатк еихсыҕуамызт абҕар-мца. Аҕсы азеит уи аҕыҕа,
иҕыхеит, еигэныҕит акэша-мыкэша ишыҕаз еҕырҕ аҕыҕаҕы.
Амала, иҕалаз абриами хэа азэи акҕы издыруамызт.

Зыҕсы згаз фашистцэаҕаҕ, амашынакэа рыҕыкэрыжын,
икэлааны ишнеиуаз, амҕа кны итээз апартизанцэа иаарылахан,
ршэаҕыхэа хэаашаз азэзатцэаыкҕы Минскка дцо изыкамлейт,
рмашынакэаҕы рыблит.

Ахысраҕа ааихсыҕыт. Леонид Хариташвили илымха цуу
арҕо, ицахэ-цахэуа ишыз ипулемиот ашыхэа изамҕа адҕаны
цыҕрак дыҕын.

Нас акоманда ҕаитан, иаразнак рҕеиҕыртла ашҕа зегыи
иаакэшеит. Аха, зыҕсы мцаҕыз азэык-шыҕык роуп акэымзар,
еҕырҕ афашистцэа зегыи нарцэаыка амҕа иҕалахьан.

Иҕахеит ацэҕара еиҕш амардаҕы икыдыз аҕацэа азэыр-
ҕы, хэҕык апартизанцэа, иацэынхарым ухэартэ ихэын Кузма
Лихардови Лиошкеи.

Абри аены апартизанцэа, рхы иакэитыртэит шэиѡажэаѡык атќэацэа, иргеит ахэатќа мачзамкэа. Иќахаз рѡызцэеи, атќэацэеи, зыбаба иакэзыз атахмадеи абна инылагаланы иржит, ашытахь инхаз ахэмашынак иѡарыќэтэан, иахынзауаз ирылацеит, нас абензин рыќэтэаны амца ѡарцрартцан, шыапыла амѡа иќэлэит.

Зыхэба жэацы Зержинскиаа рахьтэи ашэќэы иоуит: «Хашьцэа апартизанцэа! — адырѡегьх ргэыреаннатцахуан уи ашэќэы. — Амраташэара итытцыз апќа еикэатцэаќэа есааира рѡыдратцэоит, есааира илаќэуеит. Зержинсктэи, Ивенецтэи, Воложинтэи араионќэа рѡы аееизгара иаѡуп шэара ишыќэшаны шэтазкырц згэы иќоу афашистцэа хыхтэацэа. Уи аекспедиция «Герман» ахьзуп, напхгарагы аиќоит СС-и аполициеи рыр агенерал-майор Фон Готтберг. Шэгэышѡеаныз! Шэтыхэтэа анызхрацы зѡазыќазтцэо ирыхэќоу ала шэырцыл!.. Излалшо ала адырѡегьх ххабар шэхархауеит»,

Уи атќыс игэытќыгаз ашэќэы иауит Датикэа иахьа ашыыж Адам Свентаржецки иќнытэгы. Уигьы иѡуеит: «Ивенецтэи аи-хамѡа астанциаѡы иааины игылоуп ѡажэанызќыѡык ирзынаќ-шуа СС-ааи СД-ааи рырхэтаќэа. Иќоуп атанќќэа, артиллерия, акэалзтэ машынаќэа, аѡаланархэуеит авиация. Идэыќэлараны ианыќоу амш сэеилымкаацт, аха абри амчыбж иахгахом. Ир-таыхын абри аус хара аполикацэеи ачехцэеи ухэа хэрхэтаќэа аладырхэрацы, — хшыа хайбадыржэрац, аха хгэалаќазаашьаќэа анырба акэхап наќ иахќэатцит... Хашьцэа! Абржэашэоуп, шэгэы кашэмыжын! Афронтахь зынзагы ирытабго ианалага арахь гэгэала ицхарц рызбеит Аха агэра ганы сыќоуп урт ртыц Налибоктэи азбаараќэа рѡы ишырыќшаауала...»

Хариташвили игэыци анемеццэеи анеибарцсуаз аамтазы, агенерал Чернышев иуадаѡы аизара иашыќымтэаны ицон. Еизаз апартизанцэа рнапхгара алацэажэон, афашистцэа Налибоктэи абна иахадыршэрацы ргэы иззтаз аќэараг хэцэгашьас иамоу атэы. Агенерал ирылеихэеит Белоруссиятэи КП(б) апартия аобласттэ Комитети Воложинтэи араикоми дара ртагылазаашьа иазкны ирыдыркылаз аќэцараќэа ртэы.

Апартизан командирцэа азэазэала иќэгылон, ажэа-лагалаќэа ќарцон, еимаркуан-еиќаркуан, ирхыргаќэахьоу акы иеипшыим ахымштќэыл-мшы шырзааигэахоз шырбозгы, гэахараќ азэы ибла ихны дубомызт, иажэагы иалаиршэауамызт.

Иршеит абригадакәә, аотриадкәә, агәыпкәә, азәәзәала. Ирыз-
беит ага иаха дааип ахьыргәәхәуаз атыпкәә рҕы аминакәә шытар-
тарц, ажракәә жны ихәаны иртәәхрацы, акарулцәә еизшаны
икәдыргыларц, ааигәә-сигәәтәи атыпкәә рышка ацшыхә-цәә
дәыкәыртарц ухәә икарташаз рацәазаны.

Датикәә данындәылц, ашыханакәә еицш ифамгылазо дыз-
латәаз ацатын лфә акәу, иаха аахыс цагыажәлә ахыфамшәацыз
акәу, ма зтыпц икәтатәны ихәда илхахаз аус ҕыцкәә ракәу из-
дыруам, аха, ишыапы дзыкәымгыло афы ыжәны ашыаца даа-
цытызшәә, ихы гьежбуан. Зыкәша-мыкәша зеггы ҕыблааны
илаштыуа ацашәара иаҕыз амра дазпшуа, атла ихы адцаны акы-
раамта дгылан уи.

Рыпшандагакәә лаштыны ахәылпцәтәи апша хышәашәә афыр-
фырхәә инырдон атла рымахәкәә, «шәымшәан, ишыдыдуа еицш
акәә ауам!» — ахәозшәә иахауан, зкыпцә ҕеж ҕац-ҕацо ихаҕы
икәтәаз ацыс цыхәә-ҕеж.

Амра ибла ишабоз ацашәара иаҕын. Адырҕегх ҕынтәка
илиаҕка-ҕиаҕканы иацхәа иаагылеит ихабла Гарц: хахә шкәә-
кәәла ичапаны, ашыац иатцәә ркыдышышыла ифаштыу амар-
дакәә, урт ирылҕка, абырлаш цыпхыкәә кардды илеиуа арфаш-
кәә, ацча-цчахәә рда ссақәә рылапцәтәцәә ихыырхәаны игылоу
апсуа цәахахақәә, амра ашәахәәла ишәны, апырра злымшо
зәыказтаз ашыхыц зыкәтәу ажымжәә кнаха дуқәә. Артқәә
зеггы дырхыпшны дынхыпшылеит амшын агәы казказра — уи
ауархал аицш ҕыт-ҕыт еилапсуоп, изаашышыла илеиуа амра
иаршызшәә ахәарахәә еилашуеит.

Датикәә азнаказ Налибоктәи абна дшылагылаз зынзагыы
ихаштит. Абартқәә зеггы ицсы рыларцәаны дышрыхәапшуаз,
рахьатә кәасқка абартца дыкәиоушәә даакалан, илацәакәагыы
нхишеит. Аха, аеуаптаршәә зтам аҕы азқәә акәадыр шалакыкәы
еицш, ижәахыркәә ирылакыкәыоз аидара хьантәи игәы итыхоз
аус нагзатәкәәи иаразнак даадырлахҕыхит.

Макыаназ ихы агьежыра еикәымтәацызт, ус, ишыапи-ишыапи
еиҕашәә иҕынеихеит акрыфарта шыказ.

— Аҕыза акомандир, аи, аҕыза акомандир, астәкка ауафы
ддырцшуа убахыоума! — ихәеит ахәыкатарта ахышә зхы аакыл-
зхәаз ахәыкатаф бырг, Датикәә акрыфарта ашә дшынхыт-
цәкәаз.

— Аа, Иван Митрофан-ицә? Салам, салам! — ихыҕы аапса
мацк иаалашан салам ииҕеит Зыхәбагыы.

— Уара узы хазчыдала ахәы сырхиан, шыжьхьа, шыбжьхьа, уаххьа зеггы еикәтаны итәахны ысымоуп, — ахәыкәтәф изб-жарактәкьа ахышә иаакылихәан, Датикәа ылымха дынтахәыт-хәытит.

— Быстак еилартәиуа исзуузар акәхап, — дааихыхәмарит иарггы.

— Унеины утәеи, унеины утәеи, иуоулак убап, — ахәыкәтәф бырг, ашамыхьаж дафазозшәа, дшәапцыркьакьо ишътахька днагъежыт.

Акрыфарта игъажьуа ифназ афатәкәа рыффы, зынзаггы ихы аргъежыт Датикәа, икьатеикәа аилысра ишафызггы, ускан ауп иангәеитаз.

— Аа, сара скомандир: хышыкәса раахыс згәама умбац, уцәар упхыз иалоу, уаапшуазар зызбахә умоу уапсуа-чыс — ахәыкәтәф инапы икәгылаз ачанах иахаршәыз асаан гәафа фәхиршәан, алфатә ахылззуа иапхьа иааганы иаакәиргылеит абыста.

Датикәа зны абыста днахәапшит, нас Иван Митрофан-ица дфәитцапшит.

Ахәыкәтәф ускантәкьа — рапхьа, згәы итамкәа, зхы итамкәа Америка аззыртыз Америго Веспучи диеипшын, Зыхәба — уи атәыла хамтас изитаз Европаа.

Абыстафәхра х-каткны еикәын, ахәыкәтәфы ишихәаз еипш: шыжьхьа, шыбжьхьа, уаххьа зеггы уа икан, кәац-фьт жыцә бзиаггы изны аган иаван.

— Ахәыз шыла ауп излысхыз, аха сатамзааит, — нацитан ахәыкәтәф, Датикәа дыршанхакы, итабуп хәа ахәахаггы иам-разакәа, даакәгъежны дцеит.

Ахцәтеипш агәагәа цәга зхалара иафыз абыста даламкьыскәа дфәгылан, инапы изәзәарц афәпара ашка ифынеихеит Зыхәба.

— Афыза акомандир! — ылымха бжьык аатасит. Данаахьахә, Леонид Хариташвили дааиуан.

— Леонид?! — ашырхәа иара ишка ифынеихеит. — Шәеибгоу, шәышдәилгеи? — инапы имхуа дтәаит.

— Хәцәгьамкәа хәилгагәышьон, аха... — ихы лаиркәит Леонид.

— Нас?

Хәфык хәцәтахеит, Лихардови Лиошкеи гәгәала ихәуп... Хәз-зцазггы рыпсы фәххит.

— Ахәцәа абакоу?

— Агоспиталь афы иааган ишътоуп. Зыхәба акрыфарта дыф-дәылкьеит.

Агоспиталь ағы данааи, Лихардов иблагәа аарла иаакылхә-хәо дҕархәахьан, ихы идыруагы дыкамызт.

— Нас, иңсы нхару, Константин Абрам-иңа? — Датикәа игәы иңсы икылаханы ахақым Сантоцки диазтааит.

— Дыңғәәуоп, аа, — астал икәгылаз асаан шкәакәа ашқа инапы наирххеит ахақым.

Ашья рытдажжы, бұарк агәыцә итымкызацшәа иөеж-өеж-за асаан ианңсалан ф-хык.

— Зегы илаҳхит, ари игәы-игәатцәа еибгоуп, ииңаху ахәшәкәа иоур акгы имыхьыр қалойт, аха... — ашьяза игәыдшыла аңқарта удахь ифынеихеит Сантоцки.

Датикәагы Леонидгы ишыталаны илғнаххит.

Лиошка изара ағахыс деилыхны, иблагәа еиқәыңсаны астал дықәын. Иарғьарахь ала, абахта асахьа тыхны иахьаныз игәыңхәы илатакны, хыңьараны, ашья-шәах хаччала-хаччала иөеиуан. Иааиз анғәарта, ихагылаз ахақымцәеи амедицинатә еихәшыцәеи рөынарыстха-аарыстхақәеит.

— Иаңхәала икәшәаз аххыкгы ишиашаз илқықаны ицеит, ишытахьала икәшәаз аф-хык роуп иөнудқа игратәу, — ибжы аармачны даацәажәеит Сантоцки.

— Дыңқатәыми? — дцааит Зыхәба.

— Хымңада дыңқатәу, аха ицегыгы аңышәа змоу хақымк, сара схирургымызт умбои, — ашья злашәны иқаз инапқәа изеи-қәкуамызт Сантоцки.

— Ағыза акомандир! — ихы аарылеикит Хариташвили, — иаагаз атқәацәа жәохәык ахақымцәа рылоуп рхәойт, хрыңхьар ишқақалари?

— Узңши, нас, ирлас, ирлас! — даагәашгәәтеит Зыхәба. Даагәыөфөхеит Сантоцкигы.

Иаағнашылеит, уажәы астал иқәу Лиошка ианиааз еиңш згәамч тоу азәы днарытәхәар, атцисхәкәа реиңш еилагыжыуа иааилалап ззугәахәшаз хык. Ұыңьа кыәқәан, аха раңхәа игы-ланы иааиуаз уааицәшәартә дауын, ишәыз илагер маңа гра-қәеи, ихьаңсса иқаз ишьяргәацәқәеи, иара итәзамшәа игьало ихьынхалаз инапқәеи, дахьынеибытаз, атәарта иғалпрааз ам-ңьа-хәа акәын дзеиңшраз.

— Абар ҳааит! — ихәеит уи, ибласаркықәа ирыцатынчза иааңшуаз ибла-зыңштәалакәа реиңш ибжыгы цкыза.

«Сишьт, уаагылшьт, уаагылшьт, иабасахәхьоу, дабазбахьоу?!» — инеилуаа ицаз ихы дазцауан, игәы дтахәыцуан ахақым Сантоцки, илаңш ааихмырпазакәагы дихәаңшуан.

— Ҳахышәтаһу ҳахиоуп, иғызхыз шәзы иҫоуп ҳаҫсы, — дцәа-жәон уи ауаџоу.

«...Апрофессор Гофман! Самуел Исаак-иҫа! О, Анцәа хрыц-хашьа, о, Анцәа уахзеиғьха, сыбла иабо закәызеи! – аҳаҷахәа илектор дааигәалашәеит Сантоцки. Еицырдыруз ахирург, апрофессор Гофман».

— Аа, Костиагы ара уҫоума? Аферым, аферым. Ыоук атцакәа акрырғахтон, цоуuky апатриотцәа шәхәышәтәуеит, — апрофессор Гофман днеин, аслан аҫышә еипш изнапык Сантоцки иааикәиршеит. — Ахә дсырбеи, — диманы, Лиошка астал дахьы-кәыз ашҫа иғынеихеит.

°23°

Мчыбжык ахы-атыхәала, Сергеи Наум-иҫа Кастелианц — Панченко Захар Николаи-иҫа иакәны даакәгылеит, аусгыы иуеит Минсктәи аторф аусадулартәтә зауад аҫны...

— Сара изуасхәарызеи, уара ибзиатцәкьаны иудыруеит Минсктәи аихамџа аузел ҳара ҳзы изакәу, — длеи-џеиуа ацәа-жәара дағын Зыхәба. — Абраҫа мчыбжык ус баша имцацт, ешелонк аҳауа иаламлакәа, адәыгбақәа рграфик еилаганы, атыгькәа реипш дара-дара хыла имеисыцкәа, аға изқәа ахы цахә-цахә аламҫацацқәа. Аха «Диадиа Ваниараа», шаҫа аға ицҳауа аҫара, даргыы ржыы рцоит. Ҳара иахьынзәзхалшо урт реидара ҳарласлароуп, — Датикәа, Кастелианцгыы дтәарц наи-ирбан, иаргыы днеины астал даадтәалеит. — Иахьа шәахьоуп, еилкааны излаҳамоу ала ахаша аҫены ашыжь, асаат жәаба рзы Минсктәи аихамџа авокзал ағы иқәтцуеит аға иешелонк. Уи аашәџык инареиҳаны афицерцәа мацара тоуп, иаауеит ҳара хашҫа, хтәкра зәазыҫазто архәтақәа напхгара ыртаразы. Иахьа атагылазаашьа злаҫоу ала, аихамџа аусзуџцәа хрывсроуп — индыртцәаз рхатыҫан уажәоуп аџызцәа анаакәгылаз, ҳаҫ-жәацаагыы хашьтуа иҫам — шәыблак зхәамҫшуа рельс хтәахак цъара ишьтам. Ус анакәха, иахзауа «ҳасасцәа» ишрыхәтоу рҫылара ҳара иҳалҳаршароуп — бцъарк ҫыҫ амырхәакәа, уи азы дәәазә ихы хәыцк алмыршәакәа, — Датикәа иеааникылан, деи-таџагылеит.

«Ишҫа, уи ҫатдашьас иамоуи?» хәа, аанарго, Зыхәба дитаҫ-шуан Кастелианц.

— Уазызыџр хара ишаазбаз, — Зыхэба икэардэ даахан дааи-
гэаны даайдтэалейт, — урт ашыжь уа ианыкэтцуа акахуа ржэуейт
— абарт акахуа ҕамџакэа дара рзы итчыкэтэаны икалароуп.
Иуоуейт изгаша ахэшэ. Егырахь зеггы унапы иануп, уазхэыц,
хэйлпэзынза аҕэара умоуп...

Иаха шаанза икыдтэтэа илеиуаз акэалааҕы зэзэаны,
ацэа иалцуан акалакь чмазаџы, Кастелианц данналалоз. Аџн-
кэа, аулицакэа, ашэапыцап, ичылоз ауаа кьоу-шэоукэа зе-
ггы, акэацсата иаркэакэаз ахэа ацштэы акэын ирымаз. Урт
цэара-цэара иццакуан, гэтыхак-гэтыхак рыман, дара-дара шеи-
хэампшуаз еипш иара Кастелианц ихатаҕы азэы даахэны ди-
хэапшуамызт.

Ус акэмызт уи игэы ишааназ. Сергей игэы иааназон Минск
акалакь акны дара рызбахэ ада збахэ ыкамшэа, абарт-абарт
рыцсы штоу икны икэацуа хапхьа иазыргылаз, абриакара-
абриакара маат шэаҕа иануп хэа ирытцаџны, рпатреткэа тых-
ны икыдушэа, ирейгэзоу аҕа иагентцэа, рхылпакэа рылахь
итаршышыны, ртапанчакэа ырмазеины рчыбакэа итакны ирышь-
тоушэа. Кастелианц ари ада акгы еиҕимкаацкэа даукахыз, нас-
ггы иара ихаан уи аткыс иеихау ахтыскэа шака калахьази, аха
изыхкьа иаргы издыруам абас игэы иааназон.

Уажэы, ицсы тац азэгы ишигэаламшэоз аниба, ицаулазаны
дкэыпсычхан, ашыжьтэи ахауа хьшэашэа налбааидейт, азаза
зеылшь зейкэабаны иааиуаз амра ашэахэакэаҕы ибла еитдых-
ны дџарытцапшит. Мчыбжык аахыс ишыапы зхымсыц иулица
даныланы дниуан. Шыжьбзиақэа хэа азэык-џыцьяк ацсшэа
нарейхэаргы цэҕа имбо даакалейт уи азныказ.

«Мап, афашистцэа рныртэара, хара абнахь хцара, ари зеггы
цэоуки еилнамырхкэа икам, хара харпыхьашэаргы, афырхацэа,
икашэцаз бзиоуп хэа харымхэозаргы акэап, — дназхэыцит
Сергей. — Кашыррам, иатахуп агэеанызаара, хапхьака ицеггыы
акэпарақэа хазпшуп...»

— Оо, господин Костеланц! — изкэаҕытэҕа шытыбжык
гейт, еихатэы хэасаг дук леины ижэџахыр икэсызшэа иагыл-
хэааит.

Сергей азныказ аеыпхэа амца џеихкэейт, ичыба итакыз ита-
панчаҕы ачақ хэа абжыы гейт, дамкамшэтзакэа даакэтэиааит.

— Сымџашэейт хэа сыкоуп, господин Костианц? — иҕыр-
кэара илымха аҕынза инашэты, дчышэырччо дгылоуп анемец
патруль.

— Мап, умфашьеит! — Сергей инапы ахала ицьыба атыцра иафын. «Фридрих Клауз, ауриацәа рлагер гетто аҕны ҕарулс иҕаз, ашыақар заны иахытиуаз азы иқәганы иргаз», — атта-тта-хәа дигәалашәон уи.

— Ишдәкоу уиждцәа, ахытәи кахуеи ашоколади еидкыланы ихашәт хәа иқәгыланы имхәхәазои уажәыгы? — диқәатцуамызт Клауз.

— Аҕит зыхыыз акәцарақәа реицш антәара иафуп, анцәа ицьышәаны, — уигыи цысшәап игәахәт Сергей.

— Хара хафиурер ду адунеи ирыцқоит...

— Хаи Фиурер! — дҕыжын, ампыл еицш дшышьтцәит, Клауз ицыз ифыза асолдат.

— Хаи Фиурер! — дышьтыцазәит, зажәа анагзаха змазз Фридрихгы.

— Хаи! — дахынзахалаз игәалашәом, аха дреицәамкәа дҕаан, инапыхыарацыгыи шышьтыкәыцәаит Сергей.

— Уабакоу, уафы уибазом, акы неиҕахарс-ааиҕахарслауан? — деиҕацәахт Клауз, рхагарақәа анааикәтәа.

— Ара сыҕами, ажидцәа сырпырганы сабаугагәышьо, — аҕак ныҕаиҕаиҕаит Кастелианц. — «Ари ақәыхәла акгы имахацзаргыи иудыруеи», — мацзак иеааикәикын, итапанчагыи цшышьала илоуишьтыт уи.

— Дызустада ари ацәыбзахша? — дцәаит егыи асолдат, Кастелианц идцны рфәанынарха.

— Аа, ари ицырхагоу уафым, бжыхәхәхәтәуп, иумазар иуҕар ахә ытцхны иузааигоит.

— Мап, сара уи дысгәамцәит, иареи уареи шәеихаазалоушәа шәцәажәон акәымзар, ант ихапыц уаарақәа иуадышххыраха ифы иузтасыцсон.

— Ушиқәатра, хара хагага хацәшәаны хцәа хашәхыфрны икахауеит акәымзар, урт зегыи ача ацымхәрас агранатқәа аулбаардахуа.

— Мап, сара, иаха ииз ацшқа инаиркны уаха ицсуа аҕахмада ифынза урт азәгыи игәра сызгом — зегыи рхырәқәа апартизан, апартизан хәа иеаеа-еаеаза ифны ирнуп.

— Урт, дара аурысқәа ишырхәо аицш, «Адыҕациақәа азынра ахырхыргоз шәдырбеит» хәа сыкоуп?

— Исгәалоумыршәан, аршра рылалааит рыбнақәагыи даргыи, наҕ хацсы хзықәгондаз, уаха акы сшамыхәарыз.

Сергеи урт дшаарыдтызтәкьа, цыңх иңсыз аҕы ахаҕыңкәа реиңш змардуан кәашза иааңшуаз ахан еилабга аҕака дны-
ташәкәан, даҕа дунеик аҕы днанагашәа, ашьтаһыала даа-
цәыртцит, абызкатаһара иҕатата. Арака иаҕа амра ашәахәақәа
рацәан, хәыхәқәакгы, аңшқа инапсыргәытақәа реиңш, рым-
цәыжәақәа еинкьо, иңыр-ңыруа ажәван иатцаланы иаиуан.

«Аңҕека» днаңхьейт Сергеи немец нбанла, аҕны-лакә алахь
аҕы ианыз ашыра. Дымңшзакәа, иҕыжуа, анахыгы, араһыгы
иаатуаз ашә длагәтасын, длыәнашылейт.

Асаркьатә хышә хәыңкәа ркнытә, икәаш-кәашза иааңшуаз
азҕабцәа рхылпақәеи иара Сергеи ашә злаиртыз инапи ина-
дыркны зегы ахәшә аҕы рыхшәшәа ицон.

Днаңшы-ааңшын, аха аматц зуаз ркнытә пхәысымзар уаҕа
азәгы данимба, дааиасын, ихәапалаза акәакы иҕәтәаз аҕакәажә
даалыдтәалейт.

«Аригь, ахәшә иазылуазеи ожәшьта, аңсы мыжда тәра ақәзам
акәымзар», — ааигәахән уи, дагыналыңшит.

Аҕакәажә лылацәақәа еиқәыңсан, лҕы убриакара нак ита-
шәашәан — лыцламхәеи лңынтҕеи еидысларц акагы рыгмызт.

— Таиса Никифор-иңҕа! — Кастелианц хатца бжык иахаит.
Аҕакәажә илаңш аалхиган данынаңш — тахмада хырмыгәк,
ишәыз амаҕәақәагы ихиҕы иеиңшны, аҕакатәи ашә аартны
дааиуан, хәшәқәакгы лархәы-фархәуа дрыхәаңшуан.

«Хымпада абри иауп Зыхәба зызбахә сеихәаз», — игәы иаа-
тҕеикын Сергеи дагыаҕылейт.

— Ибаазоу амса ахәшә шәымазар? Сшьапы цәгәшәа сар-
гәамтҕеит, — дҕааит Сергеи, ахышә ихы надкыланы, аҕахмада
иикыз ахәшәкәа Таиса Никифор-иңҕа илытаны данааивала.

Аңҕека аихабы ңшьыала даагылейт, нас даакәҕежыт:

— Ибаазоу ҕамам, аха ахышьтәы ҕамоуп, — ихәейт уи, ибла-
саркьақәа хыхыла дырхыңшны Кастелианц дитаңшуа.

— Сшәыхәойт!

— Уааңшы, — аңҕека аихабы, адырәегх аҕакатәи ашә ааир-
тын, дҕейт.

Ахашәены ашьыж, асаат ааба рзы, Кастелианц Минсктәи
аихамҕа авокзал аҕны дыкан. Уа днәианза жәаҕыра ажәа-
гырәага дкылырхит: «Аусваис!» — ихәхәон ңыра, «упаспорт!» —
ихәауан даҕаҕыра, «усс иумоузеи уах!» — иааиҕагылон даҕа
ңыоукыгы. Аха, Панченко Захар Николаи-иңа идокументқәа

убас еикәшәан, ишырхәо еипш «Акәыбрытәкыагы аңында рыз-
рывтәмыркыако».

Сергеи иңыба инапы такны, абрака, атынчра амшкәа рзы
ипха Иза данылзыңшлауаз ишыкайталацыз аиңш, длеи-феиуан,
лтәкәажә лхапыц еипш, изынханы имаз ипха затәы, усқан,
Киевтәи аконсерваториакны атцара лтәон. «Папа, атыхәтәантәи
апышәара уатәы истиуеит, уиалагы, ишудыруа, ахпатәи акурс
асыркуеит. Иаарласны усзыңшыз. Угәыдыскылоит, узыгәзуеит!
Иза».

Абас ахәон, уаха зда имоушаз ателеграмма. Уи ауха Серге
Наум-ипа ателеграмма игәы ишыкәыз дыцәеит. Ашыжә адиктор
итыңбжы даанарпшит — иалагахәан аибашья.

Нас, уаха шаанза аөнкәа рхыб дыкәгыланы, ажәван цаула
дузза дахылаңшуан, ахарт еипш еишәталан зәылазхоз афа-
шистцәа рбомбакәа, аңжәаха рымтакәа апслымз илагәаны ир-
цәон, ма адәахы иршәуан..

Ашыжә, дышныкәо дмыцәарц, зыхышәашәак ифә инакәтәа-
аакәтәаны, адыршәгыых авокзал ашкә ифәинеихон.

Иааиуан адәыгбакәа, иртыцуан ауаа, атәыуара, алағырз,
зны-зынлагы, ауаа ирхаштхәаз — агәыргъара, ачабжы... Иза
дыкамызт. Адәыгба Киев — Минск аара иакәытцит, уи атыңафәи
иааины иаагылеит: Берлин — Минск...

Иахәа акара абри авокзал афәи ауаа рацәаны имбацт Серге.
Ахылца-ңсылца аперрон икәырчны, қәыңматцас ихаш-хашуа,
амратәшәарахытә иааины иаагыло адәыгбакәа иаартыппуеит,
«уааи агәы змоу» зхәо аблакәа зхоу, абыбыц зкәыршәым афи-
церцәеи асолдатцәеи. Урт чагы-чагыуеит, иргәампхаз — рмагә
цырцыркәа рышыхәа дрыцадыркәацуеит.

Дәәа дәыгбакәакгы — амагылара шыкоу ңшышьала иаа-
цәыртцуеит. Урт ақәыңмакәа иреипшым, зыбзиабара амшын
ихызлаз атыңха леипш, ахәхәа-хәхәахәа икәыңсычхауа, хын-
дыгә-чындыгә хәа иааины иаагылоит. Урт адәыгбакәа рышкә
рфәинархауеит: злабакәа зыгерынтцаны, атрым-срымхәа иңо,
змагракәа еидкәаңсла нак-аак змака иавоу, ма акараш-шәыр-
гәында еипш зыблакәа сахтан еикәатцәала итазу ага иафицер-
цәеи исолдатцәеи.

Сергеи иаразнак дидырт фрау Луиза: лыгәчама хаччалакәа
амедуза аиңш итыр-тыруа, лгәыңхәы шкәа-шкәкәа лыхәда кәәф
аарыбжыхәхәо. Ауарашзмах ңштәалеи асосиски хәаңалакәеи
ирытңылхыз ракәхап — даакәымтцәкәа, днаскызгоз лсолдат

цәыбзацәа илдыркуаз ачемоданкәа цхъазаны атта-ттаҳәа ава-
гон италцон, кәрышькак ауараш хәа хътәы хапыцк анлоулак,
лыблакәа шыкалалоз еицш амцагы рхын.

Кастелианц зынзагы дааигәазаны дналывсит, аха уи дылбо
дыказма фрау Луиза.

«Шәцала, шәцала, уахыгы хнеираны хәкоуп!» — абасгы
дхәыцуа, ауаа дышрылапшуаз, дзыцшыз ифыза Васили Иа-
ковлев илапш даатцашәеит. Уи акарулцәа иерымпытцжәаны,
дызцылараны иказ адәыгба цахьаны дааизшәа иеыкатцаны,
дхарахапшуа дааиуан:

— Сагхама?

— Мап, ианаамтәцәкыз уааит.

Еивагыланы рфынархеит.

Аихамца авокзал иаваланы пытк ианыласкыа, Кастелианц
иблакәа Иаковлев инаирбан дааникылеит, иаргы ашацахәа
акрыфарта шыказ ифылеихеит.

— Нагзара икәзааит сара сөыза гәакыа Отто! — ибжы аар-
хаазаны, аха рацәак ишытымхкәа инаиргеит Кастелианц, асетка
зтасаз ашә ихы аавтырхәхәаны.

Отто, чамскәыл цырцыр дук ахәцәы ыызза икны, ибак даха-
гыланы, акаҳуа аилырхра дафын. Ицәа җеихыпан, ихәда хчаа ду
аарла иааирхәит:

— Аа, абрагьы уоума икылсыз? — Отто ифәтәцәоз апхзы
ихалат акалт ала ирыцкыо, иара ишкә ифәаихеит.

«Икалаз идыруама, цыаҳаным хыла иасша!» — иаразнак иара
ишкә дшыпарыз иеааирмазеит Кастелианц. — Дакрушь?» —
игәахәын, ахәарахәа еилашуаз абак ашкәгы днапшит, аха иара
абакгы шә-ведрак афы зтыццуа ачана иакаран.

— Сыпшуп, сыпшуп, иахыа укам, уатәы укам, арахь зегы
еикәылеит, — иара акаҳуа апштәы змаз инапы хәапкәа рфәааир-
хеит Отто.

Кастелианц идакәа аакәадахан, адырҗегьых ихы-ифы ааи-
хеирчхеит:

— Аамта, аамта, сөыза гәакыа, Отто.

— Ұ-аатцәак ашыақар сызгәагылоуп, акаҳуа анакәха — уажы
зынзак ассир сзаарышьтит — ахы лаганы, ахы!.. Ишыкахца-
лац — иаатныцуа хыара ишаны хәтак уара уфыбахь, егы, сара
сфыбахь.

— Сылашара, Отто! — игәы-илахь ааикәитцеит Сергеен, — амал
зтахым — зхы зтахым иауп, аха сара исышыклапшуа иалагеит,

мачк схи нахызымгар хѳыцѳеггы аконцлагер хташэоит... Уа-
жэазы урт узеитазырсыша ауаѳы дузаазгеит, уиацэажэа, — Иа-
ковлев дахыгылаз ашкагы дѳацшит Сергеи.

Уажэраанза амза-тэы еицш игьамгьауа Кастелианц ихэац-
шуаз акахуаршѳы ихы-иѳы аахэашыт.

— Уи игэра угартэ дыкоу? — зынзагы ибжы имтцзаны дцааит
Отто.

— Схи агэра шысымгара, зеггы сара сыхэда икэзааит. Шэеи-
цэажэа, шэеицэажэа! — Кастелианц дзыкэгылаз адгьыл амца
акын, аха инмырцшзакэа, Отто ижэѳа ааникылан, Васили дахы-
гылаз ашка диманы иѳыѳеихеит.

Иаковлев иехыкэымтца, акэандырбат абыжыгаразы изыхэо
абжыхэхахэтѳы кэаа иеицштэка иѳыкатцаны анемец ках-
уаршѳы дилахэхахэтуан. Сергеи акахуаршырта уада давсны,
ачанакхэа ахэхэа-гыгыхэа иахьеилаз акрыфарта аѳынзагы
длазеит. Данаакэгьеж — акахуаршѳы изкэа кьакьаза дын-
дыпшылеит, рѳыцѳеггы еидшылазаны акы еимаркуан.

«Абыржэашэоуп!» — дамк-амштзакэа, атримхэа акахуар-
шырта длыѳнацалеит.

Иаковлев, Кастелианц даныѳналоз ибеит — ускан, аа абар-
абар акахуаршѳы инапэы дааишашэа иѳыкаитцеит, иара ане-
мецгы игэы нтгэыргэааит. Аха...

— Мап, апатын Отто, — дааиташэеит Васили, Сергеи ддэылтцны
дшааиуаз ангэеита, — исзацсам, уи аткыс аѳыка еитасырслар
иаха исзыѳеидоуп.

— Икаштэеи? — дцааит Кастелианц, ибжы изакаразаалак
акы анмырцшзакэа, аха ахэацштэы ицштэны.

— Исзацсам, абзиараз! — иѳынеихеит Иаковлев.

— Сара схабар убахуеит, бзиала! — днаишьталеит Кастели-
анцгы.

Акахуаршѳы, имгэацэа иѳнапыкгы акэцаны, дыззаза дгы-
ланы дырзыцшуан.

°23°

Апхын ацэцэымтэцэка итагылан. Амра анѳатцшэа инаркны,
акэапахэа илташэаанза, ашэахэа мцапшькэа рыла апсабара
еилархха иакын: иканзаны, алабз еицш ихадхэдо иканатцон
абгькэа, еиѳышьшьа-еиѳышьшьа, рцэакэа рыкэычца иаапшуан
ицабаз азмахкэеи азкэаѳкэеи рытцакэа, ишычыжы-чыжыуа

иғъазкуан артцукәеи арашәыгақәеи. Ирыцхашәаны уцәыуарын анхә инапы гәхьаазгоз Белоруссиятәи акаршәрақәа: ухәхәза унықәианы, ачашә аазқәхны иргаз ахәыштаара еипш ицхатәы-цхатәуа икоу адгьыл уаназызырџлак, иуахауан, уи агәынқьбжы, агзыбжы, ақьыпшәып-бжы; уаха халшом, хашпшыз хқарахеит рхәошәа, пша-шәшәык аасыргы җытгас иқатцаны, ираа иныш-талон ачалаа иазхьуаз ахаскын иатцәа.

Адгьыл еипштәкьа ага ргәы изынханы икан ахәачәкәагы. Рхәы аарыхны ирызталоз анхә инапы аңәхәаха — цюук адгьыл инасын, азахыга машына ахысызшәа, икылтәтцәа-кылтәтцәа инықәырцеит, егырт ашәапыцап инырхынцәатцәалан, ирзы-фоз рфеит, иаанхазгы злархьчашаз акаҗәкәа рхаит, ацхапштәала змаз аҗабкәа кәрцеит...

Зегы акаа ирҗын, СС агруппенфиурер, афашист хытцәафы фон Готтберггы, хынџажәиҗәба нызқьык ахьырхәцәа иманы, Налибоктәи абна дакәшаны дтәеиҗтәи абар ожәшәтә жәохәымш цуан. Этәыџәкәа ашәа рыбжашы, уаха нарылым-шахуа икараханы, аха адырџегьых ақәпаразы зымчкәа еиззыр-кәкәо абҗаҗмакәа реипш, наҗ-ааҗ еиҗәпшуа еидтәалан апарти-занцәеи анемеццәеи. Урт изныкымкәа гәгәалаза еидыслахьан. Иабатәху абарт ахаирпланкәа, атанк хьантәкәа, абзарбзан цынцәа цәызкәа — абас дхәыцуан, змахәаркәа цхьартцәа, зыцламхәа гәамжьатә тырпаны, Налибоктәи абна зхы ақәк инеиуаз ага исолдат шьакауа; хара хәда зегы арака имцхәуп, енакала хгәатцәа иаатцәаркәычуеит, ақәаци, амҗи, анышәазеи реилырхра иахьа иаабама — илбаапшны излапшуаз ршьакауааи, ртанкқәеи, ркәалзтә машынақәеи мцхәшәо, изызцоз апартизанцәа кәын-шәо, ихышәышәыло инеиуан ага ипырџцәагы.

Аиашаз, Налибоктәи абна амаза зымдыруаз, уи илатәахыз амчкәа ага ицәа-иҗыы ианыртәхьаз ахәрақәа зымбацыз, еихы-зымпхьазалацыз ус ихәартә икан: ашхәкәа зыхчынцәа, анакәа зытцаршәны, аптәкәа зықәтцәа атцх лашьца иалаиа ицәоу амшын акәын изеипшраз уи харантә. Уанахәапшуа — агәы кьдгылазаны ишыкәзгы ихәхәомызт, икаауамызт, ахьаацәгьа шамазгы, икьуамызт, игзуамызт, хатәоныс измаз апартизанцәа кәалзны иршәын, имлашәуазар — какал днаркуан, ирхәыр — рыхәра хәыр-бҗыцны иаҗалон, меилхамны аеахьнашәуан, иҗахозгы — ала-гырз пкышкәа аҗыкәкәа, анапы ргәы иаакәшәуа ирхагьлан.

Фон Готтберг арахь даанзагы идыруан Налибоктәи абна дшацәымгыз, ибла ихгьлан уи иатцаианы ицәоу азмах-хәаршкәа,

азараҕа еипш уазыхэлазыршәуа акадифа-зиақәа, здалақь-
қатқа уңнарссало ацәлаа еижьага, аиҳаракгы – ацшәмацәа қа-
та дукәа, абла ңыргқәа, абңьар-хы тылашыцаақәа... Арт зегы
данрызхәыцлак – заа издырмазеиз акәыба дҕаианы дыцәоушәа
акәын иңхызқәа шықалоз: дцәырҳаны даакәтәон, инапы хәым-
сыс тыңсаа ихчы инацәиршышыуан, Фиурер хамтас иитаз ата-
панча хышәашәа данынакыслак, дышҕыхара дааҕыхон, нас,
иаңхәа иақькәаны рҕынархон: ахтәы ңьарқәа, ахтәы чынқәа,
ахтәы хан-цәцара, ахтәы хәсақәа... Ахы, ахы, ахы! Дәа-
гыланы алашара аңақхәа инаиркуан, асаркәа днадгыланы, зыш-
қәа шәыта-шәытаза, икат-като ицагылоу ихтәы хаңыцқәа
акыраамта дрыхәаңшуан: «Абарт хы-цкәақәамзар, акаб еипш
ихы ихыссоит!» – урт изыцазыргылаз Берлинтәи ахаңыцчаңаҕы
дышизхәыцуа ацәа даашытхны дагон фон Готтберг.

Уажәы?! Иаха дахыныштылаз, хәынаң дуззак атыхәа ҕыз-
за иаацәырцын, ихтәы чынқәа акы аақәңааны, акылаара иа-
ма инкылакәры ицазшәа, нас уахынтә, ахаңыц цырхәцәақәа
хырңаңыаны ихыччозшәа ңхызла ибеит. Ускан ауң, уажәраан-
за иаарңшра ззымгәаҕуа ихагылаз иафицерцәа абри ажәа-
бжь хлымзаах анизеитархәаз: Налибоктәи абна, аладеи амра-
ташәарей иахырыбжьанакуаз аңың аҕны иртәаны имаз, зегь
рейха сзыкәҕәыгуаз ирхәтей апартизанцәей ғәғәала еидысла-
заап. Атәы зтаркшаз «аңсынкәатра» ақәкәахәа итахысуа апар-
тизанцәа ахьатра ианалага, абна атзамц шәадхаркыицылап,
шәара аңатқа-қамсақәа рхәан, идыркәрит рпулемиоткәа, иргә-
тасит рыбзарбзанқәа, даргы рыбла амца хыланы, урт иҕеи иҕа-
рыштылазаап. Апартизанцәа хьатцуан, егьырт, 1941 шықәсазы,
ақытақәеи, ахаблақәеи, ақалақкәеи ргәытцхәаны ңхьаҕа ишцоз
аипш, иара уажәыгь, абна ргәытцхәаны идәықәлазазаап. Ус, шаҕа
ицаз здырхуада, амала, саатк ахала-атыхәала, абна атцуубжыы
ада уаха шытыбжыы ыкамкәа, иаҕаатынчрахаззаап...

Уажәы?! Уажәы, апартизанцәа абна атзамц иадзыркыицыларц
ицоз афашистцәа ҕ-нызкыҕык ирзынаңшуа, рабңьар, дара,
ртанкқәа, рыбзарбзанқәа еиқәныхла, фон Готтберг абрахь даан-
загы дызмыртынчуаз акадифа-зиақәа руакы атқа ицәоуп,
рыңсы ршыоит, урт зхыырңшны изгаз апартизанцәа рңатқа иа-
лаччо нырцә ахықә иқәтәоуп.

Фон Готтберг ихыхцәацәа, акамбашь-аашкқәа реипш азмах
италт хәа Дәтикәа Зыхәба ианиаха, иҕнапыкгы еихыршь имгәа

итапсаны, иеырлакь акыраамта дыччон. Ашьтахь, игәырғьа ла-
гызрқәа инапы азқәала иааирыцқьан:

— Усоуп ишықоу, «Ақшәма иғны атзамцқәагы дрыхьчойт»
хәа, рхәонгы рмаҳазаци! — ихәеит уи.

Иахьатәи ртагылазаашьеи, иара, ахәычы зызымк иеипш ич-
чашьеи анааидихәыцла, — иаразнак ихифы иқәыжжуаз ахаа-
ра нықәбан, амра ашәахәақәа зцәызыз ахра еипш еикәшәы
иаақәлеит.

«...Уеизгы-уеизгы хабар йацашьак шпармоуи, — пахьатәи
ахәыцрақәа рышка даагьежьын, адыршегьых дрылахәхәа иґы-
неихейт. — Свентаржецки нахәы-аахәышья имамкәа акала-
пот дтаханы дықазар акәхап, аха ирыхьы: Чупецки, Софонов,
Зержинскиаа... Фнызқьык аңшыхәцәа?! Фнызқьык! — тәыла
хәычык знапәґы иаазгаша ар! Хара хцарақәа уахь инарышьтуам,
дара рцарақәа хара хашка иаарышьтуам — усоуп рґеықатцаны
ишықоу ихакәшаны итәоу. Аха ус еґа иқазаргы — Налибоктәи
абна дузза, бцьарк ахы зкылмышәхәо кылаарак цьара инханы
ишцәкам?! Афырхәцәа Кастелианци Иаковлеви! — ихәыцра
уахь еиґааицәымфәхьтцит Датикәа. — Аашәфык! Афицерцәа ма-
цара аашәфык! Ааба, жәаба нызқьык ар хадара рзызушаз!..
Ахәныцшыґа зларцсаз акәцарақәа реипш, Минсктәи авокзал
акны иқәтцны, Коиданово илазаанза илеикәчкатар иґейт. Аа,
ағәымшәарей, ахшышәилґей, аңсадгьыл абзиабарей аңсабара
хәмтас изнаґаз фыцәа ахацәа рымацара шака рылшаз!..
Иахьа хәлаанза уахьтә азәы ихабар анықамла, уаха, схәынапхаргы
цәара скылкәраауейт. Схала сґойт. Уи азы Васили Ефим-иґа
сихәойт, мап шцасәикри... Чернышев данааигәалашәа, Зыхәба
исаат аатиган днахәаңшит — аґенерал иуадаґы иқалараны иқаз
аизара аґынза даґеа саатк иазынапшуа инханы иқан. Датикәа
иґсы ааиґеикрацы избан, днґины дыхәхәаза ицәартаґәы дны-
қәиґейт.

Иґахын, арадиодкылага аблаґиатцәаа хәычы ачақхәа ирцәаны,
иууаза ишааныркыло еипш, ихшыфгы аусура иакәыхны, ицәа-
иґжы зегы иацны ирахәтза аґсы айршьар, еилыргашья-жәла
рымазамкәа, еилахәа-еилапашь ихы иґапапаз ахәыцрақәа нақ
иґицар, дґынчза дыцәар, драхәтза даапшыр... Аха иабақоу —
иґәы айсра иакәыхны аґсы изаршьозар ихшыфгы иаиршьо-
ит — иххәыцуам. Уґсы рымпыцысхит, уеааикәк, уарамыжда,
уеааикәк шихәо — нанхәа-хәымпалқәа реипш иааикәыршаны
еилаґьежьюа ахәыцра цыґрақәа атта-ттахәа иаднакәшәалоит,

нас иаманы игьежьюеит, ихынхәуеит: акы акапануеит, акы азоит, акы ашәоит...

Ахшыџ рыцха — зеггы зхьяау, зеггы ирытцоу, зеггы зтәәтәо, излаго!.. Нас: ушпажә, ушпатыңшшей, аҕәйджәыга, уара, аҕәйджәыга! Хаузагьюеит — хара уахтахызар, хаухыччоит — да-еазәы уитәызар — иултыз хамазәаит, иухугахью иашьтада!..

«Хьымзг хамгакәә знызатәык абри аибашьра хзалтцыр, — ихы аңсы аиршьазазшәә, адырџеггых аусура иналаиргахт Да-тикәә, — сыңсы танатцы саталомызт абри абцъар, — зхы алада ирханы, зыцламхәә гәымжьатцәза атзамц иадкнахалаз анемец автомат ашқа днапшын, иган иалакьякьоз итапанчагы ааир-маншәалеит. — Абарт наганы, саб икьярахәи иахәачаңеи ахь-кнахаз ирываκнасхауан. Исшәысхуан, пхзыла ижәу, цаала ир-пшшоу абарт сьматәажәкәагы.

Сзанаат! Ех, шақа бзиа ибаны истцази уи, нтыра амоуит ум-хәозар. Уи абзиабара Гагра ақалақь аҕны исызцәыртын, аха Белосток иалахауаз абомбақәә ирхәаеит. Аибашьра хшаалгыз, адырџеггых уи ашқа схынхәуеит... Истахуп, абри, сшьеи, сыпхзи, сылабжышқәеи зықәтәоу Белоруссиятәи адгыл ағы саагыла-ны, уи ачапырхәә нахаршәны атиразы, атоурых ахаангы иам-бацыз ацәгъара ҕазтәз ауаа рус азбара салагар, атыџра ита-ло тыссар, асабрада зфәзтцо ирфызжәар, хажәлар ршьа адыр-џеггых кәапеила истар. — Еидкьяпсла иҕаз имгәә иахагы инташәашәан, игәышпы џышьтыт-џышьтытны дкәыпсычхаит Датикәә. — Зыңы абна халтца аенытцәкья, София лышка адыр-ра ҕазтцоит. Владикгы ларгы Минсктәи аихамџа авокзал ағы сырзпшуеит...

Ах, шақа истахузеи сашьцәеи сахәшьцәеи рыбла антапшра! Нас Аңсны, Гарп, уахтә амшын агәы казказ ахпшылара!

Шәабақоу, уара сашьцәә: Дыгә, Чынчор, Виктор?! Шәаргы абас шәхәыцуазар акәхап, шәыхшыџқәә рыпсы дшәыршьар ры-муазар акәхап? Ма?! — ицәа дынтыхытшьаан, игәгы аеаареиҕыит Датикәә. — Знызатәык, хәикәша, хәныхәыцқәаз хаб иахзыкаитцәз аишәә-хьча гьежы хәадтәало хзыкаларушь?! — ибла аңхьатцәкья авыр-вырхәә ихагьежьюаз даеа нанхәә-хәымпалк алшәаны, акәапахәә ахәыцрақәә рзыблара иналашәахт: — Бабақоу, Мар-гарита?! Быхыз еиңш сахьцалакгы исыцуп быгәнаха. Икаларын барей сарей хәикәымшәар абри атцаамџа тәыр-тәыруа баным-ларгы?! Мап, бара бфырпхәысын, уеизггы-уеизггы буалпшыа бышьтахь аиабырхомызт», — Маргарита дышлызхәыцуа, Датикәә,

абра данааилак, игәйрәа ифбаны аҗаашон, игәй иадыгәгәалоз ахахәгы ааласхон.

Исаат деитанахәапшын, ашырхәа дөацкәеит.

Амра ласкәзаны, абна ажыы иалпхон. Иахьа ашыжь аа-хыс адгыл иахылцуаз ахыләа-псыләа хьантә аәада рацәак аҗазыштымхызт — ипсырмацгаха, игәйрмацгаха, иханто, ад-гылы атлакәа рыфазареи ирыбжьатәан. Датикәа икәа апхзы нташын, ахыләа-псыләа назыдчылаз асаркьа хьшәашәа еицш илахьгы иаакәнахәалеит.

«Ацшатәкьагы зымааиуа иршәахама шәипхьыз згымха-ша! — даакәынд-кәындит уи. — Хархәаҗырц ргәй итоуп, азәи-азәи хжыы еибафо аҗынза хнаргарц... Мап, уи рлымхакәа саркьада ирбара аиха ирбашам! Ианаму аҗены, икалазеи рхәо икахцдароуп: уафьтәыфсажәла хәизеилмырго, хара ххәамцкәеи дара рыхкәеи еиваны, ашьацкәеи ашьаькьашы рыла алакәракәа тыртәаны!.. Уажәазы амчра шәара ишәтәуп, аха абна хара иах-тәуп...» — Зыхәба иблуз амагра илахь «аахьишын, апхзы ны-кәирбеит.

Илахьинапы анаапырих — ацбармыкьахьамәа икәуациганцәа реипш абна цырцәажәауа ицаланы иааиуан гәйпцвык ахәсақәа. Датикәа урт дахьырҗахаз ааицәымыгхейт. Изыхьаз иара ихатагы издыруам — жәафьк ахәса урацәажәа хәа иоухәар аткыс, абахтә ахышәкәеи ахәызба цынцә харшалакәеи тыхны згәйшпы аькьаьара иану зкьфьк ахацәа урацәажәа, унапағгы иааг хәа иаухәар иаха деигәйргьаны даакәшахатхон, алтшәагы иуан.

— Аа, абар дахьыкоу, зшьауардын мцәйжәақәа хрыцазкырц хәазгаз руазәк! — лыпсы лызтымкаауа җаалтит, зипка еицрыжә-жәа-тбаа ду илтацало рацхьа игыланы иааиуаз апхәыс. — Аа, дустейт, уара думаз, уаҗа дануп, дышны дыф, иутаху изу... — лнапы қыць-қыцькәа дрыкәтцаны иара ишкә даалырххейт хы-шықәсака ихытхьазар калап ззухәашаз хәычык.

Ахәычы ашьа дырфазшәа, ибла ахьтоу умбо, ихыҗы там-тамуа ичын, ихәда кәапеи-хәтәык иакаран, ицәа-канза уалпшны ивакьыцкәа уцхьазон.

Датикәа адырфегьых икәа аҗырхәа апхзы лташит, ус, гәйп-жәароу, ма рыцхашьароу изреицьыз изымдыруа, игәгы аҗаа-реицьит.

— Аа дга, аа дга, сыбла даумырбан, дсымхны дга... Азәгы аб-на акәыкәымдыркәа ршьапаҗы дышьтоуп! — лыбла ацәа канза

хьынхалакәа қач-қачауа дышихәапшуаз, — ааха-ха-ха! — дөеи-
тақы-өеи-тақыын, лхәычы дшылкыз ғыцха лҕынкалыжын,
атәыуара далагеит.

Цша-шәшәык нарытцасыр, атцыхәкәа реицш ибба-ббаза аха-
уа иналалашәә илхагылаз ахәсақәагы аалхапапеит. Датикәа
длақәын, ақхәыс лыжәә данкны двалыхоны:

— Авыза акомандир! — наскыа ғытбжык илымха иаатасит.

Ихы анғышәтих, Хариташвили дааиуан: уи ақбаад акара
дцәышын, асынакә акара дыхшәаан.

— Иакәымз калейт!

Икалахзеи хәа аанарго Датикәа уи дааиғапшит.

— Аешьра!

— Уи акәын ихагыз! — ақхәыс лыхәчи лареи егырт ахәсақәа
рнапы инантцаны, ашацахәа Леонид днаишәталеит.

— Сағамзааит, нас сағамзааит, цыбаала исаазан, ирыцхас-
шьоит... Егъаурым, уахь зеггы ихамшоуп, иаарласны хаихъзоит...

— уажәраанза игәы дызлакыдсылос ахақба атқыыс ихантаны,
уажәы иааины, адыжә-адыжәхәа изқәа икыдсылон ақхәыс ла-
жәақәа.

«Изахъзузеи абзиа, нас ацәгъа? — мацәыс еимкыарак еицш
иааизцәыртцын, дназхәыцит Датикәа. — Абзиа лахтан — ацәгъа
аахрыхит...»

— Шәеимпы, нақ шәеимпы хәа шәасымхәеи, изакәызеи ауа-
сақәа реицш шәеилағәгәаа шәеилагылоу, ишәымбацзар акәхап
ақсцәа! — азәы икаабжыы дыртрысны ихәыцрақәа даарылнахит
Датикәа.

Ауафы иагъа гәакра дтагылазарггы игәыф-ғыфра атцыхәтәа
аунтәахуа — зурыс шәақь ырқырғеырғеуа икны ирылакаауаз
ауафы цәыггара иғапхәа, ашьақар мыцхәы зыртацәаз ашьахәриа
еицш илеилтәраа-өеилтәраауа еилагылан ауаа, анышәтә дын
хәычы ашә илтцны ацара ртахымызт.

— Еи, уабаци ухәытцәрны, ари ура уатцанамкзеи?! — ишәақь
надаада Зыхәба иааицәреикит ани ауафы цәыггара.

— Доужь нақ, аилымга! — дааицрашәаны, аха ибжыы нытцакны
дааикәымчит Хариташвили, ақхәака дааиасын.

— Кох, сағамзааит, авыза акомандир, арт ауасақәа зынзагы
схы еиларгеит, — ишьапқәа неидикшалазшәа кәитцан, ибға өеи-
цихит уи.

Ауадағы ахәшәбылфәи ашьафәи анеилала, иахәа уажә-
раанза уафытәыфса ипынтца иғамсыцыз фыф-ғыц баапсзак

рылцын — ухәәчынгы уамхәәчуа, аха угәы атҭа ҕтәаны иаго, икәызгаза иһнатәан.

Ихыча уапа ицәкыаҕхазшәа деицыйпза, изнапык ала шыытҭарак ихахәы кны, егы инапы ашыа злытцны иааиуаз иаргәтыста иадкыланы, азхаз аҕытҭәкыа дышытан, ашәишәи кәтаҕ еицш, акан цәхапшыкәа зҕыкәыхәхә икәз чкәына қәыпшк. Иҕызлеишыыз акәхап — шәақкыгы ҕыызза иважбын.

Уи инаҕс, атзамц иадчаңалаз ацәартаҕы дахыыгзаны, дка-таза дықәын пхәызбакгы. Уи лхы-лҕи ауада иһнатәаз афыҕ ҕыци еицшын: икалап бзиа илбоз напкәак дшыршышыуаз, ажәа лыпшаахкәа агәадыхәа дышдыртчысуаз, лыблақәа еиқәыпсаны, лпышәкәа шыпшыз икалазар абри арыцхара: лармарахы ала лгәыпхәы иҕахыкны, атҭла иалаҕыаз атәымг-жыакца еицш, хәыз-ба хәышк ашыа аҕашәы иалхәхәон.

— Еибагеижҕеи рацәак цуамызт, урытцашыыцратәгы бзиа еибабон, — қәыпсычхара бжы-псадак ааҕныҕит ауада.

— Рхы зыхдыркызеи? — дцааит Зыхәба.

— Ваниа игәыграқәа заа итәбеит, — гәыградагы ацстазаара калашыа амамзаап, — адырҕегых иаагеит уи ақәыпсычхара-бжы. — Иага иаххәандазгы, ихеимтеит, иага даххычандазгы, имуит — дцон, дахыцоз бзиа иибозгы дигеит.

Дәтикәа ацсәа илапш ааркәиған, иацәажәоз днаиҕапшит: амцабз заҕазоз абыг-ҕа еицш деикәапсаны дгылан чкәына хара-кык, инапкәа асаара ишытасуама ухәартә иауны, ижыа-лымха цаҕақәа цәыш-цәышза.

— Азәгы арахы длашәмышытын, ацсәа ганы мазала анышә иамажәда. Аешыра — шәаргәындароуп, чархәароуп, абас агәафра хантагылоуаамтәзы хәаа змазам ламысдароуп... — ихы дацәажәо, мацк ауада дыһнаҕежыуан Зыхәба. — Азәы имахароуп, аллах, аллах! — дааикәаҕежыын ашәахы иҕынеиҕеит уи.

«Ахышыыцба!», «Ахышыыцба!» «Ашыауардын» соуп изхәо, «Ахышыыцба!» — арадист Слава ибжы адгыл итҕоны аарла иахауа далагеит Дәтикәа аштаб даназааиҕәаха.

«Хы, аҕстаа уихәхааит, усзыпшны ара уабацәытатәаз!» — иркыақканы илахы дызласыз инапы анаатиртла, кәыбрык ашыа иаларкыыцны, апышә тәызи ашыапы бызкатахарақеи рсахыа инапсыргәытца ианын Дәтикәа. «Кәыбрык азхара ашыа сылазаргы сыцәгьам», — ааиҕәахән, ибызбызуа ихыуаз илахы аарыцканы, аштаб амардуан длаҕәлеит.

«Ахышыыцба», «Ахышыыцба», «Ахышыыцба!» — ишыгытцэы-гытцэыц игытцэыгытцэуан Слава ибжыы.

Зыхэба рапхэа арадист қыыпш изқэа дынқыдыпшылеит: уи атзамц ахы ифы рханы, зтэыфэа затцэы кат-като изхагылаз арация дадгэаклон, ижэфахыр тыпсаакэа ирхынхалаз ачықэа блуза-гыы кыантапсза ибаазан.

— Иауам, Датикэа Кэыгэ-ица! — арадист дааихытцын, ашыам-тлахэ ишыоушэа, ихантыцы-хыантыцыза фбака шыафа аакентцеит Чернышев. — Егырт зегы рыбжыы ҳақэдыргоит, аха изуґахи, «Ахышыыцба» афаха ахэлашэеит.

Датикэа иауимдырхуаз Чернышев «Ахышыыцба» хэа, дызфэыз — уи фынфэажэа километр аштаб инацэыхараны икэз апарти-занцэа рыбригада акэын.

— Ма ҳаитанеиааиуа ҳақандаз — азымшын хышхытцэа зыб-жыахаз ҳарфызыхеит — аға иеҳабжыаижыит, — даақэыпсчыҳаит агенерал.

Абыржэақара уи игэы қаханы дцэажэо имаҳацызт Зыхэба. Иаргыы, ахы дацэыыхчо ипырагылаз абаагэара хыцхыцны, акыд-хэашара иналагазшэа даатрысын, деитцагэғэа игенерал днаи-зыпшит.

— Москваа ҳғапхэа иқэдыргылеит высшыа змам адтца. Аа, уапхэа! — Чернышев, Зыхэба ишқа иааирххеит қыаад кэамкыак.

«Иаадыруеит шэґагылазаашыа зеипшроу, — ахэон ақыад кэамкыа, — аха шэахыыкоу атып акнытэ еиґатцшыа шэымазам. Ишэылашэґа агэымшэара, агэкамҳара, икашэґа ахшыф ду... Халапш шышэхыц ишэхуп... Аға цэыгыҳыыцгыы итып дықэ-цыхоит...»

— Уаҳа ҳэашыагыы рымам, — ихэеит, атзамц зхы адцаны акэакы игғатэаз Армианинов.

— Изларымоузеи, арт алыцэҳар аҳауагыы еиладырфынтын — азыхэашы ацсыз алагэаны ианыркуа еипш, ҳажэақэагыы аҳауа иалагэаны иркуеит, — натеикит Чернышев. — Урзызырфэи икоу уаҳап, — Датикэа ихы наикэикит уи.

Азырфэыга хыапшыа хэыцқэа илымҳа ишнадлатцэқыз еипш, даґеа дунеик изааимкыеит Зыхэба:

«Аурысцэа, аукраинцэа, абелоруссцэа, абарт реипш ижыоу егырт амилаґцэа! — аҳауа цқыз аффы чыда ахызґцоз абжыы жыакцақэеи, абжыы цағ-цағкэеи, абжыы дагэакэеи ирылфны, лашбыжыґцас аақ-аақхэа игон, славиян ажэас икоу зегы неилажы-ааилажыны ирылху бжыы еилырххаак. — Акоммунистцэа ирхэо

амалахазгы ихашәымтқан. Урт шәыѳнқәа шәырдаылкәкәааны
абрахъ абнахъ шәзааргаз азмахкәеи, агыгшәыгкәеи, алахәәкәеи
ѳаттахәыс шәрыртаразы ауп. Иаашәырхәы шәабцъар — ахаан
аахысгы ґацәас ишәымоу аґаґшъқәа иргәыдышәтца. Шәиас
ҳара ҳашґа, еиқәҳархоит шәыґсы, ишәахтоит адгыл, аусурта
бзиа, ахақәитра, аґыанат ґсґазаара...»

«Аурысцәа, аполиакцәа!..» — уи ааиқәымтәацт шухәо инала-
гон полиак бызшәала...

«Аурысцәа, ачехцәа, асловакцәа!..» — иаабжъаґалон даґа
бжык.

Шәбызшәак, шәбжык, ахәәқәа реиґш, еилаѳынтуаз аҳауа
иагәыдыртқан. Иара аҳауагы — ақъаадыжәпа цәаакы еиґш икыл-
жәжәа-кылжәжәаны, адгыл атца иґоу апартизанцәа рыштаб
иазааиуан урт ахәа хаґагәәқәа.

— Ақәыцъмақәа анууа амш бзиа иатәуп хәа рхәоит ҳара ҳеы,
— ихәеит Зыхәба, илымҳа иадшәаґыаланы иадыз ахәаґшъақәа
аадхуа.

— Знымзар зны амш бзиахоит, ақәыцъмақәагы ртыѳрахыы
еихашт, усқан ашәарыцацәагы рхы рзаанкылашам!.. Абнақәа
ґацәып, ақалақъқәеи ақыґақәеи тәып... Ахәрақәа зегы ґоит,
иахәтәи амш ґырґыруа инеины, аґоурых абґыыцқәа инарын-
шәалашт... Аґоурых! — аґсґазаареи аґсреи еинзыршәо, ашәа
зыдшәылоу абґыыци ашәәқәа рнота зну абґыыци еиқәызтцо аґоу-
рых!.. Амала, аусура иаґәытцыз агәы адырѳегыых аусура иузалар-
гом!.. — ауадаґы иара ида уаѳ дыґамкәа ихы дацәажәозшәа,
атзамц иеадтаны, илацәәқәа еиқәыґса, иґышә ааґсақәа аарла
иѳеихырґхәа-ѳеихырґхәо дцәажәон Армианинов. Аґ-ґәаґшъ
аґштәы змаз ихигәы-ау, акыр зхы иқәсхәоу ашыц-сал акәын
изеиґшыз.

«Ахъшьыцба!», «Ахъшьыцба!», «Ахъшьыцба!» сымхәеи!» —
иѳналоз рыштыбжықәеи инеимырда-ааимырдоз раґсшәеибы-
хәара хыбжа-ґыбжақәеи иѳарылт-ѳарылтцуан Слава ибжы.

Зыхәба, инышәтә ѳны хәычи аштаби дрыбжыысаанза ибла иа-
баз асахәқәа иґырґуамызт, иґаґыр-ґыруан, иґаґежыуан, зны-
зынлаґы ихәарцаз иқъышәқәа иаарықәыхх-аарықәыххлауан, аха
иґаз азеиґш таґылазаашәа хлымзаах иадкыланы данахәаґшлак акы
— афыртын зґалаз аокәан иаґараны, еґи — аѳарқәа идырхәашыыз
кәарацчак иаѳызаны ибо далагон. Иеаґәааникылон.

Аґыхәтәаны, Аґынцәтәылатә еибашыра дузза амузеи длеи-
ѳеиуа дыѳнаны, аекспонатқәа дрыхәаґшуашәа, иѳнапыґгы

ааихыршь игэйтцадсаны днатэан, ифналоз рхырѣкэа рыцхъара далагеит:

Агэи ахшыџи цхаражэхэаџыс ирыбжьоу зегыи иреигъзар акахап ахаѣы! Ифналон — унарысыр шыа-кэармак злымшэоз, аха иззбашаз ззбахъаз ахаѣы хшэаакэа, агэыџѣыџкэа, азцааратэ дырга ацшра змаз, атцх лашъца агэы кылзтэо, акэыџьмабла зызтоу ухэа зоурахкы утаххалак. Насгыи ифналалак ичыдаз фыџ ѣыцк ицны ифналон: ацхзыфџы, азмахфџы, асабафџы, ауаткеи абна-шэыркэеи рыфџы...

Датикэа ивараѣы дааины, абга чымазара даргэамтцаузшэа, заа инапкэа лоушьтны, нас дрыкэыгэгэо днатэеит Иван Казаков. Уи, ипатца цэхацшыкэа иѣыпны зэаарылазыпсаз акагыи иаламџашъазо ипышэырчча хькэырчахакаэа роуп акэымзар, даѣакаладудыруа хэадыкамызт. Ипынтца зынзагыи аѣартэахэын, акэты ашпы еипш аарла ипатца иалубаауеит, ихъшьблакэа на-скеит, иаарѣыкэыршаны икычит. Иџнапыкгыи неиган, ижыи цапшыза иахъаапшуаз ишьамхтакэа инарыкэитцеит.

— Акъафазы ушцакоу, Датикэа? — дцааит Казаков ибжыи ихыи-иѣы ласаха иузадымкыло ицкъаза.

— Абырскыыл ирашь саџызоуп, агеи ашьхеи срыбжьыпцит, цырла счоит, — наиаѣеикит Датикэагыи, икэпсычхара иалатцаны.

— Зашэа Гитлергыи икъаф талаша! — ихэеит Иван, Датикэа дызѣыз алегенда азбахэ шизымдырузгыи.

Иаабац еизарак шыхдыртлац еипш акэымкэа, иара ус иаа-лыркэаны, аха цшьшьала иналагеит:

Агенерал Чернышев азхаз даакэгылан, зны иааикэыршаны итэаз днарылапш-аарылапшит, нас, аѣакаэрста шэытакэа анца-антцаны жэантэ еитѣигахъаз имака инапы лавтцеитцан, Москвантэ ироуз ателеграмма дырзапхэеит. Убаскан ауп, шэуалафахэы лахаркэуеит хэа, зархэаз адокерцаэа реизара ианеипшхаз, апар-тизанцаэа рыштаб аилазаара реилатэара:

— Мап, мап, шэынтэггыи мап! — дџатцкэеит азэы.

— Хантэозар ақэпараѣы хантэааит, хжэылоит! — уи дааи-пырагылеит даѣазэы:

— Ипсыда, инхада рхэароуп!

— Атэара хгэы цнатэеит!

— Хшьаѣеит!..

Ахракэа ирыбжьаланы, ажэџан цамцам иатцапшуа ицаоу азиакара дтынчны, абас спычкацас ачпхъ-ачпхъхэа, еибакуаз акомандирцаэа дрыхэапшуан Чернышев.

«Исламысдақәада, уара абарт?! — Зыхәба иңсы ҫаңаны ихәлымшәа ааннакылан, ашырхәағы дҫацкыеит. — Рхада хы ртахзамкәа, рдыңта иахцшны акағы рымбазо!..» — абас илыр-ҫаирххрацы иеыназыкын, аха, агенерал атак ақатцара иеша-зирхиауаз ангәеитә, иеааникылеит.

— Аҫызцәа! — ихәеит уи, ибыжығы иара иеиңш итынчза. — Шәара заманалатцәкыа ижәдыруеит, ҫажәижәаба нызкыҫык ахымхәацәа абра хабнаҫы ишыкоу. Нас ишсашәхәара, шәара акомандирцәа цышәкәа, шәыцыңхыаза азәазәа ахәыцкәа шәыхәда иқәыртәаны, ахәцәағы азәазәа шәызкәа икыдтаны, тақәажәык, ма лагажәык рнапы ианкны, знацәкыарақәа зегы абцъарны итыкыкоу, иаахақәыршаны итәоу ага дшыаганы шәихыс шәызцару?! Шәызцозар — азамана, хдәықәышәтца, иара саргы, атцыс мҫас иацыршәаз цәасса гәағыны ара скаршәуңышәшәозар, агха шәымоуп. Истахуп, хажәлар зегы ашәоура иахыаҫу саргы кәәпеик ақара тыстар, акаршәрахь скылсыр, излачыз сцәа-сжыы амра инатцакны исырцшшар. Абзиа ауаҫ иакәым ахәацамацағы иртахуп. Аха, ижәдыруаз — цстазаарак х-цстазаарак ахтынцаны ишахзаамхәо, уи ахә цәгыацәоуп! Абри рбоит азы ауп ателе-грамма хзаазыштызгы ирхәо зхырхәаауа...

— Иашоуп!

— Хәхыцсуа хәицыцсыроуп!

— Жәылашәа хәмазам!

— Уи амала аешьра ауп иаанаго!..

Иаха зычхара ыказ, иаха хара ихәыцуаз, иахытәақәаз ҫыртуан.

«Амалаешьра» анырхәа, Датикәа иахыа ибла злапшыз аса-хыақәа атта-ттахәа адырҫегыых иаңхыа иниакыеит.

«Аңсахы, иаха имариаз амҫа иңшааит, адунеи иадыруаз аегиистцәа зегыгы ирацигеит — бзиа иибоз дтаимырхаргы иму-ит», — ихы адақәа еилцсааратәа ихаңыцкәағы аҫҫа аадыргеит.

Чернышев иқәгылареи уи иацзыргызыз акомандирцәа ра-жәақәеи аус руит: хжәымлар калом, хәңсы абна итақәкит, хәа ихәхәоз азәырҫы рҫааикәыркын, рыхкәа ҫнапыкла икны инатәеит.

— Иаххәаргы — игәыткыагоуп, иахцәахргы — азҫа ззаз хәи-ҫызахоит, — дналагеит Игнат Парфенчук, ибга еицыхны даны-ҫагыла. Ататынлҫа иашәызшәа ихәабжыаа-хәабжыааза иказ иңымшыкәа ирыдцаблама ухәартә ибла шкәакәақәа уажәы-уа-жәы иаашанхон. — Хәфатә ега еикәхарччаргы, дача мчыбжык еиханы ихазнагом, — иеааникылан, цәкатәи ихаңыцкәа иңышә

иаларгәгәа, иңыба иааҗгаз аблокнот акыраамта еилирттаа-уан. — Ачашыла, акартош, ақыр, аң ухәа зегы аайдкыланы ихамоу җажәижәба тонна иреихам...

— Зык ыршланы, җымшытыгак аҗасаб ашҗа ҳаиасроуп, — адта гәгәа нықәиргылеит агенерал.

— Җабнаҗы ихамоу ашьамаҗарахә җхьазаны җалгеит, иахьа иаанхаз хәышә хы иреихам,

— Акәац зынзагы мап аңәахкуеит — ахықә хнықәыххаанза акы хәыцк алшәаны иҗамлароуп!

— Иаанханы иҗаз аңәаматәеи ашьатдеи иацы изыхьзоз ишаны ирахтеит. Еилытны иҗоу иаха еихауп, акы зышәхахәәшәа иҗоу реиха.

— Уажәы җхынроуп, хьтала азәгы җаңсуам, абра абнаҗы итәоу җәааилыхны, абҗар кны, җазхьчо инаганы ирахтоит иахшәахуа! — абарт адтақәа рыштыхә, агенерал, ихы лаирҗәын, имагәқәа днарыхәаҗшит: аарҗара итанарбаз азмах атә еиңш еиҗәышышәа иҗан, зныкымкәа амҗасҗы иҗаңчаны дхьазыр-җшхьаз ашьагрын магәқәа.

Еилатәаз акомандирҗәа зегы, иахьа ашьыжә дара рнапала ирышьарымтазашшәа, ашыр-сырхәа ршьатқәа иларыхәаҗшит. Инарыхәаҗшит, аха азәгы ихы зхибаашаз матәа ишәымызт.

Апартизанҗәа рнапхгара зегь реиха еитазырғәгәаз, агоспиталь аначальник Сантоцки иқәгылара ауп:

— ...Ахәҗәа ххы иқәахкрын, — даҗын уи ихы наҗа-ааҗо, — аха җсыхәажәла змам иара ус ичмазаҗхо ауаа роуп. Аиҳаракгы амгәахьаа — жәаҗы-жәаҗыла хгоспиталь иҗнаргалоит... Ишыжәбо ихәынгамшыакәа, уаңымшәакәа уҗы иануылаша азы җара хзы ихәшәхеит, афатә злаҗахто, иаажәуа азтабаакәа хәаң хкыс ирылам иҗоузеи... Иаххәахьеит, еиҗаххәахуеит — азы иаеиғзакәа ианыршымха — аҗа ихы җаңәынхаргы, амикробқәа җаргоит. Ахәшәқәа ртәы усгы иҗәатәзам, иҗамам ахәҗәа злаҗаххәаша, иазхом аҗақымҗәа, амедицина ехәшыҗәа... Нас ишыжәбо хгоспиталь «амаҗқәагы» җңәыҗнало иалагеит...

Датикәа, хылатҗкыа иара изкыз ажәа илымха ианаатас, азаз неилақшазшәа даатрысит. Иблагы даахгылеит, уажәы ааиғәа, рнаҗс, атыҗәа иатәа зхышышыла ишыҗоу азмах җымтә аҗашҗа идәықәитаз аҗақым шпион Свенухов: изыҗәа шыаңқәа дырхакыкыа, ихы калакәыт ыркәаталеуа. Уи даныртқәкыа, ихы-иғәы иштәзамыз адыд хы заңхыа иҗасыз азәы иеиңш иеыкаитдеит: ибла хьшәашәақәа аатиршашан, изнапык ала изара нтарс ик-

ны, инацәа ркәеф иаргәтыста иаларкыаканы, аңшыхәреи аңақшыхәреи рначальник Датикәа Зыхәба иирбеит.

Апышәа ду змаз аңшыхәф, асеипш икәз аеырәашыа-еыр-гызмалра иахыа иауибахыз...

Нас, ахақым шпион Свенухов, ихиңы имаха-шыахеи аусура иаақәихын, ибз ашқа диасит:

— Агенерал... Апартизанцәа ртысра агенералтә штаб... Москва... — ишилшоз, абарт әжәкәа хәаны дхәауан уи — уахы сузашуеит хәа ихәарц итахызар акәхарын.

Атыхәтәаны, уаха злоу иңсра убеит хәа икоу ахамал тахмада иеипш, ихы калакәйт лаганы итәғәйбжыара илбжъеитдан, игәылшыап лагырзкәа тәр-тәры, ибгахәычы жәахыркәа трыс-трысуа атәыуара далагеит.

Абри еипш, зышхам зкырк-чыда итәтәах, ихәазо абнахы иаа-иуаз: ашпионцәеи, агентцәеи, аңсахцәеи аумаңхыз. Урт еихыыс-еипысуа иаңхыа ииақаны, азмах рхы ақәк ишцоз, адырәеггыи игәәаза иаагаз агенерал ибжы даарцырнагеит Зыхәба.

Абрақа икәгылеит: аға иғагыланы абнахыдаазмышытуаз апартизанцәа ркомандирцәа, кылаарак ахырбаз инкылкәрааны, аға итыл ашқа ацара иашытаз аңшыхәцәа, акомандирцәа, аеродром аиҳабыра ухәа ирацәафны.

Иағазырзбеит: агоспитали, ашытатцартақәеи, аказартақәеи, иара убас зхы иамыхәо ауааи зеггы ахганы, нақ итцегъ абна агәтахыи, иаха уафы илаңш иахыытамшәаша иргарц. Абцъар зызкуаны икоу дарбанзаалакгыи, иахыикоу атыңкәа рфы реаан-кыланы, абнахы иааргаз ауааи дарей рхы рыхычарц.

°24°

Фон Готтберг әажәижәаба шықәса ихытәанза аңхыз хеитцазомыт: «Ах, шәшәкәйтцра, урт зеггы адәы ханықәу ихәуа алаңш-ташәарақәеи ацәалашәарақәеи роуп изылтшәоу», — ихәауан уи. Аха, ихы акара зыгәра игоз ифыза гәакыа, азоологиатә наукақәа рдоктор, апрофессор фон Шпигель, уи агәаанagara ааимхны, еицәажәо изхыкәтәалаз Одер азиас иаитеижәтеи, аңхыз бааңсы амат акара дацәшәон, абзиа — ахәмарга ғыц ззаархәаз ахәыч иакара деигәыргъон. «Икәышу, зцәанырра цару ауафы, мчыбжык иаңхыака дзыкәшәараны икоу уаха цхызла ибар илшоит, аңхыз гызмалуп», — ихәоггы далагеит уи, цаса иихәоз ахатыңан.

Фон Готтберг ахы деипхызыр — хымпада дзеигэыргъашаз, игэы шытыхшаз акы изыкалон, алақәа дырфозшәа, ма икәшаны аак-аакхәа иаишуашәа ибар — уатцәы аихабыра гәгәала дықәрықшон, ма иацәхауан; акәтагъ, акакан қхызла ибеит — агрипп хлымзаах ихыны, атқық-атқықхәа деимсо даақшуан.

Урт зегы қишәахъан абни, афар еизнахәхәаз агәам-сам еипш, ихпаш ашытахъ инханы иказ ахәыцқәа шака ыказ шидыруаз еипш, абартгы идыруан. Аха ачын мцазырсуаз ахәынақ ахаангы қхызла имбацыт. Уи даргәатеиуан, иаанагоз издыруамызт, аблокада атчыхәтәнтәи амш ағынза:

Мап, СС агруппенфиурер ихата ишыапқәа дыргеит, атзамц иадқаз ампыл еипшгы, Минск иеизнымкылазакәа давнаган, Берлинынзагы дназеит. Иара уакоуп, Налибоктәи апартизанцәа рныртәара напы аналаик ауа иибаз ақхыз шанагы ахытабыргхаз — фиурер инапала изқәйтқаз ачынқәа, инапала иаакәихын, акәукәухәа дагытцәхәхәеит.

Фон Готтберг ачын ицәыззаргы ицстазаара изынхеит. Зчынгы, зыцстазаарагы Налибоктәи абнағы изцәызыз, агруппенфиурер ир рхықхызара җажәижаба нызқьык иреихауп.

Ахи, амлеи, ачымазарей еилыршыаит апартизанцәагъ. Азныказ икарымтар ада қсыхәа камлеит, ар реиҗекаара асистемакны зеипш камлацыз — апартизанцәа-қсыжцәа рвзвод. Абнагы иамбацыз абеит: анышәынтра ғыцқәа, ақсыжырта ғыцқәа, агәкаҳара, аиҗагылара, ақсахра — аибашыра хәаршы иарҳараны иказ зегы-зегы...

Аха, Налибоктәи абна иакәыршаны аға еикәйтқаз амца аағыцәаит, агәтағы ахәарахәа аилашра иағыз ақәабгы хытны аганқәа ирхымзсакәа ачааикәнакит...

Уаха ныхәоуп — даҗа җ-саатк рышытахъ, ахағы сы-шәырта-тала итахәхәаны, ахәшәбли ашыеи рыфды ахшәшәо, ихахаза иҗагылоит 1944-тәи ашықәс ғыц.

Иапылада, изапымлада?!

Уи азтаара дшаазхәыцлак, Датикәа, игәыхәцы илатцакны, ақыртә-ақыртәхәа, азаз еипш иаланатцо иалагоит, ахауагы из-хом — даатқьаны даалеиҗеиуеит, днықәианы илацәакәа неикәипсоит... Аха иқыртуам ашықәс ғыц зыцсы ахымзаз иҗыз-цәа: җьоуыкы рыгә-рылахъ еикәуп, рпышәқәа цыстысуелт, акы рхәарц шыртау җашьом, аха уаха умқсит...

Ашықас ғыц иаңылом Казимири Лиуциеи Зержинскиаағы.

Зыхәба сентиабр мзазы Ивенец ақалақь акны дықан. Ақа-лакь налт, абна зкәыршоу адәхәыңш ағы, ашыац иатәа агәы итаршәны ишытоуп, рацәакгы зхымтца нышәынтра затәык — уи Казимири Лиуциеи рнышәынтра ауп. Иканзәхәыз, ихәаахәыз ашәтшытдәрақәа инаган инарылаитцеит, злабжыш пкышқәа зәыкәкәа итәыуоз иара ишәт шытдәрагы. Анышәынтра агәы знапы ныкәызшыуаз аңша кәанда иартысуан ашәтыцкәа, иара убарт реипштәкәа икыць-кыцьуан Датикәа игәгы. Илабжышқәа ипәта иалкәкәа, иәнапыкгы ааихыршь игәытәпса дтәыуон, Датикәа уахь дназгаз абелорусс тәхмада.

Ашытәхь уи атәхмада, Зержинскиаа ртәхашәа хзеитәхә хәа азәгы ишидимтәзгы, ахәхәа-хәхәхәа дкәыпсычхауа, алым-ванык аитәхәара дағын:

— Изыхдыркәыз хәа ирхәауа зкы-хкы рыла иалацәажәоит. Цюукы — аға дыртәхымызт, иматц руазшәа рәыкатцаны ицәгәа еитаганы апартизанцәа ирархәон рхәоит, даҭәа цюукых — аб-цәар рыдырбалеит хәа иалацәажәоит, егырт — Феликс Едмунд-ица иашәа гәакыи итәцеи шракәыз анеилыркаа, ирылгеит рымшуп... Шака хкы утәху. Изыхдыркәазаалак икам Казимири Лиуциеи. Иацтәи амш еипш рхәычра сгәалашәоит, схышә апхәа еитәхау апслыш еипш рызхара здыруеит, нас рчара, реицынхашәа, рылабжәага ажәақәа, рыцхыраара... ишәцәыззом — аға да-нааи, рхы намариашаны аус ицура иахәалагаз зегы хгәы иал-сит, хашыт. Аха ашытәхь иауахамдырхуаз...

Сыбла ихгылоуп, нак нарцәыка итәзгалозаргы акәхап: иахәа ирылгоит хәа инхәытә-аахәытәны ианхәха, ашыжь — уи август мза жәохә рычәны акәын, ачартәхы инармышәуа ажәақәа реипш ана-ара хдышәқәа аакылхархәхәеит. Казимир зны апхәа дгыланы днеиуан, аха Лиуциа ләихыгзаны дааивагылеит. Ишыжәдыруа, Казимир ажәван хыла итәызтәсауаз уафын, лара Лиуциагы уи рацәак иааиглыжәуаз егыкәмызг. Рәыцәгыгы рыхкәа шыткәыцәаа иңшуан. Заа ирыздырмазеихәыз ажра ахықә ианныкәдыргыла:

— Цсроуп ишәықәу анемец фашистцәа! — дыхәхәеит Лиуциа дара рыбызшәала.

Еиҭагафыс длыцртәзшәа, аттәхәа аурысшәахь иааитаганы дацыхәхәеит Казимиргы.

Уи акәхеит, игеит ахысыбжәкәа — Лиуциагы Казимиргы ад-гыл иаафәнакәшәеит...

Абри ашытахъ уи атахмада адыршегъых пытрак дкъыпшып-
уа дтэуон.

Зержинскиаа ртахашъа, изызтахаз, иантахаз атоурых, атах-
мада иеиха жэаба Датикэа идыруан азы ихшыф итатэкъангы
дзизымзыршит, зтаарагы иимтеит.

Уи аахыс, абар ожэшьта, хэымз ырықәуп. Ахэрагы ағарахы
ахы архар алшон. Аха, мап: хара хар аиааирахъ шыафак кар-
тацыпхъаза, зегъы зызпшу амш есаaira иааигэахаципхъаза,
Датикэа ипшыхэцэа-ишызцэа игэы ианыртцаз ахэра есаaira
иптлауан, дыччацэар ихы ахибаауан, гэыргъарак иаургы —
сшызцэа шэабакоу ихэашашэа днапшаапшуа даанхон.

Аа, уахагы, ашықәс ғыц идырныхэаларц ртахушэа, азэа-
зэала еишьтагыланы инышэтэ шны хэычы «ишнолоит» инапа-
ла иеикэикыз Мишка Дубанец, ачархэаф ипс иеитаз абду Фи-
лати Маргарита Масиуковаи, хатгэын тшэак еицтазаз Казими-
ри Лиуциеи Зержинскиаа, анышэ хышэашэа ззуарахаз Васиа
Иаковлеви Гигла Окруашвилии, абна нылтц азиа ахықәаф ицэоу
адауапшь Лиошкеи, аға импыташэаз, иахъагы злахынтца из-
ымдыруа Адам Свентаржецкии ухэа, блас ихаз, лымхас имаз,
аргъажэацас изгылаз апшыхэцэа. Дрылтны дцар итахым.
Исаат днахэапшит — 1944-тэи ашықәс ғыц азшыапык ишэ ихна-
гахъеит. Дыфдэылтцит.

Рышьтыбжь мыргазакэа, нбарақыт-барақытца, атцлакэа
реимкъара ахэылыхэа ибжысны иааиуан асы цыра хэымбы-
былқэа. Цыоукгы ихышэашэа-гэыкатцагаха, икарффа исаз их-
фы реаадырцалан, амца еикэапхара иналаз ицеит. Аптақэа
лақэзаны, атцлакэа рыхэда рыгехшы ишыркызгы, асы шкэакэа
итцнарлашауан абна.

Аграпара-мэахэаста даныланы ифынеихеит Датикэа. Ихэы-
ижы еиланаргыло ифыжуан ишыапы иатцакэыцуаз асы бахтэа
хъацъа цштэала. Зеидара есаaira изцэыхантахоз атцлакэа
рқыбжы дагэаза иуахауан, рымахэқэа лақэуан, ацча-ччахэа
рда-ссақэа рылаптэцэон. Уажэы-уажэы, абри атынчра дагэа
цшатлакэцас иаалагъежны иааилнархлоит, анышэ итцэны зфаа-
зхо аччара хыш-хытцэа, иааимкъо ашэқэа иркылччаны, апшэ-
мапхэыс лхыруа чуан итыршаны икалтэаз хыызшэашэа ифыпны
асы рыненыларыпсоит алашара шэахэа цсадақэа.

Датикэа дызныз амэахэаста-грапара, анапсыргэытца иал-
доу адақэа реипш аеахышоз даннеи, даатгылан, пытрак даа-
лак-факит, нас гэхъаагара-рыцхашьарашэа акы хыоухыоуа игэы

қайрцазар ақхап... Ишыббо, аблокада, агәәфра-цәәфра. Дара ахаирпланкәагы еснаг иқыруа иауҳхаху, мызкала акык-әбак кылшәашәа иаҳзаалоит акәымзар, — абрақагы амц иамхаҳәа-гәышьеит уи. — Арт зеггы; анеицыла — ахабарқамлара захызуггы уи акәхеит, — дихәәпшыр ихы-иғы акы анылхыр хәа дшәаны, нақ зымша дыпшуа, тынч-тынч дцәәжәон уи.

Зыхәба идыруан, Галиеи Васиеи анеицырхә, Васиа иаҳа дығәғәоуп хәа дыпхьазаны, Адгьыл ду ашқа дызладәықәырцаз Гигла Окроуашвили ихаирплан, афронт ианхытуаз икәыбаса ишыларышьтыз. Аха уи Галиа илцәырзон — итахаз — тахеит, ргье-жышыа имам, аха зыңсы тоу агәығрақәа имхтәым хәа ирып-хьазон...

Дәтиқәа, Галиа лғы акыраамта дықан, дандәылтцгы асы еибакны ишлеицыз илеиуан. Ицдәылтцыз аҳақым Сантоцкии апрофессор Гофмани иареи иеиманы, апартизанцәа рыштаб ағы ианааи, ашықәс ғыц саатбжак агын, агенерал Чернышев Москва иеамаданы, адырратарақәа рықатцара далагахьан:

...— Хазну ашықәс ашнытқала, Налибоктәи абна аҭадахьтәи аган иамоу апартизанцәа ротриадқәа ааба рымацара 668 ешелон кәыбаса итарцеит, 14 нызқь рельс ықәрыцқәаит, 653 цха азы изаадыртәалеит, 700 ирзынапшуа автомашынақәеи, акәалзмашынақәеи, атанкқәеи цырххаит, х-хаирпланк хланцы иларышьтит. Абри аамтазы ишыуп 46.120-шык гитлераа... — Шәара шәызустада — адунеи знапсыргәытца иангылоу сара соуп хәа аеырцағыа иаапшуа Ерцахә ашыха деицшнушьалон убасқан, абарт адырратарақәа кәзцоз агенерал Чернышев.

Рхырқәа цагьан, агәадура рылжжуан, рыгәқәа тгәыргәауан иааикәыршаны итәаз афицерцәагы.

1943-тәи ашықәс атыхәтәантәи аминут. Чернышев идырратара дшаалгаз ақакхәа арадиодкылага надырkit: иаахәар-чарт, абла тиатцәа неикәнапсеит, иаахнатит... Итәаз рқәардәқәа инарықәхьшәашәеит, игылаз шыхныпсылеит. Зеггы аңсың лага-агара иакәытцит. Ус акеш-сешәа иааиларпсеит Кремльтәи акәырантқәа рыбжы...

«Саанбзиала, ашызцәа! — арадиодкылагақәа шытзырцоз Левитан ибжы цхыз быжьтас ауп ишрахаз Белоруссиятәи апартизанцәа рнапхгара... — Аңынцәытәылатә еибашьра иамоу ахьантара аиҳаразак нақ хашьтахька иныжуп — ханылеит ашықәс ғыц — аға шыатанкыла ҳақсадгьыл данықәцахо ашықәс! Фронтс икоу зеггы рғы ҳар ажәылара иағуп, аға итыхәа игәы-

царёыла, деиханы итыѳрахъ дцоит. Шәис афашист — хажәлар ашьаартәыра илазыргылаз, ххәычқәа рхәычра рымызхыз, ахәсақәа еибацәаны изыртәаз, ханацәеи хабациәеи алагырз иа-зыргаз!.. Ажәлар шьюуцәа-апартизанцәа! Шәшықәцац шәықә-цала! Иаарласны хари шәареи шәеицылоит, шәеазықашәцала уи амш лаша!..» Адиктор абра данааи Датикәа Зыхәба зынзагыи илымхәқәа еихашәит, цысхәк аҕара дласхеит, дгылац изымдырзо дагыѳагылеит, иѳызцәа днарылацш-аарылацшит — уртгыи агы-лара иаҕын.

А З Ы А Ц С Р А

◦ А п о в е с т ◦

Лукман иазтцааит:

– Узыркәышзеи уара абриакара?

– Алашәцәа, – атак кәитцеит уи. – Урт, ршьапы ахьдыргылаша атыц
гәартаанза, ршьаҕа еихыргазом.

Саади

Ицәан амшын. Даҕа пытрак абас ицәар, уаҕаимшхара, ихәар-
шны, аңкызра ахашьшы, иара ашқа илбаагоу амҕақәа еимала-
ны, ахьзи ажәлеи еидкыланы уаҕы имхәо иаашьтахон. Дхәахәа-
чахәаны дыкан арпысгы, алапкыа згәйдтсо мацара иларышьтыз
атцәахаха даҕызан, игәгы аңхьарца етым абжыи еипш иңшаа-
пшаауан.

– Ицәоуп! – еихьымза-еицымзо даақәыпсычхаит уи, ивараҕы
ишьтаз хахәыкгы иеааикәикит. – Валиа ҕахьхы дыңшуп!.. –
«Амшын, амшын!..» – Ари ада адунеи акагы лзаламкәа дкалеит...
«Ижәдыруазеи, – ихәеит ахақым, – амза атыҕ иакыр, шәиакынтә
еихсуеит, шәкы рнаҕстәи ахы уанза инеиуеит хәа иңхьазаны...»
Хара хзышьтоуггы убри ахы акәхап... Аха иалоухи, атыхәтәантәи
апатронагы еибамгарц агәы иҕоуп, умбои! – арпыс хахәқәак
ааидикылан, ажы аирцар хәа дшәозшәа, иара ашқа акака-
ла рғынаирхеит. Валиа илхәо иахахьан: «Амшын урҕыхарц
утахызар, иазалпшаа зегь реиха ицқьоу, зегь реиха ишкәакәоу
ахахәқәа!..»

Икалап, убаскан аччиа ихылпа итапсо ацара еиқәатцәақәа
реипш иҕыпны, акакала амшын итапсоз агәырҕақәа, урт ахахә
цқьақәа, ахахә шкәакәақәа рапхьа ацаҕы илазазар – иалпык-
ка иказ адаш шәпа ецәақәа ааилашькырааит, абирак жәван-

пштәалакәа иреипшха, калмах цагыатасгыи рҗыртынчны. Уи
имагнитофонгы дназытрысит, изгәамтазакәа ихалаз илагырзқәа
җышәшәаны ацслымз идылапсан, амимоза агәагыкәа реипш
икаымпыл-кәымпылза реааикәарпсеит...

Аҗыхара иаҗын амшын: иакәыршәыз ахыза иатцәа пхьанар-
шәтуан, аиатцәа жьышә еилартәикәа аҗәа-җәа рылгон, ацәап-
хара иахылцуаз ахылца-псылцагыи ахауа ацәкәырцакәа еин-
накькьон...

– Итҗеггыи, сдауапшь, итҗеггыи, сыбла иатцәа?.. Валиа убжыи
дапшуп, уха лгәи ианыкәымс дзыцәазом!..

– Ее, ардыс!

– «Ее, ардыс!» – ацслымз згәытцәхәхәа ихьатцуаз ацәкәырца
абжыи иалакны, абри абжыгыи ааикәанархәит, пшышьала зҗы-
назхахьаз амагнитофон.

Ардысгыи ихы шышьтпцааит.

– Шыжьбзиа!

– Бзиара збаша!.. Аха шәара шәсыздыруамеи?!

– Иузымдыруа зеггыи уаҗацәоума?

– Мап! – ихагылаз атахмада изтцаара шҗьейшьаз удырратәи,
иблакәа реаадыртбааит уи.

– Нас, дад, аныхәапхыыз азггыи ихумбаалан, ацсшәхәарагыи
ныхәапхыызк иадызоуп!

Ардыс иааигәапхейт: атахмада ицәажәашьа, ишьацәкьара
аукәа зкылхәхәоз иеимаа тырккакәа, ичыкәа еикәа хпартхьал,
иблуз иакәыз аразын мака пан, нас, аҗыхара иаҗыз амшын ака-
ра ицагыаз, аха ашыжьытәи ашәхәакәа реиха игәкыз ихы-иҗы,
аихаракгыи – ашыкәсқәа рнапы гәгәала излыршьхьаз ихахәи
еилышлаа.

– Иахьа сапхьа ухәынҗейт, сара сакәын ари есышьыжь изыр-
җыхалоз, – ацәкәырца хышқәа зцәа иалнахәахьаз амшын агәи
ршышьуан атахмада ибла тынчкәа.

– Адәытба сшаатытцыз арахь сҗаасхейт, цаха-цымш амца
сыкәын... Валиа цәггала дыкоуп!.. «Амшын, амшын!» – дахьтсуа-
гыи абри ажәоуп илҗаку...

Атахмада иблакәа амшын иаакәиган, пшыаала уи инизирхе-
ит: «Нас икоуцарц угәи итоуи?» – итцааит урт.

– Дуртцысуа дыкам...

– Амшын зы хәшәуп рхәама?

– Мап, абжыи!.. Илзаагейт аокан абжыи, зда ыкам азхыҗеара-
кәа рыбжыи, аха зеггыи башоуп: – «Сара сымшын, сара сымшын!..»

– Валиа цэгъала дыкоуп, деилапсеит хәа ауп ирхәә!..
– Хәит дылзылпхааит! Хәшәы змам егыкам! Уца, дад, уца,
уа иаха еиғыуп, – иблуз итыхәхәоз инапы, ацшахәа иаватцаны,
ишикыц кыны уи.

Иаргъарахъ ала амагнитофон ифытцрак, иармарахъ ала – иеи-
маакәа, ишыргәацә шкәакәакәа хьацссаа, ацшахәа даваланы
дцон уи.

– Ибаргузеи бжыда акагы змахауа!.. Ее, арпыс!

Арпыс даахьахәит.

– Иухьзузеи, ура?

– Саша! – еиларкәычны инаимтцаиршәызшәа ауп ишиеихәаз
Саша ихъз.

– Ахахә хьшәашәа укәымтәан, дад, Саша!

– Итәбуп!

– Узхәтабузеи, суапа еитдыхны иауудасыршәых, – атахмада
инапы, ашлагбаум аицш, пшышьала афылаирхан, аха атаххәа
даеакы ааигәалашәан, ифышьтицааит: – Ее, Саша!

Саша даатгылеит аатгыларазы, аха фимтит, инагзанггы атах-
мада ишкә дмаахәит.

– Ашыбжыштыхъ нахыс амшын гәаараны икоуп – анаскьа-
шья уеакәыршәа, дад, Саша.

– Итәбуп! – еитеимхәар игәы иамуит Саша.

– Узхәтабузеи, Хәит дыззылпхахьоу рашәа дышәзылпхааит!..
Амарцъа, дад, Саша, имгәаакәа иаанхом – ацәажәашья усшәа
исахауеит...

Атыхәтәантәи ажәакәа аарла-аарлоуп Саша ифынза ишаазаз.

«Ацәажәара, ацәажәара! Шьтыбжыс икоу зеггы цәажәараны
иахауеит ари атахмада, – дхәытхәытуан уи, ацпхъ иатцәакәа
ишкхлахәхәы дахьцоз, – сара ашытыбжъ сашьтоуп – ашытахьтә
шыапкәа ирыкәгыла, ацәкәырца акәара ианасуа, иахылтуа ашъ-
тыбжъ! Валиа уи даназызыршуа – Лхы лнапы атцатца, лылацәакәа
еикәпса дахьыз ацшахәафы ацслымз ашыра дылаиоушәа лгәы
иабалап... Уаха исымчуи?! Дуртцысыр калом, арахъ илзаага ам-
шын ихәеит ахақым... «Амшын, амшын!..» иадырбалаз сызды-
руам абарт абри амшын... Атахмада уи ифәкуп, адгьыл аназара,
ацтәкәа иргәылапхьо ашны ақәацәаф ишьтоу – ада хәатә лы-
мам!.. Сара усатцәауазар – ари сара сзы изуп, ицәаакыроуп...
Азы зумхәараггы икоузеи – ари цыказырзуп...»

Амшын есаaira ифыхон. Уажәраанза алаапк абз аицш ихәт-
хәтә, ацакьа цыацәкәа нкыдырбзаауа ирыбжъаз ацәкәырца

псадақаа, уажәы ахагара рзаан, аки-аки еигәыдыззало, аки-аки хыбажәжәауа, Саша днармыштырц иафын.

– Амарч утиааны узбааит! – ихәеит Саша, аңыказырз цәыкәбаркәа кәыркәыруа ицәа иадланы рфаныларха. – Валиа лакәымзар уаратцәкыагы усылахәмаруа сөйкәстдомызт... Лара лакәзар – сара сзы азыршы дзаагылоит, – ацәкәырпақәа ажә-жәахәа ишицрыхоз, деиханы дфарымпытытын, атахмада иир-баз абаажә хычәара иенадижылеит...

Ацәкәырпақәеи ашықәсқәеи иршәалашынхәаз абаажә цөы-ха җыт-җыт, кәамкыа-кәамкыа еиласан: җашыара зкәым ахахә шкәакәа, ацакыа шәыта, ашәаршәы цштәы змоу ақырмыт сақәа, атцыхәтәаны, арт зегы шәышықәсала еилацаланы изку акыыр ршышыы.

– Цыоукгы адынтцәалахъан! – азы зыцрыкәкәоз инапала абаажә-цөыха азамҗа ааишышыт Саша.

– «Цыоукгы стәнтцәахъан! – ахәеит абаажә, аха Саша иауиа-хәхуаз.

– Уажәы ацәкәырпақәа идырбзоит?!.

«Икәстдарызеи, амшынз аиха ашәа цәахеит!..»

– Анышәапшә акәымкәа – ашәаршәы иалхушәа ауп ишыкоу! – абаажә иаласаз кырымтк инапхыц ала иааигыҗеит Саша.

«Умҗашеит!...»

Абаажәи Сашеи реицәажәара ицегыгы иаухозар акәхарын, наххыи, амшын агәы назарантә, ацәкәырпа ссақәа зфәкәшәо иааиуаз ацәкәырпа-рөыра ду илапш иаатдамшәар:

– Ицегыгы, сдауапшә, ицегыгы, сыбла иатцәа! – Саша ацәкәырпа ибжыи аакәирган, абаажә ахы иҗеаакәижыит, имагнито-фон акнопкагы инацәа лақәикшеит...

Уи азҗаб иахыагы ацшахәахыи данааиуаз, амреи, амшыни, аапыни рыда азгыи дгәеимтәзеит, ашацәа дшаны, нас хытәы мардуанла аххыа-ххыахәа адгыл дзыларышытызшәа, акәара даакәпәлеит, днапшы-аапшит, аха илацәаз азгыи длымбеит, акагы лылапш итдамшәеит... Ифыхеит, иаапсасит ахахәқәа, кәарагцәс еилышыкырааны рфәархеит ашәахәақәа, агара изгарам-гылоз ацшқа иеипшын ацәкәырпақәагы – итцыззон – икахауан, итцыззон, – икахауан... Зегь рацхыа ацша налыдххылан, атта-тта-хәа иаапнартлеит лхәынтцәрақәа, анапгы нылхынашыт, аха...

– Иубама?! – итцааит амра, аңықә-ңыкәхәа иччо, хыхытә илбаапшны. – Сара снапкәа роуп рацхыа илхысыз, сара снапкәа

роуп уажэыгы дызшышыуа... Еикэпсоуп лыблацакэа, илалга-
фалгом лыпсып... Улыхэапш, улыхэапш, ушыыцра упсы иалакны
илбаадала!..

Ахра акэцэ иаакэпалаз ашыабста аипш дкалаза, аха лыблацаа
гэыккэа лашытны, лпышэ пшзакэа еикэапса дгылоуп атыпха.
Иуазыруеит, ипсылмыткуеит ашэахэакэа: цыоуки иршышыуеит
лшыыргэацэ шшэыркэа, егырт макатас лзара реакэдыршоит,
насып рымоуп лыхэда цкэашаа затэоу, зегы рыцашыыцуеит
лхы-лфы цсырмацга зазас...

– Улыхэапш, улыхэапш, ушыыцра упсы иалакны илбаадала!

Еилашэеит амшын, апсызкыи иката аипш иаршэит ацэкэырпа
– убаскан атхарцэхэа иаахылтит атыпха лыблакэа, лшыапкэа
ирбжыхэмаруаз ашэах иатцэагы дназыпшит. Уиакэхеит – ашэа-
хэакэа дрымкэытцэраан, дыхиааланы ацэкэырпакэа дрызцеит.

– Уаапшла, уаапшла! – мшын бжыла иччеит амшын. Ускан
атыпха апсызкэа днаскыаргон, ацэкэырпакэа рнапы дыкэцаны
дыркын...

Амра халацыпхыаза амшын иаха ацэа итытуан, ицэыртаганы
иеиларыжыыз адэаэеипш ачыкатцаны, итазакон, итабылгон
атра, иштыхны еиннакыон ацэкэырпакэа, нас иршэны, апшахэа
иагэыднатон, ипыххаасагы иагэытцахэхэа иаанагон.

– Итцегыгы, сдауапшь, итцегыгы, сыбла иатцэа! – идипхыалон
Саша ацэкэырпакэа. Амца зыкэтэиашо абылра иафэ абажэ
икакэхаз ашышкэамс дафызан уи ускан: зны абаажэ ашыапахыи
деихон, аха ацэкэырпакэа данцхадырслак, азпсы ицрыкэкэа,
ахыкэафы дцон. – «Амшын, амшын!..» Уахатцэкэа амца улзы-
кэыстоит. Убжы дазызырфэуа, дыцаап дтахэхэа. Иудыруеи,
прашэа лымазамкэа, деилка даапшыр, рапхыа данызбаз аипш
хаиниар!.. Ускан днартэаны, бзиа дшызбо ласхэоит... Бзиа дшыз-
бо? – убаскан Саша игэы омашэатцэкэа ипшаа-пшаауа иаа-
калеит, амшын иаманакуа ифныткэа илагырзгы ааилашит. – Урт
рцабаа сара ашэитышэи снанашьтуам!.. Атцы гэма аипш, атэым
хышэкэа санрыдгэежыылоз – снаганы, рыкэа стэца сдырпхеит...
Азэгы дансымамыз, исымазгы саныртахымыз...

Исгэалашэоит спаршеи цэажэаракэа руаки:

«Саша, бзиа хумбазои?» – исазтааит Валиа лыблакэа цхашыа-
пхатэ.

«Нас ишца, нас ишца?» – хэа аанарго, схы сыртцысуан саргыи.

Валиа лылапш сыхышышы ишлеиуаз, уажэраанза шыап-
цыкэла анышэ итаскэахауаз адэыкрын хэахэажыхэакэа ина-
рылашэеит:

«Нас ишца, нас ишца!» – схи акъара сшафыц сафын.

«Саша!»

«Исмахауеи, Валиа!» – шақа истахыз, иара уатцкъа адырган
ршы ианшэалаз хэша цэақыатас, сналымкэытцазыт ссар...

«Уара, абарт ашэтқәа ргәагс иумои?»

«Ашэтқәа?!»

«Ааи, ашэтқәа!»

Валиа лхы анышьтылымхза, сарггы схи акъара сафэытын,
лылапш кэымшэышэ ахькаршэыз ашыац иатцэа снылапшит:

«Бара бымсаит, ус исызгәамтазакәа!..»

«Ирыкәнагоуп, ирыцхашьбатэзам!..»

«Бара бымсаит!..»

«Иахьыртыпмыз изгылеи!»

«Адэыкрын адэы икәмиаакәа уаха иабацарыз... Амала, сыб-
ныкәуеит..»

«Адэыкрынггы шышәту ахамштүазароуп!.. Ашәт ҳаракны
иғазароуми иахәтоу...»

«Ибымдыруеи, Валиа, сара санцәажәо сшыапы мыждакәа
шысзеиқәымкуа?» – иара уажәгы шәтыц ахыгылам тыпк сшыап-
кәа ирзысыпшаарц сафын.

«Ма ашхам зхыкәкәо ажц erylхәхәозароуп».

«Ажц?!»

«Ааи, ажц!»

«Ашхам?»

«Ааи, ашхамггы!»

«Валиа! – даасгәытасхәхәон усқан сара. – Нас ашәт шәтрас
иалоузеи?!»

Лнапы насыдыргылашәа, хара слыцәцархәаггы дшәацыр-
хапуа, днасыхон Валиа.

«Ажц?!» – сыцымшықәа хырапыра иғатцаны, сеиҗаехыр-
таахуан сара.

«Ашхам амацара азхом!..»

Дыччон Валиа, слыцыччон сарггы, лара сара дсыхәапшуан,
дсыхәапшуан, сара зны – лара, нас ихәахәа-чәхәаны хшыапағы
икапсаз ашәтқәа, атыхәтәаны – зсапын шәахқәа ахауа иалатцаны
ирзыпшуа ахәычы иеипш, сыччабжь ахауа иалаланы иахьцоз
сазпшуан.

«Саша, уаныччо сара узсыхәампшуеи?» – дцааит Валиа усқан,
иаалыркыаны.

«Схапыц мыжда!..» – схәеит сара, рапхьа иаасхтәшәаз снақә-
бахны.

«Иауеи, Саша, ухапыц?»

«Ибыжкатцаами Валиа, саныччо иубар хәа сшәоит...»

Уажәы ишыргәацә шкәәкәә хьацссаа, иеикәа анапкәа харбаа, абаажә пәыха ахы дахыкәтәаз игәалашәон Саша абарткәа зеггы. Инапы цаахәтцә аамфаницан, усқан «ип-хеишъоз» ихапыц быжкәтцәара аагәеитеит. Аха иабаказ абыжкәтцәара – ипхеи-пхеиуа ицагылан Валиа лмацәаз иалырхыз ахьтәы хапыц.

«Лангы ларгы рыгәнаха ашәи-тышәи снанашьтуам!..»

– Саша, дад!

– Дымцазаци ари уажәыгы?! – азыча аипш ихәамц мыр-цысзакәа, ихы анаиртцәи, нахьхы, имагра тбаа ду кахәхәа, инапы ажәван иатцакны, дышгылац дгылан атахмада.

– Амшын гәаараны икоуп, дад, Саша!

– Уца, уца!

– Хәылпазынзагы иазнагом.

– Усцәымшәан, уца.

– Арахь иааилак зегь зәафкык-зәафкык ныжьны ицон... хәыцгы-дуггы: акаҳуа, акаҳуа хамшуп!.. Нас, амжәеикәатцә ада акагы злахьындамхаз абгахәычы аипш, хпшәкәа хшәшәаа, ақалақь хәлоуп, – асаси амшыни ас иеизныжьны дахьцоз итах-замкәа, ихы дацәажәон атахмада.

– Атахмада диашазаргы қалап – ауафы бызшәа ақуашәа избоит амшын: убас, убас, сдауапшь, убас, сыбла иатцәа! – ацәқәырпәкәа абаажә икыдыззалоит иахыфрны ицаны, абақ-чақ-хәа амшын иалаҳауеит, афырфыр, афырфыр, акәарацча ита-гылоу азлагара хәычы аипш, ацәқәырпәкәа рышьтыбжә иарла-гоит амагнитофон. Амра фәскьа-цыпхьаза, уи ашәахәәкәа ир-хьынхаланы, ишьтытцәеит амшын.

– Аа! – илбаапшны, аблақәа ацпхь рхаддыла иччоит амра. – Снапкәа урхьнымхалакәа гылашья умазам?!.

– Сара уара уфы саунеих, сара сфы иааиз уара уоуп!

Зеггы дара ртәы рхәоит: амра, амшын, атахмада, асас цкәын Саша...

Аапынгы иара атәы қанатцоит.

Амра ашәахәәкәа рхәы-ржыы еиларгыланы, амшын ацәқәырпәкәа рыцсы рфәтцаны ирыцәцаз атыпха, уажәы аапыни лареи еифәхәытхәытца, ацәқәырпәкәа рнапы ахьзынамзашаз, ашәахәәкәагы ршәахәара ахьырцәызшаз, шьха ҳаракзак ашәшьыра дытатәан.

– Шаһантәы, сышәткәа бырфәхәи, атыпқа? – лцәа иахысыны, ацара зтахымыз ацәыкәбаркәа лымыршәшәаны икапсо, итцааит аапын.

– Жәаа, иауеи?! – лгәы ахы амца җалкыа-җалкыеит атыпқа.

– Еех! – хрыжь-хрыжь, аапнык ишақәнагахашала иқәып-сычхаит аапын. – Жәаа ансхыт ауп саргыы аапын хәа сзырхәо саныкалаз. Ғнак – шәышықәса ирыцсоуп, шықәсыкгы – амиллион!

– Сухәоит мацк унаскыа! – аапын ақәыпсычха-фәы кәандаза иааныналхысы, лцәа җылхыбзаа-җылхыбзааит атыпқа.

– Сара снаскыап, аха жәаа?!

– Сыздыруам, сыздыр, – сыпсы рацәахазшәа збоит!

– Быгәгы тытны ицошәа икәми? – лыцымшықәа ааиқәнарцззеит аапын.

– Сыгәгы!

– Уажәы-уажәы бцәа бхымбзауеи?

– Сцәагы!

– Бхы бәахи, бхы бәахи, – ацгәы гәыбзыг атыхәа аипш, лыхәда аеытнашыуан аапын, – абант ашьхақәеи барей ишәеихада?

– Зны-зынла – сара!

– Амрей барей шәеиха ихарақыда? – уажәшьта лыжәәахыр хыгъежәаақәа ирхышышы, лзара-кала шықаз италаны илеиуан аапын.

– Сухәоит, сухәоит!..

– Ишсәбхәара, сышәтыц, нас амрей, амшыни, сарей хәиха ихаада?

– Уара!

– Еиташыбхәара, нас амрей, амшыни, сарей ихәиғабшьода?

Ари ақәғылымтит атыпқа, избан акәзар, лылапш даатцәшәеит – азпсы ицрыкәкәа, ишыргәацәкәа хәапссаа, абаажә ахы иқәтәаз ауафы.

Ирхәоит, абарткәа раан ауаши ауаши рыгәкәа рыбжьара амацәыс арахәыцкәа реынбжьарцсоит хәа. Сашагы, ихәамц мырцысзакәа, ихы анааирхә – амрей, амшыни, аапыни еимаркуаз атыпқа дналыхәапшит. Уи дгылан, лыварағы ишығаз лыгагәцәкәа игәагыны узаграмцаларатәы.

«Хы! – ихиатәаахахыаз ицышәкәа инеиқәиршықьраан, ицәқәырцакәа рахь деиҗаахәхәт Саша, – аригы, амшын санцәахәуп, ма иара Хәит ицхәцәкәа соуп лхәозар акәхап... Дааит, умбои, амшын агәы иалоу еилылкаарц, лабжьага ажәақәакгы

нахәлалпхьазарц... Усоуп, арт зеггы рхы шырпхьазо... «Амшын аагылазар иахьа иахәз уатәы ирҕыцны еитанахәо иҕамлацт», – ихәеит уи аҕахмадагы... Арт ишырхәо иҕазар – ауаф рыцха ушҕа деилагахьазаарын, аха аҕсабара газам – зеггы ажәа рнаотм... Валиагы иҕәхьаалгом узхәом, аха асеипш иҕоу ажәа уггы илҕшәо исмахацт...

Иахьеипш исгәалашәоит рапхьатәи амш...

Мшацы-кәтаҕ аипш, иҕапшы-уаркалеиуа ишәын счемодан. Уи иҕан ашкол сызлалгаз ала шахатра зуаз саттестат, (ақьаадқәа ртәы ханалагах) аибашьрахьтә изымхынхәыз сашьа исалам шәкәы еицарсақәа ҕахәарак, актәи акласс саналга, сан рыцхагы дақәыршәаны исыртаз «Адырраз арҕхәапхьыз», «Абна ашыза гәакьа» аҕып сызлачленыз ала шахатра зуаз ақьаад кәамкьа. Абартзеггы, «Шәас афашизм» хәа хьзыс измаз агазетрыцаршәны, ачемодан атәҕы иҕан. Хыхь исзахан сцәа иадлахьоу маҕәак иаласымтдоз сышеиқәа. Уи саб иахәшья Аглаиа, дықәны аҕәра зласхалыртоз ала иухәозар, еҕа дгызмал-цәытцыпшыфзаргы, зҕабкылапш иҕамшәаратәы иқәыршәын, нас амахәйд цырақәа иреипшыз акәап сса кәымпылқәа зықәпсаз счықәа блуз, арбаҕь цаҕьақәа наҕ-ааҕ зхы ианыз қәны мпахьшык, ачабрақәа ҕба (уртҕы саб иахәшья цсаҕа бзиа илымтаҕышьян, лыдагы исы-мадаз). Уаха? Уаха акагы!..

Арахьгы сҕәы атра иҕагыломызт, уигы азырхакәа, схы адақәагы ҕалапцәтцәа иагеит, аиха цәырцәа зәаларцсны, иҕыж-кыжуа иаагылаз атрамваи.

«Ашәтқәа рбахча!» – аарлазоуп ишсахаз атрамваи ныҕәцаф ибжы.

Сышҕахь иааиуаз санымҕаныртца, сапхьа инеиуаз рызқәа сынкыдиаалан, сманшәалаза атротуар снықәдырцалеит. Аха иабаҕоу, ачемодан ҕадыц аҕы ҕеихцан, «Шәас афашизм» хәа сеитанапхьеит сҕәы цызтәахьаз агазет ахьз...

«Шәас афашизм!» Ха-ха-ха!..»

«Иасшазгы азә дрыпшааит, ха-ха-ха!..»

Агәылшьяпқәа реипш рыҕәқәа еиххәаны исхыччон ҕыцья ахацәа.

Атрамваи аанҕасырта иахьзызи, иара ахата зеипшрази, сара сыштыргазы, сымаҕәақәа хара-бҕьара ишкапсази, исхыччоз аха-цәеи анааидыскыла, саргы сыбжы ныхта—аахцаны аччара салагеит, сыччон, сылагырзқәагы сҕыдды илеиуан.

Схы иѳоу зегъы лагырзушәа акәын уажәы-уажәы ирыцҭахә-рыцҭахәза иҕаз сыблақа хыхәхәа-хыхәхәо иштәуаз. Абас итәны ианхытүаз зны, ашьхарацъ гәагъ аипш днаргәылзбааит жәѡан цштәыла цкы еизадак зшәыз зҕабк. Уи лхы ларкәны, ҕымт-цсымшыа, сыматәа хәыцқәа асаба рымышәшәаны, счемодан ртатцара даҕын.

– Баала, ахагацәа ракәын зыматц бымуцыз, баала арахъ, баала!..

Уи зѡыза илыхоз азҕаби сареи халапшкәа шааикәшәаз, аха-ца сыхәләшәазшәа, сыччара саакәытцит, сылагырзқәагы нтаба ицеит.

Итабуп егыи хәа акы ласхәарцаз сеныназыскын, аха сыбжыи ашәишәи абжыи ианеипшха, уигыи уаҕа иааҕахтәаны, нацәала дасны асаба зықәлыршәшәоз сышеикәа аалымсхит, ажәѡан цштәала аткы еизада зшәыз азҕаб.

– Амарцъа, наҕ ит! – деитәахабжыацәлеит лѡыза.

– Софа-а!..

– Софа акәым, аха Софина... Баала, баала!..

Сара, амзаша аипш амца скны, аҕҕа-ҕҕахәа абылра саҕын.

– Ацапхаркыртә қыадк автатцаны икоутар иаха еиҕхәп, – лхәеит, сыматәакәа еидыҕәшәаланы, счемодан исызтазтаз азҕаб данцоз.

Уи Валиа лакәын...

Алыцәха реипш еиҕашуа, рымтәыжәѡа аашыа ҕыпсақәа еергъхәа инымѡанцо, апсыз мѡас рышыта ихыланы иааиуан ачнышқәа.

«Абартҕыи амшын зтәу хара хауп рхәозар акәхап!» – ихәыц-ра ачнышқәа рышҕа иааиеигеит Саша. – Шәаргыи ишәтәыи, рыцҕа, изеимахкрызеи, хазегъ ихәзхоит... Шәара – иѳоу апсыз-қәа, сара – ашьтыбжъ, ани азҕаб – агәамч, атахмада иакә-зар – ихъз ахызар, уаха акагыи итахзам... Амала, иара ахатә шаҕа идуу акара иразыитҕыи, уажәы шәбақьа-бақьаза, ацә-қәырцақәа шәыргараианы шәыцәазаарын, чан-чаны шәеи-бакны шәыблақәагыи тибакларымызт. Шәара шәакәым, сара сышуаѡугыи, ари ишыстаху исыххәыцуам. Абжыи! Азҕыи иитәх-зам баша ахауа иналаз ицо абжыи! Аха иааг, схәгәта инар-кны сшыапаҕынза скәытрабаахеит, арахъ цәқәырцатцас икоу цәқәырцак абжыи сзацәымгеит. Аехыцәгъа аипш ицаны, ашь-тахытә шыапқәа ирықәгыла, нахъхыи, ажәѡани иареи рышыхәа

ахьеивцоу афынтэ афаанахоит, анцэа ихээр, абри Валиа илыз-шахоит шысхэо, ацэкэырца сса-мыссақэа ҫагыланы, хыла агэы илкыдсылы, ихэахэажыхэаны, абжы ахэларбаны, акасыжэ баа аипш икантхаиуа, сара сфы иаакылсуеит. Аа, уашьта иантца, агэыр-гэырхэа еилашуа, ауада атзамцкэа архыцхыцуа, Валиа ишылтахыз ала!

«Игэаараны икоуп», – ихэеит уи атахмадагы. Агэаара маца-ра акэым – имыхьтэха, ифахэатэха, ацпхькэа цаны амра иафа-тэогы икаландаз!.. Ахахэ хьшэашэа сыкэпсит...»

Иахазар акэхап амшын Саша иашшыпхыыз, нахьхы, ажэвани иареи рышхэа ахьеивцоу, еицафатцкэоит даеа цэкэырцак. Уажэы уи азы икамлеит абга зкыдпцэалашаз ладара-ҫадара, иазышьталеит амҫа катэа, ацэкэырца ссақэагы ҫагыланы, хыла агэы икыдымсылеит – иалатэеит, реаларызөеит, идырбе-иеит, агэы шьтырхит!.. Саша дгэыргьеит, ибылгыо иааиуеит иар-гы... Ус акы, ус ҫба, хца!..

«Атахмада диашазаргы калап! – игэгы мацк инеицафеит Саша. – Игэатцэкьарц агэы ицоуп убауоу!.. Игэангы – ифахэа-тэымхондаз, ифахэатэхангы – имыхьтэымхондаз!.. Игэатцэ-кьарц агэы ицоуп убауоу!..»

– Ее, Саша, дад!

– Ее-е! – иеирхатэзшэа иуит Саша, аха алашэарыцақэа икакэырцалаз ацыг акэын дзеипшраз.

– Агэаара иалагеит, дад, Саша, ахьатцшэа уеакэыршэа.

Ацэкэырца ссақэа рыжэахыр икэыргыланы иааргоз цэкэыр-ца дук, ишамчыз, абаажэ агэышца шыказ икшан, икэыбаса, ацпхь-цаақэа ҫеифатэеит Саша.

– Дад, ахьатцшэа уеакэыршэа!..

– Уеакэыршэа, уеакэыршэа, скаианы срыхэарыма нас? – дрыцхаза, зны атахмада днаизыпшит, ашьтахь – алыцэха реипш ицагьежьюаз ацэкэырцақэа рышка.

– Дара анхьатцуа, дад, Саша, дара анхьатцуа, аа, абыржэы, аа, абыржэы!.

Амшыни атахмадеи рыбжы иалыфны, акыр-кыр, акыр-акыр, еикэтэашьа амазамкэа игон амреи, амшыни, аапыни иеимарку-аз азҫаб лыччабжыгы, аха уи лаха змадаз.

Саша итэарта шыказ цэкэырца хьантак гэгэалашэа иасын, ипышэ апслымз ататара инылашьшь ицарц апсык ауп иааиг-хаз, аха ачықэа блуз амагра тбаа ду итыхэхэоз атахмада инапы дҫахьынпашалан, акэара даакэпалеит.

– Убаазахъан убауоу!

– Шәысхыччоит?

– Ари учыкмаңагы рѳаны амра ицәутар, уажәйтәҕъа ауантарада ус амамкәа иаашьтхуеит! – ачкәын амшын дахъа-цәцаз игәы иахәаны, алаф илхуа, дцәажәон аҗахмада, ицәа иад-хәатдала, ишәытдыр зтахымыз иматәакәеи иареи еибарххо, ае-еилыхра даҕын Сашагы.

Акыр-кыр, акыр-кырхәа дыччон азҕаб.

«Еихашәны избааит!» – амала, ишәипхьыз аҗхәа илаҗш налгәйдхахалан, иаҗахзамшәа аеыҕаҗаны, даагәйднакылеит азҕаб.

– Ари, атуҕьар Җафиз имоҗа иҗа иҗҗа лыҗҗа лоуп, – ихәеит аҗахмада, аҗауа иаларѳаны, аҕамчы аҗҗаҗа аиҗш аҕеѳ-аҕеѳ-хәа ѳынтәкагы иҕъаны, Саша иеиҗәа амра ианынцәитҗа.

– Атуҕьар Җафиз иакәым, Александр Македонскигы дип-җазааит.

– Алыкьсандр хәа узҕу, ани амза зсахъа ану иакәхап?

– Амза исахъа занымлазаргы, абни ацәаҗа лабду Җафиз иаҗкыс деиҕхарын уеизгы, – асгы ихәеит Саша, аха дцәйт-пшны деиталыхәампшыр игәы иамуит.

– Ее, ус умцәажәан, дад, Саша, атуҕьар Җафиз ианиааз, геи-шьхеи рыбжьара дыззымдыруаз сабикгы җьара агара дҗарамызт, аҗба изхын, аҗыбататҗа саатгы ныҕәигон хәа иалацәажәоит... Уара, Алыкьсандр хәа узҕу избахә жәынгы-ҕангы азәы иеҗшәо смаҗт.

Аҗахмада иихәаз аҗәғимтит Саша. Цәаҗшь матәала деилаз-хәаз амра ашәахәкәа дрылахәмаруа, лшьаргәыҗа ацәкәыр-җа гәыбзыҕкәа ирымҗак ааҗын иаҕахәйтхәытүаз азҕаб илаҗш аалҕәиған, ахәыҗ хыш җарпшаркәа зкәыпсаз ицәа шкәакәа дна-хәаҗшит уи.

«Аеыбылра баҕьанбахъзеи, бара аѳстаак, макъана ашәахәа-җәатәҕъагы рыҗ еихагыломеи!..»

Саша ихы анѳышьтх, аҗахмада маҗк дѳаскьахъан.

– Ироухәо рахауам, абри анцәахә дузза реаныршәоит!.. – абзырбзан агәыцә аиҗш, амаҗра җбаа ду иҗхәхәоз аҗахмада инапы дықәпшны ибон Саша, ѳахъхы җьара, җьоуки еилауаҗыр-уа аеиелыхра ишаҕыз.

– Иадыруазеи, иаҗагәышьозеи, иабозеи – абасоуп ишеи-лыркаауа, раҗхәа реанҗарыжьуа!.. Нас!.. Урхылаҗш, ргазара иа-

тоумтсан!.. Сара сцеит, дад, Саша... Амарцъа, уаха ааигэара сней-
уеит хэа уаламган, игэаарц агэы иҫоуп умбои!..

– Ибзиоуп, ибзиа! – еикэқычы ишэыра иҫигаз егы иеикэа
ананы изакэмыршэо, изшыапык ала ашыҫыҫара даҫын Саша. –
Дсыдызцалазеи?!

– Ироухэо рахауам!.. Сцеит, дад, сцеит...

«Уи схэеит хэа, ажэофан салфрызшэа аҫэара сықэгылоуп»... –
Саҫамзааит, аха ишэыхьзу сашэҳэар ҫамлари?

– Сароу? – инаны ахауа – сара Хаит хэа исыҫхьоит саагылазар.

– Шэаб ихьз? – ишыап ҫэаш хшэаакэа иеикэа еикэкачы икы-
лыхэҳэо, иеааитдихит Саша.

– Саб дабоуҫахгэышыоу?

– Ҫхашьарами, хаикэлацаоушэа шэыхьз амацара шҫасхэари.

– Саб иоума, нас иаха узықалоу?! – ақкэын игэы нирхар хэа
дацэшэа-цэырхауа, хыркы-хыркы, пату ақэцаны дыччеит Хаит.

– Исзеилкаауам?!

– Зегы еилызкаахьоу хэа азэгы дҫамлацт, дад... Сара сце-
ит, – иутра иҫалаз аҳэарақэа ҫицарц дцозшэа, дытҫкэаны иҫы-
өеихеит аҫахмада Хаит.

Омашэа еиларҫэычны иҫаз Саша иҫыҫсахга маҫэакэа атцысхэ
аҫара иҫхан, игэыҫаҫаган, ахаафэҫгы рхышэшэо ицон.

– Ишсашэҳэара, шэыхь, дыжэбахьоума зныкыр абас дааи-
гэаны аҫшзацэа рынцэахэы Венера?! – ибжыгы мзазакэа,
тэамбашақэ иҫышэқэа ытырқэацааны, ҫааитит Саша, уи азҫаб
данлывсуаз.

Апша ҫыхьшэашэа иашьышыуаз азҫаб лцэа-лжэаҫы цэара
даҫгы аамқэацеит: ацэаҫэа аҫштэы змаз лыҫыымшь еинышэ-
шэылақэа кыдырххала, агызмалра зқэыхэмаруаз лҫышэқэа
еикэаҫса, асаара ишыҫасуама ухэартэ иауз лнацэақэа цаҫа
илашыҫны дгылан уи.

– Ишсашэҳэара, шэыхь?! – анхэахэцэҫыарагы ихы иа-
тэамшьо, ижэоахыр дықэҫшны длыхэаҫшуа даатгылеит Саша.

– Ишсашэҳэара, шэыхь! – еиҫеихэеит аҫхэыс лылаҫш хаазы
ианакэзаалак ирыцхэны зхы зымбацыз ақкэын... Аҫшатлакэ
зласыз абгыжэқэа реиҫш, игэахаҫы гэаҫкгы ааилашит, –
Венера, Клеопатра, Нефертити, ма Суламиф?! Руа дарбанушь
лара?!.

Лыгэчама ахқэа нҫапала-нҫапалеит азҫаб, лшыапы анынеи-
хылга.

– Ишсашәхәара, шәыххы!.. – Саша иажәакәа уи илыхъзоу, илхъымзоу издыруам, аха лара зейнлыхъшыны иааиуаз аңша иаҳа лымкаала ишкәандаз, дацәымфашьо агәра игеит. – Ибмузатх!..

Азғаб лнапкәа анфышьтылх, амра инапыракны иаалырхәа-шьышшәа игәы иабейт ачкәын, цшышьала данфышьтыц – дны-цапкәа дцар хәа ишәаз игәгы нтыцсаит... Аха мап, уи дызфыз даеакын, зны дкахәхәа аҳауа дналалеит, нас азиас ашкәа илба-аз ацәакәа аипш леаалырхуан, цәыкәбаркгы нтымкәазақәа, инибарцәоз ацәкәырпақәа днарылаз дцеит.

– Ишсоухәара, дыпсызны – дыпсызым, дуафны дуафым?! – иматәа баазақәа зтәз ишәыра нышьтеитцан, цшышьаалашәа дааватәеит иаргы. – Лымхала быпсып лабымга-фабымгозар, иахъазны бцәырымтыр бабацари!..

Амшын агәы тытны ицон, ацәкәырпақәа еинкәацыпхъаза ацпхкәа цаны амра иафәтәон, аха азғаб дыкәмызт.

– Хы, Хәфизгы уаҳа иузомызт. Ани, агба амшын ихыхәхәала изызыхы, афыбатәца саат ныкәызгоз, геи-шьхеи рыбжьара илкашәалак ахәыцкәа зыхъз иахътәуаз атуңар Хәфиз!.. Бцәы-рымтыр бабацари! – азыказы иеааирбабейт Саша, аха иара уаткәкәа ижәфәкәа лхыдышьшыт. – Ибзиоуп, аха иласхәои, абыржә сапхәа даацәыртыр?! Ара дангылаз: «Ишсашәхәара, ишсашәхәара!..» апластинкажә аипш ахагъежьра сафын!.. Аҳ, уи лфызцәа агагақәа егәф адунеи иқәуп!.. Валиа дыпшуп! – имагнитофон ахәа фахиршәан, акнопка инацәа нақәиргәгәеит Саша; уажәы-уашьтан инефәашашәа иаҳад-хәдоз аплионка па цәхәпшь акны, хәычы-хәычы, цшышьала-цшышьала афыхара иа-лагеит, Саша ашьыжь ацәа иалихыз амшын. Уи ашьтыбжь иалан: атахмада иажәакәа, Саша иитәоз атаккәа, абаажәи иара Сашеи реицәажәара... Ажәакала, еибакны инибарцәоз ачынышкәеи азы ацәкәа еифәхәытхәытуаз ацсызкәеи инадыркны, акы аанмыжкәа еиднакәшәалеит Саша имагнитофон.

Амыртәф инапфыра иаркараз аредактор иеипш, ибла аап-сақәа тыгга, ихы-ифы рыцхәаза, ицламхәа инапы ацаргәаны даатәеит Саша – аусутә рацәаны иапхәа ишьтан...

Дгьыл фазарак цъара – уахынла аецәакәа зхышәафы иарку, фынла ацәкәа цшышьала изфысны ицо афнафы ишьтоу Валиеи, уи дыззыпшу абри антәмтә еилакәакәеи, уажәы абант ацәкәырпа цхлымкәа инарылаз ицаз абни азғаб «гагеи», руа дзызхәыцрыз изымдыруа, рыгәта дтагъежьуа, днарымцклас-аарымцкласуа дтәан Саша. Аиашауми, рапхәа Валиа лахы игәы наирхон уи,

аха иалоухи, зызхара калацәаз атырбел аипш ихыдышышы, макъаназ амра цаҳәцәхә иазрыцхаз ацслымзра инылахауан. Еитафтыцыззон Саша игәы, имак-цсахуа афынанахон иварафы игылоу Валиа «лыхәшә» ашка, аха уигыы амаша аипш итацәза ианынхыкәгылалак – ихьагәгәа иаагьежуан. Нас – амшын ахь, ари азгаб «гага» ацәкәырцакәа дахьылбаардаз амшын ахь.

– Анцәа иныс, абри дышуафым! Атуцъар Ҳафиз егьи хәа атаҳмада дызфәу башоуп, азәы дылцәхәшәлөит... Зызлан! Аха уи ухәаргыы лшыапкәа лышьтахька ихамызт, лыхцәгыы ала-хәахзеипш еикәатцәоуп!.. Мап, дзызланымзаргыы, дафыстаауп, ма ацсызкәа реипш, ллымхала лыцсыц лалга-қалгоит... Егью-рым, ацсызгыы чөнак зны иадамхаргыы, азы иқалцаны, хауак аафөнамырсыр агәы иауам, дцәырымтыр дабацари! – адырөггыых ацырра зөаззырхиауа ашыауардын аипш имтцәыжәқәкәа фышь-тихыт Саша. – Дцәырымтыр дабацари!.. Сара сзы уи ала ага-нафы ацыба азфәоуцар акыр иатахызар – дыстахуп, аха сара сзакәу налырдырны, лара дзакәугыы налаҳәаны сымцар, уаха сгәы цжәаны сыцсуөит... Бцәырымтыр бабацари! – ацәкәыр-цакәа рөөикәапсарта дыбжацшуан, ацшахәа хыц-хыц еимидон, аха азгаб дыказамызт. – Дцәыртцөөит шысхәо! – ламхра ахыкәшәөз акәу, иара ус дрыцхаишьацкәоу здыруада – игәы нтыхышәашәа-нтыхышәашәаан, дагықатцкөөит Саша. Убасқан ауп илацш данаатцашәаз. Атцаа-цла хышышаш затцәы аипш, амшын агәы дынхибалөит азгаб, уи дхыцәза зшыапыкла дыкә-гылан уажәраанза иара итәарта ацәкәырцакәа асны дахы-лбаарцаз абаа-цфөыха хыжәжәараф. – Ари хымпада акы дакә-тәоуп! – зны цшышьала цака днатөөит Саша, нас ижәқәкәа өө-талхыдышышыын, иварафы ишьтаз имагнитофон аашьтыхны, дыцрац-црацуа акәара дныкәлөит.

Дара рхатакәа, абымба аипш ицха-көөымшәышәза иказшәа ргәы иабозтгыы акөхарын асцыракәа, избан акәзар, адгьыл хышәашәафы илазаны ашыталара ртахымкәа, ацөнцөыр асаркьа иадхәмарлауан урт. Ацөнцөыр дадтәалан ангыы – Валиа лан – Екатерина Фиодор-ипцха, лара зегыы реиха бзиа илбо лтаца хьзала иухәозар – Шыашьна. Амала, уажәазы дабакагәышыоу Шыашьна – атаца Шыашьна?!. Асаркьа иадхәмарло асцыра ласкәантракәа реиха ишкәакәоуп, акасыш акарагыы итацәоуп лыхцәы, лылахь афы – нада-аада, лзамқәфы лада-қада рөөикәапцаны ицәоуп, илыциз ашыана аипшгыы итынчуп акцыра цәулақәа.

Икамзар калап ауафы ицәа-ижьафьы даеакы, абла акара агәы афахәы нткааны изхәо, уажәгы агәырәа зтыкәкәаны икатәо ллакта ацәхьынтә, рыцштәы рхыгга, нақәацарак хәа рымазамкәа иаацшуеит лыблақәа. Арахь зынза ишыказамгы, лгәы иацны, дгьыл харак ашка ицаны, гәалашәара гәлымтәахкәак ишрылоу-гы, анакәа еимыггара иалылбаауеит лытцака инашты ахыбкәа, ашырьшаф шкәакәа рхаршәушәа инеибейцшны, ргәатцәхьтә ифеиуа аләатцәкәа кахәхәа-кахәхәа.

«Ихы җнапыкла икны астал дадтәалан, санааҗнашыла», – лхәыцра далан Шыашьна.

– Икалаз уахау?!

Ихы җышьтихын, ихааза даасыхәлаччеит, пхарак кәандаза илахьшит сцәа-сжы, сгәы ахы еиларгәгәа изкыз ахьяагы налцшшан, азныказ, адунеи кашырраны, абзиабареи ашәткәеи рыда даеакы ыкамкәа сныкәцшит... Исхаштит сызизацзаз – аибашьра ишалагаз!... Иара ихы-иҗы уи аҗышәырчча ыкәтцуамызт, аеартбаангы аеартбаауамызт, иара ус, ааҗынтәи ашәахәа зхыршәлоу азия аицш, иҗынчза иаацшуан.

– Икалаз уахау?! – сеитатәахт цытрак ашьтахь, сҗахы иам-хәартә. Уиакәхеит, назаза исцәызит сара уи амырхәага цәы-цапхара...

Адырәаҗыны шыжьымтан хәицырцит. Ацшатлакә аицш аеикәархә иқәланы иаауан аибашьра... Хара усқан, Амшын еикәа ацшахәафь ханхон... Хгәылацәа зегьы пасма еикәатцәала ицабыз асалам шәкәы еицарсақәа рауан, хара – акагы!.. Хәымз аатцуаны: «Быцшәма Н. ақалақь ағтәи агоспиталь ақны дышьтоуп», – хәа исоуит рацхьазатәи ашәкәы, ашьтахь уи иагь-цәхәтәхеит. Ишәартан – ухала унеины агыгшәыг аҗы уталозар акара ишәартан, аха акагы ханнамкылеит Валиеи сареи – хәаит абрахь, иара дахьышьтаз ашка.

«Валиуша дааза сара сааигәара», – ихәеит Миша, илацәакәа анеикәицсоз. Ипсадгьыл ахь дганы, инышәнап дамоудартә икамызт аамта, уи иаргы идыруан... Миша иихәаз назыгзеит – Валиа дсаазеит абрака...»

– Мама!

– ара сыками, сыцха! – лгәы итажьыз агәырәахәыцрақәа нақ икамыжкәа, цшышьала ртыҗафь инкыланы, Валиа даалхагылеит Шыашьна.

– Амшын ахь хамцазoi!

– Хамцoi, соуцшәыл!

Валиа лылацәақәа еикәыпсан, мацзак иаартыз лқышә хәыл-пшшәқәа ирбжычцауан лхапыц кәашқәа.

– Нас?

– Саша ҳаизыпшыми, абилетқәа ааигаразы дымцеи.

– Саша! – аарлаза еитәақәацеит Валиа лқышәқәа, иаатрыс-трысит лылахь иалдаз ада иатқәа. – Амшын! Ҳазхара ҳталап!.. Амала, ианыцәоу стахзам!.. Мама!..

– Исмаҳауеи, сыхаара! – Шьашьна лгәы ацигарбгыц акара итцаган.

– Папа ашәтқәа изаахамгазои?

– Изаахамгои, сыпха!

– Ирацәазаны, хаанза изхартә!

Лыпха лыцымшықәа еикәзырпшзоз, лнапы тыпсаа-хиатцәа-қәа аақыцқыцыйт Шьашьна.

«Адырөгьых! – уи дненины аценцыр днадгылеит. Атахмадцәа реипш еилашышы еилагыланы, алқатцә шыфарышытыц иоа-рышытуан аонқәа. – Ғнак шәынтә – ашәтқәа, ашәтқәа!.. Иабақоу ашәтқәа?!»

– Мама!

Шьашьна ґылымтит, ашәт шәытцәрақәа рцымхәрас дызхәап-шуаз алқә еикәара кахәхәақәа лылапш ааркәылган, лыпха да-алхагылеит. Азныказ игәоутартә даатрысит уи, амра агыламтаз иузгәамто – аташәамтаз игәоутозаап: «Лаб ихата!.. Сышрыцхау убоит!.. Аб иеипшхаз ахшара аразкы имоуп, рхәон!..»

Аиашазы, Валиа лаб ихы аахтцәа илхагылан, аихаракгы – уажәы, илыгхо далагеижътеи: лылахь акәкәшә, зәааимаданы, нас ацсаатә амтцәыжәақәа реипш хаз-хазы ицоз лыцымшықәа, лпынтда шшәыры, зыгәта мацк инташәашәаз лыцламхәа...

– Мама!

– Ара сыками, сыпха! – лнапы қыцқыц шнеиуаз, рапха, иташәашәаза икалахяз лыхәда аатцнашьшьааит, нас лыцламхәа, лқышә хпшшаақәа, еикәапсаз лылацәақәа, есааира ипшзахоз лыцымшықәа, лылахь, ахпапын ґа апштәы змаз лхахәы...

– Мама!..

Шьашьна дырзпшын лгәы быжьрабыжътцәа иганы изжуаз ажәа-қәа, аха иаартны иаанхаз Валиа лқышәқәа уаха иқәацомызт.

– Исмаҳауеи, соупшәыл! – дныштшәаан, лшьамхқәагы на-лытакәаркәарит Шьашьна. – Нас, сылашара, нас, сыпсы, исма-ҳауеи, исмаҳауеи! – длыцхраарц лтахын, ишәаны атцысра иала-газ лыхгы есааира илақәуан.

– Уажәы уахынлоу, җынлоу? – лан дрыцхашьаны, лгәы иҗа-
замыз даздааит Валиа.

– Ишпаҗынлам, сыпха, уажәааигәами ианшаз... Адунеи шаҗа
иҗшзоу ббазшәа быҗандаз.

– Адунеи?

– Асцырақәа адгьыл ахь ацара ртахым, абра бпенцьыр иад-
гьежбылоит.

– Асы?!

– Ааи, бзиа иббалоз асы!.. Быбла аахти, срыцхами, сымацара
аҗны сахьыҗнахаз бымбазои?!

– Шаҗа истәхузеи!..

– Маҗзак исырцааакыр?..

– Атсоуп излыху! – лпышәқәа неидчаблан, иҗәашза иааҗшуаз
лхаҗыцқәагы нықәбеит лхы-лҗы.

Асасааирта «Кавказ» абарта дықәтәаны, иахьатәи иусумта
еилақәақәа арееира даҗын Саша. Икыдтыз хьцәхәыцушәа,
еиқәырчақәа иаҗхьа ишытан атахмада Хайти иареи ражәақәа,
аҗнышқәа рнибартәара ухәа аплионка пшқарах иақәшәаз,
ацәқәырпақәа рышьтыбжь иацәтәымыз зегьы.

Амра иатахымызт амшын азаалара, анап җежь дукәа рыла
ажәдан икыдхон, иахылҗураз ахылҗа-җсылҗа мцапшь шәыр-
таҗала зхы-зҗы тахәхәаз ашьхақәа ирҗаччон, аҗта црышқәагы
җыблааны, еихьымза-еиҗымзо иланашьтуан.

«Абри адузагы мчыдоуп! – иахьада амра амшын изаало
изымбацыз Саша, илапш адырхаланы дахәаҗшуан. – Мчыла
авагон итарцало аслан ауп изеиҗшроу, ахы иагәтасны амшын
изаадыршьшылоит аиҗа зымчу аҗсабара азакәанқәа!.. Нас,
ҳара ҳазустәада, мшәан?! Валиа илхәалон, аха асцәкьа ишаноуп
хәа сыҗамызт: аира аиҗа иҗшзоу аҗсрагы ыҗазаап!.. Аҗсра?!
– ихәы-иҗыы җеиланаргылеит Саша. – Мап, аҗсра иахьугалак
иҗсроуп. Адгьыл аҗаҗы иҗәаху ахьтәы кәыба аиҗа аҗчиа
ихылҗа итаршәу аҗәрышь иаҗа ихәартоуп... Ари уаҗа имгылар
ауп ассир анҳазнауз – зыбла хымтыц аҗгәыпшқәа реиҗш,
ҳпатматуа, алашьцара ҳаалахоит... Уаҗа имгылар?! Иазхәыц-
хьада абри? «Иташәазар игылап, иабацари», – ихәашт зегьы
ирышьцылахьоу ауаҗы – ари җсны, аҗыҗаҗы даҗак иизар хәа
ахаангы дазымхәыцзацт... Уаҗоу иибара – амра дузагы аҗсра
алахьынтәазар?! – Ибла ишабоз маҗ-маҗ иҗҗыцааит, ари ам-
шын иҗалхәхәоз амра ахәынга аҗәын. Саша адырҗегьх иҗәа

дынтыхтшыаит, уажәраанза маң-маң зхы ааигәалазыршәалоз амлагы неихкыан, ашырхәа дөацкыеит. – Валиа дыңшуп!..»

Саша, деигәйдцо атроллеибуc данылбаарга ашьтахыгы, акыраамта, дмадагы-мадашәо, амашынакәа реилыхара далан, ахәаса цәытцәы еиңшыз быжы чахьякгы, разнышла ишәыз аре-продуктор итыбгыжәааны, иара имацара изкызшәатцәкы, илеи-ны ихы икәыңсон. Азғаб лажәакәа ирылаңсан қалақкәак рыхыз, аха макыаназ уақа икәмызт иара иқалақ ахыз... – Аперрон аңны иаха итынчран, ицкыан, азғаб лыбжыгы дачеакала иуахауан. Наскы, аеыоқәа реиңш иазықатцаны, рыбқакәа еитцхәа иеи-лагылан амға ду зыңшыз адәығбақәа. Урт адәығбақәа руақы амгәацәағы нбан шкәакәала ианын Саша иқалақ ахызгы. Игәы ааңшаа-ааңшааит Саша, уи даннаңхы. Иблагы иаахгылеит уажәы ацәылашәшәыра иалагылоу урт аханқәа руақы аөаза-рағы, зылацәакәа еиқәыңсаны, ишыапышытыбжы анбагари хәа атынчра иалазырфуа ишьтоу Валиа, агәынамзарақәа зегы зың-сы иалакны илбааздахыз – ианхәа Шыашына...

«Маң сцәыркы ауп акаршәрағы иансықәхәлаз! – апружи-на рытцоушәа, ишыапқәа дрықәыгәгәа-рықәыгәгәо, адәығба дазааигәахон Саша. – Валиа дыңшуп!.. Амшын ашьтыбжы даз-ңшуп!.. «Ацәажәабжы!..» Рыцха, ианаамтаз дазкызтгы, дпоет-хон уи атахмада!.. Сихәап ахатца, ахатца дахыгалак дхатцоуп!» – игәы аиңштцәкы ихатәгы иерыңшқаны, адәығба амардуан иағагылаз ауаө дааитцагылеит Саша:

– Икалозар аказы сүхәоит!..

Ихы аарла иааирхәын, атыңшқа аашыа аиңш иблақәа цәышза, итагылаз длаихәаңшит амғангаө:

– Ну!

«Азы уцалааит, шақа ушамзи!» – ааигәахәт Саша.

– Ну!

«Напынтцак устар стахуп, шақа иласу умбои!» – ихәаршәа, иикыз иеилахәара хәыцы инапсыргәытца иқәтцаны иааикапанит Саша.

Абла аашыакәа зны Саша ишыапағы, асааратцәкы инышь-таңшит, нас, ақанчхәац аиңш ихышәашәаза, ицәа иақәланы иш-өеиуаз, ихағы ианыөаза:

– Ну? – деитақыжхт амғангаө.

– Сыңшәма цәгәала дыкоуп...Абри аарласны ианлықәымшәа, дысцәыңсуеит!.. Лхәаа анааилак, атзамц дкыдлоит, абжыааңны дтағсаны дықәп...Амшын!..

– Уртқәа уцаны уанду илахәала, ардыс! – Саша иажәәкәә неифаирбеит амғангаф. – Ухата уцозар, даеаки иамусуп...

Ишьапы хынтыцькәа аарла иааихго днеин, наскьашәа изп-шны игылаз атыць кәардә иатцәа даакәкәыкәит Саша. Рапхьаза ихыгагааза иибоз иқалакь ахьз деитанапхьейт, иааингы, ирыцхазы ирыцхазы иапхьа иаагылейт ипшәма Валией ианхәа Шьашьней.

«Умшәан, Саша, сыбзиахоит!» – иахьатәиала ххәа зымбацыз ихахәы лнапы налылшьейт Валиа.

«Шәхатыңан сара сыкоуп, шәара шәеигымхааит, срыцхауп!» – изкәа аалшьышьейт ианхәагы.

Ибжы тганы, дкьызкьызуа дтәуар, акагы шимчым, акагы инапы ишаным, ихы ижьарц дшафәу ауаа ирейхәар итахны даакәлейт Саша. Амахә аназараф ифәхаз еафратагалантәи абгыц аипш икыцькыцьуан игәы, мчыла илбаайдон илагырзкәа, изеикәкуамызт адәығба «иацәыхьантахаз» аилахәара хәычы зкыз инапкәа.

«Афызцәа апассацьырцәа!» – иейтихәхәа, адырфегьх аперрон иқәланы афәанахейт уи азғаб лыбжы. Дфышьтшәааит Саша, иқалакь ахьз шаалфьитшәаз. Дфатцкьейт:

«Иқалалак кәлааит!.. Иамур, иамур!..» – иамургы икайтцашаз ахәыцх дахьзаанза, даалыдцәлейт атыхәтәантәи авагон амардуан иафәгылаз апхәыс. – Сылашара, сыхаара! – даалфәгыжыт уи.

– Билетда ацара акәзар, хайбарпхашьарым?!.

– Мап, сыхаара, мап, сылашара!..

– Ну?

«Адырфегьх – «Ну!» – азныказ дааитцәгәгәейт Саша.

– Иқалазей, сцаауейт? – апхәыс лыблакәа ирхыдды алашь-цара иалаңсон ақыара ацпхькәа.

– Сыпшәма Валиа цәгьала дыкоуп!.. Абри... – инапы иқәтданы, адырфегьх «иааикапанит» иеилахәара хәычы.

– Валиа дычмазафуп, абри лызгатәуп?..

– Ааи, ааи, сылашара, цошьтала идәықәстдар, мчыбжыкгы илықәшәом!

– Абри лыниар дыбзиахоит?

– Имгәыгкәа ипсхьада!

– Ихәшәуп?

– Ус акәхоит, – даалак-факит Саша.

– Нас ари акара ахәара затахузей, – икатәо акы акәу цышьа, лыфәнапыкгы нацатданы, цышьыала иааимылхит аилахәара. – Атыхәтәанынза?

- Ааи, уа ишәпылоит, уажәйтәкә ателеграмма кәстоит.
- Адәығба 150, авагон 13. Уатәашьтахь ашыжь уа хәлоит.

«Уатәашьтахь ашыжь, – дхәыцуан Саша, дласкәантраза, иеилыхоз ауаа дрылкә-рылкә дахьнеиуаз. – Уаха исымчуи?! Сыңсы сара сақәитуп – акыр илзыхәшәхозар... Анцәа ибоит – ахаан аахысгы ус сылзыкоуп Валиа, анхәа хәа акәымкәа, аныс дсыңхәзоит лангы. Дара? Алахәа акара ныстцыргы, исыз-шәом ршыцьегы рхәк!.. Валиа бзиа сылбатцәкьоит... Бзиа дыз-боит саргы... Ыы, бзиабаразами, мшәан, ари? Лара лзы сыңсы згәагуазар, сналпыршәар дыгәхәазгозар, дрыцхашьаны сыла-гырз сызнымкылозар?!. Мап, мап, Валиа бзиа дызбоит, сыгәнаха датцалоит уи дубом зхәаз!.. Уафы дсымазамыт!.. Ианаахьшәа-шәарахалак – алша цхәза изхылцуаз атәым трубакәа сыбла траа срыхәапшуан, атәтцәа шаакалалак, сшызцәа еивасны акры-фартахь идәықәлон, сара саатцәины – ихьтамзар, сыцрап-црапуа абахча сныцалон, ихьтазар – итәцәу аудиторайк снышәналон, арадиатор саадкәықәлон...»

Амашынакәа ирхылцуаз алашара нап шәжкәа еилыхон, еихәйдхашәон, нас акәараг аицш еилышькыраауан, итырбгы-чаазшәа ишынцәауан акы, уца, уца узаагылазеи, акәфнатуан егы. Азныказы, дхәапш-кәапшуа аштә агәтәтәкәа даакәхеит Саша. «Ача», «Ашәкәы», «Аба» амашынакәа рымгәацәа ианыз афыракәа илапш итцшәшәаны ицон.

«Ауафы мыжда, – ихы дназхәыцит Саша, тәыцк хәкароуп, арахь хәпсы ажәфан аиха итәулоуп – иаажәгала, иаажәгала!.. Хәматц зәхмыруа икоузеи?! Амшын абжы инаркны!.. Амшын абжы?! – адыршәгх игәы нтыблааит. – Иудыруеи, Валиа илзыхәшәхаргы! – ари агәыгра амтәыжәшәкәа инатәзшәа, адыххәа атротуар дныкәцәлеит уи. Уакагы еилысуан ауаа, уртгы, ант амашынакәа реицш, ирхылцуан, ублала иум-боз, аха арендген ашәахәакәа реицш угәатцә итәцсоз алашара нап шәжкәа. – Иабаанагеи абриакара ауаа?! Атәхмада Хәит ида абри акалак афы азәгы дахым шысхәоз! Аа, исхаштыз – атүцъар Хәниф имотә ицә ицхә, лыпцхәгы дыками, мшәан, – лафшәа, днахыччаргы цәгы имбо ауп ишигәалаиршәаз Саша, иахьатәи азгәб лызбахә. Ларгы иаразнак ихшыә ааимшәандаз хәа дыпшызшәа, адрымхәа иацхәа дылкаңеит:

«Ара сыками ацәкәырцәкәа рысас!»

«Хы, ашәтаа!» – иңынтцә хылжәар хәа дшәаны ихы ааикәеит Саша.

«Уатцэгы уа хайқашәозар акәһап?»
«Хайқәымшәакәа, рацәа хьаас бсымоуп!»
«Ухьзцәкыагы соумхәеит!» – дааиасны иармарахь ала дааи-
вагылт азгәб.

«Сыхьз засхәашаз иласхәахьеит!»
«Схынхәаанза уаапшыр, амшын сагозаргы узымдыртеи!»
«Амшын егафы агахьеит».
«Нас сыблақәа акагы уарымхәазеи?»
«Урт рыда ус сывамызт».

«Уатцэгы, уатцэгы – амра ахыза пхьанаршәтаанза амшын
алацәақәа шеикәпсоу, аапынгы ацшахәахы инеиаанза», –
ацошьта алахь афы ихәмаруаз анбан иатцәақәа днарылаз дцеит
азгәб.

Ацсабара, абас цасхәа ауафы изныкәо, Саша иахьада иау-
имбацхыз. Егьараан, загәра зрымто ае хыцәгы аипш, ихы икәа
итәнацалахьан, илагырзқәа цәа кәырцәханы, ахьхьа-хьхьахәа
иланашьтхьан, дпеицеиуа, дтәыцушәа, зы-мшынкыгы даухнам-
цәхьаз, аха иахьа!..

– Шьыжыбзиа, дад, Саша! – ацсшәа ихәеит атахмада Хайт,
дагыфеихатцгылеит.

«Хы, иахьагы сапхьа дааит, анцәа-ауаа абри акы дшақәтәоу!»
– игәы иааинатеит Саша, аха...

– Сабду Хайт, – иажәа дачакахы инаирхеит уи, – исзеилым-
каауа акыкоуп...

«Акада зеггы еилукаауазар, хар умазам», – ицышәқәа иаа-
рықәххит Хайтгы, аха имхәакәа иааичхәит.

– Иаанагозеи абри ажәа «дад», «дад» умшуп?

– «Дад» – ламыс ажәоуп, ажәа хьарцшгоуп...

– «Ламыс ажәоуп?!» – еитеихәеит Саша, инапсыргәытца икәу-
шәа, еитыхны иикыз инапгы днанцшылеит, – «ажәа хьарцш-
гоуп?!» Нас, ауафы дышыны инеиуагы «дад» хәа изфьтнума
дышхьашәырцшуа?

«Хы, ақәыцма-гызмал! – гәаныла даахыш-фьшит Хайт, – их-
ны ифәоуп убауоу!»

– Аиаша, аиаша?!

– Хай, узымцеит! – ашәақь аипш иткьеит атахмада ибжы,
ампыл аипш дфьштпөит Сашагы.

– Абри дачакуп! – ахьшь цәтцәа абжы ихатцаны дыччон Са-
ша, ацықә-цықәхәа иациргьзуан Хайтгы. – Абри дачакуп, изеи-
цоуцарызеи иара абцъаргы!..

Аҕапшыһара иаҕын ашыһаҕа рыкәцә, азамҕаҕа уаркалеиуа иҕалаһын ажәһан акалтгы, аһа сҕыһап хәа агәы иҕамызт ам-шын. Улымһа кыдтазаны уазызырҕыр, иудыруан аҕсы штәз – ахәырхәыр-ахәырхәырхәа аҕсызқәа рыштылартаһытә иаауан ахәда абжы, еилпхаа-еилпхаауан иацы хәлаанза еихынашыуаз ахахәкәа, ииатцәан ашыаб аиха, шыһа-зыхышәагы ицкыан.

– Иаһыа аҕсшыара умоуп, дад, Саша! – ишыамхы хәахәацәкәа адырҕегх ихы нарбжҕеитцан, ишыаргәацә ахәыцкәа рырбаа-зарацәкәа злымшоз амшын дзаапшыло даатәеит аҕаһмада Хайт.

– Избан?

– Иаһыа амшын иаҕсшыара мшуп!

– Исызтада сара аҕсшыаһа?! – игәы ҕаитцасит Саша. – Валиа дыпшуп... Аа, санхәа иаалышытыз ателеграмма.

Ажәа «санхәа» игәы иналакыкҕеит Хайт.

– Аа, сабду Хайт! – Саша иҕыыба иааҕигеит, пшы-цыараны иреыз, қыаад жәпа цәыхәак.

– Хайт хәа сахәала, дад, иабатаху «сабду».

– Санхәа ҕба зхәо пхәысзам: – Сашенка сыцкын! – уи аба-соуп зыҕены хайбадырыз аҕены аахыс ишсалхәо, саргы анык леипш дсыпхызоит, – ителеграмма ааитциртлеит:

«Иааушытыз аплионка хәкәшәеит. Ғык-бзык ала хәашыа амам амшын абжы Валиа дшыканатцәз... Иацы хынтә акрылфе-ит, иаһа дҕаһаны дыцәан, лзамҕаҕа ашыа аарықәлазшәа збо-ит. Амала, иаһыа иаахцәаны мап ацәылкит иацы лыпсы зыҕаны дыззызырҕуаз. Аҕыц, Сашенка, аҕыц! Иахыатәи амш шааххааго хәа сыздырзом.

Екатерина Фиодор-ицха».

«Ианхәалыхызаҕыдаанымгылеитубауоу, ақәыцымағызмал!» – адырҕегх пшышыала ихы ишыымхкәа иаарбжыһын, Саша дҕаитцапшит аҕаһмада Хайт.

– Иаанагои арт ирхәо, сабду Хайт?

– Иаанамгакәа, дад, адунеи азна аанамгои, – аҕыртбаара иалагахыаз аҕышыырчча цәытдағызмал нықәбан, иаразнакгы аҕаарпаҕеит Хайт ихы-иғы.

– Уеизгы?

– Ари иабахыоу збахыада, акарагы хәатәы змада, дад, Саша.

«Адырҕегх далагеит».

– Ааи, дад, ааи, идагәоу изы иҫахауп умхәозар... Уңшәма хәычы илацәажәеит ацәкәырпақәа... Ирхәо лмаҳакәа дыҕам ларгы... илзыхәшәхаит, абз аҕара ихәшәу иҕоузеи!.. Амала, ум-бои, дад, Саша, ажәа аңыцу иласуп, аха иныкәсыр – ихәнтәхоит. Уиакәхап, уанхәагы «аҕыц, аҕыц» зылхәаз, – «анхәа» ибжбы нақәырғәгәаны ихәеит Хәит, аха Саша уигы изгәамтәит...

Дааиуан уи атыпха – лыгәчамақәа нтапала-аатапало, ахахә замҕа-хышәашәақәа рхықәцә дықәгыланы... Ишыцәац ицәан амшын...

«Ибмузхт, Суламиф!.. Атуцъар Хәфизгы уаха!..» – иаатқапт Саша игәы.

– Уи лтәгы иамуит иахьа, – Хәитгы дгәеитәит иааиуаз азғаб, – амшын алацәа неихьнашыр, иҕыхарц иҕазам – днеихашәа дцоит...

– Уигы лацәажәозар акәхап?! – Саша атәы шәлеикшаз изгәамтәкәа даанымхәит атаҳмада Хәит, аха инимырпшит.

– Бзиа илбоит игәааны ианыҕоу, ацәкәырпақәа рыхәцә ытәибакәа еиҕагыланы ианеиқәо.

– Лара деимаркуа цылышәозар акәхап?!.

– Ускан мыдагьцәак аыттраҕытәҕыагы мазак цытцахашам – зегы аартны еибырхәоит ацәкәырпақәа!.. Агәара закәу ум-дыруеи, дад, Саша?

– Абри лзытәҕыа сәыза игәы сызнырхом...

Убасқан ацәкәырпақәа идыршызхьаз хәхәк днықәтәраан, ахышь аипш даабалыбатәит азғаб, игәы нкыдыпсааит Сашагы.

– Дапсамзар илылаҳхузеи, дрымазааит ацәкәырпақәа? – из-лак атқар ала Саша дихәапшуан атаҳмада Хәит.

– Дрымазааит! – дақәшахәтхәит Саша, аха игәиҕеанзамкәа ауп уигы шыкалаз – итәулазаны даақәыпсычхәит. – «Игәеи-тамашь?!» – Хәит ишҕагы даахьапшит. – Илыхзуи зышәхәаз, мшәан, исхамышти?

– Лыхьз атәы макьана хәламцәажәацт... Насгы, иабазды-руеи сабик лыхьз... Уажәы хьызқәак гәароуп, сара сакәым, иара аллах ихәта игәалашәом!.. Иуасымхәахьеи лабдуза ихьз?..

– Суламиф лыхьзуп! – деитәақәыпсычхәит Саша. – Акәым-заргы – иахьанахыс илыхьззааит Суламиф!

– Исахәкәахәеит! – даақәыпсычхәит иара атаҳмада ихәтагы. – Хәниф, Хьфаф!.. Оо, рзарақәа амацәаз илкылуршәаратәы, рытққәа асаара ишәтасуа!.. Руазәк лыхцәы ҕыртланы, инибартәо ар инарылалыжыр уаа-зқьык ашыахауан. Исгәалашәоит, дад,

Саша, исгәлалашәоит! Уигьы аамтан. Ачкәынра – аапынроуп, уи аапынразы ахахәгы шәтуеит, – зназы иныкәлашеит атахмада ихы-иҫы, иҫьюшыратәы иагыапагыахеит, ахәарахыы иаха зхы кыдыз ибга шшәырза иҫеитцихын, иразны маҫапагыы ааиреет. – Исгәлалашәоит, дад, исгәлалашәа – Ҳанифраа, Ҳыфафраа!..

Суламиф даатгылан, лхы ҫышытылжит –ларгыы игәалтазар акәхап ачкәыни атахмадеи. Амрагыы абла тхаха аҫсабара иныкәпшит, ашәахәкәа шааиуаз, раҫхәа, итахәхәа иҫәаз амшын агәы реныкәрыпсеит, нас игәкы-тәыкуа дааршышыит Суламиф, иагыырдырит иахәтәи ала аҫкәырпақәа рнапы шылхымсыцыз.

«Ҳара ҫаҫара ихаау аҫсабараҫы даҫаакы ыкоу, атыҫха?!» – иҫааит урт.

Ускан Сашеи лареи рылаҫшкәа ааилаҫеит.

«Суламиф боуми бара?» – раҫхәа игәагыт Саша.

«Усгыы акәзааит, аха ура узустада?»

«Сара Саша соуп, Саша, сәадатәуп!»

«Еикәшәамзар ҫалап, Саша, ухы?»

«Изхыбхәааи, Суламиф?»

Еилашәаны иҫаз рылаҫшкәа неилышыкыраан, сынтәатәи аапынразы инагзаны зәеибызтаз лыгәчамақәа ныкәҫа-аақәҫо, лҫыналхеит Суламиф.

«Сулами-иф!»

Азҫаб уаха дхәампшит...

– Иахәа аҫсшьара умоуп, дад, Саша...

Мчылазоуп Саша илаҫш азҫаб ишаалҫәикәкәааз.

«Иауеи схы зеикәшәам?... Аҫак злысымтеи Суламиф?... Да-бацеи уажәы?... Дызустада лара?» – зны ихаҫы иааилагыәжыит зҫаара шәкы, нас, еишәтаххы-еишәтаххы, лара илышәталаны рҫыҫархеит.

– Иахәа аҫсшьара умоуп, дад, Саша, – артқәа акагыы гәеим-тазошәа иҫыҫаҫаны, еиҫеихәеит атахмада Ҳаит.

– Нас, ари ателеграмма иаҫсыхәои? – ибжыы қаҫазаны дҫааит Саша.

– Иахәа амшын иаҫсшьарамшуп, дад!..

– Ачымазаҫ, сабду Ҳаит, ачымазаҫ?!

– Шәеиҫәимырзааит амшын анҫәахәы, иаашәычха. Ахы ныкәнаҫеит.

– Ианбанза, сабду Ҳаит, ианбанза?!.

– Уатцэы ашацкыразы, ашардиатцэагы аташэаха амтакаа...
Игэаараны икоуп!..

– Игэаараны, игэаараны!.. – итацкэымкэа шытыхны дназытц-
кэеит Саша, – итабар зеггы хтынчын!..

Дэышытшэааит атахмада, игэы ахафэы иааилашит гэгк, уи
шеины ихэлымшэагы ишатцатцэа-шатцатцэеит, аха мчылаза иеаа-
ныкылеит.

– Абриггы ахахэ ылнахит, хтынчын итабар!.. Шэарггы, хар-
ггы, зеггы-зеггы! – Саша ихы ионапыкгы рыла еимлагэа икны,
имагнитофон аварафэы ацслымзра даалатэеит.

Ишы-ишы еикэтцэ, ацшахэа даваланы ифэшеихеит атахмада
Хаитгы.

Амшын азы зеггы еипшын – ацсызкэа рыштыалартахытэ
иаафуан ахэда абжы...
– Саша, дад!..

Ашырхэа ихы дэахеит Саша. Имагра гэаа итыхэхэоз инапы
ау амшын агэы ихкыланы икын Хаит:

– Игэаараны икоуп... Уатцэы ашацкыраз!..

– Игэааны, зегь хеибэго убеит! – дмақарит Саша, ибжы
лытцакны.

– Ухы гэатэ, дад, ари мшынуп!..

Машэыршэагы даахэампшит Суламиф «зхы еикэшэаамыз»
ацкэын ишка, лнацэа аназарагы лмырцэаакит, икэызгаза ицэаз
амшын азала ацшахэа иаваршэны дцеит, дцазеит уи, иара убас
Саша уаха димабжэеит атахмада Хаит ихатагы, уиггы иман иа-
хэа ацсшыара – амшын шэартэмызт ауаа рзы!...

Ихаан абыржэ акара дзатцэны ихы имбацызт Саша. Итахын
днатэаны, уаф дшымтэуац дтэуар, ифэыкыаса илеиуа илагырзкэа
рыштыакэа тхэаа ацслымзрафэы иантцаны, ицаны амшын иа-
лалар, игэынқыра ишытнарцэ ахахэкэа рыштыбжэ Суламиф
дхэанарцшыр, аха иааг. Ус дшабэжэза дтэан акыраамтэ – мшын-
ггы, цшахэагы, шыхагы еилашыхаа избоз иблакэа рыцхаза,
нас дэагылан, идысхэаз ишыапкэа шытархэазэ, акара дыкэланы
ифэшеихеит.

Аиашоуми иаххэаша, атахмада Хаит икара, икыиара, ифын-
цэажэарала ухэа, ихы акара хатыр рыкэитцон Саша, аха егэа
иундазгы, абри амшын азцаара аус афэы дызыкэшэахатмызт уи:
«Икалап бзиа иахыбацэо инархэозар, ма иажэра акэзарггы
ауеит. Ауафэы данажэлак, ичалаа шытыхны, амзахь тэархра

ддэыкэлэит рхэоггы саҳахьеит. Мап анакәха, изакәызи аңсы рхейтарц дызәу?! Амшынгы – зуп, адгылгы – нышәуп».

Абриазоуп Саша иахыагы амшын дапыртны ңаргы шыафак зыкаимтаз. Амала, абра дааижәтеи, шақантә итаххәхоузеи, амахе иатәакәа реиңш еикәашышы, ажәван агәағы еикәа-гылоу абант ашыақәа рышка дхалар, аңтақәа инапы аарылышыр, акәкы фәы енағ изхышәшәо, азыцәыкәбарқәа зтоу дара ракәу ракәму еиликаар, амахе иатәакәа рцәа иалтны илеиуа азиасқәа акаршәра ґыт-ґыт ишыршаз гәеитар... Аха уахы дшыкоу амшын ґыхар?! Атаҳмада Хаит ихәашыа «игәаар?!» «Арахь Валиа дыңшуп!..» «...Иаха дтаҳаны дыцәан, лзамәақәа ашыа аарықәлазшәагы збоит?.. Аґыц, Сашенка, аґыц!..»

Мап, Саша амшын дапыртны цашәжәла имамызт, арахь иара, ихааңкәакәараза, ахәдабжыы шгацыз игон – ицәан. Амра ашәахәақәагы ирызмырґыхеит уи, урт шыбжыаанза уа ихиааланы, апкышпсызқәа реиңш инахәы-аахәуа рыґедрыхуан, рыпсы ршыон, нас, амра ажәван агәағы ианґеи, еибарсны, хлантцы атца иазцеит. Уи хытны италаанзагы, аңшалас злахәмаруа аңсатцла ґежықәа реиңш, рзарақәа нхытыр-аахытыруа, амшын иалагылан, ашытаҳ, бзиа нагза ыкам рхәозшәа, изхылтцыз иашыталаны имцар рымуит умхәозар.

Мап, Саша амшын дапыртцаумызт. Итәшәеит амра штәшәац, аетәақәа азы атцағы иааилауағырын, ашыақәа рықәцә иаақәгылаз амза ду ауапа ґежыгы нхаршәлеит.

Дыхнымхәит атаҳмада Хаит, аґенйтәиала дцеит, дцазеит Суламифгы, урт аґыцәа ракәын Саша арака иидыруаз, егырт зегы иара изы итәымын.

«Адунеи азна дрыцхасшьоит Валиа!.. Дыңшуп, дыңшуп!.. Лгәы анбзиаз дыңшын, данчмазаґха дыңшуп!.. «Амала, иахыа иаахтәаны мап ацәылкит, иацы лыпсы зтаны дыззызырәуаз!..» Исзеилкаауам! Валиагы ари атаҳмада дикәалха даақәгылеит: амшын цәажәоит, ахахәқәа рцәартәым, адгыл шныкәоз ашыапқәа тцааит – ичаңатәуп рхәозар акәхап ишнеиуа!.. Исзеилкаауам арт ауаа зәу!..» – абаҳча дталаны днеиуеит Саша, иуадахь дцоит, уахатәиала уашыта уаха амшын шымґыхо идыруеит. Ихәытхәытуеит ишыргәытца иатәакәашо ахахә шкәакәақәа, иңаршыаша акы рбазшәа, рнапсыргәытца иатәакәа еихыыршыуеит ихағы аңша иарзazo абґыцқәа...

Даатгыланы дґатцаңшит асасааирта, ахышь бла ґежықәа тңхаа-тңхаауа иааиґаңшит иаргы. Аха урт ирхылтцауаз ашәахәа-

қәа игәы ацәҫынза изымназеит, ҫызара рзымуит, даагьежын,
абахча иеынагәылахалашәа, иҫацәыз йәардәык даакәтәеит.

Ақыраамта ана-ара игон ахәйтхәйт быжьқәа.

«Ацәа аҫара шәхаауп, аңхыз аиңш шыеижаагәышыоуп
акәымзар!» – иаәтеикит Саша игәы, нас, иахьантәарак амшын
иахылаңшуаз ибла карақәа, ңшышәала инеикәиңсан, инапқәагы
еитцыхны аҫәардә ахы иныкәйтцеит.

«Ацәқәырпақәа рысас уоума?!»

«Суламиф?!» – игәы нҫахаит Саша.

«Ааи, Суламиф соуп!.. Шаҫа ибзиоузеи ари ахьз!.. Ха-ха-ха,
шаҫа иссирузеи ари ахьз!..»

«Бабасцәызыз, Суламиф?»

«Сцеит ашьхаҫа: арҫашқәа ацаҫа рҫанҫаны рҫахьыршыуа,
абқәа тәышала ахрақәа рҫы рҫахькнархауа – ашьхаҫа!»

«Амшын, Суламиф, амшын аныжьра злаггәагызеи?!»

«Хы, иабаҫаз иахьа амшын – иңсыз акаршәрақәа егәаңыара
ишьтоуп!»

– «Иңсыз?!» – ицәа дәтзызааит Саша.

«Ааи, абни адуззагы ианатаху ҫырңсы ҫанаттоит!»

«Исзеилкаауам?! Баргы?!»

«Истахуп, ах шаҫа истахузеи! – Суламиф, аҫа аиңш дыхиаала-
хиаало дааины, Саша дааидтәалеит, – урт ацәқәырпақәа ажә-
ҫанаҫы ианкнахау!.. Усҫан рықәа унаганы утадыршәуеит, уеигәы-
дырттоит, ухаууала урыбжьоуп!.. Зны-зынлаггы улаганы ахаҳқәа
урылархәоит, аңслымз укәырша, унгаратца удыртысуеит!.. Ры-
маха-шьаха аҫҫа-ҫҫа рылгоит, ирхылтца аңҫхьқәа цаны амра
иаҫаңсоит!.. Ех, убасҫан амшын шаҫа сыңсы алоузеи? – Сула-
миф Саша зынзагы дизааигәахазеит. – Уара?! – инапы азқәа
аалшышыт. – Шаҫа иңсадоузеи, мап, ахаҳә рзылагом арт!
– есаира дааскьоит, ихәда иныцашәшәеит лыңсың йәандаза.
– Ужәҫахырқәа ракәзар – икнахауп, ңшашәшәык аасыр – инх-
шәоит ухәдагы!.. Мап, мап, арт аңҫхьыс дырзышьтыхуам!..»

– Ишңаа? – ибжьы имтцит, дытрысынҫы иблақәа аахитит
Саша. Суламиф дабаҫагәышыаз, аиқәтәара иаҫын ахәйтхәйт
быжьқәагы. Урт рхаҫыңаҫ ахьарҫ-ахьарҫ, ахьарҫ-ахьарҫхәа,
атң ҫынч агәы кыдыгьҫаауа игоит аҫмсаг ашьтыбжь.

– Истоубоуп, аҫҫаа идгьыл сшықәнағалаз! – ибжьы им-
зазеит Саша. – Иҫахым слеиҫеиуа сахьықәу... Мап анакәха, ас
убахьоума?! Зеггы лаңшташәараны, зеггы лаңшхырңараны!...
Сара сыда, изыхәтоуггы изыхәтамгы, зеггы рыңсы ҫаны ишңа-

ҕалеи?! «Суламиф!» – игәы ақуқұға ихәхәеит Саша, аха да-
бақахыз Суламиф...

– Ахьарп-ахьарп... – ақмсағ абжыы есаири изааигәахоит.
Уи ац хахақәа ирхарқаны иаршәуеит, ихәйтхәйтүаз ауаа иртә-
хымкәа абри абахчағы инрыжыыз зеггы.

«Суламифгы дцеит!.. Амзаатә сзаазшәа сытымкьар, дымцар-
гы қаларын! – игәы пшаа-пшаауа, дааины деитаатәеит ачкәын.
– Ишылхәатқәкьаз икоума, мшәан? – инапы, ижәахырқәа, ихә-
да – иаагәеитеит. – Ишылхәатқәкьаз иқамзаргы, илхәаз ақара
рылшом! – дақәшахатхеит Саша. – Мамзаргы уи зылшахьада?!»
– илацәақәа пшышьала ейтәнеикәиңсеит. Атынчра агәы иалакьа-
кьо, ааскьара иағұп ақмсағ абжыы. Иааскьазеит.

– Ағнықа, нан, ағнықа! – иан лыбжыы ахататқәкьа бжык из-
қәа аашышыт уи.

Ақапықәа деитаақәтеит: усқан, ихатәалаз асаба дналибаа-
ит, зыцнапык ала ззара еиларғәғәа икны егы знапала ақмсағ
хәйтә ғыз ду зәантә игылаз аңхәыс бырг:

– Ағнықа, нан, ағнықа!..

– Сцоит, сан, сца!

– Ани аб рығны иацызго икоузеи!

Игәы ааңшаа-ааңшааит Саша.

– Ауаа иртәхым ауп арақа инрыжыуа!.. – Ахьарп-ахьарп, –
адырғегх абғанц агәы аңаңьара ейтәнкыдхылахт ақмсағ, – зе-
ггы цоит – дарей сарей хааизынхоит!..

– Бгәы қымтәазеи, сан?

– Ишпауасхәари, сычкәын?.. Ауаа ирыздырзом рқәыхк ахын-
рыжыыз рыңстазаара ақәырчахакгы адкыланы ишынрыжыуа...

– Нас, сан?

– Насх, сычкәын, абарт ақәырчахақәа сара срацәажәоит,
сырзызырәуеит, иччар – сыччоит, итәуаргы – стәуоит... Абар
уажәшәта жәохә шықәса цуеит ауааи сарей хайқәымшәаицижәтеи,
аха рымаза, рырмага салахәуп... Мап, сычкәын, ауағы иқәырчаха
ахыыкоу, иңстазаарагы ыкоуп!.

Ахьарп-ахьарп, ачхьарп-ачхьарп!..

– Са-ан! – ибжыы иара ихатәгы даршәаратәы ғәитит Саша,
қытқ аабжыысханы.

– Ачхьарп-ачхьарп! – абахча агәтахьтә иаағуан ақмсағ
хәйтә ғыз ду ашьтыбжь.

«Суламиф дахьынхо лдыруазаргы иудыруаз, ма лымазак?..
– игәы итажьзази қкәына мыжда ухәартә дқәыңсычхаит уи. –

Уатэы имфыхар, сфэхэатэхозар акэхап!.. Уахь дықалараны ды-
казам Суламиф!.. Ипхалшьоит, ихэынгалшьоит, икэнылшьоит
амышэкэан илахэоу ацэкэырдақәа!.. Урт аныцэоу – итацэуп
акэарагы. Суламиф уахь дықалараны дыказам!.. Уашьта уаха
изыстахыда «игэааны» зыцэкэырдақәа еигэыдызцо амшын?!.
Уашьта уаха изыстахыда?!

Арахь ари асасаиртагы сара сзы ибахтахеит: санааи
ихырхэаны испылаз ауаа, уажэы рпышэ сықэтданы сдыршэуа
иалагеит – ирыпхьозар акэхап ателеграммақәа... Ашхырцаагь
ирфозоуп ахэсагы – дара ирзеипшу акы ушалакысуа уақэыр-
кыр – ишущауа мацара, узхылтыз урбар урзымдыруа укартоит...
Аа, уажэгы, ахаан еибамбац, еибабарангы икам ахэса, адгыл
ахи атыхэеи ркны игыланы еикэфыртуеит: «Днеит, абаақәа
днеит!» «Дааит, ара дыкоуп, аха дымфыхьарц дафуп!..» «Нас,
ари мфыхьароума?» – адырфегьх илацэақәа неикэипсеит Са-
ша, аха Суламиф иара ишка дыхнымхэит. Илашьцан, итынчын
ақсабара.

Иахь ашьыжь акы, фба хэа иаантэеит Саша имызк. Фэф-
ратагалантэи абгы мчыдақәа реипш ифышэшэаны илеиуаз
акалендар абгыцқәа рапхьа ихиаала-хиаало ицаны, Валиа да-
хьышьтаз аиарта реыларпсон, ашьтахь – лшьапы дықэгыло да-
налага, урт лхала ифыкэшэаны, рхэы-ржыы хаххала икалаанза
илшьышыуан: «Шәқьаадынгы, ақьаад шэеипшым, шэымшынгы,
амш шәакарам!..»

– Дарбан, нан, бзацэажэо! – абасоуп дшыкоу Шьашьна – Ва-
лиа лхэыцрақэеи лареи ааизынхар зуп хэа лгэы итазам, зны
ушылзыпшзам, лыхцэы кэашшза, зыпсы заны иааифшэаз ашә-
қәа иаарбжыыхэхоит. Дача зныхгы – агэырфа иланашьтыз
лыжәфыхырқәа хьпсааза, уапхьа дышгылоу убоит.

Иара уажэгы!..

– Ачаи алимон надкыланы?.. Ашьыжь игэырпсахэагами!..

– Мап, сан, истахызар саргы исмыршуеи!

Лшьацэкьарақәа лычерынтаны, лапхьака лчаархэашәа дгы-
лоуп Шьашьна.

– Акахуа, акахуа иаха бгэы иагар?.. Ахчап кэымшэышә мафак
ихтаны!.. Инақэсырххит, икалеит ауп!

– Иабахәа, сан, хьаас икабымташа зыкабцозеи!..

Шака хкы рыла илызцэыртцуазеи Валиа лан лрыцхашьара...
зны ипхзы хьшәашэаны лцәа-лжыы зегы илахьшуеит, дача-
зныхгы – лгэы ахыцәкьа нфырбака иакуеит, нас, иахьа хэлаан-

за, ахәхәа-хәхәахәа дшықәыңсычхауа, лангы, ахәа леиңш, деиңыңпа лыбла дышхгылоу иаалхылгоит...

Артқәатқәа гәалымто дқаларым Шыашына, аха...

– Абгызра иалху аварение? – лшыацәкыарақәа дышрықәгылац дрықәгылоуп Шыашына. – Хымпада, уи Ааңсы аңшахәағы иркә-шәеит, мыжда ақәлааит, шашыашы шпақәым – амсахәыр аиңш иңхоит, ацәа итақаца, иага уңсы бжызаргы уғыта азы нал-мыржжыр ауам!..

Изакәтәы блақәоузеи Валиа усқан лан иаалытдалырңшыз: ани – ахшареи, ахшареи – ани, уаха шыца ирыбжыларцны ишам уи ашыза алаңш!

– Зегы-зегы, сан, акагы аансыжыуам! – Валиа дыччоит: лыблақәа, лпышәқәа, лыңымшықәа ирхычәаны аңны ионатәоит аразкы аңпхықәа, аңстазаара ашәахәақәа, – зегы, зегы!... Агәил шәты аиңш, дшылбо агәылтра даңуп аңгы. Ааи. Зегы!..

– Акәты қаңшышыза изны?! – илықәғи ауазшәа ианылба, ашыр-хәа, иаха зыңсы злаз ашқа дааиасит Шыашына.

– Акәытгы! Амала, акацхәыр акара иқаңшыызароуп!.. Ха-ха!..

– Ха-ха! – лыңха длыцхрааны дыччоит Шыашынагы. – Бан бара бзы дыкоуп!.. Уажәытқәа, инақәсырххит – икалеит ауп! – Шақа игәафахази Шыашына лхалат, зхәыжә ада акагы зызыным-хаз ақәарт деиңшхеит...

Акы еиларгәгәа еицааннакылеит Валиа лгәахы, афадагы ионанашыуам, аладагы иланашыуам ашы, ихәыңызыңуеит... Иабахәа, шақа ирыцхаузеи агәы: арыцхашыара, агәырфа, ахәаа, аңбабаа, гәхәагара, агәыкра – зегы рнапқәа рхаха иара иашытоуп, ауафытәыфса уаха даҕаакы далабзамшәа!..

– Саша дхәхызаргы ибдыруеи! – ауадеи ахәыкацартеи рыб-жыара ашә амыркзакәа иаанлыжызаап Шыашына. – Адырфегхх телеграмма истәит: «Хаңшуп, хаңшуп, хаңшуп, хаңшуп!»

– Ажәак аңшынтәхәы зыбшәагәышыои, – срыцхалшызаап телеграмма здызкылоз аңхәыс.

– Акы мназаргы, даҕаакы шпамназари, – налатаскит сара.

– Ишпаа?! – шақа деицрашәаз ббазшәа бықандаз уи. – Хара хажәақәа ракәну имназо?!.

– Исеилкаауам, ауафы ихы инапы ақәкны ианбанзеикызаауа, мшәан, абас?!. Валиа-а! – лажәақәа ртак анылмахаза, ҕылтит Шыашына.

– Ара сыками, сан!

– Ҳакәты иҗанатқо ббазшәа быҗандаз!

Аиашазы, зыфтрақәа еиҗыҕыҕахыз акәты кәымпыл иацры-
тыз ахәша шәж адырганаҗы иааныжыны, иара ахатә анытны
ицарц иаҗын.

– Ахы ааигәара иҗабымтәаит, сан!

– Избан, сыңха! – Валиа лгәы иамгашаз акы җалтқаз җышыша
лцәа дыфтыҗсаит Шыашына.

– Ибцәыбналар алшоит!

– Ҳы, агызмал, Ҳы, афстаа! – иаразнак атуан дфатқакысит
Шыашына, ифтәәаит лхалат гәаҗагы. – Алаҗ?! Ее, срыцхауп,
сзатәуп! – ахәйтхәйтрахыгы дниасит уи.. Абраҗа иааилатәеит,
ашха зыхы аҗарзи реицшгы иааибархәашыит адгыл аҗы
ахаан аахыс еигәылацәоу, аха ацгәи ахәынаҗи реицш еишытоу:
агәыҗреи, ашәазызареи, агәырәеи.

Еилкаауп агәырәа ахынтәанагаз, уи ацшәымоуиҗтәи
акраатцәеит Шыашына лгәаҗы. Абас, зны-зынла мацәыстас гәыр-
җарак анаалызцәырҗыалак, иара атыц җха иаатытны, ацқәа
хырҗыаҗы иааҗырагылоит... Аиашоуми, лара Шыашынагы агәыр-
җара мацара дахаанхар хәа дшәоит, илтахытәҗам уи, ахахә
хышәашәа згәы иқәтаны, абри атәым қалақ амтәҗы ишытоу Ва-
лиа лаб илымкаа...

Нас иабаацәырҗыеи уажәы ашәазызара – Шыашына лгәахы
нҗырбаҗа изкыз ашәазызара!! Арахь зегы маншәалаза иаауе-
ит. Валиа лшыапы дықәгылеит, аа, уажәы-уашьтан Сашагы ашә
даахытцраны дыкоуп?!

– Ашәтқәа, ашәтқәа, ашәтқәа!

Уажәы еилыкка адырәегх лгәы еитанықәфит, ашыжә аа-
хыс тыц лызымто атакәажә лыбжы, ахахә зтахаз азмыжә
аицш, лцәа нылхыбзаа-нылхыбзааит Шыашына, даамах-җсахит,
даагәашгәәтеит, аха уаха умҗсит!..

– Ашәтқәа, ашәтқәа рнагара зхаштыз уарбану? Ашәтқәа!

Ускан азныказы лгәы нтгәырҗыаа-нтгәырҗыааит Шыашына.

«Шәабаанагеи, рыцха, азын-жәфанха?! Уахытәқәахап, ма,
атәаи ашәтқәеи ирзеилагәышыоузеи... Валиа ега дсыргәырҗап!»

– Ашәтқәа, шәымфә иацшу шәхашәмырштлан... Ашәтқәа!

– Ашәтқәа?! – амармалташь шыҗа хышәашәқәа ирбжыа-
җыҗкәыз атакәажә даалхагылеит Шыашына.

– Ааи, сыңха, ашәтқәа рақәгышыоуп! – илымгар хәа дшәозар
акәхарын, ашәтқәа зтәз ақатқәыр аицштәҗы, лада-фәадагы, на-

даадагы акчыра цаулақаа рыла еилышыз лхы-лфы рыцхаза, Шыашына длытацшуан атакәажә.

– Шытцәрак! – длакѡакуа лнапы налырххеит Шыашына.

– Аа, сыңха, шытцәрак? – аҕәартәрақәа еиғешәәп ухәартә иқыцкыцбуан атакәажә лнапқәа. – Аҕны акәгәышыазар – ашыа-пахыы иқәтца, наҕ – зеггы хамѡа ахьхоу ашҕа ибгагәышыозар – рхы ларханы иқатца – иқбаад лыхми, ақәа рталар, иаразнак иб-жыысуеит...

Ашәтқәа еиқәатцәан, итацәын, ацхә нымѡа ғыҕк аицшгыы рыхәархәаржыы гон... Ускан ауп ианылдырыз Шыашына лыпцха илзызгоз ашәтқәа зызкыз:

«Избан, избан! – ихәхәеит икыдгылазаны иҕаз лгәы. Ашыыжә ацгәы еиқәатцәа зысдыларыз»?! – дагыналыдкьеит.

– Банҕас, сыңха, баанҕас, сыңха!..

«Уахь изгахьоу мацума?!.. Исзымхазои уашьта?!.. Уахь изга-хьоу мацума?!..»

– Амалахәа ибыстауеит, акагыы стахзам, амалахәа ибыстауеит!.. – илхынхалоит, илхыѡрны икахауеит, еиталхынхалоит адам-ра ацахынтә иааѡа атакәажә лыбжыы.

Ауаа дрынҕоит, жәыртроушәа дрылхоит, дгәазтаз наскьоит, дгәазымтаз ағуеит, дара уртҕы гәааны лышьтаҕыртуеит.

«Баанҕас, ацхәыс, баанҕас, ахтҕба, амалахәа ибахтоит, ака-гыы хтахзам!..»

Ателеграмма ҕалцараны дахыыҕаз атың давсны, акырза дѡас-кьеит Шыашына. Дрыцхаршыазар акәхап – ашәт еиқәатцәақәа кны илышьтаз ауаа лыцрытцит, аха лыбла ихытцуам уи акатцкәыр еилырьш, неилшәара рымам ихырҕырыны иакәжыу ашәт еиқәа-тцәақәа...

– Амалахәа ибыстауеит, акагыы стахзам, амалахәа ибыста-уеит! – еиқәтәашыа амам атакәажә лыбжыгы...

Абартқәа рышьтахь ауп Шыашына ажәак ацшынтәхәы аныл-шәаз: «Хацшуп, хапшуп, хапшуп, хапшуп!»

Ателеграмма здызкылоз ацхәыс баша амала «лхы лнапы ақәлымкузаарын» – ажәакгыы рцыршәаны, ахы зыхьяз апҕа-мѡас аицш, икәлаауа адгьыл ахь ағыланамхеит. Ицси-ицси еихымзо даныҕаз, ишыапы адашыма иқәгылоу, ацта быбышқәа ирылагылоу анизымдыруаз, ацшыажәакгыы ааины иапхьа еи-таагылеит Саша.

– Ателеграмма узаахт, арцыс, ателеграмма! – ауафы игәы акәым, амармалташь еикәатәа иахыысыр ицнарссаратәы ауп ишгаз уи абжыи.

– Уи уашьтан, уи уашьтан!– рацхьа ашәарыцаф инаид-ххылаз ажьа аицш, даакәаратцеит Саша, нас иацхьа игылаз апцхәыс диршәарц итаххазар акәхап – ицьымшькәа лаишьтын, ихәы-ижьгыи өеилаиргылеит, атцыхәтәаны – ирччеит, ирхааит, иркәымшәышәит ихы-иҗы, аха иара усгыи, хәапарак икамыз акоридор бжыртәаа ибжьагылаз апссаф пцхәыс данызлывымс, иаалымицаан, лфыцтра иекилгәаа, апцхыи цәытцәффы ихкьо дынбжәалеит.

– Аламысда! – ганлашәа, цшьшьала-цшьшьала даахәит апцхәыс, лыбжыи зхәәчуаз афымца цссагагыи агәыр-гәырра иакәылхит, – нахьхьи цьюуки агызыгызра иафуп, иара ара, ихы ыршәны илгәйдтц, зызлан длышьтоуп!..

– Аламысда! – иршәны, лапкьатцас иөаишькклалцеит зәыр-мазеины астал иахатәаз иахьатәи ацапшьафгыи.

– Иацәашьангыи, ибла цхамшьақәа лхимгеит!

– Иаха утаацәа леикәантцәа ицеит хәа ианызаргыи издыруам!

– Атаацәа бтахым!..

– Рызеггыи анык ишцалыхшеи, мшәан?!.

– Уу, хатцәжәла дыкамкәа ианыхтәуп! – лтацкәым зыфақәа өеикәылкшеит. Уи илыкәшахатхазшәа картцеит егырт ахәсақәа, аха инкьдпсаа-нкьдпсааит рыгәқәа...

Абасоуп ишыкоу апровинция қалақьқәа рәтәи асасаиртақәа. Ашә ушьапы шынхугалак, атзамцқәа аилацәкәра иалагоит, рлымхәқәа аакьацәхоит, иузаатыз ауада иөнагылоу зеггыи, рхы неифаркуеит афымца цссагақәа, нас алабораториахь амөа иқәлоит какал анукуаз иаашьтухыз уфырцъан, усалам шәкәқәа цсуеит, утелеграммақәа цәышхоит... Атцыхәтәаны, уанааи, уцхашьа-цхатц, мацкгыи ушәацырхапуа, ахышә икылганы инадуркыз упаспорт ласкәантра, ашә ала идәылгатәха, ихаччала иаау-мпытцохит.

Ус ихьит Сашагыи.

Иахьа ашьыжь, асасцәа гылақәаанза, апцшәмацәа бзиақәа ишрыхәтоу ала иааинырсланы, аха ахәарахәатцәкьа еилашуа, еилацәажәарак мөацган абрака. Аилацәажәара мөацысит апс-сага-рыцкьагатә мыругақәа ахьыртәахло аконсперативтә уадаҗыи. Зцаарасгыи иқәгылан: «Мызкы аахыс абрака инхо, аламысда Саша ихымөацгашьа алацәажәара».

Араҕа ирхээс зеггы аҕра иахэартада, иара шәҕәи-бҕыици иаурынзалахуа. Амала, атыхэтәаны избаны иазышьтырхызаап: «ауафытәыҕса илахынтда ахычацәа Ргәып» ахатарнакцәа ҕыҕыа асасааирта адиректор ишҕа амҕа икәыртдарт. Ус иагыҕкартеит.

– Мадлен Франкыыл-иҕа, – иаахлыртлеит аҕссацәа реиҕабы, иаахатхәтеит лгәыхәҕқәа.

Асасааирта адиректор Мадлен (Мада) Франкыыл-иҕа ихгы дымҕахеит, уиакәым, шытыбжык аҕауа иалахар зымуа, иҕынтда икәгылаз антенна-кантатцырагы ҕыара иаамқәацеит. Уи каамет-ла деилахан – иахасабтәқәа араҕ ихцәхәыц аиҕш ицәеилахәан, рхи-ртыхәеи изеилыргомызт.

Иҕалазгы уи ауп: тыпхтәи ашықәс азы, асасааирта иад-накылаз ауаа реиҕа, ицаз рхыпхьазара хык рыла еитхәеит!.. Ахҕеыга, ашәаус, ажәымтацәгыара!.. Аа, абри ауми, апенсиаҕынза уҕсы мнәиәаит ззырхәогы!.. Арахь, «ауафытәыҕса илахынтда ахычацәа Ргәып» ахатарнакцәа ааины ихы икәгылоуп...

– Аа, Мадлен Франкыыл-иҕа! – илырхаазеит аҕссацәа реи-ҕабы, илгәалалыршәеит тыпх зны ажәа ҕәымшәышәқәак шлеи-хәахьазгы.

Ускан ауп иантысыз антена-кантатцыра – ицәа-ижы зеггы ашҕагы адырра ҕанатцеит: «Мада, Мада, Мада (уи акантатцыра аиҕш изааигәаз зеггы ус акәын ишипхьоз), уаҕхьа иааины игы-лоуп «Ауафытәыҕса илахынтда ахычацәа Ргәып» аделегация!.. Ргәып аделегация!.. Ухы уҕаха, ухы уҕаха – ишәтахузеи, шәзыр-гәамтуазеи хәа унаразтәа, блакы иамбо блакы иабоит!..»

Аиашоуми, Мадлен Франкыыл-иҕа, иара хылатқәа дызду иеиҕабы гәлымтәах иеиҕагы, уи антена аҕәра игон, бзиагы ибон – ихы шытытцыпхьаза, ихыдышышы илеиуан ибласаркықәа, илеины акантатцыра илақәгылеит, игәы иштәазамыз, аха дзышы-цылахьаз илнамыршакәа, ацәкыа иакыз ахыж аиҕш дҕыжит:

– Уаха амца абаки?!

– Уаха?! – дшынеибаку дыпсыпханы дтәаит аҕссацәа реи-ҕабы.

– Уаха?! – дааицаҕәҕеит лҕызагы.

– Нас ишҕа, ибжьазит ауаа!.. Ижәдыруама шәарт аҕабыр-хәцәкәа, ауаа захьзу?! Дазәым, дҕыҕам!..

– Ауаа?!

– Ауаа?!

– Ааи, ааи, ааи! – иаамиҕааит ибласаркықәа. – Тыпх ихә-дахкылаз асасцәа реиҕа, ицаз рхыпхьазара хык рыла еитцоуп!..

Сажəымта азахəа ахартеит!...Аамз ракəын исыгыз... – дəацќеит
Мадлен, даагазəазит, ихəхəы кыдикəкəарц азы акəхəп, инапкəа
рфьдєирхан, аха уəхь иикша акагы шыќамыз анааигəалашəа,
илахь аќьд аахиргеит.

– Хəык ауаа?!

– Хəык ауаа?!

– Ааи, ааи, ааи!..

– Ха-ха-ха! – изцəымѓу даарыташыцратəы, изтахугы дреи-
гəырѓаратəы, рыбжькəа еиќəыршəаны, еицычтеит аделегация
ачленцəа.

– Еиќəатцəахааит шəыччапшы!

– Ха-ха-ха!..

– Шəдылцќа!

Ишалагаз еиѓш еиќəыршəаны, рычча аафəхырцəеит аделе-
гация ачленцəа.

– Хаицхыраап!

– Хаицхыраап!

– Ишцаа?! Ианбыкəу шəара сусќəа аныќашəтəхьыз?!

– Хара иаадыруеит урт ахыќоу! Ус ауми, Марфа? – дцааит
ацссацəа реиќабы, лфьза длыхəамѓшзакəа.

– Иахзымдыркəа ихəхьи!

Иааќыцќыцѓит Мадлен ифьшəкəа, урт ырыќəыршəаны иааи-
цаќарќəарит иамцəхьа шыапкəагы, иќəардə тата дналашə-
кəеит, ихьыдышышы илтəлеит ибласаркьаќəа.

– Нас, схəыхəќəа?! – ифсыѓу ибжьу узеифымдрауа ифай-
хəылцхьеит Мадлен.

– Хыхь иќəтəу иќамтала зегы рыцсы тоуп, – дацəаашьаны
дынтцəа, пшышьала даахьапшит ацссацəа реиќабы лфьза лышка.

– Мадлен Франкьыл-ица иќамталагы! – лцəа дылташышыт
Марфа.

– Аа, абар азə дахьгылоу, – Марфа лоуп, Марфа – цыцх, «асас-
рахьтə ацссарахь диагазааит» хəа зарзахал ианутцаз.

– Араќа аќауа иаќа иснаало ианызба саагылеит, – лыбжы
аашəафьрхəит Марфа, – ашəых даламцакəа силцит схатагы!..

– Аиашатцəќа изьбуит. Уашьта даханы ижəлааит, ихəым-
цəаргы пьртланы дгəараз! – Мадлен дфəцќьаны, Марфа дыргə-
ғəазаны даагəдыдиќлар цəѓа иааимбеит азныказы. – Егьырт?!

– Самвел дкачегаруп, Сима дцапшыфуп...

Ифсы агəарахəа илеиќəахаит, зцəыз збаз асасаирта ади-
реќтор:

– Самвели Симеи шқақаәу, ахауа рнаалоушь?
– Атәахахақаә!..
– Амаалықыцаә!..
– Сима ғынтә хатә дцахьеит, Самвел иакәзар, ахан аргыларә дафуп.

– Ицалааит, идыргылалааит!.. Хаи, рхаткы, хаи, рыцсаткы!..
– Хаззаарышьтыз? – иандәылт дцааит ацссацаә реихабы.
– Тшьшь, ғыбымтын!.. Уи уашьта бхалагы дыцхабцоит – амчра, амчра!.. Изакәтәи мчроу ибгыз бымбазои?!

Ускан, зегы зытқа ишьтоу ашьауардын ахағы еицшхеит ацссацаә реихабы лхы-лғы.

– Икоу бдыруама, ашыза?!
– Мап, гәышьа!
– Ибыдахцо аус ишахәтоу инагзала, ари жәгәаразам, иса-сааиртоуп!..

Асасааиртағы «ибжъаззи», «иламысдахизи» ухәа рызцаара баагы-цсгы еимырххо ианалацаажәоз аамтазы, ғыц ицш-қарахза иаинылоз имцәыжәқақа нымғанцо, дышьтпраа дне-иуан Саша. Иахатәи ақаршғы иазәзәаз ашьыжәтәи ахауа цқа иалабылгы, абжы аафуан амшын.

«Иацы амшын тынчын, аха уигы иазцымккәа днасыхәлач-чеит Суламиф! – амыргәырғыра ихы итала, иацтәи амш игәа-лаиршәон Саша.

– Ушқакоу, Саша?
– Адунеи сара истәуп!
– Уиашьа, утәашьа, уфашьа?
– Ашьалта сылаиоуп, арашь сақәтәоуп, бафлашала счоит!
– Ех! – даақәыцсычхаит ускан Суламиф.
– Ибыхы, Суламиф?
– Ухы уақәитны усмазеит, Саша!
– Ишца, акы бгәы иаанамгааит, Суламиф!.. Исараза!..
– Ус анакәха – сара исчыдахаз даеазәы?!
– Ацсраенынза!..

Тоубагы зуйт, слакәзаны лшьапахы хахәык саакәтәеит. Хаи, шақа ицхази, акәата-кәатахәа згәы еисуаз уи ахахә!.. Иага хаицәажәарын Суламифи сареи, урт ацқәырца мыждакәа ра-кәымзар!.. Шақа иаашьозеи, шақа иаашьозеи – аматцә иннакы-лаз акасыжә баа аицш икантхаиуа ахахәкәа дырбзон!..

«Шәызылтцшытрада, шәара? – дразцааит Суламиф урт, слым-ха ишахауаз. Атакгы ыылтҗейт: «мап, амра җыззәзәало, амшын ацәкәырпақәа шәырхылымтцит шәара!.. Ипит шәара шәан аоны атқака... Шәыблақәа шхәазгы шәаанхейт!..»

Шака ипхалшьозеи, шака ихәынгалшьозеи, шакагы лгәы рзыпжәоз Суламиф ускан урт ацәкәырпа касыжә кантхәикәа. Амца ркуазтгы, лыблақәа ирхаддыла илеины итацсоз ацпхкәа рыдагы ртахымызт, илеимгәабыл илгон...

Данцоз адырәегх деиҗаасыхәлаччейт:

«Бзиала, Саша!» – рхәейт лыблақәа.

«Дәеа мацк акара баапшыр?!» – иаагьатцәыгьатцәйт сгәы.

– Сырхәынгар хәа сшәойт ацгәыпшқақәа!

– Баанҗас, Суламиф, урт иаарласны рыблақәа хтуейт.

– Хы! – ицәлшьейт исхәаз, – арт ииз ракәзам, ицсуа роуп!..

– Ицсуа-а?! – сыблақәа убриакара рыедыртбааит – ацсабара зегы зымкәтрха сналцшит, Суламифгы, ацта цыжәжәаха аипш, дқақаза, ахрақәа рыназара цыара дыхшыын. – Ицсуа-а?! – еитасхәахт, аха ускан сыбла ацыцкәа аеырхәычра иалагахьазаарын, ацсабарагы – цсабарахейт, Суламифгы – дынцәахшаха деиҗаакәлейт... Амала, уи сара иабасыхәартәгышьыз – акыр дәаскыхьан лара. – Суламиф! – сыхәхәхәейт ишсылшоз, аха дхәмцшит Суламиф... Ашьхақәа иаасҗырпааит уи лыхьз, еимхардейт, еимаркит, ахра цҗеыхақәа еигәыдырцейт... Инарымпытцпшша, ацтақәа иргәылсны, аетдәақәа рышқа ианца, сара сеипш даргы шхынцсыланы иаанхейт...

Уи иацы акәын.

Уажәы, накәатцас ихтәалаз ацпхь цәахәцәара дналибааит-Суламиф: наххьы, Саша рацхь абрахь данааи, ацәкәырпақәа дыпхарсны дахьылбаарцаз абаажә цҗеыха аикаҗы, азыцәа аипш, лызшьапык ала дкьацәза дыкәгылан, ацәцыхәа икылнажәаз ажәдан қәабшәшәырагы лсахьа цыхны ианын.

– Суламиф! – игәгы-ихгы, ицсгы-ицсынтрагы зегы ишылшоз дыхәхәейт Саша. – Сааины сыкоуп!

– Узбойт, Саша, узба! – иара ишка даахәйт Суламиф, ацпхь цәахәцәара, накәа-еимыгара днагәылпхаа-нагәылпхааит уи. – Умцапшны сгәы утәлейт, ахаан лацәааихьш сзыкамто сурҗеыхейт!.. Уааи сара сышка, асасра уахьымзасаргь, уахьзап ацшәмара, дгыли-жәдани, мрей-мшыни сара истәызар, сара схәта уара сутәуп!.. Уааи сара сышка, уааи сара сышка! – Саша дацәымдәшьо Суламиф лыбжы иахауан, лнапкәа есааира

ишеитылхуазгы мцымхэарада ибон... Нас, игэы зларзнымхариizei, шэсытцашыыцны шэынтцэоит хэагы зларзимхэарыizei зегы збартоу ашьхақэеи зегы захауа атахмада Хаити.

– Мап, – рхэеит урт, – Суламиф уара ушка дхьампшзеит, анакэ тцаахэцэарагы шэахэак нагэылцханы ихамбазеит, дцэажэазаны дыказаргы – драцэажэон ацэқэырцақэа, лнапқэа еитцылхны дкалазазаргы – ишышьтыхны иаалгэыдылкылар лтахын амшын..

– Шэшыыцуеит! – ажэжэахэа иееилыхны, ахахэ кьашь, ахахэ хьшэашэа затэеимшьоз иматэакэа ркнахара дағын Саша. – Шэарт ашьхақэа – аехэа ишычэатэаз иажэыз... Шэычэхэоит, шэычэхэоит – дычэхэоит атцангы, ишэагаа инапынтцаны дыз-кажыцэар... Уара атахмадагы, сгэы пнатцэеит уабдура: «Аа, дад, аа, дад!» Суламиф бзиа сылбоит сара!.. Саргы!.. Ацслымзқэа рахтынрағы итцхэраа ишеит азыхь, ацэымзаркыра азылацэкэит имцэахькыз агба!.. Суламиф бзиа сылбоит сара!.. Саргы!.. Ацсрачэнынз!.. Амшын абжы хамтас Валиа илыстазар, иара ахата бара ибыстоит, Суламиф!.. Суламиф! – ахауағы зэыкназхаз ацэқэырца иатцэа хьыорны илеиаанза, ицэнапыкгы шытыхны, иблақэа гэак-цэакуа дгылан Саша. Адырцэегьх ажэван қэабшэшыра мацэыстас деитанадибалеит Суламиф – Суламиф!..

– Сашаа! – Саша иахаит азгаб лыбжы ахата.

Ашьхақэа – ацсцэаха ибжы!

Атахмада – амшын анцэахэы!

Ирхэоит, досу иитаху абжэоуп иахауа хэа. Икалап Саша диасазаргы.

– Баанцэас, Суламиф, снейуеит, снейуеит! – ишышьтыхыз инапқэа ажэван аатцырцсэеит, итиркьаз ибжыгы, амшын атра итнацан, ацэқэырца уапархэыреи иареи бгартцахы иааицэагылеит.

Саша зны цшышьала дшышьтыцит...

– Аа, дад, Саша! – дныцнытцэааит атахмада Хаит.

Нас, дыхиаала-хиаало даахэит Саша...

– Аа, дад, аа, дад, аллах ицэымгу коумцан!..

Атыхэтэаны, акьа аипш иееикэапсаны, ацэқэырца хыла да-сит Саша, иагбааимеицмцэцэеит...

– Хаи, абаапсы, хаи, абаапсы!.. – инапқэа ахьшышьтыхыз, дшьахаитха даанхеит атахмада Хаит.

«Хацшуп, хацшуп, хацшуп, хацшуп!..»

Ицшуп Валиеи Шьашьнеи – аамтала зны Шьашьна лыцшәма Миша дшизыцшыз аицш. Ацсабара гәыкы-цәыкуа амра агылара ишазцшу аицш... Аха:

– Ицсит рыцха! – луанытә даакәыцсычхаит Валиа, ларггы дыцсыцха азныказы даaikәшеит, нас, абыржәытцәкәа зыцсы назыхшәаз азы ахылцә-цсылцә дацны дныштүуааит, даацна-хынхәит ауада...

– Нан, нан, срыцхауп??.

– Ицсит, сан! – лнацәа накәылкит, зыхцә зхыршәаны амца иакәгылаз ачаиршыга.

– Иарбан ицсыз?!

– Азы, сан, азы!.. Сыбла ишабоз ицшыштцә-цышштпан, агәеисра аaikәтәеит, нас цшышьала ацааитцнахит – алахьынцә иатцагылагәышьеит, аразкы ианышәеит... Амала, узлатцашьыц-шаггы акы ыкоуп – ацсы, амаалыкьцәа иаамтцдырсын, ажәцан ахь иргеит...

– Ацсы ахьынзатцз, ауааи ацсабарей рзы цәгыара канамтцц-зар акәхарын?! – лажәакәаггы, лызтцараггы лара илтәзамкәа, аха лыцха лгәы анмырхаразы мацара дтцааит Шьашьна.

– Иканатцяхьаз ацәгыара аиха, иалшахьаз абзиабара еи-хан, сан!..

АХҚӘА

Абна амаза. <i>Ароман</i>	5
Азы аңсра. <i>Аповест</i>	409

Алықьса Камыгә-иңа Ыьениа

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Афбатәи атом

Аромани аповести

Алексей Камугович Джения

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В пяти томах

Том второй

Роман и повесть

На абхазском языке

Аредактор Марина Тэанба
Акорректор Ирма Цьения
Асахьатыхы Руслан Габля
Компиутерла еикэлыршэеит Наира Гэынба

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атирж 300.
Икапә. акъ. бгъ. 12,25. Инықә. акъ. бгъ. 23,9.
Ағаапаңка №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2

